

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**
ANNO 1919

ĀRVALSTS INVESTĪCIJAS: KAD TIESĪBAS MIJIEDARBOJAS

**Latvijas Universitātes
74. zinātniskās konferences
rakstu krājums**

Ārvalsts investīcijas: kad tiesības mijiedarbojas. Latvijas Universitātes 74. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2016, 420 lpp.

Foreign Investment: When Law Interacts: Papers of the 74th Scientific Conference of the University of Latvia. Riga: University of Latvia Press, 2016, 420 pages.

Redkolēģijas priekšsēdētājs: prof. *Dr. iur.* **Jānis Rozenfelds**

Redkolēģijas priekšsēdētāja vietniece: asoc. prof. *Dr. iur.* **Annija Kārklīņa**

Redkolēģijas locekļi:

Prof. *Dr. iur.* **Ārija Meikališa**

Prof. *Dr. iur.* **Daiga Rezevska**

Prof. *Dr. iur.* **Ilma Čepāne**

Prof. *Dr. iur.* **Jautrīte Briede**

Prof. *Dr. iur.* **Jānis Lazdiņš**

Prof. *Dr. iur.* **Juris Bojārs**

Prof. *Dr. iur.* **Kalvis Torgāns**

Prof. *Dr. iur.* **Kristīne Strada-Rozenberga**

Prof. *Dr. iur.* **Ringolds Balodis**

Prof. *Dr. iur.* **Sanita Osipova**

Prof. *Dr. iur.* **Uldis Krastiņš**

Prof. *Dr. iur.* **Valentija Liholaja**

Asoc. prof. *Dr. iur.* **Anita Rodiņa**

Asoc. prof. *Dr. iur.* **Jānis Kārklīņš**

Asoc. prof. *Dr. iur.* **Kaspars Balodis**

Asoc. prof. *Dr. iur.* **Jānis Neimanis**

Asoc. viesprof. *Dr. iur.* **Kristofs Šēve** (*Christoph Schewe*)

Asoc. prof. *Dr. iur.* **Kristīne Dupate**

Asoc. prof. *Dr. iur.* **Artūrs Kučs**

Doc. *Dr. iur.* **Inga Kačevska**

Latviešu valodas redaktore *Ieva Zarāne*

Angļu valodas redaktore *Andra Damberga*

Maketu veidojusi *Baiba Lazdiņa*

Visi krājumā ievietotie raksti ir recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

© Latvijas Universitāte, 2016

ISBN 978-9934-18-157-3

Saturs

PRIEKŠVārds	9
PLENāRSĒDE	11
Christoph Schewe The Controversy over the Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP) and Its Investor-State Dispute Settlement <i>Pretrunas investoru un valsts strīdu izšķiršanā Transatlantiskās tirdzniecības un investīciju partnerības (TTIP) līgumā</i>	13
Marta Ābula Piedāvātās Investīciju tiesas sistēmas izvērtējums <i>Evaluation of Proposed Investment Court System</i>	24
Inga Kačevska Virzība uz pilnīgu atklātību starptautisko ieguldījumu strīdu izšķiršanā <i>Progress of Transparency in International Investment Dispute Resolution</i>	34
SEKCIJA “VALSTS NEPĀRTRAUKTĪBAS DOKTRĪNAS ĪSTENOŠANĀS LATVIJAS NEATKARĪBAS ATGŪŠANĀ”	43
Jānis Pleps Latvijas Centrālās padomes prakses nozīme Satversmes interpretācijā <i>Role of the Latvian Central Council’s Practice in Interpretation of the Constitution of Latvia</i>	45
STARPTAUTISKO PRIVĀTTIESĪBU SEKCIJA “EIROPAS SAVIENĪBAS ROBEŽAS: AKTUĀLĀS PROBLĒMAS UN IZAICINĀJUMI”	55
Baiba Rudevska Mobilie intertemporālie konflikti starptautiskajās privāttiesībās <i>Mobile Intertemporal Conflicts in Private International Law</i>	57
Aleksandrs Fillers The Court of Justice of the European Union Case Law on Personal Names and Its Influence on Conflict of Laws <i>Eiropas Savienības Tiesas prakse attiecībā uz personvārdiem un tās ietekme uz kolīziju normām</i>	64
Sintija Daugule Eiropas Savienības dalībvalsts tiesas nolēmuma par saskarsmes izmantošanas kārtību izpildes problēmas Latvijā <i>Enforcing a Judgment by a European Union Member State Court on Access Rights – Issues in Latvia</i>	72
Evita Drobiševska Daži izaicinājumi jaunajā Eiropas Savienības Mantošanas regulā <i>Several Challenges of New EU Succession Regulation</i>	83

STARPTAUTISKO PUBLISKO UN EIROPAS SAVIENĪBAS TIESĪBU SEKCIJA “EIROPAS SAVIENĪBAS ROBEŽAS: AKTUĀLĀS PROBLĒMAS UN IZAICINĀJUMI”	93
Zane Sedlova Eiropas Cilvēktiesību tiesas aktuālā prakse saistībā ar LESD 267. panta trešās daļas neizpildi <i>The Latest Case Law of the European Court of Human Rights Regarding the Violation of Article 267(3) of the TFEU</i>	95
CIVILTIESISKO ZINĀTŅU SEKCIJA	101
Kalvis Torgāns Civiltiesiskās atbildības līgumiska ierobežošana <i>Contractual Limitation of the Civil Liability</i>	103
Jānis Rozenfelds Romiešu tiesību ietekme uz īpašnieka atbildības tiesisko regulējumu Civillikumā <i>Impact of Roman Law on Owner’s Liability Regulation by the Civil Law</i>	112
Jānis Kārklīš Stingrās atbildības izslēdzošie apstākļi <i>Exceptions of Strict Liability</i>	122
Gatis Litvins Tiesiska darījuma formas noteikšana likumā <i>Form of the Contract Indicated by Law</i>	127
Jānis Kubilis Rīcības prettiesiskums kā civiltiesiskās atbildības priekšnoteikums Latvijas deliktu tiesībās <i>Unlawful Conduct as a Prerequisite for Liability under Latvian Tort Law</i>	139
Aleksandrs Fillers Priekšā stāvošo zaudējumu jēdziena vēsturiskā interpretācija <i>The Notion of Future Damages: Historical Interpretation</i>	148
KRIMINĀLTIESISKO ZINĀTŅU SEKCIJA	155
Uldis Krastiņš Vienots nodoms vienotā noziedzīgā nodarījumā <i>Unitary Purpose in Unitary Criminal Offence</i>	157
Diāna Hamkova Kriminālatbildība par stratēģiskas nozīmes preču apriti <i>Criminal Liability for Movement of Goods of Strategic Importance</i>	166
Evija Vīnkalna Cēloņsakarība un abpusējā vaina <i>Causal Relationship and Bipartite Guilt</i>	173

Valentija Liholaja	
Profesores Marijas Blūmas ieguldījums krimināltiesību teorijas attīstībā <i>Professor Marija Blūma: Contribution to Development of Criminal Law Theory</i>	181
Elita Nīmande, Vladimirs Terehovičs	
Kriminālistiskās izziņāšanas semiotiskie līdzekļi <i>Semiotic Means in Criminalistic Cognition</i>	187
Ilona Kronberga	
Nepilngadīgo antisociālas uzvedības agrīnās preventīcijas metodes <i>Early Prevention Methods for Juveniles' Antisocial Behaviour</i>	196
Džena Andersone	
Personas datu aizsardzības regulējums Krimināllikumā <i>Personal Data Protection Regulation in the Criminal Law</i>	204
CIVILTIESISKO ZINĀTŅU SEKCIJA "VIDES UN PROCESUĀLO TIESĪBU AKTUĀLĀS PROBLĒMAS"	213
Gaidis Bērziņš	
Atziņas par aktuālo tiesu praksi maksātspējas jomā <i>Observations on Current Insolvency Case Law Issues</i>	215
Daina Ose	
Juridiskās palīdzības izdevumi kā tiesāšanās izdevumu veids <i>Costs of Legal Aid as the Type of Adjudication Costs</i>	227
Mārcis Krūmiņš	
Spriedums un likums <i>Judgment and Law</i>	233
Silvija Meiere	
Princips "piesārņotājs maksā" Latvijas vides tiesībās <i>'Polluter Pays' Principle in Latvian Environmental Law</i>	239
Martins Osis	
Patiesības paušanas un noskaidrošanas problemātika prasības tiesvedībā <i>The Issues of the Truth Telling and Truth Finding in the Court Proceedings by Way of Action</i>	250
Rihards Gulbis	
Kasācijas instances tiesas loma civilprocesā un tiesību sistēmas attīstībā <i>The Role of the Court of Cassation in Civil Proceedings and Development of the Legal System</i>	258
TIESĪBU TEORIJAS UN VĒSTURES SEKCIJA "TIESĪBU TEORIJAS ATTĪSTĪBAS JAUNĀKĀS TENDENCES. TEORĒTISKIE, FILOZOFISKIE UN VĒSTURISKIE SASKARSMES PUNKTI"	267
Diāna Apse	
Tiesību zinātne un tiesību teorija: attīstības tendences Latvijā <i>Legal Science and Legal Theory: Development Trends in Latvia</i>	269

Jānis Pleps	
Satversmes tiesas ietekme uz tiesību teorijas attīstību Latvijā <i>Impact of the Constitutional Court on Development of Legal Theory in Latvia</i>	279
Elīna Grigore-Bāra	
Tiesību mērķa nozīme tiesību piemērošanā <i>Purpose of Law and its Significance in Application of Laws</i>	287
Gatis Bārdiņš	
Tiesu autoritāte: no dievišķuma līdz racionalitātei <i>Authority of Courts: from Divinity to Rationality</i>	295
Modrīte Mazure-Vučāne	
Bērna labāko interešu aizsardzība Latvijas miertiesu praksē XX gs. 20.–30. g. <i>Protection of the Best Interests of the Child in Case Law of the Magistrates' Courts in the 1920s and 1930s</i>	303
Anastasija Jumakova	
Bērna vislabāko interešu vērtēšanas kritēriji un metodoloģija <i>Child's Best Interests: Evaluation Criteria and Methodology</i>	310
Kristaps Zariņš	
Kanoniskās tiesības (<i>Orbis terrarum christianos</i>) <i>Canonical Law (Orbis terrarum christianos)</i>	318
Lauris Bočs	
Contemporary Realization of Sovereign's Money Creation Rights <i>Suverēna naudas radīšanas tiesību izmantošana mūsdienās</i>	328
SEKCIJA "MANTISKO JAUTĀJUMU PUBLISKI TIESISKĀS REGLAMENTĀCIJAS AKTUĀLĀ PROBLEMĀTIKA"	335
<i>Sekcija norit Valsts pētījumu programmas 2014.–2017. gadam "Tautsaimniecības transformācija, gudra izaugsme, pārvaldība un tiesiskais ietvars valsts un sabiedrības ilgtspējīgai attīstībai – jaunas pieejas ilgtspējīgas zināšanu sabiedrības veidošanai" EKOSOC-LV projekta Nr. 5.2.10 "Ilgtspējīga tautsaimniecības transformācijas tiesiskā ietvara efektivitātes paaugstināšanas modeļa izstrāde" ietvaros</i>	
Anita Rodiņa	
Pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļi versus neregulēts procesuāls jautājums Satversmes tiesas procesā <i>Temporary Measures versus Unregulated Procedural Issue in Constitutional Court Procedure</i>	337
Gunārs Kūtris	
Speciālās konfiskācijas aktualitātes kriminālprocesā <i>Topical Issues of Special Confiscation in the Criminal Procedure</i>	346
Kristīne Strada-Rozenberga	
Mantisko jautājumu pierādīšana un tās aktualitātes kriminālprocesā <i>Proving Property Issues and Relevance in Criminal Proceedings Thereof</i>	353

Jānis Maizītis

Juridiska persona un piespiedu ietekmēšanas līdzekļi kriminālprocesā
Legal Person and Coercive Measures in Criminal Procedure Law 365

Edvīns Danovskis

Tiesu prakse lietās par administratīvās atbildības piemērošanu juridiskām personām un to valdes locekļiem
Court Rulings on Application of Administrative Liability to Legal Entities and CEOs Thereof 373

Ārija Meikališa

Drošības nauda kā mantisks preventīvs piespiedu līdzeklis kriminālprocesā – atsevišķi piemērošanas problēmjasautājumi
Bail as a Preventive Coercive Measure in Criminal Proceedings – Some Problematic Aspects 382

Jekaterina Makurina

Aresta uzlikšanas mantai publiski tiesiskās reglamentācijas īpatnības, aktuālā problemātika un sasaiste ar privāttiesisko reglamentāciju
Imposition of Attachment on Property: Characteristics of Public Law Regulation, Actual Problems and Links to Regulation in Private Law 402

Vadims Mantrovs

Regresa prasības regulējums Latvijas apdrošināšanas tiesībās
Regulation of Reverse Claim in Latvian Insurance Law 408

PRIEKŠVārds

Latvijas Universitātes akadēmisko notikumu kalendārs nav iedomājams bez ikgadējās zinātniskās konferences, kas jau 74. reizi norisinājās neilgi pēc pavasara semestra sākuma. Par šīs tradīcijas neatņemamu sastāvdaļu ir kļuvusi arī diskusija par juridiskās zinātnes aktualitātēm, kas katru gadu pulcē ievērojamu referentu un interesentu pulku. Kā ierasts, darbs konferencē norisinājās plenārsēdes un sekciju sēžu ietvaros. Pulcējot Latvijā Juridiskās fakultātes absolventus, kas savas darba gaitas turpina ārpus Latvijas robežām, plenārsēdē tika aplūkotas ārvalstu investīciju aktualitātes. Savukārt astoņās sekcijās tika diskutēts par valsts nepārtrauktības doktrīnu, Eiropas Savienības robežām, civiltiesiskās un krimināltiesiskās zinātnes, vides un procesuālo tiesību aktuālajām problēmām, tendencēm tiesību teorijā, kā arī mantisko jautājumu publiski tiesisko reglamentāciju.

Nav šaubu, ka diskusija klātienē par novitātēm jurisprudencē sniedz ievērojamu ieguldījumu šīs visai sabiedrībai nozīmīgās zinātnes nozares attīstībā. Taču par palielo vērtību jāatzīst iespēja konferences dalībniekiem publicēt savus sagatavotos referātus šajā rakstu krājumā. Zinātnieku atsaucība piedāvājumam ir bijusi ievērojama, jo šajā izdevumā publicēti 44 raksti, kas saņēmuši atzinīgu divu anonīmu recenzentu izvērtējumu, kā arī izdevuma redkolēģijas akceptu.

Paužot pateicību Latvijas Universitātes 74. zinātniskās konferences juridiskās zinātnes plenārsēdes un sekciju dalībniekiem, publikāciju autoriem, šī izdevuma redkolēģijai, recenzentiem un akadēmiskajai saimei kopumā, kā arī vēlēt ikvienam juristam smelties jaunas vai nostiprināt jau esošās zināšanas –

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultāte dekāne
asociētā profesore **Anita Rodiņa**

PLENĀRSĒDE

THE CONTROVERSY OVER THE TRANSATLANTIC TRADE AND INVESTMENT PARTNERSHIP (TTIP) AND ITS INVESTOR-STATE DISPUTE SETTLEMENT

PRETRUNAS INVESTORU UN VALSTS STRĪDU IZŠKIRŠANĀ TRANSATLANTISKĀS TIRDZNIECĪBAS UN INVESTĪCIJU PARTNERĪBAS (TTIP) LĪGUMĀ

Christoph Schewe, DAAD-Langzeitdozent für Rechtswissenschaft

Visiting Associate Professor, University of Latvia, Faculty of Law,
Department of International and European Law

Anotācija

Jau no paša sarunu procesa sākuma Transatlantiskās tirdzniecības un investīciju partnerības (TTIP) nolīgums ir radījis daudz diskusiju. Šobrīd visvairāk tiek kritizēts ieguldītāju valstu strīdu izšķiršanas mehānisms (ISDS). Šajā rakstā tiek paskaidrotas galvenās ISDS pazīmes un tas, kādā mērā tās tiek pārspriestas un kritizētas TTIP sarunu procesā. Turklāt tiek apskatīts, cik daudz šīs kritikas tiek ņemts vērā TTIP un citu nolīgumu izstrādes procesā. Visbeidzot rakstā ir iezīmēti galvenie TTIP juridiskie šķēršļi, kurus Eiropas Savienības Tiesa varētu uzskatīt par nesaderīgiem ar Eiropas Savienības tiesību sistēmas autonomiju.

Keywords: European Union, EU, TTIP, Investment protection, dispute settlement, ISDS, trade agreements, Court of Justice of the European Union, CJEU.

Atslēgvārdi: Eiropas Savienība, TTIP, ISDS, investīciju partnerība, strīdu izšķiršanas mehānisms, Eiropas Savienības Tiesa.

Introduction

At first glance, the US and the EU appear to be natural trading partners: they are highly interconnected, developed and industrialised economies, both committed to open markets and constitute the world's leading economies. With regard to their close economic and also cultural or political ties, it appears that both would benefit from deepened trade relations that go beyond their commitments under the WTO. In fact, it is somewhat surprising, that among the numerous agreements concluded by the EU, so far there is none with the USA.¹ In this regard, it appeared logical to further institutionalise trade relations as started with the TTIP. However, these negotiations are facing considerable criticism. The controversy on the TTIP concerns several instances, firstly,

¹ Illustrative for an overview is the interactive map indicating trade agreements provided by the WTO. Available at: https://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/rta_participation_map_e.htm [last viewed 31.03.2016].

regarding diverging standards, particularly focussing on food standards. While Europeans seem to be sceptical towards hormone treated beef, chlorinated chicken and the use of biotech in the food production, this appears to be different in the US. More recently, the public concerns increasingly focus on a quite specific aspect of international trade and investment, on the Investor-State Dispute Settlement (ISDS) mechanism.

This article will provide a short overview of the essence of this planned agreement and the controversial aspects (II.1) before discussing the controversy regarding the ISDS (II.2).

Controversy over TTIP and Investor-State Dispute Settlement

It was probably the creation of the WTO in 1995 that contributed to the growing interest of the public regarding the consequences of international trade and trade agreements. Organized international trade facilitated global economic transactions and made commitments of members binding. For some groups this meant that relevant decisions were not only taken on a national, but on an international level and some suspected that these were frequently made in the interest of commercial actors. Accordingly, protest started and demonstrations escalated in the “battle of Seattle”. The protests against the WTO have faded in the following years and the organization just celebrated its 20th anniversary. However, since its creation the WTO has not been significantly reformed. Given the dramatic changes in the global economic environment – particularly the revolutionary developments in the telecommunication sector and the development of the cyberspace – the WTO frameworks do not always meet today’s requirements – at least not the wishes of the EU and the US. Notwithstanding the diverging preferences in the WTO reform, the reasons for the stuck negotiations may partially be found in the WTO’s success: the impressive membership of 162 members of the WTO indicates the difficulties that the organization is facing for undergoing considerable amendments that would require consensus.² It thus appears logical that members such as the US or the EU, which are aspiring reforms, seek to conclude regional or bilateral trade agreements. While the process of *regionalization* of trade has already been practice for several decades, the massiveness under the TTIP, among the world’s two leading trading blocks, is without precedence.

Besides the provisions on substantive areas (1), the TTIP also provides rules for the settlement of potential trade and investment disputes (2). Particularly, the mechanism for the latter – ISDS – has triggered fierce public debates as to its potential effects.

TTIP – content and controversy

The TTIP may be regrouped in three parts: the first part of the TTIP particularly aims at improving market access that comprises the traditional aim of abolishing tariffs – which today, with roughly 3–4% are already very

² Treier V., Wernicke S. Die Transatlantische Handels- und Investitionspartnerschaft (TTIP) – Trojanisches Pferd oder steiniger Weg zum Olymp? EuZW 2015, pp. 334, provide an overview of the background of the TTIP and its content.

low.³ Furthermore, this part deals with facilitating market access by establishing rules regulating services, public procurement and rules of origin. The second part intends to improve regulatory coherence and cooperation by dismantling unnecessary regulatory barriers such as bureaucratic duplication of effort. Areas like sanitary and phytosanitary measures (SPS) and technical barriers to trade (TBT) are the main aspects of this second part, which, furthermore, addresses specific issues such as chemicals, pharmaceuticals, etc.⁴ These rules also aim at removing the so called “behind the border barriers to trade”. These are all rules that, other than tariff barriers, hinder foreign goods and services from entering a market and may come in very different forms. The typical examples mentioned for the current deficits are the different standards and double regulations in the EU and in the US that do not necessarily lead to increased safety but instead considerably hinder trade relations such as those of the car industries that have different requirements for turn signals or wing mirrors.

While these two parts may be considered as traditional trade issues and generally are also dealt with under the WTO, the third part goes beyond, aiming at improved cooperation when it comes to setting international standards.

In order to explain the benefits and the necessity of concluding the TTIP, the Commission points at the challenges the EU is facing and advertises the TTIP for its presumable positive effects by modernising the legal framework for international trade which would set new international standards. Furthermore, it highlights the potential welfare gains, relying on an ‘independent study’,⁵ according to which, from 2027 on, there would be benefits on both sides of the Atlantic.⁶ Their amount, however, would differ according to the depth of economic liberalisation, and may amount to €306 to €545 per 4-person household per year in the EU.⁷ The Commission argues that these effects of the TTIP might help generating jobs and growth across the EU as well as cutting prices while offering more choice for consumers. Furthermore, it states that TTIP could also help the EU to influence world trade rules and ‘project the EU’s values globally’.

Notwithstanding these advertised benefits, critics highlight a number of considerable risks and deficits of the agreement. Most of the aspects criticised – as, for instance, regarding the differing food standards – could potentially cumulate in disputes that eventually would be arbitrated in ISDS, for which this mechanism recently came into the focus of public debates. With regard to this criticism, proposals for reforming existing structures are currently negotiated, as, for instance, the creation of a Permanent Investment Court, which has already been integrated in the more recent agreements such as the CETA.⁸

³ Though the European Commission states that the average customs duty rate is approximately 1.2%. Available at: http://ec.europa.eu/taxation_customs/customs/policy_issues/facts_and_figures/customs_mean_revenue_en.htm [last viewed 31.03.2016].

⁴ The European Commission publishes facts about this part 3 at: <http://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=1230#rules> [last viewed 31.03.2016].

⁵ *Centre for Economic Policy Research*, ‘Reducing Transatlantic Barriers to Trade and Investment: An Economic Assessment’, London. Available at: <http://trade.ec.europa.eu/doclib/html/150737.htm> (full study), <http://trade.ec.europa.eu/doclib/html/150738.htm> (annex) [last viewed 31.03.2016].

⁶ *Ibid.*, p. 33.

⁷ *Ibid.*, p. 45.

⁸ See, for instance, European Commission – Press release, IP/16/399, CETA: EU and Canada agree on new approach on investment in trade agreement, Brussels, 29 February 2016. Available at: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-399_en.htm, and Commission proposes new Investment Court System

Controversy over ISDS

Investor-State Dispute Settlement (ISDS) is not new, as it has been introduced more than 50 years ago. Since its first use in the German-Pakistan Bilateral Investment Treaty (BIT) in 1959, however, it has been considerably reformed. Today, investors may enjoy considerable rights in order to protect their investments in arbitration proceedings.

Investor-State Dispute Settlement (ISDS)

The concept of ISDS in BITs follows a relatively simple yet efficient concept: States negotiate an international treaty regarding the rules and standards for the protection of investments. The peculiarity of these treaties is that states agree that national investors may invoke breaches of the treaty at arbitration tribunals, usually named in the BIT. The concept brings along the advantage for investors that they may initiate a dispute against a state without the need to involve other states. Accordingly, BITs eliminate the inconvenience for investors to depend on the diplomatic protection provided by their home state, which prior to the BITs used to be the main practice for protecting international investments.

While ISDS was scarcely used until the 1990s, these procedures became practically relevant after 1998. Particularly the Argentinian crisis brought a wave of complaints by investors, and since then the use of the instrument has become increasingly used against developing and industrialised states. Given the possibility for investors to seek an independent judicial decision taken on the basis of rules, ISDS has been praised as an instrument for providing legal security, predictability and strengthening the rule of law worldwide.

Main legal elements

BITs typically foresee substantive elements, such as most-favoured nation clauses and those providing for national treatment, which both aim at securing non-discrimination of foreign investors. Moreover, in order to prevent the host state from recurring to arbitrary means regarding the investor's treatment, special clauses were created that aim at securing a "fair and equitable treatment" (FET). According to their relatively open concept, the host state shall be prevented from arbitrary denial of legal protection. Furthermore, today they frequently constitute a source of a general obligation to provide transparency, e. g., national provisions have to be formulated clearly and precisely to ensure predictability. Depending on the formulation of the clauses, however, they may grant considerable rights to the investors and, as a result of their openness, enjoy wide interpretation leading to extensive investment protection.

Furthermore, some BITs contain the so-called "umbrella clauses". These are also described as "*pacta sunt servanda* clauses", as they express a commitment of the host-state *vis-à-vis* the investor to the legislative environment at the time of

for TTIP and other EU trade and investment negotiations, IP/15/5651, Brussels, 16 September 2015. Available at: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-5651_en.htm; Fouchard Papaefstratiou A., *TTIP: the French Proposal For a Permanent European Court for Investment Arbitration*. 22 July 2015. Available at: <http://goo.gl/j6mZpD> [last viewed 31.03.2016].

investments.⁹ Accordingly, the investor may invoke that legislative changes related to the areas protected by the clause are not applicable regarding his investment. As a reflex, these commitments may also be regarded as a factual limitation of the legislator given that those might trigger claims for damages by investors in case legislative acts infringe their investments. In order to attract investors, however, these clauses are supposed to demonstrate an increased commitment of the host-state to respect the integrity of investments and provide an increased degree of legal security.

Disputes between investors and states regarding these standards are usually dealt with by arbitration tribunals set up on the basis of different frameworks. There are various frameworks and institutions dealing with investment disputes, among which the most important are the ICSID, the International Chamber of Commerce (ICC) or the London Court of International Arbitration (LCIA). The tribunals dealing with arbitration disputes are typically composed of three international arbitrators. These are appointed by the parties according to their expertise in international investment law and the dispute-related fields. While critics suspect arbitrators to be linked to the parties, they are committed to objectivity and impartiality. There are a number of advantages that are typically associated with this kind of dispute settlement. Foremost, this mechanism aims at avoiding national courts. Given that they are institutions of the host state, they may *per se* give rise to mistrust regarding their independence in disputes in which a foreign investor raises a claim against the very (host) state. International tribunals, in contrast, may be considered to be more independent. Other frequently mentioned advantages are that arbitrators have a deep understanding of the matters and proceedings, as well as awards frequently used to be confidential.¹⁰ Furthermore, proceedings are faster than court proceedings, also due to the fact that there is no appeal, which may also lead to somewhat reduced costs, and that is sometimes brought as an argument in favour of arbitration. Notwithstanding, the costs in investment arbitration are a considerable factor, as they amount in average to 4,5 million US \$ for each party and approx. 750.000 US \$ for the tribunals.¹¹

⁹ While the recent CETA-draft does not contain any umbrella clause, the current versions of TTIP and the EU-Vietnam agreements do so, Stöbener de Mora, Investitionsschutzrecht: Änderungen an CETA zur Einführung eines Investitionsgerichtshofs, EuZW 2016, 203.

¹⁰ This, however, is increasingly changing, see, for instance: *UNCITRAL Arbitration Rules* (with new article 1, paragraph 4, as adopted in 2013). Available at: <http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/arbitration/arb-rules-2013/UNCITRAL-Arbitration-Rules-2013-e.pdf>; *Confidentiality and Transparency – ICSID Convention Arbitration*. General Information. Available at: <https://icsid.worldbank.org/apps/ICSIDWEB/process/Pages/Confidentiality-and-Transparency.aspx> and UNCTAD, *Series on Issues in International Investment Agreements II – Transparency* (UNCTAD/DIAE/IA/2011/6). 31 December, 2012. Available at: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/unctaddiaeia2011d6_en.pdf [last viewed 31.03.2016]. Furthermore, the TTIP draft provides for increased transparency in ISDS provisions.

¹¹ D. Gaukrodger, and K. Gordon, *Investor-State Dispute Settlement: a Scoping Paper for the Investment Policy Community*, OECD Working Papers on International Investment, 2012/03, OECD Publishing. Available at: http://www.oecd.org/investment/investment-policy/WP-2012_3.pdf [last viewed 31.03.2016], p. 19 or Matthew Hodgson, *Investment Treaty Arbitration: How much does it cost? How long does it take?*, 18 February 2014. Available at: <http://www.allenoverly.com/publications/en-gb/Pages/Investment-Treaty-Arbitration-How-much-does-it-cost-How-long-does-it-take-.aspx> [last viewed 31.03.2016].

Criticism of ISDS

In the recent years, ISDS has been massively criticised. The main points of criticism focus on the effect that “private courts may undermine democratic decision-making in the interest of multinational companies”.¹² Given that this assessment is frequently uttered by German authors,¹³ one needs to enquire as to the reasons for the criticism of the recent years. It is probable that it finds its roots in the context of recent investment cases, which were controversially discussed. As a respondent, before 2011 Germany has not been in the spotlight of ISDS and thus the wider public had remained rather indifferent. This, however, changed, when the German government announced the nuclear energy exit. Energy companies regarded this political turn as an infringement to the commitments made regarding their investments and started bringing the cases to the German Constitutional Court¹⁴ and investment tribunals.¹⁵ For the public, a decision in favor of investors would seem to stand in contrast to the democratic decisions taken by the German Bundestag, even though an award would “only” deal with damages to be paid. Furthermore, the parallel proceedings at the German Constitutional Court and investment tribunals illustrate that only foreign companies may bring the case to arbitration tribunals and thus seem to be privileged in comparison to national companies. Furthermore, critics point at the fact that arbitrators are privately appointed and thus lack democratic accountability. Their awards, however, are binding to the parties, i. e., also to the state, and thus they may seem to be overruling democratic decisions. Moreover, the perception of this critical effect is aggravated by the fact that arbitrators may also work as legal counsels in other disputes. The possibility to change roles from arbitrator to lawyer naturally brings along the possibility of conflicts of interests.¹⁶ Given that there is an economic interest for a lawyer to attract and defend clients, this eventually creates a market for dispute settlement. This effect of an economization of dispute settlement stands in contrast to the main ideas of justice. For critics, the sum of these considerations appears even more dramatic, given that awards are final and binding, without any possibility for appeal.

One of the main concerns regards the aspect that procedures and awards used to be confidential despite the apparent public interest in the awards, which may lead to considerable amounts that need to be paid with the taxpayer’s money.

¹² The European Commission collected criticism uttered and tries to refute arguments in the brochure, *Separating fact from fiction*. Available at: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2015/march/tradoc_153266.pdf [last viewed 31.03.2016].

¹³ Petra Pinzler, Wolfgang Uchatius und Kerstin Kohlenberg, Schattenjustiz: Im Namen des Geldes, DIE ZEIT Nr. 10/2014, 27. February 2014. Available at: <http://www.zeit.de/2014/10/investitionsschutz-schiedsgericht-icsid-schattenjustiz> [last viewed 31.03.2016].

¹⁴ See the constitutional complaints (Verfassungsbeschwerden) at the German Bundesverfassungsgericht, Aktenzeichen: 1 BvR 2821/11, 1 BvR 321/12, 1 BvR 1456/12, after the decisions available at: http://www.bundesverfassungsgericht.de/SiteGlobals/Forms/Suche/Entscheidungensuche_Formular.html?language_=de [last viewed 31.03.2016].

¹⁵ Vattenfall A. B. and others v. Federal Republic of Germany (ICSID Case No. ARB/12/12).

¹⁶ D. Gaukrodger, and K. Gordon, *Investor-State Dispute Settlement: a Scoping Paper for the Investment Policy Community*, OECD Working Papers on International Investment, 2012/03, OECD Publishing. Available at: http://www.oecd.org/investment/investment-policy/WP-2012_3.pdf [last viewed 31.03.2016], p. 43.

Positive effects of ISDS

However, by protecting investors, the system also intends to bring benefits to the host state. In fact, the purpose of BITs and ISDS is to facilitate attracting foreign investors to states which, in the light of elementary deficiencies regarding the rule of law, might otherwise not be considered eligible as a host for considerable investments. As a positive side effect, the mere existence of ISDS is also seen as an incentive for states to adhere to rules. This might eventually cause spill-over effects and thus enhance not only the investment climate but also strengthen the overall rule of law.

For the success of the European Economic Community regarding the economic growth, it was crucial that the rules governing the fundamental economic freedoms enjoyed direct effect and thus could be invoked at national courts. This direct effect, however, is explicitly excluded in TTIP and other recent FTAs. Accordingly, in potential disputes at national courts in the EU or in the USA, traders and investors cannot rely on provisions, which would be beneficial for their case. In this respect, it may appear as a somewhat necessary compensation that at least investments are explicitly protected.

Furthermore, there are various counterarguments to most of the aspects mentioned above. The reproach, for instance, that ISDS generally undermines democracy, cannot generally be maintained. In the case of Vattenfall-Germany, it has, for example, been invoked that a more investor-friendly and thus, more taxpayer-friendly regulation might have been possible, thereby avoiding the massive payment obligation. Moreover, the result shows that democratic decisions are still upheld, given that the awards only aim at awarding damages and not altering legislation.¹⁷

Reasons for and against ISDS in TTIP

The arguments of both ISDS proponents and critics have valid grounds that raise the question, whether one should opt for the inclusion of ISDS in TTIP. With regard to the complexity of the mechanism and its envisaged effects, there is, however, no simple answer. By responding to the criticism and changing the existing system, in frequent cases one runs the risk of impairing the positive effect that is envisaged by the mechanism. Introducing an appeal instance, for example, would make procedures more costly and lengthy and thus deprive the mechanism of one important advantage. Installing permanent arbitrators would make the system less flexible and bring the drawback that these might not be the best experts in the field of an upcoming dispute. Moreover, entirely excluding ISDS might deprive the agreement of efficiency and render it less credible as a model for upcoming agreements with states, where one would wish for a mechanism securing the rule of law.

¹⁷ Quick, Reinhard. 'Why TTIP Should Have an Investment Chapter Including ISDS'. *Journal of World Trade* 49, No. 2 (2015): 199–210; Markus Fredebeul-Krein, 'TTIP: Warum ein Investitionsschutzabkommen wünschenswert ist', Claus Dieter Classen, 'Der EuGH und die Schiedsgerichtsbarkeit in Investitionsschutzabkommen', *Europarecht* 2012, Heft 6, 611–627; Claus Dieter Classen, 'Die Unterwerfung demokratischer Hoheitsgewalt unter eine Schiedsgerichtsbarkeit', *EuZW* 2014, 611–616; Hoffmeister, F., 'Wider die German Angst – Ein Plädoyer für die transatlantische Handels- und Investitionspartnerschaft (TTIP)', *AVR*, Band 53, Heft 1, 2015, pp. 35–67, bring valid arguments for including ISDS in TTIP.

However, the rebuttals of ISDS proponents also are not always a hundred per cent consistent. It is true that ISDS does not directly affect democratic decisions, as they are still upheld. Nonetheless, the awards may bring considerable payment obligations, which are capable of exerting factual pressure on governments to alter their legislation. It also seems to be true that there is a trend towards an economization of dispute settlement, which may require some corrective adjustments in the system. Currently it appears that negotiators are analyzing suggestions made in the scholarly debate and the more recent drafts of agreements seem to reflect a compromise between the different positions. Despite these developments, it is unclear, whether and when ISDS provision in TTIP will become reality, given that there are additional legal obstacles to overcome.

Will there be a TTIP with ISDS? Potential obstacles

Regardless of the criticism addressed above, most political parties seem to be in favour of a TTIP. Moreover, protagonists on both sides of the Atlantic are aware of the time constraints in the light of the upcoming presidential elections in the US and the risk that this agreement might fail under a new president. However, it is doubtful, if a quick conclusion of the agreement may be achieved, given that there are several legal obstacles.

TTIP as a mixed agreement?

Notwithstanding the considerable substantive aspects illustrated, a quick signing and ratification of the TTIP may become problematic. It is not clear, whether for the EU the agreement would be an “EU only” or a “mixed agreement”. Much speaks in favour of the assumption that the agreement would need to be concluded as a mixed agreement.¹⁸ This is, firstly, because directly, Art. 207 TFEU attributes to the EU only the competence on Foreign Direct Investments (FDI). Under this reading, portfolio investments would thus be excluded from the EU’s exclusive competence, which would thus require the Member States’ participation when concluding a respective agreement. Similar concerns are related to the question whether this provision comprises the competence to conclude agreements providing binding dispute settlement on investments, i.e. ISDS. Given that these may eventually lead to binding awards not only against the EU but also against its Member States, this appears to be problematic. Due to these concerns, one may assume that all 28 Member States of the European Union would need to agree to the TTIP, which would slow down the process considerably.

A lurking conflict: the Court of Justice of the European Union and a potential Permanent Investment Court under TTIP

The above mentioned concerns against TTIP and ISDS have been extensively discussed not only by experts, but also by the media. With regard to the massive attention that the topic has enjoyed, it is somewhat surprising that only few have addressed a potential conflict between a new Investment Court (or ISDS) and

¹⁸ See Schewe, the Controversy about the Conclusion of the Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP) in a Legal Context, p 176-189, Journal of the University of Latvia. Available at: http://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Jurid-zin-8.pdf [last viewed 31.03.2016].

the CJEU. While the EU has developed a new concept of a potential investment court for the TTIP, this proposal is neither approved by the EU Member States nor has it been accepted by the US. In the light of the considerable insecurities of its structure, this contribution will not further address potential particularities of the proposal. However, it is visible that ISDS and an investment court alike might have to rule on disputes that concern investments, which usually comprise aspects regarding capital, establishment and services. These aspects at least partially overlap with the fundamental economic freedoms, which opens the question, in how far there may arise a potential conflict with TTIP interpretation of the matters and EU law. With a view to the CJEU's function stipulated in Art. 19 TEU, to "*ensure that in the interpretation and application of the Treaties the law is observed*", it is indispensable to consider its position in matters implying the creation of other dispute settlement mechanisms. In previous opinions regarding somewhat similar constellations, the ECJ/CJEU showed a rather reluctant approach towards the creation of dispute settlement systems in international agreements.¹⁹

In its opinion on the European Economic Area I²⁰ (EEA I, opinion 1/91), for instance, the ECJ took a rather distant stance with regard to the creation of an EEA court. The ECJ ruled that a court system for the European Economic Area was incompatible with the autonomy and function of the ECJ. Furthermore, it reasoned, that the jurisdiction of the (planned) EEA Court would have conflicted with the court system pursuant to Art. 164 EEC Treaty (later: 220 EC Treaty, today: 19(1) EU Treaty) and therefore with the foundations of the Community. In this regard, the language in the passage "The threat posed by the court system set up by the agreement to the autonomy of the Community legal order" illustrates the sensitivity in the approach of the ECJ when examining the potential impact of an agreement on the autonomy of the EU's legal order.

Two decades later,²¹ in the Opinion on the creation of a Patent Court, the ECJ once more had to analyse the compatibility of the creation of a court with EU law. Again, it stated that "*As regards an international agreement providing for the creation of a court responsible for the interpretation of its provisions, the Court has, [...] held that such an agreement is not, in principle, incompatible with European Union law.*"²² This, however, "*[...] applies only insofar as the international agreement does not affect its [the ECJs] own powers [...] and, that there is no adverse effect on the autonomy of the European Union legal order.*"²³ It examined the functions and tasks of the planned Patent Court²⁴ and concluded that:

"Consequently, the envisaged agreement, by conferring on an international court which is outside the institutional and judicial framework of the European Union an

¹⁹ Extensively on this aspect with further references: *Hindelang, S.*, Repellent Forces: the CJEU and Investor-State Dispute Settlement; AVR, Band 53, Heft 1, 2015, pp. 68–89(22).

²⁰ Opinion of the Court of 14 December 1991. Opinion delivered pursuant to the second subparagraph of Article 228(1) of the Treaty – Draft agreement between the Community, on the one hand, and the countries of the European Free Trade Association, on the other, relating to the creation of the European Economic Area. Opinion 1/91.

²¹ Opinion of the Court of 8 March 2011. Opinion delivered pursuant to Article 218(11) TFEU – Draft agreement – Creation of a unified patent litigation system – European and Community Patents Court – Compatibility of the draft agreement with the Treaties. Opinion 1/09.

²² Para 74.

²³ Para 75.

²⁴ Paras 76–88.

*exclusive jurisdiction to hear a significant number of actions brought by individuals in the field of the Community patent and to interpret and apply European Union law in that field, would deprive courts of Member States of their powers in relation to the interpretation and application of European Union law and the Court of its powers to reply, by preliminary ruling, to questions referred by those courts and, consequently, would alter the essential character of the powers which the Treaties confer on the institutions of the European Union and on the Member States and which are indispensable to the preservation of the very nature of European Union law.*²⁵

Finally, in December 2013 the CJEU confirmed this reluctant approach in its opinion on the accession to the ECHR.²⁶ Among the numerous aspects imposing problems to the EU's accession, for the present context one may particularly highlight the aspects that the CJEU again stressed the importance of respecting the autonomy of EU law, which in its view was not guaranteed under the draft agreement. Furthermore, it objected that the mechanism under Protocol No 16 to the ECHR could undermine the functioning of the preliminary ruling procedure and, finally, it asserted that the co-respondent mechanism imposed problems of incompatibility.

The three Opinions mentioned above rather suggest that the CJEU might take a cautious approach regarding the creation of a Permanent Investment Court. While it will soon clarify several aspects in an Opinion requested by the Commission regarding the EU-Singapore FTA, other aspects, such as the permissibility of the Permanent Investment Court, are not comprised by the Commission's request. These may, however, become subject of another request, this time brought by one of the other institutions.

Notwithstanding the problematic aspects that have been subject to the cases indicated, other conflicts between the jurisdictions of the CJEU and ISDS are possible. The recent case *Micula v. Romania*²⁷ illustrates potential consequences, if different judiciaries rule on overlapping matters.

Conclusion

The negotiation process of the TTIP is marked by controversies that concern the lack of transparency of the negotiations, its substantive rules and recently concentrated on the envisaged ISDS mechanism. There were several aspects in the ISDS, which were questioned in legal and general debates. One may regret the coincidence that the TTIP negotiations are held at the time, when – due to controversial cases, such as the *Vattenfall-Germany* case – ISDS for the first time has been critically discussed by the European public. Somewhat ironically, this Mechanism which aims at securing European commercial positions worldwide, thus seems to start “backfiring” at its inventors. On the other hand, one may as

²⁵ Para 89.

²⁶ Opinion of the Court (Full Court) of 18 December 2014. Opinion pursuant to Article 218(11) TFEU – Draft international agreement – Accession of the European Union to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms – Compatibility of the draft agreement with the EU and FEU Treaties. Opinion 2/13.

²⁷ *Ioan Micula, Viorel Micula, S. C. European Food S. A, S. C. Starmill S. R. L. and S. C. Multipack S. R. L. v. Romania*, ICSID Case No. ARB/05/20.

well consider it as a chance, given that this debate may result in the drafting of better rules in the final agreement. A number of the concerns raised have a valid ground and flaws may indeed be remedied as it can, for instance, be observed in the more recent proposals for a permanent investment court for CETA²⁸ or the investment chapter in the EU-Vietnam FTA.²⁹ These remedies, however, will also have several side-effects, given that – from an investor’s perspective – they may lower the standards of protection and may prolong procedures considerably. Regardless of the controversial debates and their effect on the ISDS provisions in future agreements, it still remains to be observed, if these will pass the compatibility test of the CJEU.³⁰ As it has shown in Opinion 1/2013, it is always good for a surprise.

²⁸ Stöbener de Mora, Investitionsschutzrecht: Änderungen an CETA zur Einführung eines Investitionsgerichtshofs, *EuZW* 2016, 203.

²⁹ Stöbener de Mora: Handelsrecht: Veröffentlichung des Freihandelsabkommens EU-Vietnam einschließlich Investitionsschutzkapitel, *EuZW* 2016, 165.

³⁰ European Commission, Brussels, 30 October 2014 Singapore: the Commission to Request a Court of Justice Opinion on the trade deal. Available at: <http://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=11851185> [last viewed 03.04.2016].

PIEDĀVĀTĀS INVESTĪCIJU TIESAS SISTĒMAS IZVĒRTĒJUMS

EVALUATION OF PROPOSED INVESTMENT COURT SYSTEM

Marta Ābula, Dr. iur.

RSU, Eiropas studiju fakultātes docente

Summary

The article explores the creation of an International Investment Court system on the basis of the EU's proposal for the Transatlantic Trade and Investment Partnership, focusing on the structure and procedural aspects of the proposed Investment Court System. The proposed system includes judges publicly appointed in advance by governments, transparency of dispute settlement and appellate mechanism. Nevertheless, some issues, like enforcement of awards, the qualification of judges, determination of respondent and relationship of Investment Court System with European Court of Justice, are still unclear. As a result of the analysis within the present article, the author provides a future perspective of the development of investment dispute settlement.

Atslēgvārdi: investīciju tiesības, Investīciju tiesas sistēma, šķīrējtiesa.

Keywords: investment law, Investment Court System, ISDS.

Ievads

Investīciju tiesības ir piedzīvojušas strauju attīstību, un to nozīme globālās ekonomikas apstākļos ir pieaugusi. Pirmkārt, savstarpējo investīciju līgumu sistēma izplešas – katru gadu tiek noslēgti arvien jauni starptautiski investīciju līgumi, to kopējais skaits pārsniedz 3268.¹ Otrkārt, investīciju strīdi starp investoru un investīciju pieņemošo valsti kļūst arvien sarežģītāki, tie vienlaicīgi spēj aptvert intelektuālā īpašuma tiesības, investīciju tiesības un starptautiskās tirdzniecības tiesības. Spilgts piemērs tam ir Starptautiskā investīciju strīdu izšķiršanas centra (turpmāk tekstā "ICSID") lieta *Philip Morris v. Uruguay*.²

Taisnīgs investīciju strīdu risināšanas process ir pamats investīciju tiesību attīstībai, kuras ietvaros ir jārod līdzsvars starp investoru tiesību aizsardzību un investīciju pieņemošo valstu suverēnajām tiesībām. Investīciju strīdu risināšanas metodes ir piedzīvojušas fundamentālas izmaiņas, radot jaunu priekšstatu par strīdu izšķiršanu starp ārvalstu investoru un investīciju pieņemošo valsti. Ja sākotnēji ārvalstu investori savu interešu aizsardzībai galvenokārt varēja izmantot diplomātisko aizsardzību, tad šodien investors var vērsties ar prasību pret

¹ UNCTAD. Recent Trends in IIAS and ISDS. IIA Issues note Nr. 1, February 2015. Pieejams: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/webdiaepcb2015d1_en.pdf [aplūkots 2016. gada 11. martā].

² ICSID lieta Nr. ARB/10/7. Philip Morris Brand Sàrl (Switzerland), Philip Morris Products S. A. (Switzerland) and Abal Hermanos S. A. (Uruguay) v. Oriental Republic of Uruguay.

investīciju pieņemošo valsti starptautiskā šķīrējtiesā nepastarpināti. 2015. gada nogalē Eiropas Komisija ir piedāvājusi spert jaunu soli pretī investīciju strīdu izšķiršanas mehānisma attīstībai, piedāvājot fundamentālas izmaiņas līdzšinējā praksē.

Šobrīd publiskajā telpā uzmanība veltīta Eiropas Savienības (turpmāk tekstā – ES) un Amerikas Savienoto valstu (turpmāk tekstā – ASV) sarunām par Transatlantiskās tirdzniecības un investīciju partnerības noslēgšanu, īpaši izceļot investīciju strīdu izšķiršanas mehānismu.

Vairākas valstis ir izstrādājušas paraugu divpusējam investīciju līgumam, kuru tās izmanto par pamatu, vienojoties ar citām valstīm.³ Jāņem vērā, ka jau kopš pirmo savstarpējo investīciju līgumu noslēgšanas astoņdesmitajos gados, slēdzot starptautiskās partnerības līgumus, ASV pārsvarā izmanto savu detalizētu parauglīgumu⁴, kurā reti piekrit kādām izmaiņām⁵. Tāpēc starptautiski investīciju līgumi jeb brīvās tirdzniecības līgumi, kas noslēgti ar ASV, parasti sakrīt ar ASV izveidoto parauglīgumu. Izņēmums ir starptautiskais brīvās tirdzniecības līgums starp ASV un Austrāliju⁶, kas atšķirībā no ASV 2012. gada parauglīguma neietver nodomu radušos strīdus izšķirt šķīrējtiesas procesā.

ASV un ES Transatlantiskās tirdzniecības un investīciju partnerības noslēgšanas sarunu ietvaros 2015. gada maijā Eiropas Komisija izdeva Konceptiju,⁷ kurā ierosināja jaunu investīciju tiesas sistēmu, kas būtu iekļaujama ASV un ES Transatlantiskās tirdzniecības un investīciju partnerības līgumā. Tam sekoja pirmais teksta projekts 2015. gada septembrī⁸, un 2015. gada decembrī Eiropas Komisija apstiprināja galējo versiju priekšlikumam⁹ (turpmāk tekstā – Priekšlikums) par jaunas un pārredzamas sistēmas izveidi investīciju strīdu izšķiršanai starp investoru un investīciju pieņemošo valsti – Investīciju tiesas sistēmu. Šobrīd priekšlikums oficiāli piedāvāts ASV un turpinās vienošanās sarunas. Būtiski norādīt, ka Investīciju tiesas sistēma kā mehānisms investīciju strīdu izšķiršanai starp investoru un investīciju pieņemošo valsti ir iekļauts ES un Vjetnamas brīvās tirdzniecības līgumā¹⁰, kura teksts tika publiskots 2016. gada 1. februārī.

³ McLachlan C., Shore L., Weiniger M. *International Investment Arbitration*. Oxford: Oxford University Press, 2010, p. 27.

⁴ U.S. Model Bilateral Investment Treaty, 2012. Pieejams: <http://www.state.gov/documents/organization/188371.pdf> [aplūkots 2016. gada 11. martā].

⁵ Alvarez J. E. *The Public International Law Regime Governing International Investment*. Hague Academy of International Law, 2011, p. 95–103.

⁶ Free Trade Agreement between the Government of the United States of America and the Government of Australia. Pieejams: https://ustr.gov/sites/default/files/uploads/agreements/fta/australia/asset_upload_file148_5168.pdf [aplūkots 2016. gada 11. martā].

⁷ Ieguldījumi TTIP un ne tikai – reformu virzība. Nostiprinot tiesības reglamentēt un pārejot no pašreizējās *ad hoc* arbitražas uz ieguldījumu tiesu: Eiropas Komisijas Konceptijas dokuments, 2015. gada 5. maijs. Pieejams: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2015/may/tradoc_153408.pdf [aplūkots 2016. gada 11. martā].

⁸ Text of the proposal on Investment Protection and Resolution of Investment Disputes and Investment Court System in TTIP: Draft paper, 16.09.2015. Pieejams: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2015/september/tradoc_153807.pdf [aplūkots 2016. gada 11. martā].

⁹ The text of the proposal on Investment Protection and Resolution of Investment Disputes and Investment Court System in TTIP: EU final proposal, 12.11.2015. Pieejams: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2015/november/tradoc_153955.pdf [aplūkots 2016. gada 11. martā].

¹⁰ EU-Vietnam Free Trade Agreement text. Chapter 8: Trade in Services, Investment and E-Commerce. Pieejams: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2016/february/tradoc_154210.pdf [aplūkots 2016. gada 11. martā].

Raksta mērķis ir izvērtēt Eiropas Komisijas piedāvātās Investīciju tiesas sistēmas struktūru un procesuālos aspektus un izdarīt secinājumus par būtiskajiem piedāvātās sistēmas riskiem, kas var apdraudēt taisnīgu investīciju strīdu izšķiršanu un izvērtēt investīciju strīdu izšķiršanas nākotnes attīstības perspektīvas.

Piedāvātās Investīciju tiesas sistēmas struktūras analīze

Eiropas Komisijas priekšlikums radīt Investīciju tiesas sistēmu ir veidots, lai novērstu līdzšinējās sistēmas trūkumus, kas pārsvarā paredzēja risināt investīciju strīdus šķīrējtiesas procesā. Iedvesmojoties no Pasaules Tirdzniecības organizācijas (turpmāk – PTO) strīdu izšķiršanas mehānisma, Eiropas Komisija piedāvā divpakāpju Investīciju tiesas sistēmu, kurā šķīrējtiesneši tiek aizstāti ar daļēji patstāvīgiem tiesnešiem tiesai līdzīgā struktūrā.

Priekšlikumā atsevišķa nodaļa veltīta konsultāciju procesam un mediācijai, tādējādi veicinot investīciju strīdu izšķiršanu pārrunu ceļā, pusēm vienojoties. Šāds priekšlikums ir atbilstošs ANO Tirdzniecības un attīstības konferences (turpmāk tekstā – UNCTAD) nostājai: veicināt uz investīciju attīstību vērstu investīciju strīdu izšķiršanu.¹¹ Jānorāda, ka Eiropas Komisijas Priekšlikumā mediācija nav obligāts priekšnoteikums strīda izšķiršanai Investīciju tiesas sistēmā.

Pirmās instances tribunāls

Ja starp pusēm netiek panākta vienošanās sešu mēnešu laikā pēc konsultācijas procesa uzsākšanas, investors var iesniegt prasību pirmās instances tribunālam.¹² Pirmās instances tribunālam palīdz patstāvīgais sekretariāts.¹³ Pirmās instances tribunālam ir tiesības pieņemt lēmumu par procesa izmaksu nodrošinājumu.¹⁴

Būtiska atšķirība no līdzšinējā mehānisma investīciju strīdu izšķiršanai šķīrējtiesas procesā ir tiesnešu iecelšanas process. Ja šķīrējtiesā viens no galvenajiem principiem ir pušu autonomijas princips, kas cita starpā paredz arī tiesības pusēm vienoties par šķīrējtiesnešu izvēli strīda izšķiršanai, tad Eiropas Komisijas Priekšlikumā strīdus izskatītu valstu jau iepriekš izvēlēti tiesneši. Ņemot vērā, ka investoram vairs nav iespējas izvēlēties šķīrējtiesnesi, pastāv bažas, ka šādi tiek zaudēta formālā neitralitāte, izšķirot investīciju strīdus, jo tiek izjaukts balanss starp investoru un investīcijas pieņemošo valstu interesēm un tiesībām. Būtiski norādīt, ka starptautiskiem investīciju strīdiem ir politisks raksturs, jo tie bieži vien skar valsts publisko kārtību. Šo strīdu politiskā daba ietekmē veidu, kādā konkrētā valdība vai investors to gribētu risināt.¹⁵ Šobrīd Priekšlikums neparedz iespēju investoram lemt par tiesnesi, bet sniedz pilnvaras valstīm izvirzīt tiesnešus, kas atbilst noteiktām kvalifikācijas prasībām. Tas nozīmē lielāku priekšrocību piešķiršanu investīciju pieņemošajām valstīm iepretim investoru interesēm.

¹¹ UNCTAD. Investor-states disputes: Prevention and Alternative to Arbitration, 2010, p. 48, p. 64. Pieejams: http://unctad.org/en/docs/diaeia200911_en.pdf [aplūkots 2016. gada 11. martā].

¹² The text of the proposal on Investment Protection and Resolution of Investment Disputes and Investment Court System in TTIP: EU final proposal, 12.11.2015, Article 9(3). Pieejams: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2015/november/tradoc_153955.pdf [aplūkots 2016. gada 11. martā].

¹³ Ibid., Article 9(16).

¹⁴ Ibid., Article 21(1).

¹⁵ Salacuse J. W. The Law of Investment Treaties. Oxford: Oxford University Press, 2010, p. 356.

Pirmās instances tribunāls sastāvēs no 15 tiesnešiem, kurā pieci tiesneši būtu ar ES pilsonību, pieci ar ASV pilsonību un pieci būtu trešo valstu pilsoņi.¹⁶ No šiem tiesnešiem tiks nozīmēts prezidents un viceprezidents. Tiesnešus iecels speciāli izveidota komiteja. Jānorāda, ka noteikumi, kas paredzētu šādas komitejas izveidi, šobrīd nav pieejami un tiks izstrādāti vēlāk.¹⁷ Tiesnešu kvalifikācijai ir jābūt pietiekamai, lai viņi varētu ieņemt ar tiesībām saistītu amatu savā valstī vai viņiem ir jābūt juristiem ar atzītu kompetenci. Papildus viņiem ir jāpierāda zināšanas starptautiskajās publiskajās tiesībās.¹⁸ Tiek norādīts, ka ir vēlams, lai tiesnešiem būtu pieredze starptautiskajās tirdzniecības un investīciju tiesībās. Izvērtējot izvirzītās prasības pirmās instances tribunāla tiesnešiem, var secināt, ka kandidātiem nav obligāti jābūt tiesnešiem vispārējās jurisdikcijas tiesās. Tiesneši tiek iecelti uz sešiem gadiem, un pastāv iespēja, ka termiņu var vienu reizi pagarināt. Lai nodrošinātu pakāpenisku tiesnešu maiņu, septiņi no sākotnēji ieceltiem tiesnešiem izņēmuma kārtā tiek iecelti uz deviņiem gadiem.¹⁹ Lietas tiktu izskatītas trīs tiesnešu sastāvā, viens tiesnesis pārstāvētu ES, viens – ASV un viens – trešās valstis, kurš vadīs strīda izšķiršanas procesu.²⁰ Tiesnešus katrai lietai nozīmē Investīciju tiesas sistēmas prezidents pēc rotācijas principa.²¹

Līdzīgi kā PTO strīdu izšķiršanas mehānisma locekļiem, pirmās instances tribunāla tiesnešiem ir jābūt pieejamiem nepārtraukti, par to tiek paredzēta atbildība. Tas nozīmē, ka pirmās instances tiesneši ir tikai daļēji patstāvīgi un var būt šķirējtiesneši citos investīciju strīdos.²² Tomēr, ievērojot neatkarības principu, daļēji patstāvīgie pirmās instances tribunāla tiesneši nevar būt pušu pārstāvji šādos strīdos.²³

Saskaņā ar Priekšlikuma 28. pantu astoņpadsmit mēnešu laikā no prasības iesniegšanas pirmās instances tribunāls pieņem pagaidu spriedumu vai lēmumu par pagaidu sprieduma pieņemšanas kavēšanos, norādot kavēšanās iemeslu.²⁴ Būtiski piebilst, ka Priekšlikumā nav norādīts kopējais maksimālais termiņš pagaidu spriedumu pieņemšanai, kas var kavēt efektīvu un laicīgu lēmumu pieņemšanu strīda izšķiršanai. Ja pagaidu spriedums netiek pārsūdzēts, tas stājas spēkā 90 dienu laikā no tā pieņemšanas brīža.

Kopumā secināms, ka Eiropas Komisija Priekšlikumā būtiski atkāpusies no pušu autonomijas principa, kam ir noteicoša loma, risinot investīciju strīdus šķirējtiesas procesā, kad priekšroka tiek dota PTO strīdu izšķiršanas mehānisma modelim. Ņemot vērā starptautisko tirdzniecības tiesību struktūru, mērķi un subjektus, strīdu izšķiršanas modeļa piemērošana investīciju strīdiem nav pamatota, jo netiek ņemta vērā investīciju tiesību īpašā daba.

¹⁶ The text of the proposal on Investment Protection and Resolution of Investment Disputes and Investment Court System in TTIP: EU final proposal, 12.11.2015, Article 9(2). Pieejams: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2015/november/tradoc_153955.pdf [aplūkots 2016. gada 11. martā].

¹⁷ Ibid., Note at the end of the Article 30.

¹⁸ Ibid., Article 9(4).

¹⁹ Ibid., Article 9(5).

²⁰ Ibid., Article 9(6).

²¹ Ibid., Article 9(7).

²² Ibid., Article 9(15).

²³ Ibid., Article 11.

²⁴ Ibid., Article 28(5).

Apelācijas tribunāls

Piedāvātajā Investīciju tiesas sistēmā Eiropas Komisija irņēmusi vērā milzīgo kritiku, kas veltīta apstāklim, ka šķīrējtiesas procesā nav iespējama spriedumu pārskatīšana.²⁵ Autore uzskata, ka apelācijas process investīciju strīdu izšķiršanas procesā varētu veicināt tiesisko noteiktību un uzticību investīciju strīdu izšķiršanas procesam. Ņemot vērā, ka praktiski starptautiskās investīciju tiesības lielā mērā attīstās caur praksi, apelācijas mehānisma ieviešana palīdzētu veicināt vienveidīgas un paredzamas prakses izveidi. Apelācijas mehānisma iespēju paredz arī ASV 2012. gada Divpusējo investīciju parauglīgums, kas ir pamats ASV noslēgtajiem investīciju tiesību līgumiem.²⁶

Eiropas Komisijas Priekšlikumā noteikta apelācijas tribunāla izveide un funkcijas. Apelācijas tribunāls sastāv no sešiem tiesnešiem: diviem no ES, diviem no ASV un diviem no trešajām valstīm.²⁷ Pretendentiem uz šiem amatiem ir jābūt ar tādu kvalifikāciju, lai viņi varētu ieņemt augstākos ar tieslietām saistītos amatus savā valstī. Priekšlikuma 10. panta 6. punkta turpinājumā norādīts, ka kandidāti uz apelācijas tribunāla tiesneša amatu var būt arī juristi ar atzītu kompetenci. Tā ir tāda pati prasība kā attiecībā uz pirmās instances tribunāla tiesnešiem. Šāds regulējums liek secināt, ka nav reālas kvalifikācijas atšķirības starp pirmās instances tribunāla tiesnešiem un apelācijas tribunāla tiesnešiem. Tas liek šaubīties, ka apelācijas tribunāls varēs pēc būtības pieņemt kvalitatīvākus lēmumus, izvērtējot tos pašus apstākļus, ko skatīja pirmās instances tribunāls, un tādējādi zūd patiesā jēga apelācijas instancei, ja tā nevar nodrošināt pievienoto vērtību lietas otrreizējai izskatīšanai. Autore uzskata, ka apelācijas tribunāla tiesnešu kvalifikācijai vajadzētu būt augstākai nekā pirmās instances tribunāla tiesnešiem.

Kvalifikācijas regulējums var radīt sarežģījumus atšķirīgo noteikumu dēļ ES dalībvalstīs, ASV un trešajās valstīs attiecībā uz personām, kas var ieņemt ar tieslietām saistītos amatus. Turpinot darbu pie investīciju strīdu izšķiršanas metožu uzlabošanas, būtu jādomā par objektīvāk nosakāmiem kritērijiem, izvirzot konkrētas prasības tiesnešu amatu kandidātiem.

Apelācijas tribunāls izskatītu lietas trīs tiesnešu sastāvā, kas noteikts, izmantojot rotācijas principu. Arī apelācijas tribunāla tiesneši nav pilnīgi patstāvīgi un var uzņemties citus pienākumus, kas nevar nonākt konfliktā ar pienākumiem Investīciju tiesas sistēmā.²⁸

Pirmās instances tribunāla pagaidu sprieduma apstrīdēšanas pamats Eiropas Komisijas Priekšlikuma 29. pantā noteikts ļoti plaši, tāpēc pastāv draudi, ka

²⁵ Sk., piem.: Tams J. C. Is There a Need for an ICSID Appellate Structure? Pieejams: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1341268 [aplūkots 2016. gada 11. martā]; Qureshi A. H. An Appellate System in International Investment Arbitration? Book: Muchlinski P., Ortino F., Schreuer C. The Oxford Handbook of International Investment Law. Oxford: Oxford University Press, 2008, p. 1154; Bart Legum, "Appellate Mechanisms for International Arbitration: Worth a Second Look for the Trans-Pacific Partnership and the Proposed EU-US FTA?" Transnational Dispute Management, 2014.

²⁶ U.S. Model Bilateral Investment Treaty, 2012, Article 28(10). Pieejams: <http://www.state.gov/documents/organization/188371.pdf> [aplūkots 2016. gada 11. martā].

²⁷ The text of the proposal on Investment Protection and Resolution of Investment Disputes and Investment Court System in TTIP: EU final proposal, 12.11.2015, Article 10. Pieejams: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2015/november/tradoc_153955.pdf [aplūkots 2016. gada 11. martā].

²⁸ Ibid., Article 10(8), Article 10(12). Pieejams: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2015/november/tradoc_153955.pdf [aplūkots 2016. gada 11. martā].

negodprātīgi varētu tikt novilcināts investīciju strīda izšķiršanas process. Priekšlikumā minēti šādi apelācijas pamati:

- pastāv piemērojamo tiesību interpretācijas vai piemērošanas kļūda;
- ir kļūda faktu novērtējumā (kas iekļauj arī nacionālo tiesību kļūdainu interpretāciju);
- iemesli, kas minēti 1965. gada 18. marta Vašingtonas Konvencijas par ieguldījumu strīdu izšķiršanu starp valstīm un citu valstu pilsoņiem (turpmāk – ICSID Konvencija) 52. pantā.

Būtiski norādīt, ka ICSID Konvencija neparedz apelācijas mehānismu, bet sprieduma anulēšanas procesu, kura mērķis ir atšķirīgs no apelācijas procesa. ICSID Konvencijas 52. pants nosaka patstāvīgu procesu, saskaņā ar kuru *ad hoc* komiteja var atcelt ICSID šķirējtiesas spriedumu, ja to pamatoti ir lūgusi kāda no pusēm. Panta pirmā daļa nosaka piecus sprieduma atcelšanas ierosināšanas priekšnoteikumus, kam galvenokārt ir procesuāls raksturs. Tomēr saskaņā ar šī paša panta trešo daļu *ad hoc* komitejai ir tikai tiesības, ne pienākums atcelt ICSID šķirējtiesas spriedumu, pat ja pastāv viens no panta pirmajā daļā minētajiem priekšnoteikumiem. Gan tiesību doktrīnā²⁹, gan ICSID šķirējtiesu praksē³⁰ ir uzsvērtas ICSID sprieduma atcelšanas procesa un sprieduma pārsūdzēšanas jeb apelācijas procesa atšķirības. Atcelšanas process ir saistīts tikai ar šķirējtiesas procesa likumības pārbaudi, nevis pārskatīšanu pēc būtības.³¹

Priekšlikumā regulējums attiecībā uz sprieduma pārskatīšanas pamatu ir plašāks nekā ICSID Konvencijā, jo ietver arī sprieduma pārskatīšanu pēc būtības. Kopumā apelācijas tribunāls var noraidīt apelācijas sūdzību vai atzīt to par pamatotu, tādējādi grozot pirmās instances tribunāla pagaidu spriedumu.³²

Atšķirībā no pirmās instances tribunāla apelācijas tribunālam ir ierobežots lietas izskatīšanas termiņš. 180 dienu laikā apelācijas tribunālam ir jāpieņem galīgais spriedums vai pamatots lēmums par termiņa pagarināšanu. Kopējais strīda izskatīšanas laiks jebkurā gadījumā nedrīkst pārsniegt 270 dienas.³³ Rezultātā apelācijas tribunāls izdod ziņojumu, kas groza vai atstāj spēkā pirmās instances tribunāla pagaidu spriedumu. Ja apelācijas tribunāls ir veicis grozījumus, pirmās instances tribunālam 90 dienu laikā ir jāpārskata pagaidu spriedums, ņemot vērā apelācijas tribunāla ziņojumu, un jāizdod galīgais spriedums.³⁴ Pirmās instances tribunāls galīgajā spriedumā var lemt tikai par zaudējumu atlīdzību.

²⁹ Sk., piem.: Caron D. D. Reputation and Reality in the ICSID Annulment Process: Understanding the Distinction between Annulment and Appeal. *ICSID Review—Foreign Investment Law Journal*, 1992, Nr. 7; Dolzer R., Schreuer C. Principles of International Investment Law. Oxford: Oxford University Press, 2008, pp. 279–281.

³⁰ Sk., piem., ICSID Case No. ARB/99/7 (Annulment proceedings): Patrick Mitchell v. Democratic Republic of the Congo. Decision on Annulment (November 1, 2006), para. 19; Case No. ARB/97/3 (Annulment Proceedings): Compañía de Aguas del Aconquija S.A. and Vivendi Universal S.A. v. Argentina Republic. Decision on Annulment (July 3, 2002), 6 ICSID Report Nr. 340, 2004, para. 62; ICSID Case No. ARB/02/14 (Annulment proceedings): CDC Group plc v. Republic of Seychelles. Decision on Annulment, (June 29, 2005), para. 35.

³¹ Schreuer Ch. From ICSID Annulment to Appeal Half Way Down the Slippery Slope. *The Law and Practice of International Courts and Tribunals*, 2011, Nr. 10, p. 212.

³² The text of the proposal on Investment Protection and Resolution of Investment Disputes and Investment Court System in TTIP: EU final proposal, 12.11.2015, Article 29(2). Pieejams: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2015/november/tradoc_153955.pdf [aplūkots 2016. gada 11. martā].

³³ Ibid., Article 29(3).

³⁴ Ibid., Article 28(7).

Līdzīgi kā ar ICSID šķīrējtiesas spriedumiem ICSID Konvencijas 54. panta pirmās daļas kontekstā, Investīciju tiesas sistēmas pusēm ir pienākums spriedumu pildīt, it kā tas būtu tās valsts puses vispārējās jurisdikcijas tiesas galīgais spriedums. Tomēr neskaidrības rada ES Priekšlikuma 30. panta piektā un sestā daļa, kas paredz, ka pirmās instances tribunāla galīgais spriedums ir jāsaprot gan kā spriedums ICSID Konvencijas izpratnē, gan kā šķīrējtiesas spriedums Apvienoto Nāciju Organizācijas 1958. gada 10. jūnija Ņujorkas Konvencijas par ārvalstu šķīrējtiesu nolēmumu atzīšanu un izpildīšanu (turpmāk – Ņujorkas Konvencija)³⁵ izpratnē. Jāatzīmē, ka ICSID šķīrējtiesas spriedumu izpildi regulē ICSID Konvencija, nevis Ņujorkas Konvencija. Ņujorkas Konvenciju piemēro tādiem šķīrējtiesas spriedumiem, kurus pieņēmusi ārvalsts šķīrējtiesa, kas piesaistīta kādai no Ņujorkas Konvencijas dalībvalstīm. Tā kā ICSID šķīrējtiesai šādas piesaistes nav, tās spriedumu izpildi regulē ICSID Konvencija. Savukārt Ņujorkas Konvencijas vai kāda nacionālā regulējuma piemērošana ir izslēgta.³⁶

Piedāvātās Investīciju tiesas sistēmas procesa analīze

Izvērtējot piedāvātās Investīciju tiesas sistēmas struktūru, papildus jau iepriekš norādītajam rodas vairākas neskaidrības, kas varētu padarīt investīciju strīdu izšķiršanas procesu neefektīvu un investīciju tiesību mērķi – neatbilstošu.

Pirmkārt, neskaidrības rada atbildētāja noteikšana gadījumos, kad investīciju pieņemošā valsts ir kāda no ES dalībvalstīm. Priekšlikuma 5. pants paredz, ka investoram ir jālūdz ES noteikt atbildētāju konkrētajam strīdam. Sešdesmit dienu laikā ES ir jāinformē investors, vai strīdā atbildētājs būs ES vai ES dalībvalsts. Savukārt Priekšlikuma 11. panta 6. daļa paredz, ka gan pirmās instances tribunālam, gan apelācijas tribunālam ES lēmums par atbildētāju strīdā ir saistošs. Priekšlikumā nav plašāk skaidrots atbildētāja noteikšanas process, piemēram, atsaucoties uz Regulu Nr. 912/2014.³⁷ Saskaņā ar šo regulu finansiālā atbildība investīciju strīdos ir jānes ES, ja tā ir izdevusi tiesību aktu, kas ierobežo investora tiesības, un ES dalībvalstij, ja tiesību akts ir pieņemts nacionālā līmenī. Tomēr neskaidrības var rasties gadījumā, ja investīcijas apdraud dalībvalsts nacionālais tiesību akts, kas ir pieņemts, ieviešot, piemēram, direktīvu. Gadījumā, ja ES kļūdaini nosaka atbildētāju strīdā, teorētiski var izveidoties situācija, kurā ir noticis tiesību pārkāpums, bet prasība ir vērstā pret nepareizo atbildētāju, un tāpēc atbildētāja atbildības apmērs nevar tikt noteikts.

Papildus jāņem vērā, ka ES nav puse ICSID Konvencijai. Tas nozīmē, ka gadījumos, ja atbildētājs ir ES, sprieduma izpildi nevar veikt saskaņā ar ICSID Konvenciju, kā tas ir noteikts Komisijas Priekšlikuma 30. pantā. Ņemot vērā ES brīvību

³⁵ Ņujorkas Konvencija par ārvalstu šķīrējtiesu nolēmumu atzīšanu un izpildīšanu. *Latvijas Vēstnesis*, 2003. 1. aprīlis, Nr. 50.

³⁶ Sk., piem., Amerasinghe C. F. The International Centre for Settlement of Investment Disputes and Development Through the Multinational Corporation. *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, 1976, Vol. 9, p. 793; Delaume, G. R. Reflections on the Effectiveness of International Arbitral Awards. *Journal of International Arbitration*, 1995, Vol. 12, p. 17.

³⁷ Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) Nr. 912/2014 (2014. gada 23. jūlijs), ar ko izveido sistēmu tādas finansiālās atbildības noregulējumam, kura saistīta ar ieguldītāja un valsts strīdu izšķiršanas šķīrējtiesām, kas izveidotas ar starptautiskiem nolīgumiem, kuros Eiropas Savienība ir puse. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, 2014. 28. augusts, L 257/121. Pieejams: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/HTML/?uri=URISERV:07_1&from=LV&isLegisum=true [aplūkots 2016. gada 11. martā].

lemt par atbildētāja noteikšanu investīciju strīdos ar visām no tā izrietošajām sekām, rodas bažas par vienlīdzības principa ievērošanu un vienmērīgu līdzsvaru starp investora un investīciju pieņemošās valsts tiesībām un interesēm. Autore pieņem, ka iespējams risinājums būtu, ja ES lēmumu varētu pārskatīt vai veikt cita veida kontroli pirmās instances tribunāls vai apelācijas tribunāls.

Otrkārt, neskaidrības rada Komisijas Priekšlikuma regulējums 13. pantā par piemērojamām tiesībām izšķirt investīciju strīdu. 13. panta otrā daļa skaidri definē piemērojamās tiesības, un panta trešā daļa precizē, ka pušu nacionālās tiesības nav daļa no piemērojamām tiesībām.³⁸ Papildus 13. pantā noteikts, ka nacionālās tiesības pirmās instances tribunāls un apelācijas tribunāls var izvērtēt kā daļu no faktiskajiem apstākļiem. Tādā gadījumā tribunāliem nacionālo tiesību interpretācija jāveic atbilstoši tās puses tiesas veiktajai interpretācijai. Priekšlikumā nav plašāk skaidrots, kas tiek uzskatīts par puses nacionālajām tiesībām, ja atbildētājs ir ES, un vai tādā gadījumā Investīciju tiesas sistēma varētu interpretēt ES sekundārās vai primārās tiesību normas, ko tā uzskata par puses nacionālajām tiesībām. Jāpiebilst, ka ES Tiesa gan Atzinumā Nr. 2/13³⁹, gan Atzinumā Nr. 1/09⁴⁰ attiecībā uz patentu tiesu skaidri norādījusi, ka cita starptautiska tiesa nevar interpretēt un piemērot ES tiesības. Tas nozīmē, ka citas starptautiskas tiesas veikta ES tiesību normu interpretācija nav saistoša ES Tiesai.

Priekšlikumā norādīts, ka Investīciju tiesas sistēmas veiktā nacionālo tiesību interpretācija, izvērtējot lietas apstākļus, citām pušu tiesām vai tiesību aizsardzības iestādēm nav saistoša.⁴¹ Tomēr tā nav pietiekama atruna, kas palīdzētu izprast attiecības starp Investīciju tiesas sistēmu un ES Tiesu, jo tas nemaina faktu, ka tribunāliem pastāv iespēja interpretēt nacionālās tiesības, izvērtējot lietas faktiskos apstākļus. Papildus tas rada pamatotus jautājumus par Investīciju tiesas sistēmas galīgā sprieduma juridisko dabu, ja tajā ietvertā nacionālo tiesību normu interpretācija pušu tiesām vai citām iestādēm nav saistoša. Šāds spriedums nevar radīt juridiskas sekas, tādējādi apdraudot tā izpildi, kas mazina uzticību Investīciju tiesas sistēmai kopumā un mazina tās autoritāti iespējamo investīciju strīdu izšķiršanā ASV un ES Transatlantiskās tirdzniecības un investīciju partnerības kontekstā.

Treškārt, Eiropas Komisijas Priekšlikums, līdzīgi kā Ziemeļamerikas brīvās tirdzniecības līgums⁴², paredz pušu tiesības regulēt jeb pieņemt saistošu tiesību interpretāciju. Tas nozīmē, ka pusēm ir tiesības pieņemt saistošu interpretāciju par Investīciju tiesas sistēmas regulējumu ASV un ES brīvās tirdzniecības līgumā. Būtiska atšķirība no Ziemeļamerikas brīvās tirdzniecības līguma ir noteikumā, ka puses saistošu tiesību interpretāciju var pieņemt ar atpakaļejošu spēku. Tas var

³⁸ The text of the proposal on Investment Protection and Resolution of Investment Disputes and Investment Court System in TTIP: EU final proposal, 12.11.2015, Article 13. Pieejams: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2015/november/tradoc_153955.pdf [aplūkots 2016. gada 11. martā].

³⁹ ES Tiesas 2014. gada 18. decembra atzinums Nr. 2/13. ES Tiesas paziņojums presei, Nr. 180/14, 2014. gada 18. decembrī. Pieejams: <http://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2014-12/cp140180lv.pdf> [aplūkots 2016. gada 11. martā].

⁴⁰ ES Tiesas 2011. gada 8. marta atzinums Nr. 1/09. ES Tiesas paziņojums presei, Nr. 17/11, 2011. gada 8. martā. Pieejams: [file:///C:/Users/elza/Downloads/CJE-11-17_EN%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/elza/Downloads/CJE-11-17_EN%20(1).pdf) [aplūkots 2016. gada 11. martā].

⁴¹ The text of the proposal on Investment Protection and Resolution of Investment Disputes and Investment Court System in TTIP: EU final proposal, 12.11.2015, Article 13(4). Pieejams: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2015/november/tradoc_153955.pdf [aplūkots 2016. gada 11. martā].

⁴² North American Free Trade Agreement (NAFTA), January 1, 1994. Pieejams: <http://www.nafta-sec-alena.org> [aplūkots 2016. gada 11. martā].

radīt draudus situācijās, kad puses pieņem vai maina interpretāciju ar atpakaļejošu spēku kāda strīda izšķiršanas laikā, tas var mainīt strīda izšķiršanas gaitu. Šāda pušu iejaukšanās ar atpakaļejošu spēku investīciju strīdos ir pretrunā starptautiskajiem tiesību principiem un var apdraudēt sekmīgu investīciju tiesību attīstību un investīciju strīdu taisnīgu izšķiršanu.

Kopumā Eiropas Komisijas Priekšlikumā pastāv atsevišķas neskaidrības, kas liek apšaubīt piedāvātās Investīciju tiesas sistēmas sekmīgu ieviešanu ES tiesību sistēmā pašreizējā regulējumā, tomēr vienlaicīgi šis priekšlikums ir veicinājis plašas diskusijas par investīciju tiesību attīstību, liekot pārdomāt esošās investīciju strīdu izšķiršanas sistēmas trūkumus un attīstības iespējas.

Investīciju strīdu izšķiršanas nākotnes attīstības perspektīvas

Piedāvātā Investīciju tiesas sistēma vērtējama kā mēģinājums pārņemt PTO modeli, to daudzo līdzību dēļ. Lai gan dažas atšķirības, kas ieviestas Investīciju tiesas sistēmā iepretim līdzšinējam strīdu izšķiršanas mehānismam, vērtējamas kā pozitīvas, piemēram, apelācijas mehānisms, tomēr ir jāņem vērā būtiskas atšķirības, kas pastāv starptautiskajām tirdzniecības tiesībām un starptautiskajām investīciju tiesībām. Tas nozīmē, ka vienkārša strīdus izšķiršanas mehānisma pārņemšana, neizvērtējot tiesību sistēmas atšķirības, var radīt būtiskas nepilnības strīdu izšķiršanā.

Ņemot vērā nepilnības šobrīd piedāvātajā Eiropas Komisijas Priekšlikumā par Investīciju tiesas sistēmas izveidi, šāds strīdu izšķiršanas mehānisms, domājams, netiks iekļauts ASV un ES Transatlantiskās tirdzniecības un investīciju partnerības līgumā bez būtiskām izmaiņām. Svarīgi ir saprast, vai patiesi ir nepieciešama jauna starptautiska tiesa, kurai būtu jārod vieta esošajā sistēmā, vai lietderīgāk nebūtu veikt uzlabojumus esošajā sistēmā, kas spētu novērst pastāvošos šķēršļus efektīvai investīciju strīdu izšķiršanai. Uzņēmēji šķirējtiesu uzskata par piemērotāko veidu pārrobežu strīdu risināšanai.⁴³ Šķirējtiesas piemērotību investīciju strīdu risināšanā pierāda pieaugošais lietu skaits, sasniedzot aptuveni 600 reģistrētas⁴⁴ lietas starp investoru un investīciju pieņemošo valsti, kas izriet no valstu savstarpējiem līgumiem par investīciju savstarpēju veicināšanu un aizsardzību.⁴⁵ Daudzi spēkā esošie investīciju līgumi paredz šķirējtiesu kā investīciju strīdu izšķiršanas mehānismu. Piemēram, šķirējtiesa kā strīdu izšķiršanas mehānisms ir paredzēts 2016. gada februārī parakstītajā Klusā okeāna reģiona partnerības līgumā, kuru pārstāv 12 dalībvalstis.⁴⁶ Arī ES noslēgtajos divpusējos līgumos ar

⁴³ PwC. Corporate Choices in International Arbitration. Industry perspectives. International Arbitration survey, 2013, p. 6. Pieejams: <http://www.pwc.com/gx/en/arbitration-dispute-resolution/assets/pwc-international-arbitration-study.pdf> [aplūkots 2016. gada 11. martā].

⁴⁴ Ņemot vērā, ka ICSID ir vienīgā institūcija, kas organizē publisku lietu reģistru, iespējams, ka kopējais lietu skaits ir lielāks.

⁴⁵ UNCTAD. Recent Developments in Investor–State Dispute Settlement. IIA Issues Note No. 1, April 2014, Pieejams: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/webdiaepcb2014d3_en.pdf [aplūkots 2016. gada 11. martā].

⁴⁶ The Trans-Pacific Partnership. 26 January, 2016. Pieejams: <http://tpp.mfat.govt.nz/text> [aplūkots 2016. gada 11. martā].

Kanādu⁴⁷ un Singapūru⁴⁸ šķīrējtiesa norādīta kā investīciju strīdu izšķiršanas mehānisms.

Jau 2005. gadā ICSID atzina, ka, lai nodrošinātu sistēmas vienotību investīciju strīdu izšķiršanā, izmaiņas, piemēram, attiecībā uz apelācijas mehānisma ieviešanu, būtu labāk veikt jau esošā sistēmā.⁴⁹ 2013. gadā pie līdzīga secinājuma nonāca arī UNCTAD, norādot uz problēmu aktualizāciju investīciju šķīrējtiesas procesā līdz ar investīciju strīdu skaita palielināšanos.⁵⁰

Šķīrējtiesa ir devusi milzīgu ieguldījumu investīciju tiesību attīstībā un investīciju aizsardzībā, tāpēc rūpīgi būtu jāpārdomā par nepieciešamību paralēli veidot jaunu sistēmu, kas mazinātu pušu autonomijas principu un radītu citus šķēršļus savlaicīgai strīdu izšķiršanai.

Ņemot vērā jau minēto, autore secina, ka nākotnē drīzāk iespējamas izmaiņas jau esošajā investīciju strīdu izšķiršanas sistēmā, papildinot to ar spriedumu pārskatīšanas iespēju, kas novērstu bažas par nevienveidīgu šķīrējtiesu praksi un veicinātu investīciju strīdu izšķiršanas atklātību un tiesību paredzamu attīstību.

Secinājumi

1. ASV un ES Transatlantiskās tirdzniecības un investīciju partnerības noslēgšanas sarunās ES ir oficiāli izteikusi priekšlikumu izveidot Investīciju tiesas sistēmu, kas sastāvētu no publiski pušu ieceltiem tiesnešiem un risinātu starptautiskus investīciju strīdus.
2. Priekšlikumā par Investīciju tiesas sistēmas izveidi ir saskatāmi vairāki trūkumi, kas saistīti ar tiesnešu iecelšanu un kvalifikāciju, atbildētāja noteikšanu starptautiskā investīciju strīdā, piemērojamo tiesību noteikšanu un jurisdikcijas risku Eiropas Savienības Tiesas kontekstā.
3. Eiropas Komisija ņemusi vērā publiskajā telpā izteikto kritiku līdzšinējam investīciju strīdu izšķiršanas mehānismam, piedāvājot divpakāpju tiesas sistēmu ar apelācijas mehānismu. Apelācijas mehānisma ieviešana investīciju strīdu izšķiršanā vērtējams kā pozitīvs ierosinājums, jo tādējādi tiktu panākta investīciju tiesību piemērošanas vienvēidība un veicināta to tālāka attīstība.
4. Ņemot vērā piedāvātās Investīciju tiesas sistēmas trūkumus, pieņemamāks rīcības plāns investīciju strīdu izšķiršanas uzlabošanā būtu veikt atbilstošas izmaiņas jau esošajā sistēmā. Šādi tiktu respektēta starptautisko investīciju tiesību īpašā daba un nodrošināta pušu autonomijas principa un vienlīdzības principa ievērošana, rodot līdzsvaru starp investoru un investīciju pieņemošo valstu tiesībām un interesēm.

⁴⁷ The Comprehensive Economic and Trade Agreement (CETA). Pieejams: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2014/september/tradoc_152806.pdf [aplūkots 2016. gada 11. martā].

⁴⁸ EU-Singapore Free Trade Agreement. Pieejams: <http://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=961> [aplūkots 2016. gada 11. martā].

⁴⁹ ICSID. Suggested Changes to the ICSID Rules and Regulations. Working paper of the ICSID Secretariat, May 12, 2005. Pieejams: <https://icsid.worldbank.org/apps/ICSIDWEB/resources/Documents/Suggested%20Changes%20to%20the%20ICSID%20Rules%20and%20Regulations.pdf> [aplūkots 2016. gada 11. martā].

⁵⁰ UNCTAD. World Investment Report 2013: Global Value Chains: Investment and Trade for Development. 2013. Pieejams: http://unctad.org/en/publicationslibrary/wir2013_en.pdf [aplūkots 2016. gada 11. martā].

VIRZĪBA UZ PILNĪGU ATKLĀTĪBU STARPTAUTISKO IEGULDĪJUMU STRĪDU IZŠKIRŠANĀ

PROGRESS OF TRANSPARENCY IN INTERNATIONAL INVESTMENT DISPUTE RESOLUTION

Inga Kačevska, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes docente,
zvērīnāta advokāte, ICSID nominētā šķīrējtiesnese

Summary

The State Chancellery is a representative of the Republic of Latvia in all international investment disputes. Whether such representation model is effective or not is hard to evaluate, as all the information regarding the on-going disputes is classified. This article explores, how this approach is aligned with the current tendency of transparency in resolving investor-state disputes. The author also evaluates the Mauritius Convention, its advantages and disadvantages.

Atslēgvārdi: starptautiskie ieguldījumu strīdi, ICSID, UNCITRAL, atklātība, Maurīcijas konvencija.

Keywords: international investment disputes, ICSID, UNCITRAL, transparency, Mauritius Convention.

Ievads

2015. gada 17. novembrī Ministru kabinetā tika izskatīts Informatīvais ziņojums par valsts interešu pārstāvību starptautiskajos strīdos (turpmāk – Informatīvais ziņojums),¹ pamatojoties uz to, Valsts sekretāru sanāksmē tika izsludināti grozījumi Valsts kancelejas nolikumā, papildinot to ar 3.12. punktu, kas nosaka, ka Valsts kanceleja nodrošinās Latvijas Republikas pārstāvību starptautiskajos ieguldījumu strīdos.² Papildus tika izskatīti arī grozījumi likumā “Par Latvijas Republikas starptautiskajiem līgumiem”, paredzot, ka līdz 2016. gada 31. decembrim tiks izdoti Ministru kabineta noteikumi, kas noteiks kārtību, kādā nodrošināma Latvijas interešu pārstāvība ārvalsts ieguldījumu strīdos.³

¹ Informatīvais ziņojums par valsts interešu pārstāvību starptautiskajos investīciju strīdos Nr. TA-2501. Izskatīts Ministru kabineta sēdē 2015. gada 17. novembrī, Nr. 60#44. Pieejams: <http://tap.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?dateFrom=2015-03-02&dateTo=2016-03-01&text=+invest%C4%ABciju+str%C4%ABdos&org=0&area=0&type=0> [aplūkots 2016. gada 10. martā].

² Noteikumu projekts “Grozījumi Ministru kabineta 2003. gada 20. maija noteikumos Nr. 263 “Valsts kancelejas nolikums”. Izskatīts Valsts sekretāru sanāksmē 2016. gada 14. janvārī, Nr. 2#18. Pieejams: <http://tap.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?dateFrom=2015-03-02&dateTo=2016-03-01&text=valsts+kancelejas+nolikums&org=0&area=0&type=0> [aplūkots 2016. gada 10. martā].

³ Likumprojekts “Grozījumi likumā “Par Latvijas Republikas starptautiskajiem līgumiem”. Izskatīts Valsts sekretāru sanāksmē 2016. gada 14. janvārī, Nr. 2#17. Pieejams: <http://tap.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?dateFrom=2015-03-02&dateTo=2016-03-01&text=starptautiskajiem+1%C4%ABgumiem&org=0&area=0&type=0> [aplūkots 2016. gada 10. martā].

Būtībā Informatīvajā ziņojumā ir nostiprināts tas, kas darbojas praksē jau kopš 2004. gada, tomēr papildus tiek norādīts, ka tiek ieviests pārstāvības "hibridmodelis", t. i., Valsts kanceleja var iesaistīt citas investīciju strīdā iesaistītās iestādes (tai skaitā subjektus, kas nav Ministru kabineta padotībā), kā arī, ja nepieciešams, pieaicināt ārējos ekspertus.⁴

Tas, ka tieši Valsts kanceleja pārstāv valsti starptautiskās tiesvedībās, ir gan slavēts, gan pelts, tomēr nevar pilnvērtīgi novērtēt šī darba kvalitāti un efektivitāti, jo informācija par ieguldījuma strīdiem, kuros ir iesaistīta Latvija, ir ļoti skopa. Piemēram, Informatīvā ziņojuma 1. pielikums satur minimālas ziņas par 12 Valsts kancelejas vestajām tiesvedībām no 2004. gada līdz 2015. gadam. Šajā pielikumā ļoti īsi ir aprakstīta lietu būtība un rezultāti, tomēr nav identificētas summas, lietu izskatīšanas ilgums vai juridiskais pamatojums. Pašlaik aktuālās lietas, kas ir Valsts kancelejas pārziņā, ir publicētas Informatīvā ziņojuma 2. pielikumā, kas savukārt ir ierobežotas pieejamības informācija.

Diemžēl Informatīvajā ziņojumā nav apskatīts jautājums par iespējamo atklātību ieguldījumu strīdos, lai gan sabiedrības tiesību un interešu dēļ šādai informācijai būtu jābūt pieejamai, ne tikai lai izvērtētu valsts izvēlēto pārstāvības modeli, bet arī lai sabiedrību informētu par juridisko pamatojumu un izdevumiem, risinot šādas domstarpības. Turklāt strikta konfidencialitāte kļūst par pagātņi starptautiskajā ieguldījumu strīdu izšķiršanas procesā. Proti, lai gan ieguldījumu un komercstrīdu izšķiršana pēc būtības ir atšķirīga, tomēr vēsturiski abos procesos parasti piemēro vienus un tos pašus procesuālos noteikumus, bet ieguldījumu strīdu specifiskas dēļ arvien vairāk tiek domāts par to atklātību, atkāpjoties no pilnīgas konfidencialitātes, kas ir komercšķirējtiesas procesa tradīcija.⁵

Tādējādi šī raksta mērķis ir izvērtēt, vai Latvijas pieeja, nodrošinot pilnīgu konfidencialitāti esošo ieguldījumu strīdu risināšanā, ir samērojama ar mūsdienu starptautisko praksi un tendencēm. Ar praktisku piemēru palīdzību tiks demonstrēts, kā šobrīd notiek pāreja no aizklātas ieguldījumu strīdu izšķiršanas līdz pilnīgi atklātam procesam. Ņemot vērā to, ka visbiežāk strīdus, kas rodas no šādiem starptautiskajiem līgumiem, izšķir, izmantojot Ieguldījumu strīdu izšķiršanas starptautiskā centra (turpmāk – ICSID) vai Apvienoto Nāciju Starptautiskās tirdzniecības tiesību komisijas (turpmāk – UNCITRAL) sistēmas,⁶ šajā rakstā tiek analizēti tieši šie instrumenti.⁷

⁴ Informatīvais ziņojums par valsts interešu pārstāvību starptautiskajos investīciju strīdos Nr. TA-2501. Izskatīts Ministru kabineta sēdē 2015. gada 17. novembrī, Nr. 60#44, 3. nodaļa.

⁵ Tomēr jāmin, ka citas patstāvīgās šķirējtiesas, kur izskata ne tikai komercstrīdus, bet arī investīciju strīdus, savos reglamentos vēl joprojām paredz ļoti striktus konfidencialitātes noteikumus. Piemēram, Starptautiskās Tirdzniecības kamera (ICC) Starptautiskās šķirējtiesas reglamenta II pielikums un Stokholmas Tirdzniecības kameras (SCC) šķirējtiesas institūta reglamenta 46. pants nosaka, ka šķirējtiesas process ir konfidencialš. Pedējā minētajā šķirējtiesā ir piekritīgi strīdi, kas izriet no Eiropas Enerģētikas hartas nolīguma 26. panta. Skat.: Energy Charter Treaty. 2080 UNTS 95; Eiropas Enerģētikas hartas nolīgums. *Latvijas Vēstnesis*, 1999. 30. septembris, Nr. 150.

⁶ Lielākoties visos Latvijas noslēgtajos divpusējos ieguldījumu līgumos ir paredzēti strīdus izšķirt vai ICSID, vai *ad hoc* saskaņā ar UNCITRAL reglamentu. Latvijai divpusējie ieguldījumu līgumi noslēgti ar ASV, Armēniju, Austriju, Azerbaidžānu, Baltkrieviju, Beļģiju-Luksemburgu, Bulgāriju, Čehiju, Dāniju, Ēģipti, Franciju, Grieķiju, Gruziju, Horvātiju, Igauniju, Indiju, Islandi, Itāliju, Izraēlu, Kanādu, Kazahstānu, Ķīnu, Kirgizstānu, Koreju, Kuveitu, Lielbritāniju un Ziemeļriju, Lietuvu, Moldovu, Nīderlandi, Norvēģiju, Poliju, Portugāli, Rumāniju, Singapūru, Slovākiju, Somiju, Spāniju, Šveici, Turciju, Ukrainu, Ungāriju, Uzbekistānu, Vāciju, Vjetnamu, Zviedriju.

⁷ Ņemot vērā to, ka ICSID, izšķirot domstarpības, tiek piemēroti vairāki reglamenti un starptautiska konvencija, bet UNCITRAL savus sagatavotos tekstus gan saskaņo, gan arī izdara mijnorādes no viena dokumenta uz otru, autore atsauca uz šiem instrumentiem kā uz dokumentu kopumu.

Konfidencialitātes tvērums ICSID sistēmā

ICSID konvencija tieši neregulē jautājumu par procesa konfidencialitāti vai tieši otrādi – atklātību.⁸ Lai gan jau sākotnēji ICSID vietnē tiek publicēta informācija par strīda izšķiršanas gaitu,⁹ tomēr sabiedrībai šī informācija nav pietiekama, un arvien lielāks ir arī pieprasījums pēc procesuālo dokumentu atklātības.¹⁰ Tā ICSID konvencijas 48. pants paredz, ka centrs npublicē spriedumus bez pušu piekrišanas. Tāda pati norma bija 1968. gada šķīrējtiesas reglamentā,¹¹ tomēr 1984. gadā reglamenta 48. pants tika papildināts, nosakot, ka “centrs var savās publikācijās iekļaut izrakstus no šķīrējtiesas sastāva piemērotiem tiesību aktiem.”¹² Tomēr tagad spēkā esošais šķīrējtiesas reglamenta 48. pants nosaka pienākumu nekavējoties publicēt izvilkumus no šķīrējtiesas sastāva tiesiskā pamatojuma.¹³ Par pārējo procesuālo soļu atklātību vai konfidencialitāti vienojas puses.

Nevar noliegt, ka bieži vien ieguldījumu strīdos puses vēlas ievērot pilnīgu konfidencialitāti, uztraucoties ne tikai par jutīgiem komerciāliem jautājumiem, bet arī par savu reputāciju. Tomēr ieguldījumu strīdi parasti skar cilvēktiesības un ir saistīti ar politikas jautājumiem, kas savukārt var ietekmēt plašas sabiedrības intereses, tādējādi sabiedrībai ir tiesības būt informētai par šādiem procesiem. Turklāt šādās lietās var tikt piespriests valstīm kompensēt ieguldītājam nodarītos zaudējumus, un parasti šādi zaudējumi tiek segti no valsts līdzekļiem, tāpēc arī šī fakta dēļ nodokļa maksātājiem ir tiesības uz informāciju par šādām kompensācijām un to pamatojumu. Noklusējot informāciju, iedzīvotājiem un medijiem rodas aizspriedumi un liekas spekulācijas.

Lieta *Aguas del Tunari v. Bolīvija*¹⁴ lieliski raksturo šo nepieciešamību pēc atklātības ICSID sistēmā.¹⁵ Tā, *Aguas del Tunari* un Bolīvija noslēdza koncesijas līgumu par tiesībām nodrošināt ūdens un notekūdeņu pakalpojumus pilsētā Kočabamba. Pēc līguma noslēgšanas un ieguldītāja dēļ ūdens cenas strauji pieauga, kas savukārt iedzīvotāju vidū radīja lielu neapmierinātību, pat nemierus, tādējādi Bolīvija izbeidza koncesijas līgumu.

⁸ Convention on the Settlement of Investment Disputes Between States and Nationals of Other States. 575 UNTS 159. Konvencija par ieguldījumu strīdu izšķiršanu starp valstīm un citu valstu pilsoņiem. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 8. jūlijs, Nr. 175/177. Latvijā spēkā no 1997. gada 7. septembra.

⁹ Šī brīža spēkā esošā ICSID administratīvā un finansiālā reglamenta 22. pants. Skat. arī: ICSID konvencijas 36. pants un institucionālā reglamenta 6. noteikums.

¹⁰ Piemēram, šobrīd ICSID mājaslapā ir reģistrēta viena lieta, kurā kā atbildētājs ir Latvija. Šeit ir pieejama informācija par procesuālajiem soļiem šajā procesā (tostarp, ka Latvija nav izmantojusi tiesības iecelt savu šķīrējtiesnesi), bet nekādi dokumenti nav publiski pieejami. Skat. *UAB E Energija (Lithuania) v. Republic of Latvia* (ICSID Case No. ARB/12/33).

¹¹ Šķīrējtiesas reglamenta 48. noteikums. 1968. gada redakcija pieejama: <https://icsid.worldbank.org/apps/ICSIDWEB/resources/Documents/ICSID%20Regulations%20and%20Rules%201968%20-%20ENG.pdf> [aplūkots 2016. gada 10. martā].

¹² “The Centre may, however, include in its publications excerpts of the legal rules applied by the Tribunal” Šķīrējtiesas reglamenta 1983. gada redakcija pieejama: https://icsid.worldbank.org/ICSID/StaticFiles/basicdoc_en-archive/83.htm [aplūkots 2016. gada 10. martā].

¹³ “The Centre shall, however, promptly include in its publications excerpts of the legal reasoning of the Tribunal.” Šķīrējtiesas reglamenta 2006. gada redakcija pieejama: <https://icsid.worldbank.org/ICSID/StaticFiles/basicdoc/main-eng.htm> [aplūkots 2016. gada 10. martā].

¹⁴ ICSID case No. ARB/02/3 *Aguas del Tunari v. Bolivia*. Pieejams: <http://www.italaw.com/cases/57> [aplūkots 2016. gada 10. martā].

¹⁵ Landau T., Weeramantry J. R. A Case for Transparency in Investment Arbitration. In: *Building International Investment Law: the First 50 Years of ICSID* (ed. Kinnear M. N., et al.). Kluwer Law International, 2015, p. 669.

2001. gada 12. novembrī *Aguas del Tunari* iesniedza ICSID pieteikumu pret Bolīviju, norādot, ka Bolīvija tā rikojoties ir pārkāpusi divpusējo ieguldījumu līgumu starp Bolīviju un Nīderlandi. 2006. gada janvārī, īsi pirms strīda izskatīšanas pēc būtības, tika panākts mierizlīgums. Tomēr pirms tam – 2002. gadā, divus mēnešus pēc šķīrējtiesas sastāva iecelšanas, vairākas nevalstiskās organizācijas iesniedza šķīrējtiesā lūgumu savā un citu ieinteresēto organizāciju vārdā, pieprasot atļauju piedalīties šajā strīda izšķiršanas procesā, jo tās bija tieši ieinteresētas strīda rezultātā, tostarp strīda izšķiršana varēja ietekmēt Bolīvijas iedzīvotāju tiesības uz ūdeni. Tādējādi organizācijas uzskatīja, ka ir jāgarantē atklātība, demokrātisks process un jāatļauj pieteicējiem piedalīties strīda izšķiršanā.¹⁶

Tolaik arī ICSID šķīrējtiesas reglamenta 37. noteikumā vēl nebija paredzēta iespēja iesniegt *amicus* lūgumus,¹⁷ tāpēc organizācija savu lūgumu juridiski pamatoja ar ICSID konvencijas 44. pantu, kas nosaka, ka jebkādos citos procesuālos jautājumus, kuri nav paredzēti konvencijā, šķīrējtiesas reglamentā vai citos piemērojamos tiesību aktos, par ko ir vienojušās puses, izlemj šķīrējtiesas sastāvs.

Šķīrējtiesas sastāvs, atbildot uz minēto lūgumu, norādīja, ka jautājums ir ārpus sastāva kompetences, jo bez pušu piekrišanas tas nevar atļaut trešajām pusēm piedalīties lietas izskatīšanā vai publiskot ar procesu saistītos dokumentus.¹⁸ Šajā lietā šķīrējtiesneši parādīja savu bezspēcību un nevarēja sabalansēt konfidencialitātes principa absolūto tvērumu un tiesības uz taisnīgu tiesu. Tas savukārt raisīja diskusijas un ietekmēja arī mūsdienu ieguldījumu strīdu izšķiršanas regulējumu.

Jāpiebilst, ka 2005. gadā citā lietā ICSID izlēma tieši pretēji, pamatojoties uz ICSID konvencijas 44. pantu, atļāva *amicus curiae* lietā.¹⁹ Pirmkārt, tas jau norādīja uz briesošām pārmaiņām ICSID reglamentā, jo 2006. gadā tā 37. noteikums tika papildināts ar iespēju trešajām personām piedalīties procesā. Otrkārt, šīs lietas apstiprina to, ka konfidencialitāte šķīrējtiesas procesā neļauj attīstīt vienotu praksi viena juridiska jautājuma atrisināšanā. Šī ir ne tikai ieguldījumu, bet arī komercstrīdu izšķiršanas procesa problēma.

Tātad sabiedrības ieinteresētība ieguldījumu strīdu izšķiršanā veicināja lielāku atklātību ICSID sistēmā. Tika veiktas papildu izmaiņas ICSID šķīrējtiesas reglamentā, paredzot 37. noteikuma otrajā daļā to, ka, ja puses neiebilst, šķīrējtiesas sastāvs pēc konsultēšanās ar ģenerālsekretāru var atļaut citām personām piedalīties vai vērot visu vai daļu šķīrējtiesas sēdes. Arvien biežāk puses pašas vienojās publicēt šķīrējtiesas spriedumus. Tātad ICSID sistēma ir salīdzinoši atklāta, tomēr tā neatbilst šī brīža pieprasījumam pēc plašākas publicitātes.

¹⁶ ICSID case No. ARB/02/3 *Aguas del Tunari v. Bolivia*: Petition by NGOs and people to participate as an intervening party or amici curiae dated 29 August 2002. Pieejams: <http://www.italaw.com/cases/57> [aplūkots 2016. gada 10. martā]. Skat. arī: Introductory Note: *Aguas del Tunari SA v. The Republic of Bolivia* (ICSID case No. ARB/03/2).

¹⁷ Rules of Procedure for Arbitration Proceedings (Arbitration Rules) adopted by the Administrative Council of the Centre. Pirmā reglamenta redakcija tika pieņemta 1967. gada 25. septembrī, attiecīgi vēlāk reglaments grozīts trīs reizes (1984., 2003., 2006. gadā).

¹⁸ ICSID case No. ARB/02/3 *Aguas del Tunari v. Republic of Bolivia*, Appendix III.

¹⁹ ICSID case No. ARB/03/19 *Suez, Vivendi Universal S.A. v. Argentina*. Order in response to a Petition for Participation as Amicus Curiae. Pieejams: <http://www.italaw.com/cases/1057> [aplūkots 2016. gada 10. martā].

Atklātība UNCITRAL sistēmā

UNCITRAL šķīrējtiesas reglaments

UNCITRAL šķīrējtiesas reglamentu²⁰ pieņēma 1976. gadā. Tas ir universāls procesuālais dokuments, kuru var piemērot gan ieguldījumu, gan komercstrīdu izšķiršanai.

Sākotnējā UNCITRAL reglamenta²¹ un tā 2010. gada²² redakcijas paredzēja, ka šķīrējtiesas procesam ir jānotiek *in camera*. Tātad atbilstoši minētajam reglamentam šķīrējtiesas process bija konfidenciāls, ja vien puses nevienojās citādi. Arī šķīrējtiesas sprieduma publicēšana ir stipri ierobežota saskaņā ar UNCITRAL reglamentu.²³ Tomēr 2013. gadā UNCITRAL reglamenta 1. pants tika papildināts ar ceturto daļu, kurā ir iekļauta atsauce uz UNCITRAL Noteikumiem par atklātību uz līgumu pamatota ieguldītāja-valsts šķīrējtiesas procesā (turpmāk – UNCITRAL Atklātības noteikumi),²⁴ nosakot, ka noteikumi būs piemērojami visiem tiem strīdiem, kas radušies no ieguldījumu līgumiem, kuri noslēgti 2014. gada 1. aprīlī vai pēc tam. Diemžēl lielākā daļa daudzpusējo un divpusējo ieguldījumu līgumu ir noslēgti tieši pirms minētā datuma,²⁵ tādējādi, ja puses savstarpēji nevienojas, tad šiem līgumiem netiek piemēroti Atklātības noteikumi. Šādi līgumi ir apmēram 3000,²⁶ tādējādi iecerētās izmaiņas neskars lielāko daļu no visiem ieguldījumu līgumiem,²⁷ kas savukārt ir vērtējams negatīvi.

2014. gada konvencija un UNCITRAL Atklātības noteikumi

2014. gada 10. decembrī tika pieņemta ANO Mauritānijas konvencija par atklātību ieguldījumu līgumā paredzētā šķīrējtiesas procesā starp ieguldītāju un valsti (turpmāk – 2014. gada Konvencija).²⁸ Pievienojoties šai konvencijai, puses piekrīt, ka investīciju līgumiem, kas noslēgti pirms 2014. gada 1. aprīļa, tiks piemēroti UNCITRAL Atklātības noteikumi.

Sākotnēji jāuzsver, ka interesants ir tieši formāts, kādā ir noformēti šie instrumenti. 2014. gada Konvencija tikai atsaucas uz UNCITRAL Atklātības noteikumiem; pati par sevi tā nenosaka gandrīz nekādu procesuālos noteikumus saistībā ar procesa atklātību. Savukārt UNCITRAL Atklātības noteikumi pēc būtības var tik uzskatīti par procesuālo principu apkopojumu, un šādas “ieteikuma tiesības” ir vieglāk papildināt vai grozīt nekā starptautiskās konvencijas. Papildus šie abi

²⁰ United Nations Commission on International Trade Law Arbitration Rules, UN Doc A/31/17 (1976).

²¹ 25. pants.

²² 28. pants.

²³ 34. panta piektā daļa nosaka, ka šķīrējtiesas spriedums var tikt publicēts ar visu pušu piekrišanu.

²⁴ UNCITRAL Rules on Transparency in Treaty-based Investor-State Arbitration. UN Doc A/RES/68/109 (2013).

²⁵ Tiek norādīts, ka Eiropas Savienības dalībvalstis ir parakstījušas apmēram 1400 šādu līgumu ar trešajām valstīm pirms 2014. gada 1. aprīļa. Skat.: Priekšlikums Padomes lēmumam par to, lai Eiropas Savienības vārdā parakstītu Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvenciju par pārredzamību ieguldījumu līgumā paredzētā šķīrējtiesas procesā starp ieguldītāju un valsti. COM/2015/021 final-2015/0013 (NLE).

²⁶ Turpat.

²⁷ Pēc 2014. gada 1. aprīļa ir noslēgti tikai 13 starptautiski ieguldījumu līgumi. Skat.: http://www.uncitral.org/uncitral/en/uncitral_texts/arbitration/2014Transparency_Rules_status.html [aplūkots 2016. gada 10. martā].

²⁸ United Nations Convention on Transparency in Treaty-based Investor-State Arbitration. A/Res/69/116 adopted 10 December 2014. Parakstījušas 16 valstis, tostarp ASV, Apvienotā Karaliste, Zviedrija, Šveice, Vācija, Zviedrija u. c. Šobrīd pietrūkst tikai trīs ratifikācijas, pieņemšanas, apstiprināšanas vai pievienošanās, lai Konvencija stātos spēkā. Jānorāda, ka tulkojums latviešu valodā vēl ir samērā neveikls.

dokumenti ir saskaņoti ar UNCITRAL šķīrējtiesas reglamentu. Tātad UNCITRAL ir bijis tālredzīgs, nodrošinot to, ka piemērojami noteikumi varēs tikt papildināti tā, lai tie atbilst konkrētā laika prasībām.

Kādu regulējumu tad paredz UNCITRAL Atklātības noteikumi? Tie ir piemērojami ieguldītāja un valsts strīdos, kas izriet no ieguldījumu līguma un kas noris saskaņā ar UNCITRAL reglamentu. Noteikumi piemērojami ieguldījumu līgumiem, kas noslēgti pirms 2014. gada 1. aprīļa, ja vien strīdā iesaistītās puses vai ieguldījuma līguma līgumslēdzējvalstis nav vienojušās, ka tie piemērojami pirms šī noteiktā datuma.²⁹ Noteikumi nosaka, ka jāpublicē ne tikai informācija par šķīrējtiesas procesa uzsākšanu,³⁰ bet arī tādi procesuālie dokumenti kā pieteikums šķīrējtiesai, atbilde uz pieteikumu, prasības pieteikums, atsauksme un visi tālākie pušu rakstveida dokumenti, trešo personu paskaidrojumi vai iesniegumi, pieejamie tiesu sēžu protokoli, lēmumi un šķīrējtiesas spriedumi.³¹ Pēc jebkuras personas (ne tikai pušu) pieprasījuma ir jāpublicē arī eksperta atzinumi un liecinieku liecības, ja vien pieprasītā informācija nav Atklātības noteikumu 7. panta tvērumā (Atklātības izņēmumi).³² Minētā norma ir īpaši svarīga, jo parasti eksperta atzinumi nav publiski pieejami, lai gan tiem ir būtiska loma šķīrējtiesas sprieduma argumentācijā.

Saskaņā ar šiem noteikumiem šķīrējtiesas sēdes ir publiskas.³³ Arī trešās personas var iesniegt savus rakstiskos paskaidrojumus³⁴, bet, lai pieņemtu trešo personu pieteikumus, šķīrējtiesas sastāvam ir tikai jākonsultējas ar pusēm un nav nepieciešama pušu vienošanās.

Tomēr 2014. gada Konvencijas 7. pants nosaka, ka tāda informācija, kas satur komercnoslēpumus, ko nevar nodot atklātībai saskaņā ar ieguldījumu līgumu vai piemērojamo likumu vai kas var traucēt tiesību realizēšanai, nav publiski jāatklāj.³⁵ To, vai informācija ir konfidenciāla un aizsargāta, nosaka šķīrējtiesas sastāvs, konsultējoties ar pusēm.

Visa informācija, kas nesatur 2014. gada Konvencijas 7. panta ierobežojumus, tiek ievietota speciālā UNCITRAL izveidotā tiešsaistes glabātuvē, kurā šobrīd ir reģistrēti septiņi procesi (pa vienam no Bolīvijas un Gvinejas, pieci no Kanādas).³⁶ Pilnīgi iespējams, ka Eiropas Savienība varētu parakstīt 2014. gada Konvenciju, kļūstot par Konvencijas pusi attiecībā uz Enerģētikas hartas nolīgumu.³⁷ Padomes priekšlikumā arī ir izteikta vēlme, ka katrai dalībvalstij ir jāklūst par pusi Konvencijai, kā arī tiek norādīts, ka ir svarīgi nodrošināt, lai arī līgumiem, kas noslēgti pirms 2014. gada 1. aprīļa, tiktu piemērota šī konvencija.³⁸

Pastāv viedoklis, ka tieši advokātu biroji ir ieinteresēti ieguldījumu šķīrējtiesas materiālu publiskā pieejamībā, jo tas nodrošina biroju publicitāti, parādot esošajiem

²⁹ 2014. gada Konvencijas 1. pants.

³⁰ Turpat, 2. pants.

³¹ Turpat, 3. panta pirmā daļa.

³² Turpat, 3. panta otrā daļa.

³³ Turpat, 6. pants.

³⁴ Turpat, 4. pants

³⁵ Turpat, 7. pants.

³⁶ Transparency Registry: <http://www.uncitral.org/transparency-registry/registry/index.jspx> [aplūkots 2015. gada 13. janvārī].

³⁷ Priekšlikums Padomes lēmumam par to, lai Eiropas Savienības vārdā parakstītu Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvenciju par pārredzamību ieguldījumu līgumā paredzētā šķīrējtiesas procesā starp ieguldītāju un valsti. COM/2015/021 final-2015/0013 (NLE).

³⁸ Turpat.

un perspektīvajiem klientiem veiksmes stāstus.³⁹ Tomēr būs ļoti interesanti vērot, vai pilnīga atklātības principa iesniegšana ietekmēs arī pušu sastādīto dokumentu kvalitāti. Iespējams, ka puses mazāk iesniegs dokumentus un arī tik daudz neatsauksies uz citiem dokumentiem, lai izvairītos no iespējamiem pieprasījumiem atklāt to saturu.

Lai gan 2014. gada Konvencija nav stājusies spēkā un UNCITRAL Atklātības noteikumi vēl nav guvuši plašu popularitāti, tomēr pirmie precedenti pilnīgai atklātībai ieguldījuma strīdos jau ir novērojami praksē. Tā lietā *BSG Resources Limited v Republic of Guinea*⁴⁰ puses vienojās piemērot UNCITRAL Atklātības noteikumus un publicēt visus ar procesu saistītos dokumentus.⁴¹ Tomēr par dokumentu glabātuvī tika izvēlēts nevis UNCITRAL, bet ICSID. Šķīrējtiesas sastāvs arī lēma, ka sēdes šajā lietā būs atklātas un tiks translētas ICSID mājaslapā, bet, lai aizsargātu iespējamo konfidenciālo informāciju, translācija aizkavēsies par 30 minūtēm. Pēc puses pieprasījuma sēdi var pārtraukt publiski translēt, ja tiek apspriesta kāda aizsargāta informācija.

Ja nākotnē visu ieguldījumu strīdu izšķiršanu varēs vērot video tiešraidē, tad tik tiešām būs panākta maksimāla atklātība. Tas motivēs cītīgi sagatavoties pusēm un arī arbitriem. Tomēr tas arī būs papildu administratīvs slogs pusei un šķīrējtiesas sastāvam gan izmaksu, gan laika ziņā.

Kopsavilkums

Vēsturiski gan komercstrīdu, gan ieguldītāju un valsts strīdu risināšanai izmantoja vienus un tos pašus procesuālos noteikumus, savukārt šī brīža tendence ir šķīrējtiesas reglamentus pielāgot tieši ieguldītāja valsts strīdu risināšanas specifikai. Piemēram, UNCITRAL šķīrējtiesas reglaments ir papildināts ar jaunu punktu, kas nosaka, ka ieguldījumu strīdos tiks piemēroti UNCITRAL Atklātības noteikumi. Tieši tāda paša atsauce ir izdarīta 2014. gada Konvencijā. Ar UNCITRAL Noteikumu ieviešanu praksē būtībā tiek nodrošināta visa investīciju šķīrējtiesas procesa un dokumentu publiskošana, pasargājot tikai komercnoslēpumus un citu konfidenciālu informāciju.

UNCITRAL Atklātības noteikumu piemērošana ietekmēs ieguldītāju lēmumu, vai vispār sniegt prasību pret konkrēto valsti un, ja to darīt, vai saskaņā ar divpusējo vai starptautisko līgumu, kur tiks piemēroti atklātības noteikumi, vai tomēr saskaņā ar iespējamo komercīgumu, kas visdrīzāk garantēs konfidencialitātes ievērošanu.

Galvenais trūkums UNCITRAL Atklātības noteikumu ieviešanā ir tas, ka tie ir piemērojami tikai starptautiskiem ieguldījumu līgumiem, kas noslēgti pēc 2014. gada 1. aprīļa, ja vien puses nevienojas citādi, tomēr lielākā daļa starptautisko ieguldījumu līgumu ir slēgti pirms šī datuma, tādējādi šie procesi automātiski nebūs atklāti.

³⁹ Walde T. Confidential Awards as precedent in Arbitration: Dynamics and Implication of Award Publication. Precedent in International Arbitration [ed. Banifatemi Y.], Juris Publishing, 2008, p. 127.

⁴⁰ ICSID case No. ARB/14/22 BSG Resources Limited v. Republic of Guinea. Procedural Order No. 2 "Transparency". 17 September 2015.

⁴¹ Sastāvs lēma nepiemērot šajā lietā ICSID konvencijas 48(5). pantu un reglamenta 32(2)., 37(2). un 48(4). pantus.

Jānorāda, ka atklātības principa ieviešana Latvijā ļautu sabiedrībai novērtēt tieši Valsts kancelejas spēju kvalitatīvi un efektīvi pārstāvēt valsti starptautiskos investīciju strīdos. Tas arī pārtrauktu diskusijas par to, vai šis ir labākais pārstāvības modelis. Caurspidīgums šajā jautājumā sniegtu arī atbildi par to, kāds ir juridiskais pamatojums, kādas ir prasības summas un procesa izmaksas. Tāpat atklātības princips investīciju strīdos skaidri norādīs uz to, kādās jomās valstī ir nepieciešami uzlabojumi un kā labāk aizsargāt investīcijas. Tāpēc, ja Valsts kanceleja ir pārliecināta par savu pārstāvības modeļa efektivitāti, iesakāms piemērot UNCITRAL Atklātības noteikumus, vienojoties ar pretējo pusi.

Turklāt kopumā lielāka atklātība investīciju strīdos veicinās arī judikatūras attīstību, t. i., veidos vienotu praksi un precedentu kopumu. Tas padarīs ieguldījumu strīdu procesu kvalitatīvāku un argumentētāku.

Bibliogrāfija

Normatīvie akti

1. United Nations Convention on Transparency in Treaty-based Investor-State Arbitration. A/Res/69/116 adopted 10 December 2014.
2. Energy Charter Treaty. 2080 UNTS 95; Eiropas Enerģētikas hartas nolīgums. *Latvijas Vēstnesis*, 1999. 30. septembris, Nr. 150.
3. Convention on the Settlement of Investment Disputes Between States and Nationals of Other States. 575 UNTS 159. Konvencija par ieguldījumu strīdu izšķiršanu starp valstīm un citu valstu pilsoņiem. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 8. jūlijs, Nr. 175/177.
4. Informatīvais ziņojums par valsts interešu pārstāvību starptautiskajos investīciju strīdos Nr. TA-2501. Izskatīts Ministru kabineta sēdē 2015. gada 17. novembrī, Nr. 60#44.
5. Noteikumu projekts "Grozījumi Ministru Kabineta 2003. gada 20. maija noteikumos Nr. 263 "Valsts kancelejas nolikums"". Izskatīts Valsts sekretāru sanāksmē 2016. gada 14. janvārī, Nr. 2#18.
6. Likumprojekts "Grozījumi likumā "Par Latvijas Republikas starptautiskajiem līgumiem"". Izskatīts Valsts sekretāru sanāksmē 2016. gada 14. janvārī Nr. 2#17.
7. Rules of Procedure for Arbitration Proceedings (Arbitration Rules) adopted by the Administrative Council of the Centre.
8. United Nations Commission on International Trade Law Arbitration Rules, UN Doc A/31/17 (1976).
9. UNCITRAL Rules on Transparency in Treaty-based Investor-State Arbitration. UN Doc A/RES/68/109 (2013).
10. Priekšlikums Padomes lēmumam par to, lai Eiropas Savienības vārdā parakstītu Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvenciju par pārredzamību ieguldījumu līgumā paredzētā šķirējtiesas procesā starp ieguldītāju un valsti. COM/2015/021 final-2015/0013 (NLE).

Monogrāfijas un raksti

1. Landau T., Weeramantry J. R. A Case for Transparency in Investment Arbitration. In: Building International Investment Law: the First 50 Years of ICSID (ed. Kinnear M. N., et al.). Kluwer Law International, 2015.
2. Walde T. Confidential Awards as precedent in Arbitration: Dynamics and Implication of Award Publication. Precedent in International Arbitration [ed. Banifatemi Y.], Juris Publishing, 2008.

Tiesu prakse

1. ICSID case No. ARB/02/3 Aguas del Tunari v. Bolivia.
2. ICSID case No. ARB/03/19 Suez, Vivendi Universal S. A. v. Argentina. Order in response to a Petition for Participation as Amicus Curiae.
3. ICSID case No. ARB/14/22 BSG Resources Limited v. Republic of Guinea. Procedural Order No. 2 Transparency. 17 September 2015.

SEKCIJA

“VALSTS NEPĀRTRAUKTĪBAS DOKTRĪNAS
ĪSTENOŠANĀS LATVIJAS NEATKARĪBAS
ATGŪŠANĀ”

LATVIJAS CENTRĀLĀS PADOMES PRAKSES NOZĪME SATVERSMES INTERPRETĀCIJĀ

ROLE OF THE LATVIAN CENTRAL COUNCIL'S PRACTICE IN INTERPRETATION OF THE CONSTITUTION OF LATVIA

Jānis Pleps, Dr. iur.

LU Juridiskās fakultātes Tiesību teorijas un vēstures katedras docents

Summary

During the Soviet and Nazi occupation, the *Satversme* grew into a symbol of an independent and democratic state. The national resistance movement against the Soviet and Nazi regime was organised on the grounds of the *Satversme*.

The Central Council of Latvia, where the representatives of the five largest political parties of Latvia joined to collaborate, emphasized the validity of the *Satversme* and the necessity to resume the state authorities of Latvia on its terms.

The Speaker of the 4th Saeima, Dr. Pauls Kalniņš and his deputy, bishop Jāzeps Rancāns, in accordance with the regulation of the *Satversme*, had assumed the position of Acting President of the State under the conditions when the Republic of Latvia was occupied.

Atslēgvārdi: Satversme, Latvijas Centrālā padome, nepārtrauktības doktrīna, Valsts prezidenta vietas izpildītājs, virspavēlnieks.

Keywords: Constitution, Latvian Central Council, the doctrine of continuity, acting president, supreme commander.

Ievads

Latvijas Republikas 5. Saeima savu darbu 1993. gada 6. jūlijā sāka ar paziņojumu par 1922. gada 15. februāra Latvijas Republikas Satversmes¹ (turpmāk – Satversme) spēkā stāšanos pilnā apjomā.² Šis likumdevēja lēmums nozīmēja tādas konstitūcijas atjaunošanu, kuras darbība faktiski bija apturēta pirms vairāk nekā piecdesmit gadiem – 1934. gada 15. maija apvērsumā. Satversmes darbības nepārtrauktība un konstitucionālā kontinuitāte Latvijas gadījumā nebija simbolisks vai deklaratīvs žests, bet tiesisko realitāti veidojoša fundamentāla tiesībpolitiska izšķiršanās. Nevienā citā valstī līdzīgs konstitucionāls eksperiments nav veikts.³

Satversmes darbības atjaunošana nozīmēja arī nepārtrauktību Satversmes piemērošanas praksē. Starpkaru perioda tiesību zinātnes atziņas, parlamentārā

¹ Latvijas Republikas Satversme. *Valdības Vēstnesis*, 1922. 30. jūnijs, Nr. 141.

² Latvijas Republikas 5. Saeimas pirmās sēdes 1993. gada 6. jūlijā stenogramma. Pieejams: http://saeima.lv/steno/st_93/060793.html [aplūkots 2016. gada 20. februārī].

³ Plašāk skat.: Pleps J. The renewal of the Constitutions in the Baltic states. *Konstitucionāle Jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis*, 2015, Nr. 3(39), Liepa – Rugsējis, pp. 133–142.

prakse un Latvijas Senāta sniegtā interpretācija vēl joprojām ir nozīmīgi pienācīgas Satversmes izpratnes avoti, kas savulaik nodrošināja sekmīgu Satversmes atdzimšanu tiesiskajā realitātē.⁴ Šobrīd tiesību zinātnē un praksē Satversmes piemērošanas prakse no tās spēkā stāšanās 1922. gada 7. novembrī līdz 1934. gada 15. maija apvērsumam ir apzināta un apgūta. Tajā pašā laikā daudz mazāka uzmanība līdz šim veltīta Satversmes piemērošanai okupācijas laikā, kad Satversme kļuva par nacionālās pretošanās kustības tiesisko pamatu un valstiskuma simbolu.⁵

Viena no nozīmīgākajām nacionālās pretošanās kustības organizācijām – Latvijas Centrālā padome – atzina Satversmes spēkā esamību un savu darbību balstīja Satversmē.⁶ Šā raksta mērķis ir analizēt Latvijas Centrālās padomes prakses nozīmi Satversmes interpretācijā.

Lai sasniegtu šo mērķi, raksta autors visupirms raksturos Latvijas Centrālo padomi un Satversmes lomu tās darbībā. Savukārt pēc tam tiks aplūkoti Satversmes piemērošanas gadījumi Latvijas Centrālās padomes darbībā un to izmantošanas iespējamība.

Rakstā ir lietota analītiskā un vēsturiskā zinātniskās pētniecības metode, lai tiesību avotu, to piemērošanas prakses un laikmeta vēsturisko un politisko apstākļu kontekstā izdarītu secinājumus par Satversmes piemērošanas gadījumiem Latvijas Centrālās padomes darbībā.

Latvijas Centrālā padome

Pārkāpjot fundamentālās nacionālo tiesību normas un starptautisko tiesību normas, Latvijas Republika 1940. gada vasarā tika okupēta, pārveidota par padomju sociālistisko republiku un pievienota PSRS. Kā secinājusi Satversmes tiesa, “PSRS 1940. gadā veica agresiju pret Latvijas Republiku (un tai sekojošu prettiesisku Latvijas Republikas okupāciju), prettiesiski iejaucās Latvijas Republikas iekšējās lietās, kā arī prettiesiski anektēja Latvijas Republiku.”⁷

Latvijas Republikas teritorijā jau uzreiz pēc PSRS okupācijas veidojās nacionālās pretošanās kustība. Lai arī tā bija sadrumstalota un bez centrālas vadības, tomēr tajā iesaistītie uzstādīja par mērķi padomju varas gāšanu un Latvijas

⁴ Plašāk skat.: Pleps J., Pastars E., Plakane I. *Konstitucionālās tiesības*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2004, 19.–24. lpp.

⁵ Plašāk skat.: Pleps J. *Constitution as a National Symbol: example of Latvia. Research papers “Societal Innovations for Global Growth”*, 2014, No. 1(3), pp. 162–174.

⁶ Latvijas Centrālās padomes politiskā platforma. Grām.: Andersons E., Siliņš L. u. c. *Latvijas Centrālā padome – LCP. Latviešu nacionālā pretestības kustība. 1943–1945*. Upsala: LCP, 1994, 56.–57. lpp.

⁷ Satversmes tiesas 2007. gada 29. novembra spriedums lietā Nr. 2007-10-0102 “Par likuma “Par pilnvarojumu Ministru kabinetam parakstīt 1997. gada 7. augustā parafēto Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līguma projektu par Latvijas un Krievijas valsts robežu” un likuma “Par Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgumu par Latvijas un Krievijas valsts robežu” 1. panta vārdu “ievērojot Eiropas Drošības un sadarbības organizācijas pieņemto robežu nemainības principu” atbilstību Latvijas PSR Augstākās padomes 1990. gada 4. maija deklarācijas “Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” preambulai un 9. punktam un 2007. gada 27. martā parakstītā Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līguma par Latvijas un Krievijas valsts robežu un likuma “Par Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgumu par Latvijas un Krievijas valsts robežu” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 3. pantam”. Grām.: *Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedumi 2007*. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2009, 167. lpp. Sprieduma 29.2. punkts.

valstiskās neatkarības atgūšanu.⁸ Nacionālā pretošanās kustība pēc nacistiskās Vācijas okupācijas turpināja cīņu par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu, iegūstot arvien organizētākas formas.⁹

Nacionālajā pretošanās kustībā īpašu vietu ieņēma Latvijas Centrālā padome, kura 1943. gadā tapa uz IV Saeimā vairākumu ieguvušo politisko partiju – Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas, Latviešu Zemnieku savienības, Latgales Kristīgo zemnieku partijas, Latvijas Jaunsaimnieku partijas un Demokrātiskā centra apvienības – bāzes. Latvijas Centrālās padomes darbā aktīvi iesaistījās Latvijas Republikas parlamentārā perioda dažādu politisko partiju pārstāvji.¹⁰ Latvijas Centrālā padome mēģināja organizēt nacionālo pretošanās kustību abām okupācijas varām, lai panāktu Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu ar Rietumu demokrātiju atbalstu. Šā mērķa sasniegšanai tika organizēta informācijas apmaiņa, izstrādāti dokumenti par Latvijas Centrālās padomes politiskajiem mērķiem un taktiku, kā arī veidota sadarbība ar latviešu militārajiem vienībām.¹¹

Latvijas Centrālās padomes darbības tiesiskais pamats bija Satversme, lai gan tā nenoliedza nepieciešamību veikt Satversmes pilnveidojumus.¹² Būtiska bija arī Latvijas Centrālās padomes veidošana uz IV Saeimā balsu vairākumu ieguvušo politisko partiju bāzes. Latvijas Centrālajai padomei nozīmīga bija tās leģitimitātes nodrošināšana, kas tika saskatīta IV Saeimas darbības turpināšanā. Proti, atbilstoši Satversmes 12. pantam katras Saeimas pilnvaras beidzas, uz pirmo sēdi sanākot jaunievēlētajai Saeimai. Tā kā pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma brīvas Saeimas vēlēšanas nebija notikušas, IV Saeima joprojām bija leģitīma Latvijas tautas gribas paudēja. Šo Latvijas Centrālās padomes leģitimitātes pamatu apstiprināja arī Latvijas Senāta senatori: “*Satversmē ir nepārprotami izteikts princips, lai Saeimas pilnvaru laikā starp iepriekšējo un jaunievēlēto Saeimu nebūtu pārtraukuma, un lai nerastos tāds stāvoklis, kad Latvijas valsts būtu uz kādu laiku bez darbības spējīga likumdošanas orgāna – Saeimas. Tādēļ jāatzīst, ka visos gadījumos Saeimas pilnvaras izbeidzas tikai ar jaunievēlēto Saeimas sanākšanu. [...] [IV] Saeimas pilnvaras nav izbeigušās.*”¹³ Lai stiprinātu saikni ar IV Saeimu, Latvijas Centrālās padomes vadībā piedalījās IV Saeimas priekšsēdētājs Dr. Pauls Kalniņš un viņa biedri Kārlis Pauļuks un bīskaps Jāzeps Rancāns. “*Tas piešķir Latvijas Centrālajai padomei valstisku autoritāti un saistības ar agrāko legālo Latvijas valsts varu.*”¹⁴

Latvijas Centrālās padomes vadība 1944. gada 8. septembrī pieņēma Deklarāciju par Latvijas valsts atjaunošanu.¹⁵ Šādas deklarācijas pieņemšana bija mēģinājums

⁸ Plašāk skat.: Viļums J. Latvijas valstiskās neatkarības idejas uzturēšana pirmajā padomju okupācijas gadā (1940 – 1941). Grām.: *Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2010, 240.–250. lpp.

⁹ Plašāk skat.: Ērglis Dz. Nacionālā pretošanās kustība vācu okupācijas periodā. Grām.: *Latvieši un Latvija. Akadēmiski raksti*. II sējums. Valstiskums Latvijā un Latvijas valsts – izcīnītā un zaudētā. Galvenais redaktors Jānis Stradiņš. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013, 405.–422. lpp.

¹⁰ Plašāk skat.: Andersons E. Latvijas Centrālā padome – LCP. Grām.: Andersons E., Siliņš L. u. c. *Latvijas Centrālā padome – LCP. Latvijas nacionālā pretestības kustība 1943–1945*. Upsala: LCP, 1995, 10.–122. lpp.

¹¹ Plašāk skat.: Neiburgs U. Latvijas Centrālā padome (1943–1945): darbība un nerealizētās ieceres. *Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki*, 2013, Nr. 3(91), 104.–113. lpp., 2014, Nr. 1/2 (92/93), 38.–47. lpp.

¹² Latvijas Centrālās padomes politiskā platforma. Grām.: Andersons E., Siliņš L. u. c. *Latvijas Centrālā padome – LCP. Latviešu nacionālā pretestības kustība. 1943–1945*. Upsala: LCP, 1994, 56.–57. lpp.

¹³ Senatoru atzinums. *Latvju Ziņas*, 1948. 17. aprīlis, Nr. 29.

¹⁴ Andersons E. Latvijas Centrālā padome – LCP. Grām.: Andersons E., Siliņš L. u. c. *Latvijas Centrālā padome – LCP. Latvijas nacionālā pretestības kustība 1943–1945*. Upsala: LCP, 1995, 40. lpp.

¹⁵ Deklarācija par Latvijas valsts atjaunošanu. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2014, Nr. 3(92), 138. lpp. Plašāk skat.: Neiburgs U. Latvijas Republikas Saeimas priekšsēža Paula Kalniņa 1944. gada 8. septembra

faktiski atjaunot Latvijas Republikas neatkarību, cerot uz starptautisku atbalstu un izmantojot starplaiku starp okupācijas varu mainām. Deklarācija paredzēja Satversmi kā atjaunotās Latvijas Republikas pamatlikumu un Ministru kabineta izveidošanu, kurš organizētu Latvijas valsts atjaunošanas darbu. Savukārt trimdā Latvijas Centrālā padome mēģināja izveidot reāli funkcionējušu trimdas valdību, un J. Rancāns 1947. gada 26. aprīlī ar atsevišķu aktu tika atzīts par Valsts prezidenta pienākumu izpildītāju.¹⁶

Lai gan Latvijas Centrālās padomes darbība nevainagojās ar Latvijas Republikas neatkarības faktisko atjaunošanu, tā apliecināja, ka Latvijas tauta neatzīst okupācijas režīmus un pretojās tiem. Latvijas Centrālā padome līdztekus citām nacionālās pretošanās kustības grupām stiprināja negrozāmo Latvijas tautas valstsgrību atgūt brīvību uz valstiskās nepārtrauktības pamata.¹⁷

Satversmes piemērošanas gadījumi

Valsts prezidenta vietas izpildīšana

Latvijas Centrālās padomes organizēšanās laikā aktuāls bija jautājums par tās vadītāju, proti, kura persona būtu tiesīga uzņemties nacionālās pretošanās kustības vadīšanu. Sevišķi būtiski tas bija Latvijas Centrālās padomes leģitimitātes kontekstā, proti, tās vadībai vajadzēja simbolizēt Latvijas Republikas varas nepārtrauktību.

Kā viens no kandidātiem šo pienākumu veikšanai tika izvērtēts bijušais Valsts prezidents Alberts Kviesis. Tomēr pret A. Kvieša kandidatūru iebildumus raisīja viņa sadarbība ar vācu okupācijas varu.¹⁸ Tāpat Satversmē Valsts prezidenta pilnvaras bija ierobežotas ar noteiktu pilnvaru termiņu, neparedzot pienākumu turpināt darbu līdz jauna Valsts prezidenta ievēlēšanai. A. Kvieša otrais pilnvaru termiņš bija beidzies 1936. gada 11. aprīlī.¹⁹ Atsaucoties uz savu veselības stāvokli, A. Kviesis tā arī neiesaistījās Latvijas Centrālās padomes darbībā.²⁰

Jau kopš Latvijas Centrālās padomes izveidošanās tās leģitimitāti nodrošināja saikne ar IV Saeimu. Tā kā šīs Saeimas pilnvaras palika spēkā līdz jaunievēlētās Saeimas sanākšanai (Satversmes 12. pants), spēkā palika arī Saeimas prezidija pilnvaras (Satversmes 16. pants). Esot vakantam Valsts prezidenta amatam, viņa vietu izpildīja Saeimas priekšsēdētājs (Satversmes 52. pants). Šādu interpretāciju apstiprināja arī Latvijas Senāta senatori: "*Saeimas priekšsēdim, resp. viņa vietniekam, kuram ir pienākums nepārtraukti darboties pa visu Saeimas pilnvaru laiku (16. p.) un, bez tam – atklāt jaunievēlētās Saeimas pirmo sēdi (17. p.). Tā kā saskaņā ar iepriekš teikto 1931. gadā ievēlētās Saeimas pilnvaras ir vēl spēkā, tad jāsecina,*

deklarācijas par Latvijas valsts atjaunošanu un valdības izveidošanu. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2014, Nr. 3(92), 132.–142. lpp.

¹⁶ Paziņojums par bīskapa J. Rancāna funkcijām. *Latvju Ziņas*, 1947. 4. jūnijs, Nr. 42.

¹⁷ Sal.: Grozijums Latvijas Republikas Satversmē. *Latvijas Vēstnesis*, 2014. 8. jūlijs, Nr. 131.

¹⁸ Andersons E. Latvijas Centrālā padome – LCP. Grām.: Andersons E., Siliņš L. u. c. *Latvijas Centrālā padome – LCP. Latvijas nacionālā pretestības kustība 1943–1945*. Upsala: LCP, 1995, 31.–32. lpp.

¹⁹ Likums par Valsts prezidenta amata izpildīšanu. *Valdības Vēstnesis*, 1936. 19. marts, Nr. 65.

²⁰ Andersons E. Latvijas Centrālā padome – LCP. Grām.: Andersons E., Siliņš L. u. c. *Latvijas Centrālā padome – LCP. Latvijas nacionālā pretestības kustība 1943–1945*. Upsala: LCP, 1995, 32. lpp. Plašāk skat.: Auziņš A. Konstantīns Čakste. Rīga: Jumava, 2004, 33.–34. lpp.

ka arī Saeimas priekšsēdim vai viņa vietniekam ir spēkā viņu pilnvaras līdz 17. p. paredzētā pienākuma izpildīšanai.²¹

Latvijas Centrālā padome jau kopš dibināšanas kā leģitīmo Latvijas Republikas augstāko amatpersonu redzēja P. Kalniņu kā IV Saeimas priekšsēdētāju, kuram pēc ranga sekoja abi viņa biedri – K. Pauļuks un J. Rancāns.²² Piemēram, Latvijas Centrālās padomes organizēto 1944. gada 17. marta memorandu Latviešu leģiona ģenerālinspektoram Rūdolfam Bangerskim kā pirmie parakstīja P. Kalniņš, K. Pauļuks un J. Rancāns.²³ Kritiski vērtējams apgalvojums, ka A. Kviesis kā bijušais Valsts prezidents varētu pasludināt Deklarāciju par Latvijas valsts atjaunošanu.²⁴ Latvijas Centrālās padomes prakse liecina, ka šādu deklarāciju varēja pasludināt nevis bijušais Valsts prezidents, kura pilnvaras atbilstoši Satversmei bija beigušās, bet gan pēc amata augstākais IV Saeimas prezidija loceklis, kuru pilnvaras atbilstoši Satversmei nebija pārtrauktas.

1944. gada 8. septembrī Deklarāciju par Latvijas valsts atjaunošanu parakstīja P. Kalniņš kā IV Saeimas priekšsēdētājs, reizē uzņemoties arī Valsts prezidenta vietas izpildīšanu.²⁵ Ņemot vērā Latvijas Centrālās padomes īstenoto Satversmes interpretāciju attiecībā uz IV Saeimas un tās prezidija pilnvarām, P. Kalniņš, pamatojoties uz Satversmes 52. pantu, pilnīgi pamatoti varēja uzņemties Valsts prezidenta vietas izpildīšanu.

Pēc P. Kalniņa nāves 1945. gada 26. augustā trimdā aktuāls kļuva jautājums par nākamo Valsts prezidenta vietas izpildītāju. Latvijas Centrālās padomes vadību uzņēmās J. Rancāns kā IV Saeimas priekšsēdētāja biedrs, taču pastāvēja jautājums, vai viņš ir tiesīgs uzņemties Valsts prezidenta vietas izpildīšanu.

1947. gada 26. aprīlī Eslingenā Latvijas Centrālajā padomē ietilpstošo piecu politisko partiju līderi parakstīja aktu par Valsts prezidenta pienākumu izpildītāju. Šajā aktā tika konstatēts, ka “*saskaņā ar Latvijas Satversmes 16. un 52. pantu Saeimas priekšsēdētāja un Valsts prezidenta funkcijas pārgājušas uz Saeimas priekšsēdētāja otro biedru bīskapu Jāzepu Rancānu*”²⁶. J. Rancāna tiesības un pienākumu izpildīt Valsts prezidenta amata pienākumus apstiprināja arī 1947. gada 19. un 20. augusta Latvijas parlamentāriešu konference, kurā bija klātienē sapulcējušies divdesmit bijušie Saeimas deputāti. Valsts prezidenta vietas izpildīšanu J. Rancāns uzņēmās 1947. gada 20. augustā.²⁷

Tā kā trimdā ne visi atzina J. Rancāna tiesības izpildīt Valsts prezidenta vietu, viņš vērsās ar lūgumu pie Latvijas Senāta senatoriem sniegt atbildes par to, “*vai Latvijas 1922. gada Satversme ir spēkā un, apstiprinošā gadījumā, kādi Latvijas Satversmē paredzētie valsts orgāni tiesiski un faktiski pastāv vēl tagad*”²⁸. Latvijas Senāta senatori 1948. gada 13. marta/3. aprīļa atzinumā apstiprināja, ka Saeimas priekšsēdētāja biedrs var izpildīt Valsts prezidenta vietu, ja Saeimas priekšsēdētājs

²¹ Senatoru atzinums. *Latvju Ziņas*, 1948. 17. aprīlis, Nr. 29.

²² Andersons E. Latvijas Centrālā padome – LCP. Grām.: Andersons E., Siliņš L. u. c. *Latvijas Centrālā padome – LCP. Latvijas nacionālā pretestības kustība 1943–1945*. Upsala: LCP, 1995, 40. lpp.

²³ Ducmanis M. Nepakļaujoties ne boļševikiem ne nacistiem. *Latvijas Vēstnesis*, 2001. 5. maijs, Nr. 69.

²⁴ Kangeris K. Kurelieši: “Mirt par Latviju uz Latvijas zemes”. Vācu varas iestāžu attieksme pret ģenerāli Kureli. Grām.: *Virzība uz demokrātisko Eiropu 2. pasaules kara laikā. Latvijas Centrālā padome un “kurelieši”*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010, 93. lpp.

²⁵ Plašāk skat.: Neiburgs U. Latvijas Centrālā padome (1943–1945): darbība un nerealizētās ieceres. *Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki*, 2014, Nr. 1/2 (92/93), 43.–44. lpp.

²⁶ Paziņojums par bīskapa J. Rancāna funkcijām. *Latvju Ziņas*, 1947. 4. jūnijs, Nr. 42.

²⁷ Vanags K. *Latvijas valsts Satversme*. [B.v.]: L. Rumaka apgāds Valkā, 1948, 25.–26. lpp.

²⁸ Senatoru atzinums. *Latvju Ziņas*, 1948. 17. aprīlis, Nr. 29.

ir miris. Viņi norādīja: “Valsts prezidenta amatu pienākas izpildīt Saeimas pr-dim, bet tā kā viņš ir miris, tad viņa biedram (sal. Satversmes 21. p. un Saeimas kārtības rullļa 23. p.) un pie tam līdz tam laikam, kamēr Saeima ievēlēs jaunu valsts prezidentu vai arī tagadējo Saeimas pr-ža vietnieku aizstās jaunievēlētais Saeimas pr-dis”.²⁹

Pēc Satversmes darbības atjaunošanas pilnā apjomā nav bijis nepieciešams risināt jautājumu par Saeimas priekšsēdētāja biedra tiesībām izpildīt Valsts prezidenta vietu, ja Saeimas priekšsēdētājs ir miris vai aizkavēts izpildīt Valsts prezidenta vietu. Tomēr vairākas reizes praksē bijis aktuāls jautājums par Saeimas priekšsēdētāja biedra tiesībām izpildīt Valsts prezidenta vietu, ja Valsts prezidents un Saeimas priekšsēdētājs vienlaikus atrodas ārpus valsts robežām. Saeimas Juridiskais birojs ir skaidri noliedzis šādas Saeimas priekšsēdētāja biedra tiesības: “Ne Satversmes 52. pants, ne citi Satversmes panti neparedz, ka Valsts prezidenta vietu varētu izpildīt kāda cita amatpersona, izņemot Saeimas priekšsēdētāju. [...] Saeimas priekšsēdētājs [...] nevar deleģēt tālāk kādam no saviem biedriem Valsts prezidenta vietas izpildīšanu.”³⁰ Līdzīgu viedokli paudis Aivars Endziņš, norādot, ka Satversme liedz Saeimas priekšsēdētājam tiesības pārpilnvarot kādu no saviem biedriem pildīt Valsts prezidenta vietu, savukārt Saeimas kārtības rullis Valsts prezidenta vietas izpildīšanu nevarot regulēt, jo tas nosakot Saeimas darba iekšējo kārtību.³¹

Par spīti šādai Satversmes 52. panta interpretācijai, vairākas reizes Saeimas priekšsēdētāja biedri ir izpildījuši Valsts prezidenta vietu, izsludinot likumus. 1997. gadā Saeimas priekšsēdētāja biedrs Andris Ameriks Valsts prezidenta vietā izsludināja desmit likumus.³² 2000. gadā līdzīgi Valsts prezidenta vietu izpildījis Saeimas priekšsēdētāja biedrs Gundars Bojārs, izsludinot vienu likumu.³³

Valsts prezidenta vietas izpildītāja pilnvaru apjoms

Satversmes 52. panta kontekstā aktuāls ir jautājums par Valsts prezidenta vietas izpildītāja pilnvaru apjomu. Latvijas Centrālās padomes prakse sniedz zināmus pieturas punktus šajā jautājumā.

P. Kalniņš kā Valsts prezidenta vietas izpildītājs veica Latvijas valsts atjaunošanas proklamēšanu (1944. gada 8. septembra Deklarācija par Latvijas valsts atjaunošanu). Tāpat P. Kalniņš saskaņā ar Satversmes 56. pantu aicināja Mintautu Čaksti

²⁹ Senatoru atzinums. *Latvju Ziņas*, 1948. 17. aprīlis, Nr. 29.

³⁰ Par Valsts prezidenta vietas izpildīšanas kārtību. Saeimas Juridiskā biroja 1994. gada 18. maija slēdziens. Grām.: *Saeimas Juridiskā biroja dokumenti. 1993–2013. Juridisku secinājumu kopojums atzinumos un vēstulēs*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2013, 39. lpp.

³¹ Latvijas Radio 1 2004. gada 23. augusta raidījums “Aktuālā intervija”. Plašāk skat.: Pleps J. Biskaps Rancāns un Satversme. Valsts prezidenta vietas izpildīšana. *Jurista Vārds*, 2009. 3. marts, Nr. 9(552).

³² Par valsts sociālo apdrošināšanu. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 21. oktobris, Nr. 274/276; Grozījumi likumā “Par valsts civildienestu”. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 21. oktobris, Nr. 274/276; Grozījumi Zvejniecības likumā. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 21. oktobris, Nr. 274/276; Ceļu satiksmes likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 21. oktobris, Nr. 274/276; Grozījumi likumā “Par autoceļiem”. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 21. oktobris, Nr. 274/276; Grozījumi likumā “Par nodarbinātību”. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 21. oktobris, Nr. 274/276; Rēzeknes speciālās ekonomiskās zonas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 21. oktobris, Nr. 274/276; Grozījumi Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 22. oktobris, Nr. 277/278; Par Latvijas Republikas un Eiropas Investīciju bankas pamatlīgumu. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 22. oktobris, Nr. 277/278; Grozījumi likumā “Par pašvaldību finansu izlīdzināšanu 1997. gadā” (pielikumi). *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 24. oktobris, Nr. 280.

³³ Grozījumi Enerģētikas likumā. *Latvijas Vēstnesis*, 2000. 1. septembris, Nr. 307/309.

sastādīt ministru kabinetu.³⁴ Viņš arī savu amata pienākumu ietvaros izsniedza jaunas pilnvaras Latvijas sūtnim Londonā Kārlim Zariņam un Latvijas sūtnim Vašingtonā Robertam Bilmanim.³⁵ Papildus tam Latvijas Centrālajā padomē tika apsvērta iespēja iecelt ģenerāli Jāni Kureli par virspavēlnieku, ko varētu izdarīt Valsts prezidenta vietas izpildītājs.³⁶

P. Kalniņš kā Valsts prezidenta vietas izpildītājs plaši īstenoja Valsts prezidenta Satversmē paredzētās tiesības. Arī Latvijas Senāta senatori atzina, ka "*Valsts prezidenta vietas izpildītājam ir atzīstamas visas Satversmē paredzētās prezidenta tiesības.*"³⁷ Jautājuma par Valsts prezidenta vietas izpildītāja pilnvaru apjomu Latvijas Senāta senatori piemēroja valstisko nepieciešamību (*raison d'état*) kā interpretācijas kritēriju. Latvijas Senāta senatori norādīja, ka Latvijas Republikas okupācijas apstākļos tās amatpersonām ir pienākums aizstāvēt Latvijas intereses.³⁸ P. Kalniņa un J. Rancāna gadījumā Valsts prezidenta vietas izpildīšana aplūkojama Satversmes 44. panta kontekstā, kas Valsts prezidentam uzliek par pienākumu spert nepieciešamos militārās aizsardzības soļus, lai novērstu valsts pastāvēšanas ārējo apdraudējumu. Latvijas Republikas okupācijas apstākļos Valsts prezidenta vietas izpildītājam bija pienākums rīkoties ar visām Valsts prezidentam piešķirtajām pilnvarām, lai atjaunotu valstisko neatkarību un valsts normālu funkcionēšanu.

Pēc Satversmes darbības atjaunošanas pilnā apjomā tiesību zinātnē un praksē atzīts, ka Valsts prezidenta vietas izpildīšana nenozīmē tiesības izpildīt visas Valsts prezidenta tiesības. Izpildot Valsts prezidenta vietu, Saeimas priekšsēdētājs var izpildīt tikai tos pienākumus, kuri ir pildāmi obligāti, proti, kur nav Valsts prezidenta rīcības brīvības. Kā šādas pilnvaras minama likumu izsludināšana (Satversmes 69. pants), kara pasludināšana uz Saeimas lēmuma pamata (Satversmes 43. pants), kā arī likuma publicēšanas apturēšana gadījumā, ja to prasa viena trešā daļa Saeimas locekļu.³⁹ Šāda Satversmes 52. panta interpretācija kopš Satversmes darbības atjaunošanas pilnā apjomā pastāvējusi starp Valsts prezidentu un Saeimas priekšsēdētāju. Beidzamo reizi to apliecinājusi Saeimas priekšsēdētāja Ināra Mūrniece attiecībā uz Valsts prezidenta vietas izpildītāja pilnvaru apjomu Valsts prezidenta Raimonda Vējoņa slimības laikā.⁴⁰

³⁴ Deklarācija par valdības izveidošanu. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2014, Nr. 3(92), 139. lpp.

³⁵ Plašāk skat.: Neiburgs U. Latvijas Centrālā padome nacistu okupētajā Latvijā (1943–1945): izpētes aktualitātes un rezultāti. Grām.: *Latvijas vēsturnieku komisijas raksti. 25. sējums. Okupācijas režīmi Baltijas valstīs. 1940–1991*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009, 268.–271. lpp.

³⁶ LCP telegrammas sūtītas no ārzemēm uz Latviju. Grām.: Andersons E., Siliņš L. u. c. *Latvijas Centrālā padome – LCP. Latvijas nacionālā pretestības kustība 1943–1945*. Upsala: LCP, 1995, 292. lpp.

³⁷ Senatoru atzinums. *Latvju Ziņas*, 1948. 17. aprīlis, Nr. 29.

³⁸ Turpat.

³⁹ Plašāk skat.: Zalāna L. Valsts prezidenta tiesības nosūtīt likumu otrreizējai caurlūkošanai. *Jurista Vārds*, 2003. 3. jūnijs, Nr. 21(279); Kārkliņa A. Valsts galvas aizstāšanas institūts Latvijā un citās ES valstīs. Grām.: *Tiesību harmonizācija Baltijas jūras reģionā pēc ES paplašināšanās*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2012, 131. lpp.; Pleps J., Pastars E., Plakane I. *Konstitucionālās tiesības*. Papildināts un pārstrādāts izdevums. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, 217.–218. lpp.; Valsts prezidenta vietas izpildīšana un informācija par viņa veselību: tiesiskie aspekti. *Jurista Vārds*, 2016. 26. janvāris, Nr. 4(907).

⁴⁰ Mūrniece vēl Valsts prezidentam drīzu izveseļošanu un apliecina, ka tiek risināti valstī aktuālie jautājumi. Pieejams: <http://saeima.lv/lv/aktualitates/saeimas-zinas/24320-murniece-vel-valsts-prezidentam-drizu-izveselosanos-un-apliecina-ka-tiek-risinati-valsti-aktualie-ja> [aplūkots 2016. gada 20. februārī].

Virspavēlnieks

Satversmes 42. panta otrais teikums paredz Valsts prezidenta tiesības iecelt virspavēlnieku kara laikā. Latvijas Centrālā padome 1944. gada rudenī apsvēra iespēju iecelt J. Kureli par virspavēlnieku, lai viņš būtu tiesīgs deklarēt valstiskās neatkarības atjaunošanu un pārņemt visu militāro un civilo varu līdz pagaidu valdības izveidošanai.⁴¹ Šīs idejas īstenošana gan tajā brīdī vairs nebija faktiski iespējama.⁴²

Virspavēlnieks Latvijas Republikas normatīvajos aktos bija paredzēts kā visu kara vešanai paredzēto un aktīvā armijā apvienoto bruņoto sauszemes un jūras spēku komandieris, kuram padots viss kara darbības apgabals, kurā līdz ar mobilizāciju izsludināts kara stāvoklis.⁴³ Savukārt Latvijas Centrālā padome saskatīja papildu potenciālu virspavēlnieka statusam, piešķirot tam arī politiskas pilnvaras valstiskās neatkarības atjaunošanai.

Latvijas Centrālās padomes pieeja būtu vērā ņemama, jo Satversmes 42. panta otrais teikums paver iespējas Valsts prezidentam iecelt virspavēlnieka amatā autoritatīvu un pieredzējušu personu, kura spējīga ārkārtējos apstākļos nodrošināt Latvijas valsts aizsardzību pret ārējo apdraudējumu un atjaunot miera stāvokli, kad Satversmē paredzētie valsts varas orgāni var atsākt savu darbību. Virspavēlnieks, kuru kara laikā iecel Valsts prezidents, ir konstitucionāli leģitīms valsts varas orgāns, kura galvenā funkcija būtu nodrošināt Latvijas valsts neatkarības ārēju apdraudējumu novēršanu un atjaunot netraucētu Satversmē paredzēto valsts varas orgānu darbību.

Pēc Satversmes darbības atjaunošanas pilnā apjomā iezīmējās atgriešanās pie jautājuma par virspavēlnieka militārajām pilnvarām, paredzot, ka tas vada valsts militāro aizsardzību.⁴⁴ Savukārt šobrīd Nacionālās drošības likums ir grozīts, virspavēlniekam piešķirot ne tik daudz militāras, cik politiskas pilnvaras kara laikā.⁴⁵

Secinājumi

1. Latvijas Centrālās padomes prakse apliecina Satversmes potenciālu funkcionēt ārkārtējos valsts apdraudējuma apstākļos. Satversmē paredzētie valsts varas orgāni un tiem piešķirtās kompetences ir pietiekamas, lai nodrošinātu valsts varas funkcionēšanu valsts apdraudējuma apstākļos.
2. Ārkārtējos valsts apdraudējuma apstākļos Valsts prezidenta vietas izpildīšana pēc Saeimas priekšsēdētāja pāriet uz Saeimas priekšsēdētāja biedriem. Šādos apstākļos var konstatēt Valsts prezidenta vietas izpildītāja pienākumu īstenot Satversmes 44. pantā paredzēto, proti, darīt visu iespējamo,

⁴¹ LCP telegrammas sūtiņas no ārzemēm uz Latviju. Grām.: Andersons E., Siliņš L. u. c. *Latvijas Centrālā padome – LCP. Latvijas nacionālā pretestības kustība 1943–1945*. Upsala: LCP, 1995, 292. lpp.

⁴² Kangeris K. Kurelieši: "Mirt par Latviju uz Latvijas zemes". Vācu varas iestāžu attieksme pret ģenerāli Kureli. Grām.: *Virzība uz demokrātisko Eiropu 2. pasaules kara laikā. Latvijas Centrālā padome un "kurelieši"*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010, 94. lpp.

⁴³ Likums par bruņoto spēku virsvadību. *Valdības Vēstnesis*, 1932. 30. decembris, Nr. 295.

⁴⁴ Nacionālās drošības likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2000. 29. decembris, Nr. 473/476.

⁴⁵ Grozījumi Nacionālās drošības likumā. *Latvijas Vēstnesis*, 2016. 9. marts, Nr. 48. Plašāk skat.: Valsts prezidenta 2015. gada 2. novembra raksts Nr. 265. Pieejams: <http://www.president.lv/images/modules/items/PDF/nacionalas-drosibas-likums.PDF> [aplūkots 2016. gada 20. februārī].

lai novērstu valsts apdraudējumu un atjaunotu normālu valsts iekārtas funkcionēšanu.

3. P. Kalniņš kā Saeimas priekšsēdētājs un J. Rancāns kā Saeimas priekšsēdētāja biedrs ir izpildījuši Valsts prezidenta vietu un uzskatāmi par pilntiesīgiem Latvijas Republikas valsts galvām.
4. Satversmes 42. panta otrais teikums pieļauj izmantot tajā paredzēto virspavēlnieku kā vēl vienu konstitucionāli leģitīmu valsts varas orgānu valsts varas funkcionēšanas nodrošināšanai valsts ārēja apdraudējuma apstākļos.

**STARPTAUTISKO
PRIVĀTTIESĪBU SEKCIJA**
**“EIROPAS SAVIENĪBAS ROBEŽAS:
AKTUĀLĀS PROBLĒMAS UN
IZAICINĀJUMI”**

MOBILIE INTERTEMPORĀLIE KONFLIKTI STARPTAUTISKAJĀS PRIVĀTTIESĪBĀS

MOBILE INTERTEMPORAL CONFLICTS IN PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Baiba Rudevska, Dr. iur.

Zvērinātu advokātu birojs "BDO Legal", vecākā juriste, ārštata konsultante

Summary

There are three situations in private international law, where the factor of time appears – an intertemporal conflict between two conflict of law rules; an intertemporal conflict between two foreign legal provisions and a mobile intertemporal conflict. Only the last one is the subject of this article. First of all, the author analyses the notion and the meaning of a mobile intertemporal conflict. Subsequently, the resolution of these conflicts has to be found. There are two possibilities: this question has to be dealt with by either the legislator or the judge. Each of them has a particular method in order to reach the result.

Atslēgvārdi: kolīziju norma, piesaiste, laika elements, mobilie intertemporālie konflikti, metode.

Keywords: choice of law rule, connecting factor, factor of time, mobile intertemporal conflicts, method.

Ievads

Personu mobilitāte gan Eiropas Savienībā, gan ārpus tās nevar neietekmēt arī starptautisko privāttiesību zinātnes izpēti lauku. Viens no faktoriem, kuru ietekmē šāda mobilitāte, ir kolīziju normas piemērošana un pareizā ārvalsts likuma izvēle. Līdz ar to šajā rakstā autore aplūko laika faktora izpausmes veidus starptautiskajās privāttiesībās, akcentu liekot tieši uz mobilajiem intertemporālajiem konfliktiem un to izpratni. Vienlaikus analizēti arī mobilo intertemporālo konfliktu atrisināšanas veidi. Jāpiezīmē, ka Latvijā mobilo intertemporālo konfliktu jautājums līdz šim nav pētīts.

Laika faktora izpausmes veidi starptautiskajās privāttiesībās

Pirms sākt analizēt mobilos intertemporālos konfliktus, ir jānoskaidro, kādos gadījumos starptautiskajās privāttiesībās ir sastopams laika faktors. Tas var parādīties trīs dažādās situācijās:

- 1) mainoties tiesas valsts kolīziju normām laikā (intertemporālie konflikti);
- 2) mainoties laikā tās ārvalsts tiesību normām, uz kurām norāda kolīziju norma (ārvalsts tiesību normu intertemporālie konflikti);

- 3) kolīziju norma pati netiek mainīta, taču kolīziju normas piesaistē norādītais subjekta atribūts maina savu atrašanās vietu kolīziju normas piemērošanas laikā (mobilie intertemporālie konflikti).

Nedaudz jāapskata pirmie divi no minētajiem konfliktu veidiem nolūkā tos nošķirt no mobilajiem intertemporālajiem konfliktiem.

Intertemporālie konflikti

Intertemporālie konflikti starptautiskajās privāttiesībās rodas tad, ja likumdevējs veco kolīziju normu nomaina ar jaunu kolīziju normu. Līdz ar to kolīziju normas piemērotājam ir jāizlemj, vai konkrētajā gadījumā būs piemērojama vecā vai jaunā kolīziju norma. Šī situācija tiesību zinātnē tiek uzskatīta par tiesas valsts intertemporālo tiesību jautājumu, nevis par starptautisko privāttiesību problēmu.¹ Citiem vārdiem sakot, kolīziju normu intertemporālie konflikti ir risināmi pēc tādiem pašiem noteikumiem kā pārējo tiesību normu intertemporālie konflikti. Ar to nodarbojas intertemporālās tiesības.

Ārvalsts tiesību normu intertemporālie konflikti

Latvijas tiesnesis, piemērojot kolīziju normu, konstatē, ka ir piemērojams, piemēram, Itālijas likums. Sākot piemērot Itālijas likumu, tiesnesis pamana, ka attiecīgā Itālijas tiesību norma ir grozīta vai atcelta. Šādā situācijā Latvijas tiesnesim būs jānoskaidro, vai piemērot veco Itālijas tiesību normu vai jauno. To dēvē par ārvalsts tiesību normu intertemporālo konfliktu, kuru risina attiecīgās ārvalsts intertemporālās tiesības.

Mobilo intertemporālo konfliktu izpratne

Atšķirībā no iepriekšējiem diviem gadījumiem, kuros intertemporālos konfliktus izraisa likumdevējs, grozot vai atceļot tiesību normu, mobilie intertemporālie konflikti rodas tikai un vienīgi pašu personu mobilitātes rezultātā. Likumdevējs šajā gadījumā nevienu tiesību normu nav izmainījis.

No kolīziju normu uzbūves viedokļa mobilo intertemporālo konfliktu var izskaidrot šādi: mobilais intertemporālais konflikts ir tad, ja tiesas valsts kolīziju normas piesaiste ir konkretizēta par labu vairāku valstu likumu piemērošanai, t. i., tiklīdz ir notikusi nevis pašas piesaistes izmaiņa, bet gan piesaistes konkretizācijas izmaiņa laikā un telpā.² Vienkārši sakot, mobilais intertemporālais konflikts ir konflikts laikā, ko izraisījusi kolīziju normas piesaistes atribūta pārvietošana telpā. Tātad mobilais intertemporālais konflikts ir **hibrīds** konflikts, jo tas notiek vienlaicīgi gan laikā, gan telpā.³

Kur ir redzams mobilais intertemporālais konflikts, ja aplūkojam pašu kolīziju normu? Kā zināms, kolīziju norma sastāv no apjoma (jeb sistēmējdziena) un piesaistes. Tieši **piesaiste** ir tā, kura var izraisīt mobilo intertemporālo konfliktu.

¹ Souleau-Bertrand M. Le conflit mobile. Paris: Dalloz, 2005, p. 28, 29.

² Ibid., p. 63.

³ Ibid., p. 147.

Šeit uzreiz jāatgādina, ka piesaiste sastāv no vairākiem **elementiem**, proti: 1) subjekta (subjekts var būt persona, lieta, subjektīvās tiesības, notikums); 2) subjekta atribūta (tas nosaka attiecības starp piesaistes subjektu un noteiktu tiesību sistēmu, piemēram, personas pilsonība vai domicils; notikuma vieta u. tml.). Trešais elements ne vienmēr piesaistēs ir sastopams – tas ir laika elements jeb laiktelpas piesaiste.⁴ Mobilais intertemporālais konflikts parādās tieši piesaistes subjekta atribūtā, tam pārvietojoties telpā un līdz ar to arī laikā.

No piesaistu uzbūves viedokļa ne visas piesaistes var izraisīt mobilos intertemporālos konfliktus – to spēj tikai mobilās piesaistes. Līdz ar to piesaistes mēdz iedalīt mobilajās un konstantajās piesaistēs.⁵

Konstantās piesaistes nevar izraisīt mobilos intertemporālos konfliktus, jo tās ir fiksētas gan laikā, gan telpā. Šīs piesaistes apraksta pagātnē notikušu notikumu, piemēram, liguma noslēgšanu, deliktu, reģistrāciju u. tml.⁶ Tātad konstantajām piesaistēm nav iespējama mobilitāte, jo šo piesaistu atribūts ir vai nu nekustams (nekustamais īpašums), vai nepārprotami noticis vienā konkrētā valstī pagātnē fiksētā laika brīdī (liguma noslēgšanas vieta, delikta notikuma vieta u. tml.).

Mobilās piesaistes ir tādas, kuru subjekta atribūts ir kustīgs gan laikā, gan telpā. Šādas piesaistes var būt tikai trīs: 1) *domicils*; 2) *pilsonība* un 3) *kustamas mantas atrašanās vieta*.⁷ Līdz ar to mobilitāte notiek, ja persona pārceļas uz dzīvi citā valstī; ja persona maina savu pilsonību; ja kustama manta tiek pārvietota uz citu valsti. Ir gadījumi, kad personas apzināti, nolūkā iegūt sev labvēlīgu tiesisko režīmu, pārceļ savu dzīvesvietu uz citu valsti, maina savu pilsonību vai pārved kustamo mantu uz citu valsti. Šādu apzinātu rīcību starptautiskajās privāttiesībās dēvē par “krāpšanos” ar likumu (no franču valodā lietotā apzīmējuma “*fraude à la loi*”), jo tiek manipulēts ar kolīziju normām.⁸ Šajā gadījumā “krāpšanās” nav jāsaprot krimināltiesiskā nozīmē.

Kā mobilā intertemporālā konflikta piemērus var minēt šādas situācijas:

1. Kolīziju normas piesaiste norāda uz personas domicila valsts likuma (*lex domicilii*) piemērošanu, taču persona savu domicilu no Vācijas ir pārcēlusi uz Zviedriju. Rodas jautājums – vai piemērot iepriekšējā domicila valsts (Vācijas) likumu vai jaunā domicila valsts (Zviedrijas) likumu?
2. Kolīziju normas piesaiste norāda uz personas pilsonības valsts likuma (*lex patriae; lex nationalis*) piemērošanu, taču persona savu pilsonību no Itālijas pilsonības ir mainījusi uz Beļģijas pilsonību. Rodas jautājums – vai piemērot iepriekšējās pilsonības valsts (Itālijas) likumu vai jaunās pilsonības valsts (Beļģijas) likumu?
3. Kolīziju normas piesaiste norāda uz kustamas mantas atrašanās vietas valsts likuma (*lex rei sitae*) piemērošanu, taču persona kustamo mantu pārved no Latvijas uz Lietuvu. Rodas jautājums – vai piemērot iepriekšējās atrašanās vietas valsts (Latvijas) likumu vai jaunās atrašanās vietas valsts (Lietuvas) likumu?

Atbildes meklēšana uz šiem jautājumiem arī ir tā problēma, kas rodas mobilo intertemporālo konfliktu situācijās. Turklāt kolīziju normas piemērotājam ir ne tikai jāizvēlas starp divu dažādu valstu likumu piemērošanu, bet arī starp divu

⁴ Kropholler J. Internationales Privatrecht. 5. Auflage. Tübingen: Mohr Siebeck Verlag, 2004, S. 134, 135.

⁵ Sféir K. A. Droit international privé comparé. Tome I. Beyrouth: Sader Editeurs, 2005, p. 238.

⁶ Souleau-Bertrand M. Le conflit mobile. Paris: Dalloz, 2005, p. 64.

⁷ Vignal T. Droit international privé. 2e édition. Paris: Sirey, 2011, p. 86.

⁸ Souleau-Bertrand M. Le conflit mobile. Paris: Dalloz, 2005, p. 48–61.

vienlaicīgi spēkā esošu likumu piemērošanu. Tas tādēļ, ka abi potenciāli piemērojami ārvalstu likumi savās valstīs ir spēkā esoši – tos neviens nav nedz grozījis, nedz atcēlis.

Tālāk autore apskatīs, kādus risinājumu veidus piedāvā tiesību zinātne.

Mobilo intertemporālo konfliktu atrisināšanas veidi

Mobilos intertemporālos konfliktus var atrisināt likumdevējs, attiecīgi konstruējot kolīziju normas. Taču, ja likumdevējs ir bijis pasīvs un neko nav savlaicīgi novērsis, tad nākamais, kuram būs jārisina mobilie intertemporālie konflikti, ir likuma piemērotājs (piemēram, tiesnesis).

Likumdevēja rīcības modelis

Visvienkāršākais veids, kā likumdevējs var fiksēt mobilo piesaisti, to padarot nekustīgu, ir laiktelpas piesaistes iekļaušana kolīziju normā. Taču ir arī vēl trīs citi juridiskās tehnikas paņēmieni, kurus likumdevējs var pielietot. Autore turpmāk apskatīs katru no četrām iespējamām tehnikām.

1. Kolīziju normā tiek fiksēts konkrēts laika brīdis piesaistes atribūtam. Citiem vārdiem sakot, **kolīziju normā tiek iestrādāta laiktelpas piesaiste**, kas tādējādi atņem piesaistei mobilitātes iespēju.

Piemērs. Eiropas Parlamenta un Padomes Regulas (ES) Nr. 650/2012 (2012. gada 4. jūlijs) par jurisdikciju, piemērojamiem tiesību aktiem, nolēmumu atzīšanu un izpildi un publisku aktu akceptēšanu un izpildi mantošanas lietās un par Eiropas mantošanas apliecības izveidi⁹ 21. panta 1. punkts:

“[...] mantošanai kopumā piemērojami tiesību akti ir tās valsts tiesību akti, kurā bija mirušā pastāvīgā dzīvesvieta nāves brīdī.”

Arī Latvijas Civillikuma Ievadā ir divas kolīziju normas ar laiktelpas piesaisti:

- 14. panta pirmā daļa: *“Tiesiskās attiecības, kas saistītas ar bērna paternitāti un tās apstrīdēšanu, apspriežamas pēc Latvijas likuma, ja bērna mātes dzīvesvieta bērna dzimšanas laikā bija Latvijā”;*
 - 18. panta trešā daļa: *“Teilguma un noilguma sekas lietu tiesībās apspriežamas pēc tās vietas likuma, kur lieta atrodas termiņam notekot”.*
2. **Kolīziju norma uzreiz atrisina mobilo intertemporālo konfliktu.**¹⁰

Piemērs. Eiropas Parlamenta un Padomes Regulas (EK) Nr. 593/2008 (2008. gada 17. jūnijs) par tiesību aktiem, kas piemērojami līgumsaistībām (Roma I)¹¹ (turpmāk – Roma I Regula) 3. panta 2. punkts:

“Puses var jebkurā laikā vienoties līgumam piemērot tiesību aktus, kas nav tie tiesību akti, kuri iepriekš to reglamentēja vai nu atbilstīgi agrākajai

⁹ Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) Nr. 650/2012 (2012. gada 4. jūlijs) par jurisdikciju, piemērojamiem tiesību aktiem, nolēmumu atzīšanu un izpildi un publisku aktu akceptēšanu un izpildi mantošanas lietās un par Eiropas mantošanas apliecības izveidi. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis L 201*, 2013. 27. jūlijs, 107.–134. lpp.

¹⁰ Niboyet M.-L., De Geouffre de La Pradelle G. *Droit international privé*. Paris: L.G.D. j., 2008, p. 215.

¹¹ Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 593/2008 (2008. gada 17. jūnijs) par tiesību aktiem, kas piemērojami līgumsaistībām (Roma I). *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis L 177*, 2008. 4. jūlijs, 6.–16. lpp.

izvēlei, kas izdarīta saskaņā ar šo pantu¹², vai atbilstīgi citiem šīs regulas noteikumiem¹³. Jebkuras izmaiņas attiecībā uz piemērojamiem tiesību aktiem, kuras izdarītas pēc līguma noslēgšanas, neskar tā formālo spēkā esamību saskaņā ar 11. pantu vai negatīvi neiespaido trešo personu tiesības.”

No minētās tiesību normas izriet divu mobilo intertemporālo konfliktu veidu iespējamība, proti: 1) mobilais konflikts, ko izraisījusi pušu gribas autonomijas maiņa (ir bijusi pušu iepriekšējā griba un jaunā griba, t. i., viena griba nomaina otru); 2) mobilais konflikts, ko izraisījusi pušu gribas autonomijas izbeigšanās vai rašanās. Piemēram, puses sākotnēji nebija izvēlējušās piemērot līgumam konkrētas valsts likumu, taču tagad to ir izvēlējušās (tādējādi izmantojot pušu gribas autonomijas iespēju). Pretējs piemērs: puses sākotnēji bija izvēlējušās piemērot līgumam konkrētas valsts likumu, taču tagad to vairs nevēlas (tādējādi atsakoties izmantot pušu gribas autonomijas iespēju).¹⁴ No Roma I Regulas 3. panta 2. punkta izriet, ka jaunajai izvēlei ir *ex tunc*¹⁵ darbība, kas liek secināt, ka līgums kopumā netiek sadrumstalots laikā (ja vien puses pašas nevienojas par pretējo). Vienīgais izņēmums ir minēts 3. panta 2. punkta 2. teikumā attiecībā uz trešajām personām un līguma formālo spēku.¹⁶

3. Koliziju norma var modulēt piesaistes atribūtu, ja tajā ir iestrādāts laika intervāla elements.¹⁷

Piemērs. Padomes Regulas (ES) Nr. 1259/2010 (2010. gada 20. decembris), ar kuru īsteno ciešāku sadarbību attiecībā uz tiesību aktiem, kas piemērojami laulības šķiršanai un laulāto atšķiršanai¹⁸ (Roma III Regulas), 8. panta b) punkts:

“Ja nav izdarīta izvēle saskaņā ar 5. pantu, tad laulības šķiršana un laulāto atšķiršana notiek saskaņā ar tās valsts tiesību aktiem: b) kurā atrodas laulāto pēdējā pastāvīgā dzīvesvieta – ar noteikumu, ka šis laikposms nav beidzies vairāk kā vienu gadu pirms prasības celšanas tiesā, ja viens no viņiem šajā valstī joprojām dzīvo laikā, kad ceļ prasību tiesā [..]”

Kā redzams, šīs tiesību normas konstrukcija ir sarežģīta, jo tā satur ne tikai laiktempas piesaisti – “laulāto pēdējā pastāvīgā dzīvesvieta”, bet arī nosaka tās laikposmu – ne “vairāk kā viens gads pirms prasības celšanas tiesā”, pievienojot nosacījumu, ka vienam no laulātajiem tur joprojām ir jādzīvo prasības celšanas brīdī. Laika atskaites punkts ir brīdis, kad prasība celta tiesā.

¹² “Atbilstīgi agrākajai izvēlei, kas izdarīta saskaņā ar šo pantu” nozīmē to, ka puses bija pirms tam izvēlējušās līgumam piemērojamo likumu saskaņā ar Roma I Regulas 3. panta 1. punktu.

¹³ “Atbilstīgi citiem šīs regulas noteikumiem” nozīmē to, ka puses pirms tam nav izvēlējušās līgumam piemērojamo likumu un to noteica, piemēram, saskaņā ar Roma I Regulas 4. pantu.

¹⁴ Souleau-Bertrand M. *Le conflit mobile*. Paris: Dalloz, 2005, p. 84, 85.

¹⁵ Latīn. – “no paša sākuma”. Tas nozīmē, ka līguma tiesiskās sekas nosakāmas no tā noslēgšanas brīža. Piemēram, līguma *ex tunc* spēkā neesamība nozīmē to, ka līgums nav spēkā no tā noslēgšanas brīža (un nevis no tiesas sprieduma spēkā stāšanās brīža).

¹⁶ Ferrari F. (ed.). *Rome I Regulation*. Munich: Sellier European Law Publishers, 2015, p. 108, 109.

¹⁷ Niboyet M.-L., De Geouffre de La Pradelle G. *Droit international privé*. Paris: L.G.D. j., 2008, p. 215.

¹⁸ Padomes Regula (ES) Nr. 1259/2010 (2010. gada 20. decembris), ar kuru īsteno ciešāku sadarbību attiecībā uz tiesību aktiem, kas piemērojami laulības šķiršanai un laulāto atšķiršanai. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis L 343*, 2010. 29. decembris, 10.–16. lpp.

4. Kolīziju norma pati var risināt pāreju no viena likuma uz otru.¹⁹

Piemērs. 1996. gada 19. oktobra Hāgas konvencijas par jurisdikciju, piemērojamiem tiesību aktiem, atzīšanu, izpildi un sadarbību attiecībā uz vecāku atbildību un bērnu aizsardzības pasākumiem²⁰ 15. panta trešā daļa:

“Ja bērna pastāvīgā dzīvesvieta mainās, pārceļoties uz kādu citu Līgumslēdzēju valsti, tad iepriekšējās pastāvīgās dzīvesvietas valstī veikto pasākumu turpmāko īstenošanu reglamentē šīs citas valsts tiesību akti.”

No četriem aplūkotajiem juridiskās tehnikas paņēmieniem var secināt, ka likumdevējs mobilos intertemporālos konfliktus risina ar kolīziju normu konstrukcijas palīdzību. Un otrādi – normatīvo tiesību aktu pārejas noteikumos likumdevējs šādus mobilos konfliktus nerisina. Tas liek aizdomāties par to, vai mobilo intertemporālo konfliktu risināšanas metode pieder pie intertemporālajām tiesībām vai tomēr tā ir atsevišķa specifiska starptautisko privāttiesību disciplīnas metode. To ir būtiski noskaidrot, lai zinātu, kādus risinājuma variantus piedāvāt likuma piemērotājam – vispārējo intertemporālo tiesību risinājuma modeļus vai tomēr specifisku starptautisko privāttiesību metodi.

Likuma piemērotāja rīcības modeļi

Gan kolīziju normu intertemporālie konflikti, gan ārvalstu tiesību normu intertemporālie konflikti ir intertemporālo tiesību izpētes objekts, un tādēļ to risināšanā likuma piemērotājs vadās pēc intertemporālajās tiesībās izstrādātajām metodēm. Kā jau iepriekš tika minēts, šādi intertemporālie konflikti rodas tad, ja likumdevējs groza vai atceļ veco tiesību normu un likuma piemērotājam ir jānoskaidro – piemērot veco vai jauno tiesību normu.

Mobilo intertemporālo konfliktu gadījumā likumdevējs neko nav izmainījis: kolīziju norma ir tā pati, taču piesaistes subjekta atribūts (domicils, pilsonība, kustamas mantas atrašanās vieta) kolīziju normas piemērošanas brīdī ir mainījis savu atrašanās vietu, un tādēļ kolīziju normas piemērotājam ir jāizvēlas nevis starp divām kolīziju normām (vecu un jauno), bet gan starp diviem piesaistes atribūtiem – vecu un jauno. Citiem vārdiem sakot, likuma piemērotājam jāizvēlas: ņemt vērā iepriekšējo domicilu vai jauno domicilu; iepriekšējo pilsonību vai jauno pilsonību; iepriekšējo kustamas mantas atrašanās vietu vai jauno atrašanās vietu. Līdz ar to juristam ir jāsaprot, ka mobilais intertemporālais konflikts ir sarežģījums tieši pašas kolīziju normas darbībā, jo tajā ir parādījies laika elements. Tātad mobilais konflikts pēc definīcijas var rasties tikai un vienīgi *starptautiskajās* privāttiesībās, jo tikai tajās ir ārvalsts elements.

No iepriekš minētā var secināt, ka mobilo intertemporālo konfliktu risināšanā ir pielietojama speciāla starptautisko privāttiesību metode. Tā izpaužas kā kolīziju normas piesaistes analīze nolūkā noskaidrot kolīziju normas mērķi (*ratio legis*), piemēram, vai kolīziju normas mērķis ir balstīties uz visciešākās saiknes principu, pušu gribas autonomiju u. tml.²¹ Šis kolīziju normas *ratio legis* (kas izsecināms no

¹⁹ Niboyet M.-L., De Geouffre de La Pradelle G. Droit international privé. Paris: L.G.D. j., 2008, p. 215.

²⁰ 1996. gada 19. oktobra Hāgas konvencijas par jurisdikciju, piemērojamiem tiesību aktiem, atzīšanu, izpildi un sadarbību attiecībā uz vecāku atbildību un bērnu aizsardzības pasākumiem: Latvijas Republikas starptautisks līgums. *Latvijas Vēstnesis*, 2002. 31. oktobris, Nr. 158.

²¹ Souleau-Bertrand M. Le conflit mobile. Paris: Dalloz, 2005, p. 191, 192.

piesaistes analīzes) tad arī kalpo par pamatu mobilā intertemporālā konflikta atrisināšanai katrā konkrētā lietā.

Speciālās metodes veidi un praktiskās piemērošanas nianšes jau ir cita raksta tēma.

Kopsavilkums

1. Laika faktors starptautiskajās privāttiesībās ir sastopams trijos gadījumos:
 - 1) mainoties tiesas valsts kolīziju normām laikā (intertemporālie konflikti);
 - 2) mainoties laikā tās ārvalsts tiesību normām, uz kurām norāda kolīziju norma, (ārvalsts tiesību normu intertemporālie konflikti) un
 - 3) mobilie intertemporālie konflikti.
2. Mobilie intertemporālie konflikti rodas tikai un vienīgi pašu personu mobilitātes rezultātā. Likumdevējs šajā gadījumā nevienu tiesību normu negroza un neatceļ.
3. Mobilais intertemporālais konflikts parādās tieši piesaistes subjekta atribūtā, tam pārvietojoties telpā un līdz ar to arī laikā. Tātad mobilais intertemporālais konflikts ir hibrīds konflikts.
4. No piesaistu uzbūves viedokļa ne visas piesaistes var izraisīt mobilos intertemporālos konfliktus – to spēj tikai mobilās piesaistes. Šādas piesaistes ir trīs: 1) *domicils*; 2) *pilsonība* un 3) *kustamas mantas atrašanās vieta*.
5. Mobilos intertemporālos konfliktus var atrisināt likumdevējs, attiecīgi konstruējot kolīziju normas.
6. Ja likumdevējs kolīziju normās nav atrisinājis mobilos intertemporālos konfliktus, tad tie ir jārisina likuma piemērotājam. Šajā gadījumā ir jāpiemēro starptautisko privāttiesību disciplīnā izstrādāta metode – piesaistes analīze nolūkā noskaidrot kolīziju normas mērķi (*ratio legis*).

THE COURT OF JUSTICE OF THE EUROPEAN UNION CASE LAW ON PERSONAL NAMES AND ITS INFLUENCE ON CONFLICT OF LAWS

EIROPAS SAVIENĪBAS TIESAS PRAKSE ATTIECĪBĀ UZ PERSONVĀRDIEM UN TĀS IETEKME UZ KOLĪZIJU NORMĀM

Aleksandrs Fillers, LL.M.

Antverpenes Universitātes pētnieks

Anotācija

Šobrīd Eiropas Savienības tiesību stiprākā ietekme uz starptautiskajām privāttiesībām izpaužas caur sekundārajiem tiesību aktiem, kas rada dalībvalstīs unificētas kolīziju tiesības. Taču šī unifikācija nav pabeigta. Jautājumi saistībā ar personas statusu (tai skaitā ģimenes tiesību jautājumi) ir vien fragmentāri kodificēti ES sekundārajos aktos. Unifikācijas trūkums bieži rada indivīdam nevēlamu rezultātu, kad dažādās dalībvalstīs viens un tas pats jautājums tiek risināts, piemērojot dažādus tiesiskos regulējumus. Eiropas Savienības Tiesa ir mēģinājusi kompensēt šādu unificētu kolīziju normu trūkumu, piemērojot ES primārās tiesības.

Šī raksta mērķis ir iezīmēt dažus vispārīgus secinājumus, kas izriet no Eiropas Savienības Tiesas prakses attiecībā uz personvārdiem, vērsot īpašu uzmanību uz šīs prakses ietekmi uz starptautiskajām privāttiesībām.

Atslēgvārdi: diskriminācijas aizliegums, tiesības uz brīvu pārvietošanos, Eiropas Savienības privāttiesības, personvārdi.

Keywords: prohibition of discrimination, a right to free movement, European Union conflict of laws, personal names.

Introduction

The European Union (hereinafter – “EU”) legal order affects the realm of conflict of laws in a number of ways. The most obvious influence is through the adoption of secondary legislation, creating an EU conflict of laws regime and hence, replacing national law. However, certain areas of conflict of laws, in particular, those dealing with the personal status, remain governed by national conflict of laws rules. The Court of Justice of the European Union (hereinafter – “CJEU”) has attempted to mitigate this lack of harmonization. Basing its reasoning on the right of free movement of EU citizens and prohibition of discrimination on grounds of nationality, the CJEU has eliminated certain adverse effects flowing from this lack of harmonization. So far its practice has been devoted to one particular dimension of personal status – personal names.¹ The practice is

¹ Hereinafter, the term “personal name” refers both to surname and first name.

currently in development, however, the existing case law allows drawing certain conclusions about the nature of the CJEU intervention, its possible limits and effects on traditional conflict of laws. These issues will be further discussed in this article.

Due to the limited space, the author will not attempt to describe and analyze all the CJEU practice regarding personal names. The author will focus on three pertinent cases.

The first section of the article provides a brief description of the CJEU practice. The following sections will contain a brief discussion of the scope of the case law, the method of recognition used by the CJEU and finally, make some general conclusions about the effects and policies of the said case law.

An overview of the *Garcia Avello*, *Grunkin and Paul* and *Bogendorff* cases

The two most important cases of the CJEU dealing with the conflict between the EU primary law and national legislation on personal names are *Garcia Avello*² and *Grunkin and Paul*³. As of April 1, 2016, the *Bogendorff*⁴ case is pending before the CJEU. However, the opinion of Advocate General Wathelet in the latter case has been published and contains certain clarifications of the previous case law.

In the *Garcia Avello* case, the question before the Court was whether two children with dual nationalities – Belgian and Spanish – had a right to bear a surname combined from those of their parents according to the usual practice in Spain.

The father of the children – Mr. Garcia Avello – was a Spanish national, while the mother Ms. Weber was a Belgian. The family lived in Belgium when their children were born. After their birth, the children's surnames were registered both by Belgian authorities and Spanish consular authorities. Domestic conflict of laws rules of both states used nationality as a connecting factor for determining the law applicable to surnames. Both states treated persons with dual nationality as their own nationals. Hence, for Belgian authorities the surname of the children was to be determined by Belgian law. According to Belgian law, their surname was that of the father – Garcia Avello. For Spanish authorities the applicable law was Spanish and the surname was formed by combining the first components of their parents' surnames – Garcia Weber.

The refusal of the Belgian authorities to grant the children the right to bear the surname Garcia Weber, did not satisfy the parents, who started litigation, requesting that the children are given the right to bear the surname Garcia Weber. The CJEU was requested to give a preliminary ruling. The court found that the actions of the Belgian authorities were infringing the non-discrimination on grounds of nationality principle. The CJEU considered that persons with dual nationality must not be treated as persons having one nationality. Their

² Court of Justice of the European Communities 2 October 2003 judgment: C-148/02, *Garcia Avello*, [2003], ECR I-11613.

³ Court of Justice of the European Communities 14 October 2008 judgment: C-353/06, *Grunkin-Paul*, [2008], ECR I-07639.

⁴ Advocate General Wathelet 14 January 2016 opinion: C-438/14, *Nabiel Peter Bogendorff von Wolffersdorff*, not published. (Hereinafter – “Bogendorff”).

equal treatment meant discrimination of the former. The CJEU concluded that persons with dual nationality from two Member States have a right to request that a surname given in one Member State is recognized in another.

The next stage in the development of the CJEU case law came with the *Grunkin and Paul* case. Here, the child was born in Denmark to German parents. The child had his surname provided in the birth certificate in accordance with the Danish conflict of laws, using residence as a connecting factor. Thus, applying Danish law, local authorities granted the child the right to bear the surname – Grunkin-Paul, combining the surnames of both parents.

Later, when the parents attempted to get this surname registered in Germany, the authorities dismissed their request. They based the refusal upon German conflict of laws using nationality as a connecting factor. As the child was a German national, German law applied. In accordance with German law, a child had a right to bear the surname of one of the parents only. The case went before the CJEU. The CJEU ruled that German authorities had not discriminated the child based on nationality, as the latter had only one nationality. However, the refusal to recognize a surname given in a Member State where the child was born and resided was an infringement of the right to free movement of EU citizens.

Finally, the *Garcia Avello* case has its continuation in a currently pending *Bogendorff* case. Mr. Bogendorff was originally a German national. Later, he went to the U.K. and obtained a dual nationality. As a U.K. national, he benefited from the liberal English law, concerning the change of a personal name. He changed his first name and surname. The new surname contained numerous elements, some of them resembling German nobility titles. The German authorities dismissed his application for the recognition of the newly-acquired personal name in Germany; they treated Mr. Bogendorff as a German national, determining his personal name in accordance with German law. German substantive law prohibited the use of nobility titles in surnames.

According to Advocate General Wathelet, Germany is bound, in the light of *Garcia Avello*, to recognize the surname of Mr. Bogendorff, obtained in the U.K. The refusal to do so is discriminatory and limits the right to free movement of EU citizens.

Scope of the CJEU case law

The scope of the CJEU practice is not entirely clear. The CJEU has emphasized the gargantuan inconveniences, caused by disparity of personal names acquired in different Member States, and creating disadvantages for those who have exercised their right to free movement. The same reasoning would equally apply to other issues of personal status, being even more troublesome to an individual, like “*recognition of adoption, lack of legal capacity, marriage [..]*”⁵ For example, persons concluding a same-sex marriage in a Member State, allowing such marital arrangements, may be discouraged from using the right to free movement, if other Member States would deny recognition of such a marriage. The inconveniences,

⁵ Kuipers J.-J. Cartesio and Grunkin-Paul. Mutual Recognition as a Vested Rights Theory Based on Party Autonomy in Private Law. *European Journal of Legal Studies*, 2009, Vol. 2, No. 2, pp. 66, 90. (Hereinafter – “Kuipers”).

due to non-recognition of that status, may be way more serious than those arising from non-recognition of a personal name.

Opposing the broad reading of the case law, Advocate General Sharpston has pointed out that the case law should not be expanded beyond the issue of personal names.⁶ However, the case law contains no precise criteria for distinguishing between personal names and other aspects of personal status.

One possible way of rationalizing the case law is to extend its application to matters protected by human rights law in Europe.⁷ In particular, Articles 8 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms protects rights to respect for private and family life. Its interpretation by the European Court of Human Rights, requiring recognition of certain aspects of personal status, may be relevant for determining the scope of the CJEU practice.⁸ For example, the European Court of Human Rights has imposed, under certain conditions, recognition of adoptions made abroad, irrespective of the conflict of laws of the host state.⁹ Thus, applying the foregoing methodology, the principle of mutual recognition under EU primary law may equally apply to adoptions. On the contrary, so far, the European Court of Human Rights has not required recognition of same-sex marriages celebrated abroad. This may mean that the CJEU practice would not extend to mutual recognition of such marital arrangements.¹⁰

Unfortunately, the current practice of the CJEU does not make it clear to what degree human rights considerations could affect its scope. Thus, it remains to be seen whether the CJEU will extend its case law to other aspects of personal status and, if so, on what criteria it would be based.

Methodology of the CJEU: The method of recognition

The effect of the CJEU case law is the recognition of personal names acquired in another Member State. The method of recognition may be difficult to apply without precise “crystallization criteria”. These criteria determine which decisions have to be recognized. The functioning of the crystallization criteria is illustrated by the EU law on recognition and enforcement of judgments. The Brussels *Ibis* Regulation in most cases supplements the duty to recognize foreign judgments with jurisdictional rules and procedural rules. These rules allocate the competence

⁶ Advocate General Sharpston 24 April 2008 opinion: C-353/06, *Grunkin-Paul*, [2008], ECR I-07639, para. 93.

⁷ See Meeusen J. Instrumentalisation of Private International Law in the European Union: Towards a European Conflicts Revolution? *European Journal of Migration and Law*, 2007, Vol. 9, pp. 287, 298 (Hereinafter – “Meeusen”).

⁸ In principle, interpretation of Articles 7 and 9 the EU Charter of Fundamental Rights may also be relevant for establishing the standard of protection of human rights. However, it has been claimed that the standard of protection of private and family life within the charter is subordinated to the interpretation of Articles 8 and 12 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms by the European Court of Human Rights. See Peers S. Hervey T., Kenner J., *et al.* The EU Charter of Fundamental Rights: A Commentary. Oxford: Hart Publishing, 2014, pp. 201 and 290.

If this hypothesis is correct, then the European Court of Human Rights will preserve the prerogative to develop the relevant human rights standards of protection in these areas.

⁹ See, e.g., European Court of Human Rights 28 June 2007 judgment: *Case of Wagner and J.M.W.L. v. Luxembourg*, Application n. 76240/01.

¹⁰ See Meeusen, p. 298.

among Member States, clarifying which judgments have to be recognized and establishing a procedure to avoid contradictory judgments.

With regard to personal names, there is no comprehensive set of crystallization criteria. However, there are certain rules allocating competence, though it remains uncertain whether they are all uncovered by the CJEU practice. If we limit our inquiry to the *Garcia Avello*, *Grunkin and Paul* and *Bogendorff* cases, then the Member State(s) of nationality has the competence to determine a personal name. Similar competence is given to the state of birth and residence of a child.

Another important issue relating to the method of recognition concerns the priority of decisions. The CJEU case law, notably, the *Grunkin and Paul* case, may be understood to imply that the method of recognition applies only to the original decision giving a personal name to a child, while later decisions of the Member State of nationality on the change of the personal name are not to be subject to recognition in other Member States. However, as emphasized by the Advocate General in the *Bogendorff* case, EU primary law is not limited to the first record principle.¹¹ This means that the chronology of decisions is irrelevant, and Member States are required to recognize even later decisions, changing a personal name, if the person requests so. This approach follows the logic of the CJEU case law, as it clearly favors the principle of private autonomy and allows avoiding the existence of different personal names in different Member States.

Effects and policies of the CJEU practice

Immediate effects of the CJEU case law on national law

In principle, the effects of the CJEU practice on national conflict of laws are comparatively mild. The case law recognizes that both nationality and residence are acceptable as connecting factors for personal names.¹² In other words, EU primary law, namely, the right of free movement of EU citizens and prohibition of discrimination on grounds of nationality, does not force the Member States to prefer residence over nationality or *vice versa*. Moreover, the very infringement of EU law does not take place due to a connecting factor used by a particular Member State. For example, in the *Garcia Avello* case, Belgium would still have infringed EU primary law had it used residence as a connecting factor, since the residence country of the children in question was Belgium and thus, Belgian substantive law would have been applied. The infringement of EU primary law resulted from the use of two different connecting factors by different Member States.¹³ The infringement would not have taken place, if all the Member States involved had used the same connecting factor.

At the same time, some authors argue that the policy behind the CJEU practice is its preference for more liberal substantive regimes for attribution of

¹¹ Bogendorff, para. 69.

¹² Kuipers, p. 92.

¹³ Meeusen J. The Grunkin and Paul Judgment of the ECJ, or How to Strike a Delicate Balance between Conflict of Laws, Union Citizenship and Freedom of Movement in the EC. *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht*, 2010, Vol. 18, No. 1, pp. 186, 195.

personal names.¹⁴ To a certain degree this conclusion may find an approval from an implicit appraisal by the Advocate General Jacobs of the U.K. legal system, recognizing almost unlimited rights to change a personal name.¹⁵ The U.K. does not have a specific conflict of laws rule for personal names,¹⁶ but applies *lex fori*. Nevertheless, this regime is in conformity with EU primary law, as it provides almost unlimited freedom to choose or change a personal name.

As a result, the contradictions between national law and EU primary law can be solved on at least two different levels. Firstly, by eliminating contradiction in conflict of laws among Member States. If all Member States apply identical conflict of laws rules, no infringement of EU law would occur, irrespective of the connecting factor used. Secondly, having a liberal substantive law granting unlimited freedom for the person to choose or change the personal name would eliminate infringement of EU primary law as well, even in case of incompatible conflict of laws rules.

Principle of private autonomy

The CJEU practice, as it currently stands, favors private autonomy. The method of recognition does not come into play *de plano*. It is for an individual concerned to request its use. This allows an individual to choose the competent jurisdiction whose decision can be imposed on other jurisdictions.¹⁷ Let us take the example of a person with three EU Member States' nationalities. If this person has a different surname in each passport, he or she will be able to decide which surname all other EU Member States must recognize.

It would seem that the CJEU practice may lead to the race to the bottom, in the sense that Member States may be motivated to liberalize their substantial law or at least to develop specific rules for recognition of personal names given in other Member States, in order avoid conflicts with their legal systems. However, the CJEU case law may equally lead to a contrary result. Under the current legal system, the principle of private autonomy is functioning through the person's right to choose a personal name between a number of jurisdictions that have competence to grant it. The incompatibility of conflict of laws rules provides the person with the choice, for example, between different surnames given in different states of nationality. However, if Member States attempt to enact similar conflict of laws, thus eliminating the incompatibility of conflictual rules, more Member States would subject the question of personal names to the same conflict of laws rule. As a result, Member States would be able to avoid the conflict with EU primary law. The practical result would have been a limit on private autonomy for individuals. However, as long as Member States have incompatible conflict of laws

¹⁴ Cf., Lagarde P. Note sous C.J.C.E. 2 octobre 2003. Carlos Garcia Avello c. État belge. *Revue critique de droit international privé*, 2004, No. 1, pp. 185, 201.

¹⁵ Advocate General Jacobs 22 May 2003 opinion: C-148/02, *Garcia Avello*, [2003], ECR I-11616, para. 70.

¹⁶ Verlinden J. Case Law: European Court of Justice, Judgment of October 2, 2003, Case C-148/02, *Carlos Garcia Avello V. Etat Belge (The State of Belgium)*. *Columbia Journal of European Law*, 2005, Vol. 11, No. 3, pp. 705, 707.

¹⁷ Cf., Kuipers, pp. 84–85.

rules, the individuals are granted with a privilege of choosing between different personal names given in different Member States.¹⁸

This shows that while the CJEU practice, as it currently stands, favors private autonomy, it may be seen as a side-effect of the court's policy of eliminating disparities, created by contradictions between national laws.

Conclusion

The CJEU case law recognizes that the question of personal names is regulated by national conflict of laws rules. Likewise, Member States are entitled to use different connecting factors in order to identify the applicable law. Contradictions between national law and EU primary law arise due to a combination of two factors. The first one being non-harmonized conflict of laws rules among Member States, when different Member States apply different laws to determine a personal name, the second one being the divergence of substantive outcomes generated by the substantive applicable law.

The scope of the current CJEU case law is uncertain. If it equally applies to all aspects of personal status, it would to a large degree intervene into the functioning of the national conflict of laws rules. However, currently there is no definite answer whether this will be the case and if not, what criteria should be used to justify such divergence.

Finally, the CJEU case law shows that the court has utilized the method of recognition to ensure recognition of personal names across the EU. At the same time, at the policy level, the CJEU case law seems to favour the principle of private autonomy, granting to the individual a right to request recognition of a personal name according to his or her own will. However, this effect is caused by disparities between national laws that can be eliminated through harmonization of national conflict of laws rules.

Bibliography

Case law

1. European Court of Human Rights 28 June 2007 judgment: *Case of Wagner and J.M. W.L. v. Luxembourg*, Application n. 76240/01.
2. Court of Justice of the European Communities 14 October 2008 judgment: C-353/06, *Grunkin-Paul*, [2008], ECR I-07639.
3. Court of Justice of the European Communities 2 October 2003 judgment: C-148/02, *Garcia Avello*, [2003], ECR I-11613.
4. Advocate General Wathelet 14 January 2016 opinion: C-438/14, *Nabiel Peter Bogendorff von Wolffersdorff*, not published.
5. Advocate General Sharpston 24 April 2008 opinion: C-353/06, *Grunkin-Paul*, [2008], ECR I-07639.
6. Advocate General Jacobs 22 May 2003 opinion: C-148/02, *Garcia Avello*, [2003], ECR I-11616.

¹⁸ It is possible to perceive the EU primary law as meta conflict of laws rules, resolving conflicts between multiple systems of national conflict of laws. The conflict is genuine, if one of the jurisdictions concerned refuses to recognize the name given in other jurisdictions. However, it is false, if the substantive applicable law in all Member States concerned grants unlimited right to choose or change personal names.

Literature

1. Kuipers J.-J. Cartesio and Grunkin-Paul: Mutual Recognition as a Vested Rights Theory Based on Party Autonomy in Private Law. *European Journal of Legal Studies*, 2009, Vol. 2, No. 2, p. 66.
2. Lagarde P. Note sous C.J.C.E. 2 octobre 2003. Carlos Garcia Avello c. État belge. *Revue critique de droit international privé*, 2004, No. 1, p. 185.
3. Meeusen J. Instrumentalisation of Private International Law in the European Union: Towards a European Conflicts Revolution? *European Journal of Migration and Law*, 2007, Vol. 9, p. 287.
4. Meeusen J. The Grunkin and Paul Judgment of the ECJ, or How to Strike a Delicate Balance between Conflict of Laws, Union Citizenship and Freedom of Movement in the EC. *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht*, 2010, Vol. 18, No. 1, p. 186.
5. Peers S. Hervey T., Kenner J., *et al.* *The EU Charter of Fundamental Rights: A Commentary*. Oxford: Hart Publishing, 2014.
6. Verlinden J. Case Law: European Court of Justice, Judgment of October 2, 2003, Case C-148/02, Carlos Garcia Avello V. Etat Belge (The State of Belgium). *Columbia Journal of European Law*, 2005, Vol. 11, No. 3, p. 705.

EIROPAS SAVIENĪBAS DALĪBVALSTS TIESAS NOLĒMUMA PAR SASKARSMES IZMANTOŠANAS KĀRTĪBU IZPILDES PROBLĒMAS LATVIJĀ

ENFORCING A JUDGMENT BY A EUROPEAN UNION MEMBER STATE COURT ON ACCESS RIGHTS – ISSUES IN LATVIA

Sintija Daugule, *Mg. iur.*

LU Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

The article briefly describes problems in practice of enforcement judgement of access rights. Council Regulation (EC) No 2201/2003 of 27 November 2003 concerning jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in matrimonial matters and the matters of parental responsibility, repealing Regulation (EC) No 1347/2000 (hereinafter – Regulation) applies to all decisions made by the courts of Member States in the matters of parental responsibility and covers recognition and enforcement. One of the main objectives of the Regulation is to ensure that a child can maintain contact with all holders of parental responsibility after a separation, even when they live in different Member States. For this reason, the Regulation facilitates the exercise of cross-border access rights by ensuring that a judgment on access rights issued in one Member State is directly recognised and enforceable in another member state. A particular attention is dedicated to special situations, which have been difficult to resolve during the enforcement procedure, e.g., the authorities of the Member State where enforcement is sought have to establish the practical arrangements for organising and guaranteeing the exercise of rights of access, if the judgment delivered by the courts of the Member State having the jurisdiction does not contain sufficient arrangements or, any arrangements at all, provided the essential elements of that judgment are respected.

Atslēgvārdi: Saskarsmes tiesību spriedums; aplicība; praktiski pasākumi saskarsmes tiesību realizēšanai.

Keywords: judgments on rights of access, certificate, practical arrangements to exercise the rights of access.

Personas, kuru izcelsmes valstis ir dažādas, šķirot laulību vai izbeidzot kopdzīvi, kurās ir bērns/bērni, bieži vien mēdz pieņemt lēmumu atgriezties savā izcelsmes valstī vai arī uzsākt dzīvi kādā citā valstī, kurā viņi saredz, piemēram, perspektīvākas darba iespējas. Nav šaubu, ka šādā situācijā, kad vecāki atrodas dažādās valstīs, ir nesalīdzināmi grūtāk nodrošināt, kā arī, ja nepieciešams, piespiedu kārtā izpildīt saskarsmes tiesību spriedumus. Šādos gadījumos saskarsmes kārtības realizēšanas panākumi ir atkarīgi no apstākļiem, kādos vecāks, kurš nedzīvo kopā ar bērnu, iegūst saskarsmes kārtības nolēmumu (tā var būt

vienošanās starp vecākiem, tiesas nolēmums vai arī nolēmums, kas iegūts pēc tam, kad bērns ir bijis prettiesiski pārvietots), kā arī atkarīgi no valsts, uz kuru bērns kopā ar vecāku ir pārcēlies un kurai ir jāizpilda nolēmums. Ievērojot raksta ierobežoto apjomu, autore mērķis ir identificēt tikai tās saskarsmes sprieduma izpildes problēmas, kas var rasties, izpildot nolēmumu Eiropas Savienības dalībvalstīs, kurās piemēro 2003. gada 27. novembra Padomes Regulas (EK) Nr. 2201/2003 "Par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi laulības lietās un lietās par vecāku atbildību un par Regulas (EK) Nr. 1347/2000 atcelšanu" (turpmāk – Regula). Autore īsi raksturos Regulā noteikto saskarsmes nolēmumu izpildes kārtības īpatnības, kā arī identificēs biežāk sastopamās izpildes problēmas pārrobežu izpildē, piemērojot Regulu.

Regulas noteikumi saskarsmes spriedumu izpildei

2000. gada jūlijā Francija Eiropas Komisijai iesniedza detalizētu priekšlikumu par atvieglotas saskarsmes nolēmumu izpildes kārtības noteikšanu Regulā¹. Priekšlikums sastāvēja no divām daļām, viena no tām paredzēja atcelt eksekvatūras procedūru attiecībā uz spriedumu izpildi saskarsmes tiesību lietās. Sākotnēji šis priekšlikums aptvēra tikai tās saskarsmes lietas, kas attiecas uz bērna vecākiem, vēlāk šis priekšlikums tika aizstāts ar plašāku Eiropas Komisijas priekšlikumu, attiecinot atvieglotas izpildes kārtību attiecībā uz visiem nolēmumiem, kas paredz saskarsmes tiesību realizēšanu.²

Arī Tamperē notikušās Eiropadomes sanāksmes secinājumos tika īpaši norādīts, ka spriedumi ģimenes tiesību jomā (piemēram, uzturlīdzekļu došana un saskarsmes tiesības) ir automātiski jāatzīst visā Eiropas Savienībā, neparedzot nekādus starpposmu procesus vai arī iemeslus izpildes atteikšanai.³ Tādējādi "spriedumi par saskarsmes tiesībām [..], kas izcelsmes dalībvalstī apstiprināti atbilstoši šīs Regulas noteikumiem, jāatzīst un jāizpilda visās pārējās dalībvalstīs, nepieprasot nekādu turpmāku procedūru. Pasākumus šādu spriedumu izpildei arī turpmāk reglamentē valsts tiesību akti."⁴ Tātad attiecībā uz nolēmumiem, kas noteic saskarsmes tiesību izmantošanas kārtību, Regula neparedz papildu formalitāšu veikšanu vai arī iemeslus nolēmuma izpildes atteikšanai, savukārt – pirms uzsākt citu nolēmumu, kas attiecas uz atbildību pār bērnu (aizgādības jautājumi, dzīves vietas noteikšana), izpildi, ir jāiegūst izpildes valsts tiesas lēmums, kas atzīst citas dalībvalsts tiesas nolēmuma izpildi.

Eksekvatūras atcelšana, protams, ekonomē lietā iesaistīto pušu laiku un finanšu līdzekļus, turklāt laika faktoram spriedumu, kas nosaka saskarsmes tiesību realizācijas kārtību, izpildē ir nepārvērtējama nozīme, tāpēc tieša un tūlītēja izpilde ir īpaši svarīga. Laika zaudēšana lietās, kas skar bērna tiesības, ir nepieļaujama un ir pretrunā ar bērna interesēm zināt savus vecākus, uzturēt ar viņiem jēgpilnus

¹ *Official Journal of the European Communities*. C 234, Vol. 43, 15 August 2000, p. 7. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:C:2000:234:TOC> [aplūkots 2016. gada 12. aprīlī].

² Boele-Woelki K. *Perspectives for the Unification and Harmonisation of Family Law in Europe*. Intersentia nv, 2003, p. 204.

³ Eiropadomes secinājumi, Tampere sanāksme, 1999. gada 15. un 16. oktobris; 4. lpp. Pieejams: <http://www.consilium.europa.eu/lv/european-council/conclusions/1993-2003/> [aplūkots 2016. gada 3. februārī].

⁴ 2003. gada 27. novembra Padomes regula (EK) Nr. 2201/2003 par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi laulības lietās un lietās par vecāku atbildību un par Regulas (EK) Nr. 1347/2000 atcelšanu. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, L 338, 2003. 23. decembris, 0001.–0029. lpp.

un tiešus kontaktus. Ņemot vērā, ka spriedumi saskarsmes lietās skar bērnu tiesības, tad gan tiesību normu piemērotājiem, gan lietas dalībniekiem ir jāņem vērā bērna interešu princips, kura, kā apgalvo profesors Džonatans Herings (*Jonathan Herring*), galvenā vēsts ir: “*aizmirstiet par savām tiesībām, dodiet priekšroku sava/-u bērna/-u tiesībām*”⁵. Bērna interešu princips valstu tiesību sistēmās ir ieviests salīdzinoši nesen, proti, pirmo reizi tas tika definēts 1989. gada ANO konvencijā “Par bērna tiesībām” 3. pantā – visās darbībās attiecībā uz bērniem neatkarīgi no tā, vai tās veic valsts iestādes vai privātiestādes, kas nodarbojas ar sociālās nodrošināšanas jautājumiem, tiesas, administratīvie vai likumdošanas orgāni, uzmanība pirmām kārtām tiek veltīta tam, lai vislabāk nodrošinātu bērna intereses.⁶ Izpildot saskarsmes rīkojumus, ir jāņem vērā arī Eiropas Savienības Pamattiesību hartas 24. panta trešajā daļā noteiktais, ka katram bērnam ir tiesības regulāri uzturēt personiskas attiecības un tiešus sakarus ar abiem vecākiem, izņemot gadījumus, kad tas ir pretrunā ar viņa interesēm.⁷ Arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa (turpmāk – ECT) ir noteikusi, ka visas kopienas interesēs ir uzturēt saskaņotu ģimenes tiesību sistēmu, kur kā galvenais princips dominē bērna intereses.⁸

Bērna interešu princips ir guvis plašu atspoguļojumu arī Regulā, proti, tajā noteiktais piekritības pamats lietās par vecāku atbildību ir izveidots, ņemot vērā bērna intereses, jo īpaši tuvuma kritēriju, kā arī atspoguļojas “saskarsmes tiesības” definīcijā. Jēdziens “saskarsmes tiesības” ietver jo īpaši tiesības ierobežotā laika posmā paņemt bērnu uz vietu, kas nav viņa pastāvīgā dzīvesvieta⁹, turklāt saskarsmes tiesības ir viena no jēdziena “vecāku atbildība” sastāvdaļām. Pārrobežu saskarsmes lietās šī jēdziena izpratnei un pielietošanai ir nepārvērtējama nozīme, jo dažkārt gan persona, kura dzīvo kopā ar bērnu, gan arī tiesību piemērotāji šo jēdzienu pārrobežu lietās izprot, interpretē sašaurināti, proti, maksimāli izvairoties no situācijas, kad bērns varētu tikt paņemts “uz vietu, kas nav viņa pastāvīgā dzīvesvieta”.

Tātad atvieglotu saskarsmes spriedumu izpildes procedūru nosaka Regulas 4. nodaļa, bet Regulas 40. panta pirmā daļa skaidri noteic, ka Regulas 4. nodaļa attiecas tikai uz saskarsmes tiesību spriedumiem un bērna atpakaļatdošanas lēmumiem, kas taisīti saskaņā ar 11. panta 8. punktu. Tātad t. s. “ātrā celiņa” procedūra nav iespējama attiecībā uz citiem nolēmumiem, kas skar atbildību pār bērnu, tikai divi iepriekš minētie nolēmumu veidi ir izpildāmi atvieglotā kārtībā. Savukārt 40. panta otrā daļa satur regulējumu, kas paralēli “ātrajam celiņam” saglabā parasto nolēmuma atzišanas un izpildes sistēmu. Personai, kurai ir saskarsmes tiesības ar bērnu, ir iespēja izvēlēties jebkuru no izpildes procedūras veidiem, lai izpildītu nolēmumu, kas noteic kārtību, kādā realizējamas saskarsmes tiesības.

Ņemot vērā, ka Regula noteic īpašas prasības, lai saskarsmes tiesību nolēmumu varētu izpildīt “ātrā celiņa” kārtībā, tad sīkāk jāapskata nosacījumi, kuri

⁵ Herring J. *Family Law*. 5 ed. Pearson Longman, 2011, p. 434.

⁶ Apvienoto Nāciju konvencija Par bērna tiesībām: Konvencija. Augstākā Padome apstiprināja 1991. gada 4. septembrī, Latvijas Republikā stājās spēkā 1992. gada 14. maijā.

⁷ Eiropas Savienības Pamattiesību harta. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A12012P%2FTXT> [aplūkots 2016. gada 12. janvārī].

⁸ Van Buuren G. *Child Rights in Europe: Convergence and Divergence in Judicial Protection*. Council of Europe, 2007, p. 31.

⁹ 2003. gada 27. novembra Padomes regula (EK) Nr. 2201/2003 par jurisdikciju un spriedumu atzišanu un izpildi laulības lietās un lietās par vecāku atbildību un par Regulas (EK) Nr. 1347/2000 atcelšanu. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, L 338, 2003. 23. decembris, 0001.–0029. lpp.

ir jāizpilda, lai persona, kam ir atbildība pār bērnu, šādu procedūras veidu varētu izvēlēties.

Regulas 41. pants attiecas uz saskarsmes tiesību nolēmumiem, kas tieši ir izpildāmi dalībvalstīs bez papildu procedūras, atbrīvojot ar saskarsmes tiesībām apveltīto personu no atzišanas un izpildes procedūras veikšanas. Tas nozīmē to, ka Regulas 41. pants neļauj pretoties nolēmuma izpildei pat tad, ja šis nolēmums ir pretrunā *ordre public* izpildes valstī.¹⁰ Saskarsmes tiesību nolēmuma izcelsmes valsts tiesa nolēmumam izpildāmību piešķir, izsniedzot Regulas 41. panta otrajā daļā noteikto apliecību. Tātad atzišanas un izpildes procedūra izpildes valstī tiek aizstāta ar apliecības izsniegšanu nolēmuma pieņemšanas valstī, savukārt izpildes valstij ir jārespektē jebkuras dalībvalsts izdotsais saskarsmes tiesību nolēmums. Jāuzsver, ka Regulas noteikumi ir piemērojami ne tikai uz saskarsmes nolēmumiem, kas pieņemti laulības šķiršanas lietās, bet arī uz jebkuru saskarsmes tiesību nolēmumu, tajā skaitā lietās, kurās saskarsmes kārtība ir noteikta ar bērna vecvecākiem un *in loco parentis* personām.¹¹

Tomēr, lai izcelsmes valsts tiesnesis varētu izsniegt Regulas 41. panta otrajā daļā noteikto apliecību, kuras saturs ir standartizēts, ir jāievēro trīs nosacījumi, kuriem jāizpildās vienlaicīgi, proti:

- a) gadījumā, kad spriedums ir taisīts aizmuguriski – ja dokuments, uz kura pamata ierosināta lieta, vai līdzvērtīgs dokuments prombūtnē esošajai personai ir uzrādīts pietiekami laicīgi un attiecīgā kārtā, lai šī persona varētu sev nodrošināt aizstāvību, vai ja, neraugoties uz to, ka šai personai ir uzrādīts attiecīgais dokuments, bet tas izdarīts pretrunā ar šiem nosacījumiem –, ir noskaidrots, ka minētā persona ir nepārprotami piekritusi lēmumam;
- b) visām ieinteresētajām pusēm tika sniegta iespēja tikt uzklausītām;
- c) bērnam ir sniegta iespēja tikt uzklausītam, ja vien uzklausīšana netika uzskatīta par lietderīgu, ņemot vērā viņa vai viņas vecumu vai brieduma pakāpi.¹²

Tātad saskarsmes tiesību lietā “ātrā celiņa” procedūra ir pieejama arī aizmuguriska sprieduma gadījumā, ja vien prombūtnē esošā persona ir savlaicīgi un attiecīgā kārtā informēta, lai varētu nodrošināt sev aizstāvību, vai arī ir noskaidrots, ka minētā persona ir piekritusi lēmumam.

Apliecība pati par sevi nesatur paziņojumu par sprieduma spēkā stāšanos, taču saskaņā ar Regulas 44. un 45. pantu apliecība ir spēkā tikai sprieduma izpildes robežās un pusei, kas prasa sprieduma izpildi, ir jāuzrāda sprieduma noraksts, kas atbilst nosacījumiem, pēc kuriem var konstatēt tā autentiskumu, tādējādi apliecības izpilde nepieļauj izpildes valstij paplašināt vai sašaurināt sprieduma izpildes robežas.¹³ Autores ieskatā – gadījumos, kad uz sprieduma pamata izdotā apliecība ir pretrunā ar spriedumu, spriedums prevālē pār apliecību.

¹⁰ European Commentaries on Private International Law. Brussels IIbis Regulation. Munich: Sellier European Law Publishers, 2013, p. 351.

¹¹ Shannon G. Internationalisation Of Irish Family Law. *Judicial Studies Institute Journal*. Vol. 5, No. 1, 2005, p. 69

¹² 2003. gada 27. novembra Regula Nr. 2201/2003 (EK) par jurisdikciju un spriedumu atzišanu un izpildi laulības lietās un lietās par vecāku atbildību un par Regulas Nr. 1347/2000 (EK) atcelšanu. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, L 338, 2003. 23. decembris, 0001.–0029. lpp.

¹³ European Commentaries on Private International Law. Brussels IIbis Regulation. Munich: Sellier European Law Publishers, 2013, p. 372.

Saskarsmes nolēmumu izpildes grūtības

Nenoliedzot eksekvatūras atcelšanas pozitīvo ietekmi uz saskarsmes nolēmumu izpildes kārtību, autore tomēr piekrīt profesores Katarinas Boeles-Voelki (*Katharina Boele-Woelki*) viedoklim, ka, fokusējoties uz eksekvatūras atcelšanu, pazūd daudz svarīgāki aspekti, proti, nolēmumu izpilde kā tāda.¹⁴ Eksekvatūras atcelšana nenovērš situācijas, kas var rasties, ja izpilde tiek atteikta saskaņā ar izpildes valsts tiesību aktiem, neraugoties uz to, ka nolēmuma izcelsmes valstī tas ir izpildāms.

Sprieduma iegūšana saskarsmes lietā vien vēl nenodrošina saskarsmes īstenošanu, bieži tas ir atkarīgs no vecāka, kurš dzīvo kopā ar bērnu, un saskarsmes tiesīgās personas spējas sadarboties, uzticēties un panākt kompromisu. Iespējamos strīdus un izvairīšanos no saskarsmes sprieduma izpildes ir iespējams prognozēt un tiesas spriedumā paredzēt pasākumus, kas nodrošina, iedrošina un atvieglo sprieduma izpildi. Īpaši svarīgi ir šādus pasākumus paredzēt lietās, kas skar pārrobežu saskarsmes tiesības – parasti šādās situācijās vecāks, kurš dzīvo kopā ar bērnu, pauž bailes par to, ka saskarsmes tiesīgā persona bērnu pēc saskarsmes perioda beigām varētu neatdot atpakaļ¹⁵ (prettiesiska aizturēšana/aizvešana). Dažkārt šīs bažas ir pamatotas ar atsevišķiem gadījumiem pagātnē, dažkārt vienkārši iracionālas bailes “kā būs, ja būs”. Saskarsmes īstenošana ārzemēs var tikt nodrošināta ar saistību uzņemšanos no tā vecāka, kuram ir saskarsmes tiesības, piemēram, atdot bērnu atpakaļ noteiktā datumā, vai arī ar tiesas rīcības brīvību ietvert saskarsmes tiesību nolēmumā norādījumus un/vai nosacījumus.¹⁶ Šādos un citos gadījumos, lai veicinātu saskarsmes nolēmuma izpildi, dalībvalsts tiesas saskaņā ar saviem tiesību aktiem var noteikt pasākumus saskarsmes nolēmuma izpildei. Bieži vien pārrobežu lietās tiesa ir dilemmas priekšā – kādus praktiskus pasākumus izvēlēties, lai vienlaicīgi padarītu iespējamu saskarsmi starp bērnu un vecāku, kurš dzīvo citā valstī, un izvairītos no bērna prettiesiskas pārvietošanas.

Problēmas ar saskarsmes nolēmuma izpildi, par kuru izdota apliecinība saskaņā ar Regulas 41. pantu, rodas brīdī, kad izpildes valstī ir jānodrošina tāds pasākums, kas attiecīgajai valstij nav pazīstams. Piemēram, Apvienotās Karalistes tiesa, atzīstot mātes bažas par bērna prettiesisku pārvietošanu par pamatotām, nolēmumā par saskarsmes tiesību realizēšanas kārtību ir noteikusi, ka bērna tēvs kopā ar bērnu Latvijā pavada katra mēneša pirmo nedēļu. Šajā laikā bērna un bērna tēva pases ir jānodod glabāšanā, piemēram, policijas iecirknī. Jānorāda, ka Latvijas tiesību akti šādu sprieduma izpildes pasākumu kā pases nodošana glabāšanā policijas iecirknī vai kādā citā institūcijā neparedz. Kā rīkoties tēvam šādā situācijā, lai realizētu savas tiesības un pienākumu uz saskarsmi ar bērnu, bet mātei kā iegūt garantijas bērna atgūšanai pēc saskarsmes perioda beigām?

Regulas 48. pants paredz, ka izpildes dalībvalsts tiesas var izveidot praktiskus pasākumus, lai organizētu saskarsmes tiesību realizēšanu, ja nepieciešamie pasākumi nav noteikti vai ir nepietiekami noteikti spriedumā, kas pieņemts dalībvalstī, kurai ir piekritība izspriest lietu pēc būtības, un ja tiek ievērotas attiecīgā

¹⁴ Boele-Woelki K. Perspectives for the Unification and Harmonisation of Family Law in Europe. Intersentia nv, 2003, p. 205.

¹⁵ Kruger T. International Child Abduction: The Inadequacies of the Law. United Kingdom: Hart Publishing, 2011, p. 217.

¹⁶ Bainham A., Lindley B., Richards M., Trinder L. Children and Their Families: Contact, Rights and Welfare. Bainham A. Contact as a Right and Obligation. Oxford: Hart Publishing, 2003, p. 357.

sprieduma pamatnostājas.¹⁷ Tādējādi Regula nosaka skaidras robežas, cik lielā mērā saskarsmes spriedums var tikt pielāgots izpildes valsts regulējumam.¹⁸

Kopš 2015. gada 26. maija Latvijas Republikā ir spēkā Civilprocesa likuma 78.¹ nodaļa par ārvalsts tiesas nolēmumā noteikto tiesību un pienākumu pielāgošanu to īstenošanai Latvijā. Papildinot Civilprocesa likumu ar šo nodaļu, tika aizstāts līdzšinējais ļoti neskaidrais un formālais regulējums, proti, Civilprocesa likuma 644.² panta otrā daļa, kas noteica, ka rajona (pilsētas) tiesa, kuras darbības teritorijā izpildāms ārvalsts tiesas nolēmums, par kuru izsniegta Padomes regulas Nr. 2201/2003 41. panta 1. punktā minētā apliecība, pēc lietas dalībnieka pieteikuma saņemšanas, pamatojoties uz minētās regulas 48. pantu, var pieņemt lēmumu par praktisko izpildes pasākumu veikšanu. Ārvalsts tiesas nolēmums Civilprocesa likuma 78.¹ nodaļas izpratnē ir tāds ārvalsts tiesas vai ārvalsts kompetentās iestādes nolēmums, kas saskaņā ar tieši piemērojamām Eiropas Savienības tiesību normām vai Latvijas Republikai saistošiem starptautiskajiem līgumiem ir atzīstams vai pasludināms par izpildāmu Latvijā, kā arī tāds nolēmums, kas ir izpildāms šajā likumā noteiktajā kārtībā, neprasot ārvalsts tiesas nolēmuma atzīšanu un ārvalsts tiesas nolēmuma izpildes pasludināšanu.¹⁹ Tātad, ņemot vērā Civilprocesa likuma 78.¹ nodaļas regulējumu, tēvam iepriekš minētajā situācijā ir jāvērsas rajona (pilsētas) tiesā ar pieteikumu par ārvalsts tiesas nolēmumā noteikto tiesību un pienākumu pielāgošanu īstenošanai Latvijā. No likuma teksta nav nepārprotami skaidrs, vai likumdevējs ir noteicis, lai pieteicējs pats norāda uz attiecīgiem tiesību institūtiem, kas pazīstami Latvijas tiesību aktos un ar ko varētu pielāgot ārvalsts tiesas nolēmumā noteiktās tiesības un pienākumus. Vai pietiek ar to, ka pieteicējs norāda uz tiem ārvalstu tiesību institūtiem, kuru nav Latvijas tiesību sistēmā, un lūdz tiesu atrast piemērotu aizvietošanu. No vienas puses, ņemot vērā Civilprocesa likuma 10. pantā noteikto sacīkstes principu, pieteicējam pašam būtu jānorāda uz atbilstošiem tiesību institūtiem Latvijas tiesību aktos, no otras puses, – tā kā saskarsmes nolēmumi skar bērna intereses, tad, iespējams, tiesnesis pats pēc savas iniciatīvas, veicinot iespējami ātrāku bērna un vecāku saskarsmi, varētu norādīt uz piemērotiem tiesību institūtiem Latvijas tiesībās. Ievērojot to, ka šī tiesību norma Civilprocesa likumā ir ieviesta nesen, tad autores rīcībā šobrīd nav ziņu par to, kāda ir tiesu prakse šajās lietās.

Atgriežoties pie iepriekš minētā piemēra ar pases nodošanu policijā, autore vēlas norādīt uz situāciju, kad, iespējams, atbilstošu tiesību institūtu Latvijas tiesībās neizdodas atrast vai arī, pielāgojot Latvijas tiesību institūtus ārvalsts tiesību institūtiem, tie rada tādas tiesiskās sekas, kas nesasniedz vai pārsniedz ārvalsts tiesību aktos noteikto. Jāņem vērā, ka personu apliecinošs dokuments ir Latvijas valsts īpašums, kā arī – persona, kurai pase vai personas apliecība izsniegta, ir personu apliecinoša dokumenta turētājs un ir atbildīgs par šī dokumenta saglabāšanu. Tas nozīmē, ka fiziska persona kā personu apliecinoša dokumenta turētājs, nevis īpašnieks attiecībā uz personu apliecinošu dokumentu nevar attiecināt Civillikuma 927. pantā noteiktās īpašnieka tiesības un nevar brīvi pēc saviem iesakiem

¹⁷ 2003. gada 27. novembra Regula Nr. 2201/2003 (EK) par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi laulības lietās un lietās par vecāku atbildību un par Regulas Nr. 1347/2000 (EK) atcelšanu. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, L 338, 2003. 23. decembris, 0001.–0029. lpp.

¹⁸ European Commentaries on Private International Law. Brussels IIbis Regulation. Munich: Sellier European Law Publishers, 2013, p. 399.

¹⁹ Civilprocesa likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 3. novembris, Nr. 326/330 (1387/1391).

rikoties ar personu apliecinošu dokumentu. Turklāt Personu apliecinošu dokumentu likuma 14. pants²⁰ izsmeļoši uzskaita gadījumus, kad personu apliecinošs dokuments var tikt izņemts un kas to ir tiesīgs darīt, un, ievērojot šo regulējumu, ir secināms, ka šādu pasākumu saskarsmes kārtības nodrošināšanai nav iespējams veikt.

Tāpat šī likuma 15. pants noteic, kādas darbības ar personu apliecinošu dokumentu aizliegts veikt, tajā skaitā – dokumentu izņemt, izsniegt citai personai u. c. Būtībā šajā gadījumā, kad saskaņā ar spriedumu bērna un tēva pases būtu jānodod glabāšanā policijā, var sastapties ar situāciju, kad var būt grūtības atrast adekvātu tiesību institūtu ar līdzīgām tiesiskajām sekām, proti, uz laiku izņemt personu apliecinošu dokumentu ar mērķi izvairīties no bērna prettiesiskas pārvietošanas. Iespējams, ka personu apliecinošu dokumentu pēc pušu vienošanās varētu nodot glabāšanā tiesu izpildītājam vai notāram, tomēr šāds glabāšanas pakalpojums būs maksas pakalpojums, kas savukārt uzliek papildu finansiālu slogu pusēm. Turklāt, ja saskarsmes termiņš sākas vai beidzas sestdienā, svētdienā vai svētku dienā, tad būtu jārisina jautājumu par dokumenta atgūšanu noteiktajā termiņā.

Autore vēlas norādīt uz iespējamu situāciju, kas var radīt saskarsmes nolēmumu izpildes problēmas izpildes procesā. Saskaņā ar Civilprocesa likuma 620.²⁹ panta pirmo un otro daļu parādnieks var lūgt rajona (pilsētas) tiesu, kuras darbības teritorijā izpildāms ārvalsts nolēmums vai ārvalsts tiesas vai iestādes izsniegtais šā likuma 540. panta 7.¹ punktā norādītais izpildu dokuments, atlikt nolēmuma izpildi vai atteikt tā izpildi, jo notikusi būtisku apstākļu maiņa. Par būtisku apstākļu maiņu šā panta pirmās daļas izpratnē uzskata bāriņtiesas norīkota psihologa atzinumu, kas apliecina, ka bērns ieilst pret viņa nodošanu piedzinējam saskarsmes īstenošanai. Ņemot vērā, ka šī norma ir ietverta Civilprocesa likuma 74.⁵ nodaļā, kas stājas spēkā no 2015. gada 3. decembra, tad šobrīd par tiesu praksi nav iespējams spriest, bet potenciālo problēmu ir iespējams saskatīt.

Tātad saskaņā ar Civilprocesa likuma 620.²⁹ panta pirmo daļu pieteikumu par nolēmuma izpildes atlikšanu vai izpildes atteikumu var iesniegt par ārvalsts tiesas vai kompetentās iestādes izsniegtu apliecību saskaņā ar Regulas 41. panta 1. punktu. Likumdevējs gan ir noteicis, ka šādu lūgumu var iesniegt, ja kopš lēmuma lietā, kas izriet no saskarsmes tiesībām, ir pagājis vairāk nekā gads.

Pirmkārt, autore vēlas norādīt uz normas neskaidro formulējumu, proti, *“šādu lūgumu var iesniegt, ja kopš lēmuma lietā, kas izriet no saskarsmes tiesībām, ir pagājis vairāk nekā gads”* – nav nepārprotami skaidrs, par kādu laika periodu likumdevējs runā un kas ir atskaites punkts – vai tas ir datums, kopš lēmums ir stājies likumīgā spēkā, vai tas ir datums, kopš lēmums un apliecība ir izsniegta iesniegšanai piespiedu izpildei. Neskaidrais formulējums pieļauj manipulāciju ar šo tiesību normu gadījumos, kad persona, kura dzīvo kopā ar bērnu Latvijā, nevēlas pildīt ārvalsts tiesas nolēmumu un meklē jebkādu attaisnojumu nolēmuma nepildīšanai.

Otrkārt, šī norma attiecas tikai uz ārvalsts nolēmumiem, tātad šo normu likumdevējs ir attiecinājis tikai uz pārrobežu gadījumiem, izslēdzot iespēju nolēmumu izpildi atlikt vai atteikt gadījumos, kad saskarsmes kārtība ir noteikta ar Latvijas tiesas spriedumu.

²⁰ Personu apliecinošu dokumentu likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2012. 1. februāris, Nr. 18 (4621).

Treškārt, ja pieņemam, ka viena gada termiņš sākas no brīža, kad ārvalsts tiesas nolēmums ir stājies spēkā, tad var izveidoties situācija, ka persona, kura kopā ar bērnu likumīgi pārceļas uz Latviju, var nekavējoties vērsties tiesā ar lūgumu par ārvalsts nolēmuma izpildes atlikšanu vai atteikumu.

Protams, ir jāņem vērā, ka par būtisku apstākļu maiņu saskaņā ar Civilprocesa likuma 620.²⁹ panta otro daļu var uzskatīt tikai bāriņtiesas norikota psihologa atzinumu, kas apliecina, ka bērns iebilst pret viņa nodošanu piedzinējam saskarsmes īstenošanai. Tomēr arī pret šo nosacījumu autorei ir būtiskas iebildes turpmāk norādīto apstākļu dēļ. Identiska norma, kas noteic kārtību, kādā iesniedzams priekšlikums par nolēmuma izpildes atteikumu vai atlikšanu, Civilprocesā ir paredzēta arī par nolēmumiem par bērna atgriešanos valstī, kurā ir viņa dzīvesvieta, proti, Civilprocesa likuma 620.¹⁶ pants. Ievērojot faktu, ka šīs normas piemērošanā Latvijā ir zināma tiesu prakse, tad, to apkopjot, ir secināms, ka persona, kurai ir pienākums nogādāt bērnu valstī, kurā ir viņa dzīvesvieta, dara visu, lai pierādītu, ka lietā ir notikusi būtiska apstākļu maiņa, lai gan kopš galīgā nolēmuma pieņemšanas brīža nav pagājis pat viens mēnesis.²¹ Te jāatzīmē, ka Civilprocesa likuma 620.¹⁶ pantā par būtisku apstākļu maiņu uzskata “*bērna veselības vai psiholoģisko stāvokli, ko apliecina slimnīcas vai psihiatra izziņa*”, tātad nosacījums, lai konstatētu būtisku apstākļu maiņu, ir pietiekami strikts. Tomēr, neraugoties uz šo nosacījumu, tiesu prakse uzrāda tendenci, kas liek apšaubīt gan parādnieku, kuriem ir jāizpilda nolēmums, gan ārstu, kuri izsniedz izziņu, godprātību un tiesisko apziņu. Bez šaubām, autore rīcībā šobrīd nav ziņu par tendencēm, tiesu praksē piemērojot Civilprocesa 620.²⁹ pantu, tomēr, ņemot vērā līdzšinējās problēmas ar saskarsmes nolēmumu izpildi pārrobežu lietās, kā arī tiesu praksi Civilprocesa likuma 620.¹⁶ panta piemērošanā, autori dara bažīgu faktu, ka likumdevējs parādniekam pārrobežu saskarsmes lietā ir iedevis instrumentu, kas, iespējams, varētu kavēt nolēmuma izpildi vai pat ļautu izvairīties no tās. Autore pievienojas profesores Katarinas Boeles-Voelki (*Katharina Boele-Woelki*) viedoklim, ka, ja nacionālo tiesību aktu piemērošana izpildes procesā kavē vai pat padara neiespējamu ārvalsts tiesas nolēmumu izpildi, tad ir maldinoši norādīt uz tiesas spriedumu brīvu apriti Eiropas Savienības telpā.²² Tāpat, autore ieskatā, ir grūti runāt par valstu savstarpējo [ne]uzticēšanos un konsekvencēm, kas no tā izriet. Ja kādā dalībvalstī tās nacionālo tiesību aktu dēļ kļūst apgrūtināši vai pat neiespējami izpildīt nolēmumus, kuriem ir atcelta eksekvatūras procedūra, tad citas valstis varētu kļūt piesardzīgas, piemēram, lemjot par to, vai ļaut personai mainīt bērna dzīvesvietu uz Latviju vai nē.

Ievērojot arvien pieaugošo pārrobežu saskarsmes lietu skaitu, autore ieskatā, Latvijas tiesību sistēmai ar šādām situācijām būs jāstāpjas arvien biežāk, kā arī jārisina tās, ievērojot gan bērna interešu principu, gan arī Regulas noteikumus.

Apstākļu maiņa – grozīt vai izpildīt esošo nolēmumu?

Tipiska situācija – Jana, Roberts un viņu 4 gadus vecais dēls dzīvo Apvienotajā Karalistē. Laulība pušu starpā šķirta 2014. gadā, Apvienotās Karalistes tiesa izdevusi rikojumu, nosakot saskarsmes tiesību izmantošanas kārtību un ļaujot

²¹ Rīgas apgabaltiesas 2016. gada 4. aprīļa lēmums lietā Nr. C32235415; Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesas 2016. gada 8. aprīļa lēmums lietā Nr. C32338415.

²² Boele-Woelki K. Perspectives for the Unification and Harmonisation of Family Law in Europe. Intersentia nv, 2003, p. 205.

Robertam ar dēlu kopā pavadīt katru nedēļas nogali, proti, piektdienas vakarā Jana nogādā bērnu pie Roberta, svētdienas vakarā Roberts nogādā bērnu pie Janas. Divus gadus pēc laulības šķiršanas Jana un Roberts vienojās par bērna dzīves vietu, proti, ka Jana kopā ar bērnu atgriežas Latvijā.

Norādītajā situācijā saskarsmes nolēmuma izpilde nerada nekādas problēmas līdz bridim, kamēr vecāki atrodas vienā valstī. Problēma rodas bridī, kad viens no vecākiem, parasti tas vecāks, kurš dzīvo kopā ar bērnu, pārceļas uz citu valsti, bet vecāks, kuram ir saskarsmes tiesības ar bērnu, turpina dzīvot bērna iepriekšējās dzīves vietas valstī. Lai arī nolēmums par saskarsmes kārtību joprojām ir spēkā, tomēr, būtiski mainoties situācijai, var teikt, ka iepriekšējā saskarsmes tiesību realizēšanas kārtība ir neatbilstoša situācijai, kļuvusi neskaidra un faktiski neizpildāma. Kā rīkoties Robertam, lai viņš varētu turpināt uzturēt tiešus kontaktus ar dēlu?

Viens no risinājumiem šajā situācijā būtu lūgt sprieduma izcelsmes valsts tiesu izsniegt apliecību saskaņā ar Regulas 41. panta trešo daļu, kas cita starpā noteic, ka, ja situācija vēlāk iegūst pārrobežu raksturu, apliecību izsniedz pēc jebkuras puses lūguma²³. Šis noteikums paredzēts, lai atvieglotu saskarsmes ar bērnu uzturēšanu un turpināšanu citā dalībvalstī, kurā bērns ir tiesiski ieguvis pastāvīgu dzīves vietu. Protams, persona, kura nojauš, ka lieta tuvākajā laikā varētu iegūt pārrobežu raksturu, var lūgt tiesnesi izsniegt apliecību un tiesnesim pēc puses lūguma tā ir jāizsniedz.²⁴ Tomēr saskarsmes tiesīgajai personai ir jānovērtē tiesas spriedumā noteiktā saskarsmes kārtība, apjoms un jāsaprot, vai jaunajā situācijā tas ir izpildāms un reāls. Ja persona, saprātīgi vērtējot sprieduma izcelsmes valstī noteikto saskarsmes kārtību, saprot, ka noteiktā kārtība faktiski neatbilst jauna-jiem apstākļiem un sprieduma izpildes valstī to, iespējams, varēs izpildīt, bet tas radīs nesamērīgus pūliņus, izdevumus un laika resursus no lietā iesaistītajām pusēm, tā, izmantojot Regulas 9. pantā noteikto izņēmumu no vispārējiem piekritības noteikumiem, var vērsties sprieduma izcelsmes valsts tiesā ar lūgumu grozīt iepriekš noteikto saskarsmes kārtību.

Regulā noteiktais piekritības pamats lietās par vecāku atbildību ir izveidots, ņemot vērā bērna intereses, jo īpaši tuvuma kritēriju. Tas nozīmē, ka tiesa, kurai ir jurisdikcija grozīt saskarsmes kārtību, ir bērna pastāvīgās dzīves vietas valsts tiesa²⁵, izņemot dažus gadījumus, kad pastāvīgā dzīvesvieta mainīta saskaņā ar vienošanos starp personām, kam ir vecāku atbildība.

Tomēr Regulas 9. pants ļauj bērna iepriekšējās pastāvīgās dzīvesvietas valsts tiesai turpināt jurisdikciju uz laiku līdz trim mēnešiem, lai tā varētu grozīt saskarsmes kārtības nolēmumu. Šī norma nodrošina vecākam, kurš vairs nevar izlietot iepriekšējo saskarsmes tiesību kārtību, iespēju iepriekš noteikto kārtību grozīt savas valsts tiesā.

Ņemot vērā, ka 9. pants ir izņēmums no vispārīgajiem nosacījumiem, tad tas ir pakļauts pieciem nosacījumiem, kam ir jāizpildās kumulatīvi²⁶:

²³ 2003. gada 27. novembra Regula Nr. 2201/2003 (EK) par jurisdikciju un spriedumu atzišanu un izpildi laulības lietās un lietās par vecāku atbildību un par Regulas Nr. 1347/2000 (EK) atcelšanu. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, L 338, 2003. 23. decembris, 0001.–0029. lpp.

²⁴ European Commentaries on Private International Law. Brussels IIbis Regulation. Munich: Sellier European Law Publishers, 2013, p. 399.

²⁵ Harding M. Conflict of Laws. Routledge, 2014, p. 291.

²⁶ European Commentaries on Private International Law. Brussels IIbis Regulation. Munich: Sellier European Law Publishers, 2013, p. 118.

Pirmkārt, iepriekšējās pastāvīgās dzīvesvietas valsts tiesā ir jābūt pieņemtam nolēmumam par saskarsmes tiesībām²⁷, proti, pirms bērns ir ticis tiesiski pārvietots no vienas dalībvalsts uz citu, bērna iepriekšējās pastāvīgās dzīvesvietas valsts tiesai jau ir jānosaka saskarsmes kārtība ar bērnu.

Otrkārt, bērna pārvietošanai ir jābūt tiesiskai. Ja pārvietošana nav likumīga, tad piemērojams Regulas 10. pants, kas regulē piekritības jautājumus bērna prettiesiskas pārvietošanas vai aizturēšanas gadījumos.

Treškārt, bērna iepriekšējās pastāvīgās dzīvesvietas valsts tiesa var lemt tikai par tiem jautājumiem, kas skar saskarsmes tiesības izmantošanas kārtības noteikšanu; bērna jaunās pastāvīgās dzīvesvietas valsts tiesai ir jurisdikcija lemt visus pārējos jautājumus, kas saistīti ar vecāku atbildību.

Ceturtkārt, šo pantu piemēro tikai triju mēnešu laikā pēc bērna tiesiskas pārvietošanas no vienas valsts uz otru. Regula nosaka, ka termiņu sāk skaitīt no dienas, kad pārvietošanās ir notikusi²⁸, ja šajā termiņā pieteikums par saskarsmes kārtības grozīšanu netiek iesniegts, tad bērna iepriekšējās pastāvīgās dzīves vietas valsts tiesa zaudē jurisdikciju grozīt saskarsmes nolēmumu.

Piektkārt, personai, kurai ir saskarsmes tiesības, ir jāturpina dzīvot bērna iepriekšējā pastāvīgās dzīves vietas valstī. Ja persona šajā valstī vairs nedzīvo, tad 9. panta noteikumus nevar piemērot, bet ir jāpiemēro vispārīgie noteikumi²⁹.

Kopsavilkums

1. Ar Regulas ieviešanu, atceļot eksekvatūras procedūru, ir ievērojami paātrināts saskarsmes nolēmumu izpildes process (“ātrais celiņš”), tajā pašā laikā ir pieļaujams izvēlēties “tradicionālo celiņu”.
2. Eksekvatūras atcelšana negarantē saskarsmes tiesas sprieduma izpildes neiespējamību sprieduma izpildes valstī, jo nolēmuma izpilde notiek saskaņā ar izpildes valsts tiesību aktiem.
3. Sprieduma izpildes piedzinējam par saskarsmes kārtību var nākties saskarties ar problēmu, ka izpildes valsts “nepazīst” tādus praktiskus pasākumus, lai organizētu saskarsmes tiesību realizēšanu, kas noteikti izcelsmes valsts tiesas nolēmumā.
4. Lai arī šobrīd spēkā esošā Civilprocesa likuma 78.¹ nodaļa reglamentē ārvalsts tiesas nolēmumā noteikto tiesību un pienākumu pielāgošanu to īstenošanai Latvijā, nav skaidrs, vai pašam pieteicējam jāpiedevā piemēroti tiesību un pienākumu aizvietotāji un kā rīkoties, ja adekvātu aizvietotāju nav.
5. Brīdī, kad nacionāla līmeņa saskarsmes kārtības lieta kļūst par pārrobežu lietu, saskarsmes tiesīgajai personai ir jāapsver iespējamās izvēles, vai lūgt tiesnesi izsniegt Regulas 41. panta otrajā daļā noteikto apliecību un izpildīt esošo spriedumu vai izmantot Regulas 9. pantu par izņēmuma jurisdikciju un lūgt tiesu grozīt esošo spriedumu, vai arī piekrist bērna jaunās dzīves vietas valsts jurisdikcijai.

²⁷ Autoru kolektīvs. Eiropas Savienības tiesību piemērošana. Rokasgrāmata praktizējošiem juristiem. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 180. lpp.

²⁸ European Commentaries on Private International Law. Brussels IIbis Regulation. Munich: Sellier European Law Publishers, 2013, p. 118.

²⁹ Ibid.

Bibliogrāfija

Normatīvie akti

1. Apvienoto Nāciju konvencija Par bērna tiesībām: Konvencija. Augstākā Padome apstiprināja 1991. gada 4. septembrī, Latvijas Republikā stājās spēkā 1992. gada 14. maijā.
2. Eiropas Savienības Pamattiesību harta. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A12012P%2FTXT>.
3. 2003. gada 27. novembra Padomes regula (EK) Nr. 2201/2003 par jurisdikciju un spriedumu atzišanu un izpildi laulības lietās un lietās par vecāku atbildību un par Regulas (EK) Nr. 1347/2000 atcelšanu. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, L 338, 2003. 23. decembris, 0001.–0029. lpp.
4. Civilprocesa likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 3. novembris, Nr. 326/330 (1387/1391).
5. Personu apliecināšanu dokumentu likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2012. 1. februāris, Nr. 18 (4621).

Grāmatas un atsevišķi raksti grāmatu ietvaros

1. Autoru kolektīvs. Eiropas Savienības tiesību piemērošana. Rokasgrāmata praktizējošiem juristiem. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008.
2. Bainham A., Lindley B., Richards M., Trinder L. *Children and their Families: Contact, Rights and Welfare*. Oxford: Hart Publishing, 2003.
3. Boele-Woelki K. *Perspectives for the Unification and Harmonisation of Family Law in Europe*. Intersentia nv, 2003.
4. *European Commentaries on Private International Law. Brussels IIbis Regulation*. Munich: Sellier European Law Publishers, 2013.
5. Cretney S. M., Masson J. M., Bailey-Harris R. *Principles of Family Law*. 7th edition. London: Sweet & Maxwell, 2003.
6. Harding M. *Conflict of Laws*. Routledge, 2014
7. Herring J. *Family Law*. 5th edition. Pearson Longman, 2011.
8. Kruger T. *International Child Abduction: The Inadequacies of the Law*. United Kingdom: Hart Publishing, 2011.
9. Van Bueren G. *Child Rights in Europe: Convergence and Divergence in Judicial Protection*. Council of Europe, 2007.

Periodika

1. Eiropadomes secinājumi, Tampere sanāksme 1999. gada 15. un 16. oktobris Pieejams: <http://www.consilium.europa.eu/lv/european-council/conclusions/1993-2003/>
2. Official Journal of the European Communities. C 234, Vol. 43, 15 August 2000. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:C:2000:234:TOC>
3. *Judicial Studies Institute Journal*. Vol. 5 No. 1, 2005, Shannon G. Internationalisation Of Irish Family Law.

DAŽI IZAICINĀJUMI JAUNAJĀ EIROPAS SAVIENĪBAS MANTOŠANAS REGULĀ

SEVERAL CHALLENGES OF NEW EU SUCCESSION REGULATION

Evita Drobiševska

LU Juridiskās fakultātes 3. kursa doktorante

Summary

Fully acknowledging that the new EU Succession Regulation, which is primarily geared to avoid conflicts of law of succession, comprises many new challenges, the current article addresses only three particular challenges of the new EU Succession Regulation. Firstly, it examines the potential problem of parallel proceeding, which can result in parallel out of court settlements of succession cases in different Member States, or an out of court settlement in one Member State carried out in parallel with a settlement before a judicial authority in another Member State. Secondly, the author of the article considers the practical problems concerned with application of foreign law and determination of habitual residence of the deceased. And, finally, the possible situations are discussed, when public policy (*ordre public*) exception might be applied.

Atslēgvārdi: mantošanas regula, paralēlas procedūras, pastāvīgās dzīvesvietas noteikšana, ārvalsts likuma piemērošana, sabiedriskās kārtības (*ordre public*) klauzula.

Keywords: succession regulation, parallel proceedings, determination of habitual residence, application of foreign law, public policy (*ordre public*) clause.

Ievadam

Jaunā Eiropas Savienības (ES) Mantošanas regula, kuru piemēro no 2015. gada 17. augusta, kā, autoreprāt, sarežģītākā ES civillietu regula sevī ietver daudz piemērošanas izaicinājumu. Šī raksta mērķis, ņemot vērā raksta ierobežoto apjomu, ir definēt un analizēt iespējami biežāk sastopamās trīs sarežģītākās situācijas – izaicinājumus, kas var rasties, piemērojot ES Mantošanas regulu. Šie rakstā izvēlētie trīs izaicinājumi ir: 1) iespējami paralēlās mantošanas lietas par vienu un to pašu mantojumu dažādās ES dalībvalstīs, kur piemēro regulu; 2) mantojuma atstājēja pastāvīgās dzīvesvietas noteikšanas kā tiesas jurisdikcijas vai piemērojamā likuma noteikšanas kritērija problemātika un ārvalsts likuma iespējamā piemērošana; 3) sabiedriskās kārtības (*ordre public*) klauzulas piemērošana kā atteikuma pamats ar ES Mantošanas regulu noteiktu valsts tiesību aktu noteikumu piemērošanai.

Ieskatam ilgais un sarežģītais ceļš līdz ES Mantošanas regulai

2005. gada 1. martā Eiropas Komisija nāca klajā ar Zaļo grāmatu “Mantošana un testamenti”.¹ Ar šo Zaļo grāmatu Eiropas Komisijas aizsāka plašu aptauju attiecībā uz mantošanu pēc likuma vai pēc testamenta, kam ir starptautisks elements. Eiropas Komisija ir secinājusi, ka ES ietvaros viena gada laikā tiek risinātas 450 000 pārrobežu mantošanas lietas un šo mantošanas lietu apmēra kopējā vērtība ir visai ievērojama, sasniedzot pat vairāk nekā 120 biljonus eiro.² Līdz ar to, ņemot vērā, ka tādus ES mērķus kā personu brīva pārvietošanās, pilsoņu savlaicīga sava mantojuma plānošana visas ES kontekstā, mantinieku, legatāru un citu mirušajam tuvu personu tiesību aizsardzība, mantojuma kreditoru tiesību aizsardzība nevar pietiekami labi sasniegt, ja dalībvalstis rīkojas tikai atsevišķi, kā arī ņemot vērā to, ka šos ES mērķus to lieluma un iedarbības dēļ var labāk sasniegt ES līmenī³, Eiropas Komisija 2009. gada 14. oktobrī nāca klajā ar priekšlikumu ES Mantošanas regulai.⁴ Ar šo brīdi tiek uzsāktas garas, smagas sarunas un darbs ES institūcijās un formātos, meklējot kompromisus starp ļoti dažādajām ES dalībvalstu mantošanas sistēmām un procedūrām – nosacīti kontinentālās Eiropas, no vienas puses, anglosakšu, no otras puses, un skandināvu, no trešās puses. To, ka sarunas bija smagas, norāda arī ilgais laiks, kas, lai arī Mantošanas regulas projekts bija prioritārs tā laika ES dalībvalstu prezidentūrām ES Padomē, bija nepieciešams, lai panāktu kompromisu starp ES dalībvalstīm un to dažādajām mantošanas sistēmām. Vēlāk arī Eiropas Komisijas eksperti mutiski norādīja, ka šis ir sarežģītākais civillietu regulu projekts ES vēsturē. Tā gandrīz trīs gadus pēc Eiropas Komisijas priekšlikuma izplatīšanas un smagām sarunām 2012. gada 4. jūlijā ES Mantošanas regula tika pieņemta.⁵ Saskaņā ar Mantošanas regulas 83. pantu šo regulu piemēro no 2015. gada 17. augusta to personu mantojumam, kuras mirušas 2015. gada 17. augustā vai vēlāk. Tomēr ne visas ES dalībvalstis ir apmierinātas ar panāktu kompromisu, un Apvienotā Karaliste un Īrija izmanto savas “*opt out*” tiesības regulas pieņemšanā nepiedalīties. Līdz ar to Mantošanas regulu piemēro visās ES dalībvalstīs, izņemot Apvienoto Karalisti, Īriju un Dāniju. Apvienotās Karalistes lielākie iebildumi, šķiet, bija tādi, ka ES Mantošanas regula nepietiekami ņem vērā Apvienotajā Karalistē pastāvošo trastu sistēmu un institūtu, kā arī ES Mantošanas regula pārāk var “uzspiest” mantinieku “neatņemamās daļas” sistēmu, kas Apvie-

¹ Eiropas Komisijas Zaļā grāmata “Mantošana un testamenti”. Pieejams: http://ec.europa.eu/civiljustice/homepage/homepage_ec_succes_lv.pdf [aplūkots 2016. gada 13. martā].

² Skat. European Commission. Successions and wills. Pieejams: http://ec.europa.eu/justice/civil/family-matters/successions/index_en.htm [aplūkots 2016. gada 3. martā].

³ Eiropas Parlamenta un Padomes 2012. gada 4. jūlija Regulas (ES) Nr. 650/2012 “Par jurisdikciju, piemērojamiem tiesību aktiem, nolēmumu atzišanu un izpildi un publisku aktu akceptēšanu un izpildi mantošanas lietās un par Eiropas mantošanas apliecības izveidi” preambulas 80. apsvērumus. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?qid=1457875138178&uri=CELEX:32012R0650> [aplūkots 2016. gada 13. martā].

⁴ Priekšlikums. Eiropas Parlamenta un Padomes regula par jurisdikciju, piemērojamiem tiesību aktiem, lēmumu un autentisku aktu atzišanu un izpildi mantošanas jomā un par Eiropas mantojuma apliecības izveidi. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?qid=1457871582395&uri=CELEX:52009PC0154> [aplūkots 2016. gada 13. martā].

⁵ Eiropas Parlamenta un Padomes 2012. gada 4. jūlija Regulas (ES) Nr. 650/2012 “Par jurisdikciju, piemērojamiem tiesību aktiem, nolēmumu atzišanu un izpildi un publisku aktu akceptēšanu un izpildi mantošanas lietās un par Eiropas mantošanas apliecības izveidi” preambulas 80. apsvērumus. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?qid=1457875138178&uri=CELEX:32012R0650> [aplūkots 2016. gada 13. martā].

notajā Karalistē nepastāv, jo Apvienotajā Karalistē mantojuma atstājējs ir pilnībā neierobežots rīkoties vai novēlēt kādam savu mantojumu.⁶

Pirms šajā rakstā jau konkrētāk pievērsties dažiem izaicinājumiem ES Mantošanas regulā, vēl tikai iesākumā jāpiemin, ka ES Mantošanas regulas mērķis ir panākt to, lai būtu tikai viena mantojuma lieta attiecībā uz visu mantojuma atstājēja mantu neatkarīgi no mantas atrašanās vietas. Tāpat ES Mantošanas regulas mērķis ir panākt viena visās ES dalībvalstīs izpildāma akta pieņemšanu vai arī panākt vienkāršotu mantojuma lietā pieņemta tiesas nolēmuma vai publiskā akta izpildīšanu ES teritorijā. Tādējādi, ja arī mantojuma atstājēja manta atrodas, piemēram, Latvijā, Zviedrijā, Spānijā un Itālijā, saskaņā ar jauno ES Mantošanas regulu mantiniekiem, lai nokārtotu mantojuma lietu, vairs nebūs jāvērsas kompetentajās iestādēs Latvijā, Zviedrijā, Spānijā un Itālijā, bet tie varēs atrisināt visu mantojuma lietu par visu šo mantojuma atstājēja mantu, kas atrodas dažādās ES dalībvalstīs, vērsties tikai vienā no ES dalībvalstu kompetentajām iestādēm.

Lai to panāktu, ES Mantošanas regula nosaka:

- vienotas jurisdikcijas normas pārrobežu mantošanas lietās (neattiecas gan uz latīņu sistēmas notariātu);
- vienotus piemērojamos tiesību aktus;
- vienotus noteikumus par vienā dalībvalstī pieņemta nolēmuma atzīšanu, pasludināšanu par izpildāmu un izpildi citās dalībvalstīs;
- vienotus noteikumus par publisku aktu un tiesas izlīgumu akceptēšanu un izpildāmību;
- noteikumus par Eiropas mantošanas apliecības izveidi un izsniegšanu.⁷

Izaicinājums Nr. 1 – paralēlās mantošanas lietas

Mantošanas regulas 3. panta 2. punkts definē regulā lietoto jēdzienu “tiesa”. Tālāk Mantošanas regulas preambula paskaidro: “Šajā regulā būtu jāņem vērā dalībvalstīs mantošanas lietu risināšanai piemērotās dažādās sistēmas. Tādēļ šajā regulā jēdziens “tiesa” būtu jāsaprot paplašināti, lai aptvertu ne tikai tiesas šā vārda tiešajā nozīmē – kuras veic tiesas funkcijas, bet arī dažu dalībvalstu notārus un reģistrēšanas iestādes, kas konkrētās mantošanas lietās līdzīgi tiesām pilda tiesas funkcijas, un notārus un tiesību speciālistus, kas dažās dalībvalstīs saskaņā ar tiesas deleģētām pilnvarām konkrētā mantošanas lietā pilda tiesas funkcijas. Šajā regulā izklāstītajiem noteikumiem par jurisdikciju vajadzētu būt saistošiem visām tiesām, kā tās definētas šajā regulā. Un pretēji – jēdzienam “tiesa” nebūtu jāaptver kādas dalībvalsts ārpus-tiesas iestādes, kas saskaņā ar valsts tiesību aktiem ir pilnvarotas nodarboties ar mantošanas lietām, piemēram, notārus vairākumā dalībvalstu, ja tie nepilda tiesas funkcijas, kā tas parasti ir.”⁸ Kā redzams jau no šī preambulas apsvēruma – ja attiecīgās ES dalībvalsts mantošanā kompetentā iestāde neietilpst jēdziena “tiesa” definī-

⁶ Skat. EU Succession Law: UK opt out not the end of the story. CST International. Pieejams: <http://cst.international/eu-succession-law-uk-opt-out-not-the-end-of-the-story/> [aplūkots 2016. gada 3. martā].

⁷ Skat. Eiropas Parlamenta un Padomes 2012. gada 4. jūlija Regulas (ES) Nr. 650/2012 “Par jurisdikciju, piemērojamiem tiesību aktiem, nolēmumu atzīšanu un izpildi un publisku aktu akceptēšanu un izpildi mantošanas lietās un par Eiropas mantošanas apliecības izveidi” preambulas 8. apsvērumu. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?qid=1457875138178&uri=CELEX:32012R0650> [aplūkots 2016. gada 13. martā].

⁸ Turpat, preambulas 20. apsvēruma.

cijā, tad uz to neattiecas nekādi Mantošanas regulas jurisdikcijas noteikumi. Praksē no tā izriet, ka uz latīņu sistēmas mantošanas lietās kompetento notāru, kāds tas ir Latvijā, Francijā, Igaunijā, Nīderlandē, Luksemburgā un dažās citās ES dalībvalstīs, neattiecas Mantošanas regulas jurisdikcijas noteikumi – būtībā ES Mantošanas regula ļauj šiem notāriem vest jebkuru mantošanas lietu, pat bez būtiskas piesaistes to izcelsmes valstij, ja vien mantinieki to vēlas. Tomēr, šī raksta autore ieskatā, tieši mantošanas lietu specifika dēļ tas praksē var radīt problēmas. Mantošanas lietām ir raksturīgi, ka lietas “galvenais vaininieks” – mantojuma atstājējs – ir miris un vairs nevar nodot mantošanas lietu vedošajai iestādei lietā būtisku informāciju, kas vislabāk bija zināma viņam pašam. Un tieši pārrobežu mantošanas lietās, uz kurām attiecas Mantošanas regula, ir iespējamās situācijas, ka mantinieki dzīvo dažādās ES dalībvalstīs, savā starpā nesazinās un pat, iespējams, nenojauš cits par cita eksistenci. Nezinot cits par cita eksistenci vai arī, iespējams, dažkārt aiz ļaunprātības, šādas mantinieku grupas var vērsties katra savā valstī, lai nokārtotu mantošanas lietu. Tā, piemēram, mantojuma atstājēja Francijā dzīvojošie mantinieki var vērsties pie Francijas notāra, lai nokārtotu mantojuma lietu, jo uz Francijas notāru neattiecas ES Mantošanas regulas jurisdikcijas noteikumi, savukārt mantojuma atstājēja Latvijā dzīvojošie mantinieki var vērsties pie Latvijas notāra, lai nokārtotu mantojuma lietu, jo uz Latvijas notāru arī neattiecas ES Mantošanas regulas jurisdikcijas noteikumi. Diemžēl pagaidām nepastāv vienots ES mantošanu lietu reģistrs, un tāpēc arī mantošanas lietu vedošo iestāžu iespējas noskaidrot to, vai citā ES dalībvalstī nav uzsākta mantošanas lieta, ir visai ierobežotas, šādu informāciju visbiežāk var sniegt tikai paši mantinieki, bet šajā aprakstītajā situācijā tas ir diezgan neiespējami, ka tā notiks, jo mantinieki to nezinās vai arī ļaunprātīgi var izvēlēties noklusēt. Tas savukārt var novest pie tā, ka par vienu un to pašu mantojuma atstājēja mantojumu tiek izdoti savstarpēji nesavienojami un viens otru izslēdzoši notariālie akti vai arī citos gadījumos notariālais akts un tiesas nolēmums. Savukārt ES dalībvalstu reģistros īpašuma tiesības tiks reģistrētas tiem mantiniekiem, kas šajos reģistros būs paspējuši vērsties pirmie. Autore sprāt, tieši ar to, ka mantošanas lietas dalībnieku loks var būt neskaidrs, šāda jurisdikcijas noteikumu neattiecināšana uz latīņu sistēmas notāriem var būt ļoti riskanta, un jāatzīst, ka šādas problēmas nepastāvētu citās pārrobežu civillietu kategorijās, kur lietas puses ir skaidri zināmas un noteiktas, piemēram, tajās civillietu kategorijās, uz kurām attiecas Briseles Ibis regula.⁹

Mantošanas regula gan ir nedaudz apzinājusi problēmas, ko var radīt paralēlas mantošanas lietas dažādās dalībvalstīs, jo tās 82. pantā ir arī paredzēts, ka Eiropas Komisija līdz 2025. gada 18. augustam iesniegs Eiropas Parlamentam, Padomei un Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejai pārskatu par šīs regulas piemērošanu, tostarp arī novērtējumu par visām praktiska rakstura problēmām, ar ko nācies saskarties saistībā ar paralēlu ārpustiesas vienošanos mantošanas lietās dažādās dalībvalstīs vai ārpustiesas vienošanos vienā dalībvalstī, kas veikta paralēli nolēmumam tiesā kādā citā dalībvalstī.¹⁰ Jāatzīst, ka arī esošie ES Mantošanas

⁹ Skat. Eiropas Parlamenta un Padomes 2012. gada 12. decembra Regulu (ES) Nr. 1215/2012 par jurisdikciju un spriedumu atzišanu un izpildi civillietās un komercietās. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?qid=1457883878760&uri=CELEX:32012R1215> [aplūkots 2016. gada 13. martā].

¹⁰ Skat. Eiropas Parlamenta un Padomes 2012. gada 4. jūlija Regulas (ES) Nr. 650/2012 “Par jurisdikciju, piemērojamiem tiesību aktiem, nolēmumu atzišanu un izpildi un publisku aktu akceptēšanu un izpildi mantošanas lietās un par Eiropas mantošanas apliecības izveidi” 82. pantu. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?qid=1457875138178&uri=CELEX:32012R0650> [aplūkots 2016. gada 13. martā].

regulas risinājumi nav līdz galam apmierinoši – savdabīgs “*lis pendens*” risinājums ir paredzēts ES Mantošanas regulas preambulas 36. apsvērumā, kas būtībā uzliek mantiniekiem un citām mantošanas lietās iesaistītajām pusēm, kad tās ir uzzinājušas par paralēli notiekošajiem mantošanas procesiem, pašām vienoties, kā turpmāk rīkoties. Savukārt, ja puses nevar vienoties, tad mantošanas lieta būtu jāizskata un par to būtu jālemj tiesai, kurai saskaņā ar ES Mantošanas regulu ir jurisdikcija.¹¹ Otrs ES Mantošanas regulā paredzētais risinājums ir saistīts ar savstarpēji nesaderīgiem aktiem mantošanas lietā, un to paredz preambulas 66. apsvēruma, kurš ir ievērojami neskaids, un to pareizi var izprast, tikai ņemot talkā līdzšinējo Eiropas Savienības Tiesas judikatūru, proti, šis apsvēruma paredz, ka “... ja no minētajiem apstākļiem nav skaidrs, kuram no publiskajiem aktiem (ja vispār kādam) būtu jāpiešķir prioritāte, par jautājumu būtu jālemj tiesām, kurām ir jurisdikcija saskaņā ar šo regulu, vai, ja jautājums ir radies tiesvedības laikā kā saistīts jautājums, tiesai, kurā notiek minētā tiesvedība. Ja ir nesaderība starp publisku aktu un nolēmumu, būtu jāņem vērā šajā regulā paredzētie pamati nolēmumu neatzīšanai.”¹² Šobrīd šāds ir “status quo” ES Mantošanas regulā attiecībā uz iespējamām paralēlām mantošanas lietām, to, vai tā tiešām izrādīsies problēma un vai Eiropas Komisijai būs steidzami jāķeras pie ES mēroga mantošanas lietu reģistra izveides, rādīs laiks.

Izaicinājums Nr. 2 – mantojuma atstājēja pastāvīgās dzīvesvietas noteikšana kā tiesas jurisdikcijas vai piemērojamā likuma noteikšanas kritērijs un ārvalsts likuma iespējamā piemērošana

ES Mantošanas regula kā galveno jurisdikcijas un piemērojamā likuma piesaistes kritēriju izmanto mantojuma atstājēja pastāvīgo dzīvesvietu nāves brīdī.¹³ No praktiskā viedokļa tas, ka jurisdikcija pamatā ir tās dalībvalsts tiesām, kurā bija mantojuma atstājēja pastāvīgā dzīvesvieta nāves brīdī, un ka pamatā ir piemērojami tās valsts tiesību akti, kurā bija mantojuma atstājēja pastāvīgā dzīvesvieta nāves brīdī, būtu apsveicams, jo tas veicina tiesas valsts likuma piemērošanu, kuru tiesas valsts vislabāk arī pārzina. Tomēr jāatgādina, ka regulas jurisdikcijas noteikumi neattiecas uz latīņu sistēmas notariātu, līdz ar to arī Latvijas notāram var nākties piemērot citas valsts tiesību aktus – mantojuma atstājēja pastāvīgās dzīvesvietas nāves brīdī valsts aktus – ja Latvijas notārs vedīs pārrobežu mantošanas lietu un mantojuma atstājēja pastāvīgā dzīvesvieta nāves brīdī būs bijusi citur, piemēram, Īrijā. Turklāt piemērojamo tiesību aktu noteikumiem ir univērsāla piemērojamība regulas ietvaros, proti, vedot mantojuma lietu, kolīziju normas var norādīt uz jebkuras valsts tiesību aktu piemērošanu un ir jāpiemēro jebkuras valsts tiesību akti neatkarīgi no tā, vai tie ir vai nav dalībvalsts tiesību akti (tātad arī trešās valsts tiesību akti)¹⁴. Atkāpei gan jāatzīst, ka ES Mantošanas regula cenšas veicināt, lai iestāde, kas nodarbojas ar mantošanas lietu, vairākumā gadījumu

¹¹ Eiropas Parlamenta un Padomes 2012. gada 4. jūlija Regulas (ES) Nr. 650/2012 “Par jurisdikciju, piemērojamiem tiesību aktiem, nolēmumu atzīšanu un izpildi un publisku aktu akceptēšanu un izpildi mantošanas lietās un par Eiropas mantošanas apliecības izveidi” 82. pantu. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?qid=1457875138178&uri=CELEX:32012R0650> [aplūkots 2016. gada 13. martā], preambulas 36. apsvēruma.

¹² Turpat, preambulas 66. apsvēruma.

¹³ Turpat, 4. un 21. pants.

¹⁴ Turpat, 20. pants.

piemērotu savus tiesību aktus.¹⁵ Proti, regula pieļauj ierobežotu piemērojamā likuma izvēli – persona var izvēlēties pilsonības valsts tiesību aktus izvēles izdarīšanas vai nāves brīdī.¹⁶ Lai veicinātu tiesas valsts likuma piemērošanu, ES Mantošanas regula secīgi paredz arī iespēju vienoties par jurisdikciju, ja mirušais saskaņā ar regulas 22. pantu ir izvēlējis savas pilsonības (dalībvalsts) tiesību aktus, lai tie reglamentētu viņa atstāto mantojumu. Proti, tādā gadījumā attiecīgās mantošanas lietas puses var vienoties, ka minētās dalībvalsts tiesai vai tiesām ir ekskluzīva jurisdikcija¹⁷ vai pēc tiesas ieskata vai pēc pušu vienošanās ir iespējams izbeigt jau uzsāktu procesu dalībvalsts tiesās par labu tās dalībvalsts tiesām (vai ārpusstiesas iestādēm), kuras tiesību aktu piemērošanu mantošanai ir izvēlējis mantojuma atstājējs.¹⁸ Tādējādi, iepriekš plānojot mantojumu un iesaistot juristus-konsultantus, ir iespējams panākt mantojuma atstājējam un tā mantiniekam skaidrāko, vēlamāko un vieglāko risinājumu, kā panākt pārrobežu mantošanas nokārtošanu.¹⁹ Tomēr, kā redzams, pastāv gana liela iespēja, ka Latvijas notāram ārvalsts likumu pārrobežu mantošanas lietā nāksies arī nereti piemērot, tādēļ arī šobrīd Notariāta likums paredz jaunu sadaļu – instrumentu, kā Latvijas notāram noskaidrot ārvalsts likuma tekstu un saturu.²⁰

Tomēr izaicinājums praktiķiem ir ne vien ārvalsts likuma piemērošana, bet arī mantojuma atstājēja pastāvīgās dzīvesvietas nāves brīdī noteikšana, īpaši ņemot vērā, ka mantojuma atstājējs ir miris un par saviem nodomiem neko vairs nevar pastāstīt. Pēc diskusijām un akademiķu viedokļa ES likumdevējs nosvērās par labu pastāvīgās dzīvesvietas valsts aktiem, nevis pilsonības valsts tiesību aktiem, jo pastāvīgā dzīvesvieta ir vispiemērotākais piesaistes faktors attiecībā uz mantojamo kustamo un nekustamo mantu un rada mazāku tiesāšanos.²¹ Tomēr, jāatzīst, pilsonības valsti tiesību normu piemērotājiem ir daudz vieglāk konstatēt nekā pastāvīgās dzīvesvietas valsti, kas prasa dažādu faktoru kopuma izvērtējumu. Tā, piemēram, Latvijā jau šobrīd Latvijas notāri kritizē prasību konstatēt laulāto pastāvīgo dzīvesvietu pārrobežu laulību šķiršanas lietās, norādot, ka tas ir ļoti nestabils un nekonkrēts piesaistes kritērijs. Konstatēt mantojuma atstājēja pastāvīgo dzīvesvietu nāves brīdī pārrobežu mantošanas lietās var izrādīties vēl sarežģītāks uzdevums, jo mantojuma atstājējs ir miris, par saviem nodomiem neko vairs pastāstīt nevar, mantinieki var sniegt dažādu informāciju, kuru var būt nepieciešams pārbaudīt, lai konstatētu, kur tad patiešām ir bijusi mantojuma atstājēja

¹⁵ Eiropas Parlamenta un Padomes 2012. gada 4. jūlija Regulas (ES) Nr. 650/2012 “Par jurisdikciju, piemērojamiem tiesību aktiem, nolēmumu atzišanu un izpildi un publisku aktu akceptēšanu un izpildi mantošanas lietās un par Eiropas mantošanas apliecības izveidi” 82. pantu. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?qid=1457875138178&kuri=CELEX:32012R0650> [aplūkots 2016. gada 13. martā], preambulas 27. apsvēruma.

¹⁶ Turpat, 22. pants.

¹⁷ Turpat, 5. pants.

¹⁸ Turpat, 6.–8. pants.

¹⁹ Skat. Angelique Devaux. The European Regulations on Succession of July 2012: A Path Towards the End of the Succession Conflicts of Law in Europe, or Not? *The International Lawyer*, No. 2, Vol. 47, 2013, p. 233–235. Pieejams: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2230663 [aplūkots 2016. gada 3. martā]; un John Goodchild. The EU Succession Regulation – a Gift from Europe? Pieejams: <http://www.pglaw.co.uk/eu-succession-regulation-gift-europe/> [aplūkots 2016. gada 3. martā].

²⁰ Skat. Notariāta likuma C' sadaļu. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=59982> [aplūkots 2016. gada 13. martā].

²¹ Angelique Devaux. The European Regulations on Succession of July 2012: A Path Towards the End of the Succession Conflicts of Law in Europe, or Not? *The International Lawyer*, No. 2, Vol. 47, 2013, p. 232. Pieejams: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=223066 [aplūkots 2016. gada 3. martā].

pastāvīgā dzīvesvieta, kas varbūt ne vienmēr ir ļoti saderīgi ar latīņu notariāta sistēmas būtību. Acīmredzot ES likumdevējs ir izpratis, ka noteikt mantojuma atstājēja pastāvīgo dzīvesvietu nāves brīdī tiesību piemērotājiem var būt sarežģīts uzdevums, tādēļ ir nācis palīgā un tam, balstoties daļēji arī uz līdzšinējo Eiropas Savienības Tiesas judikatūru, ir veltījis pusotru ES Mantošanas regulas preambulas apsvērumu, nosakot, ka: “... *Lai noteiktu pastāvīgo dzīvesvietu, iestādei, kura nodarbojas ar mantošanas lietu, būtu vispārēji jāizvērtē mirušā dzīves apstākļi gados pirms viņa nāves un nāves brīdī, ņemot vērā visus attiecīgos faktiskos apstākļus, jo īpaši mirušā uzturēšanās attiecīgajā valstī ilgumu un regularitāti, kā arī šādas uzturēšanās apstākļus un iemeslus. Šādi noteiktai pastāvīgajai dzīvesvietai būtu jāatspoguļo cieša un stabila saikne ar attiecīgo valsti, ievērojot šīs regulas īpašos mērķus. Dažos gadījumos noteikt mirušā pastāvīgo dzīvesvietu varētu būt sarežģīti. Tāds jo īpaši varētu būt gadījums, kad mirušais profesionālu vai ekonomisku iemeslu dēļ bija devies dzīvot uz citu valsti, lai tur strādātu, dažkārt uz ilgu laiku, bet bija saglabājis ciešu un stabilu saikni ar savu izcelsmes valsti. Šādā gadījumā atkarībā no lietas apstākļiem varētu uzskatīt, ka mirušā pastāvīgā dzīvesvieta joprojām ir bijusi viņa izcelsmes valsts, kurā atradās viņa ģimenes interešu centrs un norisinājās viņa sociālā dzīve. Citi sarežģīti gadījumi var būt tādi, kad mirušais dzīvojis pārmaiņus vairākās valstīs vai arī ceļojis no valsts uz valsti, nevienā no tām neapmetoties uz pastāvīgu dzīvi. Ja mirušais bijis kādas minētās valsts pilsonis vai arī kādā no minētajām valstīm atradies visa viņa galvenā manta, tad viņa pilsonība vai minētās mantas atrašanās vieta varētu būt īpašs faktors visu faktisko apstākļu vispārējā izvērtēšanā.”²² Tomēr ES Mantošanas regulas piemērotājiem izaicinājums patiesībā ir vēl lielāks, jo no regulas 21. panta 2. punkta izriet – ja izņēmuma kārtā visi lietas apstākļi liecina, ka mirušais nāves brīdī bija acīmredzami ciešāk saistīts ar valsti, kas nav tā valsts, kuras tiesību akti būtu piemērojami saistībā ar to, ka mirušajam tur bija pastāvīgā dzīvesvieta nāves brīdī, tad mantošanai piemērojami tiesību akti ir šīs citas valsts tiesību akti – ciešākās saiknes valsts tiesību akti. Šim noteikumam ES likumdevējs ir paredzējis skaidrojumu ES Mantošanas regulas preambulas 25. apsvērumā.*

Izaicinājums Nr. 3 – sabiedriskās kārtības (*ordre public*) klauzula

Atsauce uz sabiedrisko kārtību (*ordre public*) ES Mantošanas regulas pamattekstā izdarīta 5 reizes: 1) regulas 35. pantā noteikts, ka jebkuras ar šo regulu noteiktas valsts tiesību aktu noteikumu piemērošanu var atteikt vienīgi tad, ja šāda piemērošana ir acīmredzami nesaderīga ar tiesas atrašanās valsts sabiedrisko kārtību (*ordre public*); 2) regulas 40. pantā minēts, ka sabiedriskā kārtība (*ordre public*) var būt kā viens no citas dalībvalsts tiesas nolēmuma neatzišanas pamatiem; 3) 59. pantā – ka tā var būt publiskā akta neakceptēšanas pamats; 4) 60. pantā un 61. pantā – publiska akta vai tiesas izlīguma izpildāmības pasludināšanas atteikšanas vai atsaukšanas pamats. Jāatzīst, ka iepriekš 2.–4. punktā (regulas 40., 59., 60. un 61. pants) minētajiem sabiedriskās kārtības klauzulas piemērošanas pamatiem

²² Skat. Eiropas Parlamenta un Padomes 2012. gada 4. jūlija Regulas (ES) Nr. 650/2012 “Par jurisdikciju, piemērojamiem tiesību aktiem, nolēmumu atzīšanu un izpildi un publisku aktu akceptēšanu un izpildi mantošanas lietās un par Eiropas mantošanas apliecības izveidi” preambulas 23. un 24. apsvērumu. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?qid=1457875138178&uri=CELEX:32012R0650> [aplūkots 2016. gada 13. martā].

dažkārt var nebūt tik liela nozīme, jo vienlaikus ES Mantošanas regula izveido arī Eiropas mantošanas apliecību, kuru var izdot tās ES dalībvalsts mantošanas lietās kompetentā iestāde, kurai ir jurisdikcija saskaņā ar regulu. Šāda Eiropas mantošanas apliecība bez kādas īpašas procedūras ir spēkā visās ES Mantošanas regulas dalībvalstīs, un tā būtībā ir derīgs dokuments, lai mantojamo īpašumu reģistrētu attiecīgās dalībvalsts reģistrā. Jāsecina, ka ES Mantošanas regula izveido Eiropas mantošanas apliecību kā spēcīgu dokumentu, ar kuru, sakrītot noteiktiem nosacījumiem, ir iespējams “pārtrumpot” nepieciešamību pēc tiesas nolēmuma atzīšanas vai izpildāmības pasludināšanas, nepieciešamību pēc publiska akta akceptēšanas vai izpildāmības pasludināšanas un nepieciešamību pēc tiesas izlīguma izpildāmības pasludināšanas. Tāpēc tālāk autore analizēs tikai sabiedriskās kārtības klauzulas piemērošanu regulas 35. panta kontekstā, proti, kā atteikuma pamatu ar šo regulu noteiktas valsts tiesību aktu noteikumu piemērošanai.

Ņemot vērā, ka Latvijā kompetentās amatpersonas pamatā (izņemot konkrētu strīdus jautājumu izšķiršanu tiesā) arī pārrobežu mantošanas lietu vešanā būs Latvijas notāri un līdz ar to arī citas valsts tiesību aktu piemērotāji būs Latvijas notāri, tad tiem būs arī jāanalizē, vai nav pamata atteikt ar šo regulu noteiktas jebkuras valsts tiesību aktu noteikumu piemērošanu, ja šāda piemērošana ir acīmredzami nesaderīga ar Latvijas valsts sabiedrisko kārtību (*ordre public*). ES likumdevējs ir skaidrojis sabiedriskās kārtības klauzulas piemērošanas robežas ES Mantošanas regulas preambulas 58. apsvērumā, nosakot, ka: “*Sabiedrības interesēs dalībvalstu tiesām un citām kompetentām iestādēm, kas nodarbojas ar mantošanas lietām, būtu jādod iespēja ārkārtas gadījumos neievērot dažus ārvalstu tiesību aktu noteikumus, ja attiecīgajā gadījumā šādu noteikumu piemērošana būtu acīmredzami nesaderīga ar attiecīgās dalībvalsts sabiedrisko kārtību (ordre public). Tomēr tiesām vai citām kompetentām iestādēm nedrīkstētu būt iespēja piemērot sabiedriskās kārtības izņēmumu, lai neievērotu citas dalībvalsts tiesību aktus vai atteiktos atzīt vai attiecīgi akceptēt vai izpildīt nolēmumu, publisku aktu vai tiesas izlīgumu, kas sagatavots citā dalībvalstī, ja atteikums būtu pretrunā Eiropas Savienības Pamatiesību hartai, jo īpaši tās 21. pantam, kas aizliedz jebkāda veida diskrimināciju.*” Jāatzīst, ka pēdējais teikums šajā preambulas apsvērumā tika iekļauts pēc Eiropas Parlamenta uzstādījuma, ES Mantošanas regulu pieņemot koplēmuma procedūrā. Jau ES Mantošanas regulas izstrādes gaitā un vēlāk arī literatūrā kā piemēri atteikumam piemērot, piemēram, trešās valsts tiesību aktus, ja šāda piemērošana ir acīmredzami nesaderīga ar sabiedrisko kārtību (*ordre public*), tika minēti gadījumi, kad trešās valsts tiesību akti šķiro jeb diskriminē lejpūšos mantiniekus – bērnus – atkarībā no tā, vai tie dzimuši laulība vai ārpus laulības, tāpat tika minēts Islāma tiesību piemērs, kas mantiniekus diskriminē atkarībā no to dzimuma vai atkarībā no reliģiskās piederības.²³ Šie atteikumi piemērot citas ES dalībvalsts tiesību aktus, ja to piemērošana ir acīmredzami nesaderīga ar sabiedrisko kārtību, varētu būt saistīti ar mūžseno cīņu starp kontinentālās Eiropas tiesību sistēmām, no vienas puses, un anglosakšu tiesību sistēmām, no otras puses. Vairumā kontinentālās Eiropas tiesību sistēmu ir pazīstami mantinieka “neatņemamās daļas” noteikumi vai līdzvērtīgi noteikumi, kuru mērķis ir paredzēt mirušā tuvāko ģimenes locekļu aizsardzību pret atstumšanu no mantojuma, tai skaitā arī paša mirušā

²³ Angélique Devaux. The European Regulations on Succession of July 2012: A Path Towards the End of the Succession Conflicts of Law in Europe, or Not? *The International Lawyer*, No. 2, Vol. 47, 2013, p. 239. Pieejams: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=223066 [aplūkots 2016. gada 3. martā].

aizsardzību, nepieļaujot mantošanas tiesību atņemšanu un, ja nepieciešams, ierobežojot dāvināšanu. Savukārt anglosakšu tiesību sistēmās mantojuma atstājējs ir pilnībā neierobežots rīkoties ar mantojumā ietilpstošo mantu vai novēlēt kādam savu mantojumu. Tādējādi vairākas kontinentālas Eiropas tiesību sistēmas valstis – Vācija, Luksemburga, Francija – jau savā iepriekšējā judikatūrā ir nostiprinājušas, ka neatraidāmo mantinieku “neatņemamās daļas” institūts ietilpst to sabiedriskajā kārtībā.²⁴ Tādējādi būs interesanti vērot, kā attīstīsies, piemēram, Anglijas un Velsas likuma piemērošana pārrobežu mantošanas lietā, kas tiek vesta kādā no kontinentālās Eiropas tiesību sistēmas valstīm, tajā skaitā Latvijā – vai šajās ES dalībvalstīs tiesību normu piemērotāji atteiksies piemērot atsevišķus Anglijas un Velsas likuma elementus, pamatojoties uz sabiedriskās kārtības klauzulu, jo tie neparedz neatraidāmo mantinieku “neatņemamās daļas” institūtu. Tāpat nākamie atteikuma pamati piemērot citas ES dalībvalsts tiesību aktus, ja šāda piemērošana ir acīmredzami nesaderīga ar sabiedrisko kārtību, varētu būt saistīti ar dažādu attieksmi pret viendzimuma attiecībām un no tām izrietošām mantošanas tiesībām ES dalībvalstu tiesību aktos, kuri jāpiemēro, un tāpat tas var būt saistīts ar mantošanas lietas vešanas valsti, kura šādas mantošanas tiesības uz viendzimuma attiecību pamata neatzīst.

Kopsavilkums

Jaunā ES Mantošanas regula ietver daudz jaunus izaicinājumus, ar kuriem būs jāsaskaras tiesību piemērotājiem ne vien Latvijā, bet visās ES dalībvalstīs, kur šo regulu piemēro. Šajā rakstā ierobežotā apjoma dēļ minēti vien daži no izaicinājumiem. Kā citus izaicinājumus var minēt gan ES Mantošanas regulā paredzēto Eiropas mantošanas apliecības izdošanu, tās izdošanas un neizdošanas apstrīdēšanu, grozīšanu, atsaukšanu, tāpat arī ES Mantošanas regulā paredzēto *renvoi* (tālāknorāde/atgriezeniskā norāde) piemērošanu, kad ir piemērojams trešās valsts likums (tas nozīmē, ka saskaņā ar ES Mantošanas regulu vispirms ir jāpārliciecinās, ko paredz šīs trešās valsts starptautisko privāttiesību kolīziju normas). Tāpat izaicinājums būs līdz šim Latvijā nepazīstamais institūts, kas paredz *in rem* tiesību pielāgošanu jeb adaptāciju (tas nozīmē – ja persona/mantinieks atsaucas uz *in rem* tiesībām, uz ko tas ir tiesīgs saskaņā ar mantošanai piemērojamiem tiesību aktiem, bet tās dalībvalsts tiesību aktos, kurā uz šīm tiesībām atsaucas, attiecīgās *in rem* tiesības nav zināmas, minētās tiesības vajadzības gadījumā un iespēju robežās ir jāpielāgo vislīdzvērtīgākajām *in rem* tiesībām minētās valsts tiesību aktos, ņemot vērā konkrēto *in rem* tiesību mērķus un nolūkus, un to radītās sekas). Tāpat ES Mantošanas regula ietver arī citus izaicinājumus. Regulas piemērotājiem regulas ietvaros un citu ES instrumentu ietvaros būs nepieciešams intensīvi sadarboties, lai gan noskaidrotu piemērojamo citas ES dalībvalsts tiesību aktu tekstu un saturu, gan iegūtu mantošanas lietā nepieciešamo informāciju, gan izprastu prasības mantojamā īpašuma reģistrēšanai reģistros, gan palīdzētu savākt informāciju, lai neskaidros gadījumos varētu noteikt, kurā valstī bija mantojuma atstājēja pastāvīgā dzīvesvieta nāves brīdī, un noskaidrotu daudzus citus jautājumus. Tāpat

²⁴ Angeliqve Devaux. The European Regulations on Succession of July 2012: A Path Towards the End of the Succession Conflicts of Law in Europe, or Not? *The International Lawyer*, No. 2, Vol. 47, 2013, p. 240–242; John Goodchild. The EU Succession Regulation – a Gift from Europe? Pieejams: <http://www.pglaow.co.uk/eu-succession-regulation-gift-europe/> [aplūkots 2016. gada 3. martā].

pārrobežu mantojuma lietu vedošajām iestādēm būtu vēlams sadarboties, lai novērstu to, ka par vienu un to pašu mantojumu tiek vestas paralēlas mantojuma lietas dažādās ES dalībvalstīs.

Bibliogrāfija

Normatīvie akti un tiem pielīdzinātie dokumenti

1. Eiropas Komisijas Zaļā grāmata "Mantošana un testamenti". Pieejams: http://ec.europa.eu/civiljustice/homepage/homepage_ec_succes_lv.pdf.
2. Eiropas Parlamenta un Padomes 2012. gada 4. jūlija Regula (ES) Nr. 650/2012 par jurisdikciju, piemērojamiem tiesību aktiem, nolēmumu atzīšanu un izpildi un publisku aktu akceptēšanu un izpildi mantošanas lietās un par Eiropas mantošanas apliecības izveidi. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?qid=1457875138178&uri=CELEX:32012R0650>.
3. Priekšlikums. Eiropas Parlamenta un Padomes regula par jurisdikciju, piemērojamiem tiesību aktiem, lēmumu un autentisku aktu atzīšanu un izpildi mantošanas jomā un par Eiropas mantojuma apliecības izveidi. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?qid=1457871582395&uri=CELEX:52009PC0154>.
4. Eiropas Parlamenta un Padomes 2012. gada 12. decembra Regula (ES) Nr. 1215/2012 par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi civillietās un komercietās. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?qid=1457883878760&uri=CELEX:32012R1215>.
5. Notariāta likums. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=59982>.

Atsevišķi raksti

1. European Commission. Successions and wills. Pieejams: http://ec.europa.eu/justice/civil/family-matters/successions/index_en.htm.
2. EU Succession Law: UK opt out not the end of the story. CST International. Pieejams: <http://cst.international/eu-succession-law-uk-opt-out-not-the-end-of-the-story/>.
3. Angélique Devaux. The European Regulations on Succession of July 2012: A Path Towards the End of the Succession Conflicts of Law in Europe, or Not? *The International Lawyer*, No. 2, Vol. 47, 2013. Pieejams: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2230663.
4. John Goodchild. The EU Succession Regulation – a Gift from Europe? Pieejams: <http://www.pglaw.co.uk/eu-succession-regulation-gift-europe/>.

**STARPTAUTISKO PUBLISKO
UN EIROPAS SAVIENĪBAS
TIESĪBU SEKCIJA**

**“EIROPAS SAVIENĪBAS ROBEŽAS:
AKTUĀLĀS PROBLĒMAS UN
IZAICINĀJUMI”**

EIROPAS CILVĒKTIESĪBU TIESAS AKTUĀLĀ PRAKSE SAISTĪBĀ AR LESD 267. PANTA TREŠĀS DAĻAS NEIZPILDI

THE LATEST CASE LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS REGARDING THE VIOLATION OF ARTICLE 267(3) OF THE TFEU

Zane Sedlova, LL.M. (Amsterdamas Universitātē)

LU Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

The article deals with two novel judgments by the European Court of Human Rights, i. e., *Dhahbi v. Italy* (case No. 17120/09) and *Schipani and Others v. Italy* (case No. 38369/09). Both judgments are innovative, as the European Court of Human Rights for the first time in its history has declared violation of Article 6 (right to fair trial) of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms due to the failure to make a preliminary reference to the Court of Justice of the European Union under Article 267(3) of the Treaty on the Functioning of the European Union.

Atslēgvārdi: Eiropas Cilvēktiesību tiesa, prejudiciāls nolēmums, tiesības uz taisnīgu tiesu.

Keywords: European Court of Human Rights, preliminary reference, right to fair trial.

Ievads

Prejudiciālā jautājuma uzdošana Eiropas Savienības Tiesai (turpmāk – EST) saskaņā ar Līguma par Eiropas Savienības darbību (turpmāk – LESD) 267. pantu ir galvenais līdzeklis indivīda interešu pārstāvēšanai Eiropas Savienības (turpmāk – ES) tiesu sistēmā.¹ Taču, pat ja dalībvalsts tiesai ir pienākums vērsties EST saskaņā ar LESD 267. panta trešo daļu, nacionālās tiesvedības dalībnieks var tikai norādīt uz nepieciešamību saņemt no EST prejudiciālo nolēmumu, jo nacionālā tiesa to izlemj *ex officio*.² Ņemot vērā, ka LESD neparedz sankcijas par 267. panta trešajā daļā noteiktā pienākuma pārkāpšanu,³ kā arī EST problēmu nav spējusi ierobežot,⁴ indivīdi arvien biežāk savu tiesību aizsardzībai vērsas Eiropas Cilvēktiesību tiesā

¹ Malferrari L. The Functional Representation of the Individual's Interests Before the EC Courts: the Evolution of the Remedies System and the Pluralistic Deficit in the EC. *Indiana Journal of Global Legal Studies*, Vol. 12, Issue 2, Summer 2005, p. 687.

² Lenz O. C. The Role and Mechanisms of the Preliminary Ruling Procedure. *Fordham International Law Journal*, Vol. 18, Issue 2, 1994, p. 397; Arndt F. The German Federal Constitutional Court at the Intersection of National and European Law: Two Recent Decisions. *The German Law Journal*, Vol. 2, Issue 11, 2001, p. 48.

³ Broberg M., Fenger N. Preliminary References to the European Court of Justice. Second Edition. Oxford: Oxford University Press, 2014, p. 266.

⁴ Classen D. C. Case Law. *Common Market Law Review*, Vol. 39, Issue 3, 2002, p. 649.

(turpmāk – ECT), norādot, ka LESD 267. panta trešajā daļā noteiktā pienākuma neizpilde pārkāpj Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas (turpmāk – Konvencija) 6. pantā garantētās tiesības uz taisnīgu tiesu.

Autore savā akadēmiskajā darbībā jau iepriekš ir norādījusi, ka atbilstoši ECT praksei Konvencijas 6. pants aizsargā tiesības, kas izriet no LESD 267. pantā noteiktās prejudiciālā nolēmuma procedūras, un zināmos apstākļos dalībvalsts pēdējās instances tiesas atteikums vērsties EST var pārkāpt taisnīgas tiesas principu, jo īpaši, ja atteikums ir nepamatots (*arbitrary*). Šajā sakarā ECT 2011. gadā pirmoreiz izskatīja lietu pēc būtības, tomēr nekonstatēja tiesību uz taisnīgu tiesu pārkāpumu.⁵ Līdz ar to pastāvēja pamatots uzskats, ka iespēja panākt pozitīvu ECT spriedumu, saistot LESD 267. panta trešās daļas pārkāpšanu ar Konvencijas 6. pantu, ir niecīga.⁶ Taču situācija ir mainījusies līdz ar ECT pieņemtajiem spriedumiem lietās *Dhahbi pret Itāliju* un *Schipani un citi pret Itāliju*. Abās lietās ECT konstatēja tiesību uz taisnīgu tiesu pārkāpumu saistībā ar LESD 267. panta trešās daļas neizpildi.

Raksta mērķis ir izziņāt ECT motivāciju, pieņemot šos novatoriskos spriedumus. Tādēļ autore, izmantojot deskriptīvo un analītisko metodi, īsi raksturo abu lietu apstākļus, ECT motīvus, kā arī sniedz savu vērtējumu par spriedumu nozīmi pētījuma priekšmeta kontekstā.

Spriedums lietā *Dhahbi pret Itāliju*

ECT 2014. gada 8. aprīlī pieņēma spriedumu lietā *Dhahbi pret Itāliju*. Dhahbi (*Dhahbi*) kungs ir Tunisijas pilsonis, kurš kopā ar sievu un bērniem dzīvoja Itālijā, pamatojoties uz likumīgu uzturēšanās un darba atļauju. Viņš strādāja, maksāja nodokļus un bija apdrošināts, kā to paredzēja Itālijas tiesību akti. Taču 2001. gadā, kad Dhahbi kungs iesniedza pieteikumu saņemt ģimenes pabalstu, tas tika noraidīts tā iemesla dēļ, ka Itālijas tiesiskais regulējums paredzēja šādu ģimenes pabalstu piešķirt vienīgi Itālijas pilsoņu ģimenēm. Dhahbi kungs nacionālajā tiesā apstrīdēja atteikumu piešķirt prasīto ģimenes pabalstu, norādot, ka saskaņā ar ES un Tunisijas noslēgto asociācijas līgumu, kuru attiecīgi bija arī ratificējusi Itālija, Tunisijas valsts piederīgie nevar tikt diskriminēti sociālā nodrošinājuma jomā, salīdzinot ar tās valsts pilsoņiem, kurā tie strādā. Dhahbi kungs, norādot, ka konkrētas tiesību normas, lūdz apelācijas un kasācijas instances tiesas vērsties EST, jautājot, vai atbilstoši noslēgtajam asociācijas līgumam Tunisijas pilsonim, kurš strādā Itālijā, ir tiesības saņemt ģimenes pabalstu saskaņā ar Itālijas tiesībām. Visas trīs tiesu instances Dhahbi kunga pieteikumu noraidīja, kā arī apelācijas un kasācijas instances tiesas atteica vērsties EST prejudiciālā nolēmuma pieņemšanai.⁷

Turpinot uzstāt uz savām tiesībām, Dhahbi kungs iesniedza pieteikumu ECT, norādot, ka Itālijas valsts ir pārkāpusi ne tikai Konvencijas 6. pantu (tiesības uz taisnīgu tiesu), bet arī 8. pantu (tiesības uz ģimenes dzīvi) un 14. pantu (diskriminācijas aizliegums). Attiecībā uz Konvencijas 6. panta iespējamu pārkāpumu ECT

⁵ Sedlova Z. Case law of the European Court of Human Rights on the Decision not to make a Preliminary Reference. In: Jurisprudence and Culture: Past Lessons and Future Challenges. The 5th International Scientific Conference of the University of Latvia. Rīga: University of Latvia Press, 2014, pp. 395–404.

⁶ Cortes M. M. J. At the European Constitutional Crossroads: Easing the Conditions for Standing of Individuals Seeking Judicial Review of Community Acts. *Michigan State University Journal of International Law*, 2003, Vol. 12, Issue 1, p. 133.

⁷ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 17120/09 Dhahbi v. Italy, 5.–16. punkts.

norādīja, ka dalībvalstu pēdējās instances tiesām, kurām tiek pieteikts lūgums vērsties EST prejudiciālā nolēmuma pieņemšanai saistībā ar ES tiesību interpretāciju, ņemot vērā LESD 267. panta trešās daļas specifisko dabu, ir pienākums pamatot savu atteikumu EST praksē pastāvošo izņēmumu gaismā. Citiem vārdiem sakot, ECT atsaucās uz *Cilfit* testu⁸ un norādīja, ka Konvencijas 6. pantā garantētās tiesības uz taisnīgu tiesu pieprasa dalībvalstu tiesām pieņemt argumentētu lēmumu, piemērojot *Cilfit* lietas atziņas un atteikumā norādot, kāpēc strīdus ES tiesību jautājums nav būtisks, vai atbilde uz lietā būtisko tiesību jautājumu ir rodama EST tiesu praksē, vai tā nerada saprātīgas šaubas.

ECT konstatēja, ka Itālijas kasācijas instances tiesai, kuras lēmums nav pārsūdzams, tika iesniegts lūgums vērsties EST prejudiciālā nolēmuma pieņemšanai. Turpinājumā ECT secināja, ka Itālijas kasācijas instances tiesai bija jāpamato atteikums vērsties EST, taču, pārbaudot attiecīgo spriedumu, ECT konstatēja, ka tajā nav sastopama ne atsauce uz pieteikto lūgumu vērsties EST, ne arī argumenti, kāpēc tiesas ieskatā vērsšanās EST nebija nepieciešama. Kā norādīts ECT spriedumā, no Itālijas kasācijas instances tiesas sprieduma nav konstatējams, vai radies jautājums tika uzskatīts par nesvarīgu lietas iznākumam, saistāms ar tiesību normu, kas ir skaidra, vai ir ticis iepriekš EST praksē interpretēts, vai arī radies jautājums ir ticis vienkārši ignorēts. Tā kā arī Itālijas kasācijas instances tiesas spriedumā nebija sastopama nekāda atsauce uz EST praksi, iepriekš minētie apstākļi bija pietiekami, lai ECT vienbalsīgi konstatētu tiesību uz taisnīgu tiesu pārkāpumu par LESD 267. panta trešās daļas neizpildi.⁹ Spriedums stājās likumīgā spēkā 2014. gada 8. jūlijā.

Papildus jāatzīmē, ka Dhahbi kungs ECT arī lūdza piešķirt kompensāciju par nesaņemto ģimenes pabalstu EUR 9416,05 apmērā un piedzīt kompensāciju par morālo kaitējumu, neidentificējot precīzu tās apmēru. Ņemot vērā, ka Itālijas valdība nesniedza pamatojumu par pieprasīto kompensāciju apmēru, ECT nolēma piedzīt nesaņemto pabalstu pilnā apmērā, kā arī, konstatējot, ka pieteicējs, neapšaubāmi, ir morāli cietis, piedzina EUR 10 000 kā kompensāciju par morālo kaitējumu. Taču būtiski atzīmēt, ka kompensāciju par nesaņemto pabalstu ECT piedzina saistībā ar Konvencijas 8. panta un 14. panta pārkāpumu, nevis 6. panta pārkāpumu.¹⁰ Ņemot vērā, ka spriedums lietā *Dhahbi pret Itāliju* nesatur nekādu argumentāciju par piesprietās kompensācijas summas saistību ar konstatēto Konvencijas 6. panta pārkāpumu, autores ieskatā šāda ECT argumentācijas neesamība ir arguments apgalvojumam, ka tiesību uz taisnīgu tiesu pārkāpums saistībā ar LESD 267. panta trešās daļas neizpildi nav pamats saņemt kompensāciju pētījuma priekšmeta kontekstā.

Iespējams, spriedums lietā *Dhahbi pret Itāliju* nākotnē tiks uzskatīts par novatorisku arī attiecībā uz pieteikuma ECT pieņemamību kontekstā ar visu nacionālo

⁸ EST savā 1982. gada 6. oktobra spriedumā lietā 283/81 noteica trīs gadījumus, kad dalībvalsts pēdējās instances tiesa ir atbrīvota no LESD 267. panta trešajā daļā noteiktā pienākuma. Pirmkārt, radies jautājums ir nesvarīgs lietas iznākumam. Otrkārt, attiecīgā ES tiesību norma jau ir tikusi interpretēta kādā no iepriekšējiem EST nolēmumiem (*acte éclairée* doktrīna). Treškārt, piemērošanai nepieciešamā ES tiesību normas interpretācija ir tik acīmredzama, ka neatstāj vietu nekādām saprātīgām šaubām (*acte clair* doktrīna). Pamatojoties uz šiem kritērijiem, dalībvalstu pēdējās instances tiesas joprojām lemj par prejudiciālā nolēmuma nepieciešamību. Eiropas Savienības (bij. Kopienu) Tiesas 1982. gada 6. oktobra spriedums lietā: 283/81 *Cilfit*, ECR, 1982, p. I-3415.

⁹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 17120/09 *Dhahbi v. Italy*, 31.–34. punkts.

¹⁰ Turpat, 56.–60. punkts.

tiesību aizsardzības līdzekļu izsmelšanu. Proti, ECT spriedumā lietā *Dhahbi pret Itāliju* tostarp izteica apsvērumus par valsts atbildības prasību attiecībā uz Konvencijas 35. pantu, kas paredz, ka ECT var izskatīt lietu tikai tad, ja ir izsmelti visi nacionālie tiesību aizsardzības līdzekļi. Itālijas valdība norādīja, ka pieteikuma iesniedzējs nav šo pienākumu izpildījis, jo, uzskatot, ka Itālijas kasācijas instances tiesa nav izpildījusi pienākumu vērsties EST prejudiciālā nolēmuma pieņemšanai, varēja civiltiesiskā kārtā celt prasību pret Itālijas valsti atbilstoši *Köbler* un *Traghetti* lietas atziņām, kas esot bieži sastopama prakse Itālijā. ECT šo argumentu pēc būtības neizvērtēja tā iemesla dēļ, ka Itālijas valdība minētos apsvērumus izvirzīja pārāk vēlu. Atbilstoši ECT statūtu 55. punktam jebkādi iebildumi par pieteikuma pieņemamību ir jāizteic lietas ierosināšanas stadijā (*admissibility stage*), kad atbildētājvalsts ir aicināta izteikt apsvērumus par lietas ierosināšanu. Tā kā Itālijas valdība argumentus par nacionālo tiesību aizsardzības līdzekļu neizsmelšanu izteica vien papildu apsvērumos par lietas būtību, turklāt nepaskaidrojot, kāpēc šie apsvērumi tiek izteikti novēloti, un ņemot vērā, ka sākotnēji Itālijas valdība bija norādījusi, ka Dhahbi kungs ir izsmēlis visus nacionālos tiesību aizsardzības līdzekļus, ECT norādīja, ka Itālijas valdībai ir liegta iespēja šos iebildumus izmantot.¹¹ Lai arī ECT pēc būtības šo argumentu nevērtēja, ECT arī neizslēdza iespēju, ka nākotnē valsts atbildības prasība varētu tikt uzskatīta par tādu nacionālo tiesību aizsardzības līdzekli, kura neizmantošanas gadījumā zūd iespējas vērsties ECT. Autore sagaida, ka ECT šo tiesību jautājumu drīzumā izvērtēs pēc būtības, jo drīz vien pēc šī argumenta atspoguļošanas *Dhahbi pret Itāliju* spriedumā arī citās lietās atbildētājvalsts izmanto ļoti līdzīgu argumentāciju cerībā panākt ECT konstatējumu par nacionālo tiesību aizsardzības līdzekļu neizsmelšanu.¹²

Sprīdums lietā *Schipani un citi pret Itāliju*

Zīmīgi, ka arī otra ECT lieta, kurā ir konstatēts Konvencijas 6. panta pārkāpums saistībā ar LESD 267. panta trešās daļas neizpildi, ir pret Itāliju. Proti, 2015. gada 21. jūlijā ECT pieņēma spriedumu lietā *Schipani un citi pret Itāliju*, kurā pieteikuma iesniedzēji ir 15 Itālijas pilsoņi, pēc profesijas ārsti, kuri apmeklēja profesionālās apmācības kursus. ES direktīvas paredzēja tiesības saņemt atlīdzību par profesionālās apmācības laiku, taču Itālija bija novēloti savās tiesībās transponējusi šīs ES direktīvas normas, lai pieteicēji varētu pretendēt uz atlīdzības saņemšanu par profesionālās apmācības laiku. Attiecīgi pieteicēji cēla civilprasību pret Itālijas valsti par zaudējumu piedziņu, norādot, ka atbilstoši ES direktīvām ārstiem ir tiesības saņemt atlīdzību par profesionālās apmācības laiku, lai gan Itālija minēto principu līdz noteiktajam direktīvu transponēšanas termiņam – 1982. gada 31. decembrim – nacionālajos tiesību aktos nebija ieviesusi. Tas notika tikai ar 1991. gada 8. augusta likumu, kas turklāt nebija piemērojams retroaktīvi.

¹¹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 17120/09 Dhahbi v. Italy, 23.–25. punkts.

¹² Piemēram, lietā *Koni pret Kipru* valdības pārstāvji norādīja, ka pieteicēja nav izsmēlusi visus nacionālos tiesību aizsardzības līdzekļus, jo tā varēja celt civilprasību pret Kipras valsti saistībā ar Konstitūcijā garantēto tiesību uz taisnīgu tiesu pārkāpšanu. Arī šajā lietā ECT, atsaucoties uz lietu *Dhahbi pret Itāliju*, norādīja, ka Kipras valdība nav ievērojusi pienākumu izteikt iebildumus par pieteikuma pieņemamību atbilstoši ECT Statūtos noteiktajai kārtībai un šo argumentu pēc būtības neizvērtēja. Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 66048/09 Koni v. Cyprus, 30.–32. punkts.

Pieteicēju civilprasība tika noraidīta visās trīs tiesu instancēs. Pieteicēji kasācijas instances tiesai, tostarp, iesniedza lūgumu vērsties EST, vaicājot, vai, pirmkārt, Itālijas valsts pienākuma transponēt direktīvas noteiktajā termiņā neizpilde ir uzskatāma par nopietnu ES tiesību pārkāpumu, kas rada valstij pienākumu atlīdzināt zaudējumus, un, otrkārt, vai Itālijas 1991. gada 8. augusta likums, ar kuru tika transponētas ES direktīvu attiecīgās normas, apgrūtina vai neļauj šādu atlīdzību pieteicējiem saņemt. Kasācijas instances tiesa prasību noraidīja, bet *obiter dictum* norādīja, ka atbilstoši EST tiesu praksei direktīvas novēlota transponēšana rada tiesības prasīt zaudējumus, jo pieteicējiem ir atņemta iespēja saņemt priekšrocības, ko paredz direktīva.

Šipāni (*Schipani*) un viņa kolēģi iesniedza pieteikumu ECT, norādot, ka tiesvedības process nav bijis taisnīgs atbilstoši Konvencijas 6. pantam, tajā skaitā pēdējās instances tiesa ir ignorējusi pieteicēju lūgumu vērsties EST.¹³ ECT, atsaucoties, tostarp, uz lietu *Dhabbi pret Itāliju*, atkārtoja jau iepriekšminētās tēzes par LESD 267. panta trešās daļas īpašo dabu un norādīja, ka Itālijas kasācijas instances tiesai, kuras lēmumi nav pārsūdzami, bija pienākums pamatot atteikumu vērsties EST, ievērojot EST tiesu praksē noteiktos izņēmumus. ECT, pārbaudot kasācijas instances tiesas spriedumu, secināja, ka tajā nav atspoguļots pieteicēju lūgums vērsties EST, kā arī nav pamatojuma, kāpēc tiesa ir atteikusies vērsties EST. Neskatoties uz minēto, ECT vienlaikus norādīja, ka Itālijas kasācijas instances tiesas motīvi satur atsauci uz EST praksi, atbilstoši kurai indivīdam ir tiesības prasīt zaudējumus direktīvas novēlotas transponēšanas gadījumā. ECT pieņēma, ka šis ir pamatojums, kas atspēko nepieciešamību vērsties EST attiecībā uz pieteicēju pieteiktā lūguma pirmo daļu (t. i., vai Itālijas valsts pienākuma transponēt direktīvas noteiktajā termiņā neizpilde ir uzskatāma par nopietnu ES tiesību pārkāpumu), lai gan Itālijas kasācijas tiesa to konkrēti nebija norādījusi.¹⁴ Taču, tā kā Itālijas pēdējās instances tiesa nebija vispār pamatojusi, kāpēc nav nepieciešams vērsties EST saistībā ar pieteicēju pieteiktā lūguma otro daļu (t. i., vai Itālijas 1991. gada 8. augusta likums apgrūtina vai neļauj zaudējumu atlīdzību saņemt), ECT secināja, ka šajā daļā Itālijas kasācijas instances tiesa jebkurā gadījumā nav sniegusi atteikuma pamatojumu, piemērojot *Cilfit* lietas atziņas. Proti, Itālijas kasācijas tiesa nebija norādījusi, vai atbilde uz šo jautājumu nav būtiska, vai tā ir rodama EST tiesu praksē, vai nerada saprātīgas šaubas. Attiecīgi ECT šajā lietā vienbalsīgi¹⁵

¹³ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 38369/09 *Schipani and Others v. Italy*, 1.–28. punkts.

¹⁴ Autore norāda, ka šis nav pirmais gadījums ECT praksē, kad tiesa pati attīsta secinājumus par dalībvalsts pēdējās instances tiesas atteikumu vērsties EST nepieciešamību. Tā, piemēram, lietā *Wind Telecomunicazioni S.P.A. pret Itāliju* ECT arī konstatēja, ka kasācijas instances tiesa savā spriedumā nav sniegusi pamatojumu, kāpēc tā ir noraidījusi lietas dalībnieka lūgumu vērsties EST prejudiciālā nolēmuma pieņemšanai. Taču, atšķirībā no lietām *Dhabbi pret Itāliju* un *Schipani un citi pret Itāliju*, ECT nekonstatēja Konvencijas 6. panta pārkāpumu, bet gan secināja, ka no kasācijas instances tiesas sprieduma izriet, ka nebija nepieciešams vērsties EST prejudiciālā nolēmuma pieņemšanai, jo uzdotie jautājumi jebkurā gadījumā neietekmētu kasācijas instances tiesas spriedumu. Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas lēmums lietā: 5159/14 *Wind Telecomunicazioni S.P.A. v. Italy*, 36.–39. punkts.

¹⁵ Lai arī visi tiesneši vienbalsīgi nolēma, ka ir konstatējams Konvencijas 6. panta pārkāpums, tiesnesis Vojtīčeks (*Wojtyczek*) spriedumam ir pievienojis savas atsevišķās domas, norādot, ka nepiekrīt spriedumā norādītajai ECT motivācijai. Viņaprāt, problemātisks ir apgalvojums, ka jebkādas argumentācijas neesamība par atteikumu vērsties EST prejudiciālā nolēmuma pieņemšanai automātiski rada Konvencijas 6. panta pārkāpumu. Tiesnesis Vojtīčeks norāda, ka, piemēram, ECT savā praksē ir atzinusi par iespējamu pieļaut, ka tiesa bez argumentu norādīšanas pieņem lēmumu sūdzību noraidīt; arī ECT pati, izskatot pieteikumu viena tiesneša sastāvā, var nolemt pieteikumu atzīt par nepieņemamu, lēmumā nenorādot motīvus; savukārt krimināltiesību jomā valstīm pat piemīt īpaši liela rīcības brīvība attiecībā uz lēmumā

konstatēja Konvencijas 6. panta pārkāpumu.¹⁶ Spriedums stājās likumīgā spēkā 2015. gada 21. oktobrī.

Tā kā šajā lietā, atšķirībā no lietas *Dhahbi pret Itāliju*, ECT konstatēja tikai Konvencijas 6. panta pārkāpumu, ECT arī sniedza konkrētu vērtējumu par pieteicēju pieteikto lūgumu saņemt kompensāciju. Pieteicēji ECT lūdza piešķirt kompensāciju EUR 13 000 apmērā par katru apmeklēto profesionālās apmācības kursu gadā. Tā kā 1991. gada 8. augusta likums, ar kuru ES direktīvu prasības tika ieviestas Itālijas tiesībās, neparedzēja kompensēt atlīdzību par profesionālās apmācības laiku no 1982. gada līdz 1991. gadam, pieteicēji kompensācijas apmēru pamatoja ar 2013. gada likumprojektu, kas attiecībā uz to pašu tiesību jautājumu noteica kompensācijas piešķiršanu par laika periodu no 1982. gada līdz 1991. gadam.

Šajā sakarā ECT norādīja, ka kasācijas instances tiesas spriedums nebūtu mainījies, ja tiesa atteikumu vērsties EST būtu pamatojusi. Tādēļ pati pārkāpuma konstatēšana vien rada pieteicējiem taisnīgu apmierinājumu. Turklāt, tā kā ECT konstatēja tiesību uz taisnīgu tiesu pārkāpumu tikai par pamatojuma nenorādīšanu, tiesa nesaskatīja cēloņsakarību starp konstatēto pārkāpumu un pieteikto kompensāciju saistībā ar nesaņemto atlīdzību par profesionālās apmācības laiku. Turklāt kompensācijas apmēru pieteicēji bija pamatojuši ar likumprojekta stadijā esošu tiesību aktu. Vienlaikus ECT uzskatīja par atbilstošu katram no pieteicējiem piešķirt EUR 3000 kompensāciju par morālo kaitējumu.¹⁷

Autores ieskatā šādi ECT argumenti apstiprina tēzi, ka tiesību uz taisnīgu tiesu pārkāpums saistībā ar LESD 267. panta trešās daļas neizpildi nav patstāvīgs pamats saņemt kompensāciju. Šajā sakarā autore īpaši ņem vērā ECT argumentu, kāpēc tā secināja, ka pati pārkāpuma konstatēšana vien rada pieteicējiem taisnīgu apmierinājumu, t. i., kasācijas instances tiesas spriedums jebkurā gadījumā nebūtu mainījies, ja tiesa atteikumu vērsties EST būtu pamatojusi. Ņemot vērā, ka atteikuma pamatojuma norādīšana pati par sevi nevienā dzīves gadījumā nebūs pamats taisīt citādu pēdējās instances tiesas spriedumu pēc būtības, jāsecina, ka vismaz atbilstoši pašreizējai ECT praksei indivīdam ir vien iespējams saņemt kompensāciju par morālo kaitējumu, ja tiek konstatēts LESD 267. panta trešās daļas pārkāpums.

Secinājumi

1. Jebkādas argumentācijas neesamība pēdējās instances tiesas nolēmumā par atteikumu vērsties EST prejudiciālā nolēmuma pieņemšanai *per se* rada Konvencijas 6. panta pārkāpumu. Taču ECT ar īpašu rūpību izvērtē, vai ir vismaz netieši iespējams izsecināt motivāciju, kāpēc pēdējās instances tiesa nav izpildījusi LESD 267. panta trešajā daļā noteikto pienākumu, pat ja nolēmumā nav norādīts, ka lietas dalībnieks lūgumu vērsties EST ir iesniedzis.
2. ECT konstatēts tiesību uz taisnīgu tiesu pārkāpums saistībā ar LESD 267. panta trešās daļas neizpildi nav patstāvīgs pamats saņemt kompensāciju. Minētais neliedz pieteikuma iesniedzējam pretendēt uz kompensāciju par morālo kaitējumu.

norādāmā pamatojuma detalizācijas pakāpi. Sk. tiesneša Wojtičeka (*Wojtyczek*) atsevišķās domas pie Eiropas Cilvēktiesību tiesas sprieduma lietā: 38369/09 *Schipani and Others v. Italy*.

¹⁶ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 38369/09 *Schipani and Others v. Italy*, 69.–73. punkts.

¹⁷ Turpat, 83.–87. punkts.

**CIVILTIESISKO ZINĀTŅU
SEKCIJA**

CIVILTIESISKĀS ATBILDĪBAS LĪGUMISKA IEROBEŽOŠANA

CONTRACTUAL LIMITATION OF THE CIVIL LIABILITY

Kalvis Torgāns, Dr. habil. iur.

LU Juridiskās fakultātes Civiltiesisko zinātņu katedras profesors

Summary

The principle of full compensation (*restitutio ad integrum*) is amongst the cornerstones of civil law indicated by the article 1779 of the Civil Law. Derogations from this principle are permitted only where expressly provided so by the law. This issue has become widely topical in the light of the financial crisis and the ensuing claims that have been brought against the audit companies for the damage caused by unidentified and unreported solvency problems in the financial statements of the banks. The author of the article argues that only the legislator could set the exceptions from the principle of full compensation and provide a justification for their application.

Atslēgvārdi: līgumu brīvība, civiltiesiskā atbildība, revidenta atbildība, zaudējumi.

Keywords: freedom of contract, civil liability, auditor's liability, damages.

Pretruna starp fundamentāliem tiesību principiem

Civiltiesisks līgums bez sankcijām nav nekā vērts! Tā mācīja Juridiskās fakultātes vēsturē leģendāra persona docents Aleksandrs Pavars. Zinātniski izsakoties, katrai līguma pusei ir vajadzīgi tiesiskās aizsardzības līdzekļi, kas palīdz sasniegt līgumā noteikto. Viens no tiem ir civiltiesiskā atbildība, kas gan mudina līgumu izpildīt, gan ļauj saņemt attiecīgu kompensāciju, ja līgums netiek pienācīgi izpildīts. Ir grūti iedomāties, ka mūsu dienu realitātē kāds atteiktos no savu interešu nodrošinājuma vai piekristu to ierobežojumam. Bet, no otras puses, vai kreditoram var uzlikt par pienākumu prasīt līgumsodu vai zaudējumu atlīdzību, ja viņš kaut kādu apsvērumu dēļ to nevēlas darīt? Ir taču līdzēju autonomija un līgumu brīvība! Mūsu dienās nav iedomājams tāds, piemēram, būvniecības līgums, kurā būtu ierakstīts, ka būvuzņēmējs apņemas uzbūvēt lielveikala ēku, bet, ja uzbūvētā ēka vēlāk sabruks, tad viņa atbildība aprobežojas tikai ar tādu summu, kas samaksāta par būvdarbu veikšanu. Ja tāda iespēja būtu, tad droši vien atrastos diezgan daudz tādu būvuzņēmēju, kas pamanītos panākt, faktiski uzspiestu, šādus līguma noteikumus. Tad jau sen būtu strīdi tiesās par līgumiem, kuros viena puse uzņemas dot lietu vai veikt darbu, sniegt pakalpojumu, bet ar pienākumiem saistītajam ir izdevies panākt, ka līgumā viņam nosaka ierobežojumus zaudējumu atlīdzības ziņā. Taču tādi tiesas spriedumi, kuros būtu atzīti šādi līgumiski ierobežojumi, nav atrodami.

Tomēr jautājums par atbildības ierobežošanu praksē parādās dažādu citu līgumu noslēgšanas procesā, un atbildības ierobežošanas iniciatori atsaucas gan uz

līgumu brīvības principu, gan nespēju paredzēt un vēlāk atlīdzināt visus zaudējumus. Tā tas ir, slēdzot līgumus par radoša darba izpildi, piemēram, par kādu medikamentu izstrādāšanu jaunu gripas paveidu ārstēšanai. Jāpiebilst gan, ka darbu veicēji ir kļuvuši pietiekami piesardzīgi, lai atturētos solīt noteikta pozitīva rezultāta sasniegšanu, bet gaidāmo darba mērķi formulētu tā, ka iespējams arī negatīvs rezultāts. Cits lauciņš, kurā arī tiek risināts atbildības ierobežošanas jautājums, ir jau sen uzbūvētu māju pārdevuma līgumi, kuros ietver formulējumu “kāda tā ir” un kā sekas no tā – noteikumu, ka pārdevējs nenes atbildību ne par kādiem slēptiem trūkumiem un vainām. Tāpat arī advokāti līgumos ar klientiem mēdz norādīt, ka nesola pozitīvu tiesas spriedumu.

Visai skaļi pasaules mērogā ir izvirzīts jautājums par auditoru kompāniju (revidentu) atbildību par sekām, ko izraisījušas banku un citu komersantu gada pārskatu revīzijās neatklātas kļūdas un ļaunprātības. Sakarā ar ekonomisko krīzi, kas izraisīja banku sabrukumu un citādus finanšu sistēmas traucējumus daudzās valstīs, ir uzsākti civiltiesiski strīdi, kuros banku maksātnespējas administratori un akcionāri vai banku pārvaldības institūcijas pieprasa zaudējumu atlīdzību no revidentiem un auditoru sabiedrībām, pamatojot prasījumus ar to, ka revīzijās nav atklātas banku pastāvēšanu apdraudošas nepilnības grāmatvedības dokumentos, it sevišķi finanšu gada pārskatos. Masu saziņas līdzekļos šādi strīdi un tiesu procesi tiek atspoguļoti samērā skopi konfidencialitātes dēļ, taču ir atrodama informācija gan par auditoru kompāniju samaksātām summām un pušu noslēgtiem izlīgumiem, kas dažkārt ietver pat ievērojamas naudas summas, gan par tiesas procesiem. Jautājums par to, vai revidentu atbildību var līgumiski ierobežot, nosakot kādu maksimālo robežu, piemēram, ne vairāk par atlīdzību, kāda maksāta par revīzijas veikšanu, ir fundamentāls līgumu brīvības un vienlaikus arī civiltiesiskās atbildības izpratnes jautājums. Tajā ietilpst problēma, vai līgumu brīvības princips ietver arī brīvību izslēgt atbildību no civiltiesiska līguma.

Līgumu brīvība nevar būt absolūta

Līgumu brīvība ir viens no Latvijā un citur pasaulē plaši atzītiem principiem līgumisko attiecību veidošanā. Pretstatā administratīvo tiesību būtības raksturojumam (aizliegts viss, kas nav atļauts ar likumu), par aksiomātisku tiek uzskatīts šāds princips: privāttiesībās atļauts viss, kas nav tieši aizliegts. Nozīmīgākā Eiropas vadošo juristu izstrādātā saistību tiesību unifikācijas projekta *Kopējais modelis*¹ veidotāji līgumu brīvību nosauc kā vienu no galvenajiem mērķiem, kas nodrošināmi līgumu attiecību veidošanā Eiropas Savienībā. Šķiet, nekaitīgi, ja līdzēji bez viltus, spaidiem un maldināšanas vienojas par kāda uzdevuma izpildi, bet atbildība par tā nepienācīgu izpildīšanu ierobežo. Ja tāda vienošanās uzskatāma par vienīgi pušu savstarpēju attiecību lietu, tad ne valstij, ne kādam citam iejaukties nav pamata. Taču vienošanās var skart trešo personu vai sabiedriskās intereses. Tad jābūt citādi!

Kopējā modeļa II grāmatas 1:102. pantā par līdzēju autonomiju ir atruna, ka puses līgumā gan brīvi nosaka tā saturu, taču ievērojot obligātās (imperatīvās)

¹ Draft Common Frame of Reference (DCFR). Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law Draft Common Frame of Reference (DCFR). Pieejams: http://ec.europa.eu/justice/policies/civil/docs/dcfir_outline_edition_en.pdf. [aplūkots 2016. gada 6. februārī].

normas. Līdzēji var izslēgt kādu no *Kopējā modeļa* normām vai piemērot ierobežotā vai pārveidotā veidā, izņemot gadījumus, kad tieši noteikts pretējais. Komentāros par *Kopējā modeļa* trešās grāmatas 1:103. pantu, kas raksturo labas ticības principu Latvijas izpratnē (*good faith and fair dealing* – angl.), norādīts, ka puses nedrīkst līgumā ietvert noteikumus, kas ir pretrunā ar šo principu². Parasti novirze no labas ticības izpaužas sevišķi smagu sankciju noteikšanā par saistību nepildīšanu. Tad valsts uzskata par vajadzīgu iejaukties, un tāda iejaukšanās izsauc vienas ieinteresētās puses enerģisku atsaukšanos uz līgumu brīvību, kā tas bija vērojams Saeimā, kad pārmērīgo līgumsodu dēļ sprieda par līgumsodu noteikšanas un piemērošanas reformu.³ Tiesu prakse ir apstiprinājusi iespēju labot situāciju, kurā līgumsods ir pārāk apgrūtinošs parādniekam. Tāpat būtu jāatzīst tiesas (valsts) iejaukšanās arī tad, ja sankcijas ir pārāk vājas, tātad nav pietiekami aizsargātas kreditora intereses. Te nonākam pie it kā paradoksālas atziņas: pretēji līgumam ar pārmērīgi lielu līgumsodu var būt līgums, kurā vispār nav paredzēts līgumsods. Tas der tikai līgumsodam, bet neder zaudējumu atlīdzības noteikšanā. Atteikšanās no zaudējumu pilnas atlīdzības principa nozīmētu atteikšanos no atbildības galvenā uzdevuma īstenošanas.

Kopējā modeļa VI grāmatas 5:401. pants nosaka, ka atbildība nevar tikt izslēgta vai samazināta par tīši nodarītu zaudējumu, kā arī tad, kad zaudējumi radušies no skaidri redzamas nepietiekamas rūpības un izpaukušies personas veselībai nodarītā kaitējumā (ietverot nonāvēšanu) un citos gadījumos, kad atbildības ierobežošana būtu prettiesiska vai pretrunā ar labas ticības principu. Atsevišķi norādīts, ka atbildību nevar izslēgt vai ierobežot par kaitējumu, ko izraisījis produkts ar defektiem, kā to nosaka VI. – 3:204. pants, kā arī citos gadījumos, kad tā nosaka likums⁴. Ar cieņu izturoties pret šo ES tiesību unifikācijas projektu, jāsaka tomēr, ka tajā ir samērā vispārīgs formulējums, kas nedod skaidrību par izņēmumiem, kuri konkrēti izriet no *Kopējā modeļa* teksta, bet jo sevišķi – kuri noteikti likumā.

Civillikuma⁵ 1779. pantā noteikts: “*Katram ir pienākums atlīdzināt zaudējumus, ko viņš ar savu darbību vai bezdarbību nodarījis.*” Taču ir zināmas šaubas par to, vai citētā norma atzīstama par imperatīvu, ko nedrīkst grozīt ar līdzēju vienošanos. Turklāt pat imperatīvas normas darbību var aprobežot speciālās normas. Šādā sakarā aplūkosim strīdu, kas skar atbildību, bet kura būtību var raksturot arī citādi, kā strīdu par ēkas atbilstību tai kvalitātei, par kādu vienojušies līdzēji.

Viena SIA pārdeva otrai SIA viesnīcas ēku. Līdzēji ierakstīja līgumā šādu punktu:

“*Parakstot līgumu, līdzēji apliecina, ka, nosakot pirkuma maksu, tās nerīkojas ļaunprātīgi un apzinās Īpašuma vērtību un ka ne tagad, ne nākotnē līdzēji necels viens pret otru pretenzijas vai prasības par līguma atcelšanu vai pirkuma maksas maiņu nesamērīgu zaudējumu dēļ.*” Vēlāk pircējs tomēr cēla prasību par zaudējumu atlīdzību, kas radušies, novēršot ēkā atklājušos trūkumus, un atsaucās uz CL 1612. pantu. Prasītāja centās pierādīt aplēptus trūkumus nopirktajā un pieņemtajā nekustamajā īpašumā, apgalvojot, ka trūkumus nevarēja konstatēt īpašuma

² Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Pieejams: http://ec.europa.eu/justice/contract/files/european-private-law_en.pdf. Pp. 175–176 [aplūkots 2016. gada 6. februārī].

³ Kārklīņš J., Buls L. Līgumsoda reforma. *Jurista Vārds*. 2013. 3. decembris, Nr. 49, 32.–43. lpp.

⁴ DCFR. VI. – 5:401: Contractual exclusion and restriction of liability [aplūkots 2016. gada 6. februārī].

⁵ Civillikums. Latvijas Republikas likums. Pieņemts 1937. gada 28. janvārī, atjaunots spēkā ar 14.01.1992. likumu. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1992, Nr. 4/5.

pieņemšanas brīdī un ka CL 1612. pantam ir vispārējas normas raksturs.⁶ Rodas jautājums, vai šis pants satur imperatīvu normu. Atbilde ir negatīva un tāpēc par labu līgumu brīvībai. Tātad jāņem vērā pušu līgumā ietvertā apņemšanās neizvirzīt pretenzijas. CL 1619. pants pieļauj, ka attiecībā uz lietas kvalitāti iespējami gadījumi, kad “atsavinātājs uzņemies atbildību noteiktās robežās”, vērā ņemami tikai izņēmumi, tostarp atsavinātāja tieši apgalvojumi par trūkumu neesamību, vai to slēpšana ļaunā nolūkā (CL 1616., 1617. p.). Savukārt CL 1613. pantā teikts, ka atsavinātājs neatbild par trūkumiem, kas ieguvējam bijuši zināmi vai vismaz, piegriežot visparastāko uzmanību, nevarēja palikt viņam apslēpti. Pircējam, kas ir komersants, bija visas iespējas iepazīties ar mājas stāvokli.

Varam konstatēt, ka strīds būtībā nav par atbildības ierobežošanas atļautību. Strīds ir par to, vai puses ar vienošanos var padarīt par tiesisku ēkas ar trūkumiem pārdošanu, tāpat kā veikalos piedāvā ilgstoši nenopirktas nocenotas preces. Vienlaikus to var traktēt kā atbildības izslēgšanu, taču pušu pārdošanu nevar kvalificēt kā prettiesisku rīcību. Puses ir pateikušas, ka viņas zina, kādā stāvoklī ir viesnīcas ēka, un tāpēc nevar būt ne pārmetumi, ne atbildība par trūkumiem. Izņēmums būtu ļaunprātīgi apslēpti trūkumi. Viesnīcas atsavinājuma dalībnieku vienošanās atbilst CL 1617. pantam par līgumisku atbildības ierobežošanu. Pušu gribas nozīme uzsvērtā AT Senāta spriedumā lietā Nr. SKC-185/2009, kurā atrodams šāds teikums:

“Lai arī Civillikuma 1614. pants saista atsavinātāja atbildību tieši ar “līguma noslēgšanu”, pieņemšanas nodošanas akta parakstīšana no pircēja puses, neizvirzot iebildumus par atsavināto lietu, var tikt vērtēta kā akcepts tam, ka lietas trūkumi ieguvējam ir zināmi, kas savukārt ir pamats atsavinātāja atbrīvošanai no atbildības atbilstoši Civillikuma 1613. panta otrajai daļai” ([6.2.] punkts)⁷.

Attiecībā uz zaudējumu atlīdzību jāuzsver, ka tās uzdevums ir nodrošināt ekvivalenci mantiskajās attiecībās un pārkāpumā izjauktā mantiskā stāvokļa iespējami pilnīgu atjaunošanu. Tas ir galvenais mērķis, kāpēc vispār pastāv civiltiesiskā atbildība. Tāpēc izņēmumu noteikšana var būt vienīgi likumdevēja prerogatīva, kas var izpausties dažādās formās, piemēram, izslēdzot atbildību par vieglu neuzmanību, ierobežojot līgumsoda un zaudējumu atlīdzības vienlaicīgu piemērošanu. Tā, CL 1972. panta otrā daļa nosaka, ka, ja glabātājs uzņemas lietu glabāt bez atlīdzības, tad viņš atbild tikai par ļaunprātību vai rupju neuzmanību. Tātad izslēgta atbildība par vieglu neuzmanību. Savdabīgs ierobežojums atrodams likuma *Par aviāciju* 104. pantā: *“Šā likuma 98.–100. un 102. pantā noteikto pārvadātāja atbildību, tas ir, maksimālo zaudējumu atlīdzināšanas apmēru, var ierobežot kārtībā, kādu paredz starptautiskie līgumi, kuru dalībniiece ir Latvijas Republika, vai pasažieru, bagāžas un kravas gaisa pārvadājumu noteikumi.”*⁸ Šādu izņēmumu ierakstīšana likumos ticami rāda, ka citos gadījumos valda likuma vispārējie noteikumi.

⁶ Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2015. gada 12. novembra spriedums lietā Nr. C04220613 (nav publicēts).

⁷ Augstākās tiesas Senāta spriedums lietā Nr. SKC-185/2009. Pieejams: http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/hronologiska-seciba_1/2009/ [aplūkots 2016. gada 21. februārī].

⁸ Par aviāciju. Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1994. 20. oktobris, Nr. 123.

Revidentu darba īpatnības

Jautājums par auditoru kompāniju sniegtajiem pakalpojumiem pelna sikāku analīzi, jo tieši šajā jomā ir ierosinājumi pielietot un atzīt līgumiskus atbildības ierobežojumus. Vispirms jāpasaka, ka auditoru kompāniju darbības var nosacīti iedalīt divās grupās. Pirmā ir tā, kuras ietvaros tiek veiktas attiecīgās valsts likumos paredzētās komercsabiedrību gada vai konsolidēto pārskatu revīzijas. ES normatīvie akti paredz konkrēta lieluma un rakstura komercsabiedrību finansiālo pārskatu obligātas revīzijas (*“statutory audits”*). Otra grupa ir tādi darbi, kuros revidenti tiek lūgti izstrādāt rekomendācijas par finansiāliem vai cita ekonomiska rakstura darījumiem, akciju vai uzņēmumu pirkšanu vai pārdošanu, investīciju izdarīšanu u. tml., kur ļoti liela nozīme ir tirgus cenu svārstībām un to prognozēšanai.

Salīdzinot šīs divas grupas, jākonstatē, ka, veicot gada un konsolidēto pārskatu revīzijas, revidenti veic būtībā ļoti zināmu rutīnas darbu, kurā nenoteiktības elementu ir daudz mazāk, nekā cenšoties izvērtēt finanšu darījumu vājās un stiprās puses. Tāpēc, ja vispār pieļautu atbildības ierobežošanu, ļoti maz būtu argumentu, kāpēc tas pieļaujams pirmajā, pietiekami skaidri reglamentētā un pierastā darbu grupā, turpretim otrajā grupā uzdevuma izpilde saistīta ar lielāku nenoteiktību, tirgus svārstībām, un jāņem vērā, ka tad, ja pasūtītājs pieprasa simtprocentīgi drošus atzinumus un prognozes, audita kompānija (revidents) var atteikties uzņemt darbu vispār vai uzņemties tādu tikai pie ierobežotas atbildības.

ES institūciju līmenī jau ir izskanējuši viedokļi par nepieciešamību risināt auditoru atbildības ierobežošanas jautājumu, nenorādot tieši, vai izņēmumi būtu taisāmi tikai otrajā no apskatītajiem darbības veidiem vai arī pirmajā. Iepazīstot šīs diskusijas, redzams, ka priekšplānā ir jautājums par to, vai trešās personas, kas izlasījušas publiskotos auditoru atzinumus un paļaujas uz tajos sniegtās informācijas drošumu, slēgušas darījumus, respektīvi, pirkušas akcijas, organizējušas uzņēmumu apvienošanas u. tml. Pamatojums ierobežojumiem gan vairāk ir nevis teorētisks, bet prakses realitātes veidots un auditoru profesionālo apvienību enerģiski virzīts. Proti, vērtējot situāciju praksē, redzams, ka aizvien mazāk veidojas audita kompānijas, jau trūkst revidentu, kas apkalpo visas tās sabiedrības, kurām vajadzīgs ārējs revidents. Atbildības precedenti atbaida no revidentu biznesa. Zināma loma varētu būt arī tam, ka konkurencē ir izvirzījies tā sauktais Lielais četrinieks, kas kavē citu kompāniju ienākšanu tirgū. Taču tieši uz lielajām kompānijām klienti un to akcionāri skatās kā uz “dziļajām kabatām” (*“deep pockets”*), kurās vienmēr ir nauda, pat ja komercsabiedrības sabrukumu izraisījušas pašu kļūdas vai ļaunprātības.

2008. gada 5. jūnijā Eiropas Kopienų Komisija, ņemot vērā Eiropas Kopienų dibināšanas līguma 211. panta otro ievilkumu, nāca klajā ar IETEIKUMU par pilnvaroto revidentu un revīzijas uzņēmumu civiltiesiskās atbildības ierobežošanu⁹. Tas ir netipisks, bet tomēr visai autoritatīvs rekomendējoša rakstura dokuments, kas nav jāizpilda, bet tomēr dod dalībvalstīm ierosmi lemt un pētīt.

⁹ Komisijas Ieteikums (2008. gada 5. jūnijs) par pilnvaroto revidentu un revīzijas uzņēmumu civiltiesiskās atbildības ierobežošanu (izziņots ar dokumentu K(2008) 2274). Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:32008H0473&from=LV> [aplūkots 2016. gada 26. janvārī]; *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, 2008. 21. jūnijs, L 162/39.

Dalībvalstis aicinātas informēt Komisiju par pasākumiem, kas veikti, ņemot vērā šo ieteikumu.

Dokumenta preambulā norādīts, ka kapitāla tirgus sekmīgai darbībai nepieciešama noturīga revīzijas jauda un konkurētspējīgs revīzijas pakalpojumu tirgus, kurā ir pietiekama tādu revīzijas uzņēmumu izvēle, kas spēj un vēlas veikt to uzņēmumu gada pārskatu obligātās revīzijas, kuru vērtspapīri tiek laisti tirdzniecībā dalībvalsts regulētā tirgū. Tomēr uzņēmumu tirgus kapitalizācijas augošā nestabilitāte radījusi daudz lielāku atbildības risku, taču piekļuve apdrošināšanas segumam pret riskiem, kas saistīti ar šādām revīzijām, kļuvusi daudz ierobežotāka. Tā kā neierobežota atbildība var atturēt revīzijas uzņēmumus un tīklus no ienākšanas Kopienas uzņēmumu starptautiskajā revīzijas tirgū, ir maz izredžu, ka parādīsies jauni revīzijas tīkli, kas spēj veikt šādu uzņēmumu obligātās revīzijas. Tādēļ to revidentu un revīzijas uzņēmumu, tostarp koncernu, revidentu atbildībai, kas veic sarakstā iekļauto uzņēmumu obligātās revīzijas, jābūt ierobežotai. Vienlaicīgi gan atgādināts, ka nekāds atbildības ierobežojums nav attaisnojams un nav piemērojams apzinātu revidentu profesionālo pienākumu pārkāpumu gadījumā, nevar mazināt jebkuras cietušās personas tiesības saņemt taisnīgu atlīdzību.

EK Komisijas rekomendāciju īstenošanas ceļi

Komisija uzsvērusi, ka tieši dalībvalstīm savos tiesību aktos būtu jālemj par revidentu atbildības ierobežošanu, vai nu nosakot atbildības maksimumu, vai arī tiesību aktos izveidojot samērīgas atbildības sistēmu, saskaņā ar kuru pilnvarotie revidenti un revīzijas uzņēmumi ir atbildīgi vienīgi sava ieguldījuma radītajā kaitējuma apmērā bez solidāras atbildības kopā ar citām kaitējumu, iespējams, izraisījušajām personām. Dalībvalstis, kurās jebkādas prasības pret pilnvarotajiem revidentiem var izvirzīt vienīgi revidējamais uzņēmums, bet ne atsevišķi akcionāri vai kāda cita trešā persona, valstij arī jārada iespējas uzņēmumam, tā akcionāriem un revidentam noteikt atbildības ierobežojumu, nodrošinot revidētā uzņēmuma ieguldītājiem piemērotas garantijas.

Ieteikuma dokumenta 5. pantā norādīts uz iespējamiem atbildības ierobežošanas paņēmieniem. Ieteikts izmantot vienu vai vairākus no šādiem paņēmieniem: a) maksimālas finanšu summas noteikšana vai šādas summas aprēķina formulas izveide; b) tādu principu kopas izveide, saskaņā ar kuru pilnvarotā revidenta vai revīzijas uzņēmuma atbildība nepārsniedz tā faktisko ieguldījumu zaudējumus, kurus prasītājs cietis, un attiecīgi revidents nav solidāri atbildīgs kopā ar citiem likumpārkāpējiem; c) noteikums, kas ļauj revidējamajam uzņēmumam un pilnvarotajam revidentam vai revīzijas uzņēmumam noteikt atbildības ierobežojumu līgumā. Turpinājumā norādīts, ka tad, ja atbildību ierobežot atļautu ar līgumu, dalībvalstīm jānodrošina šādu nosacījumu ievērošana: a) līgumu var pārskatīt juridiskā procesā; b) ierobežojumu, kas attiecas uz revidējamo uzņēmumu, kopīgi apspriež pārvaldes, vadības un uzraudzības padomes locekļi, kas minēti Padomes Direktīvas 78/660/EEK 50.b pantā, un šādu lēmumu apstiprina revidējamā uzņēmuma akcionāri; c) ierobežojumi un jebkuri grozījumi tajos tiek publicēti revidēto uzņēmumu kontu piezīmēs. Risinot šos jautājumus, dalībvalstis ņem vērā ietekmi uz finanšu tirgiem un ieguldītājiem, kā arī ietekmi uz revīzijas kvalitāti, risku un revidējamo uzņēmumu apdrošināšanas iespējām.

No šī dokumenta var izdarīt arī Latvijas praksei svarīgus secinājumus. Pirmkārt, jautājums ievirzāms aprobežojumu gultnē nevis voluntāri pēc līdzēju vienošanās, bet gan ar likumu pieļaujot to kā izņēmumu! Otrkārt, līgumiska atbildības ierobežošana nevar sākties, pirms valsts likumos nav noteiktas robežas, izvēlēts un konkretizēts kāds no variantiem.

Pagaidām nav tādu ziņu, ka Latvijas valsts iestādes būtu kaut ko izdarījušas Ieteikuma īstenošanai. Taču ļoti iespējams, ka šo jautājumu tomēr nākotnē nāksies risināt. Jau 2008. gadā ES darba grupa konstatēja, ka septiņās valstīs ir noteikti revidentu atbildības ierobežojumi¹⁰. Dažas valstis, piemēram, Apvienotā Karaliste, jau ir paspējušas gan aizliegt ierobežot, gan atzīt un atļaut atbildības ierobežojumu. Sabiedrību likuma (*Companies Act*) 310. pants 1985. gada redakcijā pasludināja par spēkā neesošu jebkādu vienošanos, kas kaut kādā veidā ierobežoja vai izslēdza revidenta atbildību par neuzmanību, kļūdu, vai pienākuma neizpildīšanu. Taču Sabiedrību likuma 2006. gada redakcija 2008. gada 6. aprīlī tika grozīta, pieļaujot sevišķos gadījumos revidenta atbildības ierobežošanu¹¹.

Sabiedrību likuma 532. pantā vispārēji noteikts, ka līguma noteikumi par atbildības ierobežošanu nav spēkā, izņemot 533. un 534. pantā noteiktos izņēmumus. Turpinājumā teikts, ka izņēmumi var būt pielikti, 1) atbrīvojot revidentu no atbildības par prasījumiem, kurus tiesa ir noraidījusi, tostarp atzīstot, ka revidenta rīcība bijusi godīga un saprātīga; 2) nosakot konkrētu ierobežojuma summu vai formulu, kā šī summa nosakāma, un vienošanās ir apstiprināta ar sabiedrības dalībnieku (akcionāru) sapulces lēmumu, norādot īpašos apstākļus (neparastas grūtības, neparasti sarežģīti apstākļi), kāpēc atbildība tiek ierobežota. Turklāt jāievēro arī Likuma par negodīgiem līguma noteikumiem (1997) prasības.¹²

Jautājums par banku sabrukumu sekām bieži tiek saistīts ne tikai ar revidentu iespējamām kļūdām, bet arī ar uzraugošo institūciju atbildību, un Latvijā tāda ir Finanšu un kapitāla tirgus komisija (FKTK). Pētījumā par uzraudzības institūciju un revidentu atbildību Oksfordas Universitātes pētnieks Dolans Nolans ir detalizēti raksturojis piecus atbildības piemērošanas modeļus, kādi atrodami Eiropā, Āzijā un Amerikā, sākot no atbildības par jebkuru vainas pakāpi, turpinot ar atbildību tikai ļaunprātības un rupjas neuzmanības gadījumos un noslēdzot ar pilnīgu imunitāti noguldītāju civiltiesiskos prasījumos pret uzraugu vai revidentu sakarā ar bankas maksātnespēju. Norādīts, ka atbildības saprātīgu ierobežojumu noteikšanu atbalsta arī Pasaules Banka.¹³

Atbildības līgumiskas ierobežošanas aspektā būtu aplūkojams CL 1785. pants, kurā teikts: *“Ja zaudējumu atlīdzības pienākums izriet no līgumiskas saistības pārkāpuma, tad atlīdzības apmēru noteic šī līguma saturs.”* Vai šis pants dod pamatu

¹⁰ COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT. Accompanying document to the COMMISSION RECOMMENDATION CONCERNING THE LIMITATION OF THE CIVIL LIABILITY OF STATUTORY AUDITORS AND AUDIT FIRMS SUMMARY OF THE IMPACT ASSESSMENT {C(2008) 2274 final} {SEC(2008) 1975}. Pieejams: http://ec.europa.eu/internal_market/auditing/docs/liability/summary_en.pdf [aplūkots 2016. gada 20. februārī].

¹¹ Companies Act 2006. [United Kingdom]. Pieejams: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/46/pdfs/ukpga_20060046_en.pdf [aplūkots 2016. gada 26. janvārī].

¹² Professional liability of accountants and auditors. Publication of The Association of Chartered Certified Accountants (ACCA). Pieejams: http://www.accaglobal.com/content/dam/acca/global/PDFmembers/2012/2012p/Prof_liability.pdf [aplūkots 2016. gada 26. janvārī].

¹³ Nolan D. The Liability of Financial Supervisory Authorities. Pieejams: <https://www.law.ox.ac.uk/people/donal-nolan> [aplūkots 2016. gada 20. februārī].

uzskatīt, ka līgumā var noteikt atbildības apmēru, piemēram, maksimālās summas veidā?

CL komentāros ir skaidrots, kādā nozīmē līgumā var noteikt atlīdzības apmēru, nosaukti daži varianti, kad būtu respektējama līdzēju vienošanās. Tāda varētu būt vienošanās, ka nav atlīdzināma atrautā peļņa vai ka piemērojams ieskaita līgumsods (kas nozīmē zaudējumu kompensāciju ar līgumsoda veidā samaksāto summu)¹⁴. Šos piemērus varētu vēlreiz vērtēt mūsu dienu apstākļos vai papildināt, nosaucot iespēju līgt par izslēdzoša līgumsoda piemērošanu vai ārvalstīs pazīstamā zaudējumu iepriekšējas novērtēšanas paņēmiena (*agreed and liquidated damages*) piemērošanu tad, ja zaudējumu apmēra noteikšana ir sevišķi grūta. Šie risinājumi faktiski nav pretrunā ar zaudējumu pilnas atlīdzības principu. Lai taisītu citus izņēmumus, ir jābūt sevišķiem argumentiem, bet par tādu atzīšanu, kā norādīts, jālemj likumdevējam.

Secinājumi

1. Līgumiska civiltiesiskās atbildības ierobežošana ir pieļaujama robežās, kādās tā neskar trešo personu tiesības un nav pretrunā ar labas ticības principu.
2. Līgumu brīvības princips ir viens no galvenajiem principiem, kuru īstenošana nodrošināma Eiropas Savienībā. Taču līgumu brīvība nevar būt absolūta, it sevišķi attiecībā uz zaudējumu pilnas atlīdzības principu.
3. Pastāvošā kolīzija starp zaudējumu pilnas atlīdzības un līgumu brīvības principiem risināma, atzīstot ierobežojumus abu principu īstenošanā.
4. Civillikuma 1785. pants, kas nosaka pušu tiesības līgt par atbildības apmēru, piemērojams tādā apjomā, kāds nosakāms atbilstoši labai ticībai, likumā noteiktiem vai no sevišķās situācijas izrietošiem apstākļiem.
5. ES institūciju rekomendācija dalībvalstīm ar likumu noteikt revidentu atbildības ierobežojumus ļauj secināt, ka revidentu darbā ir saskatāmas sevišķas pazīmes, kas varētu būt par pamatu ierobežojumu noteikšanai, taču tajā pašā laikā rāda, ka līdzēju patvaļa nav atzīstama.

Bibliogrāfija

Literatūra

1. Kārklīņš J., Buls L. Līgumsoda reforma. *Jurista Vārds*. 2013. 3. decembris, Nr. 49, 32.–43. lpp.
2. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Ceturtā daļa. Saistību tiesības. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans Īpašums, 2000.
3. Nolan D. The Liability of Financial Supervisory Authorities. Pieejams: <https://www.law.ox.ac.uk/people/donal-nolan> [aplūkots 2016. gada 20. februārī].

¹⁴ Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Ceturtā daļa. Saistību tiesības. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans Īpašums, 2000, 275.–276. lpp.

Normatīvie tiesību akti

1. Civillikums. Latvijas Republikas likums. Pieņemts 1937. gada 28. janvārī, atjaunots spēkā ar 14.01.1992. likumu. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1992, Nr. 4/5.
2. Companies Act 2006. [United Kingdom]. Pieejams: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/46/pdfs/ukpga_20060046_en.pdf [aplūkots 2016. gada 26. janvārī].
3. Par aviāciju. Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1994. 20. oktobris, Nr. 123.

Juridiskās prakses materiāli

1. Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2015. gada 12. novembra spriedums lietā Nr. C04220613 (nav publicēts).
2. Augstākās tiesas Senāta spriedums lietā Nr. SKC-185/2009. Pieejams: http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/hronologiska-seciba_1/2009/ [aplūkots 2016. gada 21. februārī].
3. COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT. Accompanying document to the COMMISSION RECOMMENDATION CONCERNING THE LIMITATION OF THE CIVIL LIABILITY OF STATUTORY AUDITORS AND AUDIT FIRMS SUMMARY OF THE IMPACT ASSESSMENT {C(2008) 2274 final} {SEC(2008) 1975}. Pieejams: http://ec.europa.eu/internal_market/auditing/docs/liability/summary_en.pdf [aplūkots 2016. gada 20. februārī].
4. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law Draft Common Frame of Reference (DCFR). Pieejams: http://ec.europa.eu/justice/policies/civil/docs/dcfr_outline_edition_en.pdf.
5. Komisijas Ieteikums (2008. gada 5. jūnijs) par pilnvaroto revidentu un revīzijas uzņēmumu civiltiesiskās atbildības ierobežošanu (izzinots ar dokumentu K(2008) 2274). Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:32008H0473&from=LV> [aplūkots 2016. gada 26. janvārī]; *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, 2008. 21. jūnijs, L 162/39.
6. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Pieejams: http://ec.europa.eu/justice/contract/files/european-private-law_en.pdf. [aplūkots 2016. gada 6. februārī].

ROMIEŠU TIESĪBU IETEKME UZ ĪPAŠNIEKA ATBILDĪBAS TIESISKO REGULĒJUMU CIVILLIKUMĀ

IMPACT OF ROMAN LAW ON OWNER'S LIABILITY REGULATION BY THE CIVIL LAW

Jānis Rozenfelds, Dr. iur.

LU Juridiskās fakultātes Civiltiesisko zinātņu katedras profesors

Summary

Latvian Civil Law (CL) includes various types of liability by the owner. Owners have the right to self-defence and, in relation to this, even the right to destroy the property of other persons (Section 1040 CL). Modern law requires that the object saved must be more valuable than the one sacrificed.

Another three types of liability by "every owner" – to maintain buildings in good order (Section 1084 CL); compensate for losses caused by throwing, pouring or falling (Section 2358–2362 CL) and caused by animals (Section 2363–2368 CL) – is also borrowed from Roman law.

In sharp contrast to the types of liability mentioned above, there is another type of strict liability (paragraph 2 of Section 2347 of CL), which resembles wording of Section 469 of Civil Code of 1964.

Atslēgvārdi: atbildība, īpašnieks, pašaizsardzība, vaina, risks.

Keywords: liability, owner, self-defence, fault, risk.

Pašaizstāvības tiesības un atbildība par to robežu pārsniegšanu

Īpašniekam ir paš aizstāvības tiesības un, sakarā ar to tiesības pat iznīcināt svešas lietas, kuru dēļ viņam būtu jābaidās pazaudēt savu paša, ja viņam nav iespējams citādi novērst draudošo zaudējumu (Civillikuma¹ (turpmāk – CL) 1040. p.).

Ārkārtas situācijās ir dabiski, ja persona aizsargā savu īpašumu, pat ja šajā nolūkā tiek nodarīts kaitējums citas personas īpašumam. Kaitējuma nodarītāja rīcības attaisnojums šādā gadījumā ir nepieciešamība. Ja īpašnieks nojauc kaimiņa māju, lai saglābtu pats savējo, tad viņš nerīkojas nepieciešamās aizsardzības robežās. Tomēr viņa darbība var būt attaisnojama ar galēju nepieciešamību.

“Modernās tiesību sistēmas izvērta prasību, lai tas īpašuma tiesību objekts, kas šādā veidā tiek izglābts, būtu ievērojami vērtīgāks par to, kas šādas darbības rezultātā tiek iznīcināts. Šāds samērīgums ir acīmredzams, ja kāds, glābjot savu degošo māju, izbrādā kaimiņam piederošās puķu dobes, taču tas nav vairs tik acīmredzams tādā gadījumā, ja, šādi rīkojoties, tiek izpostīta citai personai piederoša māja.”²

¹ Civillikums: Latvijas Republikas likums. *Valdības Vēstnesis*, 1937. 20. februāris, Nr. 41.

² Zimmermann R. *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*. New York, Oxford: Clarendon Press, 1996, p. 999–1001.

Tieši tāds gadījums aprakstīts trīs romiešu tiesību fragmentos³, uz kuriem atsaucies gan R. Cimmermans (*Zimmerman*) iepriekš minētajā citātā, gan F. Bunge, norādot uz šiem fragmentiem kā uz pamatojumu CL 1040. panta priekštecī – Vietējo likumu kopojumā⁴ (turpmāk – VLK) 875. pantā paredzētajai īpašnieka atbildībai. Visos trīs fragmentos norādīts uz līdzīgām detaļām, ka tās varētu attiecināt uz vienu un to pašu situāciju, kad, cenšoties glābt savu māju no ugunsgrēka briesmām, kāds nojauc kaimiņa māju.

Savukārt veids, kādā F. Bunge izmantojis tos pašus citātus, drīzāk liecina, ka viņš uzskatījis šos fragmentus par atbildības standartu, kāds joprojām pielietojams laikā, kad notika kodifikācija, t. i., 19. gs. vidū. Savukārt apstākļi, ka šī pati norma – VLK 875. pants – bez izmaiņām iekļauta arī CL 1040. pantā, liecina, ka izmaiņas atbildības standartā, ja arī pastāvējušas, tad visādā ziņā neatspoguļojas pašā normā.

VLK normu izcelsmi iespējams konstatēt pēc avotu norādījumiem Vietējo civillikumu teksta krievu un vācu izdevumā.⁵ Viens no šādiem izdevumiem, kas publicēts ap 1890. gadu, joprojām atrodas Latvijas Nacionālajā bibliotēkā.⁶ Šajā tekstā gan ir lietota arhaiska romiešu tiesību avotu citēšanas sistēma, kad fragmenta (likuma) un paragrāfa cipari ir likti pirms attiecīgās grāmatas, piemēram, Digestu vai Institūciju apzīmējuma (attieciņi D. vai I.). Savukārt šajā referātā, lai lasītājam atvieglotu izmantotā romiešu tiesību avota atrašanu, izmantota modernāka citēšanas sistēma, norādot krājumu, piemēram, D., un aiz tā grāmatas, nodaļas (titula), fragmenta (likuma) un paragrāfa ciparus.⁷ Latīņu teksts salīdzināts pēc 1880. gada kodeksa⁸ un 1882. gada Institūciju un Digestu izdevuma.⁹ Tāpat tas salīdzināts ar tulkojumu angļu valodā.¹⁰

D. 9, 2, 49, 1 izmantota kā pamatojums atbrīvošanai no atbildības, ja kaitējums nodarīts galējas nepieciešamības situācijā, kad nav piemērojama atbildība par nodarīto kaitējumu uz speciāla likuma – *lex Aquilia* – pamata. Ugunsgrēks izmantots kā piemērs rīcības attaisnojumam: “*Celzs raksta par vīru, kurš nojaucis viņa kaimiņa māju, lai pasargātu no uguns savējo. Viņš uzskata, ka šajā gadījumā nav piemērojams Akvilija likums, jo ēka nojaukta, pastāvot pamatotām bažām par to, ka liesmas var sasniegt viņa paša māju.*”¹¹

Aprakstot tādu pašu epizodi, bet nedaudz citā kontekstā, cits romiešu jurists nonāk pie atšķirīgiem secinājumiem:

³ Ulp. D. 43, 24, 7, 4; Ulp. D. 9, 2, 49, 1; Ulp. D. 47, 9, 3, 7.

⁴ Baltijas vietējo likumu kopojums jeb Civillikumi (Vietējo likumu kopojuma III daļa, dažos izdevumos arī Latvijas (Baltijas) privātlikums, arī Vietējo civillikumu kopojums) apstiprināts 1864. gada 12. novembrī, stājies spēkā 1865. gada 1. jūlijā.

⁵ Kalniņš V. Romiešu civiltiesību pamati. Rīga: Zvaigzne, 1977, 210. lpp.

⁶ Свод Гражданских Узаконений Губерний Прибалтийских. Издание 1864 года, со включением статей по Продолжению 1890 года. С.-Петербург: Издание кодификационного отдела при государственном совете, 6. г.

⁷ Sīkāk par romiešu avotu citēšanas sistēmām skat.: Kalniņš V. Romiešu civiltiesību pamati. Rīga: Zvaigzne, 1977, 55.–56. lpp.

⁸ Corpus Iuris Civilis. Editio stereotypa altera. Volumen secundum. Codex Iustinianus. Recognovit. Paulus Krueger. Berolini. Apud Weidmannos. MDCCCLXXX.

⁹ Corpus Iuris Civilis. Editio stereotypa tertia. Volumen primum. Institutiones. Recognovit. Paulus Krueger. Digesta. Recognovit. Theodorus Mommsen. Berolini. Apud Weidmannos. MDCCCLXXXII.

¹⁰ The Digest Justinian. Edited by Alan Watson. Vol. 1–4. Philadelphia, Penn: University of Pennsylvania press, 2009.

¹¹ D. 9, 2, 49, 1.

“Galls (Gallus) šaubās, vai šāda rīcība būtu attaisnojama. Viņš raksta, ka tādā gadījumā, ja pret to, kurš šādos apstākļos nojaucis citam piederošu māju, celtu prasību par valdījuma vardarbīgu atņemšanu, tad diez vai pret šādu prasību viņš varētu sekmīgi aizstāvēties, norādot uz nepieciešamību. Servijs (Servius) apgalvo, ka tad, ja maģistrāts [amatpersona senajā Romā – J. R.] to izdara, tad šāda darbība ir attaisnojama, taču tāda pati privilēģija nebūtu piešķirama privātpersonai; taču, ja šāda darbība veikta vardarbīgi vai slepeni un uguns tomēr šo vietu nesasniedza, tad ir jāatlīdzina zaudējums vienkāršas vērtības apmērā, bet, ja liesmas tik tālu nonāca, tad nodarītājs atbrīvojams no atbildības. Tomēr, ja tas izdarīts, kamēr vēl nav sācies ugunsgrēks, taču ugunsgrēks sācies vēlāk, tad viņš nav atbrīvojams no atbildības. Labeons (Labeo) apgalvo, ka, lai atbrīvotu no atbildības, tad postījums nedrīkst būt izcēlies no vēlāka notikuma, bet jāvērtē tikai tie apstākļi, kādi bija kaitējuma nodarīšanas laikā.”¹²

“Labeons raksta, ka tad, ja izcēlies ugunsgrēks, un es nojaucu mana kaimiņa māju pašizsardzības nolūkos, prasību var celt gan pret mani, gan pret manu ģimeni? Tā kā es to izdarīju, lai glābtu savu paša dzīvokli, tad manai darbībai nepiemīt ļauns nolūks. Tāpēc es domāju, kas tas, ko Labeons raksta, nav pareizi.”¹³

Pārsteidzoši, ka ugunsnelaimes apraksta epizodes ir vienīgās, kas pamato minēto normu, un ka pats apraksts, kas visos trīs gadījumos ir tik līdzīgs, ka to varētu attiecināt uz vienu un to pašu gadījumu, romiešu juristus noved pie pilnīgi atšķirīgiem secinājumiem, dažos gadījumos atzīstot, ka īpašnieks no atbildības atbrīvojams, turpretim citos gadījumos – ka īpašniekam, kurš nojaucis kaimiņa māju, ir jāatbild par šādi nodarīto zaudējumu.

Ugunsgrēka briesmas bija nepārtraukts drauds cieši sablīvētajā Romas apbūvē. Šajā vidē, kur nepastāvēja valsts uzturēts ugunsdzēsības dienests, bet nedaudzās brīvprātīgo vienības, kas nodarbojās ar gandrīz pastāvīgi liesmojošo ēku dzēšanu, parasti aprobežojās tieši ar ēku nojaukšanu, lai neļautu ugunij izplatīties, tas, ka romiešu juristi attaisnojuši šādu nevērīgu attieksmi pret citai personai piederošu īpašumu, var būt izskaidrojams tādējādi, ka nojaucamā ēka tik un tā jau bija nolemta bojāejai. Šāds atbildības standarts būtu pilnīgi nepieņemams mūsdienās.

Līdztekus tam, ka lietoti dažādi atbildības standarti, redzams, ka apskatīti divi atšķirīgi atbildības veidi – viens, kas izriet no privāttiesiskām attiecībām starp diviem īpašniekiem, otrs, kas izriet no publiskām tiesībām, proti, attiecībām starp varas pārstāvi – maģistrātu un privātpersonām. Pēdējā gadījumā sastopamies ar pilnīgi citu attiecību tipu, kur noteicošais kritērijs ir nevis divu privātpersonu interešu, bet gan publisko un privāto interešu savstarpēja samērošana.

Dažādo romiešu juristu vārdi norāda uz laika robežu, kas atdala vienu epizodi no otras. Labeons attiecas uz senāko periodu, kas saistīts ar romiešu tiesību attīstību pirms mūsu ēras un mūsu ēras sākumu (Labeons miris starp m. ē. 10. un 22. gadu). Celzs dzīvojis apmēram vienu paaudzi vēlāk, turpretim Ulpiāns (Papiņiāna skolnieks) – stipri vēlāk (miris 228. g.).¹⁴

Norāde uz maģistrāta darbībām, nojaucot māju ugunsgrēka laikā, noved mūs pilnīgi citā situācijā, kas saistīta ar īpašnieka publiski tiesisko pienākumu uzturēt savu īpašumu kārtībā, bet, ja īpašnieks to nedara, tad viņa vietā šo kārtību nodibina pretors, kurš var atļauties nojaukt svešu īpašumu un par to neatbild.

¹² D. 43, 24, 7, 4.

¹³ D. 47, 9, 3, 7.

¹⁴ Kalniņš V. Romiešu civiltiesību pamati. Rīga: Zvaigzne, 1977, 50.–51. lpp.

Ievēribas cienīgi, ka no visām epizodēm, kas saistītas ar sveša īpašuma iznīcināšanu galējas nepieciešamības situācijā, F. Bunge izvēlēties nevienu citu, bet tieši šis trīs, lai raksturotu īpašnieka tiesības uz pašreizstāvību un viņa atbildības robežas. Kā atzīmē R. Cimmermans, “būtu pārsteidzīgi izdarīt vispārīgus, pamatojoties uz romiešu juristu risinājumiem, kas balstīti uz ugunsgrēka gadījumiem. Viņu vienaldzība pret nojaucamās ēkas likteni var būt balstīta uz faktu, ka šī ēka varēja būt nolemta bojāejai ugunsgrēkā jebkurā gadījumā. Šādos apstākļos tas, kurš nojauc kaimiņa māju, neizglāba savu māju, nojaucot kaimiņa māju, bet gan rīkojās, jau iepriekš paredzot, kas notiks [...] viņš lielākoties veica būtisku ieguldījumu ugunsgrēka tālākas izplatīšanās novēršanā [...].”

Citos gadījumos ārkārtas situācijās romiešu juristi nekad nav paredzējuši tādas personas atbrīvošanu no atbildības, kas, kaut arī ārkārtas situācijā, patvarīgi iznīcinājusi svešu īpašumu [...] mēs lasām par jūrniekiem, kuri pārcirtuši cita kuģa enkura tauvas, ja kuģis tajās ietriecies, par zvejniekiem, kas saplēsuši tiklus, kuros viņu laiva iekērusies. Pieņemot, ka kuģis un laiva nebija glābjami nekādā citā veidā un pieņemot, ka ārkārtas situācija nebija jūrnieku vai zvejnieku vainas izraisīta, nekāda atbildība neiestājās. Jebkurš moderns jurists droši vien būtu nonācis pie tādiem pašiem secinājumiem.”¹⁵ Tātad izņēmums ir vienīgi ugunsgrēks.

Apstākļi, kas varbūt bija pamats īpašnieka atbrīvošanai no atbildības par kaimiņiem nodarītajiem zaudējumiem ugunsgrēka gadījumā, kas pastāvēja senajā Romā, nebūtu automātiski pielietojami ne 19. gs., ne mūsdienās. Šī iemesla dēļ varētu aprobežoties ar konstatāciju, ka F. Bunge atsauces ne tikai bezcerīgi novecojušas, bet arī cieš no iekšējām pretrunām, un tas ir tikai vēl viens apsvērumš, kādēļ tās nav izmantojamas CL 1040. panta interpretācijai, kas jau tāpat ir skaidrs. Tomēr šis vēsturiskais ekskurss parāda, ka, neraugoties uz normas saturu, kas paliek nemainīgs, tās interpretācija kardināli mainās. Papildus iepriekš norādītajam var minēt šīs interpretācijas tālāko attīstību laika posmā no starpkaru perioda līdz mūsdienām.

Pirmskara praksē tiesa lietas īpašnieku atbrīvoja no atbildības par zaudējumiem, kas nodarīti trešajai personai ar ierīci, kuru īpašnieks izgatavojis savas lietas aizsardzībai. Tas var notikt vienīgi tajā gadījumā, ja tiesa atzīst, ka īpašnieka tiesībām draudējušas nopietnas briesmas, un pret tām aizsargāties, izmantojot doto ierīci, atbildētājam bija tiesības. “Neviena tiesa, piemēram, neatzītu par vainīgu īpašnieku, kurš aizsargājis pieeju savās mājās pret zagļiem ar ierīci, kas apdraudētu zagli ar vairāk vai mazāk nopietnu ievainojumu, ja zaglis, neskatoties uz šo ierīci, mēģinātu iekļūt īpašnieka nekustamā mantā.”¹⁶

Mūsdienu prakse atšķiras no iepriekšminētajām nostādnēm.

B savās lauku mājās pie durvīm bija ierīkojis speciālu ierīci aizsardzībai pret zagļiem. 1996. gadā divi kaimiņpagasta iedzīvotāji ielauzās B lauku mājās, bet tur viņus pārsteidza sprādziens, kurā abi guva smagas traumas. B paskaidroja, ka viņa lauku māja vairākkārt tikusi aplaupīta, tāpēc viņš izgudrojis ierīci, kas darbojusies

¹⁵ Zimmermann R. The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition. New York, Oxford: Clarrendon Press, 1996, p. 1002–1003.

¹⁶ Krievijas Senāta spriedums 1900/2361. Citēts pēc: Civillikumi ar paskaidrojumiem. Otrā grāmata. Lietu tiesības. Sastādījuši: Sen. F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Walter. Likuma teksts Prof. Dr. iur. A. Būmaņa, H. Ēlersa un J. Lauvas tulkojumā. Neoficiāls izdevums. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1935, 160.–161. lpp.

automātiski, pašam saimniekam klāt neesot. Rēzeknes rajona tiesa notiesāja B ar brīvības atņemšanu nosacīti uz vienu gadu un ar vienu gadu pārbaudes laiku.¹⁷

Agrākā interpretācija, kas pausta 1900. gada spriedumā, uz kuru atsaukušies F. Konradi un A. Valters, asociējas ar XII tabulu likumos sastopamo principu, ka zagļa, kas ieradies diennakts tumšajā laikā, nogalināšana ir attaisnojama jebkurā gadījumā, bet diennakts gaišajā laikā – tikai tad, ja viņš grasās pielietot ieroci.

Īpašnieka atbildība par būves sabiedrisko drošību

Saskaņā ar CL 1084. pantu: “[K]atram būves īpašniekam, lai aizsargātu sabiedrisko drošību, jātur sava būve tādā stāvoklī, ka no tās nevar rasties kaitējums ne kaimiņiem, ne garāmgājējiem, ne arī tās lietotājiem.

Ja par būvi, no kuras draud briesmas, pastāv īpašuma tiesības strīds, tad šo briesmu novēršanai nepieciešamie soļi tūlīn un vēl pirms prāvas beigām jāspēr tam, kas šo būvi tajā brīdī valda, ar tiesību vēlāk prasīt izdevumu atlīdzību.

Ja būves īpašnieks vai valdītājs, pretēji attiecīgās varas pieprasījumam, nenovērš draudošās briesmas, tad attiecīgai iestādei, raugoties pēc apstākļiem, būve jāsaved kārtībā vai arī pavisam jānojauc uz īpašnieka rēķina.”

Šīs normas pārņemtas no VLK 982.–984. panta.¹⁸

VLK 982. pants paredz: “[P]ilsētās katram nama īpašniekam, lai novērstu varbūtējas briesmas, jātur savs nams tādā stāvoklī, ka no tā nevar rasties kaitējums ne kaimiņiem, ne garāmgājējiem.”¹⁹

Tādējādi VLK 982. panta teksts saturiski ir ļoti tuvs CL 1084. panta tekstam.

Kā pamatojums VLK 982. pantam pievienota VLK autora F. Bunges norāde uz D. 43, 10, 1²⁰, t. i., romiešu jurista Papiniāna sacerējuma fragments, kas apraksta pilsētu pārraugu pienākumu uzraudzīt pilsētu ielas tā, lai ēkas netiktu bojātas no ielu pārplūšanas un lai tur būtu ierīkoti vajadzīgie tilti, kā arī²¹ pilsētu pārraugiem jāuzmana, lai privāto māju sienas, kas robežojas ar ielu, nav sliktā stāvoklī un lai to īpašnieki tās regulāri tīrītu un remontētu, bet, ja viņi to nedara, tad uzliekama tiem soda nauda.²²

Tādējādi pēc savas vēsturiskās izcelsmes VLK 982. panta norma, kas ir CL 1084. panta pirmās daļas priekštece, ietver īpašnieka pienākumu, kam ir publisko tiesību raksturs.

Arī VLK 1935. gada komentārs norāda: “[C]ivillikumumu [VLK – J. R.] 982. p. uzliek katram namsaimniekam pilsētā pienākumu publiskas drošības aizsardzības labad turēt savu māju tādā stāvoklī, ka no tā nevarētu rasties kaitējums ne

¹⁷ Grinberga N. Par paš aizsardzību mājās saimnieku soda nosacīti. *Diena*, 1997. 30. septembris.

¹⁸ Civillikums. Trešais iespiedums. Rīga: Kodifikācijas nodaļas 1937. gada izdevums, 1938. Civillikuma salīdzināmais pantu rādītājs, kas dod pārskatu par to, kuri 1937. g. izd. Civillikuma panti atvieto 1864. g. izd. Civillikuma pantus.

¹⁹ Citēts pēc: Civillikumi (Vietējo likumu kopojuma III daļa). Tulkojums ar pārgrozījumiem un papildinājumiem, kas izsludināti līdz 1935. gada 1. janvārim ar dažiem paskaidrojumiem. Sastādījuši: Prof. Dr. iur. A. Būmanis, Rīgas apgabaltiesas priekšsēdētājs; H. Ēlerss, Kodifikācijas daļas vadītājs; J. Lauva, Kodifikācijas nodaļas sekretārs. Neoficiāls izdevums. Rīga: Valtera un Rapas akc. sab. izdevums, 1935, 147. lpp.

²⁰ Citēts pēc: Civillikumi ar paskaidrojumiem. Otrā grāmata. Lietu tiesības. Sastādījuši: Sen. F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Walter. Likuma teksts Prof. Dr. iur. A. Būmaņa, H. Ēlersa un J. Lauvas tulkojumā. Neoficiāls izdevums. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1935, 223. lpp.

²¹ D. 43, 10, 1, 1.

²² D. 43, 10, 1.

kaimiņiem, nedz garāmgājējiem, pie kam gadījumā, ja namsaimnieks, neskatoties uz vairākkārtējiem attiecīgas varas atgādinājumiem, nesper vajadzīgos soļus draudošo briesmu novēršanai, priekšniecībai ir pienākums vai nu izlabot, vai arī nojaukt ēku uz īpašnieka rēķina (Civillik. 984. p.).²³ Savukārt Civillikuma jeb VLK 984. pants paredz: “[J]a nama īpašnieks vai valdītājs, pretēji attiecīgās varas vairākkārtējiem uzaicinājumiem, nenovērs draudošās briesmas, tad priekšniecībai nevien ir tiesība, bet arī pienākums, raugoties pēc apstākļiem, ēku izlabot vai arī pavisam noārdīt uz īpašnieka rēķinu.”²⁴

Komentētāji uzsvēruši, ka “tiesību aizskārums [kas rodas tad, ja namsaimnieks nesper vajadzīgos soļus – J. R.] attiecas uz publisko interešu sfēru un jautājums par to, vai ēka ar savu pastāvēšanu sabiedrisko drošību apdraud vai ne un vai ēka nojauicama vai ne, resp. vai attiecīgā varas orgāna rīkojums par ēkas nojaukšanu ir bijis likumīgs vai ne, – izšķirams nevis civil-, bet krimināltiesāšanas kārtībā.”²⁵

Kā redzams, salīdzinot CL 1084. panta pirmās daļas tekstu ar VLK 982. pantu, pēdējā iztrūkst norāde uz ēkas jeb būves “lietotājiem”, kas pievienota CL 1084. panta pirmās daļas tekstā. Tādējādi, salīdzinot CL 1084. panta pirmās daļas tekstā ietvertu normu ar VLK 982. pantu, redzams, ka CL paredz īpašnieka pienākumu uzturēt savu nekustamo īpašumu kārtībā arī pret apdraudējumiem ne tikai apkārtējiem, bet arī lietotājiem. Turklāt CL 1084. panta pirmās daļas tekstā paplašināts nekustamā īpašuma priekšmeta jēdziens, attiecinot to ne tikai uz mājām, bet uz jebkurām būvēm.

Tomēr šīs izmaiņas nepārvērš CL 1084. panta pirmās daļas tekstā ietvertās normas publiski tiesisko dabu.

Šī doma sabalsojas ar iepriekš minētajā VLK 1935. gada komentārā norādīto, ka minēto normu, t. i., VLK 982. panta, un tāpat arī CL 1084. panta pirmās daļas piemērošana notiek tikai publisko tiesību sfērā, t. i., pēc Sodu likuma normām.²⁶

Vienlaikus literatūrā atzīmēts, ka nereti, pretēji iepriekš minētajam publisko un privāto tiesību nošķiršanas principam, šāda paralēla strīdu izskatīšana civilprocesuālā un administratīvā procesa kārtībā dažkārt notiek, kaut arī šāda prakse atzīstama par nevēlamu un tādēļ “nepieciešams noteikt, ka strīdi skatāmi tikai vienā procesā – civilprocesā”²⁷.

Neiedziļinoties jautājumā par to, cik pamatota ir minētā tēze, kā arī, kuram no procesuālajiem tiesību normu piemērošanas formātiem dodam priekšroka, šī referāta mērķiem ir svarīgi konstatēt, ka, pirmkārt, ņemot vērā pagaidām pastāvošo faktisko publisko/privāto tiesību regulēšanas mehānismu piemērošanas situāciju, principā nav izslēgta arī CL 1084. panta pirmās daļas tekstā norādītās normas piemērošana ne tikai publiski tiesiskajā, bet arī privāttiesiskajā sfērā, respektīvi,

²³ Civillikumi ar paskaidrojumiem. Otrā grāmata. Lietu tiesības. Sastādījuši: Sen. F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Walter. Likuma teksts Prof. Dr. iur A. Būmaņa, H. Ēlersa un J. Lauvas tulkojumā. Neoficiāls izdevums. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1935, 223. lpp.

²⁴ Citēts pēc: Civillikumi (Vietējo likumu kopojuma III daļa). Tulkojums ar pārgrozījumiem un papildinājumiem, kas izsludināti līdz 1935. gada 1. janvārim ar dažiem paskaidrojumiem. Sastādījuši: Prof. Dr. iur. A. Būmanis, Rīgas apgabaltiesas priekšsēdētājs; H. Ēlerss, Kodifikācijas daļas vadītājs; J. Lauva, Kodifikācijas nodaļas sekretārs. Neoficiāls izdevums. Rīga: Valtera un Rapas akc. sab. izdevums, 1935, 147.–148. lpp.

²⁵ Civillikumi ar paskaidrojumiem. Otrā grāmata. Lietu tiesības. Sastādījuši: Sen. F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Walter. Likuma teksts Prof. Dr. iur A. Būmaņa, H. Ēlersa un J. Lauvas tulkojumā. Neoficiāls izdevums. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1935, 223. lpp.

²⁶ Turpat.

²⁷ Danovskis E. Publisko un privāto tiesību dalījuma nozīme un piemērošanas problēmas Latvijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2015, 182. lpp.

civilprocesuālajā kārtībā. Otrkārt, šādas atbildības priekšnoteikumi, ciktāl tādi eksistē, izriet tieši no CL 1084. panta pirmās daļas tekstā norādītās normas. No tā savukārt izriet, ka CL 1084. panta pirmās daļas piemērošanā izmantojami tie atbildības priekšnoteikumi, kas noteikti tieši šajā normā.

VLK 982. pants kā pamats atbildībai piemērots Latvijas teritorijā bijušās Krievijas impērijas sastāvā; kādā lietā tiesa secinājusi, ka mājīpašnieks ir atbildīgs par applūdumu, kura cēlonis ir ūdensvada caurules plīsums; tomēr, ja applūdināšana notikusi nevis namīpašnieka, bet gan kāda ēkas iemītņieka vainas dēļ, piemēram, sakarā ar to, ka nav aizgriezts ūdens krāns, tad atbildība, pamatojoties uz VLK 3284. pantu [CL 1635. panta analogs – J. R.], uzliekama tikai vainīgajam iemītņiekam.²⁸

Latvijas tiesību zinātnē pausts viedoklis, ka atbildība iestājas pēc CL 1084. panta pirmās daļas tekstā norādītās normas, ēkas vai būves īpašnieka vainas dēļ. Šādi zaudējumi atlidzināmi saskaņā ar CL 1779. panta noteikumiem.²⁹

Ēku un būvju īpašnieku atbildība ir jānošķir no konkrētās mājas vai tās daļas lietotāju atbildības. *“Ja zaudējumu nodara, izmetot vai izlejojot kaut ko uz ielas vai uz citas vietas, pa kuru ļaudis staigā vai kur mēdz atrasties, vai nepienācīgā kārtā nostiprinātiem priekšmetiem nokrītot no mājas uz ielas u. tml., tad zaudējuma cietējs var prasīt zaudējumu atlīdzību no 2359. pantā norādītās personas.”*³⁰ Tādējādi, atbildība pēc CL 1084. panta pirmās daļas tekstā norādītās normas iestājas par konkrētās personas nodarīto kaitējumu. Viena no šādām personām var būt arī nekustamā īpašuma īpašnieks. Tomēr īpašnieka atbildības priekšnoteikums arī šādā gadījumā ir nevis pats fakts, ka nekustamais īpašums, kuram sabrūkot nodarīts kaitējums trešajām personām, pieder īpašniekam, bet gan fakts, ka īpašnieks nav veicis noteiktas darbības, pie tam viņš apzinājies vai viņam vajadzējies apzināties, ka šo darbību neveikšana var izraisīt kaitīgas sekas. Tātad īpašnieka atbildību var izslēgt pierādījumi par to, ka ēkas sabrukšanas cēlonis ir citu personu prettiesiska rīcība. Pēdējā gadījumā atbildības norobežošana atkarīga no tā, vai nekustamā īpašuma īpašnieka pienākumos ietilpst šo trešo personu darbības pārraudzīšana. Ņemot vērā, ka atbildība pēc CL 1084. panta pirmās daļas tekstā norādītās normas iestājas par būves uzturēšanas kārtībā pienākuma nepildīšanu. Tātad kā viens no iespējamiem pamatiem īpašnieka atbrīvošanai no atbildības ir pierādījumi par vainas neesamību.

Pēc neatkarības atjaunošanas atbildība piemērota krimināllietā.³¹

Atbildība par zaudējumu, kas nodarīts ar izmešanu, izliešanu vai nokrišanu

Salīdzinot ar VLK, šīs atbildības priekšnoteikumi ir mainījušies. Tāpēc šai gadījumā vairs neatrodam tik nepastarpinātu romiešu tiesību ietekmi, kā iepriekš

²⁸ Буковский В. Свод гражданских узаконений губерний Прибалтийских с продолжением 1912–1914 г.г. и с разъяснениями в 2 томах. Т. I, с. 425.

²⁹ Ibid., с. 425.

³⁰ Grūtups A. Kalniņš E. Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: TNA, 2002, 299. lpp.

³¹ “Maxima” veikalā Pulkveža Brieža ielā iegruš griesti. *Delfi*, 2010. 1. marts. Pieejams: <http://www.delfi.lv/novados/riga/zinas/maxima-veikala-pulkveza-brieza-iela-iegrust-griesti.d?id=30277477#ixzz3dU0QFjlt> [aplūkots 2016. gada 11. februārī].

aplūkotajos īpašnieka atbildības gadījumos. CL, salīdzinot ar VLK, nav ietverta atruna par cietušā vainu, kas bija atrodama VLK 4575. pantā, kas savukārt balstās uz šim pantam pievienoto F. Bunges atsauci uz D. 9, 2, 31.

CL iztrūkstošais VLK 4575. pants paredz: “*zaudējumu atlīdzības pienākums atkrit, ja zaudējuma cietējs pats vainīgs pie ciestā kaitējuma tamdēļ, ka nav ievērojis izliktās brīdinājuma zīmes vai brīdinājuma saucienus.*”

F. Bunges pievienotais fragments paredzēja, ka tādā gadījumā, ja dārznieks nometa koka zaru un nogalināja garām ejošo vergu, tad viņš ir atbildīgs vienīgi tad, ja zars nokrīt publiskā vietā un viņš nav izkliedzis brīdinājuma saucienus, lai izvairītos no nelaimes gadījuma. Tālāk gan fragments, kas piedēvēts romiešu juristam Paulam, norāda, ka Mucijs (acīmredzot – Mucijs Scevola – jurists 1. gs. p.m.ē.³²) uzskatījis, ka atbildības iestājas arī tad, ja nelaimes gadījums noticis privātā zemē.

Apkārtnes raksturojums CL 2358. pantā – “*uz ielu vai citu vietu, pa kuru ļaudis staigā vai kur tie mēdz atrasties*” – atspoguļo līdzīgu izpratni, kāda parādās Paula diskusijā sakarā ar Mucija viedokļa izklāstu, t. i., principā atbildība iestājas par kaitējuma nodarīšanu publiskā vietā, taču iespējama arī privātā īpašumā.

Atbildība par kustoņu nodarītiem zaudējumiem (Noksālā atbildība – *id animal quod noxiam commisit*)

CL 2363. panta prototips VLK 4577. pants pamatots ar vairākām atsaucēm uz dažāda rakstura Baltijas vietējiem normatīviem aktiem, kā arī ar D. 9, 1, 3. Minētais Ulpiānam piedēvētais fragments ietver atbildības neatkarīgi no vainas aprakstu: “*pauperiem feciss*”. *Pauperis* atbilstoši Ulpiāna fragmentam ir kaitējums, kas nodarīts bez nekāda pārkāpuma no kaitējuma nodarītāja puses, jo dzīvnieks nav spējīgs nodarīt tiesību pārkāpumu, jo nesaprot savu rīcību.

Kā norāda R. Cimmermans, klasiskā laikmeta juristi paplašināja to, kas saprotams ar dzīvnieku no sākotnējās izpratnes, kad šis termins attiecināts tikai uz mājlopiem, uz jebkuru dzīvnieku, kas atrodas kāds personas īpašumā, ieskaitot arī divkājainos.³³

Kā norāda citētais autors, romiešu juristi izvirzīja papildu pazīmes kā atbildības priekšnoteikumu par dzīvnieka nodarīto kaitējumu – proti, šī dzīvnieka spontānu, neprognozējamu rīcību (Servius/Ulp. D. 9, 1,1,10). Piemēram, atbildība neiestājās, ja zirgs bija kādu saspēris, būdams ievainots (Ulp. D. 9, 1, 1, 7)³⁴, kad viens mūlis bija nodarījis kaitējumu, būdams otra mūļa izprovocēts uz to (Quintus Mucius/Ulp. D. 9, 1, 1, 11), ja mūlis apgāza vezumu tāpēc, ka vezums bija pārkrauts (Ulp. D. 9, 1,1, 4), vai arī tādā gadījumā, ja dzīvnieka uzvedība bija pretēja viņa iedabai (*contra naturam*).³⁵

Noksālā atbildība raksturota kā stingrās atbildības (*strict liability*) paveids romiešu tiesībās, proti, kvazidelikts.³⁶

³² Kalniņš V. Romiešu civiltiesību pamati. Rīga: Zvaigzne, 1977, 47. lpp.

³³ Zimmermann R. The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition. New York, Oxford: Clarrendon Press, 1996, p. 1101.

³⁴ Atsauci uz šo fragmentu atrodam arī VLK 4577. p.

³⁵ Zimmermann R. The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition. New York, Oxford: Clarrendon Press, 1996, p. 1102–1103.

³⁶ Ibid., p. 1126.

Vācijas Civillikuma (turpmāk – BGB) sagatavošanas periodā kvazideliktu atbildība bija pilnīgi izgājusi no modes kā romiešu tiesību mantojuma antikvārs elements.³⁷

Starpkaru Latvijā atrodams tikai viens spriedums, kur apspriesta nokšālā atbildība: “*Priv. Lik. [VLK – J. R.] 4577.–4590. p. p. nav piemērojami pret kodīgiem mājas suņiem, bet tomēr mājas suņiem, tad, jo mazāk šie panti piemērojami suņiem, kuri nav uzskatāmi par normāliem, t. i., saslimušiem ar trakuma sērgu*” (1925. gada 26. marta Saulstena pr. l. pr. Steinbokiem Nr. 135).

Paaugstinātas bīstamības avota valdītāja atbildība

CL 2347. pants: “*Ja kāds ar darbību, par ko viņš ir vainojams un kas ir prettiesīga, nodara otram miesas bojājumu, tad viņam jāatlīdzina tam ārstēšanās izdevumi un bez tam, pēc tiesas ieskata, varbūtēja atrautā peļņa, un atlīdzība (mantiska kompensācija) par morālo kaitējumu.*”

Tam, kura darbība saistīta ar paaugstinātu bīstamību apkārtējiem (transporta, uzņēmums, būvniecība, bīstamas vielas u. tml.), ir jāatlīdzina zaudējumi, ko nodarījis paaugstinātas bīstamības avots, ja viņš nepierāda, ka zaudējums radies nepārvaramas varas dēļ, ar paša cietušā nodomu vai viņa rupjas neuzmanības dēļ. Ja paaugstinātas bīstamības avots izgājis no īpašnieka, glabātāja vai lietotāja valdījuma bez viņa vainas, bet citas personas prettiesisku darbību rezultātā, par nodarīto zaudējumu atbild šī persona. Ja valdītājs (īpašnieks, glabātājs, lietotājs) arī uzvedies neattaisnojoshi, atbildību par nodarīto zaudējumu var prasīt kā no personas, kas lietojusi paaugstinātas bīstamības avotu, tā arī no tā valdītāja, ievērojot, cik katrs vainīgs.” (Ar grozījumiem, kas izdarīti ar 22.12.1992. un 29.11.2012. likumu, kas stājās spēkā 01.01.2013.).

Šī panta pirmā daļa, kas saglabājusies gandrīz nesagrozītā veidā, ir VLK 4552. panta atlieka – klasiska atbildība par kaitējumu, kas nodarīts prettiesiskas, vainojamas darbības rezultātā, kā to papildus pamato F. Bunges atsauce uz D. 9, 2, 13. Šis citāts ievēribas cienīgs ar to, ka atspoguļo romiešu juristu šaubas, vai *lex Aquilia* piemērojams kā atbildības priekšnoteikums par kaitējumu, kas nodarīts brīvajam pilsonim, kurš, kā rakstīts šajā Ulpiniānam piedēvētajā fragmentā, “*pats ir savu locekļu īpašnieks*”. Tāpēc minētais likums piemērojams, tā sakot, pēc analogijas (t. i., *actio utilis*). Citādi šajā normā nav nekā no īpašnieka atbildības. Pavisam citāda rakstura ir CL 2347. panta otrā daļa, kas, kā zināms, ar 1992. gada 22. decembra likumu “Par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma saistību tiesību daļā”³⁸ paredzēja CL atbildību, kas ir līdzīga Latvijas PSR Civilkodeksa 469. pantā noteiktajai.

Kopsavilkums

1. Īpašnieka atbildības ierobežojumi – galēja nepieciešamība, pašaizsardzība (modernajā praksē mainīti atbildības standarti, salīdzinot ar romiešu tiesību fragmentos norādītajiem).

³⁷ Ibid., p. 1130.

³⁸ Par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma saistību tiesību daļā: Latvijas Republikas likums. *Ziņotājs*, 1993. 14. janvāris, Nr. 1.

2. Īpašnieka atbildība par būves uzturēšanu kārtībā (CL1084. p.) ir publisko tiesību norma CL.
3. Noksālā atbildība (par mājas kustoņa vai meža dzīvnieka nodarītiem zaudējumiem) – modernajās tiesībās atmests mehānisms, kas balstās uz novecojušo kvazideliktu konstrukciju (*obligationes quasi ex delictu*). Šāds atbildības mehānisms modernajās tiesībās parasti vairs netiek lietots.
4. Atlīdzība par zaudējumu, kas nodarīts ar izmešanu, izliešanu vai nokrišanu, ir klasisks “jauktās atbildības gadījums”, ko noteic gan kaitējuma nodarītāja vaina, gan cietušā vaina.
5. Paaugstinātas bīstamības avota valdītāja atbildība (CL 2347. p.), kas atgādina Latvijas PSR Civilt kodeksa 469. pantā paredzēto atbildību, ir stingrās atbildības paveids. Tādējādi CL ietver divus stingrās atbildības paveidus, no tiem viens ir arhaisks romiešu tiesību relikts, no kura modernās tiesību sistēmas lielākoties atteikušās.

STINGRĀS ATBILDĪBAS IZSLĒDZOŠIE APSTĀKĻI

EXCEPTIONS OF STRICT LIABILITY

Jānis Kārklis, Dr. iur.

LU Juridiskās fakultātes Civiltiesību zinātņu katedras asociētais profesors

Summary

The article contains the analysis of exceptions of strict liability and the criteria of its application by providing a point of view regarding this complicated concept. The opinion about the meaning and the role of exceptions of strict liability is provided. The examined questions are analyzed from the standpoint of theoretical sciences, therefore other legal scholars in Romano-Germanic states can use the conclusions given in the article in their scientific work. The article also contains the analysis of Latvian law in respect of exceptions of strict liability.

Atslēgvārdi: stingrā atbildība, tiešā atbildība, atbildība neatkarīgi no vainas, atbildība bez vainas, vainas prezumpcija, civiltiesiskā atbildība, izņēmumi no atbildības.

Keywords: strict liability, liability without fault, non-fault based liability, civil liability, exceptions of strict liability.

Ievads

Stingrā atbildība tiek saprasta kā atbildība neatkarīgi no vainas (citi to dēvē par atbildību bez vainas, kas gan nav precīzs termins¹). Civiltiesību teorijā vainas izpausme vienmēr tiek cieši saistīta, pat identificēta ar neuzmanību un nodomu. Tādējādi stingrā atbildība jeb atbildība neatkarīgi no vainas ir atbildība, kurā vaina nav nepieciešamais priekšnoteikums atbildības piemērošanai, jeb citiem vārdiem – tā iestājas neatkarīgi no personas neuzmanības esamība vai neesamības, t. i., pat tad, ja personas uzvedībā nav saskatāma pat mazākā neuzmanība. Tomēr izvirzāms ir jautājums, kādos gadījumos atbildība neiestājas, jo stingrā atbildība tomēr nav absolūta atbildība? Zināmos apstākļos arī stingrā atbildība nav piemērojama tiesību pārkāpējam.

Šī raksta mērķis ir sniegt īstu ieskatu par tiem izņēmumiem no stingrās atbildības modeļa, kas izslēdz atbildības piemērošanu.

¹ Jēdziens “atbildība bez vainas” nozīmē, ka stingrā atbildībā persona nekad nav vainīga, tomēr tas nav pareizs apgalvojums. Var būt situācijas, kad personas rīcībā ir arī vaina stingrās atbildības gadījumā, taču stingrās atbildības gadījumā šo priekšnoteikumu neanalizē, nevis tas nepastāv vispār. Piem., preces pārdevējs var pārdot ražotāja defektīvu preci, zinot par šo defektu. Šajā gadījumā pārdevējam iestājas stingrā atbildība, taču nav pamatoti apgalvot, ka viņam iestājas atbildība bez vainas. Vaina ir konstatējama, taču likums to neprasa pierādīt. Tāpēc precīzāks termins ir “neatkarīgi no vainas” nevis “bez vainas”.

Izņēmumu katalogs

Stingrās atbildības modeli, atšķirībā no vispārējas atbildības modeļa, atbildība neiestājas vienīgi likumā precīzi definētu apstākļu gadījumos. Šie konkrētie likumā norādītie izņēmumi vienmēr ir izsmeltoši uzskaitīti, un tajos nekad nav ietverts tāds attaisnojums atbildības nepiemērošanai kā vainas neesamība (neuzmanības neesamība). Vienlaikus jāatzīst, ka nepastāv vienots stingro atbildību izslēdzošu izņēmumu (attaisnojumu) katalogs. Katrā tiesisko attiecību jomā likumdevējs šos attaisnojumus var paredzēt atšķirīgus.

Kā viens no stingro atbildību izslēdzošiem apstākļiem minams nepārvaramas varas gadījums. Šis attaisnojums ir sastopams visos tiesisko attiecību veidos, kuros likumdevējs ir paredzējis stingrās atbildības modeli, un tas ir raksturīgs visām tiesību sistēmām.

Savukārt citi atbildību izslēdzoši attaisnojumi stingrās atbildības modeļa gadījumā ir atkarīgi no tiesisko attiecību jomas. Apskatot dažādos normatīvos aktus Latvijā, kas satur stingrās atbildības modeli, papildus nepārvaramai varai var atrast šādus atbildību izslēdzošus apstākļus (tie nav norādīti izsmeltoši):

- 1) paaugstināta bīstamības avota gadījumā:
 - a) paša cietušā rupja neuzmanība vai nodoms;
 - b) objekta iziešana no valdījuma trešās personas prettiesiskas rīcības dēļ;
- 2) vides tiesību jomā:
 - a) bruņots konflikts, karadarbība; pilsoņu karš; sacelšanās;
- 3) jūras pārvadājumu jomā:
 - a) trešās personas rīcība, ja tās nolūks bija radīt zaudējumus;
 - b) tādas institūcijas vainas dēļ, kura ir atbildīga par navigācijas tehnisko līdzekļu uzturēšanu;
- 4) patērētāju tiesību jomā:
 - a) persona precī nav laidusi apgrozībā;
 - b) preces trūkums, kas radījis zaudējumu, radies pēc tās laišanas apgrozībā;
 - c) prece netika ražota laišanai apgrozībā vai citāda veida izplatīšanai peļņas gūšanas nolūkā, ne arī ražota vai izplatīta saimnieciskās darbības ietvaros;
 - d) zinātnes un tehnikas attīstības līmenis tajā laikā, kad precī laida apgrozībā, nebija tik augsts, lai ļautu atklāt trūkumu vai nepilnību;
 - e) preces trūkums radies tādēļ, ka ražotājs pakļāvis valsts vai pašvaldības noteiktajām prasībām.

Kā redzams no šiem atbildības izņēmumiem, daļa no tiem ir attiecināma uz nejaušu notikumu jeb notikumu, kurš iestāties neparedzamu un nenovēršamu notikumu rezultātā, piemēram, “bruņots konflikts” vides tiesību jomā vai “trešās personas rīcība” jūras pārvadājumu jomā. Turpretī, piemēram, patērētāju tiesību jomā “trešās personas rīcība” nav izņēmums no stingrās atbildības – *“ražotājs vai pakalpojuma sniedzējs ir atbildīgs arī par zaudējumu, kas radies [...] kādas trešās personas darbības dēļ”*². Līdz ar to nejaušība kā izņēmums no stingrās atbildības nav absolūts izņēmums, citiem vārdiem, tiesību sistēma atzīst regulējumu, kas paredz stingro atbildību, neskatoties uz to, ka kaitējumu ir izraisījis nejaušs notikums. Bet vienlaikus tiesību sistēmā var pastāvēt regulējums, saskaņā ar kuru nejaušs

² Likuma “Par atbildību par preces un pakalpojuma trūkumiem” 8. panta otrā daļa. *Latvijas Vēstnesis*, 2000. 5. jūlijs, Nr. 250/251 (2161/2162).

notikums ir uzskatāms par izņēmumu no stingrās atbildības. Noteikt nejaušību kā izņēmumu no stingrās atbildības ir brīva likumdevēja izvēle.

Izņēmumu regulējums speciālajos normatīvajos aktos

Ņemot vērā, ka stingrā atbildība tiek paredzēta specifiska veida tiesisko attiecību jomā, pārsvarā izņēmumi tās piemērošanai ir atrodami speciālajos likumos. Izpētot Latvijas speciālos normatīvos aktus, jāsecina, ka likumdevēja pieeja stingrās atbildības modeļa piemērošanā nav konsekventa un reizēm neskaidra.

Pretrunīgs un savdabīgs regulējums Latvijā ir atrodams pārvadājumu jomā. Piemēram, Dzelzceļa pārvadājumu likuma³ 54. pants nosaka, ka *“pārvadātājs ir atbildīgs par zaudējumiem, kas radušies pārvadāšanas laikā pārvadātāja darbības (bezdarbības) dēļ, ja pasažieris gājis bojā, guvis sakropļojumu vai citu veselības bojājumu vai bojāta pasažiera manta un pārvadātājs nevar pierādīt, ka zaudējumi radušies nepārvaramas varas dēļ, ar paša cietušā nodomu vai viņa rupjas neuzmanības dēļ. Par zaudējumiem, kas radušies pasažiera iekāpšanas vai izkāpšanas laikā, pārvadātājs atbild, ja ir konstatēta viņa vaina”*. Panta uzbūve liek domāt, ka tajā nostiprināts stingrās atbildības princips, tomēr mulsiņoša ir pantā ietvertā norāde, ka atbildība ir par zaudējumiem, kas *“radušies pārvadātāja darbības (bezdarbības) dēļ”*. Tā kā pants norāda uz nepieciešamību konstatēt pārvadātāja darbību (bezdarbību), tad būtībā ir jāvērtē pārvadātāja uzvedība (neuzmanība vai nodoms), kas nekad nav stingrās atbildības konceptā ietilpstoša parādība. Līdz ar to rodas strīdīgs jautājums, vai par kaitējumu, ko izraisījis trešās personas prettiesiska rīcība, piemēram, sliežu ceļu bojājums, dzelzceļa pārvadātājam iestājas stingrā atbildība vai nē? No vienas puses, kaitējums nav radies pārvadātāja darbības dēļ, no otras puses, – pantā kā izņēmumi minēti tie paši gadījumi, kuri atrodami CL 2347. panta otrajā daļā, kas satur stingrās atbildības ideju. Pantā ietvertā rindkopa *“zaudējumi, kas radušies pārvadātāja darbības (bezdarbības) dēļ”* faktiski norāda uz vainojamības konceptu. Šī iemesla dēļ panta formulējums ir pretrunīgs.

Precīzs formulējums savukārt ir atrodams Autopārvadājumu likumā⁴, kura 40. panta sestā daļa nosaka, ka *“pārvadātājs ir atbildīgs par zaudējumiem, kas radušies pārvadāšanas laikā, ja pasažieris gājis bojā, guvis sakropļojumu vai citu veselības bojājumu vai viņa mantai nodarīts bojājums un pārvadātājs nepierāda, ka zaudējums radies nepārvaramas varas dēļ, ar paša cietušā nodomu vai viņa rupjas neuzmanības dēļ”*. Šajā pantā skaidri ir ietverta stingrās atbildības pieeja, izslēdzot pārvadātāja darbības (bezdarbības) vērtēšanu. Te gan jānorāda uz savdabīgu minētā panta tulkojumu AT Senāta lietā Nr. SKC-250/2015⁵, kurā Senāts izdara secinājumu, ka *“Autopārvadājumu likuma 40. panta sestajā daļā ir regulēta pārvadātāja atbildība bez vainas vienīgi par mantiskiem zaudējumiem [autora pasvītrojums], bet nav paredzēts pārvadātāja pienākums dot pasažierim Civillikuma 1635. pantā paredzēto apmierinājumu par morālo kaitējumu”*. Šāda izpratne ir kritiski vērtējama, jo paredz vispārējo atbildību par paaugstināta bīstamības avota nodarītu kaitējumu, ja kaitējums nav mantiska rakstura. Būtībā par vienu un to pašu deliktu pārkāpējam ir jāpiemēro divi dažādi atbildības modeļi atkarībā no

³ Dzelzceļa pārvadājumu likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2001. 5. janvāris, Nr. 3 (2390).

⁴ Autopārvadājumu likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1995. 12. septembris, Nr. 138 (421).

⁵ Spriedums nav publicēts.

kaitējuma veida. Šāda izpratne ir pretrunā stingrās atbildības mērķim un ir raksturīga tiesību pozitīvisma skolai.

Apskatot citus speciālos likumus, piemēram, likuma "Par aviāciju"⁶ 97. pantu, redzams, ka gaisa kuģa īpašniekam vai lietotājam kā izņēmumu no atbildības par kaitējumu trešajām personām paredz vienīgi paša cietušā nodomu. No minētā varētu secināt, ka stingrās atbildības izņēmums nav cietušā rupja neuzmanība vai nepārvarama vara. Šāds regulējums pietuvina atbildību aviācijas jomā absolūtai atbildībai, kas diez vai ir likumdevēja apzināts mērķis. Vēl sistēmiski nesaprotamāku aviācijas jomu padara minētā likuma 98. pants, kas nosaka, ka "pārvadātājs ir atbildīgs par kaitējumu, kas radies tādēļ, ka gaisa pārvadājuma laikā iestājusies pasažiera nāve vai pasažiera veselībai nodarīti bojājumi", savukārt izņēmums no atbildības ir atrodamš 103. pantā – "pārvadātājs nav atbildīgs, ja viņš pierāda, ka veicis visus nepieciešamos pasākumus kaitējuma un zaudējuma novēršanai vai ka šādus pasākumus nebija iespējams veikt". Šis pants pilnībā satur "uz vainas bāzētas atbildības" pieeju, kad tiek vērtēta persona uzvedība jeb tās atbilstība krietna un rūpīga saimnieka klauzulai (CL 1646. p.). Vienīgā atšķirība no CL regulējuma šajā likumā ir tā, ka likums nosaka vainas prezumpciju, ko aviopārvadātājs var atspēkot.

Vēl pretrunīgāks regulējums atrodamš jūras pārvadājumu jomā. Jūras kodeksa⁷ 79. panta pirmā daļa nosaka, ka "neatkarīgi no vainas pakāpes kuģa īpašnieks ir atbildīgs par naftas piesārņojuma izraisītajiem zaudējumiem". Panta tātad nevis nosaka stingro atbildību, bet gan atbildību neatkarīgi no konstatējamās vainas pakāpes. Citiem vārdiem – neatkarīgi no tā, vai kaitējums radies aiz neuzmanības vai nolūka, atbildību nes kuģa īpašnieks. Tomēr šāda konstrukcija neatbilst stingrās atbildības regulējumam, jo obligāti prasa konstatēt vainu, bet neprasa vienīgi konstatēt to, kāda tieši pakāpe ir šai vainai. Vienlaikus minētā kodeksa 80. pants paredz, ka kuģa īpašnieks nav atbildīgs, ja pierāda, ka zaudējumi radušies: a) karadarbības vai tai līdzīga bruņota konflikta, pilsoņu kara vai dumpja, kā arī neparedzamas nepārvaramas dabas parādības dēļ; b) tikai trešās personas rīcības rezultātā, ja tās nolūks bija radīt zaudējumus; c) tikai tādas institūcijas vainas dēļ, kura ir atbildīga par navigācijas tehnisko līdzekļu uzturēšanu. Šī panta uzbūve savukārt klasiski satur stingrās atbildības koncepcijas pieeju, līdz ar to 79. pantā minētais jēdziens "vainas pakāpe" būtu jāuztver kā likumdevēja kļūda, kas tomēr neatceļ stingro atbildību jūras pārvadājumu jomā. Vienlaikus jānorāda, ka ne visās jūras pārvadājumu jomās ir konstatējama stingrā atbildība. Piemēram, attiecībā uz pienākumu nodrošināt kuģa jūrasspēju Jūras kodekss paredz, ka pārvadātājam neiestājas atbildība par kravas zudumu, ja pārvadātājs nav pietiekami saprātīgi rūpējies par jūrasspējas nodrošināšanu (vainojamības kategorija). Savukārt, ja krava zudusi citu iemeslu dēļ, ne kuģa jūrasspējas zuduma dēļ, tad atbildība ir pārvadātājam, ja vien viņš nepierāda, ka zuduma iemesli ir citi. Kopumā kodeksa 136. pantā minēti gandrīz divdesmit dažādi iemesli, kas pārvadātāju atbrīvo no atbildības, kā, piemēram, ugunsgrēks, jūras vai citu kuģojamu ūdeņu riski, briesmas vai negadījumi, nepārvarama vara, sabiedriski bīstamu personu darbība, kuģa aizturēšana vai arests u. c. No vienas puses, varētu izdarīt secinājumu, ka jūras pārvadājumu jomā ir noteikta stingrā atbildība, kurai paredzēti ārkārtīgi daudzi izņēmumi, tomēr šādu uzskatu noliedz šī paša panta 17. punkts (izņēmums no atbildības). Saskaņā

⁶ Likums "Par aviāciju". *Latvijas Vēstnesis*, 1994. 20. oktobris, Nr. 123 (254).

⁷ Jūras kodekss. *Latvijas Vēstnesis*, 2003. 18. jūnijs, Nr. 91 (2856).

ar šo punktu pārvadātājs nav atbildīgs, ja kravas zudums “*nav radies pārvadātāja, viņa darbinieku vai pārstāvju vainas dēļ, ja persona, kura prasa atbrīvošanu no atbildības, var pierādīt, ka pārvadātāja, viņa darbinieku vai pārstāvju darbība nav veicinājusi kravas zudumu vai bojājumu*”. Kā redzams, šis punkts norāda uz vispārējo vainas modeli (uzvedības vērtēšanu), kas tikai pastiprināta ar vainas prezumpciju jeb apgriezto pierādīšanas pienākumu.

Kopsavilkums

Izņēmumi no stingrās atbildības ir vienīgi īpaši likumā norādīti apstākļi, kurus, atbildētājam pierādot, tas tiek atbrīvots no civiltiesiskās atbildības. Minēto izņēmumu uzskaitījums (katalogs) ir atkarīgs no tiesisko attiecību jomas, kurā likumdevējs ir paredzējis stingro atbildību. Kā vienots izņēmums stingrās atbildības modelī visās jomās minama nepārvarama vara.

Latvijas speciālie normatīvie akti, kas regulē stingro atbildību un izņēmumus no tās, nav konsekventi, jo satur pretrunas, un, rodoties kādiem tiesu prakses gadījumiem, tiesnesim būs jāspēj šīs normas sistēmiski pareizi pielietot, vienlaikus izvairoties no jauna regulējuma radīšanas. Lai novērstu šādu risku, likumdevējam būtu rakstā minētās pretrunas jānovērš.

TIESISKA DARĪJUMA FORMAS NOTEIKŠANA LIKUMĀ

FORM OF THE CONTRACT INDICATED BY LAW

Gatis Litvins, *Dr. iur.*

Latvijas Notariāta institūta direktors

*Likumdevējs, pastāvīgi radinot pilsoņu pie krietnuma,
arī padara tos par krietniem!
Tieši ar to atšķiras laba valsts iekārta no sliktas.*
(Aristotelis)

Summary

Freedom of contract is a right protected by the Constitution. Nevertheless, the parties do not have unlimited freedom to conclude a contract and to decide the content thereof, or to choose the form of the contract. A contract may be entered into orally, in writing, or in any other form, if no required format is provided for the contract by law. There are certain legal transactions, which require a particular form – notarial authentication of the contract. The nature of legal action determines the necessary form. The notarization of a contract serves different purposes: it is a means of security and a warning to the contracting parties to ensure that both parties become aware of the consequences of the contractual obligations. Contrary to the situation in Latvia, all types of contracts concerning real property under law of Lithuania and Estonia require notarial authentication. Latvia has not established the reasonable balance between two important values – liberty and security.

Atslēgvārdi: līguma brīvība, tiesiska darījuma forma, notariālais akts.

Keywords: freedom of contract, form of the contract, notarial deed.

Ievads

No privātautonomijas principa izriet līguma brīvības princips, kurš paredz, ka līdzēji var veidot līgumattiecības un noteikt līguma saturu uz savstarpējas saprašanās un brīvas izvēles pamata. Līguma brīvības principam ir četras izpausmes: (1) brīvība izvēlēties slēgt vai neslēgt kādu līgumu, (2) līgumpartnera izvēles brīvība, (3) līguma satura noteikšanas brīvība un visbeidzot (4) līguma formas izvēles brīvība. Šajā rakstā analizēta līguma formas izvēles brīvība un likumdevēja apsvērumi, atbilstoši kuriem likumā noteikta spēcīgākā darījuma forma – notariālais akts. Lai sasniegtu darba mērķi un uzdevumus, zinātniskajā pētījumā izmantotas analītiskās, induktīvās un deduktīvās metodes.

Privātautonomijas un līguma brīvības principi

Privātautonomijas princips ir konstitucionāls princips, kas ietverts Latvijas Republikas Satversmes¹ 96. pantā: “Ikvienam ir tiesības uz privātās dzīves, mājokļa un korespondences neaizskaramību.” Satversmes tiesa atzinusi, ka tiesības uz privāto dzīvi nozīmē, ka indivīdam ir “tiesības dzīvot pēc sava prāta, saskaņā ar savu būtību un vēlmēm attīstīt un pilnveidot savu personību, iespējami minimāli ciešot no valsts vai citu personu iejaukšanās. [...] Tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību ietver sevī arī tiesības dibināt un attīstīt attiecības ar citiem cilvēkiem.”²

Igaunijas Republikas Konstitūcijas³ 26. pants paredz, ka ikvienam ir tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību. Valsts iestādes, pašvaldības un to amatpersonas neiejaucas personas privātajā dzīvē, izņemot likumā noteiktajos gadījumos un tikai noteiktā procedūrā, lai aizsargātu veselību, morāli, sabiedrisko kārtību, citu personu tiesības un brīvības, apkarotu noziedzīgus nodarījumus vai aizturētu noziedznieku. Lietuvas Republikas konstitūcijas⁴ 22. pants arī paredz, ka personas privātā dzīve ir neaizskarama. Likums un tiesa aizsargā ikvienu no patvaļīgas vai nelikumīgas iejaukšanās viņa privātajā dzīvē.

Tiesību doktrīnā tiek atzīts, ka Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 8. pants, kurš paredz tiesības uz privātās un ģimenes dzīves neaizskaramību, garantē privātpersonu autonomiju un ir pamats līguma brīvībai.⁵

Ņemot vērā iepriekš minēto, secināms, ka privātajās tiesībās galvenais ir privātautonomijas princips, kas noteic katras privātpersonas tiesības rīkoties brīvi pēc saviem ieskatiem. Pie tā pieder arī brīvība pēc saviem ieskatiem veidot vai neveidot tiesiskas attiecības ar citām personām.⁶ Līguma brīvība ir neatņemama sastāvdaļa tiesībām uz brīvu personības attīstību un pilnveidošanu.⁷

Līgumu brīvība nozīmē to, ka līdzēji var veidot līgumattiecības un noteikt līguma saturu uz savstarpējas saprašanās un brīvas izvēles pamata.⁸ Līguma brīvība balstās idejā, ka privātpersonas ir vienlīdzīgas un brīvas īstenot savu gribu, slēdzot tiesiskos darījumus.⁹

Vienlaikus no privātautonomijas principa un līguma brīvības principa izrietošajai privātpersonas brīvībai ir robežas. Tas izriet no tā, ka privāto tiesību jomā personai

¹ Latvijas Republikas Satversme. *Latvijas Vēstnesis*, 1993. 1. jūlijs, Nr. 43.

² Satversmes tiesas 2009. gada 4. jūnija sprieduma lietā Nr. 2008-43-0106 11. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 5. jūnijs, Nr. 88 (4074).

³ The Constitution of the Republic of Estonia. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/rhvv/act/521052015001/consolide> [aplūkots 2016. gada 10. februārī].

⁴ The Constitution of the Republic of Lithuania. Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_e?p_id=275302&p_tr2=2 [aplūkots 2016. gada 10. februārī].

⁵ Ziegler K. S. *Human Rights and Private Law: Privacy as Autonomy*. Hart Publishing, 2007, p. 108–109; Cherednychenko O. *Fundamental Rights, Contract Law and the Protection of the Weaker Party. A Comparative A Comparative Analysis of the Constitutionalisation of Contract Law, with Emphasis on Risky Financial Transactions*. Vol. 5. Sellier. European Law Publishers, 2007, p. 260–263; Ciacchi A. C. *Party autonomy as a fundamental right in the European Union*. *European Review of Contract Law*, 6 (3), 2010, p. 313.

⁶ Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. *Latvijas Vēstnesis*, 2011, 92–93. lpp.

⁷ Ciacchi A. C. *Party autonomy as a fundamental right in the European Union*. *European Review of Contract Law*, 6 (3), 2010, p. 306.

⁸ Balodis K. *Ievads civiltiesībās Apgāds Zvaigzne ABC*, 2007, 176. lpp.

⁹ Foster N., Sule S. *German Legal System and Laws*. Fourth Edition. Oxford University Press, 2011, p. 412.

“atļauts viss, kas nav aizliegts”. Ierobežojumi var būt noteikti gan likumā, gan izrietēt no apstākļiem, un tie ir nepieciešami, lai tiktu sakārtotas tiesiskās attiecības.¹⁰

Privātautonomijas un līguma brīvības ierobežošana

Privātautonomijas principa garantētajai brīvībai privāto tiesību jomā ir savas robežas.¹¹ Tāpat arī līguma brīvība nekad nav bijusi absolūta.¹² Katrai no līguma brīvības principa izpausmēm likumā ir noteikti ierobežojumi.¹³

Privātautonomijas un līguma brīvības robežas ir dažādas un kalpo dažādiem mērķiem – tās var kalpot otras līgumslēdzējas puses aizsardzībai, mazākuma tiesību nodrošināšanai personu apvienībās, publiskās morāles (labo tikumu) nodrošināšanai u. c. leģitīmiem mērķiem.¹⁴ Tieši līguma brīvības principa ierobežojuma mērķis ir nodrošināt līguma taisnīgumu un tiesiskumu.¹⁵

Objektīvi nepieciešams noteiktos apstākļos ierobežot personas brīvību, lai nodrošinātu citas personas drošību un sabiedrības intereses. 20. gs. Rīgā dzimušais angļu filozofs Jesaja Berlins šīs attiecības ilustrējis ar šādu piemēru: “*Brīvība lidakai nozīmē nāvi grunduļiem.*”¹⁶

19. gs. britu filozofs Džons Stjuarts Mills norāda, ka vienīgais veids, kā bez lielas brīvības ierobežošanas radīt šķēršļus nozieguma izdarīšanai, ir “iepriekšējie pierādījumi”: “*Kad tiek slēgts līgums, likums ierastā un pareizā veidā prasa, lai tā spēkā stāšanās būtu saistīta ar zināmām formalitātēm – parakstiem, lieciniekiem un tamlīdzīgi, lai vēlāk nesaskaņu gadījumā būtu pieejami pierādījumi, ka līgums patiešām ir noslēgts un ka ar to saistītajos apstākļos nekas to nepadara likumiski nederīgu.*”¹⁷

Arī profesors Vasilijs Sinaiskis norāda, ka var noteikt līgumu brīvības ierobežojumus: “*Ja minētās brīvības aprobežojumi ar speciālām normām sasniegtu tādus apmērus, ka no brīvības kā vispārējas normas pāri paliktu visai maz, tad tā tomēr nezaudētu savu vērtību kā vispārēja norma. Lieta tā, ka aprobežojumi šā vai tā var atkrist un tad aplāpētais [...] spēks automātiski atjaunojas.*”¹⁸

No iepriekš minētā izriet, ka likumdevējam ir rīcības brīvība noteikt līgumu brīvības ierobežojumus, turklāt šī rīcības brīvība ir plaša. Ierobežojumam jābūt noteiktam ar likumu vai uz likuma pamata, tam jābūt leģitīmam mērķim, un visbeidzot ierobežojumam jābūt nepieciešamam demokrātiskā sabiedrībā un samērīgam.

Likumdevēja rīcības brīvība noteikt ierobežojumus attiecas ne tikai kopumā uz līguma brīvības principu, bet arī uz katru tā izpausmi, tajā skaitā līguma formas

¹⁰ Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2011. gada 13. aprīļa spriedums lietā Nr. SKC-43/2011. Pieejams: www.at.gov.lv [aplūkots 2016. gada 10. februārī].

¹¹ Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Latvijas Vēstnesis, 2011, 93. lpp.

¹² Foster N., Sule S. German Legal System and Laws. Fourth Edition. Oxford University Press, 2011, p. 412.

¹³ Balodis K. Ievads civiltiesībās. Apgāds Zvaigzne ABC, 2007, 177. lpp.

¹⁴ Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Latvijas Vēstnesis, 2011, 93. lpp.

¹⁵ Richter G. J. The notarial function in making law. XXIII. International Congress of Latin Notaries Report of the German Delegation, 2007, p. 38. Pieejams: http://www.bnotk.de/_downloads/UINL_Kongress/Athen/RICHTER_ENGLISH.pdf [aplūkots 2016. gada 11. februārī].

¹⁶ Berlins J. Četras esejas par brīvību. Rīga: Sorosa fonds Latvija, 2014, 214. lpp.

¹⁷ Mills Dž. S. Par brīvību. Rīga: Tapals, 2007, 118. lpp.

¹⁸ Sinaiskis V. Civiltiesības I. Vispārējie civiltiesību pamati. Rīga: Valters un Rapa, 1935, 70.–71. lpp.

izvēles brīvību.¹⁹ Līdz ar to līdzēju brīvībai pēc saviem ieskatiem izvēlēties līguma formu ir likumdevēja noteiktas robežas.

Darījuma formas nozīme un izvēle

Darījuma formai ir būtiska nozīme tiesisko attiecību veidošanā, jo apsolīt kaut ko izdarīt ir daudz vieglāk, nekā reāli izpildīt solīto.²⁰ Darījuma forma dod iespēju personām fiksēt (materializēt) savstarpējās tiesiskās attiecības (darījuma noslēgšanu) un nodrošināt saistību izpildi.

Darījuma forma nodrošina, piemēram, pierādīšanas atvieglošanu,²¹ personu aizsardzību, t. sk. no pārsteidzīgas un nepārdomātas rīcības (raksturīga patērētāju tiesībās),²² darījuma noslēgšanu pilnībā, apzinoties tiesiskās sekas, darījuma tiesiskumu un strīdu novēršanu.

Darījumu var noslēgt mutvārdos vai ar konkludentām darbībām. Šādā gadījumā darījuma noslēgšanu, spēkā esamību un saturu jāpierāda ar dažādiem pierādīšanas līdzekļiem,²³ kas nav darījuma dokuments. Darījumu var noslēgt arī rakstveidā. Viens no darījuma rakstveida formas uzdevumiem ir atvieglot tā pierādīšanu, tomēr, ja likumā nav noteikts citādi, tad pats darījums ir spēkā arī tad, ja darījuma dokuments ir pazudis, bet to var pierādīt ar citiem pierādījumiem.²⁴

Rakstveida formai var būt vairākas izpausmes. Darījumu rakstveidā var noslēgt parastā kārtībā vai notariālā akta vai cita publiska apliecinājuma veidā. Atkarībā no iepriekš minētā nošķir privātus (mājas kārtībā taisītus) darījumus un publiski (notāra vai bāriņtiesas) apliecinātus darījumus.

Latvijas Civillikuma 1473. pants nosaka, ka *“tiesiska darījuma forma atkarājas no lietas dalībnieku ieskata, izņemot likumā tieši norādītus gadījumus”*.²⁵ Igaunijas Civillikuma Vispārīgās daļas likuma 77. panta pirmā daļa nosaka, ka *“darījumu var noslēgt jebkādā formā, ja vien likums nenasaka darījumam obligātu kādu konkrētu formu”*.²⁶ Līdzīgi iepriekš minētajam, Lietuvas Civillikuma 1.71. pants paredz, ka *“darījumu noslēdz rakstveidā (vienkāršā vai notariālā akta formā) vai tā noslēgšana izriet no personu rīcības. Ja likums nenasaka darījumam konkrētu formu, tad darījums ir uzskatāms par noslēgtu, ja personas ar savu uzvedību ir paukušas gribu noslēgt darījumu”*.²⁷

Visu Baltijas valstu tiesiskais regulējums paredz, ka darījuma forma var būt noteikta likumā vai personu pašu izvēlētā darījumā. Iepriekš minētajās tiesību normās vispirms respektēta personu līguma formas izvēles brīvība, vienlaikus tajās

¹⁹ Foster N., Sule S. German Legal System and Laws. Fourth Edition. Oxford University Press, 2011, p. 414.

²⁰ Smits J. M. Contract Law: A Comparative Introduction. Edward Elgar Publishing Limited, 2014, p. 103–104.

²¹ Sk. Rudāns S. Darījuma rakstiska forma. *Jurista Vārds*, 2008. 15. janvāris, Nr. 2 (507).

²² Murray L. P., Stürner R. The Civil Law Notary – Neutral Lawyer for the Situation. A Comparative Study on Preventive Justice in Modern Societies. Verlag C. H. Beck München, 2010, p. 49.

²³ Pieck M. A Study of the Significant Aspects of German Contract Law. Annual Survey of International & Comparative Law: Vol. 3: Iss. 1, p. 115.

²⁴ Watson A. The Digest of Justinian. University of Pennsylvania Press, 1998, Book Twenty-Two, part 4.

²⁵ Latvijas Civillikums. *Valdības Vēstnesis*, 1937. 20. februāris, Nr. 41.

²⁶ Igaunijas Civillikuma Vispārīgās daļas likums (*General Part of the Civil Code Act*). Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/Riigikogu/act/528082015004/consolide> [aplūkots 2016. gada 13. februārī].

²⁷ Lietuvas Civillikums (*Civil Code*). Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_e?p_id=404614&p_tr2=2 [aplūkots 2016. gada 13. februārī].

skaidri noteiktas likumdevēja tiesības ierobežot šo brīvību un likumā noteikt konkrētu darījuma formu.

Darījuma notariālā akta forma

Latvija pieder kontinentālās Eiropas tiesību saimei, kur privātajās tiesībās vienlīdz svarīgi ir strīdu risināšanas (*contentious justice*) un preventīvā tiesiskuma (*preventive justice*) līdzekļi.²⁸

1. tabula

Tiesību aizsardzības organizēšana kontinentālās Eiropas tiesību un anglosakšu tiesību saimē

Kontinentālās Eiropas tiesību sistēma		Anglosakšu tiesību sistēma
Notariāts	Tiesa	Tiesa
<i>Preventive justice</i>	<i>Contentious jurisdiction</i>	

Valsts aizsardzības pienākumos ietilpst ne tikai atjaunojošā tiesiskuma nodrošināšana, bet arī preventīvais tiesiskums, turklāt preventīvajam tiesiskumam ir dodama priekšroka, jo tas vislabāk atbilst valsts mērķim – miera un kārtības nodrošināšanai. Tiesiskais miers un kārtība ir pamatvērtības, kuru aizskārums ir maksimāli izslēdzams.²⁹

Tiesnesis un arī notārs ir publiskās varas ieceltas valsts amatpersonas, un tās pilda valsts funkciju. Tiesnesis un notārs viens otru papildina kopējā valsts mērķa – tiesību aizsardzības nodrošināšana – sasniegšanā. Apmēram 80% Eiropas Savienības dalībvalstu ir izveidots latīņu tipa notariāts, pie kura pieder arī Latvija.³⁰ Notārs īsteno valsts varu darījumu apliecināšanā, savukārt tiesa īsteno strīdu izšķiršanu. To darot, šis valsts amatpersonas ir pakļautas absolūtam objektivitātes pienākumam un stingrai valsts uzraudzībai. Notāram un tiesnesim ir viens uzdevums – tiesiskuma un taisnīguma nodrošināšana, tomēr katrs to dara ar atšķirīgiem instrumentiem. Notāra uzdevums ir ar notariālā akta formu piešķirt darījumiem publiska (autentiska) dokumenta statusu.³¹

Tāpat kā tiesai ir ekskluzīvas tiesības spriest tiesu valsts vārdā, arī notāram saskaņā ar likumu ir tiesības valsts vārdā darījumam piešķirt autentiska dokumenta dabu. Privātpersona nevar izpildīt publisko apliecināšanas funkciju³², tāpat

²⁸ Skat., piem., Comparative study on authentic instruments national provisions of private law, circulation, mutual recognition and enforcement, possible legislative initiative by the European Union: United Kingdom, France, Germany, Poland, Romania, Sweden. Council of the Notariats of the European Union, November 2008, p. iv, 3. Pieejams: <http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/200811/20081127ATT43123/20081127ATT43123EN.pdf> [aplūkots 2016. gada 13. februārī].

²⁹ Litvins G. Preventīvā tiesiskuma un atjaunojošā tiesiskuma līdzaspastāvēšana. Grām.: Tiesību efektivitāte postmodernā sabiedrībā: Latvijas Universitātes 73. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015, 361.–370. lpp.

³⁰ Sk. Damane L. Notariālais akts kā mantisko un nemantisko tiesību garants. Promocijas darbs. Latvijas Universitāte, 2011, 8.–36. lpp.

³¹ Livingston M., Monateri P., Parisi F. The Italian Legal System: An Introduction. Second Edition. Stanford University Press, 2015, p. 82; Cappelletti M., Merryman J. H., Perillo J. M. The Italian Legal System: An Introduction. Stanford University Press, 1967, p. 100.

³² Skat., piem., Comparative study on authentic instruments national provisions of private law, circulation, mutual recognition and enforcement, possible legislative initiative by the European Union: United

kā tiesas spriešanas funkciju. Autentiska dokumenta institūts privātās tiesībās ir pazīstams tikai kontinentālās Eiropas tiesību saimes valstīs, savukārt anglosakšu tiesību sistēmas valstīs tādu neatzīst *per se*.³³

Darījuma notariāla apliecināšana (*authentication*) notiek atbilstoši publiskām procesuālajām tiesību normām un ir publiska dokumenta sagatavošanas process. Apliecinājuma veikšanas priekšnoteikums ir tāds, ka notārs pārbauda darījuma līdzēju identitāti, rīcībspēju un īpašuma tiesības uz konkrēto objektu, neatkarīgi un neitrāli konsultē darījuma līdzējus par efektīvākajiem darījuma izpildes mehānismiem, atbilstoši līdzēju gribai precīzi sagatavo darījuma dokumentus, nodrošina darījuma atbilstību normatīvajiem aktiem, skaļi nolasa un izskaidro darījuma noteikumus, klātesot līdzējiem, un pārliecinās, ka līdzēju griba ir brīvi veidojusies un darījums atbilst viņu gribai, ka līdzēji saprot darījuma noteikumus un to tiesiskās sekas, kā arī darījuma noteikumi atbilst tiesību normām.³⁴ Notārs ir neitrāls juridiskās palīdzības sniedzējs, kurš nepārstāv nevienu līdzēju.³⁵ Ņemot vērā iepriekš minēto, notāru tiesību doktrīnā sauc par “juristu kopējam labumam” (*servant of the common good*).³⁶

Notariālā apliecināšanas procesa rezultāts ir notariāls akts (*acte authentique*).³⁷ Notariālā akta mērķis ir nodrošināt juridisko drošību un stabilitāti, lai novērstu dārgo un laikietilpīgo tiesvedību.³⁸ Notariālā akta autentiskumu³⁹ raksturo divi galvenie elementi – pirmkārt, notāra kā valsts amatpersonas iesaistīšanās un atbildība un, otrkārt, juridisko formalitāšu ievērošana.⁴⁰

Autentiskums aprobežojas ar *instrumentum* (aktu) un neattiecas uz *negotium* (tajā ietvertu vienošanos). Tomēr akts ir *negotium* pierādījums. Katrs no šiem elementiem pastāv neatkarīgi no tā, vai otrs ir vai nav spēkā. Autentiska dokumenta

Kingdom, France, Germany, Poland, Romania, Sweden. Council of the Notariats of the European Union, November 2008, p. 4. Pieejams: <http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/200811/20081127ATT43123/20081127ATT43123EN.pdf> [aplūkots 2016. gada 13. februārī].

³³ Comparative study on authentic acts and instruments with comparable status and effects according to national legislation within the EU, considering in particular the role of lawyers. Council of Bars and Law Societies of Europe, 2011, p. 2. Pieejams: http://www.ccbe.eu/fileadmin/user_upload/NTCdocument/Report_Authentic_Act1_1302619714.pdf [aplūkots 2016. gada 13. februārī]; Comparative study on authentic instruments national provisions of private law, circulation, mutual recognition and enforcement, possible legislative initiative by the European Union: United Kingdom, France, Germany, Poland, Romania, Sweden. Council of the Notariats of the European Union, November 2008, p. iii. Pieejams: <http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/200811/20081127ATT43123/20081127ATT43123EN.pdf> [aplūkots 2016. gada 13. februārī].

³⁴ Sk. Murray P., Stürner R. *The Civil Law Notary – Neutral Lawyer for the Situation. A Comparative Study on Preventive Justice in Modern Societies*. Verlag C. H. Beck München, 2010, p. 49–50.

³⁵ *Ibid.*, p. 2.

³⁶ *Ibid.*, p. 11.

³⁷ Comparative study on authentic instruments national provisions of private law, circulation, mutual recognition and enforcement, possible legislative initiative by the European Union: United Kingdom, France, Germany, Poland, Romania, Sweden. Council of the Notariats of the European Union, November 2008, p. iv. Pieejams: <http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/200811/20081127ATT43123/20081127ATT43123EN.pdf> [aplūkots 2016. gada 13. februārī].

³⁸ *Ibid.*, p. 4.

³⁹ Autentisks – tāds, kas saskan ar oriģinālu. Tāds, kas pamatojas uz pirmavotu. Neapšaubāms, ticams. Pieejams: <http://tezaurs.lv> [aplūkots 2016. gada 13. februārī].

⁴⁰ Murray L. P., Stürner R. *The Civil Law Notary – Neutral Lawyer for the Situation. A Comparative Study on Preventive Justice in Modern Societies*. Verlag C. H. Beck München, 2010, p. 26–27.

spēkā neesamība, ja nav ievērota kāda no formalitātēm, neizraisa tajā ietvertās vienošanās spēkā neesamību, un otrādi.⁴¹

Attiecībā uz notariālā akta izcelsmi pastāv autentiskuma prezumpcija – notariālajam aktam kā tādām ir pilnīgs pierādījuma spēks,⁴² savukārt privātam dokumentam pierādījuma spēks būs tikai tad, ja puse, pret kuru akts ir vērst, atzīst savu parakstu. Notāra konstatējumi un paziņojumi tiek uzskatīti par tādiem, kam ir pierādījuma spēks *erga omnes*.⁴³ Notariālā akta pierādījuma spēku var atspēkot tikai ar viltojuma prasību.⁴⁴ Tāpēc notariālā akta forma piešķir darījumam vispirms augstāko pierādījuma spēku un visbeidzot – piespiedu izpildes spēku.⁴⁵

Notariāls akts un tiesas spriedums, kas stāties likumīgā spēkā un izpildāms, ir līdzvērtīgi kā autentiski un izpildāmi dokumenti.⁴⁶ Priekšrocības, kuras likums piešķir publiskā kārtībā sastādītiem dokumentiem, pamatotas uz prezumpciju, ka notāram, kurš piedalās aktu sastādīšanā, nav nekādas intereses kaut ko nepatiesu apliecināt un ka amatpersonas atbild par nepatiesu apstākļu apliecināšanu. Ja publiska akta īstums nav apstrīdēts, tad dokumenta saturu nevar apgāzt nedz ar liecinieku liecībām, nedz ar mājas kārtībā sastādītiem dokumentiem.⁴⁷

Notariālā akta forma ir spēcīgākā darījuma forma, un notariālais apliecinājums ir privāto un publisko tiesību sinerģijas rezultāts, lai caur darījuma apliecināšanu nodrošinātu līdzēju tiesisko drošību un arī sabiedrības intereses.

Apsvērumi darījuma notariālā akta formas noteikšanai likumā

Likumā var būt noteikta prasība taisīt darījumu notariālā akta formā, lai tas būtu spēkā.⁴⁸

Latvijas tiesiskais regulējums atšķiras no Igaunijas un Lietuvas tiesiskā regulējuma attiecībā uz notariālā akta formas noteikšanu likumā.⁴⁹

⁴¹ Rulands S. Notariālo aktu izpildāmība Beļģijā. *Latvijas Notārs*, 2013, 20.–29. lpp.

⁴² Comparative study on authentic acts and instruments with comparable status and effects according to national legislation within the EU, considering in particular the role of lawyers. Council of Bars and Law Societies of Europe, 2011, p. 5. Pieejams: http://www.ccbe.eu/fileadmin/user_upload/NTCdocument/Report_Authentic_Act1_1302619714.pdf [aplūkots 2016. gada 13. februārī].

⁴³ Rulands S. Notariālo aktu izpildāmība Beļģijā. *Latvijas Notārs*, 2013, 23. lpp.

⁴⁴ Sal. Comparative study on authentic acts and instruments with comparable status and effects according to national legislation within the EU, considering in particular the role of lawyers. Council of Bars and Law Societies of Europe, 2011, p. 5. Pieejams: http://www.ccbe.eu/fileadmin/user_upload/NTCdocument/Report_Authentic_Act1_1302619714.pdf [aplūkots 2016. gada 13. februārī].

⁴⁵ Comparative study on authentic instruments national provisions of private law, circulation, mutual recognition and enforcement, possible legislative initiative by the European Union: United Kingdom, France, Germany, Poland, Romania, Sweden. Council of the Notariats of the European Union, November 2008, p. 12, 15. Pieejams: <http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/200811/20081127ATT43123/20081127ATT43123EN.pdf> [aplūkots 2016. gada 13. februārī].

⁴⁶ Rulands S. Notariālo aktu izpildāmība Beļģijā. *Latvijas Notārs*, 2013, 20.–29. lpp.

⁴⁷ Bukovskis V. Civilprocesa mācības grāmata. Rīga, 1933, 392.–393. lpp.

⁴⁸ Herzog P. E., Weser M. Civil Procedure in France. Columbia University, 1967, p. 326.

⁴⁹ Latvijas Civillikums. *Valdības Vēstnesis*, 1937. 20. februāris, Nr. 41; Lietuvas Civillkodekss (*Civil Code*). Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_e?p_id=404614&p_tr2=2; Igaunijas Civillkodeksa Vispārīgās daļas likums (*General Part of the Civil Code Act*). Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/Riigikogu/act/528082015004/consolide>; Mantošanas tiesību likums (*Law of Succession Act*). Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/Riigikogu/act/520012015004/consolide>; Ģimenes tiesību likums (*Family Law Act*). Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/Riigikogu/act/523122015009/consolide>; Saistību tiesību likums (*Law of Obligations Act*). Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/>

Civiltiesisko darījumu obligāta notariālā akta forma
(zvaigznīte norāda, ka pastāv izņēmumi)

	IGAUNIJA	LATVIJA	LIETUVA
Nekustamā īpašuma atsavināšanas (pirkuma, maiņas, uztura, dāvinājuma) darījumi			
Hipotēkas līgums			
Servitūta līgums			
Apbūves tiesību līgums			
Pirmpirkuma tiesību līgums			
Nekustamā īpašuma sadales vai apvienošanas līgumi			
Kopīpašuma lietošanas līgums			
Partneru kopdzīves līgums			
Vekselis			*
Aizdevuma līgums			*
Laulības līgums			
Mantojuma līgums			
Publiskais testaments			
Nākotnes pilnvarojums	NA		NA

Visās trīs valstīs laulības līgumam ir noteikta notariāla akta forma, savukārt attiecībā uz ne mazāk būtiskiem darījumiem Latvijā tā nav noteikta. Salīdzinājumam – Igaunijā un Lietuvā notariālā akta forma ir noteikta visiem darījumiem, no kuriem izrietošās tiesības tiek reģistrētas zemesgrāmatā.⁵⁰ Šāds modelis ir dominējošs pasaulē,⁵¹ jo salīdzinošie starptautiski pētījumi ir pierādījuši, ka tāda kārtība ne tikai nodrošina juridisko drošību un efektivitāti,⁵² bet arī mazākas izmaksas darījumu slēdzējiem un visiem nodokļu maksātājiem.⁵³ Notariālā akta uzdevums ir novērst iespēju noslēgt absolūti vai nosacīti spēkā neesošu darījumus. Lai pastiprinātu zemesgrāmatas publisko ticamību un mazinātu zemesgrāmatu ierakstu grozāmību, kontinentālās Eiropas romāņu-ģermāņu tiesību loka valstis paredz daudz stingrāku publiskās varas kontroli darījumiem ar nekustamo īpašumu, jo darījuma

Riigikogu/act/514012016002/consolide; Īpašuma tiesību likums (*Law of Property Act*). Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/Riigikogu/act/501072015002/consolide> [aplūkoti 2016. gada 13. februārī].

⁵⁰ Sal. Pieck M. A Study of the Significant Aspects of German Contract Law. *Annual Survey of International & Comparative Law*: Vol. 3: Iss. 1, p. 115.

⁵¹ Murray L. P., Stürner R. *The Civil Law Notary – Neutral Lawyer for the Situation. A Comparative Study on Preventive Justice in Modern Societies*. Verlag C.H. Beck München, 2010, p. 6.

⁵² Zeng R. Real estate operations and notary system at Civil law legal system. *US-CHINA Law Review*, 2012, Vol. 9. Pieejams: <http://www.davidpublishing.com/davidpublishing/Upfile/1/8/2013/2013010871592873.pdf> [aplūkots 2016. gada 13. februārī].

⁵³ Murray P. L. *Real Estate Conveyancing in 5 European Union Member States: A Comparative Study*, 2007. Pieejams: http://www.dnotv.de/_files/Aktuelles/murrayreportfinal310807en.pdf [aplūkots 2016. gada 13. februārī].

apstrīdēšanas gadījumā var ciest trešās personas.⁵⁴ Tiesiskā drošība ir būtiska ekonomikas attīstībai, jo komersantiem nepieciešamas stabilas un prognozējamas tiesiskās attiecības globālās konkurences apstākļos.⁵⁵

Notariālā akta nepieciešamība darījumiem, kuri tiek reģistrēti zemesgrāmatā, ir saistīta arī ar to, ka zemesgrāmatas ierakstiem jābūt precīziem un pareiziem.⁵⁶ Zemesgrāmatas nodaļas lietas neizlemj atklātā sēdē kā kārtējā tiesa, bet tās process notiek rakstveidā. Turklāt zemesgrāmatu lietas ir bezstrīdus process.⁵⁷ Tas nozīmē, ka visus tos apstākļus, uz kuriem zemesgrāmatas nodaļa balsta savu lēmumu, tai jāspēj noskaidrot vienīgi no iesniegtajiem dokumentiem. Lai zemesgrāmatas tiesnesis varētu ticami pārliecināties par zināmu faktu pastāvēšanu, tam jābalstās uz tādiem dokumentiem, kas, pirmkārt, izslēdz šaubas par pašu šo dokumentu īstumu un, otrkārt, pilnīgi pierāda tajos izklāstītos faktus.⁵⁸ Salīdzinājumam, citā bezstrīdus lietu kategorijā – saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšanā – likumdevējs viennozīmīgi ir atzinis, ka piespiedu izpildes pamats vienmēr ir publisks akts, kas rada ticamību par attiecīgās saistības esamību.⁵⁹ Līdz ar to Latvijā tiesas lēmuma pieņemšanai vienā bezstrīdus procesā der tikai publiski akti, savukārt citā der arī privāti akti. Nav izskaidrojama likumdevēja atšķirīgā attieksme, jo visos bezstrīdus procesos, kur tiek ietekmētas personas pamattiesības uz īpašumu, tiesnesim jāvar ticami pārliecināties par konkrēto faktu pastāvēšanu. Igaunijā un Lietuvā iepriekš minētais ir konsekventi īstenots. Visās trīs Baltijas valstīs zemesgrāmatas ierakstiem ir publiska ticamība, tomēr tikai Latvijā ierakstu izdarīšanas pamats var nebūt publisks akts, tādējādi tiek pieļauta atkāpe no būtiska zemesgrāmatas procesa principa.

Vācijā un citās Eiropas valstīs ir atzīts zemesgrāmatas publiska dokumenta princips, jo tas zemesgrāmatai garantē augstu ticamības līmeni. Tāpēc ierakstīšanai zemesgrāmatā nepieciešams iesniegt publiskus dokumentus, kuru pārbaudi veic neatkarīga un objektīva valsts amatpersona un kuri garantē privātpersonu paziņojumu vai faktu patiesumu un pareizību (saistošu pierādījuma spēku, kas izslēdz pierādījumu brīvu novērtēšanu). Līdz ar to zemesgrāmatas ir neatņemama preventīvās tiesvedības sastāvdaļa. Šajā jomā zvērinātiem notāriem uzticētas valsts funkcijas, ko viņi veic, lai atslogotu tiesas un garantētu sekmīgu zemesgrāmatu darbību.⁶⁰

⁵⁴ Muciņš L. Zemesgrāmatu principi. Grām.: Zemesgrāmatas Latvijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2003, 44.–46. lpp.

⁵⁵ Deffains B., Kessedjian C. Index of Legal Certainty. Report for the Civil Law Initiative, 2015. Pieejams: http://www.fondation-droitcontinental.org/en/wp-content/uploads/2015/06/NS_Rapport-complet-5-juin-2015_EN.pdf [aplūkots 2016. gada 13. februārī].

⁵⁶ Comparative study on authentic instruments national provisions of private law, circulation, mutual recognition and enforcement, possible legislative initiative by the European Union: United Kingdom, France, Germany, Poland, Romania, Sweden. Council of the Notariats of the European Union, November 2008, p. 24, 29. Pieejams: <http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/200811/20081127ATT43123/20081127ATT43123EN.pdf> [aplūkots 2016. gada 13. februārī].

⁵⁷ Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 11. aprīļa lēmums lietā Nr. SKC–1314/2016. Pieejams: www.at.gov.lv [aplūkots 2016. gada 20. maijā].

⁵⁸ Virko E. Vai nostiprinājuma lūgumam ir jābūt divpusējam? (Zemesgrāmatas likuma 57. un 61. pants). *Likums un Tiesības*, 2000, Nr. 5, 134.–135. lpp.

⁵⁹ Skat. Tiesu prakse saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšanā. Augstākā tiesa, 2010. Pieejams: www.at.gov.lv [aplūkots 2016. gada 20. maijā].

⁶⁰ Waldhoff C. Das Österreichische Grundbuchsystem vor dem Hintergrund des Unionsrechts. *ZfRV* 2/2016, S. 39–46.

Ņemot vērā iepriekš minēto, secināms, ka Latvijas likumdevēja lēmumi par darījuma notariālā akta formas noteikšanu likumā ir nekonsekventi un lēmumu pieņemšanas apsvērumi ir neskaidri.

Igaunijā un Lietuvā, kā arī citās valstīs notariāla akta formu konkrētiem darījumiem likumdevējs nosaka likumā, lai nodrošinātu:⁶¹

- 1) pamattiesību uz īpašumu efektīvu aizsardzību;
- 2) tiesisko skaidrību un drošību (īpaši vājākā līdzēja aizsardzību);
- 3) tiesisko un sociālo mieru (novērstu konfliktus un tiesas procesus);
- 4) stabilu un prognozējamu civiltiesisko apgrozību (personas var paļauties uz publiskā dokumentā norādīto un oriģināls glabājas notariālo aktu grāmatā);
- 5) valsts reģistru ar publisku ticamību ierakstu pamatošanu ar precīzām, aktuālām un ticamām ziņām, kas norādītas publiskos dokumentos;
- 6) efektīvu darījumu piespiedu izpildi (notariālais akts var būt izpildu dokumenti) un tiesas atslogošanu;
- 7) efektīvu nodevu un nodokļu administrēšanu (reģistrēti darījumi);
- 8) līdzēju identificēšanu un ziņošanu kontroles dienestam par aizdomīgiem un neparastiem darījumiem noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas nolūkos;
- 9) prognozējamus privātpersonu izdevumus saistībā ar darījuma noslēgšanu;
- 10) valsts un pašvaldību iestāžu efektīvu darbu (notariālo aktu izrakstu elektroniska aprīte un automātiska valsts elektronisko arhīvu veidošanās⁶²).

Latvijā ir ievērojami zemāks preventīvā tiesiskuma līmenis nekā Igaunijā un Lietuvā. Piemēram, Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātā 2015. gadā izskatītās lietas, kurās ir strīds par nekustamā īpašuma tiesībām, veido lielāko lietu kategoriju – 42% no visām lietām, savukārt Augstākās tiesas Civillietu departamentā kasācijas kārtībā tā ir otra lielākā kategorija – 9% no visām lietām.⁶³ Turklāt Latvijā ir izveidojusies paradoksāla situācija, ka citai personai adresētas korespondences saņemšanai pasta institūcijā nepieciešams spēcīgāks pārstāvību pierādošs dokuments (notariāli apliecināta pilnvara) nekā zemesgrāmatās iesniedzamajam dokumentiem, uz kuru pamata tiek mainītas īpašumtiesības uz nekustamo īpašumu.

Latvijā ir viegli noslēgt darījumus ar atpakaļejošu datumu, lai izvairītos no saistību izpildes vai neievērotu tiesību normas. Piemēram, 2014. gada 1. novembrī stājās spēkā grozījumi likumā “Par zemes privatizāciju lauku apvidos”, kas ievieša

⁶¹ Banden S. The notarial act as an instrument of development in society. XXV. International Congress of Latin Notaries (Madrid, Spain), 2007. Pieejams: http://www.bnotk.de/_downloads/UINL_Kongress/Madrid/THEME_1_BANDEN_EN.pdf [aplūkots 2016. gada 16. februārī]; Murray L. P., Stürner R. The Civil Law Notary – Neutral Lawyer for the Situation. A Comparative Study on Preventive Justice in Modern Societies. Verlag C. H. Beck München, 2010, p. 25–56.

⁶² Šobrīd Latvijā zemesgrāmatu arhīvos ir uzkrāti vairāk nekā 20 miljoni dokumentu saistībā ar īpašuma tiesībām. Vēsturisko datu kārtošanai kopumā nepieciešamais finansējums ir 13,2 milj. *euro* apmērā, un arhīvu digitalizēšanai nepieciešami apmēram 15,7 milj. *euro*. Kopā apmēram 29 miljoni *euro*. Sk. Par Konceptiju par Nekustamā īpašuma valsts kadastra un Valsts vienotās datorizētās zemesgrāmatas vienotas informācijas sistēmas izveidi. Pieejams: <http://likumi.lv/ta/id/277961-par-koncepciju-par-nekustama-ipasuma-valsts-kadastra-un-valsts-vienotas-datorizetas-zemesgramatas-vienotas-informācijas-sistēmas> [aplūkots 2016. gada 13. februārī].

⁶³ *Augstākās Tiesas Biļetens*. 2016. gada aprīlis, Nr. 12, 95., 105. lpp. Pieejams: http://at.gov.lv/files/uploads/files/2_Par_Augstako_tiesu/Informativie_materiali/ATBiletens12_web.pdf [aplūkots 2016. gada 13. februārī].

būtiskas izmaiņas lauksaimniecības zemes tirdzniecībā. Tomēr praksē līdzīgi slēdz pirkuma līgumus ar atpakaļejošu datumu un ir visas iespējas to arī turpināt darīt, lai izvairītos no likumā noteiktajiem lauksaimniecības zemes iegādes ierobežojumiem.

Tāpat Latvijā ir viegli noslēgt tiesiskos darījumus, lai tos izmantotu krāpšanai, noziedzīgi iegūtu naudas līdzekļu vai īpašuma legalizācijai un dažādu noziedzīgu nodarījumu īstenošanai nodokļu jomā. Lietuvas likumdevējs no 2015. gada 1. janvāra paplašināja to darījumu loku (aizdevuma līgumiem, vekseliem un slēgto akciju sabiedrību akciju atsavināšanas darījumiem), kam nepieciešams obligāts notariālais apliecinājums,⁶⁴ jo tika secināts, ka tiesiskais regulējums radīja labvēlīgus apstākļus krāpnieciska rakstura noziedzīgu nodarījumu veikšanai, kuru dēļ cieš kā privātpersonu, tā valsts intereses. Darījumi kļūst par līdzekli noziegumu veikšanai tāpēc, ka nav pietiekamu iespēju pārbaudīt šo darījumu autentiskumu un darījumu pušu patieso gribu.⁶⁵

Latvijā ir arī lielas dokumentu viltošanas iespējas, kas rada problēmas īpaši saistībā ar nekustamā īpašuma izkrāpšanu, veicot tiesību koroborāciju zemesgrāmatā uz šādu dokumentu pamata. Igaunijā un Lietuvā šāda iespēja nav iespējama, jo ieraksti publiski ticamos reģistros notiek uz notāra elektroniski iesniegtiem publiskiem dokumentiem.

Latvijā pāiet vairāki mēneši un dažos gadījumos pat vairāki gadi līdz nekustamā īpašuma darījuma reģistrācijai zemesgrāmatā.⁶⁶ Piemēram, nesen Ministru kabinets konstatēja, ka zemes izpircēji saskaņā ar noslēgtajiem pirkuma līgumiem bija pilnvaroti un apņēmas koroborēt noslēgto pirkuma līgumu zemesgrāmatā, tomēr uz valsts vārda Hipotēku bankas personā vēl joprojām reģistrēti aptuveni 800 zemes gabali. Lielākā daļa zemes pirkuma līgumu noslēgti pirms vairāk nekā 10 gadiem.⁶⁷ Igaunijā un Lietuvā darījuma reģistrācija vai atzīmes ierakstīšana zemesgrāmatā notiek nekavējoši pēc darījuma notariālas apliecināšanas.

Lietuvā un Igaunijā izveidotā kārtība ir taisnīgāka nekā Latvijā – tiesiskuma un drošības uzturēšanā civiltiesībās piedalās tie, kas slēdz darījumu un samaksā likumā noteikto notāra amata atlīdzību. Par strīdu izšķiršanu tiesā saistībā ar

⁶⁴ Lietuvas Republikos Civilinio kodekso 1.74, 1.105 ir 6.871 straipsnių pakeitimo įstatymas, 2014 m. rugsėjo 18 d. Nr. XII-1091. Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=482503; Lietuvas Republikos Akcinių bendrovių įstatymo Nr. viii-1835 44 ir 47 straipsnių pakeitimo įstatymas, 2014 m. rugsėjo 18 d. Nr. XII-1092. Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=482505; Lietuvas Republikos Įsakomųjų ir paprastųjų vekselių įstatymo Nr. viii-1087 3, 15, 27, 59, 77 ir 80 straipsnių pakeitimo įstatymas, 2014 m. rugsėjo 18 d. Nr. XII-1093. Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=482506 [aplūkoti 2016. gada 15. februārī].

⁶⁵ Lietuvas Republikos Prezidentas dekretas “Dėl Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso 1.105 ir 6.871 straipsnių papildymo įstatymo, Lietuvos Respublikos Akcinių bendrovių įstatymo 44 ir 47 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo, Lietuvos Respublikos Įsakomųjų ir paprastųjų vekselių įstatymo 3, 15, 27, 59, 77 ir 80 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projektų pateikimo svarstyti Lietuvos Respublikos Seimui”, 2013 m. vasario 5 d. Nr. 1k-1367. Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=442579; Aiškinamasis raštas “Dėl Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso 1.105 ir 6.871 straipsnių papildymo įstatymo projekto, Lietuvos Respublikos Akcinių bendrovių įstatymo 44 ir 47 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto, Lietuvos Respublikos Įsakomųjų ir paprastųjų vekselių įstatymo 3, 15, 27, 59, 77 ir 80 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto. Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=442589 [aplūkoti 2016. gada 14. februārī].

⁶⁶ Tieslietu ministrijas informatīvais ziņojums par normatīvajos aktos noteiktās valsts nodevas par īpašuma tiesību nostiprināšanu zemesgrāmatā diferenciācijas ietekmi uz savlaicīgu īpašuma tiesību nostiprināšanu zemesgrāmatā.

⁶⁷ Likumprojekta “Grozījumi Zemesgrāmatu likumā” anotācija. Pieejams: <http://tap.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40377673> [aplūkots 2016. gada 15. februārī].

nekvalitatīvi un nedroši noslēgtiem darījumiem maksā visi nodokļu maksātāji, kam ar konkrēto darījumu nav nekāda sakara. Atbilstoši Eiropas Komisijas datiem Latvija tiesu uzturēšanai tērē salīdzinoši vairāk nodokļu maksātāju līdzekļus (47 *euro* uz vienu iedzīvotāju un 0,4% no IKP) nekā Lietuva (33 *euro* uz vienu iedzīvotāju un 0,28% no IKP) un Igaunija (29 *euro* uz vienu iedzīvotāju un 0,19% no IKP).⁶⁸

Ja likumdevējs kļūdaini samēro personu līguma formas izvēles brīvību un preventīvo tiesiskumu, tad nodokļu maksātājiem pieaug finansiālais slogs saistībā ar atjaunojošā tiesību aizsardzības līdzekļu nodrošināšanu. Latvijā valsts budžeta izdevumi tiesām un prokuratūrai ir proporcionāli lielāki nekā Lietuvā un Igaunijā.⁶⁹

Katrā valstī likumdevējs ir tas, kas izšķiras par darījuma formas noteikšanu. Labi pārvaldītā valstī tas notiek, izvirzot noteiktus kritērijus un analizējot dažādus apsvērumus. Likumā noteiktajai darījuma formai ir būtiska nozīme, lai ilgtermiņā veidotu drošu un stabilu civiltiesisko darījumu slēgšanas vidi.

Secinājumi

1. Līguma brīvības principa viena no izpausmēm ir līguma formas izvēles brīvība, tomēr šī brīvība nav absolūta un likumdevējs var noteikt ierobežojumus.
2. Darījuma notariālā akta formu likumdevējs nosaka, ņemot vērā gan līdzēju interešu (piemēram, vājākā līdzēja aizsardzību), gan arī sabiedrības interešu aizsardzību (piemēram, garantētu efektīvu reģistra iestādes darbību).
3. Latvijas, no vienas puses, un Igaunijas un Lietuvas, no otras puses, tiesiskais regulējums attiecībā uz notariālā akta formas noteikšanu likumā atšķiras. Preventīvā tiesiskuma un juridiskās drošības līmenis civiltiesībās Latvijā ir zemāks nekā Igaunijā un Lietuvā.
4. Darījuma notariālā akta forma piešķir darījumam publiska dokumenta dabu un ir spēcīgākais rakstveida formas veids.
5. Ierakstus zemesgrāmatā, kuri bauda publisko ticamību, var veikt, tikai balstoties uz publiskiem aktiem, kam ir īpašs pierādījuma spēks. Zvērināts notārs ir viens no zemesgrāmatas procesa dalībniekiem, un to apliecinājumiem ir būtiska nozīme sekmīgai zemesgrāmatas darbībai. Zemesgrāmatas tiesnesim rakstveida procesā jāspēj ticami pārliecināties par zināmu faktu pastāvēšanu, ko iespējams gūt tikai no publiskiem dokumentiem, jo tie izslēdz šaubas par pašu šo dokumentu īstumu un pilnīgi pierāda tajos izklāstītos faktus.
6. Arī Latvijā, līdzīgi kā citās Eiropas valstīs, kuras pieder pie kontinentālās Eiropas romāņu-ģermāņu tiesību loka un kurās zemesgrāmatas veidotas atbilstoši vienādiem principiem, notariālā akta forma nosakāma darījumiem, kuri tiek reģistrēti zemesgrāmatā.

⁶⁸ The 2016 EU Justice Scoreboard. Pieejams: http://ec.europa.eu/justice/effective-justice/files/justice_scoreboard_2016_en.pdf [aplūkots 2016. gada 20. maijā].

⁶⁹ Sk. Report on European judicial systems – Edition 2014 (2012 data): efficiency and quality of justice. European Commission for the Efficiency of Justice, 2014. Pieejams: http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/cepej/evaluation/2014/Rapport_2014_en.pdf [aplūkots 2016. gada 15. februārī]; Litvins G. Preventīvā tiesiskuma un atjaunojošā tiesiskuma līdzāspastāvēšana. Grām.: Tiesību efektivitāte postmodernā sabiedrībā: Latvijas Universitātes 73. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015, 361.–370. lpp.

RĪCĪBAS PRETTIESISKUMS KĀ CIVILTIESISKĀS ATBILDĪBAS PRIEKŠNOTEIKUMS LATVIJAS DELIKTU TIESĪBĀS

UNLAWFUL CONDUCT AS A PREREQUISITE FOR LIABILITY UNDER LATVIAN TORT LAW

Jānis Kubilis, *Mg. iur.*

LU Juridiskās fakultātes Civiltiesisko zinātņu katedras zinātniskā grāda pretendents

Summary

The basic norm of tort law in Latvia does not clearly indicate, whether unlawfulness of conduct as a prerequisite for liability is defined by a violation of the required standard of conduct *per se*, or rather by an infringement of the rights of another. The article suggests to combine the two approaches and to focus both on the conduct of the wrongdoer and the harmful result caused by it to determine, whether the conduct is in fact unlawful. Further, the article aims to address the conduct of a reasonable person as a benchmark for the *ex post* evaluation of the lawfulness of the actions and omissions infringing the rights of another in cases, where no specific standard of conduct has been set forth by the legislator, proposing certain criteria for its assessment.

Atslēgvārdi: civiltiesiskā atbildība, deliktu tiesības, rīcības prettiesiskums, nepieciešamās rīcības standarts, saprātīga persona.

Keywords: civil liability, tort law, unlawfulness of conduct, required standard of conduct, reasonable person.

Ievads

Kā secināms no Civillikuma 1635. panta pirmās daļas satura, priekšnoteikums civiltiesiskajai atbildībai par citai personai radītu kaitējumu ir personas prettiesiska rīcība. No vispārējās delikttiesiskās atbildības normas teksta izriet, ka, tā kā par tiesību aizskārumu uzskatāma katra pati par sevi neatļauta darbība, kuras rezultātā nodarīts kaitējums, par prettiesisku rīcību uzskatāma tāda personas rīcība, kuras rezultātā tiek aizskartas citas personas tiesības, radot kaitējumu. Minētā norma nedod skaidru atbildi, kāds ir rīcības prettiesiskuma kā deliktu tiesību priekšnoteikuma saturs Latvijas tiesībās, kā arī vai personas rīcību par prettiesisku ļauj uzskatīt šīs rīcības neatbilstība normatīvo aktu noteikumiem vai šīs rīcības kaitīgās sekas attiecībā uz citām personām, to tiesībām, tiesiskajām interesēm un labumiem. Normatīvie akti arī atsevišķos gadījumos pieļauj tādu personas rīcību, kas aizskar citas personas tiesības, radot kaitējumu, un atbildība par radīto kaitējumu var neiestāties,¹ un šādos gadījumos personu rīcība nebūtu uzskatāma par normatīvajiem aktiem neatbilstošu. Šajā rakstā tiks apskatītas atsevišķas

¹ Bitāns A. Civiltiesiskā atbildība un tās veidi. Rīga: Izdevniecība AGB, 1997, 66. lpp.

problēmas saistībā ar rīcības prettiesiskuma kā delikttiesiskās atbildības priekšnoteikuma izpratni Latvijas deliktu tiesībās, neanalizējot vainas jēdziena saturu un nozīmi civiltiesiskās atbildības noteikšanā, kā arī rīcības prettiesiskumu izslēdzošos apstākļus, un tiks piedāvāti iespējamie risinājumi minētā atbildības priekšnoteikuma interpretācijas un piemērošanas noteiktības veicināšanai.

Rīcības prettiesiskuma izpratne Latvijas deliktu tiesībās

Attiecībā uz rīcības prettiesiskumu kā delikttiesiskās atbildības priekšnoteikumu doktrīnā norādītas divas teorijas, kuras atspoguļo atšķirīgas rīcības prettiesiskuma izpratnes,² un nošķiruma pamatā ir apsvērums, vai persona ir atbildīga par nodarījumu, proti, personas tiesību, tiesisko interešu vai labumu aizskārums, vai par normatīvā akta pārkāpumu.³ Rīcības prettiesiskuma teorija (vācu val. – *Verhaltensunrechtslehre*) dominē Austrijā,⁴ un atbilstoši tai rīcības prettiesiskums ir saistīts ar tiesību normu noteikumu, tostarp aizliegumu, pārkāpumu, savukārt rīcības rezultāta prettiesiskuma teorija (vācu val. – *Erfolgsunrechtslehre*) ir atzīta Vācijā un Šveicē,⁵ un atbilstoši tai ar normatīvajiem aktiem aizsargāto citas personas tiesību aizskārums ir uzskatāms par prettiesisku rīcību, kā arī tieši rīcības rezultāts ir būtiskākais kritērijs rīcības prettiesiskuma konstatēšanā.

Civillikuma 1635. panta pirmās daļas vēsturiskā redakcija, kas bija piemērojama pirms Civillikuma grozījumiem, kuri stājās spēkā 2006. gada 1. martā,⁶ noteica, ka “*Katrs tiesību aizskārums, t. i. katra pati par sevi neatļauta darbība, dod tam, kam tā kaitējusi, tiesību prasīt apmierinājumu no aizskārēja, ciktāl viņu par šo darbību var vainot.*” Latvijas vispārējā delikttiesiskās atbildības norma vēsturiskajā redakcijā tādējādi pieļāva ne tikai interpretāciju, atbilstoši kurai katrs tiesību aizskārums dod personai, kam tas kaitējis, tiesības prasīt apmierinājumu no aizskārēja, ciktāl viņu par šo darbību var vainot, bet arī ļauj secināt, ka neatļautas darbības rezultātā, par kādu uzskatāms tiesību aizskārums, personai, kam darbība kaitējusi, ir tiesības prasīt apmierinājumu no aizskārēja, ciktāl viņu par šo darbību var vainot. Rīcības prettiesiskuma teorijas un rīcības rezultāta prettiesiskuma teorijas kontekstā “*katrs tiesību aizskārums*” un “*katra pati par sevi neatļauta darbība*” kā rīcības prettiesiskumu noteicoši apstākļi ir diametrāli pretēji, un neapstrīdamu secinājumu, kurai no pieejām pieskaitāmas Latvijas tiesības, nav tiesību normas teksta interpretācijas rezultātā iespējams gūt.

Atbilstoši likumprojekta “Grozījumi Civillikumā”, ar ko 2006. gadā tika grozīts Civillikuma 1635. pants, anotācijā norādītajam secināms, ka šo grozījumu mērķis ir bijis noteikt vispārējo kārtību, kādā cietušajam ir tiesības no tiesību aizskārēja prasīt taisnīgu kompensāciju par morālo kaitējumu, ko pēdējais pirmajam nodarījis.⁷ Anotācijā nav atrodamas norādes, ka likumdevēja mērķis, izstrādājot un pieņemot minētos grozījumus, būtu bijis mainīt rīcības prettiesiskuma

² Čakste K. Civiltiesības. Lekcijas. Raksti. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 191.–192. lpp

³ Ibid.

⁴ Koziol H. Basic Questions of Tort Law from a Germanic Perspective. Vienna: Sramek Verlag Kg, 2012, p. 172–173.

⁵ Ibid.

⁶ Likums “Grozījumi Civillikumā”: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2006. 9. februāris, Nr. 24 (3392).

⁷ Likumprojekta “Grozījumi Civillikumā” anotācija. Pieejams: http://helios-web.saeima.lv/bi8/lasa?dd=LP1276_0 [aplūkots 2015. gada 24. decembrī].

kā civiltiesiskās atbildības priekšnoteikuma izpratni. Neskatoties uz minēto, no šobrīd spēkā esošās redakcijas formulējuma – “*Katra tiesību aizskārums, tas ir, katra pati par sevi neatļauta darbība, kuras rezultātā nodarīts kaitējums (arī morālais kaitējums), dod tiesību cietušajam prasīt apmierinājumu no aizskārēja, ciktāl viņu par šo darbību var vainot,*” nevar izsecināt, vai rīcības prettiesiskumu kā civiltiesiskās atbildības priekšnoteikumu veido personas “*tiesību aizskārums – katra pati par sevi neatļauta darbība*” vai arī “*neatļauta darbība, kuras rezultātā nodarīts kaitējums*”, kas savukārt atsevišķos gadījumos var liegt izdarīt secinājumu par to, vai ir konstatējama prettiesiska rīcība atbilstoši Civillikumā pozitīvizētajai vispārējai delikttiesiskās atbildības normai. Tādējādi Latvijas deliktu tiesību regulējumu minētajā jautājumā nevar uzskatīt par tipisku rīcības prettiesiskuma teorijas vai rīcības rezultāta prettiesiskuma teorijas piemēru.

Vēl jo vairāk, jēdzieni “*tiesību aizskārums*” un “*neatļauta darbība*” Civillikuma 1635. panta pirmās daļas kontekstā ir ar būtiski atšķirīgu saturu un nozīmi atbildības noteikšanā, jo tiesību aizskārums raksturo, nevis atbildības subjekta rīcību, bet rīcības negatīvās sekas attiecībā uz cietušo. Piemēram, personas tiesību uz īpašumu prettiesiska aizskāruma gadījumā kaitējums var arī nerasties, savukārt, ja persona rīkojas atbilstoši citas personas gribai, tad kaitējums pēdējai personai tik un tā var rasties, bet rīcību nevar uzskatīt par prettiesisku un atbildība par kaitējumu neiestājas atbilstoši principam *volenti non fit iniuria* un Civillikuma 1636. panta noteikumiem. Tādējādi “*tas ir*” lietojums vispārējās delikttiesiskās atbildības normas tekstā ir maldinošs un neprecīzs neatkarīgi no Latvijas minētās normas klasifikācijas atbilstoši kādai no rīcības prettiesiskuma teorijām.

Rīcības prettiesiskuma izpratnes pilnveidošanas iespējas

Pastāv uzskats, ka personas rīcību, aizskarot citas personas tiesības un radot kaitējumu, var uzskatīt par prettiesisku rīcību, jo personas tiesību aizskārums pats par sevi var norādīt uz rīcību, kuru par prettiesisku var uzskatīt tādēļ, ka tiesību sistēmā aizsargātu tiesību vai tiesisko interešu aizskārums ir atzīstams par šajā tiesību sistēmā neiederīgu un tai pretēju jeb prettiesisku rezultātu.⁸ Vēl jo vairāk, vispārējās delikttiesiskās atbildības gadījumā jābūt konstatējamai personas darbībai vai bezdarbībai, kura rada kaitīgas sekas attiecībā uz citu personu. Ir apšaubāms tomēr, vai rīcības rezultāta prettiesiskuma pieejas ietvaros ir iespējams nošķirt noteiktas personas rīcības kaitīgās sekas no šīs personas rīcības kvalitatīvajām īpašībām jeb atbilstības tiesību normās noteiktajam nepieciešamās rīcības priekšrakstam. Līdz ar to rīcības uzskatīšana par prettiesisku, vadoties vienīgi no šīs rīcības sekām, nebūtu uzskatāma par pamatotu.

Par prettiesisku rīcību ir iespējams uzskatīt tādu darbību vai bezdarbību, kura pārkāpj kādā normatīvā aktā noteiktu aizliegumu vai konkrētas rīcības priekšrakstu, piemēram, darba drošības noteikumu neievērošanu,⁹ ceļu satiksmes noteikumu pārkāpšanu.¹⁰ Tomēr nebūtu pareizs secinājums, ka gadījumos, kuros nav konstatējams normatīvajos aktos skaidri noteikta rīcības priekšraksta pārkāpums,

⁸ Koziol H. Basic Questions of Tort Law from a Germanic Perspective. Vienna: Sramek Verlag Kg, 2012, p. 175–176.

⁹ Darba aizsardzības likums. Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2001. 6. jūlijs, Nr. 105 (2492).

¹⁰ Ministru kabineta 2004. gada 29. jūnija noteikumi Nr. 571 “Ceļu satiksmes noteikumi”: Ministru kabineta noteikumi. *Latvijas Vēstnesis*, 2004. 1. jūlijs, Nr. 103 (3051).

ricība nebūtu uzskatāma par prettiesisku neatkarīgi no tā, ka tā aizskar citas personas tiesības. Bieži normatīvie akti nesatur noteiktu rīcības priekšrakstu vai arī satur vienīgi daļēji noteiktu rīcības priekšrakstu, piemēram, attiecībā uz ārstniecības personu darbībām, veicot ārstniecību.¹¹ Rīcības prettiesiskuma izpratnes saistīšana vienīgi ar noteiktas tiesību normas pārkāpumu var radīt situācijas, kad personas neprofesionāla, neuzmanīga, attiecīgajos faktiskajos apstākļos neadekvāta rīcība rada citas personas tiesību aizskārumu, taču tā netiktu atzīta par prettiesisku. Taču arī kazuistisku vai plaši rīcības brīvību ierobežojošu tiesību normu radīšana nevar tikt uzskatīta par taisnīgu vai samērīgu risinājumu, kā arī dinamiskas attīstības apstākļos rodas arvien jaunas tiesiskās attiecības, kuras likumdevējs nevar paredzēt normatīvā akta izstrādes brīdī.¹² Tādējādi par nepareizu būtu atzīstama pieeja, atbilstoši kurai rīcības prettiesiskuma vērtēšana aprobežotos ar pozitīvizēta rīcības priekšraksta meklēšanu normatīvajos aktos.

Minētais ļauj secināt, ka pieeja, atbilstoši kurai rīcības prettiesiskuma vienīgais kritērijs ir personas rīcības atbilstība tiesību normās atrodamajam rīcības priekšrakstam, var pieļaut situāciju, ka konkrēta rīcības priekšraksta neesamības gadījumā personas rīcība var netikt atzīta par prettiesisku, kaut arī tā aizskar citas personas tiesības, tiesiskās intereses un labumus. No otras puses, tiesību normās nostiprinātie rīcības priekšraksti var tikt interpretēti pārāk plaši, kā arī no tiesību piemērotāja puses var tikt radīti jauni rīcības priekšraksti tiesību tālākveidošanas ceļā, kas savukārt, iespējams, nepamatoti un nesamērīgi ierobežo personu rīcības brīvību un aizskar to paļāvību, ka to rīcību attiecīgajā situācijā nav ierobežojuši normatīvo aktu noteikumi. Jāņem vērā, ka nedrīkstētu pieļaut nesamērīgus un nevajadzīgus personu rīcības brīvības ierobežojumus, jo, ja tiesību sistēmā tiek noteiktas kādas tiesības, tiesiskā interese vai labums, kuru likumdevējs aizsargā, paredzot rīcības ierobežojumus un nepieciešamās rīcības standartus, tad tiek atbilstoši ierobežota citu personu brīvība minētās tiesiskās intereses aizsardzības nolūkos un apmērā.¹³ Ja noteiktas personu rīcības rezultātā nevar rasties citas personas tiesību aizskārumus, tad noteiktas rīcības standarts nav deliktu tiesībās nepieciešams, jo tas tādā gadījumā ierobežotu personu, uz kuru šāds rīcības standarts attiecas, tiesības bez leģitīma pamata.

Ievērojot minētos apsvērumus, rīcības prettiesiskuma izpratne būtu veidojama kā rīcības rezultāta prettiesiskuma teorijas un rīcības prettiesiskuma teorijas sintēze. Rīcības prettiesiskuma konstatēšanā būtiska nozīme ir gan noteiktas rīcības negatīvo sekū, proti, citas personas tiesību, tiesisko interešu vai labumu aizskāruma vērtēšanai, gan arī personas rīcības atbilstībai nepieciešamās uzvedības standartam, kas var būt pilnībā vai daļēji nostiprināts likumā vai arī būt izsecināms no vispārējiem deliktu tiesību noteikumiem un kura mērķis ir aizsargāt personas no tāda tiesību aizskāruma, kāds attiecīgajā gadījumā ir nodarīts. Tādējādi papildus tam, vai pārkāpts nepieciešamās rīcības priekšraksts, tiesību piemērotājam, vērtējot personas rīcības prettiesiskumu, jāņem vērā arī rīcības priekšraksta mērķis un attiecīgās personas rīcības kaitīgums. Arī tiesību doktrīnā apstiprināts, ka rīcības prettiesiskuma vērtējamam vajadzētu būt vērstam gan uz tiesību sistēmā aizsargāto citas personas tiesību un tiesisko interešu aizskāruma konstatēšanu, gan uz

¹¹ Ārstniecības likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 1. jūlijs, Nr. 167/168 (882/883); Charles C. S. Nursing Malpractice. London: Auburn House, 1999, p. 17–26.

¹² Neimanis J. Tiesību tālākveidošana. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006, 28. lpp.

¹³ Koziol H. Basic Questions of Tort Law from a Germanic Perspective. Vienna: Sramek Verlag Kg, 2012, p. 177.

objektīva personas rīcības standarta pārkāpuma konstatēšanu.¹⁴ Tādējādi Latvijas deliktu tiesībās rīcības prettiesiskumu kā atbildības priekšnoteikumu varētu skaidrot kā atkāpi no atbilstoši faktiskajiem apstākļiem nepieciešamās rīcības standarta, kura mērķis ir nepieļaut šādu rīcību, kas rada citas personas tiesību aizskārums. Šāda rīcības prettiesiskuma izpratne arī ir konceptuāli saderīga ar Latvijas tiesību doktrīnā un judikatūrā atrodamo pieeju, atbilstoši kurai vaina netiek izdalīta kā atsevišķs civiltiesiskās atbildības priekšnoteikums, vainojamības apsvērumu izvērtējumu ietverot rīcības prettiesiskuma vērtēšanā.¹⁵

Nepieciešamās rīcības standarts

Personas rīcības atbilstību normatīvajiem aktiem var izvērtēt atbilstoši tam rīcības priekšrakstam, ko vispārīgi vai attiecībā uz konkrētu situāciju likumdevējs ir noteicis. Rīcības standarts jeb priekšraksts, kā personai noteiktos apstākļos ir jārikojas, var būt skaidri formulēts vai izsecināms no normatīvajiem aktiem. Lai arī atsevišķos gadījumos konkrētas rīcības priekšrakstu ir iespējams un nepieciešams tiesību normās ietvert, tomēr, ja normatīvajos aktos nav ietverts noteiktas rīcības priekšraksts, būtu nepieciešams piemērot vispārēju un objektīvu kritēriju kopumu, atbilstoši kuriem personas rīcību varētu vērtēt.¹⁶ Tādējādi būtu iespējams visos gadījumos noteikt, vai persona ir rīkojusies atbilstoši nepieciešamās rīcības standartam. Vispārēji personas rīcības vērtēšanas kritēriji, ja šāda rīcība ir aizskārusi citas personas tiesības, daudz precīzāk, konsekvētāk un sistemātiskāk palīdzētu interpretēt rīcības prettiesiskumu kā civiltiesiskās atbildības priekšnoteikumu nekā konkrēta priekšraksta meklēšana pozitīvizētajās tiesību normās, jo tajās noteiktu vai daļēji noteiktu rīcības priekšrakstu var nereti nebūt iespējams atrast, kas savukārt var novest pie cietušajam nelabvēlīga un netaisnīga tiesiskās situācijas risinājuma.

Eiropas deliktu tiesību principu 4:102. panta pirmajā daļā formulēts nepieciešamās rīcības standarta saturs, un kā personas rīcības vērtēšanas kritēriju piedāvāts piemērot hipotētisku saprātīgas personas rīcību konkrētajos apstākļos.¹⁷ Ar saprātīgas personas rīcību norādītās Eiropas deliktu tiesību principu normas autori nav vēlējušies saistīt kādas konkrētas personas rīcību vai statistiski biežāk izplatīto personu rīcību noteiktajā situācijā, bet pēc būtības šis ir *bonus paterfamilias* rīcības standarts, kas ietver tādas personas hipotētiskās rīcības vērtējumu, kura ievēro un ņem vērā citu personu tiesības un tiesiskās intereses.¹⁸ Saprātīgas personas rīcības priekšraksta uzdevums tādējādi ir hipotētiskas uzvedības mērauklas radīšana,

¹⁴ Koziol H. Basic Questions of Tort Law from a Germanic Perspective. Vienna: Sramek Verlag Kg, 2012, p. 174–177.

¹⁵ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2008. gada 10. septembra spriedums lietā Nr. SKC-296/2008, Torgāns K. Vainas vai attaisnojumu meklējumi civiltiesībās. *Jurista Vārds*, 2005. 31. maijs, Nr. 20; Kārklīšs J. Vainas nozīme, nosakot civiltiesisko atbildību. *Jurista Vārds*, 2005. 26. aprīlis, Nr. 15 (370).

¹⁶ Von Bar C. Non-Contractual Liability Arising out of Damage Caused to Another. Oxford: Oxford University Press, 2009, p. 583.

¹⁷ Art. 4:102. Principles of European Tort Law. Pieejams: <http://civil.udg.edu/php/biblioteca/items/283/PETL.pdf> [aplūkots 2015. gada 12. decembrī].

¹⁸ Koziol H. Basic Questions of Tort Law from a Germanic Perspective. Vienna: Sramek Verlag Kg, 2012, p. 188; European Group on Tort Law. Principles of European Tort Law. Text and Commentary. Vienna: Springer-Verlag, 2005, p. 76; Van Dam C. European Tort Law. Second edition. Oxford: Oxford University Press, 2013, p. 234.

atbilstoši kurai personas rīcība faktiskajos apstākļos vērtējama. Ļoti būtiski ir tas, ka saprātīgas personas rīcības vērtējums minēto noteikumu kontekstā ir objektīvs, nevis subjektīvs.¹⁹ Šādā gadījumā rīcības prettiesiskuma vērtēšanā nav izšķirošas nozīmes personas rīcības mērķiem un motīviem, tam, kā personas pašas ieskatā tai būtu vajadzējis rīkoties, kā arī personas rīcība būtu vērtējama, neskatoties uz to, vai persona apzināti nav ievērojusi nepieciešamās rīcības priekšrakstu, vai arī persona nav atbilstoši rīkojusies aiz neuzmanības. Vērtējot personas rīcības atbilstību nepieciešamās rīcības standartam, nebūtu arī jāņem vērā personas individuālās īpašības, tomēr tas, ka vispārējam rīcības priekšrakstam ir jābūt objektīvam, nenozīmē, ka nebūtu jāvērtē personas tiesību aizskāruma faktiskie apstākļi,²⁰ jo personas rīcības atbilstības nepieciešamās rīcības standartam izvērtējumam ir jābalstās uz objektīviem un pēc iespējas uz attiecīgajiem faktiskajiem apstākļiem piemērotiem kritērijiem. Saprātīgas personas hipotētiskās rīcības izmantošana personas rīcības prettiesiskuma vērtēšanā ir pazīstama arī Latvijas tiesībās, jo norādes uz *bonus paterfamilias* rīcības standartu ir ietvertas, piemēram, Civillikuma 269. panta, 312. panta, 662. panta, 1212. panta, 1347. panta, 2250. panta noteikumos, kā arī Civillikuma 1646. panta noteikumos un citos normatīvajos aktos.

Krietna un rūpīga saimnieka rīcības standarta kā vispārējā rīcības priekšraksta Latvijas deliktu tiesībās ieviešanai nav nepieciešama konceptuāla normatīvo aktu noteikumu transformācija, jo tas ir bijis ietverts gan Civillikuma 1646. panta sākotnējā redakcijā, gan arī Vietējo likumu kopojuma III daļas 3298. pantā.²¹ Civillikuma 1646. panta noteikumiem tādējādi ir būtiska nozīme tieši deliktu tiesībās, jo, ja līgumtiesībās atbildības iestāšanās var nereti būt atkarīga no personas neuzmanības pakāpes,²² tad saskaņā ar Civillikuma 1649. pantu ārpuslīgumiska tiesību aizskāruma gadījumā tiesību aizskārējs atbild par katru, pat vieglu neuzmanību. Tādējādi tas, vai personas rīcība atbilst tādai, kāda vispār jāievēro krietnam un rūpīgam saimniekam jeb saprātīgai personai, nosaka arī to, vai iestājas personas atbildība par tās rīcības rezultātā radīto kaitējumu. Līdz ar to saprātīgas personas jeb *bonus paterfamilias* rīcības priekšraksts būtu piemērojams kā vispārējais personas rīcības standarts deliktu tiesībās, kas būtu attiecināms uz gadījumiem, kad likumdevējs nav noteicis īpašu rīcības priekšrakstu, un minētais rīcības standarts būtu uzskatāms par robežšķirtni starp tiesisku un prettiesisku rīcību, nosakot personas rīcības brīvības robežas.

Lai saprātīgas personas rīcības standarta saturu katrā gadījumā noskaidrotu un tā piemērošana būtu konsekventa, sekmējot taisnīgu un salīdzināmu faktisko apstākļu vērtējumu līdzīgās lietās, tiesību piemērotājam būtu nepieciešami noteikti kritēriji. Šādi kritēriji piedāvāti Eiropas deliktu tiesību principu 4:102. panta pirmajā daļā, kurā norādīts, ka, vērtējot saprātīgas personas rīcību konkrētajos apstākļos, tās saturs ir atkarīgs no aizsargāto interešu rakstura un nozīmes, rīcības bīstamības, darbības veicēja prezumējamām zināšanām, aizskāruma paredzamības, iesaistīto personu attiecību rakstura vai iesaistīto personu paļāvības,

¹⁹ European Group on Tort Law. Principles of European Tort Law. Text and Commentary. Vienna: Springer-Verlag, 2005, p. 76.

²⁰ Torgāns K. Neatļautas darbības izpausmes Eiropas deliktu tiesībās. *Jurista Vārds*, 2013. 3. decembris, Nr. 49 (800).

²¹ Vietējo likumu kopojuma III daļa. Neoficiāls izdevums Tieslietu ministrijas sevišķas komisijas sagatavojumā. Rīga: Valters un Rapa, 1928, 379. lpp.

²² Piemēram, Civillikuma 1664. panta pirmā daļa, 1779.¹ pants, 1917. panta otrā daļa, 1957. pants, 1972. panta otrā daļa, 2022. pants, 2333. panta otrā daļa.

kā arī drošības pasākumu vai alternatīvu darbību veikšanas iespējamības un izmaksām.²³ Tiesību doktrīnā norādīts arī uz nepieciešamību vērtēt sagaidāmā kaitējuma smagumu, iespējamību, ka tiesību aizskārums attiecīgajos apstākļos varēja tikt nodarīts, uz citas personas aizskarošās rīcības raksturu un nozīmi, kā arī uz nepieciešamību ņemt vērā ar drošības nodrošināšanu saistīto pasākumu ievērošanas izmaksas un apgrūtinājumus.²⁴ Minētie kritēriji atspoguļo Eiropas valstu deliktu tiesību kopējo regulējumu un praksi un sniedz relatīvi universālas vadlīnijas, atbilstoši kurām saprātīgas personas rīcības standartu var papildīt ar saturu katrā konkrētajā gadījumā²⁵ un kuras varētu tikt piemērotas vispārējā personas rīcības standarta satura papildīšanā un rīcības prettiesiskuma vērtēšanā arī Latvijā. Pēc iespējas attiecināmāku un daudzveidīgāku kritēriju izmantojums, vērtējot personas rīcības atbilstību nepieciešamās rīcības standartam, var nodrošināt pamatotāku slēdzienu par personas rīcības prettiesiskumu. Tomēr šādu kritēriju uzskaitījums Civillikumā nebūtu pozitīvizējams, jo nav izslēgts, ka, mainoties tiesību piemērošanas praksei, tiesību normām, kā arī deliktu tiesību sistēmas konceptuālu izmaiņu rezultātā, rīcības prettiesiskuma vērtēšanā var būt jāņem vērā jauni apstākļi, tā vērtēšanai var tikt radīti jauni kritēriji, kā arī aizstāti, papildināti vai pilnveidoti esošie. Minētā vispārējā rīcības standarta kā nenoteikta tiesību jēdziena satura papildīšanā un piemērošanā var būt izmantojamas doktrināras vadlīnijas, kurās norādīti kritēriji personas rīcības atbilstības nepieciešamās rīcības standartam vērtēšanai, kas tiesību piemērotājam palīdzētu konstatēt rīcības prettiesiskumu kā civiltiesiskās atbildības priekšnoteikumu.

Secinājumi

1. No Civillikuma 1635. panta pirmās daļas, kas uzskatāma par Latvijas vispārējo delikttiesiskās atbildības normu, nav iespējams nepārprotami secināt, vai tajā atspoguļota rīcības prettiesiskuma vai rīcības rezultāta prettiesiskuma teorija, proti, vai par prettiesisku rīcību uzskatāma tāda, kura pārkāpj nepieciešamās rīcības priekšrakstu, vai tāda, kura aizskar citas personas tiesības, tiesiskās intereses vai labumus. Tomēr minētās teorijas nebūtu aplūkojamas kā pretstati, un tās ir iespējams un nepieciešams apvienot. Tādējādi rīcības prettiesiskuma konstatēšanai būtu nepieciešams vērtēt gan to, vai noteiktas rīcības rezultātā radīts citas personas tiesību, tiesisko interešu vai labumu aizskārums, gan arī personas rīcības atbilstību nepieciešamās rīcības standartam.
2. Latvijas deliktu tiesībās rīcības prettiesiskumu kā atbildības priekšnoteikumu varētu definēt kā atkāpi no atbilstoši faktiskajiem apstākļiem nepieciešamās rīcības standarta, kura mērķis ir nepieļaut attiecīgo rīcību, ja tās rezultātā rodas citas personas tiesību, tiesisko interešu vai labumu aizskārums.
3. Likumdevējs var būt normatīvajā aktā ietvēris noteiktu vai daļēji noteiktu nepieciešamās rīcības priekšrakstu jeb standartu, atbilstoši kuram

²³ Art. 4:102. Principles of European Tort Law. Pieejams: <http://civil.udg.edu/php/biblioteca/items/283/PETL.pdf> [aplūkots 2015. gada 12. decembrī].

²⁴ Van Dam C. European Tort Law. Second edition. Oxford: Oxford University Press, 2013, p. 235–236, Faure M. Tort Law and Economics. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 2009, p. 47.

²⁵ Van Dam C. European Tort Law. Second edition. Oxford: Oxford University Press, 2013, p. 234.

vērtējams, vai nodarītājs rīkojies tiesiski. Taču gadījumos, kad personas rīcība rada citas personas tiesību aizskārumu un likumdevējs nav noteicis, kā personai būtu attiecīgajā situācijā un apstākļos jārikojas, vērtējams, vai nodarītāja rīcība atbilst saprātīgas personas rīcības standartam, uz ko norāda Civillikuma 1646. panta noteikumi. Saprātīgas personas hipotētiskā rīcība attiecīgajos faktiskajos apstākļos kā objektīva mēraukla var tikt piemērota nodarītāja rīcības prettiesiskuma vērtēšanā vienmēr, ja un ciktāl likumdevējs nav normatīvajos aktos ietvēris īpašu rīcības standartu.

4. Personas rīcības atbilstība saprātīgas personas rīcības standartam vērtējama, ņemot vērā tādus kritērijus kā iespējami aizskarto personu tiesību, tiesisko interešu specifika un nozīme, aizskārēja rīcības apstākļi, kaitīgo seku iestāšanās iespējamība un smagums, aizskāruma paredzamība, darbības veicēja sagaidāmās prasmes, zināšanas, kvalifikācija, pieredze, cietušā un aizskārēja savstarpējo attiecību raksturs un savstarpējā palāvība, drošības pasākumu vai alternatīvu darbību veikšanas iespējamība un izmaksas, kā arī citus kritērijus.

Bibliogrāfija

Monogrāfijas

1. Bitāns A. Civiltiesiskā atbildība un tās veidi. Rīga: Izdevniecība AGB, 1997.
2. Čakste K. Civiltiesības. Lekcijas. Raksti. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011.
3. Neimanis J. Tiesību tālākveidošana. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006.
4. Charles C. S. Nursing Malpractice. London: Auburn House, 1999.
5. European Group on Tort Law. Principles of European Tort Law. Text and Commentary. Vienna: Springer-Verlag, 2005.
6. Faure M. Tort Law and Economics. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 2009.
7. Koziol H. Basic Questions of Tort Law from a Germanic Perspective. Vienna: Sramek Verlag Kg, 2012.
8. Van Dam C. European Tort Law. Second edition. Oxford: Oxford University Press, 2013.
9. Von Bar C. Non-Contractual Liability Arising out of Damage Caused to Another. Oxford: Oxford University Press, 2009.

Raksti žurnālos

1. Kārklīņš J. Vainas nozīme, nosakot civiltiesisko atbildību. *Jurista Vārds*, 2005. 26. aprīlis, Nr. 15 (370).
2. Torgāns K. Neatļautas darbības izpausmes Eiropas deliktu tiesībās. *Jurista Vārds*, 2013. 3. decembris, Nr. 49 (800).
3. Torgāns K. Vainas vai attaisnojumu meklējumi civiltiesībās. *Jurista Vārds*, 2005. 31. maijs, Nr. 20.

Normatīvie akti

1. Ārstniecības likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 1. jūlijs, Nr. 167/168 (882/883).
2. Darba aizsardzības likums. Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2001. 6. jūlijs, Nr. 105 (2492).

3. Likums "Grozījumi Civillikumā": Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2006. 9. februāris, Nr. 24 (3392).
4. Vietējo likumu kopojuma III daļa. Neoficiāls izdevums Tieslietu ministrijas sevišķas komisijas sagatavojumā. Rīga: Valters un Rapa, 1928.
5. Ministru kabineta 2004. gada 29. jūnija noteikumi Nr. 571 "Ceļu satiksmes noteikumi": Ministru kabineta noteikumi. *Latvijas Vēstnesis*, 2004. 1. jūlijs, Nr. 103 (3051).

Juridiskā prakse

1. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2008. gada 10. septembra spriedums lietā Nr. SKC-296/2008.

Interneta resursi

1. Likumprojekta "Grozījumi Civillikumā" anotācija. Pieejams: http://helios-web.saeima.lv/bi8/lasa?dd=LP1276_0 [aplūkots 2015. gada 24. decembrī].
2. Principles of European Tort Law. Pieejams: <http://civil.udg.edu/php/biblioteca/items/283/PETL.pdf> [aplūkots 2015. gada 12. decembrī].

PRIEKŠĀ STĀVOŠO ZAUDĒJUMU JĒDZIENA VĒSTURISKĀ INTERPRETĀCIJA

THE NOTION OF FUTURE DAMAGES: HISTORICAL INTERPRETATION

Aleksandrs Fillers, LL.M

Antverpenes Universitātes pētnieks

Summary

The notion of damages is one of the cornerstones of every private law system. However, the Latvian Civil Law introduces a confusing distinction between damages that have already occurred and those that will occur in future. The latter grant only a right to request security, but not a compensation. This distinction has caused confusion in court practice.

The purpose of this article is to avert this confusion, using the method of historical interpretation. By using this method, the author shows that the notion of future damages in the Latvian Civil Law applies only to cases, where the very injury has not been yet committed. On the other hand, once the injury is committed, the victim can request a compensation and a court cannot reject such a request on the pretext that damages in question are future damages.

Atslēgvārdi: priekšā stāvošie zaudējumi, civiltiesiskā atbildība, vēsturiskās interpretācijas metode.

Keywords: future damages, civil liability, the method of historical interpretation.

Ievads

Zaudējumu institūts ir būtiska jebkuras civiltiesību sistēmas sastāvdaļa. Arī Latvijas Civillikumā (turpmāk – CL) zaudējumu institūta lomu ir grūti pārvērtēt. Tomēr CL zaudējumu regulējums, vismaz šķietami, atšķiras no citu valstu regulējuma. CL satur savu īpatnēju zaudējumu klasifikāciju. Tā CL 1771. pantā tiek nošķirti jau cēlušies un priekšā stāvošie zaudējumi. Pēdējie ļauj prasīt vienīgi nodrošinājumu. Priekšā stāvošo zaudējumu jēdziens nav plaši analizēts mūsdienu tiesību literatūrā, un tāpēc arī tiesu praksē šis jēdziens ne vienmēr tiek pareizi izprasts.

Šī raksta mērķis ir pierādīt, ka CL neatzīst priekšā stāvošus zaudējumus kā atsevišķu zaudējumu veidu. Autora skatījumā, CL 1771. panta *in fine* minētais priekšā stāvošo zaudējumu institūts nav saistīts ar zaudējumu atlīdzināšanu. Proti, ar priekšā stāvošiem zaudējumiem tiek patiesībā domāts priekšā stāvošs tiesību aizskārums. Šo tēzi autors mēģinās pierādīt, izmantojot CL 1771. panta vēsturisko interpretāciju.

Civillikuma 1771. panta avotu analīze

CL 1771. pantam ir vismaz triju līmeņu avoti. CL 1771. panta tiešais avots ir analogiska Baltijas Vietējo likumu kopojuma (turpmāk – BVLK) norma. Proti, CL 1771. pants ir pēc būtības identisks BVLK 3436. pantam. Atšķirība ir tikai tajā, ka BVLK 3436. pantam tika pievienota piezīme, kurā bija noteikts, ka “šeit ir runa tikai par jau cēlušos zaudējumu, par vēl priekšā stāvošu zaudējumu skat. 687., 982.–984. u. c. p.”.¹ Tātad no BVLK sistēmas varēja secināt, ka BVLK normas, kas sekoja BVLK 3436. pantam, nebija attiecināmas uz priekšā stāvošiem zaudējumiem. Savukārt priekšā stāvošo zaudējumu konkrēti piemēri bija atrodamī citās BVLK normās. Šo normu detalizētāks pārskats tiks sniegts šī raksta nākamajā nodaļā.

Taču arī BVLK 3436. pantam ir savs vēsturisks avots. Par šādu avotu ir kalpojusi Mīlenbruha grāmata par pandektu tiesībām.² Savā sacerējumā Mīlenbruhs ir minējis, ka priekšā stāvoši zaudējumi dod tiesības uz nodrošinājumu, vienlaicīgi norādot, ka nodaļā par zaudējumiem priekšā stāvošie zaudējumi netiks apskatīti.³ Tādējādi, tāpat kā BVLK, Mīlenbruhs nošķir abus jēdzienus – priekšā stāvošie zaudējumi nemaz nav zaudējumi šī vārda īstajā nozīmē, un mācība par zaudējumiem uz tiem nav attiecināma.

Beidzot, savā grāmatā Mīlenbruhs pamatoja apgalvojumu, ka priekšā stāvošie zaudējumi dod tiesības uz nodrošinājumu, ar trim atsaucēm uz Justiniāna Digestām.⁴ Pirmā digesta ir ņemta no kāda Ulpiāna sacerējuma, kurā tas piekrit cita romiešu jurista Labeona viedoklim. Ulpiāns apsver, ko var prasīt nomnieks, kas pievienojis nomātajai mājai durvis vai kādu citu lietu. Ulpiāns norāda, ka pareizu atbildi esot sniedzis Labeons, sakot, ka nomnieks var noņemt pievienoto lietu, bet tikai tad, ja viņš ir iepriekš sniedzis iznomātajam nodrošinājumu pret priekšā stāvošiem zaudējumiem, kas var rasties, ja, noņemot minēto lietu, ēkai tiks nodarīts kāds papildu kaitējums.⁵

Otrais avots, uz kuru norāda Mīlenbruhs, ir salīdzinoši plašāk romiešu tiesību literatūrā pazīstamais *damni infecti* (lat. – nākotnes zaudējumi) nodrošinājuma gadījums. Tas ņemts no Digestu 39. grāmatas otrās nodaļas, kuras nosaukumā ir tieši norādīts uz “nākotnes zaudējumiem”.⁶ Mīlenbruha izmantotajā avotā romiešu jurists Gajs norāda – “ja tiek sagaidīts, ka kaitējums radīsies no celtnes, kas ir sliktā stāvoklī, neatkarīgi no tā, vai tā atrodas pilsētā vai laukos, ir privāta vai publiska, prētoram ir jānodrošina, lai tas, kas baidās, ka tam var tikt radīti zaudējumi, saņem

¹ Civillikumi (Vietējo likumu kopojumu III daļa). Sast.: A. Būmanis u. c. Rīga: Valters un Rapa, 1935, 462. lpp.

² C. F. Mühlenbruch. Lehrbuch des Pandekten-Rechts, Band 2. Halle: C.U. Schwetschke und Sohn, 1844, S. 336–337. (Turpmāk – Mühlenbruch). Šo saikni starp BVLK 3436. panta tekstu un Mīlenbruha grāmatu ir identificējis Nolde. Sk.: A. Э. Нольде. Очерки по истории кодификации: Выпускъ II. С. Петербургъ: Сенатская Типография, 1914, с. 609.

³ Mühlenbruch, S. 337.

⁴ Ibid.

⁵ Attiecīgās digestas tulkojums angļu valodā skan: “What action will lie where a tenant adds a door or anything else to a house? The better opinion is that held by Labeo, namely, that an action on lease will lie to permit the tenant to remove it; provided, however, that he gives security against threatened injury, lest he may render the house of less value in some respect when he removes what he added, but only that he will restore the building to its original condition.” The Enactments of Justinian. The Digest or Pandects. Book XIX. Pieejams: http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Anglica/D19_Scott.htm#II [aplūkots: 2016. gada 3. martā].

⁶ Sk.: The Enactments of Justinian. The Digest or Pandects. Book XXXIX. Pieejams: http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Anglica/D39_Scott.htm#II [aplūkots: 2016. gada 3. martā].

nodrošinājumu.”⁷ Arī trešais avots ir ņemts no Digestu 39. grāmatas otrās nodaļas. Šajā digestā Gajs sniedz priekšā stāvošo zaudējumu definīciju. Gajs norāda, ka “priekšā stāvošs zaudējums ir tāds, kas vēl nav noticis, bet mēs baidāmies, ka tas notiks nākotnē”.⁸

Salīdzinot BVLK 3436. pantu ar Milenbruha pirmavotu, var secināt, ka, lai arī BVLK sastādītājs Bunge nav pārņēmis pirmavota formulējumu burtiski, BVLK 3436. panta saturs atbilst Milenbruha pirmavotam.⁹ No Milenbruha grāmatas Bunge pārņēma arī iepriekšminētos trīs romiešu tiesību avotus, norāde uz kuriem bija atrodamā zem BVLK 3436. panta teksta.¹⁰

Viss iepriekšminētais ļauj secināt, ka persona var prasīt nodrošinājumu no priekšā stāvošiem zaudējumiem, ja vēl nav noticis pats tiesību aizskārums, bet ir pamatoti draudi, ka tāds aizskārums notiks nākotnē. Šo tēzi ir apstiprinājis arī Krievijas Impērijas Valdošais Senāts, norādot, ka priekšā stāvošo zaudējumu jēdziens ir attiecināms tikai un vienīgi uz tiem gadījumiem, kad vēl nav noticis pats tiesību aizskārums, turpretim, ja tiesību aizskārums ir noticis, bet patiesais zaudējumu apmērs nav zināms, tad tiesa nevar noraidīt cietušā prasību, bet tai ir tā jāvērtē saskaņā ar likuma noteikumiem par atrauto peļņu.¹¹ Tātad priekšā stāvošo zaudējumu jēdziens ir viennozīmīgi nošķirams no situācijas, kad tiesību aizskārums jau ir noticis, bet vēl nav skaidri zināms, vai cietušajam ir radušies zaudējumi, vai arī neskaidrs ir to apmērs.

Līdz ar to nevar atzīt par pamatotu tiesu praksi, kas attiecinā uz nodrošinājumu pret priekšā stāvošiem zaudējumiem uz situāciju, kad jau ir noticis tiesību aizskārums, tomēr visu zaudējumu apmērs vēl nav zināms.¹² Šādā situācijā cietušā prasījumu ir nepieciešams analizēt no zaudējumu atlīdzināšanas doktrīnas viedokļa, bet tā nav saistīta ar CL 1771. pantā minētajiem priekšā stāvošajiem zaudējumiem.

⁷ Attiecīgās digestas tulkojums angļu valodā skan: “If any damage is apprehended through the bad condition of a house, or any other structure, which may happen with reference to a building situated either in the city or in the country, or in a private or a public place, the Praetor must see that security is furnished to the person who fears that such damage will occur.” The Enactments of Justinian. The Digest or Pandects. Book XXXIX. Pieejams: http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Anglica/D39_Scott.htm#II [aplūkots: 2016. gada 3. martā].

⁸ Attiecīgās digestas tulkojums angļu valodā skan: “Threatened injury is such as has not yet taken place, but which we fear may be caused in the future.” The Enactments of Justinian. The Digest or Pandects. Book XXXIX. Pieejams: http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Anglica/D39_Scott.htm#II [aplūkots: 2016. gada 3. martā]. Zīmīgi, ka minētā tulkojuma autors S. P. Skots ir tulkojis jēdzienu “damnum” kā aizskārumu (“injury”) nevis kā zaudējumus, kā tas ir darīts BVLK un CL. Pēc būtības Skota tulkojums precīzāk atbilst romiešu tiesību avotu garam. Tajos ir runa tieši par gadījumiem, kad nav noticis pats tiesību aizskārums.

⁹ BVLK 3436. panta oriģinālā versija: “Der Schade kann ein schon vorhandener sein, oder ein noch bevorstehender: ersterer begründet einen Anspruch auf Ersatz, letzterer auf Sicherheitbestellung.” Citēts pēc: Provincialrecht der Ostseegouvernements. Dritter Teil: Privatrecht. St. Petersburg: Zweite Abteilung der Eigenen Kanzlei, 1864, S. 586. Savukārt Milenbruhs norāda, ka zaudējumus iedala “in den gegenwärtigen, und bevorstehenden (damnum infectum), wegen dessen ein Anspruch auf Sicherheitsbestellung Statt finden kann.” Citēts pēc: Mühlenbruch, S. 336–337.

¹⁰ Sk.: Свод гражданских узаконений губернии Остзейскихъ. Часть третья. Санктпетербургъ: Типография Второе отделение Канцелярии, 1864, с. 548.

¹¹ В. Буковский. Сводъ гражданскихъ узаконений губерній Прибалтийскихъ. Томъ II. Рига: Типография Г. Гемпель и Ко., 1914, с. 1389–1390.

¹² Piem., Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2006. gada 6. septembra spriedums lietā Nr. SKC-475.

Priekšā stāvošo zaudējumi sevišķie gadījumi CL un BVLK

BVLK 3436. panta piezīmē bija ietverts vienīgi piemērveida uzskaitījums attiecībā uz priekšā stāvošo zaudējumu sevišķiem gadījumiem. Savukārt Bukovskis ir uzskaitījis citus priekšā stāvošo zaudējumu gadījumus, kas bija paredzēti BVLK.¹³ Ne visas no minētajām normām ir pārņemtas CL, tāpēc ir vērts sākotnēji apskatīt tās normas, kas ir saglabājušās CL.

CL un BVLK nav uzskatāmi par tādām kodifikācijām, kurās būtu ieturēta stingra iekšēja konsekvence. Arī priekšā stāvošo zaudējumu sevišķie gadījumi skaidri norāda, ka Bunge ir savācis virkni vien daļēji saistītu gadījumu, kas, lai arī ārēji līdzīgi, ne vienmēr ir līdzīgi pēc būtības. Šajā sakarā jāņem vērā, ka Digestu 39. grāmata, kuras nosaukumā bija norāde uz priekšā stāvošo zaudējumu jēdzienu, bija pamatā veltīta aizskārumam, kas varēja rasties no ēku sabrukšanas. Taču CL priekšā stāvošo zaudējumu jēdziens tiek piemērots arī citiem gadījumiem, kad persona var prasīt nodrošinājumu, aizsargājoties no nākotnes aizskārums.¹⁴

Jau minētajā BVLK 3436. panta piezīmē bija tieši norādīts uz vairākiem pantiem, kuros bija paredzēti priekšā stāvošo zaudējumu sevišķie gadījumi. Tie bija BVLK 982.–984. pants, kas atbilst CL 1084. panta trijām daļām,¹⁵ un BVLK 687. pants, kas atbilst CL 916. pantam. Pēdējā norma ļauj valdītājam prasīt nodrošinājumu pret valdījuma aizskārumiem nākotnē. Šo nodrošinājumu romiešu tiesībās dēvēja par *cautio de non amplius turbando* jeb nodrošinājumu pret nākotnes aizskārumu.¹⁶ Romiešu tiesību teorijā tas tiek nošķirts no *cautio damni infecti*,¹⁷ tomēr BVLK un CL kontekstā šie nodrošinājuma veidi tika apvienoti kā nodrošinājumi pret priekšā stāvošiem zaudējumiem. Īpaši ir vērojama uzmanība uz to, ka BVLK 3436. pantā ietvertās piezīmes *expressis verbis* norāde uz BVLK 982.–984. un 687. pantu kārtējo reizi apstiprina, ka priekšā stāvošo zaudējumu jēdziens ir attiecināms vienīgi uz gadījumiem, kad pats aizskārumus vēl nav noticis, jo abos gadījumos tiek piešķirtas tiesības prasīt nodrošinājumu pret nākotnes aizskārumiem.

No BVLK CL ir pārņemis vēl vienu priekšā stāvošo zaudējumu gadījumu, kas izriet no lietu tiesībām. CL 1220. pants nosaka, ka lietotājam jānodrošinājums tikai tad, ja tas noteikti norunāts, lietojumu nodibinot. Šīs normas mērķis ir noteikt, ka atšķirībā no romiešu tiesībām CL neuzliek lietotājam pienākumu sniegt nodrošinājumu brīdī, kad viņam tiek piešķirtas lietošanas tiesības.¹⁸ Tātad

¹³ В. Буковский. Сводъ гражданских узаконеній губерній Прибалтийских. Томъ II. Рига: Типография Г. Гемпель и Ко., 1914, с. 1388.

¹⁴ Daži no šiem gadījumiem vispār nebija pamatoti ar romiešu tiesību avotiem. Piemēram, BVLK 4010. pantā tika piešķirtas tiesības mūža rentes pircējam prasīt nodrošinājumu. Tomēr zem BVLK 4010. panta nebija norādīts neviens romiešu tiesību avots. Sk.: А. М. Нолькен. Сводъ гражданских узаконеніи губернии Прибалтійских (Часть III). Петроград: Издание Юридическаго книжнаго склада "Право", 1915, с. 772. (Turpmāk – "Нолькен").

¹⁵ BVLK 983. (CL 1084(2).) panta avots ir atrodams jau minētajā Digestu 39. grāmatas otrajā nodaļā, un arī šajā avotā ir runa par nodrošinājumu pret priekšā stāvošiem zaudējumiem. Sk.: Нолькен с. 213. Tātad ar CL 1084(2). pantā minētajiem "*briesmu novēršanai nepieciešamie[m] soļi[em]*" ir jāsaprot CL 1771. pantā minētais nodrošinājums. Faktiski BVLK 983. pants ir speciāla norma, kas nosaka, kam ir pienākums dot nodrošinājumu, ja par nekustamā īpašuma piederību pastāv strīds.

¹⁶ A. Berger. Encyclopedic Dictionary of Roman Law. Philadelphia: American Philosophical Society, 1980, p. 384.

¹⁷ Abi nodrošinājumu veidi literatūrā tiek nošķirti. Ibid.

¹⁸ J. Rozenfelds. Lietu tiesības. 4. izdevums. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 152.–153. lpp.

minētā norma, lai arī principā attiecas uz priekšā stāvošo zaudējumu institūtu CL izpratnē, nepiešķir kreditoram tiesības uz nodrošinājumu.

CL ir saglabāti arī vairāki priekšā stāvošo zaudējumu gadījumi, kas izriet no saistību tiesībām. CL 1559. un 1566. pants ļauj prasīt nodrošinājumu nosacīti tiesīgajam kreditoram vēl pirms nosacījuma iestāšanās. Savukārt CL 1706. pants ļauj galvniekam zināmos apstākļos prasīt nodrošinājumu no galvenā parādnieka. Tiesības prasīt nodrošinājumu pret priekšā stāvošiem zaudējumiem ir paredzētas vēl virknē mantojuma un ģimenes tiesību normu.¹⁹

Papildus minētajām normām BVLK bija iekļautas vairākas normas, kuras nav pārņemtas CL. Tā bija paredzētas tiesības sievai prasīt nodrošinājumu vīra izšķērdības gadījumā,²⁰ sabiedrības biedriem prasīt savstarpējus nodrošinājumus,²¹ terminētas ķīlas kreditoram prasīt nodrošinājumu pirms prasījuma termiņa iestāšanās,²² pārdevējam prasīt nodrošinājumu, pārdodot uz kredīta,²³ un mūža rentes pircējam bija tiesības prasīt nodrošinājumu.²⁴ BVLK 4068. pantā bija ietverta norma, kas regulēja nodrošinājuma atgriešanas kārtību īres līgumā, taču tikai gadījumos, ja šāds nodrošinājums bija pielīgts.

Nodrošinājumu veidi

Šobrīd CL nesniedz nekādu ieskatu jautājumā, kādi nodrošinājuma veidi varētu tikt prasīti pret priekšā stāvošiem zaudējumiem. Tomēr BVLK normu analīze ļauj secināt, ka dažos gadījumos likumdevējs bija precizējis, kas varētu tikt saprasts ar nodrošinājumu. Tā BVLK atsevišķās normās bija minēts, ka nodrošinājums varētu būt nauda un vērtspapīri,²⁵ kā arī galvojums.²⁶ Acīmredzami, ka par nodrošinājumu varētu kalpot arī lieta.²⁷

Daži problēmjautājumi saistībā ar priekšā stāvošo zaudējumu institūtu

Nemot vērā šī darba ierobežoto apjomu, autora pamattēze ir ļoti vienkārša – priekšā stāvošo zaudējumu institūts ir attiecināms uz gadījumiem, kad vēl nav

¹⁹ Mantojuma tiesībās: CL 528., 544., 573., 593., 601., 638., 749. pants. Attiecībā uz ģimenes tiesībām, sk.: CL 226. pantu, kas gan ir būtiski grozīts jau pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas.

²⁰ BVLK 87. un 100. pants.

²¹ BVLK 4324. pants.

²² BVLK 1348. pants.

²³ BVLK 3882. pants.

²⁴ BVLK 4010. pants.

²⁵ BVLK 4068. pants.

²⁶ Uz to, ka nodrošinājums varēja būt sniegts galvojuma formā, bija norādīts BVLK 100. un 3882. pantā. Turklāt BVLK 687. (CL 916.) panta oficiālajā tulkojumā krievu valodā tika norādīts, ka valdītājs var prasīt galvojumu pret turpmākiem valdījuma traucējumiem. Skaidrojot šo normu, Bukovskis norādīja, ka tās vācu versijā tika minēts "Caution", kas nozīmē jebkādu nodrošinājumu, ne tikai galvojumu. В. Буковскій. Сводъ гражданскихъ узаконеній губерній Прибалтійскихъ. Томъ I. Рига: Типография Г. Темпель и Ко., 1914, с. 297–298.

²⁷ Piemēram, lai arī tas nav tieši pateikts normas tekstā, tomēr no CL 1220. panta jēgas izriet, ka likumdevējs šīs normas kontekstā ar nodrošinājumu visdrīzāk ir domājis ķermenisku mantisku vērtību. Tieši šādu nodrošinājuma skaidrojumu CL 1220. panta kontekstā ir sniedzis K. Balodis. Sk.: G. Višņakova, K. Balodis. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Lietas; Valdījums; Tiesības uz svešu lietu. Rīga: Mans īpašums, 1998, 125. lpp. Tātad principā CL 1220. panta izpratnē nodrošinājums varētu būt gan lieta, gan naudas summa, gan arī vērtspapīri.

noticis pats tiesību aizskārums. Taču pašam priekšā stāvošo zaudējumu institūtam ir virkne savu problēmjaudājumu, kas Latvijas tiesībās nav izzināti. Šajā darbā autors ieskicēs tikai divus problēmjaudājumus sakarā ar priekšā stāvošo zaudējumu jēdzienu.

Tiesību literatūrā ir izteikts viedoklis, ka nodrošinājumam *damni infecti* gadījumā, kas bija saistīts ar ēkas sabrukšanas draudiem, nemaz nebūtu vietas mūsdienu tiesībās. Proti, attiecīgais nodrošinājums radās tādēļ, ka romiešu tiesības neparedzēja atbildību par kaitējumu, ko radīja nekustamais īpašums.²⁸ Romiešu tiesību sistēma šo trūkumu kompensēja, liekot attiecīgās ēkas īpašniekam iepriekš piesolīt segt zaudējumus, kas radīsies, ja ēka sabruks, papildus sniedzot nodrošinājumu potenciālajam cietušajam.²⁹ Ja šāds solījums un tam līdzās esošais nodrošinājums netiktu sniegts, tad cietušajam nebūtu prasījuma tiesību. Turpretim mūsdienu tiesības paredz īpašnieka atbildību par kaitējumu, ko rada nekustamais īpašums.³⁰ Savukārt attiecībā uz celtnēm nodrošinājuma preventīvā funkcija būtu jānodrošina publisko tiesību līmenī.³¹

Šādi apsvērumi neietekmē CL 1771. panta piemērošanu. CL priekšā stāvošo zaudējumu jēdziens nav aprobežots vienīgi ar ēku uzturēšanas jautājumiem, bet tā mērķis ir plašāks. Piemēram, CL 1559. un 1566. pants ļauj prasīt nodrošinājumu nosacīti tiesīgajam kreditoram vēl pirms nosacījuma iestāšanās. Nav šaubu, ka gadījumā, ja nosacījums iestāsies, bet parādnieks savu saistību neizpildīs, kreditoram būs prasījuma tiesības no tiesību aizskāruma. Arī publisko tiesību elements, proti, sabiedriskā interese, šajā gadījumā iztrūks. Tādējādi ir jāsecina, ka CL 1771. pantā paredzētais nodrošinājums var principā darboties arī mūsdienu tiesībās.

No cita skatu punkta, kāds baltvācu autors ir norādījis, ka priekšā stāvošo zaudējumu institūtam nav praktiskas nozīmes, jo tas dublē prasības nodrošināšanas funkciju civilprocesa tiesībās.³² Zināmā mērā attiecīgajam autoram var piekrist. Piemēram, Civilprocesa likuma 139(1). pants ļauj prasīt prasības nodrošināšanu arī pirms saistības termiņa iestāšanās. Tomēr attiecīgā norma ir piemērojama tikai gadījumos, kad saistība jau pastāv. Delikta gadījumos minētā norma nesniedz preventīvu aizsardzību. Tādējādi prasības nodrošināšanas institūts ir ar šaurāku tvērumu nekā priekšā stāvošo zaudējumu institūts. Līdz ar to pamatotāks būtu viedoklis, ka starp abiem jēdzieniem nepastāv kolīzija un kreditors var izlietot CL 1771. pantā *expressis verbis* piešķirtās tiesības uz nodrošinājumu. Tomēr neapšaubāmi, ka šī jautājuma analīze varētu būt plašāka pētījuma objekts.

Kopsavilkums

Šī darba galvenais secinājums ir samērā vienkāršs. Priekšā stāvošo zaudējumu jēdziena vēsturiskā analīze ļauj secināt, ka priekšā stāvošie zaudējumi liedz prasīt zaudējumu atlīdzināšanu vienīgi gadījumā, kad vēl nav iestājies pats tiesību

²⁸ J. Mazodier. La cautio damni infecti. Recherche et de l'exploitation des mines. Paris: [b.i.], 1890, p. 16–17. Pieejams: [http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k65212993/f13.image.r= \[aplūkots 2016. gada 6. martā\].](http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k65212993/f13.image.r= [aplūkots 2016. gada 6. martā].)

²⁹ Ibid.

³⁰ C. Aubry, C. Rau. Cours de Droit Civil Français. Tome 4e. 4e édition. Paris: Marchal et Billard, 1871, p. 773.

³¹ Ibid.

³² J. Buengner. Commentar zu dem Vierten Buch Des Liv-, Est-, und Curlandischen Privatrechts. Riga: Commissions-Verlag von Nikolai Kymmel, 1889, S. 226.

aizskārums. Līdz ar to nevar uzskatīt par pamatotu tādu tiesu praksi, kurā personai tiek liegtas tiesības prasīt zaudējumu atlīdzināšanu tā iemesla dēļ, ka zaudējumu patiesais apmērs vēl nav līdz galam noskaidrots. Šādas situācijas ir analizējamās zaudējumu apmēra novērtēšanas kontekstā.

Papildus tam ir jāsecina, ka šobrīd Latvijas tiesībās priekšā stāvošo zaudējumu institūts nav pietiekami pētīts. Un tāpēc pastāv problēmjautājumi ne tikai sakarā ar tā praktiskās piemērošanas īpatnībām, bet arī ar tā attiecībām ar citiem tiesību institūtiem, tai skaitā – civilprocesuālo prasību nodrošināšanu.

**KRIMINĀLTIESISKO ZINĀTŅU
SEKCIJA**

VIENOTS NODOMS VIENOTĀ NOZIEDZĪGĀ NODARĪJUMĀ

UNITARY PURPOSE IN UNITARY CRIMINAL OFFENCE

Uldis Krastiņš, Dr. habil. iur.

LU Juridiskās fakultātes Krimināltiesisko zinātņu katedras profesors

Summary

The current article is devoted to the concepts of unitary purpose and unitary criminal offence in connection with several criminal offences committed by a person, which are aimed at achievement of the intended criminal objective. Several similar criminal offences committed with unitary purpose should be qualified as a unified continuous criminal offence, whereas several different criminal offences aimed at achievement of the intended objective constitute factual or conceptual aggregation of criminal offence. A unitary criminal offence has been committed only if the last of the several different criminal offences by its constituent elements contains the previously committed ones.

Atslēgvārdi: Krimināllikums, noziedzīgs nodarījums, vienots nodoms, turpināts noziedzīgs nodarījums, salikts sastāvs, nodarījuma reālā un ideālā kopība, nodarījuma kvalifikācija.

Keywords: the Criminal Law, criminal offence (*corpus delicti*), unitary purpose, continuous criminal offence, composite substance of criminal offence, factual and conceptual aggregation of criminal offence, qualification of criminal offence.

Noziedzīgi nodarījumi pēc nodarījuma sastāva pazīmēm ir visai atšķirīgi, un tie ir paredzēti Krimināllikuma Sevišķās daļas gan dažādos pantos, gan pantu daļās (punktos) kā patstāvīgi noziedzīgi nodarījumi. Tādi atsevišķi patstāvīgi noziedzīgi nodarījumi var būt konstruēti kā vienkārši vai kā komplicēti nodarījumi.

Krimināltiesībās patstāvīgu noziedzīgu nodarījumu sadalījums vienkāršos un komplicētos noziedzīgos nodarījumos izriet no Krimināllikuma (turpmāk arī – KL) 23. panta pirmajā daļā formulētā atsevišķa (vienota) noziedzīga nodarījuma jēdziena: atsevišķs (vienots) noziedzīgs nodarījums ir viens nodarījums (darbība vai bezdarbība), kam ir viena noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes, vai arī divi vai vairāki savstarpēji saistīti noziedzīgi nodarījumi, kurus aptver vainīgās personas vienots nodoms un kuri atbilst tikai viena noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmēm.

Noziedzīga nodarījuma sastāvs ir likumā paredzēto visu objektīvo un subjektīvo pazīmju kopums, kas ir nepieciešams un pietiekams, lai kaitīgu darbību vai bezdarbību atzītu par Krimināllikumā paredzētu un sodāmu noteikta veida noziedzīgu nodarījumu.

Vienkāršs atsevišķs (vienots) noziedzīgs nodarījums (turpmāk – vienots noziedzīgs nodarījums) atbilst šādām pazīmēm: 1) ir izdarīts viens noziedzīgs

nodarījums; 2) darbība vai bezdarbība apdraud vienu nodarījuma objektu; 3) nodarījumam ir viena vainas forma; 4) darbība vai bezdarbība atbilst vienam noziedzīga nodarījuma sastāvam; 5) noziedzīgais nodarījums jākvalificē atbilstoši Krimināllikuma Sevišķās daļas vienam pantam vai panta daļai (punktam).

Vienkāršs vienots noziedzīgs nodarījums paredzēts, piemēram, Krimināllikuma 116. pantā – citas personas tīša prettiesiska nonāvēšana (slepkavība).

Gadījumū, kad vienots noziedzīgs nodarījuma sastāvs satur vairāk nekā vienu prettiesisku darbību vai bezdarbības aktu vai vēl arī to izraisītās kaitīgās sekas, krimināltiesībās pieņemts dēvēt par komplicētu atsevišķu vienotu noziedzīgu nodarījumu.

Komplicētu vienotu noziedzīgu nodarījumu tāpat kā vienkāršu nodarījumu veido viens noziedzīga nodarījuma sastāvs, un tas jākvalificē atbilstoši Krimināllikuma Sevišķās daļas vienam pantam vai panta daļai (punktam), bet atšķirībā no vienota nodarījuma tā objektīvajai pusei ir sarežģītāka uzbūve.

Šādu vienotu komplicētu vienotu noziedzīgu nodarījumu var izdarīt gan ar vienu darbību, gan ar vairākām darbībām, var iestāties vienas vai vairākas sekas, vainīgā psihiskā attieksme var izpausties gan vienā, gan vairākās vainas formās u. tml., bet visos gadījumos noziedzīgais nodarījums tomēr neveido noziedzīgu nodarījumu daudzējādību (reālo vai ideālo kopību), kad viens noziedzīgs nodarījums atbilst vairāku patstāvīgu noziedzīgu nodarījumu sastāvu pazīmēm.¹

Krimināltiesībās tradicionāli tiek atzīti trīs komplicēta vienota noziedzīga nodarījuma veidi: 1) salikta sastāva noziedzīgs nodarījums; 2) turpināts noziedzīgs nodarījums; 3) ilgstošs noziedzīgs nodarījums.

Ilgstošam noziedzīgam nodarījumam šajā rakstā tiek veltīts mazāk vērības, tāpēc pie tā tikai nedaudz pakavēšos; salikta sastāva noziedzīga nodarījuma un turpināta noziedzīga nodarījuma teorētiskie un praktiskie risinājumu ir visciešākā sasaistē ar vienota nodoma izpratni vienotā noziedzīgā nodarījumā.

Krimināllikuma 23. panta ceturtajā daļā likumdevējs ir devis atsevišķa (vienota) ilgstoša noziedzīga nodarījuma jēdzienu: atsevišķs ilgstošs noziedzīgs nodarījums ir nepārtraukta viena noziedzīga nodarījuma sastāva realizēšana (darbība vai bezdarbība), kas saistīta ar tai sekojošu ilgstošu to pienākumu neizpildīšanu, kurus likums ar kriminālvajāšanas piedraudējumu uzlicis vainīgajai personai.

Ilgstošam noziedzīgam nodarījumam ir raksturīgi, ka nodarījums uzskatāms par pabeigtu ar Krimināllikumā norādītās darbības izdarīšanu vai neizdarīšanu, bet persona tomēr pēc tam kādu laiku vēl izdara to pašu noziedzīgo nodarījumu, kas izpaužas kā kaut kāda ar likumu uzlikta pienākuma nepildīšana, un par tā nepildīšanu paredzēts kriminālsods.

Piemēram, Krimināllikuma 310. pantā paredzēta atbildība par bēgšanu no soda izciešanas vietas, kas atzīstams par ilgstošu noziedzīgu nodarījumu. Šis noziedzīgais nodarījums **juridiski** skaitās pabeigts ar brīdi, kad soda izciešanas vieta bez atļaujas pamesta, taču arī turpmāk pēc bēgšanas notiesātais izvairās no tiesas piespriestā soda izciešanas. **Faktiski** Krimināllikuma 310. pantā paredzētais noziedzīgais nodarījums – bēgšana no soda izciešanas vietas – ir pabeigts tikai ar to brīdi, kad vainīgais tiek aizturēts vai pats piesakās par vainīgu.

Turpināta noziedzīga nodarījuma pamatpazīmes ir dotas Krimināllikuma 23. panta trešajā daļā: atsevišķu turpinātu noziedzīgu nodarījumu veido vairākas

¹ Vairāk par noziedzīgu nodarījumu reālo un ideālo kopību skatīt: Krimināllikuma komentāri. Pirmā daļa. (I–VIII¹ nodaļa). Krastiņš U., Liholaja V. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2015, 126.–130. lpp.

savstarpēji saistītas tādas pašas noziedzīgas darbības, kas vērstas uz kopēju mērķi, ja tās aptver vainīgās personas vienots nodoms, tāpēc savā kopumā tās veido vienu noziedzīgu nodarījumu.

Šajā turpinātā noziedzīga nodarījuma formulējumā uzsvērtas trīs turpinātā noziedzīga nodarījuma pamatzīmes: 1) divas un vairāk tādas pašas noziedzīgas darbības (zādzība, krāpšana, kukuļņemšana vai došana vairākos paņēmienos par vienas un tās pašas darbības izdarīšanu vai neizdarīšanu u. tml.); 2) tās savstarpēji saista kopējs mērķis un 3) vairākas noziedzīgās darbības (objektīvais elements) ar kopējo mērķi (subjektīvais elements) sasaista vienots nodoms to sasniegt.

Vienotā nodoma konstatēšana noziedzīgā nodarījumā tad arī ir galvenais nosacījums turpinātā noziedzīgā nodarījumā. Tā kā turpinātā noziedzīgā nodarījumā ir jākonstatē gan objektīvais, gan subjektīvais elements, tad tiesu prakse ir mēģinājusi norādīt uz noziedzīga nodarījuma objektīvajām pazīmēm, kas varētu liecināt par vienotu nodomu nodarījumā.

Šajā sakarībā norādišu uz diviem Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma lēmumiem, kuros skaidrota turpinātā noziedzīga nodarījuma vienotā nodoma iespējamie risinājumi divās krimināllietu kategorijās un kuri tiek ievēroti tiesu praksē.

Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma 1997. gada 22. decembra lēmuma Nr. 6 "Par likuma piemērošanu krimināllietās par koku nelikumīgu (patvaļīgu) ciršanu, iznīcināšanu vai bojāšanu" 4. punktā skaidrots, ka par turpinātu patvaļīgu koku ciršanu (aut. – būtiska kaitējuma gadījumā) **varētu liecināt koku ciršanas laiks un vieta, laika intervāls starp ciršanas gadījumiem, kokmateriālu izmantošanas veids un citi lietas apstākļi.**²

Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma 2001. gada 14. decembra lēmuma "Likuma piemērošana lietās par svešas mantas nolaupišanu" 7.3. punktā jau plašāk skaidrots: par turpinātu nolaupišanu uzskatāma tāda svešas mantas vairākkārtēja nelikumīga paņemšana **no viena un tā paša īpašnieka vai valdītāja valdījuma**, kas sastāv no vairākām vienveidīgām noziedzīgām darbībām, kurām ir viens kopējs mērķis – nolaupt noteiktu svešu mantu un kurām ir vienots nodoms un kopējs galamērķis – **nolaupt mantu noteiktā daudzumā vai apmērā**, un kuras kopībā izveido vienu noziedzīgu nodarījumu, piemēram, vainīgā persona **no viena un tā paša avota** – mantas atrašanās vietas, dzīvokļa, noliktavas vai citas glabātavas – paņem mantu vairākos paņēmienos ar nelielu starplaiku.³

Runājot par šo Augstākās tiesas skaidrojumu, manuprāt, uzskaitot objektīvos apstākļus, kas varētu liecināt par vienotu turpinātu noziedzīgu nodarījumu, vienota nodoma saturs ir visai sašaurināts. Pirmkārt, attiecībā uz mantas atrašanās vietu. Skaidrojuma sākumā ir runa par vienu īpašnieku vai mantas valdītāju, bet tālāk seko norāde uz nodalitām mantas atrašanās vietām. Mūsdienīgos apstākļos vienam īpašniekam, piemēram, var piederēt vairāki veikali kādā pilsētā, tātad ir viena īpašnieka kopējās mantas dažādas atrašanās vietas.

Otrkārt, norāde uz nodoma galamērķi – par mantu noteiktā daudzumā vai apmērā tiek prasīts pierādīt, ka vainīgajam, izdarot vairākus tādus pašus noziedzīgus nodarījumus (piemēram, daudzas neliela apmēra zādzības), jau sākotnēji ir bijis nolūks nolaupt mantu, piemēram, ievērojamā apmērā, kā tas vēlāk izrādījies; tas attiecas uz liela apmēra mantas nolaupišanu. Tātad patiesībā **jau sākotnēji ir**

² Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma lēmumu krājums. 1991–2002. Rīga: LPA, 2002, 59. lpp.

³ Turpat, 76. lpp.

jākonstatē vainīgā vēlēšanās nolaupīt mantu tieši noteiktā apmērā vai daudzumā, kas mantas turpinātas nolaupīšanas gadījumā maz ticams, vai ir iespējams. Diezin vai daudzu zādzību gadījumā no viena avota jau sākumā pats vainīgais ir zinājis, kādā apmērā vai daudzumā viņš nolaupīs vienam un tam pašam īpašniekam piederošu mantu, piemēram, zogot, kad vien pēc vainīgā ieskata ir objektīvi tam radušies labvēlīgi apstākļi.

Informatīvajā telpā tiek pausts un arī likuma piemērotāji bieži vien norāda uz to, ka ir personas, kas izdara desmitiem neliela apmēra zādzības no dažādām vietām, kuras katra atsevišķi tiek kvalificēta kā patstāvīgs noziedzīgs nodarījums, bet pēc nodarījumu reālās kopības noteiktais galīgais sods nav atbilstošs faktiski izdarītajam.

Varbūt jāmeklē vēl citi vienota nodoma objektīvie kritēriji turpinātā noziedzīgā nodarījumā, piemēram, noziedzīgu nodarījumu sistemātiskums neatkarīgi no nodarījuma vietas vai noziedzīgs nodarījums kā nodarbošanās veids (Latvijas 1933. gada Sodlu likumā pastāvēja tāds jēdziens kā “amata veidā”), kas varētu būt saistīti ar nosacījumu, ka noziedzīgi iegūtais ir vismaz būtisks, ja ne galvenais, vainīgā ienākumu kopumā.

To ievērojot, iespējams, turpinātā noziedzīga nodarījuma izdarīšana jau lielākā apmērā vai daudzumā, salīdzinot ar atsevišķiem gadījumiem, rosinātu tiesas piemērot bargākus sodus personām, kuras nostājušās uz ilgāka noziedzības ceļa.

Salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos par vienotu nodomu var runāt tikai gadījumos, kad tišas darbības vai bezdarbības rezultātā radīts būtisks kaitējums vai izraisītas smagas sekas, pret kurām vainīgā psihiskā attieksme (vaina) izpaudusies nodoma veidā. Vienots nodoms salikta sastāva noziedzīgā nodarījumā nevar aptvert kaitīgās sekas aiz neuzmanības, kaut arī vainas forma kopumā tādā vienotā noziedzīgā nodarījumā ir tiša.

Par vienotu nodomu ir pamats runāt arī tādā gadījumā, kad vienotā noziedzīgā nodarījumā iekļautas divas tiši izraisītas kaitīgās sekas, kuras aptver personas vienots nodoms, kas radies jau pirms tās darbības izdarīšanas, kas izraisīja abas nodomātās kaitīgās sekas. Tāds noziegums paredzēts Krimināllikuma 118. panta 2. punktā – ja noslepkavotas divas vai vairākas personas. Tas ir īpaši konstruēts noziedzīga nodarījuma sastāvs, kurš tiek realizēts ar vienotu nodomu, un noziegums ir pabeigts ar brīdi, kad izraisītas abas kaitīgās sekas.

Tiesu praksē šie nosacījumi fiksēti kā divu vai vairāku personu noslepkavošana, ko raksturo vainīgās personas vienots nodoms un kas parasti izdarīts vienā laikā. Vienotais nodoms tādā noziegumā nosaka to, ka gadījumā, ja vainīgā nodoms ir bijis vērst uz dzīvības atņemšanu, piemēram, vismaz divām personām, tad vienas personas noslepkavošana un mēģinājums atņemt dzīvību otrai personai, neatkarīgi no šo noziegumu secības, jākvalificē kā mēģinājums noslepkavot divas personas saskaņā ar Krimināllikuma 15. panta ceturto daļu un 118. panta 2. punktu.⁴

Jautājums par vienotu nodomu noziedzīgā nodarījumā rodas arī tādos gadījumos, kad jānorobežo vienots noziedzīgs nodarījums no noziedzīgu nodarījumu kopības. No pareiza šī jautājuma risinājuma ir atkarīga noziedzīga nodarījuma kvalifikācija un līdz ar to pareiza soda noteikšana. Tepat arī jāatzīmē, ka šā jautājuma risinājums nav atrodams KL 23. panta regulējumā.

⁴ Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma 1992. gada 24. februāra lēmuma Nr. 1 “Par krimināllikuma piemērošanu lietās par tišām slepkavībām” 9. punkts. Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma lēmumu krājums. 1991–2002. Rīga, 2002, 22. lpp.

Ja konkrētāk, tad runa ir par to, ka darbība (bezdarbība), kas veido kādu patstāvīgu noziedzīgu nodarījumu, ir bijusi līdzeklis cita noziedzīga nodarījuma izdarīšanai, ja vainīgais ir ar to rēķinājies, lai sasniegtu galveno mērķi – izdarīt citu noziedzīgu nodarījumu. Jautājums ir par to, vai pirmais noziedzīgais nodarījums aptver to nodomu, kas vērsts uz galīgo mērķi – otra noziedzīgā nodarījuma izdarīšanu. Ja aptver, tad kopumā vainīgā darbības jākvalificē kā vienots noziedzīgs nodarījums atbilstoši pēdējam nodarījumam. Ja ne, tad veidojas noziedzīgu nodarījumu reālā kopība.

Kāda ir tiesu prakse, un vai tā atbilst krimināltiesību teorijai?

Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma 2001. gada 12. decembra lēmuma Nr. 3 “Likuma piemērošana lietās par svešas mantas nolaupišanu” 1.9. punktā skaidrots: ja svešas mantas zādzība vai laupīšana saistīta ar citas svešas mantas iznīcināšanu vai bojāšanu un ja šai darbībai ir kriminālsodāma nodarījuma pazīmes (aut. – piemēram, lai iekļūtu dzīvoklī), izdarītais jākvalificē pēc noziedzīgu nodarījumu kopības kā svešas mantas zādzība vai laupīšana un kā mantas iznīcināšana vai bojāšana.⁵

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta un Krimināllietu tiesu palātas tiesnešu kopsapulces 2009. gada 22. maija lēmuma “Par tiesu praksi lietās par krāpšanu” 32. punktā teikts: *“Apstākļi, ka viens noziedzīgs nodarījums tiek izdarīts, lai atvieglotu vai nodrošinātu cita noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, neizslēdz vainīgās personas pienākumu atbildēt par visām izdarītajām noziedzīgajām darbībām. Vainīgās personas rīcība, kas izpaužas tādu viltotu dokumentu izgatavošanā, kuri piešķir tiesības vai atbrīvo no pienākumiem, kā arī viltotuma izmantošana nolūkā izdarīt krāpšanu, ir patstāvīgs noziedzīgs nodarījums, kas kvalificējams saskaņā ar KL 275. pantu – dokumentu viltošana un/vai viltota dokumenta izmantošana.”*⁶

Abos lēmumos skaidri tiek pausta krimināltiesību teorijas nostādne, ka katrs noziedzīgais nodarījums, ja tas ir patstāvīgs pabeigts noziedzīgs nodarījums, ir attiecīgi jākvalificē, jo tās noziedzīga nodarījuma pazīmes, kas abos iepriekšminētajos gadījumos ietvertas pirmajā nodarījumā, nav to noziedzīgo nodarījumu sastāvu pazīmju skaitā, kas raksturo pēdējo nodarījumu (attiecīgi zādzību, laupīšanu, krāpšanu).

Tikai tādos gadījumos, kad darbības, kas veido to noziedzīgo nodarījumu, ar kuru tiek atvieglots vai nodrošināts cits noziedzīgs nodarījums, ietvertas kāda cita nodarījuma pazīmju skaitā, nodarījumu kopība neveidojas. Tā, piemēram, Krimināllikuma 190. panta pirmajā daļā paredzēta atbildība par kontrabandu, izmantojot viltotus muitas vai citus dokumentus, bet noziedzīgu nodarījumu kopība ar viltotu dokumentu izmantošanu (KL 275. pants) neveidojas. Tas gan nenozīmē, ka dokumenta viltošana, ko izdarījis pats kontrabandists, kurš pēc tam to izmantojis preču vai citu vērtību ievēšanai muitas teritorijā vai izvešanai no tās, nebūtu jākvalificē saskaņā ar KL 275. pantu.

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departaments tiesu prakses apkopojumā par valsts amatpersonu izdarītajiem noziedzīgajiem nodarījumiem “Tiesu prakse krimināllietās pēc Krimināllikuma 317. panta otrās daļas, 318. panta

⁵ Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma lēmumu krājums. 1991–2002. Rīga: LPA, 2002, 69. lpp.

⁶ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta un Krimināllietu tiesu palātas tiesnešu kopsapulces 2009. gada 22. maija lēmums “Par tiesu praksi lietās par krāpšanu”. *Jurista Vārds*, 2009. 2. jūnijs, Nr. 22, 29. lpp.

otrās daļas un 319. panta otrās daļas” 24. punktā norādījis – ja valsts amatpersona par saņemto kukuli vai tā piedāvājumu, izmantojot savu dienesta stāvokli, tiši izdara darbības, kas vērtējamas kā dienesta pilnvaru pārsniegšana vai dienesta stāvokļa ļaunprātīga izmantošana, vai arī pieļauj bezdarbību, tiši neizdarot darbības, kuras tai pēc likuma vai uzlikta uzdevuma bija jāizdara, lai novērstu kaitējumu likumā norādītajām interesēm, un tā rezultātā tiek radīts būtisks kaitējums valsts varai vai pārvaldības kārtībai, tiek izdarīts jauns patstāvīgs noziegums, kas atkarībā no lietas faktiskajiem apstākļiem jākvalificē saskaņā ar KL 317., 318. vai 319. pantu kopībā ar KL 320. panta attiecīgo daļu.⁷

Visos iepriekšminētajos gadījumos nav runa par tādiem pašiem noziedzīgiem nodarījumiem, un, kaut arī noziedzīgo nodarījumu galamērķis ir bijis sasniegt to rezultātu, kas paredzēts otrajā noziedzīgajā nodarījumā, tas nav turpināts noziedzīgs nodarījums; ir izdarīti divi patstāvīgi noziedzīgi nodarījumi, kas viens otru pēc objektīvās puses pazīmēm neaptver, tāpēc tie veido reālo kopību un katrs no tiem jākvalificē kā patstāvīgs noziedzīgs nodarījums.

Tajā pašā laikā, manuprāt, aiz praktiskiem apsvērumiem tiek mēģināts vairākus noziedzīgus nodarījumus, kas tiek izdarīti viena mērķa sasniegšanai, aptvert ar to noziedzīgo nodarījumu, kas paredz atbildību par noziedzīgo galarezultātu, pamatojot ar vainīgā vienoto nodomu visu noziedzīgo nodarījumu realizācijā.

Grāmatā “Kibernoziedzība, kibernoziegumi un jurisdikcija” U. Ķinis ir izteicis šaubas par to, vai tādos gadījumos, kad viena un tā pati persona veic gan nepatiesas informācijas ievadišanu automatizētā datu apstrādes sistēmā (KL 243. panta pirmā daļa), gan nelikumīgu sistēmās glabātas informācijas piesavināšanos (KL 144. panta pirmā daļa), izdarītais ir jākvalificē kā noziedzīgu nodarījumu kopība, jo šo nodarījumu sastāva pazīmes daļēji vai pilnīgi sakrīt. Kā pamatojums tam, ka izdarīts viens noziedzīgs nodarījums, tiek minēts noziedzīgo darbību sākotnējais mērķis – izdarīt noziedzīgu nodarījumu, kas paredzēts Krimināllikuma 144. panta pirmajā daļā.⁸

Te gan tūlīt jāatzīmē – juridiskajā literatūrā pamatoti tiek atbalstīts viedoklis, ka turpinātā noziedzīgā nodarījumā to veidojošie atsevišķie noziedzīgie nodarījumi apdraud vienu un to pašu apdraudējuma objektu.⁹

Krimināllikuma 243. pantā un 144. pantā paredzētie noziedzīgie nodarījumi vērsti pret dažādiem objektiem, uz ko norāda to atrašanās vieta Krimināllikuma Sevišķās daļas dažādās nodaļās, kas veidotas atbilstoši apdraudētajam grupas objektam. Cits jautājums, vai iepriekšminēto noziedzīgo nodarījumu atrašanās vieta dažādās nodaļās teorētiski ir attaisnojama.

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta veiktajā tiesu prakses apkopojuma “Par tiesu praksi lietās par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanu un par izvairīšanos no nodokļu nomaksas” 16. punktā ietverts skaidrojums, ka izvairīšanās no nodokļu un tiem pielīdzināto maksājumu nomaksas, ja tas saistīts ar manipulācijām ar grāmatvedības datiem, iegrāmatojot nepatiesas ziņas (KL 217. pants), šīs nepatiesās informācijas pārņemšana uz nodokļu deklarācijām un to pielikumiem un to iesniegšana nodokļu administrācijai (KL 219. pants) tiek aptvertas ar vienotu mērķi – izvairīties no nodokļu nomaksas, tāpēc KL 218.,

⁷ Pieejams: www.at.gov.lv/tiesas: Informācija / Tiesu prakses apkopojumi / Krimināltiesības [aplūkots 2016. gada 10. februārī].

⁸ Ķinis U. Kibernoziedzība, kibernoziegumi un jurisdikcija. Rīga: Jumava, 2015, 93.–94. lpp.

⁹ Козлов А. П., Севастьянов А. П. Единичные и множественные преступления. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2011, с. 55.

217. un 219. pantos paredzētie noziedzīgie nodarījumi kopību neveido, jo visas uz izvairīšanos no nodokļu nomaksas un tiem pielīdzināto maksājumu nomaksas izdarīšanas veido atsevišķu (vienotu) noziedzīgu nodarījumu (KL 218. pants). Tāda viedokļa pamatojumam tiek izdarīta atsauce uz Krimināllikuma 23. panta pirmo daļu, kurā teikts, ka atsevišķu (vienotu) noziedzīgu nodarījumu var veidot vairāki savstarpēji saistīti noziedzīgi nodarījumi, kurus aptver vainīgās personas vienots nodoms un **kuri atbilst tikai viena noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmēm**.¹⁰

Vispirms jāatzīmē, ka nodoms un mērķis krimināltiesībās nav identiski jēdzieni, kaut arī savstarpēji saistīti. Nodoms ir vainas forma, kas izpaužas kā personas psihiskā attieksme pret izdarīto noziedzīgo nodarījumu, bet mērķis ir realitātē gribētais rezultāts, kas tiek sasniegts, realizējot noziedzīgo nodarījumu. Ceļš uz noziedzīgā mērķa sasniegšanu var būt saistīts arī ar citu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu, ko ne vienmēr aptver vienota nodoma jēdziens.

Manuprāt, tiesu prakses vispārīgumā izteiktā viedokļa pamatojumam atsaukšanās uz Krimināllikuma 23. panta pirmo daļu nav vietā. Šā panta pirmajā daļā gan ir runa **par vairākiem savstarpēji saistītiem noziedzīgiem nodarījumiem**, kurus aptver vainīgās personas vienots nodoms, bet **kuri atbilst tikai viena noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmēm**. Iepriekšminētajos abos piemēros ir runa par atšķirīgas pazīmes saturošiem patstāvīgiem noziedzīgiem nodarījumiem.

Teiktais par vairākiem savstarpēji saistītiem noziedzīgiem nodarījumiem attiecas uz tā paša panta trešo daļu, kurā dots vienota turpināta noziedzīga nodarījuma jēdziens: atsevišķu turpinātu noziedzīgu nodarījumu **veido vairākas savstarpēji saistītas tādas pašas noziedzīgas darbības**, kas vērstas uz kopējo mērķi, ja tās aptver personas vienots nodoms, tāpēc savā kopumā tās veido vienu noziedzīgu nodarījumu. Abos iepriekšminētajos gadījumos – gan saistībā ar izvairīšanos no nodokļu nomaksas, gan datornoziedzīgums – **nav izdarīti tādi paši noziedzīgi nodarījumi**, tāpēc nav pamata uzskatīt, ka izdarīts vienots turpināts noziedzīgs nodarījums, kaut arī tie var būt savstarpēji saistīti, bet uz tiem neattiecas Krimināllikuma 23. panta pirmajā daļā teiktais.

Tikai tad, ja aptvertie dažādie noziedzīgie nodarījumi pēc savām pazīmēm atbilstu aptverošā noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmēm (konkrētajā gadījumā KL 218. pantam), tas varēja būt pamatojums viedoklim, ka ar kopējo nodomu izdarīts tikai viens vienots noziedzīgs nodarījums, un līdz ar to kā tāds tas jākvalificē.

Kaut arī analizētais vienota noziedzīga nodarījuma kvalifikācijas risinājums KL 23. pantā nav paredzēts, ir jārēķinās ar tiesu praksē un krimināltiesību teorijā atzītu viedokli, ka vienas personas izdarītie noziedzīgie nodarījumi, kas atvieglo vai sagatavo cita noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, kā patstāvīgi jākvalificē saskaņā ar noziedzīgu nodarījumu reālās kopības noteikumiem. Tāpēc atšķirīga pieeja līdzīgu situāciju risināšanā nekādā ziņā neveicina vienotas tiesu prakses veidošanos.

Tātad par vienotu noziedzīgu nodarījumu iepriekšminētajās situācijās var būt runa tikai tādā gadījumā, ja tas noziedzīgais nodarījums, kas atvieglo vai sagatavo cita noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, daļēji vai pilnīgi aptver ar galīgo mērķi veidojošā noziedzīgā nodarījuma sastāva pazīmes. Tomēr arī tādā gadījumā jāievēro, ka atbilstoši taisnīguma principam, ja aptvertais noziedzīgais nodarījums ir smagāks par aptverošo noziedzīgo nodarījumu, veidojas noziedzīgo nodarījumu

¹⁰ Pieejams: www.at.gov.lv/tiesas: Informācija / Tiesu prakses apkopojumi / Krimināltiesības [aplūkots 2016. gada 10. februārī].

ideālā kopība, kas nozīmē to, ka katrs no tiem jākvalificē kā patstāvīgs noziedzīgs nodarījums, jo krimināltiesībās taisnīguma principa ietvaros pastāv noteikums, ka smagāko noziedzīgo nodarījumu nedrīkst aptvert ar vieglāko.

Kopsavilkums

1. Krimināltiesībās patstāvīgu vienotu noziedzīgu nodarījumu sadalījums vienkāršos un komplicētos noziedzīgos nodarījumos izriet no Krimināllikuma 23. panta pirmajā daļā teiktā: atsevišķs (vienots) noziedzīgs nodarījums ir viens nodarījums (darbība vai bezdarbība), kam ir viena noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes, vai arī divi vai vairāki savstarpēji saistīti noziedzīgi nodarījumi, kurus aptver vainīgās personas vienots nodoms un kuri atbilst tikai viena noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmēm.
2. Gadījumus, kad vienots noziedzīgs nodarījuma sastāvs satur vairāk nekā vienu prettiesisku darbību vai bezdarbības aktu vai turklāt vēl arī to izraisītās kaitīgās sekas, krimināltiesībās pieņemts dēvēt par komplicētu vienotu noziedzīgu nodarījumu.
3. Viens no komplicēta vienota noziedzīga nodarījuma veidiem ir turpināts noziedzīgs nodarījums, kura pamatpazīmes ir dotas Krimināllikuma 23. panta trešajā daļā: atsevišķu turpinātu noziedzīgu nodarījumu veido vairākas savstarpēji saistītas tādas pašas noziedzīgas darbības, kas vērstas uz kopēju mērķi, ja tās aptver vainīgās personas vienots nodoms, tāpēc savā kopumā tās veido vienu noziedzīgu nodarījumu.
4. Apstākļu kopums, kas var liecināt par vienotu nodomu turpinātā noziedzīgā nodarījumā, veidojas tiesu praksē; uz tādiem apstākļiem norādīts, piemēram, tiesu prakses apkopojumā lietās par mantas nolaupišanu (KL 175.–179. pants) un patvaļīgu koku ciršanu (KL 109. pants).
5. Apstākļi, ka viens noziedzīgs nodarījums tiek izdarīts, lai atvieglotu vai nodrošinātu cita noziedzīga nodarījuma izdarišanu, neizslēdz vainīgās personas pienākumu atbildēt par visām izdarītajām noziedzīgajām darbībām. Iepriekš teiktais nozīmē to, ka tad katrs noziedzīgais nodarījums kā patstāvīgs nodarījums attiecīgi jākvalificē, jo veidojas noziedzīgu nodarījumu reālā kopība.
6. Izņēmums no iepriekš teiktā ir gadījums, kad tā noziedzīgā nodarījuma pazīmes, kas atvieglo vai nodrošina cita nodarījuma izdarišanu, ir ietvertas cita noziedzīgā nodarījuma pazīmju skaitā, kura izdarīšana tikusi atvieglota vai nodrošināta.
7. Tomēr arī tādā gadījumā jāievēro: ja pēdējais noziedzīgais nodarījums aptver smagāku nodarījumu, tad katrs no tiem jākvalificē kā patstāvīgs nodarījums atbilstoši noziedzīgu nodarījumu ideālās kopības nosacījumiem, jo krimināltiesībās atbilstoši taisnīguma principam smagāko noziedzīgo nodarījumu nedrīkst aptvert ar vieglāko nodarījumu.

Izmantotie avoti

Literatūra

1. Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008.
2. Krastiņš U., Liholaja V. Krimināllikuma komentāri. Pirmā daļa (I–VIII¹ nodaļa). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2015.
3. Krastiņš U. Noziedzīga nodarījuma sastāvs un nodarījuma kvalifikācija. Teorētiskie aspekti. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014.
4. Ķinis U. Kibernoiedzība, kibernoziegumi un jurisdikcija. Rīga: Jumava, 2015.
5. Mincis P. Krimināltiesību kurss. Vispārējā daļa. Otrs, pārstrādāts un papildināts izdevums. Rīga: Autora izdevums, 1934.
6. Козлов А. П., Севастьянов А. П. Единичные и множественные преступления. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2011, с. 55.

Normatīvie akti

1. Krimināllikums. Likums "Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību". Rīga: AFS, 2015.
2. Sodliikums ar komentāriem. Sastādījuši P. Mincis un J. Lauva. Rīga: Valsts tipogrāfijas izdevums, 1936.

Tiesu prakse

1. Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma 1997. gada 22. decembra lēmums Nr. 6 "Par likuma piemērošanu krimināllietās par koku nelikumīgu (patvaļīgu) ciršanu, iznīcināšanu vai bojāšanu". Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma lēmumu krājums. 1991–2002. Rīga, 2002.
2. Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma 2001. gada 14. decembra lēmums "Likuma piemērošana lietās par svešas mantas nolaupīšanu". Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma lēmumu krājums. 1991–2002. Rīga, 2002.
3. Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma 1992. gada 24. februāra lēmums Nr. 1 "Par krimināllikuma piemērošanu lietās par tišām slepkavībām". Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma lēmumu krājums. 1991–2002. Rīga, 2002.
4. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta un Krimināllietu tiesu palātas tiesnešu kopsapulces 2009. gada 22. maija lēmums "Par tiesu praksi lietās par krāpšanu". *Jurista Vārds*, 2009. 2. jūnijs, Nr. 22.

KRIMINĀLATBILDĪBA PAR STRATĒGISKAS NOZĪMES PREČU APRITI

CRIMINAL LIABILITY FOR MOVEMENT OF GOODS OF STRATEGIC IMPORTANCE

Diāna Hamkova, Dr. iur.

LU Juridiskās fakultātes Krimināltiesisko zinātņu katedras docente

Summary

The article deals with regulation of liability for violation of movement order of goods of strategic importance provided for in the Criminal Law and the Code of Administrative Violations of the Republic of Latvia, and, as a result, some questions of qualification and delimitation are revised. Taking into account the contemporary legal regulations, the author's opinion is that it is not possible to determine clear criteria for delimitation of the criminal offence provided for in Section 1901 (Movement of Goods and Substances the Circulation of which is Prohibited or Specially Regulated across the State Border of the Republic of Latvia) of the Criminal Law and administrative violation provided for in Section 201,10 paragraph four (Violation of the Regulations Regarding the Import, Export, Movement and Transit of Goods of Strategic Importance) in the Code of Administrative Violations of the Republic of Latvia.

Atslēgvārdi: stratēģiskas nozīmes prece, kriminālatbildība, administratīvā atbildība, norobežošana.

Keywords: goods of strategic importance, criminal liability, administrative liability, delimitation.

Raksta mērķis ir noskaidrot atbildības regulējumu par stratēģiskas nozīmes preces aprites kārtības pārkāpumiem, kā arī aplūkot atsevišķus kvalifikācijas un norobežošanas jautājumus.

Krimināllikumā¹ (turpmāk arī – KL) likumdevējs ir ietvēris divus sastāvus, kuros ir paredzēta atbildība par stratēģiskas nozīmes preces aprites kārtības pārkāpšanu. Krimināllikuma XIX nodaļas “Noziedzīgi nodarījumi tautsaimniecībā” 190.¹ panta (Preču un vielu, kuru aprite ir aizliegta vai speciāli reglamentēta, pārvietošana pāri Latvijas Republikas valsts robežai) pirmajā daļā cita starpā ir noteikta atbildība par *stratēģiskas nozīmes preces pārvietošanu pāri Latvijas Republikas valsts robežai jebkādā nelikumīgā veidā*.

Krimināllikuma XX nodaļas “Noziedzīgi nodarījumi pret vispārējo drošību un sabiedrisko kārtību” 237.¹ panta (Stratēģiskas nozīmes preču aprites noteikumu pārkāpšana) pirmajā daļā ir paredzēta atbildība *par stratēģiskas nozīmes preču aprites noteikumu pārkāpšanu, ja ar to radīts būtisks kaitējums. Par stratēģiskas nozīmes preces aprites noteikumu pārkāpšanu ir noteikta atbildība arī Latvijas*

¹ Krimināllikums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 8. jūlijs, Nr. 199/200.

Administratīvo pārkāpumu kodeksa² (turpmāk arī – LAPK) XIV nodaļas “Administratīvie pārkāpumi, kas apdraud noteikto pārvaldes kārtību” 179.¹ pantā (Stratēģiskas nozīmes preču aprites noteikumu pārkāpšana), savukārt Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa XIV “b” nodaļas “Administratīvie pārkāpumi muitas jomā” 201.¹⁰ panta (Muitas režīmu izpildes noteikumu pārkāpšana) ceturtajā daļā likumdevējs noteicis atbildību *par stratēģiskas nozīmes preču importa, eksporta, pārvietošanas un tranzīta noteikumu pārkāpšanu.*

Tādējādi gan KL 190.¹ pantā, 237.¹ panta pirmajā daļā, gan LAPK 179.¹ pantā un 201.¹⁰ panta ceturtajā daļā noziedzīga nodarījuma un attiecīgi administratīva pārkāpuma priekšmets ir stratēģiskas nozīmes preces.

Stratēģiskas nozīmes preču aprites kārtība vispārīgā veidā tiek reglamentēta 2007. gada 21. jūnija Stratēģiskas nozīmes preču aprites likumā³, Ministru kabineta noteikumos Nr. 645 “Noteikumi par Nacionālo stratēģiskas nozīmes preču un pakalpojumu sarakstu”⁴, 2010. gada 20. jūlija Ministru kabineta noteikumos Nr. 657 “Kārtība, kādā izsniedz vai atsaka izsniegt stratēģiskas nozīmes preču licences un citus ar stratēģiskas nozīmes preču apriti saistītos dokumentus”⁵, 2009. gada 4. augusta Ministru kabineta noteikumos Nr. 866 “Stratēģiskas nozīmes preču kontroles komitejas nolikums”⁶, 2010. gada 20. jūlija Ministru kabineta noteikumos Nr. 656 “Noteikumi par valsts nodevu par stratēģiskas nozīmes preču eksperta izziņas, galīgā izlietojuma apliecinājuma, importa sertifikāta, piegādes kontroles sertifikāta un stratēģiskas nozīmes preču pārvietošanas, eksporta, importa un tranzīta licences izsniegšanu”⁷.

2007. gada 21. jūnija Stratēģiskas nozīmes preču aprites likumā ir skaidrots, ka stratēģiskas nozīmes preces ir sistēmas, iekārtas, to sastāvdaļas, materiāli, ķīmiskās vielas, priekšmeti, programmatūras, tehnoloģijas un pakalpojumi, kas ietverti Padomes 2009. gada 5. maija regulas (EK) Nr. 428/2009, ar ko izveido Kopienas režīmu divējāda lietojuma preču eksporta, pārvadājumu, starpniecības un tranzīta kontrolei, 1. pielikumā, Eiropas Savienības Kopējā militāro preču sarakstā un Latvijas Republikas Nacionālajā stratēģiskas nozīmes preču un pakalpojumu sarakstā.

Stratēģiskas nozīmes preces ir militārās preces, tai skaitā ieroči un sprāgstvielas, un divējāda (civila un militāra) lietojuma preces, piemēram, iekārtas, materiāli, ķīmiskas vielas, programmatūras, tehnoloģijas un pakalpojumi.

Divējāda lietojuma preces ir preces, ko var izmantot gan civiļiem, gan militāriem mērķiem, piemēram, urāns, ko var izmantot gan elektroenerģijas ražošanai, gan kodolieročiem.⁸ Divējāda lietojuma preču tirdzniecība tiek kontrolēta, jo šīs

² Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss: Likums. *Ziņotājs*, 1984. 20. decembris, Nr. 51.

³ Stratēģiskas nozīmes preču aprites likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. 5. jūlijs, Nr. 107.

⁴ Noteikumi par Nacionālo stratēģiskas nozīmes preču un pakalpojumu sarakstu: MK noteikumi. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. 28. septembris, Nr. 157.

⁵ Kārtība, kādā izsniedz vai atsaka izsniegt stratēģiskas nozīmes preču licences un citus ar stratēģiskas nozīmes preču apriti saistītos dokumentus: MK noteikumi. *Latvijas Vēstnesis*, 2010. 4. augusts, Nr. 122.

⁶ Stratēģiskas nozīmes preču kontroles komitejas nolikums: MK noteikumi. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 11. augusts, Nr. 126.

⁷ Noteikumi par valsts nodevu par stratēģiskas nozīmes preču eksperta izziņas, galīgā izlietojuma apliecinājuma, importa sertifikāta, piegādes kontroles sertifikāta un stratēģiskas nozīmes preču pārvietošanas, eksporta, importa un tranzīta licences izsniegšanu: MK noteikumi. *Latvijas Vēstnesis*, 2010. 31. jūlijs, Nr. 120.

⁸ Padomes Regula (EK) Nr. 428/2009 (2009. gada 5. maijs), ar ko izveido Kopienas režīmu divējāda lietojuma preču eksporta, pārvadājumu, starpniecības un tranzīta kontrolei. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A32009R0428> [aplūkots 2016. gada 15. februārī].

preces potenciāli var tikt izmantotas nekontrolētai militāro tehnoloģiju vai ieroču izgatavošanai.

Saskaņā ar Stratēģiskas nozīmes preču aprites likuma regulējumu, lai konstatētu, vai kāda no pārbaudāmās preces pazīmēm vai pazīmju kopums atbilst stratēģiskas nozīmes preču sarakstos minētajām precēm, tiek veikta stratēģiskas nozīmes preču ekspertīze. Stratēģiskas nozīmes preču eksperts var būt persona ar speciālām zināšanām zinātnē, tehnikā vai militārajā jomā, kuru pēc komitejas pieprasījuma par ekspertu ir norikojusi attiecīgās nozares kompetentā institūcija.

Pievēršoties KL 190.¹ panta pirmajā daļā paredzētā noziedzīgā nodarījuma sastāva pazīmēm, jānorāda, ka tajā paredzētais noziegums apdraud tautsaimniecības intereses muitas lietu (muitas darbības) sfērā un tautsaimniecības intereses kontrolētas preču aprites nodrošināšanas jomā atbilstoši Latvijas Republikas nacionālajām un starptautiskajām interesēm.

2004. gada 18. marta Muitas likuma⁹ 3. pantā skaidrots, ka muitas lietas ietver kārtību, kādā preces pārvieto pāri valsts robežai, to aplikšanu ar ievadmuitas nodokli un izvedmuitas nodokli, un citiem normatīvajos aktos paredzētajiem maksājumiem, kurus administrē Valsts ieņēmumu dienests, ietver muižošanu, muitas kontroli, kā arī citus līdzekļus un darbības, ar kuru palīdzību tiek īstenota muitas politika.

Preču piegādēm no vienas Eiropas Savienības (turpmāk arī – ES) dalībvalsts uz citu netiek piemērotas muitas procedūras. Tātad, ievadot preces Latvijas Republikā no citām ES dalībvalstīm, tās nav jādeklarē muitas iestādē.

Muitas procedūras tiek piemērotas, ja stratēģiskas nozīmes preces importē/eksportē no/uz trešajām valstīm, tāpat arī ja ES robežās pārvadā ārpuskopienas preces. Šādos gadījumos tiek apdraudētas tautsaimniecības intereses muitas lietu sfērā, kā arī tautsaimniecības intereses kontrolētas preču aprites nodrošināšanā atbilstoši Latvijas Republikas nacionālajām un starptautiskajām interesēm. Savukārt, ja stratēģiskas nozīmes preču pārvietošana notiek ES teritorijā, piemēram, no Latvijas uz Igauniju, tiek apdraudētas tautsaimniecības intereses kontrolētas preču aprites nodrošināšanas jomā atbilstoši Latvijas Republikas nacionālajām un starptautiskajām interesēm.

No objektīvās puses noziegums raksturojas ar aktīvu darbību, kas izpaužas stratēģiskas nozīmes preču pārvietošanā pāri Latvijas Republikas valsts robežai jebkādā nelikumīgā veidā. Ar pārvietošanu jāsaprot darbību kopumu, kas vērsts uz stratēģiskas nozīmes preču nogādāšanu pāri Latvijas Republikas valsts robežai, izmantojot transportlīdzekli vai citādā veidā, piemēram, šķērsojot robežu ar kājām, izmantojot pasta pakalpojumus u. tml.

Saskaņā ar 2009. gada 12. novembra Latvijas Republikas valsts robežas likuma¹⁰ 1. panta pirmo daļu Latvijas Republikas valsts robeža ir nepārtraukta un noslēgta līnija un ar šo līniju sakrītoša vertikāla virsma, kas Latvijas Republikas sauszemes un ūdeņu teritoriju, zemes dzīles un gaisa telpu norobežo no kaimiņvalstīm un no Latvijas Republikas ekskluzīvās ekonomiskās zonas Baltijas jūrā.

No minētā skaidrojuma izriet, ka KL 190.¹ pantā ietverto stratēģiskas nozīmes preču pārvietošana var notikt, piemēram, uz Latvijas Republikas un Igaunijas Republikas robežas, kur ir valsts robeža, bet nav muitas kontroles punkta.

⁹ Muitas likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2004. 6. jūnijs, Nr. 54.

¹⁰ Latvijas Republikas valsts robežas likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 2. decembris, Nr. 189.

Stratēģiskas nozīmes preču pārvietošana pāri Latvijas Republikas valsts robežai atzīstama par nelikumīgu, ja tās tiek pārvietotas bez attiecīgas atļaujas (licences), kā arī neievērojot citas normatīvajos aktos ietvertās prasības attiecībā uz šo priekšmetu pārvietošanu.

No Stratēģiskas nozīmes preču aprites likuma 1. panta 4. punkta izriet, ka kompetentu kontroles iestāžu izsniegts dokuments, proti, licence, dod stratēģiskas nozīmes preču aprites subjektam tiesības pārvietot stratēģiskas nozīmes preces starp Eiropas Savienības dalībvalstīm vai veikt stratēģiskas nozīmes preču eksporta, importa vai tranzīta darījumu ar valstīm, kas nav Eiropas Savienības dalībvalstis. Savukārt Stratēģiskas nozīmes preču aprites likuma 3. pantā ir noteikts, ka Komitejas izsniegta stratēģiskas nozīmes preču licence ir nepieciešama katram Eiropas Savienības Kopējā militāro preču sarakstā, regulas 428/2009 1. pielikumā un Latvijas Republikas Nacionālajā stratēģiskas nozīmes preču un pakalpojumu sarakstā minēto preču eksporta, importa vai tranzīta sūtījumam, kā arī katrai Eiropas Savienības Kopējā militāro preču sarakstā, regulas 428/2009 4. pielikumā un Latvijas Republikas Nacionālajā stratēģiskas nozīmes preču un pakalpojumu sarakstā minēto preču pārvietošanai starp Eiropas Savienības dalībvalstīm.

Judikatūrā ir izteikta atziņa, ka, vērtējot nelikumīgas pārvietošanas veidus, tie nav jāsalīdzina ar Krimināllikuma 190. pantā minētajiem preču kontrabandas izdarīšanas veidiem. Krimināllikuma 190.¹ pantā iekļauto noziedzīga nodarījuma sastāva priekšmetu aprīte ir aizliegta vai speciāli reglamentēta pati par sevi (*per se*).¹¹

KL 237.¹ panta pirmajā daļā paredzētais noziedzīgais nodarījums apdraud sabiedrisko drošību stratēģiskas nozīmes preču aprites sfērā.

No objektīvās puses noziedzīgais nodarījums raksturojas ar stratēģiskas nozīmes preču aprites noteikumu pārkāpšanu. KL 237.¹ panta pirmajā daļā ietvertā norma ir blanketa, jo stratēģiskas nozīmes preču aprites kārtība ir noteikta citos normatīvajos aktos, līdz ar to tā ir piemērojama tad, ja citā normatīvajā aktā ir precīzi noteikts tiesiskais pienākums un tā izpildes kārtība, bet persona to nav ievērojusi.

Par katra konkrētā stratēģiskas nozīmes preču veida aprīti Latvijas Republikas valsts teritorijā atbild attiecīgā valsts institūcija. Latvijas Republikas valsts robežās katram konkrētam preču veidam ir sava iekšējās aprītes kārtība un iekšējās pārvietošanas, glabāšanas, lietošanas noteikumi. Piemēram, kalnrūpniecībā izmantojamo sprāgstvielu ievēšanai, izvešanai ir nepieciešama importa/eksporta licence, savukārt iekšējo kārtību regulē 2010. gada 28. oktobra Civilām vajadzībām paredzētu sprāgstvielu aprītes likums¹² un 2013. gada 3. janvāra Ministru kabineta noteikumi Nr. 12 "Noteikumi par sprāgstvielu un spridzināšanas ietaišu izgatavošanas, iegādāšanās, glabāšanas, realizēšanas un uzskaites kārtību un prasībām komersantam sprāgstvielu un spridzināšanas ietaišu pārvaldīšanā"¹³, un kompetentā iestāde ir Valsts policija.

Stratēģiskas nozīmes preču aprītes likumā tiek skaidrots, ka stratēģiskas nozīmes preču aprīte ir stratēģiskas nozīmes preču pārvietošana starp Eiropas

¹¹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2013. gada 5. decembra lēmums lietā SKK-0576-13, krimināllieta Nr. 15890008010.

¹² Civilām vajadzībām paredzētu sprāgstvielu aprītes likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2010. 17. novembris, Nr. 183.

¹³ Noteikumi par sprāgstvielu un spridzināšanas ietaišu izgatavošanas, iegādāšanās, glabāšanas, realizēšanas un uzskaites kārtību un prasībām komersantam sprāgstvielu un spridzināšanas ietaišu pārvaldīšanā: MK noteikumi. *Latvijas Vēstnesis*, 2013. 17. janvāris, Nr. 12.

Savienības dalībvalstīm, eksports (tai skaitā tehnoloģiju eksports netaustāmā veidā – mutiski, pa tālruni vai elektroniskajiem sakaru līdzekļiem), imports, tranzīts, realizācija, ražošana, pilnveidošana, glabāšana, lietošana, tehniskā apkalpošana, remonts un starpniecības darījums.

Kriminālbildība saskaņā ar KL 237.¹ panta pirmo daļu personai iestājas ar nosacījumu – stratēģiskas nozīmes preču aprites noteikumu pārkāpšanas rezultātā ir radīts būtisks kaitējums. Būtiska kaitējuma kritēriji ir noteikti likuma “Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”¹⁴ 23. panta pirmajā daļā, kurā saskaņā ar 2015. gada 29. oktobra likumu Grozījumi likumā “Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”¹⁵ noteikts, ka atbildība par Krimināllikumā paredzēto noziedzīgo nodarījumu, ar kuru radīts būtisks kaitējums, iestājas, ja noziedzīgā nodarījuma rezultātā iestājas kādas no minētajām sekām:

- 1) nodarīts mantisks zaudējums, kas noziedzīga nodarījuma izdarīšanas brīdī nav bijis mazāks par piecu tai laikā Latvijas Republikā noteikto minimālo mēnešalgu kopsummu, un apdraudētas vēl citas ar likumu aizsargātās intereses;
- 2) nodarīts mantisks zaudējums, kas noziedzīga nodarījuma izdarīšanas brīdī nav bijis mazāks par desmit tai laikā Latvijas Republikā noteikto minimālo mēnešalgu kopsummu;
- 3) ievērojami apdraudētas citas ar likumu aizsargātās intereses.

No likumā norādītā izriet, ka būtisks kaitējums var veidoties vairākos variantos: pirmkārt, noziedzīga nodarījuma rezultātā nodarīts ievērojams mantiskais zaudējums, kas saskaņā ar likuma “Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību” 23. panta otrajā daļā noteikto pārsniedz piecu tajā laikā Latvijas Republikā noteikto minimālo mēnešalgu kopsummu, un apdraudētas vēl citas ar likumu aizsargātās intereses; otrkārt, nodarīts mantisks zaudējums, kas noziedzīga nodarījuma izdarīšanas brīdī nav bijis mazāks par desmit tai laikā Latvijas Republikā noteikto minimālo mēnešalgu kopsummu – šajā gadījumā citu interešu apdraudējums nav jākonstatē; un, treškārt, apdraudētas var būt tikai citas ar likumu aizsargātās intereses, taču šāds apdraudējums ir ievērojams.¹⁶

Pirmajā variantā netiek prasīts, lai šis cits ar likumu aizsargāto interešu apdraudējums būtu ievērojams, tāpēc vērā ir ņemams ikkatrs cits kaitējums neatkarīgi no tā apmēra, savukārt trešais variants attiecināms uz gadījumiem, kad radīto kaitējumu nav pieņemts vērtēt naudas izteiksmē.¹⁷ Spriežot par mantisku zaudējumu kā būtiska kaitējuma kritēriju, jāņem vērā, ka tam jābūt tādām, kas radies tieši no personas noziedzīgas rīcības.¹⁸ Stratēģiskas nozīmes preču aprites noteikumu pārkāpšanas rezultātā radušos mantisko zaudējumu var veidot nesamaksātās valsts nodevas, mantiska rakstura kaitējums citiem priekšmetiem, kas radies stratēģiskas nozīmes preču aprites noteikumu pārkāpšanas rezultātā

¹⁴ Likums par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 15. oktobris, Nr. 331/332.

¹⁵ Grozījumi likumā “Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2015. 19. novembris, Nr. 227.

¹⁶ Hamkova D., Liholaja V. Būtiska kaitējuma izpratne: likums, teorija, prakse. *Jurista Vārds*, 2012. 10. janvāris, Nr. 2, 6.–7. lpp.

¹⁷ Krastiņš U. Par vērtējuma jēdzieniem krimināltiesību normās. Grām.: Krastiņš U. Krimināltiesību teorija un prakse: viedokļi, problēmas un risinājumi. 1998–2008. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, 51.–52. lpp.

¹⁸ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2007. gada 5. septembra lēmums lietā Nr. SKK-404.

(piemēram, neievērojot attiecīgo preču uzglabāšanas noteikumus), u. tml. Citu interešu apdraudējums atkarībā no konkrētā preču veida var būt cilvēka veselības, datu aizsardzības, dabas vides, valsts interešu apdraudējums u. tml. Tas, vai ar noziedzīgo nodarījumu ievērojami apdraudētas citas ar likumu aizsargātās intereses, ir izvērtējams katrā konkrētā gadījumā un ir atkarīgs no nodarījuma faktiskajiem apstākļiem, apdraudējuma rakstura un intensitātes, aizskarto personu skaita un citiem faktoriem.

LAPK 179.¹ pantā paredzētā pārkāpuma sastāva pazīmes būtībā atbilst KL 237.¹ panta pirmajā daļā paredzētā noziedzīgā nodarījuma sastāva pazīmēm. To atšķirība ir ar nodarījumu radītajā kaitējumā – LAPK 179.¹ pantā likumdevējs konkrētu kaitējumu kā administratīva pārkāpuma sastāva obligātu pazīmi nav paredzējis, savukārt KL 237.¹ panta pirmajā daļā likumdevējs noteicis atbildību ar nosacījumu – stratēģiskas nozīmes preču aprites noteikumu pārkāpšana ir radījusi būtisku kaitējumu.

LAPK 201.¹⁰ panta ceturtajā daļā ietvertais pārkāpums ir norobežojams no KL 190.¹ pantā paredzētā nozieguma – stratēģiskas nozīmes preču pārvietošana pāri Latvijas Republikas valsts robežai. Abos pantos ietvertie nodarījumi apdraud tautsaimniecības intereses (LAPK 201.¹⁰ pants ietverts nodaļā “Administratīvie pārkāpumi muitas jomā”, savukārt KL 190.¹ pants – nodaļā “Noziedzīgi nodarījumi tautsaimniecībā”).

Abos pantos likumdevējs ir paredzējis atbildību par stratēģiskas nozīmes preču pārvietošanu pāri Latvijas Republikas valsts robežai. KL 190.¹ pantā tas ir tieši norādīts panta pirmās daļas dispozīcijā, savukārt LAPK 201.¹⁰ panta gadījumā šāda atziņa izriet no panta ceturtais daļas dispozīcijā uzskaitīto darbību rakstura – stratēģiskas nozīmes preču imports, eksports, pārvietošana un tranzīts prezumē Latvijas Republikas valsts robežas šķērsošanu.

Arī no objektīvās puses abi nodarījumi raksturojas ar vienām un tām pašām darbībām. KL 190.¹ pantā likumdevējs noteicis atbildību par stratēģiskas nozīmes preču “pārvietošanu” (kas sevī ietver gan eksportu, gan importu, gan tranzītu, gan pārvietošanu uz Eiropas Savienības dalībvalstīm) pāri Latvijas Republikas valsts robežai, LAPK 201.¹⁰ panta ceturtajā daļā atbildība paredzēta par stratēģiskas nozīmes preču importa, eksporta, pārvietošanas un tranzīta noteikumu pārkāpšanu.

Nosakot atbildību par stratēģiskas nozīmes preču pārvietošanu, KL 190.¹ pantā likumdevējs izmantojis formulējumu “jebkādā nelikumīgā veidā”, savukārt LAPK 201.¹⁰ panta ceturtajā daļā atbildība noteikta par attiecīgu “noteikumu pārkāpšanu”.

Stratēģiskas nozīmes preču aprites likuma otrās nodaļas “Stratēģiskas nozīmes preču pārvietošana, eksports, imports un tranzīts” 3. pantā “Vispārīgie noteikumi” tiek skaidrots, ka Komitejas izsniegta stratēģiskas nozīmes preču licence ir nepieciešama katram Eiropas Savienības Kopējā militāro preču sarakstā, regulas 428/2009 1. pielikumā un Latvijas Republikas Nacionālajā stratēģiskas nozīmes preču un pakalpojumu sarakstā minēto preču eksporta, importa vai tranzīta sūtījumam, kā arī katrai Eiropas Savienības Kopējā militāro preču sarakstā, regulas 428/2009 4. pielikumā un Latvijas Republikas Nacionālajā stratēģiskas nozīmes preču un pakalpojumu sarakstā minēto preču pārvietošanai starp Eiropas Savienības dalībvalstīm.

No minētā skaidrojuma izriet, ka stratēģiskas nozīmes preču pārvietošana bez licences vienlaicīgi var tikt atzīta gan par pārvietošanas nelikumīgu veidu, gan par pārvietošanas noteikumu pārkāpumu. Vārdkopas “noteikumu pārkāpšana”

un “jebkādā nelikumīgā veidā” saturiski ir atzīstamas par tāpatīgām, tās neizslēdz viena otru un būtībā savstarpēji pārklājas. Un te var atkārtoti atsaukties uz Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2013. gada 5. decembra lēmumu lietā SKK-0576-13, kurā tiesa norādīja, ka “Krimināllikuma 190.¹ pantā iekļauto noziedzīga nodarījuma sastāva priekšmetu aprīte ir aizliegta vai speciāli reglamentēta pati par sevi (*per se*)”.¹⁹ Šāda atziņa ļauj secināt, ka jebkāds stratēģiskas nozīmes preču pārvietošanas noteikumu pārkāpums vienlaicīgi ir atzīstams par pārvietošanas nelikumīgu veidu.

Šāds normatīvais regulējums liecina par to, ka likumdevējs, konstruējot KL 190.¹ pantā un LAPK 201.¹⁰ panta ceturtajā daļā ietvertos nodarījumus, nav tajos skaidri iestrādājis juridiskus un sociālus kritērijus šo nodarījumu norobežošanai.

Secinājumi

1. Pamatkritērijs, pēc kura jāvadās, norobežojot KL 190.¹ pantā paredzēto noziedzīgo nodarījumu no 237.¹ pantā paredzētā noziedzīgā nodarījuma un no LAPK 179.¹ pantā paredzētā pārkāpuma, ir – vai stratēģiskas nozīmes preces ir pārvietotas pāri Latvijas Republikas valsts robežai. Ja atbilde ir jā, tad atbildība iestājas saskaņā ar KL 190.¹ pantu, savukārt, ja ir pārkāpti stratēģiskas nozīmes preču aprītes noteikumi Latvijas Republikas valsts robežās, nepārvietojot stratēģiskas nozīmes precis nedz uz kādu ES valsti, nedz uz trešo valsti, tad persona saucama pie kriminālatbildības saskaņā ar KL 237.¹ pantu vai LAPK 179.¹ pantu.
2. Norobežojot KL 237.¹ panta pirmajā daļā paredzēto noziedzīgo nodarījumu no Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 179.¹ pantā paredzētā pārkāpuma, pamatkritērijs ir ar nodarījumu radītā būtiskā kaitējuma esamība vai neesamība. Ietverot būtisku kaitējumu kā obligātu KL 237.¹ panta pirmajā daļā paredzētā noziedzīgā nodarījuma sastāva pazīmi, likumdevējs ir novilcis robežliniju starp administratīvu pārkāpumu un noziedzīgu nodarījumu.
3. Ņemot vērā pastāvošo normatīvo regulējumu, raksta autores ieskatā nav iespējams rast skaidrus kritērijus, pamatojoties uz kuriem, būtu nošķirams KL 190.¹ pantā paredzētais noziegums (stratēģiskas nozīmes preču pārvietošana pāri Latvijas Republikas valsts robežai) no LAPK 201.¹⁰ panta ceturtajā daļā ietvertā pārkāpuma (stratēģiskas nozīmes preču importa, eksporta, pārvietošanas un tranzīta noteikumu pārkāpšana). Ņemot vērā pastāvošo situāciju, minēto tiesību normu konstrukcijā būtu ieteicams izmantot tādas formulējumus, kas ļautu rast nepārprotamus kritērijus šo nodarījumu norobežošanā.

¹⁹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2007. gada 5. septembra lēmums lietā Nr. SKK-404.

CĒLOŅSAKARĪBA UN ABPUSĒJĀ VAINA

CAUSAL RELATIONSHIP AND BIPARTITE GUILT

Evija Vīnkalna, *Mg. sc. soc.*

LU Juridiskās fakultātes Krimināltiesisko zinātņu katedras lektore

Summary

Causal relationship is an indication of the objective side of composition of criminal offence (*corpus delicti*), guilt – an indication of the subjective side of *corpus delicti*. Stating of these two indications in their interconnection gives the base for conclusion about holding a person criminally liable (prosecution of a person). The question about interconnection of causal relationship and guilt becomes more complicated in case of bipartite guilt when it is necessary to clarify both which person has committed the criminal offence and what is the mental state of the person in relation to harmful consequences, and developing of causal relationship. The concept of “bipartite guilt” is not widely analyzed in criminal law doctrine, it is not directly used in the Criminal Law, but in praxis, in some cases, the evaluation of bipartite guilt can be of a great importance.

Atslēgvārdi: abpusējā vaina, cēloņsakarība, Krimināllikums, kvalifikācija, noziedzīgs nodarījums.

Keywords: bipartite guilt, causal relationship, Criminal Law, qualification, criminal offence.

Latvijas krimināltiesībās atzīts, ka cēloņsakarība ir materiālo noziedzīgo nodarījumu sastāvu (sastāvu, kuri satur ne tikai pazīmes, kas raksturo prettiesisko darbību vai bezdarbību, bet arī kaitīgās sekas) objektīvās puses obligāti konstatējamā pazīme, un noziedzīgo nodarījumu kvalifikācija pēc objektīvās puses nav iespējama bez cēloņsakarības noskaidrošanas, pierādot, ka kaitīgās sekas ir iestājušās vainīgās personas darbības vai bezdarbības rezultātā.¹ Cēloņsakarības institūts atklāj loģisko saikni starp personas rīcību un izmaiņām apkārtējā vidē, ļaujot izdarīt slēdzienus par iespējamību ar kādu noteiktu rīcību sasniegt noteiktu rezultātu.² Izvērsti skaidrojot cēloņsakarības izpratni, atzīts, ka tā ir tāda objektīvā saikne starp prettiesisko darbību vai bezdarbību un to radītajām laika ziņā sekojošajām kaitīgajām sekām, kurā darbība vai bezdarbība sagatavo un nosaka seku iestāšanās iespēju un kurā darbība vai bezdarbība ir galvenais noteicošais faktors, kas neizbēgami radījis kaitīgās sekas.³ Ņemot vērā cēloņsakarības izpratni, nostiprinātas

¹ Skat. Liholaja V. Noziedzīgu nodarījumu kvalifikācija: Likums. Teorija. Prakse. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2007, 40. lpp.

² Beļska A. Noziedzīga nodarījuma izpratne Latvijas un Amerikas Savienoto Valstu krimināltiesībās. Promocijas darbs. Rīga, 2012, 141. lpp.

³ Krastiņš U. Noziedzīga nodarījuma sastāvs un nodarījuma kvalifikācija. Teorētiskie aspekti. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 103. lpp.; Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Zinātniskais redaktors prof. U. Krastiņš. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 133. lpp. Līdzīgs viedoklis, atzīstot cēloņsakarību par objektīvo saikni starp prettiesisko nodarījumu un kaitīgajām sekām, norādīts arī – Liholaja V. Noziedzīgu nodarījumu kvalifikācija: Likums. Teorija. Prakse.

vairākas prasības, kas piemīt darbībai vai bezdarbībai⁴ kā noteiktu seku cēlonim: 1) darbībai vai bezdarbībai laika ziņā jānotiek pirms kaitīgajām sekām, jo tikai tad darbība vai bezdarbība var kļūt par faktoru, kas rada reālu iespēju iestāties kaitīgajām sekām; 2) jākonstatē apstākļi, ka iestājušās kaitīgās sekas ir tieši šīs darbības vai bezdarbības rezultāts – sekām ir jābūt tieši tās iespējamības, kura tika ielikta nodarījumā, realizācijas rezultātam; 3) darbību vai bezdarbību par seku cēloni ir pamats atzīt tikai tad, ja iestājušās sekas ir bijušas neizbēgamas.⁵ Pirmās divas norādītās prasības ir vispāratzītas, tas nozīmē to, ka jākonstatē gan laika faktors (nodarījums pirms kaitīgajām sekām), gan tas, ka nodarījums ir izraisījis kaitīgās sekas (kaitīgās sekas ir nodarījuma rezultāts). Trešās obligāti konstatējamās prasības ietvaros jāņem vērā skaidrotais, ka ar neizbēgamām sekām tiek saprastas tādas sekas, kuras nenovēršami izraisījusi noteikta darbība vai bezdarbība noteiktā vietā, laikā un apstākļos, atzīstot, ka cēloņsakarība ir bijusi minēto apstākļu nepieciešamība.⁶ Trešā prasība ietver būtisku norādījumu, ar ko tieši uzsvērts cēloņsakarības nepieciešamais raksturs,⁷ nepieļaujot cēloņsakarības nejausības dabu.⁸ Nepieciešamība ir būtisks aspekts, jo tā ietver nosacījumu, vai personas rīcība bijusi noteicošā pie kaitējuma rašanās, tā ļauj izdarīt secinājumu par cēloņsakarības esamību vai neesamību. Ar to atzīstams, ka, lai gan cēloņsakarības izpratnes pētījumos izvirzītas dažādas teorijas,⁹ Latvijā nostiprinātā cēloņsakarības izpratne izriet no nepieciešamā cēloņa teorijas.¹⁰ Saistībā ar minēto teoriju krimināltiesiskā nozīmē

Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2007, 40., 41. lpp.; arī citos avotos krimināltiesību teorijā cēloņsakarība atzīta par objektīvo saikni starp nodarījumu (darbību vai bezdarbību) un kaitīgajām sekām – skat., piemēram, Podprigora D. Vainas noteikšana krimināltiesībās. Rīga: "Biznesa augstskola Turība", 2006, 31. lpp.

⁴ Latvijas krimināltiesībās vispārpieņemta pamatota nostāja, ka cēloņsakarība konstatējama gan starp darbību un kaitīgajām sekām, gan bezdarbību un kaitīgajām sekām. Ārvalstu krimināltiesībās jautājumam, vai cēloņsakarība iespējama ne tikai starp darbību un kaitīgajām sekām, bet arī starp bezdarbību un kaitīgajām sekām, pievērsta plašāka vērība (skatīt, piemēram, Малинин В. Б. Причинная связь в уголовном праве. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2000, с. 219).

⁵ Krastiņš U. Noziedzīga nodarījuma sastāvs un nodarījuma kvalifikācija. Teorētiskie aspekti. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 100.–103. lpp.; Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Zinātniskais redaktors prof. U. Krastiņš. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 130.–133. lpp.

⁶ Krastiņš U. Noziedzīga nodarījuma sastāvs un nodarījuma kvalifikācija. Teorētiskie aspekti. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 101. lpp.; Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Zinātniskais redaktors prof. U. Krastiņš. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 132. lpp.

⁷ Saistībā ar trešo izvirzīto prasību diskutabls varētu būt jautājums par jēdziena "neizbēgams" lietošanu, tā saturu – vai jēdzieni "neizbēgams" un "nepieciešams" ir vienādojami un vai tieši jēdziena "neizbēgams" (piemēram, vai, izkristot no mājas septītā stāva loga, cietušais var izdzīvot) lietošana trešās izvirzītās prasības ietvaros nesašaurina cēloņsakarības robežas. Tomēr nav apšaubāms, ka sekām jāizriet no izdarītā nodarījuma, kas nozīmē, ka nodarījums konkrētos apstākļos ietver sevi pamatu nelabvēlīgām izmaiņām, kas nepieciešami noved pie kaitīgajām sekām.

⁸ Lai izvairītos no personas sodīšanas par nejausību, krimināltiesībās kā būtisks ir izvirzīts jautājums par cēloņsakarību.

⁹ Cēloņsakarības problēmas risināšanai ir izstrādātas dažādas teorijas, kuru saturs tiek analizēts krimināltiesību teorijā. Dažādo cēloņsakarības teoriju pamatā ir arī atšķirīgā cēloņsakarības izpratne no materiālisma un ideālisma pozīcijām. Latvijas krimināltiesībās cēloņsakarības problēma tiek risināta, balstoties uz objektīvās patiesības izzināšanas un attīstības bāzes. Plašāki cēloņsakarības teoriju pētījumi izvērtīti ārvalstu krimināltiesībās (skatīt, piemēram, Малинин В. Б. Причинная связь в уголовном праве. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2000, с. 219).

¹⁰ Krimināltiesībās minētā teorija tiek apzīmēta arī kā – nepieciešamā priekšnosacījuma teorija, nosacījumu teorija (vai ekvivalences teorija, *condicio sine qua non*), kas krimināltiesībās ir guvusi vislielāko atbalstu un tiek uzskatīta par izplatītāko, paredzot, ka cēloņsakarību var noteikt, izmantojot testu *sine qua non* – "ja

darbība vai bezdarbība izraisa sekas ar nepieciešamību, un jebkurš nodarījums (darbība vai bezdarbība), bez kuras kaitīgais rezultāts nebūtu iestājies, tiek atzīts par rezultāta cēloni.¹¹

Ar noziedzīgo nodarījumu sastāvu subjektīvās puses pamatpazīmi – vainu – tiek saprasta personas psihiskā attieksme nodoma vai neuzmanības formā pret izdarīto prettiesisko darbību vai bezdarbību un ar to cēloņsakarīgi saistītajām kaitīgajām sekām.¹² Vaina ir personas (cilvēka) psihiskā darbība, kas vērsta uz izmaiņu radīšanu ārējā pasaulē. Ja kaitīgā iedarbība uz ārpusauli ir prettiesiska, personas psihisko stāvokli var apzīmēt kā personas vainojamu psihisko stāvokli.¹³ Vainas jēdziena saturu veido intelektuālais (apziņa) un gribas moments, kas ir vainas formu klasifikācijas pamatā.¹⁴ Intelektuālā (apziņas) momenta izvērtēšanā noziedzīgu nodarījumu kvalifikācijas procesā būtu nepieciešams ņemt vērā arī paša subjekta intelektuālās īpatnības. Piemēram, apstākļus, kurus viena persona uztver un apzinās adekvāti, cita persona var uztvert un apzināties kļūdaini. Šāda atšķirīga subjektīva faktisko apstākļu apzināšanās var būt par pamatu arī atšķirīgas vainas formas konstatēšanai vai pat vainas neesamības konstatēšanai.¹⁵ Tam, vai persona apzinās citas personas veselības stāvokļa īpatnības, var tikt piešķirta būtiska nozīme (piemēram, zinot par iepriekš iegūtu galvas traumu, apzināta sišana tieši tur, vai, zinot, ka personai ir nepieciešami medikamenti dzīvības uzturēšanai, šādu medikamentu iznīcināšana).

Noziedzīga nodarījuma sastāva ietvaros cēloņsakarības un vainas konstatēšana kopsakarībā dod pamatu secinājumam par personas saukšanu pie kriminālatbildības, kā arī pareizu attiecīgā nodarījuma kvalifikāciju. Krimināllikuma¹⁶ 8. panta otrajā daļā, paredzot, ka, *nosakot noziedzīgo nodarījumu izdarījušās personas vainas formu, jākonstatē šīs personas psihiskā attieksme pret noziedzīgā nodarījuma objektīvajām pazīmēm* (tajā skaitā cēloņsakarību, kaitīgajām sekām), ir ietverts ļoti nozīmīgs noteikums, kas nepieļauj personas kriminālatbildību bez vainas, tā sauktā objektīvā pieskaitāmība. Lai personai inkriminētu nodarījuma rezultātā

nebūtu” (“ja ne”), atzīstot, ka kaitīgās sekas ir nodarījuma rezultāts tikai tad, ja nodarījums ir bijis pirms kaitīgajām sekām un bez nodarījuma nevarētu iestāties kaitīgās sekas. Norādītā teorija katru no cēloņiem uzskata par patstāvīgu, kas nepieciešams tādēļ, ka jānoskaidro, vai pastāv saikne starp noteiktu personas izturēšanos – t. i., nodarījumu (cēloni) un radītajām sekām (skatīt Haft F. Strafrecht Allgemeiner Teil. Eine Einführung für Anfangssemester. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1998, S. 62).

¹¹ Latvijas krimināltiesībās atzīts, ka zināmos gadījumos minētā teorijas konsekventa piemērošana var radīt grūtības cēloņsakarības noteikšanā. Tie ir alternatīvās cēloņsakarības gadījumi, kad vismaz divi dažādi cēloņi (piemēram, divu personu izdarīti šāvieni) rada vienas un tās pašas kaitīgās sekas (cietušā nāvi). Piemērojot iepriekš minēto teoriju neatkarīgi no jebkuras no šo divu personu darbībām, būtu jākonstatē, ka kaitīgās sekas (cietušā nāve) vienalga iestātos. Tomēr cēloņsakarība pastāv, abu personu darbības izraisījušas cietušā nāvi. Tāpēc teorijas formula tiek koriģēta gadījumos, kad vienas un tās pašas sekas rada vismaz divi dažādi cēloņi neatkarīgi viens no otra, katrs no tiem atrodas cēloniskā saistībā ar radītajām sekām (skatīt Leja M. Neuzmanīga līdznodarīšana krimināltiesībās. *Jurista Vārds*. 2011. 30. augusts, Nr. 35, 12. lpp.).

¹² Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Zinātniskais redaktors prof. U. Krastiņš. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 154. lpp.; U. Krastiņš. Vaina kā obligāts kriminālatbildības nosacījums. *Jurista Vārds*, 2008. 2. decembris, Nr. 45, 1. lpp.

¹³ Krastiņš U. Noziedzīga nodarījuma subjekts un vainīgums krimināltiesībās. *Jurista Vārds*, 2009. 5. maijs, Nr. 18, 2. lpp.

¹⁴ Krastiņš U. Vainas ietekme uz noziedzīga nodarījuma kvalifikāciju. Grām.: Krastiņš U. Krimināltiesību teorija un prakse: viedokļi, problēmas, risinājumi. 1998–2008. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, 68.–77. lpp.

¹⁵ Rozenbergs J. Vainas institūts krimināltiesībās un tā nozīme noziedzīgu nodarījumu kvalifikācijā. Promocijas darbs. Rīga, 2012, 24. lpp.

¹⁶ Krimināllikums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998, 8. jūlijs, Nr. 199/200.

iestājušās kaitīgās sekas, jāpierāda arī viņas spēja apzināties cēloņsakarības norisi. Persona ar savu nodarījumu izraisa cēloņsakarības norisi, bet nevar mainīt fizikas, ķīmijas un citas īstenības likumsakarības. No tā izriet vainas sakarība ar cēloņsakarību, ko likumdevējs definē ar vārdu “paredzēt” palīdzību. Paredzēt nozīmē nojaust, iezīmēt, iecerēt, ieplānot u. c.¹⁷ Līdz ar to krimināltiesībās tiek risināts jautājums par personas spēju apzināties cēloņsakarības norisi, iespējamo rezultātu, tas ir, personas priekšstats par viņas nodarījuma kaitīgajām sekām.¹⁸

Izvērtējot cēloņsakarības nozīmi noziedzīgu nodarījumu kvalifikācijā, tiek izvirzīts jautājums par cēloņsakarību un abpusēji konstatējamo vainu (minēta arī kā savstarpēja, jauktā, saliktā vaina). Abpusējās vainas gadījumos cēloņsakarības un vainas zināmas sakarības jautājums kļūst sarežģītāks, jo jāanalizē gan tas, kura persona ir veikusi prettiesisko nodarījumu, kas izraisījis kaitīgās sekas, gan, kāda ir personas psihiskā attieksme pret kaitīgajām sekām un cēloņsakarības attīstīšanos. Krimināltiesību doktrīnā jēdziens “abpusējā vaina” nav plaši apspriests, arī Krimināllikumā tieši netiek lietots, tomēr zināmos gadījumos likumdevējs to ir ņēmis vērā, tāpat praksē “abpusējās vainas” pastāvēšanai vienlaikus ar cēloņsakarības konstatēšanu var būt liela nozīme. Ar jēdzienu “abpusējā vaina” pieņemts saprast tos gadījumus, kad izvērtējama vismaz divu personu vaina (nodoma vai neuzmanības formā) noziedzīga nodarījuma izdarīšanā (vai vairāku atsevišķu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanā), pie tam šīs personas nav ne dalībnieki, ne līdzdalībnieki (nav konstatējams vienots nodoms, nav kopīgu nodarījumu).¹⁹

Abpusējās vainas konstatēšanas gadījumos kaitējums var tikt nodarīts gan savstarpēji tikai vainīgajām personām, kad abas būtu pamats saukt pie kriminālatbildības, gan vienai no vainojamām personām, gan citai personai (trešajai personai). Piemēram, gadījumā, kad divas personas vienlaikus raida šāvienus viena otrai, viena otru ievainojot, abas šīs personas būtu pamats saukt pie kriminālatbildības. Lai gan krimināltiesībās apsvērts arī jautājums par to, ka cietušais vienlaikus nevarētu būt arī apsūdzētais,²⁰ tomēr, konstatējot gan vienas, gan otras personas nodarījumos noziedzīgu nodarījumu sastāvu, abas personas būtu tikai taisnīgi saukt pie kriminālatbildības par izdarītajiem noziedzīgajiem nodarījumiem (tādējādi ņemot vērā vienu no krimināltiesību principiem – taisnīguma principu).

Salīdzinājumam jāmin, ka Vācijas Federatīvās Republikas kriminālkodeksa²¹ 77.c§ noteikts nodarījumu, ko izdarījušas abas puses, regulējums – *ja gadījumā, kad abas puses ir izdarījušas savstarpēji saistītus nodarījumus, kas vajājami tikai pēc iesnieguma, puse, kurai ir tiesības uz iesniegumu, ierosina kriminālvajāšanu pret otru pusi, kurai tāpat ir tiesības uz iesniegumu, otrā puse zaudē tiesības uz iesnieguma iesniegšanu, ja viņa neveic tādas pašas darbības, pirms tiesājamais pabeidzis pēdējo vārdu pirmās instances tiesā. Šī persona pretapsūdzību var iesniegt pat tad, ja beidzies sūdzības iesniegšanas termiņš.*

¹⁷ Paredzēt. Sinonīmu vārdnīca. Rīga: Avots, 2001, 281. lpp.

¹⁸ Podprigora D. Vainas noteikšana krimināltiesībās. Rīga: “Biznesa augstskola Turība”, 2006, 42. lpp.

¹⁹ Канашина О. А. Взаимная вина в уголовном праве: необходимость установления. Москва: Юрлитинформ, 2012, с. 67.

²⁰ Skat. Канашина О. А. Взаимная вина в уголовном праве: необходимость установления. Москва: Юрлитинформ, 2012, с. 48–49.

²¹ Vācijas Federatīvās Republikas kriminālkodekss. Grām.: Krastiņš U., Liholaja V. Salīdzināmās krimināltiesības. Latvija, Austrija, Šveice, Vācija. Rīga: Tiesu namu aģentūra. 2006, 431.–573. lpp.; Criminal Code of the Federal Republic of Germany. Pieejams: www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes [aplūkots 2016. gada 10. martā].

Atzīmējams, ka Krimināllikumā nav nepieciešams ietvert abpusējās vainas skaidrojumu, jo jebkurā gadījumā ir konstatējama vaina nodoma vai neuzmanības formā, un, ņemot vērā Krimināllikuma Vispārīgās daļas sistēmu, šāda jēdziena skaidrojums nebūtu iekļaujams.

Abpusējā vaina var tikt izvērtēta saistībā ar tīšu miesas bojājuma nodarīšanu, pārkāpjot nepieciešamās aizstāvēšanās robežas (Krimināllikuma 128. pants). Iespējami gadījumi, kad abpusējai vainai ir nozīme arī vairāku citu noziedzīgu nodarījumu sastāvu gadījumos, kad katrā no tiem atsevišķi tiek vērtēta personas vaina, bet kaut kādā ziņā vienas personas vaina ir ietekmējusi arī otras personas kriminālatbildības iestāšanos – piemēram, saistībā ar Krimināllikuma 121. pantu (slepkavība, pārkāpjot nepieciešamās aizstāvēšanās robežas), Krimināllikuma 120. pantu (slepkavība, kas izdarīta stipra psihiska uzbudinājuma stāvoklī). Atzīmējams, ka iepriekš minētajos sastāvos ar mīkstinošiem apstākļiem (privileģētajos sastāvos) ņemts vērā, kādos apstākļos noziedzīgais nodarījums izdarīts – pārkāpjot nepieciešamās aizstāvēšanas robežas, kas liecina par cietušās personas vainu sākotnēji vērstā uzbrukumā (vai uzbrukumā draudu) realizēšanā u. c., attiecīgi nosakot vieglāku sankciju salīdzinājumā ar pamatsastāvā paredzēto.

Izvērtējot jautājumu par soda noteikšanu, arī abpusējās vainas esamība var ietekmēt noteikto sodu. Krimināllikuma 46. panta (soda noteikšanas vispārīgie principi) ietvaros – nosakot soda veidu, ņem vērā noziedzīgā nodarījuma raksturu un radīto kaitējumu, kā arī vainīgā personību. Izvērtējot noziedzīgā nodarījuma raksturu, ņemami vērā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas apstākļi; noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas motivācija; cietušā personība. Nosakot soda mēru, ņem vērā atbildību mīkstinošos un pastiprinošos apstākļus. Tā Krimināllikuma 47. panta pirmās daļas 5. punktā kā viens no atbildību mīkstinošiem apstākļiem atzīts, ka noziedzīgais nodarījums izdarīts cietušā prettiesiskas vai amorālas uzvedības ietekmē, Krimināllikuma 47. panta pirmās daļas 6. punktā – noziedzīgais nodarījums izdarīts, pārkāpjot nepieciešamās aizstāvēšanās, galējās nepieciešamības, noziedzīgo nodarījumu izdarījušās personas aizturēšanas, attaisnojama profesionālā riska, pavēles vai rikojuma izpildīšanas tiesiskuma nosacījumus.

Abpusējās vainas jautājums izvirzās arī Krimināllikuma 260. panta (ceļu satiksmes noteikumu vai transportlīdzekļu ekspluatācijas noteikumu pārkāpšana), kur būtiski izvērtēt, ar kuras personas vainojamo nodarījumu pārkāpti ceļu satiksmes vai transportlīdzekļu ekspluatācijas noteikumi, kas rezultātā izraisījuši kaitīgās sekas (miesas bojājumus, nāvi); Krimināllikuma 138. panta sakarā (ārstniecības personas profesionālo pienākumu nepienācīga pildīšana), kad izraisītas pantā minētās kaitīgās sekas (miesas bojājumi, nāve), kur arī izvērtējama cēloņsakarības pastāvēšana starp nodarījumu un sekām, izvirzoties jautājumam, vai tieši ārstniecības personas nodarījums ir bijis tas, kas izraisījis pantā norādītās kaitīgās sekas, bet ne citas personas jau iepriekš nodarītais cietušajai personai.²²

Tā I. L. tika izvirzīta apsūdzība par to, ka viņš, vadot transportlīdzekli, pārkāpa ceļu satiksmes noteikumus, kā rezultātā nodarīja cietušajam vidēja smaguma miesas bojājumus. I. L. darbības tika kvalificētas saskaņā ar Krimināllikuma

²² Iepriekš minētais norobežojams arī no gadījumiem, kad kaitīgās sekas iestājušās nejauši (nejaušu notikumu saplūšanas rezultātā, ko Latvijā apzīmē ar gadījumu jeb kāzusu, kas nostiprināts Krimināllikuma 10. panta ceturtajā daļā, kad persona neparedzēja, tai nevajadzēja un tā nevarēja paredzēt kaitīgo seku iestāšanos, par ko persona nav saucama pie kriminālatbildības). Piemēram, persona alkohola reibuma stāvoklī ir pēkšņi pakritusi uz ielas braucamās daļas, kur, nepaspējot nobremzēt, tai uzbrauc automašīna, vai nāves sekas iestājušās personas slimības rezultātā.

260. panta pirmo daļu. Lēmumā par saukšanu pie kriminālatbildības norādīts, ka I. L. vadīja automašīnu un, tuvojoties krustojumam, pārkāpa Ceļu satiksmes noteikumu 4., 10., 70., 151. un 236. punkta prasības, nepievērsa pietiekamu uzmanību ceļa situācijai, nepārlicinājās par ceļu satiksmes drošību, uzsāka nogriešanās manevru pa kreisi, kur nedeva ceļu motociklam, ko vadīja E. P., kas brauca tajā pašā virzienā un bija uzsācis apdzīšanas manevru, kā rezultātā notika sadursme un motocikls ietriecās automašīnas aizmugurējā sānu daļā. Rezultātā motocikla vadītājam E. P. tika nodarīti vidēja smaguma miesas bojājumi. Ar Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesas 2011. gada 3. februāra spriedumu I. L. atzīts par nevainīgu Krimināllikuma 260. panta pirmajā daļā paredzētā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanā un attaisnots, nekonstatējot tādu darbību, ar kuru pārkāpti ceļu satiksmes noteikumi. Attaisnojot I. L., netika konstatēta prettiesiskā darbība, ar kuru pārkāpti ceļu satiksmes noteikumi, uzsverot motocikla vadītāju vainu ceļu satiksmes noteikumu pārkāpumā. Pirmās instances tiesas spriedumā tika akceptēti aizstāvības argumenti par iespējamo abpusējo vainu.²³

Ar Rīgas apgabaltiesas 2011. gada 11. maija spriedumu minētais Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesas spriedums atcelts, I. L. atzīts par vainīgu saskaņā ar Krimināllikuma 260. panta pirmo daļu.

Krimināllietā tika skatīta kasācijas instancē divas reizes, kur gan pirmo, gan otro reizi apelācijas instances tiesas spriedumi tika atcelti, nosūtot jaunai izskatīšanai apelācijas instances tiesā. Kā pirmajā, tā otrajā gadījumā tika konstatēts, ka apelācijas instances tiesas spriedumi (Rīgas apgabaltiesas 2011. gada 11. maija spriedums, Rīgas apgabaltiesas 2012. gada 27. februāra spriedums) neatbilst Kriminālprocesa likuma²⁴ 527. panta nosacījumiem (atbilstoši Kriminālprocesa likuma 527. panta pirmajai daļai notiesājoša sprieduma aprakstošajā daļā sniedz pierādītā noziedzīgā nodarījuma aprakstu un juridisko kvalifikāciju, minot tā izdarīšanas laiku, vietu, izdarīšanas veidu, apsūdzētā vainas formu, motīvus un šā nodarījuma sekas). Tika atzīts, ka nav pietiekami noskaidrots, kura transportlīdzekļa vadītājs pirmais ir uzsācis ceļa brauktuves ass līnijas šķērsošanu, izvērtējot, tieši kura transportlīdzekļa vadītāja nodarījuma rezultātā, pārkāpjot ceļu satiksmes noteikumus, izraisītas radītās sekas.²⁵

Atzīmējams Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta vairākkārt norādītais, ka noziedzīgā nodarījuma apraksts ir būtiska notiesājoša sprieduma sastāvdaļa, kas atspoguļo tiesas atzinumu par to, kādu noziedzīgo nodarījumu apsūdzētais ir izdarījis, līdz ar to notiesājošu spriedumu, kurā šis apraksts nav sniegts, nevar atzīt par tiesisku un pamatotu. Tas, ka nav konstatējama, pierādīta cēloņsakarības pastāvēšana, var būt pamats personas attaisnošanai, lietas nosūtīšanai jaunai izskatīšanai, šaubām par cēloņsakarības esamības pastāvēšanu.²⁶ Tā, piemēram, jau Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta

²³ Jāpiezīmē, ka tajos gadījumos, kad pamatots būtu secinājums par kādas personas vainas neesamību, nebūtu lietojams jēdziens "abpusējā vaina" kā gala secinājums pamatojumam par kādas personas nesaukšanu pie kriminālatbildības, jo abpusējā vaina nozīmē to, ka gan viena, gan otra persona ir vainīgas.

²⁴ Kriminālprocesa likums: Latvijas Republikas likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv> [aplūkots 2016. gada 4. martā].

²⁵ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2012. gada 7. jūnija lēmums lietā SKK-372/2012. Pieejams: at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba/2012/ [aplūkots 2016. gada 7. martā].

²⁶ Skat., piemēram, Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 2015. gada 20. augusta lēmums lietā Nr. SKK-279/2015; Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 2014. gada 22. decembra lēmums lietā Nr. SKK-725/2014; Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta

Kriminālietu departamenta 2009. gada 6. novembra lēmumā norādīts, ka, lai iestātos kriminālatbildība saskaņā ar Krimināllikuma 260. pantu, ir jākonstatē noziedzīga nodarījuma sastāva obligātās pazīmes, tajā skaitā tas, ka transporta līdzekļa vadītājs ir pārkāpis Ceļu satiksmes noteikumus, ir iestājušās panta attiecīgajā daļā paredzētās sekas, pastāv cēloniskais sakars starp Ceļu satiksmes noteikumu pārkāpumu un sekām, transporta līdzekļa vadītāja vaina Ceļu satiksmes noteikumu pārkāpšanā un seku izraisīšanā. S. L. tika apsūdzēta saskaņā ar Krimināllikuma 260. panta otro daļu par to, ka S. L. vadījusi automašīnu un, uzsākot nogriešanās manevru, pārkāpusi Ceļu satiksmes noteikumu 4., 10. un 138. punkta prasības, nepievērusi pietiekamu uzmanību situācijai uz ceļa, sākusi veikt kreisā pagrieziena manevru, nepārliecinoties par drošību, nebija devusi ceļu gājējam, kura šķērsoja ielas brauktuvi, un tai uzbraukusi, kā rezultātā gājējam radīti smagi miesas bojājumi. Ar Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 2008. gada 14. februāra spriedumu S. L. atzīta par nevainīgu un attaisnota saskaņā ar Krimināllikuma 260. panta otro daļu, atzīstot, ka uzbraukums gājējam noticis brīdī, kad S. L. jau bija beigusī kreisā pagrieziena manevru, uzbraukums ir noticis ārpus krustojuma robežām. Arī ar Rīgas apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2009. gada 3. septembra lēmumu pirmās instances tiesas spriedums atstāts negrozīts. Tāpat, izskatot lietu kasācijas kārtībā, tika atzīts, ka apelācijas instances tiesas lēmums atstājams negrozīts, bet kasācijas sūdzība noraidāma.²⁷

Kopsavilkums

1. Izvērtējot cēloņsakarības nozīmi noziedzīgu nodarījumu kvalifikācijā, tiek izvirzīts jautājums par cēloņsakarību un abpusēji konstatējamo vainu (minēta arī kā savstarpējā, jauktā, saliktā vaina). Abpusējās vainas gadījumos cēloņsakarības un vainas zināmas sakarības jautājums kļūst sarežģītāks, jo jākonstatē gan tas, kura persona ir veikusi prettiesisko nodarījumu, kas izraisījis kaitīgās sekas, gan, kāda ir personas psihiskā attieksme pret kaitīgajām sekām un cēloņsakarības attīstīšanos. Krimināltiesību doktrīnā jēdziens “abpusējā vaina” nav plaši analizēts, arī Krimināllikumā tieši netiek lietots, tomēr zināmos gadījumos likumdevējs to ir ņēmis vērā, tāpat praksē “abpusējās vainas” pastāvēšanai vienlaikus ar cēloņsakarības konstatēšanu var būt liela nozīme.
2. Ar jēdzienu “abpusējā vaina” pieņemts saprast tos gadījumus, kad apspriežama vismaz divu personu vaina (nodoma vai neuzmanības formā) noziedzīga nodarījuma izdarīšanā (vai vairāku atsevišķu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanā), pie tam šīs personas nav ne dalībnieki, ne līdzdalībnieki (nav konstatējams vienots nodoms, nav kopīgu nodarījumu).

Kriminālietu departamenta 2012. gada 5. aprīļa lēmums lietā SKK-J-12/2012. Pieejams: at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba; Latvijas Republikas Augstākās tiesas Kriminālietu departaments. Tiesu prakse krimināllietās pēc Krimināllikuma 317. panta 2. daļas, 318. panta 2. daļas un 319. panta 2. daļas. 2014, 48. lpp. Pieejams: www.at.gov.lv [aplūkots 2016. gada 11. martā].

²⁷ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Kriminālietu departamenta 2009. gada 6. novembra lēmums lietā SKK-601/2009. Pieejams: at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba/2009/ [aplūkots 2016. gada 12. martā].

3. Krimināllikumā nav nepieciešams ietvert abpusējās vainas jēdzienu, jo jebkurā gadījumā ir konstatējama vaina nodoma vai neuzmanības formā. Ņemot vērā Krimināllikuma Vispārīgās daļas sistēmu, šāda jēdziena skaidrojums nebūtu iekļaujams.
4. Abpusējās vainas konstatēšanas gadījumos kaitējums var tikt nodarīts gan savstarpēji tikai vainīgajām personām, kad abas būtu pamats saukt pie kriminālatbildības, gan vienai no vainojamām personām, gan citai personai (trešajai personai). Lai gan krimināltiesībās apsvērts arī jautājums par to, ka cietušais vienlaikus nevarētu būt arī apsūdzētais, tomēr, konstatējot gan vienas, gan otras personas nodarījumos noziedzīgu nodarījumu sastāvus, abas personas būtu tikai taisnīgi saukt pie kriminālatbildības par izdarītajiem noziedzīgajiem nodarījumiem (tādējādi ņemot vērā vienu no krimināltiesību principiem – taisnīguma principu).
5. Abpusējās vainas gadījumu izvērtēšana norobežojama no gadījuma jeb kāzusa (*casus*), kad persona nav saucama pie kriminālatbildības, rezultāts iestāties nejaušu notikumu saplūšanas rezultātā (persona neparedz, tai nevarēja un tā nevarēja paredzēt savas darbības vai bezdarbības kaitīgo seku iestāšanos).

PROFESORES MARIJAS BLŪMAS IEGULDĪJUMS KRIMINĀLTIESĪBU TEORIJAS ATTĪSTĪBĀ

PROFESSOR MARIJA BLŪMA: CONTRIBUTION TO DEVELOPMENT OF CRIMINAL LAW THEORY

Valentija Liholaja, *Dr. iur.*

LU Juridiskās fakultātes Krimināltiesisko zinātņu katedras profesore

Summary

In memory of professor Marija Blūma (1915–1980), this article is dedicated to her contribution to development of criminal law theory. The publication contains an overview of the scientific work of M. Blūma, as well as a more detailed analysis of a few researches, where for the first time in Latvia theoretical views were expressed about essential questions of criminal law, such as crimes, criminal code and its strength in space and time, stages of crime, participation of several people in perpetration of criminal acts, conditions, which exclude criminal liability. The theoretical views expressed by M. Blūma have not lost their topicality in the contemporary society, as they are included and further developed in the doctrine of criminal law of Latvia.

Atslēgvārdi: krimināltiesību teorija, krimināllikums, noziegums, nozieguma stadijas, vairāku personu piedalīšanās noziedzīga nodarījuma izdarīšanā.

Keywords: theory of criminal law, criminal code, crime, stages of crime, participation of several people in perpetration of criminal acts.

2015. gads krimināltiesību zinātnes pārstāvjiem un tās atziņu iedzīvinātājiem praksē bija zīmīgs ar to, ka 3. oktobrī apritēja 100 gadi, kopš dzimusi profesore Marija Blūma, kura no 1951. gada līdz pat aiziešanai mūžībā 1980. gadā docēja Krimināltiesību kursu, pasniedza speckursus “Padomju krimināllikums un tā darbības robežas” un “Noziegumu kvalifikācijas teorētiskie pamati”, 15 gadus vadīja Krimināltiesību, kriminālprocesa un kriminālistikas katedru, kā toreiz dēvēja tagadējo Krimināltiesisko zinātņu katedru.

Nebūtu pareizi apgalvot, ka profesores zinātniskā un pedagoģiskā darbība vispār netika novērtēta, par ko liecina tas, ka 1975. gadā viņai tika piešķirts Nopelniem bagātās juristes goda nosaukums, taču plašāks apcerējums par viņas ieguldījumu krimināltiesību teorijas attīstībā, kam ir paliekoša zinātniska vērtība, nav rodams, ja neskaita katedras docenta Ojāra Rudziša rakstu par Marijas Blūmas zinātnisko darbību, kas publicēts 1982. gadā izdotajā rakstu krājumā “Krimināltiesību un kriminālprocesa likumu pilnveidošana” (krievu valodā)¹ un Linas Birziņas sastādīto un 1991. gadā izdoto pārskatu par Marijas Blūmas zinātnisko un pedagoģisko darbību.²

¹ Рудзитис О. В. Научная деятельность М. И. Блум. Совершенствование уголовного и уголовно-процессуального законодательства. Рига: Латвийский государственный университет им. П. Стучки, 1982, с. 17–24.

² Birziņa L. Profesores, jur. zin. doktores Marijas Blūmas zinātniskā un pedagoģiskā darbība. No Latvijas tiesiskās domas attīstības vēstures XX gs. 50.–70. gadi. Rīga: Latvijas Universitāte, 1991.

Apzinoties, ka publikācijai konferences rakstu krājumā pieļaujama apjoms ne tuvu nav pietiekams tam, lai veiktu vispusīgu un dziļu profesores Marijas Blūmas zinātniskās darbības analīzi (viņas zinātniskā darbība aptver vairāk nekā 120 publikāciju – monogrāfijas, zinātniskus rakstus, konferenču tēzes, mācību līdzekļus, kriminālkodeksa komentārus), raksta ietvaros tiks sniegts vispārējs ieskats pētāmo jautājumu lokā, plašāk pakavējoties tikai pie atsevišķiem krimināltiesību institūtiem veltītiem pētījumiem, kuru aktualitāte nav zudusi arī mūsdienās.

Pārejot pie Marijas Blūmas zinātniskās darbības, vispirms jau jānorāda, ka viss, ko viņa ir uzrakstījusi atbilstoši tobrīd aktuālajam regulējumam, ir nozīmīgi pētījumi, par ko viņa **ir uzrakstījusi pirmā** un kas **pirmo reizi uzrakstīti latviešu valodā**. Un, lai arī lielākā daļa no tiem kautrīgi apzīmēta kā mācību līdzeklis, pēc sava rakstura, ņemot vērā saturu un apjomu, tie atbilst monogrāfijai. Kaut vai, piemēram, 1972. gadā izdotā “Mācība par padomju krimināllikumu”³, kuras 296 lappusēs sīki izklāstīts par krimināllikuma jēdzienu un uzdevumiem, tā sistēmu un struktūru, krimināllikuma iztulkošanu, krimināllikuma spēku laikā un telpā un citiem ar šo tematu saistītiem jautājumiem.

Otrkārt, būtiski atzīmēt, ka praktiski katrs pētījums ļauj palūkoties uz anali- zējamo jautājumu vēsturiskā aspektā, satur izsmelšu informāciju par krimināl- tiesību teorijā paustajiem viedokļiem, diskusiju, prakses materiālus, citu valstu pieredzi un argumentētus autores secinājumus un priekšlikumus. Tas liecina par nopietnu zinātnisku pieeju un pilnīgu pētāmā temata pārzināšanu.

Un treškārt, kas ir pats galvenais, – atmetot tam laikam obligātās nodevas, jo katrs, kurš attiecīgajā laika posmā kaut ko rakstīja, labi atceras, ka neviens darbs, lai to publicētu, nevarēja sākties bez norādes uz komunistiskās partijas kongresu lēmumiem, marksisma-ļeņinisma klasiķu darbiem utt., praktiski viss, ko savā laikā rakstīja Marija Blūma, ir **izmantojams arī šodien**, protams, atsevišķos gadījumos ņemot vērā tagad spēkā esošo regulējumu.

Marijas Blūmas interešu loks ir bijis visai plašs, lai arī galvenās publikācijas veltītas krimināltiesību vispārīgās daļas jautājumiem. Jau minētā mācība par krimi- nāllikumu detalizēti pētīta attiecībā par krimināllikuma spēku laikā un telpā, uzrakstīti pētījumi par nozieguma jēdzienu un tā pazīmēm; nozieguma izdarīšanas stadijām; mācība par līdzdalību; par apstākļiem, kas izslēdz kriminālatbildību, un krimināllikumā neregulētajiem apstākļiem; par piesaistību noziegumam un citi.

Taču tas nenozīmē, ka krimināltiesību sevišķā daļa būtu atstāta novārtā, jo gan pirmajos LPSR kriminālkodeksa komentāros⁴, gan arī 1982. gada komentāros⁵, kas izdoti jau pēc Marijas Blūmas nāves, ir ietverti viņas komentāri visiem noziedzī- giem nodarījumiem pret personu, kā arī atsevišķiem pantiem citās kriminālko- deksa sevišķās daļās nodaļās. Runājot par kriminālkodeksa 1982. gada komentāru tapšanu, jāatzīmē, ka pēdējos pantus profesore komentēja, jau būdama smagi slima un atrodoties slimnīcā – sākotnēji pati rakstot, bet tad, kad spēki to vairāk neļāva, diktējot attiecīgo tekstu. Šī epizode liecina par to milzīgo atbildības sajūtu, kas pie- mita profesorei un kas nepameta viņu pat vissmagākajā dzīves posmā.

Ģatavojoties topošajam rakstam, esmu pārlasījusi lielāko daļu viņas publi- kāciju, un katra būtu apceres vērtā, taču, kā jau atzīmēju iepriekš, tam vajadzīgs

³ Blūma M. Mācība par padomju krimināllikumu. Rīga: Pētera Stučkas LVU redakcijas un izdevniecības daļa, 1972.

⁴ Latvijas PSR kriminālkodeksa komentāri. Rīga: Liesma, 1965.

⁵ Latvijas PSR kriminālkodeksa komentāri. Rīga: Avots, 1982.

daudz lielāks apjoms, nekā atvēlētais. Tāpēc šoreiz īsumā atzīmēšu tikai dažas no tām, kurās autores saskatītie problēmjautājumi un viedoklis par to risinājumu jau realizēts iepriekš vai arī iedzīvināts 1998. gada 17. jūnijā pieņemtajā Krimināllikumā.⁶

Vispirms pakavēšos pie 1978. gadā izdotā mācību līdzekļa “**Nozieguma izdarīšanas stadijas**”⁷, kas sagatavots kopā ar docentu Staņislavu Graužini un kurā autori pamato vairākas ļoti būtiskas atziņas, kas nav zaudējušas savu nozīmi arī mūsdienu krimināltiesību doktrīnā. Tā, piemēram, kritiski aplūkojot krimināltiesību teorijā paustos viedokļus, tika pamatots, ka sagatavošanās noziegumam un nozieguma mēģinājums iespējami tikai ar tiešu nodomu izdarītos noziegumos, jo “*tikai izdarot šādus noziegumus, vainīgais cenšas nodarīt noteiktu kaitējumu un sakarā ar to veic pasākumus, lai sagatavotu tāda rezultāta iestāšanās iespēju, vai virza savu darbību vēlamu seku sasniegšanai*”⁸.

Darbā kategoriski izslēgta iespēja par stadiju atzīt nodoma atklāšanu izdarīt noziegumu, ja tas nav saistīts ar kādām uz tā realizēšanu vērstām darbībām, jo līdz tam ar likumu aizsargātās intereses nav apdraudētas. Tika atklāta robežšķirne starp nodoma atklāšanu izdarīt noziegumu un sagatavošanos izdarīt noziegumu, “*ko raksturo ne cilvēka domas un to izteikšana uz āru, bet cilvēka noteikta darbība, viņa ārējās uzvedības akti, kas virzīti uz labvēlīgu apstākļu radīšanu nozieguma izdarīšanai nākotnē*”⁹. Balstoties uz citu valstu pieredzi, pausts viedoklis, ka kriminālatbildība būtu paredzama tikai par sagatavošanos smaga nozieguma izdarīšanai, kā tas tagad arī noteikts Krimināllikumā.

Tāpat tika iebilsts pret krimināltiesību teorijā pausto viedokli, ka atsevišķos, likumā paredzētos gadījumos, piemēram, LPSR kriminālkodeksa 205. pantā, kas paredzēja atbildību par draudiem noslepkavot, nodarīt smagus miesas bojājumus vai iznīcināt mantu, nodoma atklāšana izdarīt noziegumu ir atzīstama par patstāvīgu noziegumu. Argumentējot savu nostāju, publikācijas autori norāda, ka tas ir patstāvīgs nozieguma sastāvs ar patstāvīgu apdraudējuma objektu, savām objektīvajām un subjektīvajām pazīmēm, un draudi šajā gadījumā ir īpašs nozieguma izdarīšanas veids, tāpat kā draudi laupīšanas, izspiešanas un citu noziegumu gadījumā. Jāpiezīmē, ka šāds pamatojums tiek izmantots arī mūsdienu krimināltiesību teorijā, norobežojot nodoma atklāšanu no Krimināllikuma 132. pantā paredzētajiem draudiem izdarīt slepkavību vai nodarīt smagu miesas bojājumu, “*kas ir īpašas konstrukcijas patstāvīgs nodarījuma sastāvs, kas par tādu atzīts draudu paaugstināta kaitīguma dēļ*”¹⁰.

Nav zaudējuši aktualitāti secinājumi par labprātīgu atteikšanos no nozieguma izdarīšanas pabeigta mēģinājuma gadījumā, kad vainīgais paspējis jau realizēt visu, ko viņš uzskatīja par nepieciešamu nozieguma izdarīšanai, tā pabeigšanai vai vēlamā rezultāta sasniegšanai, paredzot noziedzīgas darbības attīstību laikā vai materiālo noziegumu sastāvos – cēloniskā sakara attīstību laikā, kad, vainīgajam apzinoties, paliek objektīva iespēja nepieļaut nozieguma pabeigšanu vai kaitīgo seku iestāšanos. Ja vainīgais, izmantojot radušos situāciju un laiku, iejaucies un nepieļāvis nozieguma pabeigšanu vai kaitīgo seku iestāšanos, autoru ieskatā viņa

⁶ Krimināllikums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 8. jūlijs, Nr. 199/200.

⁷ Blūma M., Graužinis S. *Nozieguma izdarīšanas stadijas*. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1978.

⁸ Turpat, 8. lpp.

⁹ Turpat, 18. lpp.

¹⁰ Krastiņš U. Komentārs Krimināllikuma III nodaļai “Noziedzīgs nodarījums”. Grām.: Krastiņš U., Liholaja V. *Krimināllikuma komentāri pirmā daļa (I–VIII¹ nodaļa)*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2015, 86. lpp.

ricība uzskatāma par labprātīgu atteikšanos, jo noziegums nav novests līdz galam no vainīgā gribas atkarīgu iemeslu dēļ. Vadoties no citu valstu pieredzes, tika rosināts papildināt kriminālkodeksa 15. pantu ar norādi, ka no kriminālatbildības atbrīvojama arī persona, kura labprātīgi novērsusi noziedzīga rezultāta iestāšanos.

Jāpiezīmē, ka arī šodien jautājums par labprātīgu atteikšanos pabeigta mēģinājuma gadījumā legāli nav atrisināts, līdz ar to neizslēdzot diskutablus un pat kļūdainus risinājumus, norobežojot to no aktīvas nožēlošanas. Domājams, ka tieši labprātīgas atteikšanās institūta sakarībā nebūtu lieki apspriest jautājumu arī par abu šo mēģinājuma veidu, proti, pabeigta un nepabeigta mēģinājuma legālas definīcijas nepieciešamību.

1978. gadā izdota arī Marijas Blūmas sagatavotā **“Mācība par līdzdalību”**¹¹ – pirmais pētījums latviešu valodā par vairāku personu piedalīšanos noziedzīga nodarījuma izdarīšanā.

Vispirms jāatzīmē, ka šajā darbā, analizējot dažādu krimināltiesību pētnieku viedokļus, argumentēts, kāpēc krimināltiesību teorijā nav pamata atzīt līdzdalības akcesoro teoriju, jo patiesībā *“visi līdzdalībnieki atbild par kopīgi izdarīto noziegumu, bet katram ir savs kriminālatbildības pamats, katra rīcībā ir patstāvīgs nozieguma sastāvs. Kopīga nozieguma sastāva nav”*¹².

Publikācijā nosprausti kritēriji, kā norobežot dažādas dalības formas, apspriests jautājums par to, vai personas bandā var apvienoties tikai viena nozieguma izdarīšanai, kas nav nemaz tik viennozīmīgi risināms arī mūsdienās, ņemot vērā Krimināllikumā noteiktās organizētas grupas un bandas pazīmes. Tā Krimināllikuma 21. pantā norādīts, ka organizētu grupu izveido viena vai vairāku noziegumu izdarīšanai, savukārt KL 224. panta pirmajā daļā noteikts, ka banda ir tā pati, tikai bruņota ar ieroci, organizēta grupa, kurā personas apvienojušās noziegumu izdarīšanai. Acīmredzami, ja tulkotu abas šīs krimināltiesību normas tikai burtiski, nonāktu pie secinājuma, ka bandītisms sodāms tikai tad, ja apvienošanās mērķis ir vairāku noziegumu izdarīšana.

Liela vēriba veltīta arī tādiem mūsdienās aktuāliem jautājumiem kā līdzizdarīšana noziedzīgos nodarījumos ar speciālo subjektu, atsevišķu līdzdalībnieku, piemēram, organizētāja un uzkūditāja darbību nošķiršanai, uzkūditāšanai un provokācijai, robežai starp noziedzīga nodarījuma atbalstīšanu un piesaistību tam, par izdarītāja un līdzdalībnieka ekscesu, par neizdevušās līdzdalības kvalifikāciju un citiem ar šo krimināltiesību institūtu saistītiem jautājumiem.

Nozīmīgs Marijas Blūmas ieguldījums krimināltiesību vispārīgās daļas institūtu izpratnē un attīstībā ir pētījumi par apstākļiem, kas izslēdz kriminālatbildību, tam veltīts mācību līdzeklis **“Apstākļi, kas izslēdz nodarījuma sabiedrisko bīstamību un prettiesiskumu”**.¹³

Analizējot nepieciešamo aizstāvēšanos, galējo nepieciešamību un nepieciešamību aizturēt noziedznieku, tiek formulēti šo apstākļu tiesīguma nosacījumi, nepieciešamās aizstāvēšanas robežu pārkāpšanas izpratne, kas pilnībā atbilst arī patlaban paustajām teorētiskajām atziņām¹⁴, tāpat arī tas, ka noziedzīgi nodarījumi, kas izdarīti, pārkāpjot nepieciešamās aizstāvēšanās robežas, var tikt izdarīti tikai tiši (ar nodomu). Savukārt autore formulētie šķietamās aizstāvēšanās

¹¹ Blūma M. Mācība par līdzdalību. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1978.

¹² Turpat, 33. lpp.

¹³ Blūma M. Apstākļi, kas izslēdz nodarījuma sabiedrisko bīstamību un prettiesiskumu. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1976.

¹⁴ Skat., piem., Judins A. Apstākļi, kas izslēdz kriminālatbildību. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2006.

situācijā izdarīto noziedzīgo nodarījumu kvalifikācijas principi vārds vārdā atbilst Krimināllikuma 30. pantā norādītajiem.

Aplūkojot tādu apstākli, kā nepieciešamība aizturēt noziedznieku, autore kategoriski iebilda pret viedokli, ka noziedznieka aizturēšanas tiesīguma nosacījumi ir pielīdzināmi nepieciešamās aizstāvēšanās tiesīguma nosacījumiem, un tāpēc darbības, kas vērstas uz noziedznieku aizturēšanu, bet nodarījušas smagu kaitējumu, kas acīm redzami neatbilst apdraudējuma raksturam un bīstamībai, kā arī noziedznieka aizturēšanas apstākļiem, kvalificējas kā kaitējuma nodarīšana, pārkāpjot nepieciešamās aizstāvēšanās robežas.

Norādot uz nepieļaujāmību piemērot krimināllikumu pēc analogijas, tika rosināts paredzēt patstāvīgas krimināltiesību normas, kas regulētu noziedznieku aizturēšanas tiesīguma jautājumus, kas arī tika realizēts Krimināllikumā.

Jau šajā darbā Marija Blūma norādīja uz to, ka ir vēl arī citi apstākļi, kas izslēdz kriminālatbildību, kuru analīzei tika veltīts atsevišķs mācību līdzeklis **“Kriminālā likumdošanā neregulētie apstākļi, kas izslēdz nodarījuma sabiedrisko bīstamību un prettiesiskumu”**.¹⁵ Publikācijā tika aplūkoti tādi apstākļi, kā cietušā piekrišana kaitējuma vai zaudējuma nodarīšanai, detalizēti analizējot cietušā piekrišanu kaitējuma nodarīšanai viņa veselībai sakarā ar transplantāta izņemšanu (allotransplantāciju) un sakarā ar veselībai bīstama eksperimenta izdarīšanu; kaitējuma nodarīšana sakarā ar profesionālo pienākumu pildīšanu, pirmām kārtām prezumējot ārsta profesionālo pienākumu pildīšanu; ražošanas risks, nostādot briesmās ar likumu aizsargātās intereses, un priekšnieka obligātās pavēles izpildīšana.

Kā zināms, Krimināllikuma 33. pantā patlaban reglamentēts jautājums par attaisnojamo profesionālo risku, kas ietver sevī gan profesionālo pienākumu pildīšanu, gan ražošanas risku, starp tiesīguma nosacījumiem norādot arī Marijas Blūmas minēto, ka šajos gadījumos jāsprauž sabiedriski (sociāli) derīgs mērķis, ko nevar sasniegt bez riskantām darbībām. Savukārt likumā ietvertais, ka profesionālais risks atzīstams par attaisnojamo, ja persona, kas pieļāvusi risku, ir darījusi visu, lai novērstu kaitējumu tiesiski aizsargātām interesēm, sasaucas ar autores norādi uz nepieciešamību pielietot atbilstošus līdzekļus un ievērot konkrētā gadījuma apstākļus, uz nepieciešamību balstīt risku uz rūpīgu, vispusīgu attiecīgu objektīvu likumsakarību novērtēšanu, uz jaunākajiem sasniegumiem zinātnē un tehnikā, kas ļauj šajā konkrētajā gadījumā prognozēt ielānotās operācijas vai eksperimenta pozitīvu iznākumu.¹⁶

Kas attiecas uz priekšnieka obligātās pavēles izpildīšanu, tad Marijas Blūmas ieskatā *“padotā rīcība izslēdz kriminālatbildību, ja viņš nav izdarījis nodarījumu tīši (ar nodomu) un nav arī bijis neuzmanīgs”*, proti, *“ja padotais nav varējis apzināties, ka priekšnieka pavēle ir noziedzīga, un viņam nevajadzēja to apzināties un paredzēt”*.¹⁷ Lai arī Krimināllikuma 34. pantā, reglamentējot šo apstākli, ir norādīts, ka noziedzīgas pavēles vai noziedzīga rīkojuma izpildīšana personai, kas to izpildījusi, ir attaisnojama, ja šī persona nav apzinājusies pavēles vai rīkojuma noziedzīgo raksturu un tas nav bijis acīmredzams, saturiski tas neatšķiras no M. Blūmas paustās atziņas, ko apstiprina arī U. Krastiņa norāde Krimināllikuma

¹⁵ Blūma M. Kriminālā likumdošanā neregulētie apstākļi, kas izslēdz nodarījuma sabiedrisko bīstamību un prettiesiskumu. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1977.

¹⁶ Turpat, 19., 22.–23. lpp.

¹⁷ Turpat, 26. lpp.

34. panta komentārā, ka “persona nav apzinājusies pavēles vai rīkojuma noziedzīgumu, ja sakarā ar pavēles vai rīkojuma došanas vai izpildīšanas konkrētiem apstākļiem viņai nevajadzēja un viņa arī nevarēja saprast pavēles vai rīkojuma nelikumību”¹⁸.

Kā jau iepriekš minēts, viens no galvenajiem Marijas Blūmas pētījuma objektiem bija mācība par krimināllikumumu, kā rezultātā līdzautorībā ar A. Tilli tapa monogrāfija par likuma atpakaļejošu spēku¹⁹ un mācību līdzeklis, pēc sava rakstura atbilstošs monogrāfijai, kas veltīts krimināllikuma spēkam telpā.²⁰ Jautājums par krimināllikuma spēku laikā un telpā bija arī Marijas Blūmas doktora disertācijas temats.²¹

Mācība par krimināllikumumu varētu būt patstāvīga pētījuma temats, tāpēc šā raksta ietvaros vēlos tikai uzsvērt, ka profesore tam veltītajās publikācijās, norādot uz krimināllikuma īpašo lomu likumības nodrošināšanā, to saistīja arī ar likuma formu un saturu, tā stabilitāti. Viņa pauda uzskatu, ka krimināltiesiskajam regulējumam jābūt skaidri formulētam, krimināllikuma valodai jābūt precīzai, lai novērstu ne tikai nevajadzīgas domstarpības un strīdus, bet arī iespējamu nepareizu likuma piemērošanu. “Jo precīzāks ir krimināllikums,” rakstīja Marija Blūma, “jo vienveidīgāka ir prakse. Un otrādi.”²²

Secinājumi

Nobeidzot šo rakstu, viennozīmīgi jāsecina, ka profesore Marija Blūma ar savu zinātnisko darbību atstāja bagātu teorētisko mantojumu, kas ir ietverts un attīstīts Latvijas krimināltiesību doktrīnā, kā arī bijis par pamatu krimināltiesiskā regulējuma pilnveidošanai.

¹⁸ Krastiņš U., Liholaja V. Krimināllikuma komentāri pirmā daļa (I–VIII¹ nodaļa). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2015, 171. lpp.

¹⁹ Блум М. И., Тилле А. А. Обратная сила закона: Действие советского уголовного закона во времени. Москва: Юридическая литература, 1969.

²⁰ Блум М. И. Действие советского уголовного закона в пространстве. Рига: Редакционно-издательский отдел ЛГУ им. Петра Стучки, 1974.

²¹ Блум М. И. Действие советского уголовного закона во времени и в пространстве. Автореферат на соискание ученой степени доктора юридических наук. Москва, 1975.

²² Blūma M. Mācība par padomju krimināllikumumu. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1972, 107. lpp.

KRIMINĀLISTISKĀS IZZINĀŠANAS SEMIOTISKIE LĪDZEKĻI

SEMIOTIC MEANS IN CRIMINALISTIC COGNITION

Elita Nīmande, Dr. iur.

LU Juridiskās fakultātes Krimināltiesisko zinātņu katedras docente

Vladimirs Terehovičs, Dr. iur.

Summary

The article is devoted to description of scientific means in criminalistic cognition. One group of these means is the semiotic means (symbol, index and descriptive means) of criminalistic cognition. Only after finding and describing the traces of criminal offence (by using the means of criminalistic cognition) it is possible to clarify the event of the offence and evaluate it with the help of the criminal law.

Atslēgvārdi: kriminālistiskā izzināšana, noziedzīgu nodarījumu izmeklēšana, semiotiskie līdzekļi, zīmes.

Keywords: criminalistic cognition, investigation of criminal offences, semiotic means, signs.

Latvijā Kriminālprocesa likumā (turpmāk – KPL) noteikts, ka izmeklēšanas darbības norisi un rezultātus “*var fiksēt skaņu un attēlu ierakstā*” (KPL 141. panta 2. daļa) un ka “*skaņu un attēlu ierakstā fiksētā informācija uzskatāma par precīzāku un pilnīgāku salīdzinājumā ar rakstveidā fiksēto informāciju*” (KPL 143. panta 3. daļa). Tomēr normatīvajos tiesību aktos, kā arī krimināltiesisko zinātņu literatūrā līdz šim nav sniegts dziļāks teorētiskais skaidrojums šādai likumdevēja nostādnei. Arī kriminālistikas avotos kā atsevišķa kriminālistiskās tehnikas nodaļa nosaukta, piemēram, kriminālistiskā fotogrāfija (visai bieži gan lietojot novecojušo nosaukumu “tiesfotogrāfija”), tomēr tās nozīme tieši noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanā (izzināšanā) aprakstīta samērā virspusēji, un arī praksē vērojamas kļūdas un neprecizitātes šā kriminālistiskās izzināšanas semiotiskā līdzekļa izmantošanā.

Raksta mērķis ir dot dziļāku izpratni un sniegt teorētisku skaidrojumu kriminālistiskās izzināšanas semiotisko līdzekļu lietošanai noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanā (izzināšanā).

Jebkurā mērķtiecīgā darbībā izmantojami iepriekš formulētā mērķa sasniegšanas līdzekļi. Zinātniskās izzināšanas procesā šādu līdzekļu grupas ir trīs – tie ir tehniskie izzināšanas līdzekļi, regulatīvie izzināšanas līdzekļi un semiotiskie izzināšanas līdzekļi.

Krimināltiesību piemērošanas procesam raksturīga intensīva komunikācijas forma starp šā procesa dalībniekiem, jo tā mērķis ir krimināltiesisko attiecību taisnīga noregulēšana. Procesa dalībniekiem nepieciešams apmainīties ar informāciju, kurai ir juridiska jēga. Savukārt tiesisko attiecību vēsturiskā specifika pamatota

ar postulātu “katrs vārds ir zelta vērts”. Šis apstāklis izvirza īpašus nosacījumus informācijas nodošanai un saņemšanai – nododamai un saņemamai informācijai jāatbilst skaidrības un viennozīmības prasībām.

Krimināltiesisko attiecību noregulēšanas procesā adresantam parasti adresāts ir anonīms. Tā, piemēram, personai, kas veic noziedzīga nodarījuma izmeklēšanu, iepriekš nav zināms tas tiesas sastāvs, kuram tiks uzdots izskatīt konkrēto krimināllietu; parasti, nosakot ekspertīzi valsts ekspertīžu iestādē, procesa virzītājam nav zināms eksperts, kuram tiks uzdots ekspertīzes veikšana. Iepriekš minētie apstākļi nosaka īpašos komunikācijas nosacījumus starp kriminālprocesa dalībniekiem. Viens no svarīgākajiem šās komunikācijas nosacījumiem ir maksimāla informācijas nosūtīšanas un saņemamās informācijas uztveršanas subjektīvā faktora izslēgšana komunikācijas procesā. Tā, piemēram, tāda veida subjektīvie faktori var būt adresanta vai adresāta fizisks vai psiholoģisks nogurums, viņu intelektuālā attīstība, personīgas simpātijas vai antipātijas u. tml. Noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanas gaitā informāciju būtu jāiegūst, jāapstrādā un jānodod, neņemot vērā adresāta personības raksturojumu un adresanta attieksmi pret adresātu.

Lai nodrošinātu krimināltiesību piemērošanas procesu ar nepieciešamo noteiktību un fiksētu to laikā un telpā, šo procesu vēsturiski īsteno dokumentu formā. Kriminālprocesa dokumentārā forma ir krimināllietā, kurā atspoguļojas visa noziedzīgā nodarījuma izmeklēšanas, kriminālvajāšanas un iztiesāšanas gaita. Tas nozīmē, ka jebkura krimināllietas izmeklēšana var iegūt juridisku jēgu, tikai dokumentāri fiksējot informāciju par noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanas sagatavošanu, īstenošanu un rezultātu iegūšanu. Tieši šī informācija visos kriminālprocesa posmos veido noziedzīga nodarījuma izmeklēšanas būtību, tieši šī informācija likta pamatā noziedzīga nodarījuma krimināltiesiskai kvalifikācijai un krimināltiesisko attiecību taisnīgam noregulējumam.

Kriminālprocesa vēsturiskās attīstības mūsdienų posmā noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanas procesa optimāla forma ir dokumentāra forma, kura parasti tiek realizēta rakstveida dokumentu kopuma veidā, un šis kopums veido krimināllietas pamatu. Noziedzīga nodarījuma izmeklēšanas procesa informācijas fiksēšanas dokumentalitāte un šās informācijas tālāka nodošana adresātam īstenojama, izmantojot kriminālistiskās izziņāšanas semiotiskos līdzekļus.

Vispārzināms, ka semiotika (no grieķu *sēmeion* – ‘zīme’, ‘pazīme’) ir zinātne par zīmju sistēmām.¹ Semiotikas zinātniskos pamatus likuši Č. Pīrs, F. de Sosjūrs, H. Frēge, Č. Moriss. Semiotikas pamatkategorija ir zīmes, t. i., līdzekļa, ar kuru tiek īstenota kādas lietas reprezentācija, jēdziens. Vārdi, kuriem ir kopīga sakne “zīme”, piemēram, “nozīmēt”, “apzīmēt”, “nozīmīte” u. tml., norāda uz kādu priekšmetu, kura jēga, t. i., nozīmība, ir zināma zīmes izmantotājiem. Tāpēc zīme nevar būt kairinātājs, kas izsauc tikai reflektoru reakciju, vai arī konkrētajam cilvēkam bezjēdzīga iedarbība uz viņa sajūtu orgāniem; šādā gadījumā nākas runāt tikai par kādu objektīvās realitātes parādību, kas cēloņsakarīgi saistīta ar citām parādībām vai lietām, kuru jēga nav noskaidrota.

Zīme ir uztverams konkrētās lietas² (plašākā nozīmē) reprezentants³. Zīme, kas reprezentē kādu lietu, tikai ar retiēm izņēmumiem neatbilst konkrētās lietas

¹ Svešvārdu vārdnīca. Rīga: Norden AB, 2003, 676. lpp.; sīkāk skat., piem., Гринева, С. В. Основы семиотики. М., 2000.

² Šajā gadījumā ar lietu saprot gan pašu lietu, gan tās īpašību vai attiecību kā lietas atsevišķus gadījumus.

³ Latviešu valodas vārdnīca. Rīga: Avots, 1987, 875. lpp.; sīkāk skat., piemēram, Encyclopedia of Christianity. Vol. 5, 2008, p. 3–6. Pieejams: books.google.lv/books.

dabai. Kriminālistikas praksē tāda veida izņēmumi ir iespējamie lietiskie pierādījumi – priekšmeti, piemēram, nodarījuma rīki, apgrozībā aizliegtas narkotiskās un psihotropās vielas, nozagtās mantas, kuras “reprezentē” pašas sevi. Zīmju (lietu reprezentantu) radīšana un izmantošana notiek tā sauktās kolektīvās domāšanas procesā; kolektīvā domāšana ir noteicošā cilvēku kopīgajā psihiskajā darbībā, kriminālistikā tā ir to personu darbībā, kuras īsteno noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanas procesu un izmanto noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanas rezultātus.

Būt par zīmi un, domās sūtot pie konkrētas lietas, apzīmēt, t. i., reprezentēt to, nav lietu dabiska īpašība. Šī īpašība izpaužas tikai sistēmā, kuras elementi apveltīti ar noteiktu jēgu, un tiem ir noteikta vērtība cilvēku apziņā. Zīmes, kurām nav jēgpilnas nozīmes konkrētajam cilvēkam, t. i., zīmes, kas nav kļuvušas par cilvēka domu priekšmetu un nav radījušas konkrētu lietu tēlus viņa apziņā, neko nereprezentē. Tieši priekšmetiskie tēli, kas radušies, jutekliski uztverot zīmi, domās novirza cilvēka apziņu pie apzīmējamās lietas, t. i., rada priekšstatu par doto lietu. Būtiska tāda veida priekšmetisko tēlu īpašība ir tā, ka tie rodas, pateicoties atmiņai, t. i., tēlus aktualizē apziņa brīdī, kad zīme tiek jutekliski uztverta.

Zīme vienmēr ir materiālās pasaules priekšmets, kurš, ņemot vērā jutības sliekšņus, pieejams cilvēka sajūtu orgānu uztverei (dzirde, redze, garša, oža, tauste). Materiālās pasaules priekšmeti, kuri pilda zīmju funkciju, ir vērtība tiem cilvēkiem, kuri tos uztver. Zīmju vērtība izpaužas tajā, ka zīmes vienmēr ir kaut kā zīmes, t. i., tās ir priekšmeti ar reprezentācijas funkcijām attiecībā pret citu priekšmetu vai tā īpašībām, vai attiecībām.

Zīmes pamatfunkcija izpaužas cita priekšmeta apzīmēšanas attiecībā tikai tad, ja pastāv zīmju sistēma, kura sastāv no šādiem pamatelementiem: 1) zīmju kopums; 2) priekšmeti, kurus apzīmē ar zīmēm; 3) zīmju un priekšmetu jēgas nozīmes; 4) retranslators. Tā kā priekšmeta apzīmēšanas ar zīmēm būtība ir tajā, ka cilvēks, kurš uztver zīmi, domās it kā tiek nosūtīts pie apzīmējamā priekšmeta, kura jēga cilvēkam iepriekš ir zināma, tad zīmju sistēmas funkcionē tikai tādu vienošanos (konvenciju, kodu) robežās, kuras viennozīmīgi uztver visi vai vairākums šādu sistēmu lietotāju.

Zīmes struktūru pieņemts ilustrēt ar Frēges (H. Frēge, 1848–1925) trijstūri, saskaņā ar kuru zīmes struktūru nosaka zīmes formas, nozīmes un denotāta (tas, ko apzīmē ar zīmi) vienotība un kurā zīmes formas un denotāta attiecība ir pastarpināta ar zīmes nozīmi.

Zīmju sistēmas iedalāmas trīs pamatgrupās: 1) simbolu zīmju sistēmas, 2) indeksu zīmju sistēmas, 3) attēlu zīmju sistēmas.⁴

Minētie vispārpieņemtie semiotikas pamatatzinumi likti pamatā kriminālistiskās izzināšanas semiotisko līdzekļu īpatnību aprakstam.

Kā zināms, noziedzīgs nodarījums nepastāv tagadnē. Noziedzīgs nodarījums ir pagātnes notikums un “parādās” mums pastarpināti noziedzīga nodarījuma pēdu veidā.⁵ Tāpēc ar noziedzīgo nodarījumu saistīto apstākļu zīmes ir noziedzīga nodarījuma pēdas. Noziedzīga nodarījuma pēdas ir noziedzīga nodarījuma notikuma atspoguļojumi. Tieši tāda veida materiālās pasaules priekšmeti apzīmē un domās “aizsūta” mūs pie notikuma, kuram turpmāk jādod krimināltiesisks novērtējums.

⁴ Sīkāk skat. Merrell F. Charles Sanders Peirce's Concept of the Sign. Grām.: The Routledge Companion to Semiotics and Linguistics. London and New York: Taylor and Francis Group, 2001, p. 30–31.

⁵ Sīkāk skat.: V. Terehovičs, E. Nīmande. Kriminālistikas izzināšanas objekta noteikšanas problēma. *Latvijas Vēstnesis. Jurista Vārds*, 2007. 13. novembris, Nr. 46; Kriminālistikas izzināšanas priekšmeta īpatnības. *Latvijas Vēstnesis. Jurista Vārds*, 2008. 5. augusts, Nr. 29.

Tieši šāda veida materiālās pasaules priekšmetu meklēšana un apraksts veido jebkuras noziedzīga nodarījuma izmeklēšanas ideju. Tikai pēc tam, kad noziedzīga nodarījuma pēdas atrastas un aprakstītas, rodas iespēja noskaidrot noziedzīga nodarījuma notikumu, dot tam krimināltiesisku novērtējumu. Šim mērķim kriminālistikā tiek izstrādāti un izmantoti kriminālistiskās izzināšanas semiotiskie līdzekļi, kurus var dalīt trīs grupās:

- 1) simboliskie līdzekļi,
- 2) indeksu līdzekļi,
- 3) attēlojošie līdzekļi.⁶

Kriminālistiskās izzināšanas simboliskie līdzekļi

Zīmes-simboli ir nosacītas zīmes, saikne starp denotātu un zīmes formu pamatojas uz iepriekšēju vienošanos, ko noslēguši šīs zīmju sistēmas lietotāji, piemēram, kriminālistikas jomā – izmeklētāji, prokurori. Šās sistēmas zīmes simbolizē, tāpēc tās sauc par simboliem.⁷ Tāda veida zīmes nosacītība atšķiras no citām zīmes formām ar to, ka zīmes izteiksmes forma nav līdzīga denotāta dabai un nav motivēta: neviens nezina, kāpēc šīs zīmes apzīmē tieši tos, nevis citus priekšmetus, īpašības, attiecības. Tā, piemēram, valsts karogs vai ģerbonis, būdami valsts simboli, nav līdzīgi pašai valstij, zīmēm-notīm nav nekā kopīga ar melodijas skaņām u. tml. Zīme-simbols (verbāls, shematisks, gaismas, skaņas u. tml.) absolūti nav līdzīgs ar to apzīmētajam priekšmetam, tādas zīmes forma nedod nekādu priekšstatu par apzīmējamā priekšmeta saturu. Šādu zīmju darbība pamatota tikai ar vienošanās ceļā panāktu sakaru starp apzīmējamo un apzīmētāju.

Simbolisko zīmju sistēmu pamatu veido dabiskās un mākslīgās valodas. Atkarībā no valodas zīmju vienības dabas un jēgas nozīmes veidojas valodu specifika, piemēram, nacionālās valodas ābece, Morzes ābece, Braila raksts, signalizēšana ar karodziņiem vai vimpļiem jūrā, luksofora krāsas u. tml. Arī kriminālprocesa dalībnieku komunikācija notiek, izmantojot juridiskus tekstus⁸, kam ir valodas daba. Tā, piemēram, krimināltiesisko attiecību noregulēšanas galarezultāts var būt attaisnojoša vai notiesājoša sprieduma pasludināšana, kas tiek īstenota, tieši nolāst sprieduma tekstu.

Lai pareizi izprastu uzrakstītā teksta zīmju nozīmi, nepieciešams ņemt vērā, ka uzrakstītais pats par sevi, ārpus attiecības pret lasītāju neapzīmē priekšmetu un nepilda zīmes funkciju. Tas ir tikai materiālās dabas priekšmets, fizisku parādību atspoguļojums konfigurāciju, krāsvielu un citu vielu pēdu formā, kas iegūst jēgu un priekšmetisku nozīmi tikai tad, ja tās uztver cilvēks, kurš zina uzrakstīšanas valodu. Lasītājs noteiktā veidā interpretē uzrakstīto, balstoties tikai uz savu pieredzi šādu tekstu lasīšanā. Tikai šajā gadījumā uzrakstītais var kļūt par tekstā apzīmēto priekšmetu zīmi.

Juridiskajiem tekstiem, kas tiek izmantoti noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanas procesā, var būt, piemēram, protokolu, pieprasījumu, lēmumu vai eksperta atzinumu forma. Atkarībā no izmeklēšanas darbības īstenošanas specifikas izmeklētājs, prokurors, eksperts raksta juridisku tekstu stāstījuma formā (eksperta

⁶ Терехович В. Н. Теория криминалистики. Общая часть. Рига: [b.i.] С. 284.

⁷ Simbols (no grieķu *symbolon* – ‘atpazīšanas pazīme’) – tēls, kas pauž kādu ideju.

⁸ Teksts (no latīņu *textus* – ‘audums’, ‘savienojums’) – teikumu, vārdu secība, kas veidota saskaņā ar konkrētās valodas, konkrētās zīmju sistēmas noteikumiem un kas veido paziņojumu par kaut ko.

atzinums, notikuma vietas apskates, kratīšanas, ekshumācijas protokoli u. c.), rosinošā formā (informācijas pieprasījums, dokumentu izprasīšana) vai jautājošā formā (lēmums par ekspertīzes noteikšanu, pratināšanas protokols). Tādējādi, piemēram, personai, kas veic noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanu, veidojot juridisku tekstu, apzināti jāizvēlas tāda teikumu forma, kura ļauj sasniegt vajadzīgo komunikatīvo efektu un iedarbojas uz adresātu vajadzīgajā virzienā. Tāda veida tekstu uzrakstīšanas un lasīšanas noteikumus nosaka konkrētās valodas pragmatika, semantika, sintakse, kas izmantota, rakstot tekstu.

Rakstot protokolu, pieprasījumu vai eksperta atzinumu, jāņem vērā šo tekstu semantiskā vērtība. Šī vērtība iegūstama tikai tādā gadījumā, ja konkrētais teksts apzīmē kādus priekšmetus, t. i., tikai tajā gadījumā, ja lasītājam konkrēta teksta lasīšanas procesā domās veidojas uzskatāmi tekstā apzīmēto priekšmetu tēli. Tā, piemēram, lasot notikuma vietas apskates protokolu, lasītājam būtu jārodas uzskatāmam objektīvi pastāvoša priekšmeta (“notikuma vieta”) tēlam. Šis tēls ir noteikts laikā un telpā, tajā skaidri atspoguļojas tādi “notikuma vietas” raksturlielumi, kas ļauj lasītājam nodalīt, individualizēt konkrēto “notikuma vietu” no citām līdzīgām parādībām. Šāda situācija rodas tikai tajā gadījumā, ja persona, kura sastāda šādu tekstu, pati skaidri un nepastarpināti “apzīmē” notikuma vietu. Līdzīgi notiek kratīšanas, ekshumācijas, ekspertīzes veikšanas, uzrādīšanas atpazīšanai, izmeklēšanas eksperimenta u. c. izmeklēšanas darbību “apzīmēšana”.

Izņēmums no šī noteikuma ir pratināšanas un konfrontēšanas protokolu sastādīšana. Šajā gadījumā jāņem vērā, ka pratināšanas protokolos priekšmeta, kam ir nozīme konkrētā noziedzīgā nodarījuma izmeklēšanā, apzīmēšana notiek pastarpināti, t. i., caur pratināmās personas domu tēliem. Šādā situācijā iespējami divi varianti: vai nu pratināšanas protokolā tiek apzīmēti reāli priekšmeti, kuru “aculiecinieks” bija pratināmā persona un par kuriem persona liecina pēc atmiņas, vai arī protokolā tiek apzīmēti tikai pratināmās personas domu tēli kā viņa apziņā notiekošu psihofizisku parādību rezultāts, kuriem ir maldu, fantāziju (šajā gadījumā izslēdzam melus) daba. Lai “priekšmetiskotu” informāciju pratināšanas protokolā, nepieciešams izslēgt maldu (melu) faktoru no pratināšanas protokola teksta. To var izdarīt, vai nu veicot izmeklēšanas darbības – “liecību pārbaude uz vietas”, “izmeklēšanas eksperiments”, “ekspertīze” u. c. – un tālāk salīdzinot veikto izmeklēšanas darbību rezultātus ar pratināmās personas liecībām, vai arī salīdzinot pratināšanas protokola saturu ar to semiotisko tekstu saturu krimināllietas materiālos, kuros tieši vai netieši apstiprinās priekšmetu, par kuriem liecināja pratināmā persona, pastāvēšanas fakts. Iepriekš norādītos apstākļus var uzskatīt par pietiekamu pamatu apgalvojumam, ka personas apsūdzībai, kas balstīta tikai uz liecinieku liecībām, vienmēr būtu jārada saprātīgas šaubas, kuras, ņemot vērā nevainīguma prezumpcijas principu, tiesai jātulko par labu apsūdzētajam.

Juridisko tekstu sastādīšanas un lasīšanas procesā tiek izmantotas divu veidu valodas – dabiskā un mākslīgā valoda. To atšķirību pamatā ir šo valodu rašanās daba un lietošanas raksturs. Dabiskā valoda ir nacionāla, tā rodas vēsturiski kā sazināšanās līdzeklis starp noteiktas sociālās grupas locekļiem. Dabisko valodu cilvēks apgūst no bērnības sociālās attīstības procesā vai arī speciālas apmācības ceļā (piemēram, svešvalodu apmācībā). Valodas iemaņas tiek iegūtas psihofizioloģisku mehānismu formā daudzkārtēju runas aktu procesā. Dabiskās valodas pamatfunkcijas ir sazināšanās un izziņāšana.

Dabiskā valoda ir mainīga, jo nodrošina mainīgās cilvēku vajadzības sazinoties. Konkrētās profesionālajās jomās uz dabiskās valodas pamata attīstās profesionālās

valodas, piemēram, mediķu valoda, juridiskā valoda u. tml. Profesionālo valodu galvenā būtība ir padarīt dabisko valodu ekonomisku un pragmatisku izmantošanai kādā konkrētā profesionālā jomā, kurā “darba” informācija atbilstu maksimālas noteiktības un lakonisma prasībām. Juridiskās profesionālās valodas veidošanās galvenokārt saistīta ar speciālas terminoloģijas veidošanu un ierobežojumu uzlikšanu ikdienas valodas neviennozīmīgu un emocionālu elementu izmantošanai. Tāpēc juridiskie teksti ir piesātināti ar juridisko terminoloģiju, stingri pēc formas un tajos nav ekspresīvu emocionālu izteikumu, izteikumu ar hipertrofētu vērtējumu u. tml.

Attiecībā uz mākslīgajām valodām, kuras tiek izmantotas juridiskajos tekstos, situācija ir citāda. Juridiskajos tekstos pārsvarā tiek izmantots viens mākslīgo valodu paveids – loģiskā matemātiskā valoda. Nepieciešamība juridiskos tekstos izmantot loģisko matemātisko valodu pamatota ar to, ka valodas vienībām raksturīga jēgas nozīme, kurai ir divas formas: jēdziena forma vai priekšstata forma.

Pāreja no priekšstata uz jēdzienu saistīta ar priekšmeta vienotā uzskatāmā tēla sadalīšanu tādās pazīmēs, kas norāda uz priekšmeta būtību. Jēdzienu veidošanai un izmantošanai nepieciešamas speciālas zināšanas konkrētā zināšanu nozarē. Mazizglītotiem, noteiktu izglītību konkrētās zināšanu nozarēs neguvušiem cilvēkiem lūgums norādīt uz priekšmeta būtiskām pazīmēm, t. i., dot priekšmeta jēdzienu, prasa nozīmīgu laika un intelektuālo spēku patēriņu, bet dažkārt ir pat neizpildāms uzdevums. Tāpēc ikdienā, izmantojot dabisko valodu, cilvēki izmanto vārdus, kuri apzīmē priekšstatus par priekšmetiem, nevis priekšmetu jēdzienus, un ar to ir pietiekami cilvēku saskarsmei.

Visas juridiskās problēmas, tai skaitā krimināltiesību problēmas, tiek risinātas ar juridiskiem līdzekļiem. Juridiskie līdzekļi ir juridiskas konstrukcijas, kuru pielietošana ļauj sekmīgi risināt tiesību problēmas. Kā krimināltiesiska konstrukcija vispirms būtu jāmin “noziedzīga nodarījuma sastāvs”, “kriminālatbildība”, “sodamība”, “atbildību pastiprinošs apstāklis” u. tml. Šīs konstrukcijas ir abstrakcijas, ko var uztvert jutekliski, uzskatāmi. Šie vārdi un vārdu savienojumi ir zinātniski termini, t. i., maksimāli vispārināti jēdzieni krimināltiesisko zināšanu sistēmā. Zinātniska termina īpatnība ir tāda, ka tas nepastāv pats par sevi, bet ir noteiktas zināšanu jomas (šajā gadījumā – juridisko zināšanu) terminu sistēmas elements. Tieši juridiskās valodas īpatnība ir terminu, ar kuriem apzīmē juridiskās konstrukcijas, sistēmas pastāvēšana un izmantošana. Tā, piemēram, jēdziena “noziedzīga nodarījuma sastāvs” definēšana prasa norādīt četras būtiskas pazīmes: objekts, objektīvā puse, subjekts un subjektīvā puse. Tikai šādā veidā termins “noziedzīga nodarījuma sastāvs” būs definēts. Juridisko konstrukciju sistēmas termini izslēdz homonīmiju un sinonīmiju un atrodas koordinācijas un subordinācijas attiecībās. Juridiskā termina funkcija izpaužas tajā, ka ar tā palīdzību adresātam laikā un telpā tiek nodota noteikta speciāla (juridiska) informācija.

Loģiski matemātiskās valodas līdzekļi ļauj risināt juridisko tekstu pareizas uzrakstīšanas un izlasīšanas problēmu, jo visa speciālā informācija tajos ir izteikta jēdzienu veidā. Juridiska sprieduma patiesums veidojas un tiek pārbaudīts ne tikai ar izglītības noteikumiem un atbilstības noteikumiem, bet arī ar jēdzienu pārveidošanas noteikumiem. Šie noteikumi veido loģiski matemātiskās metodes pielietošanas būtību juridiskajos tekstos. Tā, piemēram, jēdzienu “noziedzīga nodarījuma sastāvs”, “vainā” u. c. patiesuma pārbaude konkrētā krimināllietā var tikt īstenota, tikai pareizi izmantojot loģiku (vispārinot vai dalot jēdzienus, klasificējot jēdzienus, definējot jēdzienus, ar pierādījumu un analogijas metodēm u. tml.). Šis apstāklis izskaidro faktu, ka juridiskās izglītības programmas obligāts elements ir loģikas teorijas pamatnosacījumu apgūšana.

Kriminālistiskās izziņāšanas indeksu līdzekļi

Noziedzīgu nodarījumu izmeklēšana ir dinamisks process. Tas notiek ar izmeklēšanas darbību starpniecību. Vairāku izmeklēšanas darbību sagatavošanas, īstenošanas un rezultātu aprakstā jāizmanto arī citas zīmju sistēmas – indeksu zīmju sistēmas elementi.

Indeksu kā indeksu zīmju sistēmas elementu būtība ir tajā, ka tāda veida zīmju forma un denotāts vienmēr atrodas vienotā telpas un laika attiecībā, it kā “pastāv” vienā laikā un telpā. Tā, piemēram, ja garāmgājējam pajautātu: “Kā tikt uz pastu?” un saņemtu atbildi virzienu norādoša žesta veidā, mēs nekļūdīgi saprastu, kurā virzienā nepieciešams doties. Šajā gadījumā sapratne sasniegta, pateicoties tam, ka virziena norādes zīme un pasta atrašanās vieta ir savstarpēji saistītas laikā un telpā un ka šo apstākli apzinās gan vaicātājs, gan atbildētājs. Vaicātājs un atbildētājs vienādi uztver apzīmēto telpu, vienādi apzinās laiku un atrodas vienā laikā un telpā.

Indeksi vienmēr ir fiziski saistīti ar savu objektu. Zīmes-indeksa forma parasti nesakrīt ar apzīmējamā priekšmeta dabu, piemēram, ceļa zīmes. Tomēr obligāts nosacījums šāda veida zīmju pastāvēšanai ir tās fiziskā saikne ar apzīmējamo priekšmetu. Tā, piemēram, ceļa zīme “Apdzīt aizliegts” pilda zīmes funkciju tikai tad, ja tā uzstādīta tieši pirms tā ceļa posma, uz kuru attiecas dotā nosacījuma darbība. Ceļa zīme “Apdzīt aizliegts”, kura atrodas atkritumu urnā vai mētājas ceļmalas grāvī, t. i., neatrodas tiešā fiziskā sakarā ar apzīmējamo priekšmetu, neapzīmē un nav zīme semiotiskajā nozīmē.

Kriminālistikas praksē indeksa zīmju izmantošana saistīta ar atsevišķu izmeklēšanas darbību īstenošanas optimizēšanu. Tā, piemēram, veicot notikuma vietas apskati un norobežojot šo konkrēto vietu, kā indeksu bieži izmanto ar tekstu “Policija” marķētu lenti, ar kuru apzīmē notikuma vietas teritorijas robežas. Notikuma vietas apskatē kā indeksus izmanto arī ciparu birkas dažādu priekšmetu, kuri konstatēti notikuma vietā, atrašanās vietas apzīmēšanai; apskatot liķus ar vairākiem miesas bojājumiem arī tiek izmantotas birkas kā zīmes konkrētu miesas bojājumu apzīmēšanai; ciparu birkas kā zīmes tiek izmantotas arī, lai fiksētu uzrādīšanas atpazīšanai procesa rezultātus u. tml.

Zīmju-indeksu izmantošana ir sevišķi izplatīta, īstenojot tādu izmeklēšanas darbību kā ekspertīze. Šāda veida zīmju izmantošana ekspertīzes veikšanas procesā ļauj ekonomiski, lakoniski un pietiekami uzskatāmi apzīmēt objektus, kuri ir eksperta uzmanības priekšmets. Šajā gadījumā indeksa zīmes var būt skaitļi, bultiņas un citi lakoniski grafiskie attēli, kuri tieši norāda uz apzīmējamā objekta pastāvēšanu. Tā, piemēram, roku pirkstu pēdu identifikācijas izpētē ar bultiņām apzīmē pazīmes (papillārraksta detaļas), kuras veido izpētes objektu identificējošo pazīmju kompleksu; ieroča klasificējošā izpētē ar cipariem apzīmē izpētes objekta konstrukcijas īpatnības u. tml. Par indeksu var būt arī zīmes krāsa. Tā, piemēram, salīdzinošajā izpētē objektu sakrītošās pazīmes pieņemts apzīmēt ar sarkano krāsu, atšķirīgās – ar zilo vai melno krāsu.

Noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanas procesā īpašu indeksu grupu veido divi zīmju paveidi. Pirmo paveidu veido zīmes, kuras par tādām kļūst tikai konkrētajā situācijā bez informācijas nosūtītāja mērķtiecīgas vēlmes, piemēram, ļaundarības pēdas notikuma vietā (izsists logs, uzlauztas durvis, roku vai apavu pēdas, priekšmeti, ko noziedznieks atstājis notikuma vietā, t. i., pēdas, kas norāda uz noziedznieka atrašanos notikuma vietā u. tml.). Otru šādu zīmju paveidu veido zīmes, kuras konkrētajā situācijā ir iepriekš apdomātas, mērķtiecīgas un “vienreizējas”,

jo pastāv vienreizēja vienošanās starp zīmes nosūtītāju un saņēmēju par konkrētā priekšmeta kā zīmes izmantošanu, piemēram, nosacīta zīme vienlaicīgai grupveida kratīšanas uzsākšanai dažādās vietās, nosacīta zīme visiem šās izmeklēšanas darbības dalībniekiem par izmeklēšanas eksperimenta uzsākšanu u. tml.

Kriminālistisko izzināšanu attēlojošie līdzekļi

Zīmes-attēli raksturīgi ar to, ka to forma un denotāts ir līdzīgi, t. i., tie līdzinās viens otram un tādējādi atrodas analogijas attiecībā. Tādā veida zīmju darbība pamatota ar zīmes formas un denotāta faktisko līdzību, t. i., forma dublē saturu. Tādām zīmēm nav nepieciešams tulkojums, dekodēšana, speciāla interpretācija, jo tās ir “līdzīgas” apzīmējamam priekšmetam, piemēram, fotogrāfija, zīmējums, skaņu atdarinājums u. tml. Attēlojošo zīmju principiāla īpatnība ir tāda, ka šo zīmju forma pilda nozīmes funkciju, t. i., tā pati par sevi ir informācija par denotātu. Tāda veida zīmju forma ietver ne tikai “redzamību”, bet arī materiālo pamatu, kas veido šo “redzamību”.

Zīmes-attēla struktūrā nozīme tuvinās formai – tā papildus savai funkcijai sāk pildīt arī zīmes “informācijas centra” funkciju. Tādā veidā Frēges trijstūris “pārveidojas” par līniju, bet zīme kļūst par nozīmējošā (formas) un nozīmējamā (satura) apvienojumu. Zīmes-attēli ir pašas vienkāršākās uztverei un saprašanai, tās ir maksimāli motivētas un parasti neprasa no adresāta īpašu fizisku vai intelektuālu piepūli to uztverei. Tāda veida zīmju izmantošanas aktuāla īpatnība ir līdzības pakāpe, t. i., zīmes un ar to apzīmētā priekšmeta līdzīguma pakāpe. Tā, piemēram, cilvēka attēls fotogrāfijā, cilvēka attēls, kas veidots, izmantojot fotorobotu, cilvēka attēls mākslinieka-naturalista darbos, mākslinieka-karikatūrista darbos, mākslinieka-avangardista darbos atšķirsies pēc līdzīguma pakāpes. Zīmes-simboli ir arī shēmas, diagrammas, spektrogrammas, grafiki, un tabulas. Tāda veida attēli arī pieskaitāmi zīmēm, jo tie attēlo priekšmetu un parādību reālās savstarpējās attiecības, neskatoties uz to, ka tiem ir daudz nosacīto raksturlielumu, piemēram, notikuma vietas shēma, nosacītās abscisu un ordinātu asis, pēc kurām zīmē grafikus, spektrogrammas, kas iegūtas ekspertīžu veikšanas gaitā, pēc krāsas nosacītie taisnstūri un segmenti diagrammās u. tml.

Kriminālistikas praksē attēlojošos izzināšanas līdzekļus intensīvāk sāka adoptēt un attīstīt, kad parādījās tehniskie līdzekļi, kuri ar minimāliem tēriņiem un maksimāli īsā laikā nodrošināja tādus priekšmetu attēlus, kuros, pirmkārt, nebūtu attēlojošā subjektīvais faktors; otrkārt, tiktu sasniegta maksimālā līdzīguma pakāpe starp attēlojamo un attēlu.

Pirmais tāda veida līdzeklis bija fotogrāfija, un rezultātā kriminālistikas teorijā parādījās kriminālistiskās fotogrāfijas nodaļa (dažos izdevumos izmanto novecojušo apzīmējumu “tiesfotogrāfija”). Kriminālistiskās fotogrāfijas ietvaros tiek aprakstīti un izskaidroti pamatnosacījumi, lai izmeklēšanas darbību veikšanas procesā iegūtu un izmantotu attēlus, kuri iegūti ar foto, kino un/vai videotehnikas līdzekļiem. Kriminālistiskā fotogrāfija kā vienota teorētiska sistēma ietver virkni pamatnosacījumu, kuri atspoguļo kriminālistiskās fotogrāfijas būtību. Principiālais kriminālistiskajā fotogrāfijā ir tas, ka tā ir zināšanu sistēma, kurā apkopoti zinātniski praktiskie atzinumi par foto, kino un video attēlu iegūšanas līdzekļiem, metodēm, paņēmieniem un veidiem izmeklēšanas darbību veikšanas procesā.

Kā teorētisku zināšanu sistēma kriminālistiskā fotogrāfija ir strukturēta divos blokos: kriminālistiskās fotogrāfijas vispārējā daļa un kriminālistiskās fotogrāfijas sevišķā daļa. Kriminālistiskās fotogrāfijas uzdevums ir foto, kino un/vai videoattēlu iegūšanas līdzekļu, metožu, paņēmieni un veidu izstrāde un pilnveidošana izmantošanai izmeklēšanas darbību veikšanas procesā.

Izvēloties kriminālistiskās izzināšanas semiotiskos līdzekļus, jāņem vērā, ka ne simboli, ne indeksi, ne arī attēli neizslēdz cits citu. Šie trīs līdzekļu veidi ir apzīmēšanas gradācija nosacītības (konvencionalitātes) samazināšanas virzienā, un tos var dažādi kombinēt vai izmantot visus kopā. Tā, piemēram, cilvēka rokas pēdai ir attēlojoša un indeksa izteiksme (kā rokas plaukstas attēls un kā cilvēka, nevis kādas citas būtnes, pēda). Lai pilnīgāk nodotu informāciju un pastiprinātu uztveres efektu, kā rezultātā adresātam rodas iespēja skaidrāk un izteiktāk radīt priekšmeta tēlu, kriminālistikas praksē semiotiskos līdzekļus bieži izmanto kopā. Tā, piemēram, notikuma vietas apskates protokols kā kriminālistiskās izzināšanas simboliskais līdzeklis tiek papildināts ar attēlojošiem kriminālistiskās izzināšanas līdzekļiem – fototabulām ar attēliem, shēmām u. tml.

Konkrēta kriminālistiskās izzināšanas semiotiskā līdzekļa izvēle jāizdara racionāli un optimāli, ne tikai izvēloties noteiktu izmeklēšanas darbību, bet tai jāatbilst arī sagaidāmajam efektam no attiecīgā semiotiskā līdzekļa pielietošanas.

Kopsavilkums

1. Latvijā Kriminālprocesa likumā noteikts, ka izmeklēšanas darbības norisi un rezultātus *“var fiksēt skaņu un attēlu ierakstā”* (KPL 141. panta 2. daļa) un ka *“skaņu un attēlu ierakstā fiksētā informācija uzskatāma par precīzāku un pilnīgāku salīdzinājumā ar rakstveidā fiksēto informāciju”* (KPL 143. panta 3. daļa). Tomēr normatīvajos tiesību aktos, kā arī krimināltiesisko zinātņu literatūrā līdz šim nav sniegts dziļāks teorētiskais skaidrojums šādai likumdevēja nostādnei
2. Krimināltiesību piemērošanas procesam raksturīga intensīva komunikācija starp procesa dalībniekiem, jo tā mērķis ir krimināltiesisko attiecību taisnīga noregulēšana. Procesā dalībniekiem nepieciešams apmainīties ar informāciju, kurai ir juridiska jēga, savukārt nododamajai un saņemamajai informācijai jābūt skaidrai un viennozīmīgai.
3. Noziedzīga nodarījuma izmeklēšanas procesa informācijas fiksēšanas dokumentalitāte un šās informācijas tālāka nodošana adresātam īstenojama, izmantojot kriminālistiskās izzināšanas semiotiskos līdzekļus.
4. Tikai pēc tam, kad noziedzīga nodarījuma pēdas atrastas un aprakstītas, rodas iespēja noskaidrot noziedzīga nodarījuma notikumu, dot tam krimināltiesisku novērtējumu. Tieši šim mērķim kriminālistikā izstrādāti un tiek izmantoti kriminālistiskās izzināšanas semiotiskie līdzekļi, kurus var dalīt trīs grupās: 1) kriminālistiskās izzināšanas simboliskie līdzekļi, 2) kriminālistiskās izzināšanas indeksu līdzekļi, 3) kriminālistiskās izzināšanas attēlojošie līdzekļi.
5. Kriminālistikas praksē semiotiskos līdzekļus bieži izmanto kopā. Konkrēta kriminālistiskās izzināšanas semiotiskā līdzekļa izvēle jāizdara racionāli un optimāli, ne tikai izvēloties noteiktu izmeklēšanas darbību, bet tai jāatbilst arī sagaidāmajam efektam no attiecīgā semiotiskā līdzekļa pielietošanas.

NEPILNGADĪGO ANTISOCIĀLAS UZVEDĪBAS AGRĪNĀS PREVENCIJAS METODES

EARLY PREVENTION METHODS FOR JUVENILES' ANTISOCIAL BEHAVIOUR

Ilona Kronberga, Mg. iur.

LU Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

This publication is based on the conclusions brought by the research “Early prevention methods for anti-social behaviour working with pre-school and primary school children and their parents”, the research itself being carried out in a two-year period. The publication emphasizes that, within the society, children as a group have special protection needs. It is essential to implement prevention methods that protect children from both becoming an offender and a victim or a witness. Any contact with the criminality leaves lasting consequences on the child's physical or emotional development. The publication reflects upon the most effective methods for early prevention work with children and their parents, as well as provides an insight into the system to recognize the risks of children's anti-social behaviour both in an educational institution and family.

Atslēgvārdi: noziedzības prevencija, noziedzīgu nodarījumu prevencijas formas, bērni, antisociāla uzvedība, agrīnā prevencija, bērnu un jauniešu justīcija.

Keywords: crime prevention, forms of crime prevention, children, antisocial behaviour, early prevention, juvenile justice.

Ievads

Pēdējos gados veiktie pētījumi¹ gan Latvijā, gan citur Eiropā skaidri izgaismo vairākas savstarpēji saistītas problēmas – virknē Eiropas valstu bērnu likumpārkāpumu (tai skaitā noziedzības) prevencija nav attīstīta kā vienota mērķtiecīga sistēma; nav definēta un izpētīta prevencijas mērķa grupa (piemēram, bērni, kas pārkāpj tikai uzvedības normas, vai arī tie, kas pārkāpj tiesību normas priekšrakstus; vai prevencija attiecas arī uz bērniem cietušajiem vai noziedzīgo nodarījumu/vardarbības lieciniekiem); izpratne par prevencijas organizācijas formām katrā valstī ir ļoti atšķirīga.

¹ Sīkāk sk.: Breger D. Keeping youth away from crime: Searching for best European practices. Findings from a comparative study from youth crime and early prevention strategies. Volume I, 2015. Pieejams: http://providus.lv/article_files/2912/original/Volume_1_-_Findings_from_a_comparative_study.pdf?1428501057 un Ruderstaller J., Moriau J., Breger D. *et al.* Keeping youth away from crime: Searching for best European practices. Compendium of ten best European practices. Volume II, 2015. Pieejams: http://providus.lv/article_files/2913/original/Volume_2_-_Compendium_of_Ten_Best_European_Practices.pdf?1428501072 [aplūkots 2016. gada 11. februārī].

Sabiedrībā un arī speciālistu² vidū pastāv vēsturiski iesakņojušies stereotipi, ka noziedzības prevencijas joma ir saistāma tikai ar policijas pienākumiem, kam seko sodīšana, bet prevencija attiecas tikai uz bērniem, kad tie ir pusaudža vecumā. Tomēr pētījumi par Eiropas praksi prevencijas pasākumu organizēšanā norāda uz vecāku, pedagogu, pašvaldību un tiesību aizsardzības institūciju mērķtiecīgu iesaistīšanās nepieciešamību. Nepilngadīgo noziedzības prevencija būs efektīvāka, nevis piemērojot noziedzības novēršanas programmas, bet gan pēc iespējas agrāk īstenojot ilgtermiņa intervences. Šo intervencu ietvaros viens no galvenajiem uzdevumiem ir sniegt vecākiem prasmes un atbalstu bērnu aprūpē (audzināšanā), jo sevišķi tādās ģimenēs, kur vecāki pieskaitāmi pie riska grupām³. Šāds uzsvars tiek likts, balstoties principā, ka vislabākā un dabiskākā vide, kur bērnam uzaugt, ir ģimene (viņa vecāki). Tāpēc, ievērojot problēmas bērna uzvedībā vai viņa ģimenē, valstij ir nevis jāsoda vecāki par viņu neprasmī un bērns jāievieto kādā institucionālā vidē, bet jāiesaistās ar mērķtiecīgām intervencēm, lai pilnveidotu un stiprinātu bērna dabisko dzīves vidi – ģimeni.

Minēto iemeslu dēļ ir svarīgi negaidīt, kamēr bērns izdara likuma pārkāpumu (noziedzīgu nodarījumu) vai kļūst par noziedzīga nodarījuma upuri vai liecinieku, bet iejaukties pirms šiem notikumiem. Kādas metodes un organizācijas formas lietojamas, plānojot un īstenojot agrinās intervences; kādi risku novērtēšanas veidi var būt izmantoti un ar kāda vecuma bērniem un viņu ģimenēm ir iespējams strādāt – atbildes sniedz agrinā prevencija. Plašākā nozīmē agrinā prevencija (no angļu val. – *early prevention*) ir savlaicīga un plānveidīga iejaukšanās (intervencu kopums), kas tiek veikta, cik ātri vien iespējams, lai risinātu problēmas, kas radušās bērniem vai ģimenēm, pirms to novēršana kļūst par sarežģītu procesu.

Publikācijas mērķis ir sniegt lasītājam informāciju par efektīvām un praksē pārbaudītām, iekļaujošām agrinās prevencijas metodēm darbam ar pirmsskolas un sākumskolas bērniem un viņu vecākiem (ģimenēm), lai mazinātu antisociālas uzvedības radītos riskus. Publikācijā ietvertie secinājumi un pētījuma⁴ kopējie rezultāti analizēti starptautiskajā konferencē⁵ “Bērnu sociāla iekļaušana kā antisociālas uzvedības novēršanas metode” 2015. gada 29. septembrī Rīgā.

Agrinā likumpārkāpumu prevencija un ar to saistītie jēdzieni Eiropas Padomes⁶ rekomendācijās

Agrinās prevencijas un intervences jēdzieni definēti Eiropas Padomes Ministru komitejas Rekomendācijā “Par jauniešu noziedzības novēršanas jaunajiem veidiem

² Sīkāk sk.: Anučins D. Nepilngadīgo noziedzība – kā tas izskatās Latvijā? Pieejams: <http://www.stopkriminal.lv/sk/web.nsf/0/4F45F4D70973189CC225795F0048B01C?OpenDocument&bpage=3> [aplūkots 2016. gada 11. februārī].

³ Euwema M. National report on the Netherland. P. 36. Pieejams: http://providus.lv/article_files/2908/original/netherlands_early_prevention_report.pdf?1428500864 [aplūkots 2016. gada 11. februārī].

⁴ Sīkāk sk.: Bērnu antisociālās uzvedības mazināšana: agrinās prevencijas modeļi. 2013– 2015. Pieejams: <http://providus.lv/article/bernu-antisocialas-uzvedibas-mazinasana-agrinas-prevencijas-modeli-1> [aplūkots 2016. gada 11. februārī].

⁵ Sīkāk sk.: Konferences materiāli “Bērnu sociāla iekļaušana kā antisociālas uzvedības novēršanas metode”, 2015. gada 29. septembrī. Pieejams: <http://providus.lv/article/bernu-sociala-ieklausana-ka-antisocialas-uzvedibas-noversanas-metode> [aplūkots 2016. gada 11. februārī].

⁶ The European Council. Pieejams: <http://www.consilium.europa.eu/en/european-council/> [aplūkots 2016. gada 12. februārī].

un bērnu un jauniešu justīcijas lomu tajos” (turpmāk – Rec(2003)20)⁷ un Eiropas Padomes Ministru komitejas Rekomendācijā “Par agrīnās psiho-sociālās intervences lomu noziedzības prevencijā” (turpmāk – Rec(2000)20E)⁸.

Rec(2000)20E noteic, ka *agrīnā interence* (agrīnā prevencija) ir katrs pasākums vai aktivitāte, kas izveidota ar mērķi sniegt atbalstu bērnam, kas atrodas riska situācijā, un novērst iespējamību, ka nākotnē bērnam varētu izveidoties pastāvīga noziedzīga uzvedība. Rekomendācijā uzsvērts, ka ģimenei un vecākiem bērna audzināšanā un atbalsta nodrošināšanā ir pati svarīgākā loma; ka būtiska nozīme bērna attīstībā un pamats bērna integritātei sabiedrībā ir ne tikai ekonomiska rakstura faktori, bet arī bērna personība, pozitīvas sociālās saiknes un bērna briedumam atbilstošas emocionālās vajadzības. Šīs rekomendācijas izpratnē ar agrīno prevenciju cieši saistīts *noziedzīgas uzvedības prevencijas* jēdziens, kas šajā gadījumā definēts kā pasākumi un aktivitātes, kas tiek īstenoti, lai mazinātu iespējamību, ka bērns pieņem kriminālu uzvedību kā savas uzvedības pamatveidu. Noziedzīgas uzvedības prevencijas jēdziens šajā gadījumā pretstatīts *noziedzības prevencijas* jēdzienam plašākā izpratnē (pasākumi, kas tiek veikti, lai novērstu izdarīto noziegumu skaitu un smagumu). Par *riska faktoriem* (bērna antisociālas uzvedības riskiem) tiek uzskatīti personības vai sociāli ekonomiski, kultūras, demogrāfiski vai citi apstākļi, kas paaugstina iespējamību, ka bērnam nākotnē varētu izveidoties noturīga, uz noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu vērsta uzvedība.

Riska faktoriem prevencijas teorijā⁹ un praksē¹⁰ tiek pretstatīti *aizsargājošie faktori* – sociāli, ekonomiski un kultūras faktori, kā arī personības iezīmes, kas var palīdzēt (palīdz) aizsargāt bērnu no noziedzīgas uzvedības pieņemšanas. Starp šādiem aizsargājošiem faktoriem ir gan sirsnīgas un mīlošas attiecības ģimenē, cieša saikne ar vecākiem, emocionāls atbalsts no pedagogiem skolā, labi draugi, gan aizraušanās ar sportu vai mākslu. Tādējādi ir iespējams secināt, ka ar jēdzienu *aizsargājošie faktori* cieši ir saistīts jēdziens *vecāku pienākumi* (jeb atbildības joma), kas Rekomendācijas (Rec (2000)20E) izpratnē ir tādu pienākumu un tiesību kopums, kas vērsts, lai nodrošinātu bērnam emocionālu, morālu un materiālu labklājību, kas izpaužas rūpēs par bērna personību; uzturētu personiskās attiecības ar bērnu, nodrošinot bērnam izglītību, uzturu un pārstāvību.

Uzskaitītie jēdzieni savukārt ir cieši saistīti ar rekomendācijā Rec(2003)20 ietvertā jēdziena *noziegums* (no angļu valodas – *delinquency*) izpratni. Rekomendācijā noteikts, ka *noziedzība* (kā noziegums, noziedzīga rīcība) šīs rekomendācijas ietvarā tiek definēta kā darbība, par kuru paredzēta atbildība Krimināllikumā. Turklāt tiek piebilsts, ka dažās valstīs tas nozīmē arī *antisociālu* jeb *deviantu*

⁷ Council of Europe Committee of Ministers Recommendation Rec(2003)20 of the Committee of Ministers to member states concerning new ways of dealing with juvenile delinquency and the role of juvenile justice. Pieejams: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=Rec%282003%2920&Language=lanEnglish&Site=COE&BackColorInternet=BDDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864> [aplūkots 2016. gada 11. februārī].

⁸ Council of Europe Committee of Ministers Recommendation Rec(2000)20E on the role of early psychosocial intervention in the prevention of criminality. Pieejams: <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=533389&SecMode=1&DocId=365876&Usage=2> [aplūkots 2016. gada 11. februārī].

⁹ Sikāk sk.: Loeber R. and Farrington D. P. *Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*. Thousand Oaks, California: Sage Publications. 1998.

¹⁰ Wasserman G. A., Keenan K., Tremblay R. E., Coie J. D., Herrenkohl T. I., Loeber R., and Petechuk D. *Risk and Protective Factors of Child Delinquency*. 2003. Pieejams: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojdp/193409.pdf> [aplūkots 2016. gada 15. februārī].

uzvedību¹¹, kura tiek regulēta saskaņā ar administratīvo vai civilo tiesisko regulējumu. Tādējādi šajā gadījumā runa ir par ricību, kas ne vienmēr būs sodāma saskaņā ar krimināltiesību normām, bet par uzvedību, kuru ir veicis nepilngadīgs cilvēks (bērns), par uzvedību, kas vērsta vai nu pret sabiedrības kopdzīves un sociālajiem nosacījumiem, vai vienkārši var būt traucējoša apkārtējiem vai arī kaitējoša pašam bērnam. Ar bērna antisociālu uzvedību un tās izraisītajām sekām ir saistīts vēl viens jēdziens, proti, – bērnu un jauniešu justīcija jeb bērnu un jauniešu tiesību aizsardzības (iestāžu) sistēma (angļu valodā – *juvenile justice*), un šis jēdziens Latvijā bieži tiek tulkots un izprasts nepareizi¹². Eiropas Padomes rekomendācijā Rec(2003)20 ir definēts jēdziens *bērnu un jauniešu (nepilngadīgo) justīcija*, tā formāli ietilpst plašākā sistēmā, kas saistīta ar jauniešu noziedzības (angļu valodā – *youth crime*) novēršanu. Papildus bērnu un jauniešu tiesai (angļu valodā – *youth court*) tā ietver oficiālās iestādes vai aģentūras, tādas kā policija, prokuratūra, dažādas juridiskās profesijas, probācijas dienestu un sodu izpildes institūcijas. Tā strādā ciešā sadarbībā ar iestādēm, kas atbildīgas par veselības, izglītības, sociālo un labklājības pasākumu nodrošināšanu, un nevalstiskajām organizācijām, kuras sniedz atbalstu cietušajiem un lieciniekiem. Tādējādi neatkarīgi no lietojuma jēdziens *bērnu un jauniešu justīcija* (angļu val. – *juvenile justice*) ir cieši saistīts ar jēdzienu – *bērniem draudzīga justīcija* (angļu val. – *child friendly justice*), jo ir balstīts uz vienotiem principiem, ko definējusi Eiropas Padome izstrādātajās rekomendācijās.

Bērnu noziedzības kaitējums valsts sociāli ekonomiskajai attīstībai un prevencijas loma tā novēršanā

Blakus kvantitatīviem rādītājiem vienlīdz būtiskas ir sabiedrības atjaunošanās kvalitatīvās vajadzības. No tā, cik veiksmīga ir bērnu attīstība šodien, ir atkarīga mūsu rītdienas sabiedrības kvalitāte. Tāpēc ir svarīgi atpazīt antisociālas uzvedības attīstības riskus bērniem jau agrā vecumā un novērst tos, lai nākotnē tie nenoved pie konflikta ar likumu un tā kaitīgajām sekām. Ne mazāk būtiski ir savlaicīgi atpazīt un novērst riska situācijas bērna dzīvē, kuru rezultātā bērns var kļūt par citu personu prettiesiskas darbības upuri, tai skaitā ciest no emocionālas vai fiziskas vardarbības.

Noziedzībai ir smagas gan sociālās, gan ekonomiskās sekas. Piemēram, Lielbritānijas Statistikas pārvaldes pārskatā par noziedzības izmaksām Anglijā un Velsā¹³

¹¹ Skatīt: delinquency=minor crime, especially that committed by young people. Meaning: “social causes of crime and delinquency”, Synonymous: crime, wrongdoing, lawbreaking, lawlessness, misconduct, misbehavior, misdemeanors. The Oxford Paperback Dictionary. Compiled by Joyce M. Hawkins. 3rd edition. Oxford University Press, 1990.

¹² Tā, piemēram, latviešu valodā tulkotas Eiropas Padomes vadlīnijas (oriģinālnosaukums angļu valodā: *Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child friendly justice*), kuru nosaukums latviešu valodas tulkojumā ir nepamatoti sašaurināts attiecībā pret jēdzieniem “*justice*” un “*child friendly*” pretēji tam, kāds saturs šiem vārdiem piešķirts pašā dokumentā. Proti, saturam atbilstošs dokumenta nosaukums būtu “Eiropas Padomes Ministru komitejas Pamatnostādnes par bērniem draudzīgu tiesību aizsardzības sistēmu”, nevis “Eiropas Padomes Ministru komitejas Pamatnostādnes par bērniem piemērotu tieslietu sistēmu”. No pašreizējā tulkojuma izriet, ka pastāv kaut kāda pieaugušo tieslietu sistēma, kas vienkārši pielāgota bērniem, un tas neatbilst Eiropas Padomes dokumenta saturam un principiem. “*Justice*” šajā gadījumā ietver visu tiesību aizsardzības sistēmu, un jēdziens “*child friendly*” ietver sistēmas attieksmi, kas patiesi darbojas bērna interesēs, nevis ir tam piemērota vai pielāgota.

¹³ Brand S., Price R. Home Office Research Study 217: The economic and social costs of crime, 2000, p. 7. Pieejams: <http://pdba.georgetown.edu/Security/citizenssecurity/euuu/documents/BrandandPrice.pdf> [aplūkots 2015. gada 6. septembrī].

ir konstatēts, ka viena gada laikā (no 1999. gada līdz 2000. gadam) noziedzība Lielbritānijai radījusi 60 miljardus sterliņu mārciņu zaudējumu un papildu izdevumu. Atzīmēts – jo gados jaunāks ir cilvēks, kad nonāk saskarsmē ar noziedzību, jo lielāku kaitējumu tas nodara viņam pašam vai viņš savas noziedzīgās “karjeras” laikā nodara citiem cilvēkiem¹⁴. Proporcionāli nodarītajam kaitējumam sev vai citiem pieaug valsts izdevumi šī kaitējuma novēršanai. Turklāt, jo agrāk noziedzīgā “karjera” sāka, jo ar lielākām izmaksām jāērķinās valstij.

Agrinās prevencijas un iekļaujošu intervenču lielākais ieguvums, kā norādīts ASV veiktajā pētījumā¹⁵, ir kvalitatīva jaunā paaudze, kas nav saistīta ar sociālajiem un ekonomiskajiem riskiem (piemēram, neiegūta vai nekvalitatīva izglītība, emocionāls un fizisks kaitējums, agrīna grūtniecība, atkarību izraisošas vielas u. c.). Pētījumā tiek norādīts, ka t. s. *vēlinās prevencijas*¹⁶ programmas, kas izpaužas kā plānveidīgas, ilglaicīgas, padziļinātas intervences, jo pastāv konkrēti uzvedības riski vai likuma pārkāpumi, izmaksā par 40% vairāk nekā savlaicīgi veikti *agrinās prevencijas* pasākumi. Noziedzība ir sociāla parādība, kas kaitē sabiedrības un ekonomikas attīstībai visās tautsaimniecības jomās. Daudzu likuma pārkāpumu un noziegumu radītās izmaksas visaptveroši nemaz nevar aprēķināt, jo blakus cietušajam nodarītajam materiālajam vai emocionālajam kaitējumam un tiesību aizsardzības institūciju izmaksām ir jāpieskaita kaitējums sabiedrībai kopumā¹⁷.

Pamatojoties uz minētajiem secinājumiem, tika formulēta pētījuma “Bērnu antisociālās uzvedības mazināšana: agrinās prevencijas modeļi” hipotēze, ka, attīstot agrinās prevencijas metodes darbam ar pirmsskolas un sākumskolas vecuma bērniem un viņu vecākiem, ir iespējams panākt *riska faktoru* mazināšanos bērnu dzīvē, vienlaikus stiprinot *aizsardzības faktoros*.

Antisociālās uzvedības agrīna novēršana kā prevencijas metode: praktiskā pieredze

Agrīnos bērna attīstības posmos tiek likti pamati bērna uzvedībai, tomēr problēmu gadījumā tieši šajā dzīves posmā ir iespējams panākt pozitīvas izmaiņas bērna uzvedībā ar maziem resursu ieguldījumiem. Ja vecākiem, pirmsskolas izglītības iestāžu un skolu pedagogiem ir prasmes atpazīt riskus bērna uzvedībā un lietot savstarpējās sadarbības metodes, lai rīkotos bērna labākajās interesēs, ir iespējams efektīvā veidā bērnu pasargāt no lielākās daļas risku, kas saistīti ar jebkurām noziedzības izpausmēm.

¹⁴ DiNapoli, T. P. Cost-Effective Investments in Children at Risk. Office of the State Comptroller, 2011. Pieejams: http://www.osc.state.ny.us/press/releases/feb11/Invest_In_Kids.pdf [aplūkots 2015. gada 6. septembrī].

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Pētījuma autoru piezīme: šajā nozīmē jēdziens *vēlinā prevencija* jāizprot kā sekundārās (mērķa grupa: likuma pārkāpējs un cietušais kriminālprocesā un sodu izpildes laikā) un terciārās (mērķa grupa: likuma pārkāpēji pēc kriminālsoda izpildes beigām un ilgtermiņa atbalsts noziegumos cietušajiem) prevencijas pasākumi.

¹⁷ Economic and Social Effects of Crime – Growing Interest In The Costs Of Crime, Determining Costs, The High Cost Of Crime, Community Efforts To Avoid Crime Costs. Vēl par šo tēmu: Economic and Social Effects of Crime – Growing Interest In The Costs Of Crime; Determining Costs; The High Cost Of Crime; Community Efforts To Avoid Crime Costs – JRank Articles. Pieejams: <http://law.jrank.org/pages/12125/Economic-Social-Effects-Crime.html#ixzz3u6jYi3yE> [aplūkots 2015. gada 7. septembrī].

Lai gan Bērnu tiesību aizsardzības likums paredz, ka bērna tiesību aizsardzība īstenojama, sadarbojoties ar ģimeni, valsts un pašvaldību institūcijām, sabiedriskajām organizācijām un citām fiziskajām un juridiskajām personām, faktiski šī tiesību norma Latvijas praksē nedarbojas, jo tai nav formulēts skaidrs realizācijas mehānisms. Līdz ar to starp institūcijām nepastāv koordinācija, nav tieši noteikta atbildīgā institūcija par prevencijas darbu, un prevencijas pasākumiem nav skaidri noteikts finansējuma avots, un šī brīža praksē finansējums nosacīti sadalās starp daudzu institūciju budžetiem. Prevencijas pasākumu un savlaicīgas intervences trūkums noved pie tā, ka bērns agri vai vēlū sastopas ar formālās justīcijas sistēmu vai institūcijām. Saskarsme ar šo procesu vienmēr uzskatāma par ļoti jutīgu, jo sevišķi, ja bērns tiek iesaistīts kriminālprocesā kā liecinieks, cietušais, aizdomās turētais, apsūdzētais vai tiesājamais.

Vadoties no pētījuma ietvaros veiktajām aptaujām¹⁸, par labklājību ģimenē visvairāk liecina tas, ka ģimenē, kurā aug bērns, valda cieņas pilnas attiecības un bērns tiek saprasts un atbalstīts; ģimenē ir stabila finansiālā situācija: vecākiem ir darbs, bet bērniem veiksmīga fiziskā un emocionālā attīstība un sniegums izglītības iestādē. Vislielākās grūtības, vecākiem audzinot bērnus, rodas, ja starp vecākiem ir vājas attiecības un ja vecāki neprot organizēt paši savu un savu bērnu ikdienu.

Sastopamas vairākas pazīmes bērna uzvedībā, kas var norādīt uz nepieciešamību celt trauksmi un reaģēt, – ja bērna vecākiem ir neadekvāti augstas prasības attiecībā uz bērna sniegumu izglītības iestādē un ja bērnam ir grūtības komunicēt ar pieaugušajiem vai citiem bērniem, ja vērojama neadekvāti augsta bērna aktivitāte vai pasivitāte un ja bērnam ir ļoti zems pašvērtējums. Vecumā no 3 līdz 6 gadiem bērnu uzvedībā visbiežāk sastopamas divu veidu problēmas: a) bērnam ir agresīva uzvedība un viņš cenšas dominēt, uzskatot, ka šāds uzvedības modelis ir vienīgais veids, kā sevi apliecināt un panākt savu; b) bērns nav emocionāli gatavs uzturēties ārpus ģimenes, bieži raud, nav pārliecināts par sevi. Turpretī bērniem vecumā no 7 līdz 10 gadiem speciālistu norādītās problēmas ir, ja bērns nav pārliecināts par savām spējām, tāpēc ir bailīgs, nepārtraukti gaida novērtējumu no malas, un ja bērnam destruktīvs vai citādi agresīvs uzvedības stils, t. sk. nesamērīgi augsts pašvērtējums, ir vienīgais veids sevis apliecināšanai.

Būtiski, lai praktisku prasmju līmenī bērns saprastu, kā darbojas izglītības iestāde, kādi ir noteikumi, piemēram, – skola, ar ko tā atšķiras no pirmsskolas izglītības iestādes, kas konkrēti atšķirsies, kas tieši tiek sagaidīts no bērna. Ja bērns apzināsies sevi, savu rīcību, būs drošs par savām prasmēm un pieaugušo gaidām, bērna uzvedība būs prognozējama gan vecākiem, gan pedagogiem. Šādā situācijā daudz vienkāršāk būs prognozēt riskus bērna uzvedībā, notiekošo ģimenē, sniegt preventīvu atbalstu, pirms problēmas ir samilzušas. Būtiski, lai cieša sadarbība starp vecākiem un izglītības iestādi sāktos jau pirmsskolas izglītības iestādē un lai tā kļūst par ierastu ikdienas praksi. Bērna interesēm neatbilstoša rīcība ir, ja pedagogi un vecāki sāk sadarboties tikai tad, kad bērnā jau pamanāmas noteiktas uzvedības problēmas vai viņš uzvedas apkārtējiem nepieņemamā veidā. Īpaša uzmanība ir jāpievērš bērnu uzvedības problēmām pirmsskolas izglītības vecumā,

¹⁸ Kronberga I., Sīle S. Pētījums “Early prevention methods for anti-social behaviour working with pre-school and primary school children and their parents”, 2015, 14.–34. lpp. Pieejams: http://providus.lv/article_files/3171/original/Supporting_children_PROVIDUS_2015.pdf?1457621714 [aplūkots 2016. gada 15. februārī].

jo šajā periodā nākotnes iespējamās problēmas vēl ir iespējams novērst ar mazākiem cilvēku, laika un finanšu resursiem.

Kopsavilkums

Publikācijā ietvertā informācija ir balstīta uz pētījuma “Antisociālās uzvedības agrīnās prevencijas metodes darbam ar pirmsskolas un sākumskolas vecuma bērniem un viņu vecākiem” rezultātiem, un šis pētījums tika īstenots divu gadu garumā. Publikācijā uzsvērts, ka bērni ir īpaši aizsargājama sabiedrības grupa. Būtiski, lai tiktu īstenotas tādas prevencijas metodes, kas bērnu aizsargā gan no kļūšanas par noziedzīgā nodarījuma izdarītāju, gan cietušo vai liecinieku. Jebkura saskarsme ar noziedzību uz bērna fizisko vai emocionālo attīstību atstāj paliekošas sekas. Publikācijā atspoguļotas ne tikai efektīvākās agrīnās prevencijas metodes darbam ar bērniem un viņu vecākiem, bet arī sistēma antisociālās uzvedības risku atpazīšanai bērnu uzvedībā izglītības iestādē vai ģimenē.

Bibliogrāfija

Literatūra

1. Loeber R. and Farrington D. P. Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions. Thousand Oaks, California: Sage Publications. 1998. ISBN 0-7619-2040-4.
2. The Oxford Paperback Dictionary. Compiled by Joyce M. Hawkins. 3rd edition. Oxford University Press, 1990. ISBN 0-19-282117-2.
3. Cree V. E. Sociology for Social Workers and Probation Officers. Routledge, 2000. ISBN 0-415-15015-9.

Interneta resursi

1. Anučins D. Nepilngadīgo noziedzība – kā tas izskatās Latvijā? Pieejams: <http://www.stop-kriminal.lv/sk/web.nsf/0/4F45F4D70973189CC225795F0048B01C?OpenDocument&page=3> [aplūkots 2016. gada 11. februārī].
2. Bērnu antisociālās uzvedības mazināšana: agrīnās prevencijas modeļi. 2013–2015. Pieejams: <http://providus.lv/article/bernu-antisocialas-uzvedibas-mazinasana-agrinas-prevencijas-modeli-1> [aplūkots 2016. gada 11. februārī].
3. Kronberga I., Šīle S. The research “Early prevention methods for anti-social behaviour working with pre-school and primary school children and their parents”, 2015, pp. 14–34. Pieejams: http://providus.lv/article_files/3171/original/Supporting_children_PROVIDUS_2015.pdf?1457621714 [aplūkots 2016. gada 15. februārī]. ISBN 978-9934-532-10-8.
4. Konferences materiāli “Bērnu sociāla iekļaušana kā antisociālās uzvedības novēršanas metode”, 2015. gada 29. septembrī. Pieejams: <http://providus.lv/article/bernu-sociala-ieklausana-ka-antisocialas-uzvedibas-noversanas-metode>
5. Breger D. Keeping youth away from crime: Searching for best European practices. Findings from a comparative study from youth crime and early prevention strategies. Volume I, 2015. Pieejams: http://providus.lv/article_files/2912/original/Volume_1_-_Findings_from_a_comparative_study.pdf?1428501057 [aplūkots 2016. gada 11. februārī].
6. Euwema M. National report on the Netherland. P. 36. Pieejams: http://providus.lv/article_files/2908/original/netherlands_early_prevention_report.pdf?1428500864 [aplūkots 2016. gada 11. februārī].

7. Wasserman G. A., Keenan K., Tremblay R. E., Coie J. D., Herrenkohl T. I., Loeber R., and Petechuk D. Risk and Protective Factors of Child Delinquency. 2003. Pieejams: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojdp/193409.pdf> [aplūkots 2016. gada 15. februārī].
8. Ruderstaller J., Moriau J., Breger D. *et al.* Keeping youth away from crime: Searching for best European practices. Compendium of ten best European practices. Volume II, 2015. Pieejams: http://providus.lv/article_files/2913/original/Volume_2_-_Compendium_of_Ten_Best_European_Practices.pdf?1428501072 [aplūkots 2016. gada 11. februārī].
9. Brand S., Price R. Home Office Research Study 217: The economic and social costs of crime, 2000. p. 7. Pieejams: <http://pdba.georgetown.edu/Security/citizenssecurity/eeuu/documents/BrandandPrice.pdf> [aplūkots 2015. gada 6. septembrī].
10. DiNapoli T. P. State Comptroller. Cost-Effective Investments in Children at Risk. Office of the State Comptroller, 2011. Pieejams: http://www.osc.state.ny.us/press/releases/feb11/Invest_In_Kids.pdf [aplūkots 2015. gada 6. septembrī].
11. The European Council. Pieejams: <http://www.consilium.europa.eu/en/european-council/> [aplūkots 2016. gada 12. februārī].
12. Economic and Social Effects of Crime – Growing Interest In The Costs Of Crime, Determining Costs, The High Cost Of Crime, Community Efforts To Avoid Crime Costs. Vēl par šo tēmu: Economic and Social Effects of Crime – Growing Interest In The Costs Of Crime; Determining Costs; The High Cost Of Crime; Community Efforts To Avoid Crime Costs – JRank Articles <http://law.jrank.org/pages/12125/Economic-Social-Effects-Crime.html#ixzz3u6jYi3yE> [aplūkots 2015. gada 7. septembrī].

Normatīvie akti

1. Bērnu tiesību aizsardzības likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 4. augusts, Nr. 199/200.
2. Council of Europe Committee of Ministers Recommendation Rec(2003)20 of the Committee of Ministers to member states concerning new ways of dealing with juvenile delinquency and the role of juvenile justice. Pieejams: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=Rec%282003%2920&Language=lanEnglish&Site=COE&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864> [aplūkots 2016. gada 11. februārī].
3. Council of Europe Committee of Ministers Recommendation Rec(2000)20E on the role of early psychosocial intervention in the prevention of criminality. Pieejams: <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=533389&SecMode=1&DocId=365876&Usage=2> [aplūkots 2016. gada 11. februārī].

PERSONAS DATU AIZSARDZĪBAS REGULĒJUMS KRIMINĀLLIKUMĀ

PERSONAL DATA PROTECTION REGULATION IN THE CRIMINAL LAW

Džena Andersone, Mg. iur.

LU Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

The article is devoted to personal data protection regulation in the Criminal Law. The aim of this article is to find out the possible reasons which in practice prevent applying the existing regulatory framework. The analysis of legal provision is implemented, using the grammatical (clarifying the linguistic point of view), historical (clarification of historical circumstances), systemic (linking with other norms) and teleological (meaning and purpose) methods of legal interpretation. Work is narrowed down to clarifying the content of data protection in the scope of the first paragraph of the Article 145 of Criminal Law, without analyzing the second and third parts of qualified constituent elements and content of punishment.

Atslēgvārdi: personas dati, noslēpums, privātums, kaitējums.

Keywords: personal data, secrecy, privacy, damage.

Ievads

Nelikumīgas darbības ar fizisko personu datiem Latvijas Republikā ir kriminalizētas kopš 2009. gada 14. oktobra, kad spēkā stājās grozījumi Krimināllikumā¹ (turpmāk – KL), kas KL 145. pantu izteica jaunā redakcijā. Saskaņā ar Tiesu informācijas sistēmā² apkopotajiem statistikas datiem kopš jaunā regulējuma spēkā stāšanās brīža līdz 2015. gada vidum saskaņā ar KL 145. pantu nebija notiesāta neviena persona. Tikai 2015. gada 9. oktobrī spēkā stājās spriedums³, ar kuru notiesātas divas personas par KL 145. panta otrajā daļā paredzēto noziedzīgo nodarījumu (viens no tām arī saskaņā ar KL 20. panta ceturto daļu – par noziedzīgā nodarījuma atbalstīšanu).

Tajā pašā laikā par pretlikumīgām darbībām ar fiziskas personas datiem pie administratīvās atbildības saskaņā ar Latvijas Administratīvo pārkāpumu

¹ Krimināllikums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 8. jūlijs, Nr. 199/200.

² TIS publiskās statistikas dati interneta vietnē: http://tis.ta.gov.lv/tisreal?FORM=TIS_STaT_O [aplūkots 2016. gada 16. janvārī]. Statistika par 2015. gadu nav precīza, jo norādīts, ka notiesāta tikai viena persona – sieviete, kas sodīta ar b/a līdz vienam gadam, taču atbilstoši 02.06.2015. spriedumam krimināllietā Nr. 11816018010 notiesātas ir divas personas, kas sodītas ar piespiedu darbu.

³ Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesu kolēģijas 02.06.2015. spriedums krimināllietā Nr. 11816018010, stājies spēkā 09.10.2015.

kodeksa⁴ (turpmāk – Latvijas APK) 204.⁷ pantu ik gadu tiek sauktas ap piecdesmit personu (2011. g. – 47, 2012. g. – 73, 2013. g. – 36, 2014. g. – 40), bet kopumā Datu valsts inspekcija ik gadu saņem ap 300–500 rakstisku sūdzību (2011. g. – 257, 2012. g. – 296, 2013. g. – 362, 2014. g. – 523) par dažādiem personas datu aizsardzības jomā notikušiem incidentiem.⁵

Minētais apliecina, ka Latvijā ir pietiekami izplatīti dažādi nodarījumi ar fizisko personu datiem, un, ņemot vērā sūdzību skaita pieaugumu, ir pamats vērtēt konstatēto tendenci kā indikatoru, kas signalizē par personas datu apdraudējuma progresēšanu. Apstākļi, ka līdz šim brīdim spēkā stājies tikai viens notiesājošs spriedums par KL 145. pantā paredzētā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanu, nav pierādījums tam, ka šādi kriminālsodāmi pārkāpumi Latvijā nenotiek. Gluži otrādi, šāda statistika rada pamatu gan bažām par latentās noziedzības pastāvēšanu konkrētajā jomā, gan saprātīgām šaubām par iespējamu tiesībsargājošo iestāžu izpratnes trūkumu šīs kategorijas lietu izmeklēšanā.

Raksta mērķis ir izanalizēt Krimināllikumā noteikto personas datu aizsardzību un noskaidrot iespējamus iemeslus, kas liedz praksē piemērot esošo normatīvo regulējumu. Analīze tiks veikta ar gramatisko, sistēmisko, vēsturisko un teleoloģisko interpretācijas metodi, un darba uzdevums ir sašaurināts līdz datu aizsardzības satura noskaidrošanai KL 145. panta pirmās daļas tvērumā, neanalizējot panta otrajā un trešajā daļā noteiktos kvalificētos sastāvus un soda sankciju saturu.

KL 145. panta pirmās daļas gramatiskā analīze

KL 145. panta pirmajā daļā noteiktā nodarījuma pamatsastāva gramatiskajai interpretācijai panta dispozīcija “*Par nelikumīgām darbībām ar fiziskās personas datiem, ja ar to radīts būtisks kaitējums*” ir sadalāma četrās daļās, un katra no tām ir analizējama arī semantiski, lai vienlaikus noskaidrotu tiesību normā ietvertu vārdu jēgu un nozīmi personas datu aizsardzības izpratnē:

1. “Nelikumīgas darbības” – noziedzīgu nodarījumu raksturo aktīvas darbības, izslēdzot bezdarbību. Lai noskaidrotu jēdziena “nelikumīgas darbības” saturu fiziskās personas datu aizsardzības izpratnē, nepieciešams pārbaudīt Fizisko personu datu aizsardzības likumā⁶ (turpmāk – FPDAL) noteikto. FPDAL 7. pantā ir sniegts izsmelošs to gadījumu uzskatījums, kad personas datu apstrāde ir atļauta. Secināms, ka visas ārpus šā regulējuma veiktās darbības uzskatāmas par nelikumīgām.
2. “Fiziskās personas” – norma precīzi nosaka, ka aizsargājamas ir tikai fiziskās personas, no aizsardzības loka izslēdzot juridiskās personas.
3. “Fiziskās personas dati” – analizējamās normas aizsargājamais priekšmets ir fizisko personu dati. Pētot jēdziena “dati” izcelsmi, konstatējams, ka Vācijā termins “*Datenschutz*”, ar ko apzīmē datu aizsardzību, tika ieviests ar 1970. gadā pieņemto Hesenes Datu aizsardzības likumu (*Hessische*

⁴ Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss: Latvijas Republikas likums. *Ziņotājs*, 1984. 20. decembris, Nr. 51.

⁵ Statistikas dati no Datu valsts inspekcijas 2011., 2012., 2013., 2014. gada pārskatiem. Pieejams: <http://www.dvi.gov.lv/lv/funkcijas/gada-parskati/> [aplūkots 2016. gada 13. janvārī].

⁶ Fizisko personu datu aizsardzības likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2000. 6. aprīlis, Nr. 123/124 (2034/2035).

Datenschutzgesetz). Kā norādījusi G. G. Fuster, jēdziens “*Datenschutz*” tika atzīts par ļoti veiksmīgu ne tikai Vācijā, bet visur Eiropā. Vācu valodā šis termins “*Daten*” nav ekvivalents angļiskajam “*Data*”, jo angļu valodā šo vārdu lieto vispārīgi, runājot par jebkādas informācijas apjomu, taču vācu valodā minētais termins pirms datoru ēras sākuma lietots netika, un tāpēc, kā jau 1975. gadā izdotajā grāmatā “*Emerging Data Protection in Europe*” ir norādījis F. W. Hondius, vācu valodā termins “*Daten*” tiek uztverts tikai un vienīgi saistībā ar informācijas tehnoloģijām.⁸ Pagājušā gadsimta 60.–70. gados datu apstrādes jomā angļiski runājošajās valstīs pārsvarā tika izmantots jēdziens “*privacy*” (latviski – *privātums*), franču valodā – “*libertés*” (latviski – *brīvības*), zviedru valodā – “*integritet*” (latviski – *integritāte*). Francija, Zviedrija un Vācija bija pirmās Eiropas valstis, kas datu apstrādes jomā izstrādāja tiesisko regulējumu personu tiesību aizsardzībai. Tikai septiņdesmito gadu vidū, attīstoties modernajām tehnoloģijām, sāka izmantot terminu “datu aizsardzība”⁹, aizstājot konceptuāli daudz plašāko jēdzienu “privātums”. Privātuma koncepta¹⁰ pirmo padziļināto pētījumu autors A. F. Westin¹¹ minēto jēdzienu definē kā personas tiesības pašai noteikt, kad, kā un kāda satura informācija tiek nodota citiem un kāda informācija publiski atklāta netiek.¹² Mūsdienās datu aizsardzību saprot kā tiesību uz privāto dzīvi sastāvdaļu. Daudzas Eiropas valstis, tajā skaitā Latvija, jēdzienu “dati”, kā arī visu lielāko daļu terminoloģijas, kas saistīta ar informācijas tehnoloģiju jomu, vienkāršotā veidā ir pārņēmušas no angļu valodas. Atbilstoši FPDAL 2. panta 3. punktā sniegtajai datu jēdziena definīcijai – “*personas dati ir jebkāda informācija, kas attiecas uz identificētu vai identificējamu fizisko personu*”. Minētā definīcija pamatā atbilst Eiropas Parlamenta un Padomes 1995. gada 24. oktobra direktīvas 95/46/EK par personu aizsardzību attiecībā uz personas datu apstrādi un šādu datu brīvu apriti (turpmāk – Direktīva) sniegtajam termina skaidrojumam, taču Direktīvā papildus minētajam tiek precizēts jēdziens “identificējama persona”¹³ (“*tā, kuru var identificēt tieši vai netieši, norādot reģistrācijas numuru vai vienu vai vairākus šai personai raksturīgus fiziskās, fizioloģiskās, garīgās, ekonomiskās, kultūras vai sociālās identitātes faktoros*”), un tas ir svarīgi, lai panāktu vienotu jēdzienisku izpratni un terminoloģijas lietošanu visās Eiropas Savienības dalībvalstīs. Latvijas normatīvajā regulējumā fiziskās personas dati ir definēti ar plašu jēdzienisko saturu (“*jebkāda informācija*”), un tam, iespējams, ir

⁷ Gesetz- und Verordnungsblatt für das Land Hessen. Teil I. Pieejams: https://www.datenschutz.rlp.de/downloads/hist/ldsg_hessen_1970.pdf [aplūkots 2016. gada 13. janvārī].

⁸ Fuster G. G., *The Emergence of Personal Data Protection as a Fundamental Right of the EU*. Brussels: Springer International Publishing Switzerland, 2014, p. 56–57.

⁹ *Ibid.*, p. 49.

¹⁰ Par pirmo zināmo publikāciju, kurā tiek apskatīts privātuma koncepts, uzskatāma ASV Augstākās tiesas tiesneša (no 1916. līdz 1939. gadam) *Louis Dembitz Brandeis* (13.11.1856.–05.10.1941.) raksts Tiesības uz privātumu (“*The Right to Privacy*”), kas 1890. gadā publicēts žurnālā “*Harvard Law Review*”. Pieejams: <https://www.brandeis.edu/now/2013/july/privacy.html> [aplūkots 2016. gada 13. janvārī].

¹¹ *Alan Furman Westin* (11.10.1929.–18.02.2013.) – Kolumbijas Universitātes profesors.

¹² Westin F. A., *Privacy and Freedom*. Atheneum: New York, 1967, p. 309.

¹³ “[...] *an identifiable person is one who can be identified, directly or indirectly, in particular by reference to an identification number or to one or more factors specific to his physical, physiological, mental, economic, cultural or social identity*”. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31995L0046&from=LV> [aplūkots 2016. gada 13. janvārī].

nepieciešama papildu precizēšana, jo tiesību normu piemērotājiem ir vajadzīgi zināmi pieturas punkti, pēc kuriem vadīties, lai saprātīgi un korekti nodrošinātu likuma darbību praksē.

4. *“Ja ar to radīts būtisks kaitējums”* – saiklis “ja” normas konstrukcijā ievada palīgteikumu, izsakot priekšnoteikumu, kas nepieciešams, lai nodarījums varētu tikt kvalificēts saskaņā ar analizējamo KL pantu. Likumdevējs normā iekļāvis kriminālatbildības nosacījumu – būtiska kaitējuma nodarīšanu, kas ir izšķirošs kriminālatbildības nodalīšanai no administratīvās atbildības, jo atbilstoši Latvijas APK 204.⁷ pantam par nelikumīgām darbībām ar fizisko personu datiem ir paredzēta administratīvā atbildība (netiek izvirzīts jebkādu seku iestāšanās nosacījums). Analizējamajā normā paredzētā noziedzīgā nodarījuma sastāvs ir materiāls sastāvs, jo jākonstatē noziedzīgā nodarījuma rezultātā iestājušās sekas – radīts būtisks kaitējums. KL 145. panta pirmajā daļā paredzētais noziedzīgais nodarījums atzīstams par pabeigtu ar brīdi, kad fiziskai personai radīts būtisks kaitējums. Lai pilnībā saprastu noteikto kriminālatbildības nosacījumu, nepieciešams noskaidrot jēdziena “būtisks kaitējums” saturu krimināltiesībās. Atbilstoši likuma “Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību” 23. panta pirmās daļas redakcijai, kas bija spēkā līdz 2015. gada 3. decembrim, – “[...] būtisks kaitējums iestājas, ja noziedzīgā nodarījuma rezultātā ne vien nodarīts ievērojams mantiskais zaudējums, bet arī apdraudētas vēl citas ar likumu aizsargātās intereses vai ja šāds apdraudējums ir ievērojams.”¹⁴ 2015. gada 3. decembrī spēkā stājās minētā likuma grozījumi, atbilstoši kuriem saglabāts esošais būtiska kaitējuma konstatēšanas kumulatīvais kritērijs (*nodarīts mantiskais zaudējums ne mazāks par piecu minimālo mēnešalgu kopsummam un apdraudētas citas ar likumu aizsargātās intereses*) un atsevišķs patstāvīgais kritērijs (*ievērojams apdraudējums citām ar likumu aizsargātām interesēm*), kā arī noteikts jauns patstāvīgais kritērijs (*mantisks zaudējums ne mazāks par desmit minimālajām mēnešalgām*).¹⁵ Raksta ierobežotā apjoma dēļ problemātiska saistībā ar būtiska kaitējuma kritēriju izvērtēšanu analizēta netiks.

KL 145. panta pirmās daļas sistēmiskā interpretācija

Saskaņā ar FPDAL 1. pantu likuma mērķis ir aizsargāt fizisko personu pamattiesības un brīvības, it īpaši privātās dzīves neaizskaramību, attiecībā uz fiziskās personas datu apstrādi. Ievērojot minēto, secināms, ka KL 145. panta aizsardzības tvērumā ietilpstošie personas dati ir vērtējami nevis kā autonomas apdraudējuma priekšmets, bet gan kā cilvēka pamattiesību un brīvību daļa, kas skatāma caur privātās dzīves neaizskaramības prizmu. Tiesības uz privātās un ģimenes dzīves neaizskaramību ir nostiprinātas Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas¹⁶ 8. pantā. Latvijā privātās dzīves neaizskaramību garantē Latvijas

¹⁴ Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 4. novembris, Nr. 331/332.

¹⁵ Grozījumi likumā “Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”: Latvijas Republikas 2015. gada 29. oktobra likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2015. 19. novembris, Nr. 227 (5545).

¹⁶ Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija: Eiropas Padomes 1950. gada 4. novembra konvencija. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 13. jūnijs, Nr. 143/144.

Republikas Satversmes¹⁷ 96. pants.¹⁸ Analizējamais 145. pants ir iekļauts KL XIV nodaļā “Noziedzīgi nodarījumi pret personas pamattiesībām un pamatbrīvībām”, kur tas harmoniski un stabili iekļaujas starp citām Latvijas Republikas Satversmes VIII nodaļā nostiprinātajām cilvēka pamattiesībām. Pret personas datiem vērstie noziedzīgie nodarījumi apdraud tiesības uz privātās un ģimenes dzīves neaizskaramību, kas atbilstoši cilvēktiesību gradācijai pieder pie ceturtās paaudzes cilvēktiesībām. Tas ļauj atzīt, ka KL 145. panta aizsargājamais priekšmets – fizisko personu dati – ieņem nozīmīgu vietu starp citām ar likumu aizsargātām interesēm un to apdraudējumu pašu par sevi var raksturot kā ievērojamu.

Sākotnēji, analizējot KL 145. panta pirmo daļu, var rasties priekšstats, ka tas paredzēts tikai personas datu krimināltiesiskai aizsardzībai. Taču šāds uzskats būtu normas jēgu un mērķi sašaurinošs. Ņemot vērā KL 145. panta atrašanās vietu tiesību sistēmā, secināms, ka plašākā nozīmē tā aizsardzības objekts jeb grupas objekts¹⁹ ir personas pamattiesības un pamatbrīvības un ka nelikumīgu darbību veikšana ar fiziskas personas datiem uzskatāma par cilvēktiesību apdraudējumu. Līdz ar to normas sistēmiskā analīze salīdzinājumā ar gramatiskās interpretācijas metodi plašāk atklāj likumiskās aizsardzības ietvaru un ļauj izdarīt secinājumu par normas patieso mērķi un objektu.

Daudzu ārvalstu krimināllikumos personas privātuma, personisko noslēpumu un datu aizsardzība ir plaša, salīdzinot ar Latvijas regulējumu. Šobrīd spēkā esošais Krimināllikums aizsargā tikai dažus no privātās dzīves aspektiem, tostarp – korespondences (arī elektroniskās) noslēpumu, adopcijas noslēpumu un personas datus. Arī KL 145. panta sākotnējā redakcija par sveša noslēpuma izpaušanu veica ierobežota rakstura privātuma aizsardzību, jo kriminālatbildība bija paredzēta tikai speciālajiem subjektiem, proti – personām, *kam pēc sava amata vai nodarbošanās jāglabā slepenībā tai uzticētās vai zināmas kļuvušās ziņas*. Tādējādi gan iepriekšējā, gan pašreizējā KL 145. panta redakcija neaizsargā personas privātumu tādā mērā, kā to prasa apstākļi, ka personas tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību, kas sevī ietver gan personiskus noslēpumus, gan personas datus, ir viena no cilvēka pamattiesību un brīvību sastāvdaļām. Par sveša noslēpuma aizsardzības vēsturisko izcelsmi Latvijas krimināltiesībās neliels ieskaits tiks sniegts nākamajā nodaļā, taču turpmākās izpētes gaitā ir veicama jēdzienu “svešs noslēpums” un “personas dati” salīdzinoša analīze, lai padziļināti atklātu to saturu. Šāda analīze nepieciešama, lai labāk izprastu, kas Latvijā tradicionāli un vēsturiski ticis uzskatīts par aizsardzības vērtu noslēpumu, kā arī, iespējams, ļautu noskaidrot šķēršļus, kas kavē KL 145. panta piemērošanu praksē.

¹⁷ Latvijas Republikas Satversme: Latvijas Republikas 1922. gada 15. februāra likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993. 1. jūlijs, Nr. 43.

¹⁸ Atbilstoši Latvijas Republikas Satversmes 96. panta komentāros norādītajam – “centrālais šī panta jēdziens ir “privātā dzīve” [...]”. Skat.: Danovskis E., Ruķers M., Libiņa-Egner I. “96. “Ikvienam ir tiesības uz privātās dzīves, mājokļa un korespondences neaizskaramību”” Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri: VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Aut. kol. zin. vad. R. Balodis; zin. redkol. A. Endziņš, R. Apsītis, T. Jundzis, G. Kūtris. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 238. lpp.

¹⁹ “Noziedzīgu nodarījumu grupas objekts ir tādas pašas vai viena veida un savstarpēji saistītas vairākas intereses, kuras apdraud jau nodarījumu grupa.” Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs. Vispārīgā daļa. Rīga: firma “AFS”, 2007, 43. lpp.

KL 145. panta pirmās daļas vēsturiskā interpretācija

Līdz 2009. gada 10. septembra grozījumiem Krimināllikuma 1998. gada pamata redakcijā 145. pants noteica kriminālatbildību *“Par sveša personiska noslēpuma tīšu izpaušanu, ja to izdarījusi persona, kam pēc sava amata vai nodarbošanās jāglabā slepenībā tai uzticētās vai zināmas kļuvušās ziņas [..]”*. Līdzīga pieeja attiecībā uz noziedzīgā nodarījuma speciālo subjektu gadījumos, kad notiek noslēpumam²⁰ pielīdzināmu ziņu izpaušana, bija vērojama pirms Krimināllikuma pieņemšanas spēkā esošajā Latvijas PSR kriminālkodeksā, 132. pantā paredzot amatpersonu atbildību par korespondences noslēpuma pārkāpšanu, bet 167. pantā – par neizpaužamu ziņu izpaušanu.

Līdzīga pieeja attiecībā uz noziedzīgā nodarījuma speciālo subjektu ir konstatējama arī Latvijas 1933. gada 24. aprīļa Sodū likuma 519. pantā par sveša noslēpuma aizskaršanu – *“kam pēc likuma vai saistoša noteikuma vai pēc sava amata, nodarbošanās vai nodarbības veida jāglabā slepenībā viņam uzticētās vai viņam zināmas kļuvušās ziņas, un kas bez ievērojama iemesla tīši tās izpaudiv [..]”*²¹, bet attiecībā uz korespondences noslēpuma aizsardzību speciāla subjekta nosacījums izvirzīts netiek – *“Kas patvaļīgi attaisījis vai paturējis apzināti cita vēstuli [..]”* (Sodū likuma 520. pants). Sodū likuma 519. panta komentārā uzsvērts, ka *“slepenībā glabājamām ziņām jābūt ar patiesu nozīmi, bet nevis pēc būtības nenozīmīgām un nesvarīgām”*.²² Secināms, ka atšķirībā no mūsdienu izpratnes un FPDAL datu jēdziena definīcijas (*“personas dati ir jebkāda informācija”*) ne visas ziņas 1933. gada Sodū likuma izpratnē tikušas uzskatītas par aizsardzības vērtām. Minētais apstiprina jēdziena *“fiziskās personas dati”* gramatiskās analīzes rezultātā izdarīto secinājumu, ka šādam terminoloģiskam skaidrojumam ir nepieciešama papildu precizēšana, jo šāda vēsturiski atšķirīga pieeja, iespējams, apgrūtina atzīt, ka aizsargājama var būt *“jebkāda informācija”*.

1903. gada 22. marta Sodū likumos papildus 541. pantam par noslēpumu izpaušanu un 542. pantam par korespondences noslēpuma aizsardzību bija iekļauts 540¹. pants (1925. gada 8. septembra likuma redakcijā), kas mūsdienu datu aizsardzības izpratnē ir vērst uz citas personas identitātes zādzības aizliegumu – *“Kas patvaļīgi lietojis citas personas vārdu bez viņas ziņas un piekrišanas personīgā nolūkā [..]”*.²³ Skaidrojot normas mērķi, autori norāda: *“Ministru Kabinets ieskaitīja par lietderīgu iet tālāk un noteikt sodus [..] arī par jebkuru neatļautu, patvaļīgu citas personas personības juridisku atvietošanu, izdarot tīši, personīgos nolūkos, kādu darbību citas personas vārdā, bez viņas ziņas un piekrišanas [..]”*.²⁴ Citas personas vārda lietošana jeb uzdošanās par citu personu ir līdzīga veida nodarījums, kā viltus profilu izveide sociālajos tīklos, sarakstes vešana citas personas vārdā u. c. Minētā panta komentārā tiek uzsvērtā motivācija, kas ir atšķirīga no citiem

²⁰ Latvijas PSR kriminālkodeksa komentāri – Blūma M., Dzenītis J., Grauzinis S. u. c. Rīga: Avots, 1982. 434. lpp. KK 132. panta komentāros norādīts, ka saskaņā ar LPSR Konstitūcijas 54. pantu likums aizsargā pilsoņu personisko dzīvi, korespondences, telefona sarunu un telegrāfa ziņu noslēpumu [..] šo noslēpumu pārkāpšana apdraud pilsoņu pamattiesības.

²¹ Mincs P., Ehlerss H., Jakobi P., Lauva J., 1933. g. 24. aprīļa Sodū likums ar likumdošanas motīviem un sīkiem komentāriem, kā arī alfabētisko un citiem rādītājiem. Rīga: Valsts tipogrāfija, 1934, 160. lpp.

²² Turpat.

²³ 1903. g. 22. marta Sodū likumi. Tulkojums ar paskaidrojumiem un ar motīviem par Latvijas valdības laikā izdotiem grozījumiem. Tieslietu ministrijas sevišķas komisijas sagatavojumā. Ceturtais izdevums. Rīga: Valsts tipogrāfija, 1931, 128. lpp.

²⁴ Turpat.

noziegumiem – “*pants aizpilda zināmu robu, sodīdams jebkuru patvaļīgu uzstāšanos citas personas vārdā, kas no kriminālā viedokļa nav nemaz tik nevainīga un ir vajājama, lai aizsargātu cietušā mieru un labo slavu*”.²⁵ Tātad jau 1925. gadā tiek atzīts, ka citas personas vārda izmantošana ir vajājama (resp., sodāma), un soda mērķis šajā gadījumā ir aizsargāt cietušā “mieru un labo slavu”. Atzīstot morāla kaitējuma nodarīšanu un psiholoģisku ciešanu sagādāšanu cietušajam par būtiska kaitējuma izpausmēm, būtu vērtējams, vai ir traucēts cietušā “miers” un vai ir cietusi personas “labā slava”. Šie divi elementi kopsakarībā veido personas morālo labklājību, ir tās pašcieņas un psiholoģiskās drošības pamats. Nodarot kaitējumu vienam no šiem komponentiem, cilvēkam zūd ne tikai iekšējie morālie orientieri, bet arī ticība tiesiskai aizsardzībai un citām sabiedrībā atzītām vērtībām kopumā.

KL 145. panta pirmās daļas teleoloģiskais tulkojums

Krimināllikuma 2009. gada 10. septembra grozījumu anotācijā norādīts, ka kopš 1999. gada pēc KL 145. panta nav notiesāta neviena persona, bet Šengenas Konvencijas Izpildu komitejas eksperti ir norādījuši, ka Latvijā “*nepieciešams izvērtēt, vai noteiktās soda sankcijas par pārkāpumiem personas datu aizsardzības jomā ir pietiekamas*”.²⁶ Raksturojot normatīvā akta projekta būtību, tā autori anotācijā skaidro: “*Grozījumu rezultātā tiesību norma ar līdzīgu būtību, bet ar plašāku saturu, aizstās šobrīd spēkā esošo Krimināllikuma 145. pantu.*”²⁷ Tādējādi grozījumu mērķis bija izpildīt ekspertu rekomendācijas, kā arī mainīt situāciju personas datu krimināltiesiskās aizsardzības jomā, paplašinot normas saturu un regulējuma lauku. Izmaiņu nepieciešamību noteica situācijas izvērtēšana, kas parādīja, ka KL 145. pants ir nedzīva norma.

Iekļaujot jaunajā KL 145. panta redakcijā būtiska kaitējuma nosacījumu, likumdevēja griba bija vērsta uz administratīvās un kriminālatbildības nodalīšanu personu datu pārkāpumu jomā, lai vainīgās personas tiktu sodītas atbilstoši nodarījuma kaitīgumam. Atbilstoši KL 6. panta pirmajā daļā definētajam noziedzīga nodarījuma jēdzienam par tādu atzīstams “*ar nodomu (tīši) vai aiz neuzmanības izdarīts kaitīgs nodarījums [..]*”, savukārt saskaņā ar Latvijas APK 9. panta pirmo daļu “*par administratīvo pārkāpumu atzīstama prettiesiska, vainojama (ar nodomu vai aiz neuzmanības izdarīta) darbība vai bezdarbība [..]*”. Galvenā atšķirība starp administratīvo un kriminālatbildību ir tā, ka pirmajā gadījumā atbildība iestājas par prettiesisku darbību (vai bezdarbību), bet otrajā gadījumā – par kaitīgu nodarījumu. Kriminālatbildības pamatā ir nodarījuma kaitīgais raksturs, kas ir izšķirošs atbildības līmeņa noteikšanā par katru konkrēto nodarījumu. A. Niedre norāda, ka kriminālsods no citiem sodiem atšķiras ar to, ka “*šis sods ir sekas noziedzīgam, bet nevis kādam citam mazāk kaitīgam nodarījumam*”.²⁸ Piemērojot administratīvo sodu par nodarījumu, kurš pēc savas būtības ir atzīstams par noziedzīgu, netiek

²⁵ 1903. g. 22. marta Sodū likumi. Tulkojums ar paskaidrojumiem un ar motīviem par Latvijas valdības laikā izdotiem grozījumiem. Tieslietu ministrijas sevišķas komisijas sagatavojumā. Ceturtais izdevums. Rīga: Valsts tipogrāfija, 1931, 128. lpp.

²⁶ Grozījums Krimināllikumā: likumprojekts (Lp0295), 2. lpp. 2007. gada 9. marts. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS/SaeimaLIVS.nsf/0/99AC05345AF968FDC22572A700429867?OpenDocument> [aplūkots 2015. gada 31. oktobrī].

²⁷ Turpat, 3. lpp.

²⁸ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs. Vispārīgā daļa. Rīga: firma “AFS”, 2007, 132.–133. lpp.

panākti kriminālsoda mērķi (KL 35. p.)²⁹ saistībā ar taisnīguma atjaunošanu lietā un sabiedrības drošības aizsardzību. Saskaņā ar vispārējās pozitīvās prevencijas teoriju – lai sodu varētu uzskatīt par leģitīmu, tā mērķim jābūt svarīgākam par taisnīguma atjaunošanu.³⁰ H. Fristers norāda, ka mērķim jāpamato saikne starp soda mēru un neievēroto tiesību smagumu, un šīm prasībām atbilst soda funkcija, kas vērsta uz sabiedrības pamatvērtību aizsardzību, panākot, ka sabiedrībā saglabājas tiesību normu obligātuma atzišana no morālā viedokļa, neskatoties uz izdarīto noziegumu un normas pārkāpumu. Tātad kriminālsoda virsmērķis atbilstoši vispārējās pozitīvās prevencijas teorijai ir sabiedrības pamatvērtību aizsardzība, kas sevī ietver ne tikai drošību, bet arī visas cilvēka nedalāmās pamattiesības un pamatbrīvības. Kriminālsoda nepieciešamību pamato arī tas apstāklis, ka cilvēkus var pārliecināt tikai ar darbiem, nevis vārdiem, un tāpēc ir nepieciešama reakcija uz noziegumu, kas izpaužas darbības veidā, kas apstiprina pārkāptas tiesību normas spēkā esamību, un vainīgā persona saņem savam nodarījumam atbilstošu sodu.³¹ Lai atzītu vienu nodarījumu par noziedzīgu, bet citu par mazāk kaitīgu, ir nepieciešams ne tikai rūpīgs seku izvērtējums, bet arī precīza apdraudējuma objekta identificēšana. Vispārējais apdraudējuma objekts ir noteicošais atbildības līmeņa noteikšanā par katru nodarījumu. KL 145. panta grupas objekts ir personas pamattiesības un pamatbrīvības, un tas prasa minētās kategorijas nodarījumu kaitīgā rakstura apzināšanos. Nodarījuma seku kaitīguma rūpīga izvērtēšana privātās dzīves neaizskaramības kontekstā nepieciešama, lai personas datu jomā *mazāk kaitīgie* nodarījumi tiktu nošķirti no *noziedzīgiem* nodarījumiem.

Kopsavilkums

Fiziskas personas dati ir KL 145. pantā paredzētā noziedzīgā nodarījuma priekšmets, bet minētās normas grupas objekts ir personas pamattiesības un pamatbrīvības. Personas dati kā viens no privātās dzīves elementiem ieņem nozīmīgu vietu starp citām ar likumu aizsargātām interesēm. Datu apdraudējumu par ievērojamu nosaka to atrašanās vieta tiesību sistēmā.

Par fiziskās personas datiem tiek atzīta “*jebkāda informācija*” par personu. Šī pieeja atšķiras no agrākās izpratnes par to, kādas ziņas par personu ir vai nav aizsardzības vērtas. Vēsturiski nostiprinājušies atšķirīgi uzskati par aizsargājamiem datiem, iespējams, ir viens no iemesliem, kas liedz efektīvi realizēt personu privātumā ietilpstošo datu aizsardzību.

2009. gada KL grozījumu mērķis saistībā ar KL 145. panta izteikšanu jaunā redakcijā bija *atdzīvināt* normu, paplašinot tās saturu, taču likuma grozījumi gaidīto rezultātu nesniedza. Jēdzienu “svešs noslēpums” un “personas dati” saturu salīdzinoša analīze ļautu noskaidrot, kas Latvijā tradicionāli un vēsturiski uzskatāms par aizsardzības vērtu noslēpumu, un identificēt iespējamus šķēršļus, kas kavē KL 145. panta piemērošanu praksē.

²⁹ Krimināllikums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 8. jūlijs, Nr. 199/200.

³⁰ Фристер Г. Уголовное право Германии. Общая часть = Strafrecht. Allgemeiner Teil: Перевод с немецкого. 5-е издание. Москва: Инфотропик Медиа, 2013, с. 34.

³¹ *Ibid.*, с. 35.

**CIVILTIESISKO ZINĀTŅU
SEKCIJA**

**“VIDES UN PROCESUĀLO TIESĪBU
AKTUĀLĀS PROBLĒMAS”**

ATZIŅAS PAR AKTUĀLO TIESU PRAKSI MAKSĀTNESPĒJAS JOMĀ

OBSERVATIONS ON CURRENT INSOLVENCY CASE LAW ISSUES

Gaidis Bērziņš, Mg. iur.

LU Juridiskās fakultātes Civiltiesisko zinātņu katedras lektors

Summary

The author of the work evaluates current judicial practice in the field of insolvency, paying special attention to the judicial practice regarding Insolvency proceedings of natural persons. The author has carried out an ex-post evaluation of the insolvency proceedings concerning the legal framework for the application in judicial practice, looking at the will of the legislator in the specific law-making process. The study also contains certain proposals to the legislature.

Atslēgvārdi: valsts amatpersonas, kreditoru prasījumu pieteikšana, fiziskās personas maksātnespējas process, bankrota procedūra, saistību dzēšanas process.

Keywords: government officials, notification of creditors claims, natural persons insolvency proceedings, bankruptcy proceedings, procedure of extinguishing obligations.

Darbā vērtēta aktuālā tiesu prakse maksātnespējas jomā, īpašu uzmanību pievēršot tiesu praksei fiziskās personas maksātnespējas procesā. Veikts *ex post* izvērtējums attiecīgā maksātnespējas procesa tiesiskā regulējuma piemērošanai tiesu praksē, aplūkojot arī likumdevēja gribu konkrētās tiesību normas pieņemšanas procesā. Veiktais pētījums satur arī atsevišķus priekšlikumus likumdevējam.

Zvērināta advokāta neatkarības principa nodrošināšana, kad tas kļūst par valsts amatpersonu – maksātnespējas procesa administratoru

Nenoliedzami, ka viens no būtiskākajiem pēdējā laika tiesu nolēmumiem, kas netieši ietekmē jebkuru maksātnespējas procesu, kurā par administratoru iecelta persona, kas vienlaikus ir zvērināts advokāts, ir Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2015. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2015-03-01, kurā tika lemts par 2014. gada 25. septembra likuma “Grozījumi Maksātnespējas likumā” 2. panta un 2014. gada 30. oktobra likuma “Grozījumi likumā “Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā”” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. pantam un 106. panta pirmajam teikumam.¹

¹ Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2015. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2015-03-01. Pieejams: http://www.satv.tiesas.gov.lv/upload/spriedums_2015-03-01.pdf [aplūkots 2016. gada 6. janvārī].

Satversmes tiesa atzina 2014. gada 25. septembra likuma "Grozījumi Maksātnešpējas likumā" 2. pantu un 2014. gada 30. oktobra likuma "Grozījumi likumā "Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā"" grozījumus, cik-tāl tie nenodrošina maksātnešpējas procesa administratoriem, kuri vienlaikus ir arī advokāti, profesionālās darbības garantijas izvēlētās nodarbošanās saglabāšanai, par neatbilstošiem Latvijas Republikas Satversmes 106. panta pirmajam teikumam.²

Spriedumā Satversmes tiesa cita starpā ir norādījusi, ka *"[...] Satversme neliedz likumdevējam noteikt, kuras personas interešu konflikta likuma izpratnē ir valsts amatpersonas. Tomēr likumdevējam, nosakot valsts amatpersonām saistošus ierobežojumus, aizliegumus un pienākumus, ir jāizvērtē, vai netiek nesamērīgi ierobežotas personas pamattiesības, tostarp Satversmes 106. pantā noteiktās tiesības"*.³

Jāatzīst, ka no likumdevēja puses šāda izvērtēšana nav bijusi pietiekama. Attiecīgais priekšlikums likumam "Grozījumi Maksātnešpējas likumā", kas paredzēja amata darbībā maksātnešpējas procesa administratorus pielīdzināt valsts amatpersonām, tika iesniegts uz 3. lasījumu. Tā iesniedzējs deputāts Andrejs Judins, uzstājoties debatēs Saeimas sēdē, kurā tika skatīts šis priekšlikums, cita starpā norādīja: *"[...] man gribētos atgādināt, ka Maksātnešpējas likums regulē situāciju, kad ir kāda uzņēmēj sabiedrība, varbūt arī fiziska persona, kura nav spējīga izpildīt savas saistības. [...] Un maksātnešpējas administrators ir cilvēks, kas ir aicināts šo problēmu risināt. Viņam atsevišķos gadījumos ir tiesības lemt par miljoniem eiro vērtu mantu. No viņa lēmuma ir atkarīgs, vai ieinteresētās puses saņems apmierinājumu vai nē. Tātad tas viss notiek tādēļ, ka valsts viņam uzticējusi attiecīgo funkciju. Jautājums: vai tautai, vai valstij ir tiesības kontrolēt viņa darbību? Mana atbilde – jā. [...] mums ir tiesības zināt par viņa ienākumiem, proti, viņam būs jāizpilda deklarācija. Un šim cilvēkam ir jāievēro ierobežojumi, kas ir noteikti valsts amatpersonai."*⁴ Iepazīstoties ar attiecīgās Saeimas sēdes stenogrammu, redzams, ka priekšlikuma iesniedzējs nav vērtējis iespējamos riskus, kas varētu rasties, attiecinot šo normatīvo regulējumu uz zvērīnātiem advokātiem.

Šī raksta autors, uzstājoties Saeimas sēdē, kurā tika skatīts deputāta Andreja Judina priekšlikums, pauda viedokli, ka gadījumā, ja *"[...] zvērīnāti advokāti kā maksātnešpējas procesa administratori tiktu pielīdzināti valsts amatpersonām, [...] tas, iespējams, radītu pretrunu ar Advokatūras likumu"*.⁵ No Satversmes tiesas sprieduma ir redzams, ka raksta autora bažas savā ziņā ir piepildījušās.

Šobrīd likumdevējam ir izvirzīti sarežģīti uzdevumi. Visupirms – kā nodrošināt Advokatūras likumā ietvertā advokāta neatkarības principa⁶ ievērošanu valsts amatpersonas statusa saglabāšanas gadījumā. Satversmes tiesa ir norādījusi tikai iespējamus virzienus šī uzdevuma risinājumiem, taču pilnīgas atbildes nav sniegtas. Tāpat aktuāls, autoraprāt, ir arī jautājums – vai maz ir iespējams saglabāt valsts amatpersonas statusu zvērīnātiem advokātiem ar piemērojamiem izņēmumiem, pilnībā to nedegradējot. Būtisks ir arī jautājums, vai pat īpaši noteikta deklarēšanas kārtība neapdraud Advokatūras likuma normas un vienu no vispārējiem

² Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2015. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2015-03-01. Pieejams: http://www.satv.ties.gov.lv/upload/spriedums_2015-03-01.pdf [aplūkots 2016. gada 6. janvārī].

³ Turpat, 16. punkts.

⁴ 2015. gada 12. februāra Saeimas sēdes stenogramma. Pieejama: <http://titania.saeima.lv/LIVS12/saeimalivs12.nsf/0/4A3379889DEAA9C1C2257DF200408CE9?OpenDocument> [aplūkota 2016. gada 15. janvārī].

⁵ Turpat.

⁶ Latvijas Republikas Advokatūras likums, 6. pants. *Ziņotājs*, 1993. 19. augusts, Nr. 28.

tiesību principiem tiesas darbībā – tiesas un tās orgānu neatkarību un padotību tikai likumam.⁷ Šāds apdraudējums, autoraprāt, visdrīzāk pastāv.

Iepriekš juridiskajā literatūrā⁸ paustās šaubas par zvērinātu advokātu iespējām atbilstoši advokatūras būtībai ilgstoši apvienot advokāta darbību ar citu nodarbošanos, ja šis amats sevī ietver pielīdzināšanu valsts amatpersonas statusam, joprojām nav kļiedētas. Zīmīgi, ka Maksātnespējas administrācija Valsts ieņēmumu dienestam ir iesniegusi tikai to valsts amatpersonu (administratoru) sarakstu, kuri vienlaikus nav zvērināti advokāti vai zvērinātu advokātu palīgi.⁹ Paralēli tam Tieslietu ministrija ir sagatavojusi un iesniegusi Saeimā priekšlikumus grozījumiem likumā “Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā”, kas paredz zvērinātiem advokātiem savās valsts amatpersonu deklarācijās norādīt tikai daļu informācijas.¹⁰ Tieslietu ministrijas ieskatā Satversmes tiesas sprieduma realizācija gan samazinās valsts amatpersonas darbības kompleksā regulējuma efektivitāti attiecībā uz personām, kuru deklarācijā norādāmo ziņu apjoms būs atšķirīgs no vispārējā spēkā esošā likuma regulējuma.¹¹ Neraugoties uz šo apsvērumu, Tieslietu ministrija publiski ir paudusi apņemšanos par to, ka no amatpersonas statusa izvairīties neizdosies.¹² Tiesa gan Saeima, vismaz pagaidām, ideju par daļēju informācijas norādīšanu nav atbalstījusi.

2016. gada 4. februārī Saeima steidzamības kārtībā pieņēma grozījumus likumā “Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā”, kas paredz valsts amatpersonām, kuras vienlaikus ir arī advokāti, valsts amatpersonas deklarācijas, kuru iesniedz, stājoties amatā, iesniegšanas termiņu skaitīt no 2016. gada 1. septembra.¹³ Tādējādi Satversmes tiesas sprieduma pilnīgas realizācijas jautājums joprojām ir aktuāls.

Kreditora prasījuma neiesniegšanas sekas

Maksātnespējas likuma 73. pants noteic, ka kreditoru prasījumi pret parādnieku iesniedzami administratoram mēneša laikā no dienas, kad maksātnespējas reģistrā izdarīts ieraksts par parādnieka maksātnespējas procesa pasludināšanu. Savukārt, ja kreditors nokavējis minēto prasījumu iesniegšanas termiņu, viņš savu prasījumu pret parādnieku var iesniegt termiņā, kas nav ilgāks par sešiem mēnešiem no dienas, kad maksātnespējas reģistrā izdarīts ieraksts par parādnieka maksātnespējas procesa pasludināšanu, bet ne vēlāk kā līdz dienai, kad likumā noteiktajā kārtībā sastādīts kreditoru prasījumu apmierināšanas plāns. Pēc šā termiņa iestājas noilgums, līdz ar to kreditors zaudē kreditora statusu un savas prasījuma tiesības pret parādnieku.¹⁴ Kā redzams, minētās sekas var iestāties arī ātrāk nekā

⁷ Muciņš L. Valsts amatpersonas statuss maksātnespējas administratoriem: problemātiskie aspekti. *Jurista Vārds*, 2015. 1. decembris, Nr. 47 (899), 16. lpp.

⁸ Cers O. Valsts amatpersonas statusa problemātika maksātnespējas procesa administratora profesijas kontekstā. *Jurista Vārds*, 2015. 3. marts, Nr. 9 (861), 17., 18. lpp.

⁹ Skat.: <http://www.mna.gov.lv/lv/aktualitates/435/> [aplūkots 2016. gada 18. janvārī].

¹⁰ Skat.: [http://titania.saeima.lv/livs/saeimasnotikumi.nsf/0/cc9469e2a82bef25c2257f41003f4698/\\$FILE/TM_2_177-12_16.pdf](http://titania.saeima.lv/livs/saeimasnotikumi.nsf/0/cc9469e2a82bef25c2257f41003f4698/$FILE/TM_2_177-12_16.pdf) [aplūkots 2016. gada 28. janvārī].

¹¹ Turpat.

¹² Pankovska E. No amatpersonu statusa izvairīties neizdosies. *Dienas Bizness*, 2016. 16. janvāris.

¹³ Skat.: [http://titania.saeima.lv/LIVS12/saeimalivs12.nsf/0/b9795f1157a49d10c2257f4f002ed077/\\$FILE/saeimas_sedei_2las_501.pdf](http://titania.saeima.lv/LIVS12/saeimalivs12.nsf/0/b9795f1157a49d10c2257f4f002ed077/$FILE/saeimas_sedei_2las_501.pdf) [aplūkots 2016. gada 4. februārī].

¹⁴ Maksātnespējas likums, 73. pants 1. un 2. daļa. *Latvijas Vēstnesis*, 2010. 6. augusts, Nr. 124 (4316).

pēc sešiem mēnešiem. Šāda kārtība piemērojama gan juridiskās personas, gan fiziskās personas maksātnespējas procesā.¹⁵

Likumdevēja griba un mērķis šīs kārtības noteikšanai cita starpā daļēji ir atrodams Saeimas stenogrammā – “[...] var izdarīt secinājumu, ka Maksātnespējas likumā ir ieviests prekluzīvs termiņš ar mērķi dot kreditoram iespēju precīzi noteiktā termiņā izmantot savas tiesības, bet to neizmantošanas gadījumā rēķināties ar liktenīgām sekām – prasījuma tiesību zaudēšanu, kā rezultātā [...] izbeidzas pamatsaisība un arī papildu jeb tā sauktās blakusaisības [...]”¹⁶.

Šādu pieeju ir akcentējusi arī Augstākā tiesa. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departaments, 2014. gada 8. aprīļa spriedumā lietā Nr. SKC-117/2014 vērtējot kreditoru prasījumu iesniegšanas kārtību pret maksātnespējīgu parādnieku un tās neievērošanas sekas, atzina, ka kreditoru prasījumu, kas vērsti pret maksātnespējīgo parādnieku (gan fizisko, gan juridisko personu), iesniegšanu likumdevējs aprobežojis ar saīsinātu termiņu (Maksātnespējas likuma 73. panta pirmā un otrā daļa), kurš ir materiāli prekluzīvs jeb likumisks termiņš un kura atjaunošana tiesību normās nav paredzēta, atšķirībā no procesuāli tiesiskā termiņa, kuru saskaņā ar Civilprocesa likuma 51. pantu tiesa vai tiesnesis var atjaunot. Strīdos par kreditora prasījumiem pret maksātnespējīgu parādnieku piemērojamas Maksātnespējas likuma speciālās tiesību normas, kas noteic speciālu kārtību, kādā piesakāmi kreditoru prasījumi un kuru neievērojot kreditoram jāreķinās ar nelabvēlīgām sekām – noilguma iestāšanos. Minēto negroza apstākļi, ka kreditors, apejot Maksātnespējas likumā noteikto prasījumu pieteikšanas kārtību, pirms vai pēc parādnieka maksātnespējas procesa pasludināšanas cēlis prasību tiesā.¹⁷ Var izteikt apgalvojumu par to, ka šī atziņa tiesu praksē ir nostiprinājusies.¹⁸ Savukārt jautājums par kreditora nokavējuma sekām gadījumā, ja parādnieka rīcība ir bijusi ļaunā ticībā, un šīs rīcības sekām, jāvērtē atsevišķi.

Kreditora prasījuma neiesniegšanas sekas attiecībā uz blakus tiesībām

Tiesu praksē joprojām aktuāls ir jautājums par blakus tiesību spēkā esamību gadījumā, ja kreditors savu prasījumu Maksātnespējas likuma noteiktajā kārtībā¹⁹ nepiesaka. Var piekrist tam, ka Maksātnespējas likums neparedz izņēmumus attiecībā uz kreditoru, kura prasījuma tiesības nodrošinātas ar zemesgrāmatā ierakstītu hipotēku. Ķīlas tiesības spēks ir pilnībā atkarīgs no galvenās saistības – prasījuma. Ja prasījums izbeidzās ar noteiktu termiņu, izbeidzās arī ķīlas tiesība.²⁰ Minētais izriet arī no Civillikuma 1283. panta, kas nosaka, ka ķīlas tiesība kā blakus tiesība sava spēka ziņā ir atkarīga no prasījuma spēka. Tādējādi, ja prasījums izbeidzās

¹⁵ Maksātnespējas likums, 141. pants 1. un 1¹ daļa. *Latvijas Vēstnesis*, 2010. 6. augusts, Nr. 124 (4316).

¹⁶ 2013. gada 28. novembra Saeimas sēdes stenogramma. Pieejama: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/7876119C89AFD530C2257D780038A223?OpenDocument> [aplūkots 2016. gada 14. janvārī].

¹⁷ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2014. gada 8. aprīļa spriedums lietā Nr. SKC-117/2014. Pieejams: http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/hronologiska-seciba_1/2014/ [aplūkots 2016. gada 6. janvārī].

¹⁸ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2014. gada 16. aprīļa spriedums lietā Nr. SKC-53/2014. Nav publicēts, nav pieejams.

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2015. gada 15. janvāra rīcības sēdes lēmums lietā Nr. SKC-582/2015. Nav publicēts, nav pieejams.

¹⁹ Maksātnespējas likums, 73. pants. *Latvijas Vēstnesis*, 2010. 6. augusts, Nr. 124 (4316).

²⁰ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2015. gada 2. novembra spriedums lietā Nr. SKC-0232/2015. Nav publicēts, nav pieejams.

ar noteiktu termiņu vai nosacījumu, izbeidzās arī ķīlas tiesība. Tas nozīmē, ka arī nodrošinātajam kreditoram, nevērīgi attiecoties pret savām tiesībām saņemt nodibināto saistību izpildījumu, jārēķinās ar nelabvēlīgām sekām – noilguma iestāšanos.

Līdzīga atziņa paužama par galvojuma spēkā esamību. Civillikuma 1712. pants nosaka, ka galvojums izbeidzās ar ikvienu notikumu, kas atsvabina galveno parādnieku. Nav šaubu par to, ka kreditora tiesību neizmantošana Maksātnespējas likumā noteiktajā kārtībā atsvabina parādnieku no pienākuma izpildīt saistību, līdz ar to nevarētu būt arī šaubas par to, ka šādā gadījumā galvojuma saistība beidz pastāvēt. Minētais ir skatāms kopsakarā ar Civillikuma 1714. pantu, kas nosaka, ka galvnieks atsvabinās no savas atbildības, kad kreditors rīkojies nolaidīgi, izdarot piedziņu no parādnieka, un pielaidis pēc apstākļiem neatvainojamu vilcinājumu.

Šādas atziņas oponenti varētu izteikt apgalvojumu par to, ka Civillikuma 1712. pantā ietvertais jēdziens “notikums” nebūtu traktējams kā saistību izpildījums kreditoram. Tam daļēji var piekrist. Tas tiešām nav saistību izpildījums. Taču kreditora nokavējums, ko varētu apzīmēt arī ar vārdiem “bezdarbība savu tiesību izmantošanā pret parādnieku”, nevar piešķirt kreditoram kādas “papildu tiesības”, kas ļautu uzskatīt, ka akcesoritātes principam kreditora bezdarbības gadījumā nav nekādas tiesiskas nozīmes, atsaucoties uz pārprastu galvojuma mērķi, proti, galvnieka pienākumu atbildēt pat tad, ja kreditors ir rīkojies nolaidīgi pret savām tiesībām saņemt prasījuma apmierinājumu no parādnieka.

Kreditora prasījuma neiesniegšanas sekas fiziskās personas maksātnespējas procesā

Civilprocesa likuma 363.³⁶ pants nosaka, ka tiesa pieņem lēmumu par fiziskās personas maksātnespējas procesa izbeigšanu, ja bankrota procedūras laikā nav iesniegti kreditoru prasījumi atbilstoši Maksātnespējas likumā noteiktajiem termiņiem, vienlaikus izbeidzot arī bankrota procedūru.²¹ Ja tiesa, izbeidzot bankrota procedūru, konstatē, ka parādnieka saistības ir noilgušas Maksātnespējas likumā noteiktajā kārtībā, tā vienlaikus pieņem lēmumu par fiziskās personas maksātnespējas procesa izbeigšanu.²²

Civilprocesa likums neuzliek par pienākumu tiesai noskaidrot visus parādnieka kreditorus.

Civilprocesa likums nosaka, ka fiziskās personas maksātnespējas procesa pieņemšanā cita starpā norāda arī visu termiņā neizpildīto saistību kopējo summu un visu to saistību kopējo summu, kuru izpildes termiņš iestāsies gada laikā.²³ Savukārt kreditoriem ir tiesības iesniegt savus prasījumus Maksātnespējas likuma 73. pantā noteiktajā kārtībā.

Lemjot par fiziskās personas maksātnespējas procesa izbeigšanu, ja bankrota procedūras laikā nav iesniegti kreditoru prasījumi, tiesa atsaučās uz pieteikumā norādītajām saistībām pret kreditoru, konstatējot, ka konkrētais kreditors nav

²¹ Civilprocesa likums 363.³⁶ panta 1. daļa 7. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 3. novembris, Nr. 326/330 (1387/1391); *Ziņotājs*, 1998. 3. decembris, Nr. 23.

²² Turpat, 363.²⁹ panta (2³) daļa.

²³ Civilprocesa likums 363.²³ panta 1. daļa, 3. un 4. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 3. novembris, Nr. 326/330 (1387/1391); *Ziņotājs*, 1998. 3. decembris, Nr. 23.

izmantojīs Maksātnespējas likuma 73. pantā noteiktās tiesības. Par apliecinājumu tam visdrīzāk būs maksātnespējas pieteikumā norādītās ziņas un tam pievienotie pierādījumi, kā arī administratora paziņojums par to, ka parādnieka maksātnespējas procesā nav saņemts neviens kreditora prasījums.²⁴ Šādā situācijā ir pamats atzīt, ka prasījuma tiesībām ir iestājies noilgums.²⁵ Tiesu praksē ir atrodamas atziņas par to, ka šādos gadījumos konkrēto kreditoru prasījuma tiesības pret parādnieku atzīstamas par noilgušām.²⁶ Tas nozīmē, ka gadījumā, ja parādnieks savā pieteikumā nenorāda kādu kreditoru, kas maksātnespējas procesa laikā neizmanto savas tiesības pieteikt kreditora prasījumu, tiesa neatzīs, ka konkrētās prasījuma tiesības ir noilgušas.

Kā redzams, likumdevējs nav imperatīvi noteicis to, ka parādniekam fiziskās personas maksātnespējas procesa pieteikumā būtu jānorāda precīzs kreditoru saraksts. Tomēr no tiesu prakses redzams, ka vairumā gadījumu šāds uzskaitījums no parādnieka puses tiek veikts. Var izdarīt secinājumu, ka uzskaitījuma mērķis ir maksātnespējas procesa pazīmes²⁷ pierādīšana. Taču, lai risinātu jautājumu, kā rīkoties tajos gadījumos, kad kāda saistība tomēr netiek norādīta tā iemesla dēļ, ka tas nav likumā precīzi noteikts, Civilprocesa likumā būtu nosakāms, ka fiziskās personas maksātnespējas pieteikumā jānorāda visas neizpildītās saistības, attiecīgi tās uzskaitot.

Maksātnespējas likumā noteiktais labticības princips²⁸ arī šobrīd netieši uzliek par pienākumu parādniekam pieteikumā norādīt visas neizpildītās saistības, jo šāda rīcība, neapšaubāmi, atbilst šim principam, kas savukārt dod tiesības parādniekam nepildīt saistības, par kurām kreditors nav izteicis savu interesi. Par šim principam neatbilstošām varētu tikt uzskatītas situācijas, kurās parādnieks pats neuzrādītu savus kreditorus, atsaucoties tikai uz maksātnespējas reģistrā publiski pieejamām ziņām par maksātnespējas pasludināšanu un kreditoru tiesībām pieteikt savus prasījumus, un pretendētu uz saistību nepildīšanas (dzēšanas) tiesību. Tiesu praksē gan atrodami gadījumi, kad tiesa atzīst, ka Maksātnespējas likuma 73. panta pirmajā un otrajā daļā noteiktā termiņa neievērošanas sekas ir arī tiem kreditoriem, kas par tādiem bija pirms parādnieka maksātnespējas procesa pasludināšanas un kuri netika norādīti pieteikumā, kuri savus prasījumus nepieteica. Tiesa ir izdarījusi secinājumu par to, ka Maksātnespējas likums neparedz sekas parādniekam, ja gadījumā piesakās vairāk kreditoru, nekā tika norādīts pieteikumā. No tā tiesa ir izdarījusi nākamo secinājumu, ka prasījumu tiesību zaudēšana attiecas uz visiem iespējamiem kreditoriem.²⁹ Formāli šādam tiesas secinājumam var piekrist. Likumdevējs tiešām nav paredzējis sekas gadījumā, ja parādnieks par kāda kreditora esamību ir noklusējis. Tomēr šāda tiesas atziņa, autoraprāt, var nonākt pretrunā ar labticības principu un fiziskās personas maksātnespējas procesa mērķi³⁰.

²⁴ Ogres rajona tiesas 2015. gada 8. aprīļa lēmums lietā Nr. C24159214, lietas arhīva Nr. C-0702-15. Nav publicēts, nav pieejams.

²⁵ Rīgas rajona tiesas 2015. gada 9. jūnija lēmums lietā Nr. C33429614, lietas arhīva Nr. C-1417-15. Nav publicēts, nav pieejams.

²⁶ Rīgas rajona tiesas 2015. gada 13. aprīļa lēmums lietā Nr. C33426814, lietas arhīva Nr. C-1394-15. Nav publicēts, nav pieejams.

²⁷ Maksātnespējas likums, 129. pants 1. daļa, *Latvijas Vēstnesis*, 2010. 6. augusts, Nr. 124 (4316).

²⁸ Turpat, 6. pants 8. punkts.

²⁹ Daugavpils tiesas 2015. gada 12. augusta lēmums lietā Nr. C12174215. Nav publicēts, nav pieejams.

³⁰ Maksātnespējas likums, 5. pants 1. daļa. *Latvijas Vēstnesis*, 2010. 6. augusts, Nr. 124 (4316).

Fiziskas personas maksātnespējas procesa izbeigšana

Gadījumos, kad administrators vērsās tiesā ar pieteikumu par bankrota procedūras pabeigšanu un maksātnespējas procesa izbeigšanu, tiesas pienākums cita starpā ir pārliecināties, vai Maksātnespējas likumā noteiktajā kārtībā ir pārdota parādnieka manta. Tiesu praksē ir gadījumi, kad administrators norāda tiesai, ka parādnieks administratoram mantu nav nodevis, sniedzis pretrunīgas ziņas par mantas atrašanās vietu, līdz ar to nav bijis iespējams to pārdot. Šādās situācijās tiesas ir paudušas uzskatu, ka parādnieks maksātnespējas procesu izmanto ļaunprātīgi³¹, norādot, ka parādnieks maksātnespējas procesu izmanto tam neparedzētam mērķim, tas ir – parādnieks nav tendēts uz kreditoru prasījumu apmierināšanu, bet tikai uz saistību izpildes termiņa apturēšanu.³² Jānorāda, ka prakse³³ ir iezīmējušies gadījumi, kad parādnieks vairākkārt ir ticis pasludināts par maksātnespējīgu un maksātnespējas process ticis izbeigts pienākumu nepildīšanas dēļ.

Šādi fakti norāda uz tendenci, kas, nepašaubāmi, ir pretrunā ar fiziskās personas maksātnespējas mērķi. Lai izvairītos no gadījumiem, kuros parādnieks, panākot maksātnespējas pasludināšanu, faktiski ir tendēts tikai uz saistību izpildes termiņa apturēšanu, apsverams būtu ierobežojums (piemēram, viena gada laikā) noteikt aizliegumu atkārtota maksātnespējas procesa pieteikuma iesniegšanai. Šāds ierobežojums būtu nosakāms gadījumā, ja tiesa konstatētu parādnieka ļaunprātīgu rīcību.

Papildus norādāms, ka šāda pienākuma nepildīšanas konstatēšana atbilstoši Civilprocesa likuma 363.³⁶ panta pirmās daļas 4. punktam ir pamats maksātnespējas procesa izbeigšanai, nepabeidzot bankrota procedūru.

Savukārt par klasiskākajiem iemesliem bankrota procedūras pabeigšanai un maksātnespējas procesa izbeigšanai var uzskatīt parādnieka ienākumu slēpšanu³⁴, nereaģēšanu uz administratora rīkojumiem³⁵, tādu darījumu slēgšanu maksātnespējas procesa laikā, kas radījuši papildu zaudējumus kreditoriem³⁶, tādu darījumu slēgšanu pirms maksātnespējas pasludināšanas, ar kuriem parādnieks ir radījis zaudējumus kreditoriem³⁷, un tamlīdzīgu parādnieka rīcību, kas nav savienojama ar fiziskās personas maksātnespējas procesa mērķi.

Praksē sastopami arī gadījumi, kad parādnieks saistību dzēšanas plānu nav sastādījis, jo nevēlas izmantot šādas tiesības.³⁸ Šāda nevēlēšanās var izpausties arī kā tiesību iesniegt saistību dzēšanas plānu neizmantošana arī tad, ja administrators parādniekam papildus ir norādījis uz šādu tiesību izmantošanas iespēju.³⁹

³¹ Rīgas rajona tiesas 2015. gada 9. marta lēmums lietā Nr. C33360213. Nav publicēts, nav pieejams.

³² Rīgas rajona tiesas 2015. gada 3. marta lēmums lietā Nr. C33436514. Nav publicēts, nav pieejams.

³³ Rīgas rajona tiesas 2015. gada 9. janvāra lēmums lietā Nr. C33518313. Nav publicēts, nav pieejams.

³⁴ Ogres rajona tiesas 2015. gada 12. maija lēmums lietā Nr. 24158614, nav publicēts, nav pieejams; Bauskas rajona tiesas 2015. gada 15. jūlija lēmums lietā Nr. C10074114, nav publicēts, nav pieejams; Talsu rajona tiesas 2015. gada 29. septembra lēmums lietā Nr. C36054411, nav publicēts, nav pieejams; Rīgas rajona tiesas 2015. gada 21. oktobra lēmums lietā Nr. C35116414, nav publicēts, nav pieejams.

³⁵ Liepājas tiesas 2014. gada 7. februāra lēmums lietā Nr. C20317613. Nav publicēts, nav pieejams.

³⁶ Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesas lēmumu lietā Nr. C31330413. Nav publicēts, nav pieejams.

³⁷ Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2015. gada 13. oktobra lēmums lietā Nr. C30366515/24. Nav publicēts, nav pieejams.

³⁸ Bauskas rajona tiesas 2015. gada 5. janvāra lēmums lietā Nr. C10070513. Nav publicēts, nav pieejams.

³⁹ Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesas 2015. gada 21. janvāra lēmums lietā Nr. C322519, nav publicēts, nav pieejams; Rīgas pilsētas Kurzemes rajona tiesas 2015. gada 6. oktobra lēmums lietā Nr. C28378714, nav publicēts, nav pieejams.

Šādos gadījumos tiesai ir pamats pabeigt parādnieka bankrota procedūru un izbeigt maksātnespējas procesu.

Bankrota procedūra ir pabeidzama un maksātnespējas process ir izbeidzams arī gadījumā, ja, pamatojoties uz Maksātnespējas likuma 133. panta pirmās daļas trešo punktu un Civilprocesa likuma 363.²⁷ panta otro daļu, par maksātnespējīgām vienlaicīgi pasludinātas vairākas ieinteresētās personas un visas šīs personas nesniedz administratoram maksātnespējas procesa norisei nepieciešamās ziņas vai nesedz maksātnespējas procesa izmaksas.⁴⁰

Civilprocesa likuma 363.³⁶ panta pirmās daļas otrais punkts nosaka, ka fiziskās personas maksātnespējas process izbeidzams gadījumā, ja parādnieks ir nokārtojies visas savas saistības. Gadījumā, ja parādnieka uzrādītie atsevišķie kreditori neiesniedz savus prasījumus likumā noteiktajā kārtībā, savukārt iesniegtie prasījumi tiek segti bankrota procedūras ietvaros, tiesai ir pamats pabeigt bankrota procedūru un izbeigt maksātnespējas procesu⁴¹, atzīstot, ka ir noilgušas konkrēto kreditoru prasījuma tiesības pret parādnieku.

Saistību dzēšanas procedūras izbeigšana fiziskas personas maksātnespējas procesā

Maksātnespējas likuma 160. panta 1. punkts nosaka, ka parādnieka pienākums ir pildīt fiziskas personas saistību dzēšanas plānu. Saskaņā ar Maksātnespējas likuma 164. panta otro daļu parādnieks netiek atbrīvots no fiziskas personas saistību dzēšanas plānā norādītajām atlikušajām saistībām, ja viņš nav veicis šajā plānā noteiktās darbības.

Laika posmā no attiecīgā regulējuma spēkā stāšanās līdz 2016. gada 6. janvārim tiesai ir izbeigušas 122 fiziskas personas maksātnespējas procesus, kā pamatu norādot to, ka parādnieks nepilda saistību dzēšanas plānu.⁴²

Veicot atsevišķu tiesu nolēmumu izvērtējumu, autors secina, ka salīdzinoši bieži savas Maksātnespējas likuma 165. panta trešajā daļā noteiktās tiesības vērsties tiesā ar pieteikumu par saistību dzēšanas procedūras izbeigšanu un maksātnespējas procesa izbeigšanu izmanto kreditori. Kreditora statusu, kas sevī ietver arī tiesības iesniegt šāda veida pieteikumu, tiesa konstatē no informācijas, kas ietverta saistību dzēšanas plānā.⁴³ Viens no pamatargumentiem šāda pieteikuma apmierināšanai ir balstīts uz faktu, ka parādnieks nepilda saistību dzēšanas plānu. Bieži saistību dzēšanas plāns nav pildīts vairāku mēnešu vai pat gadu garumā.⁴⁴ Atsevišķos gadījumos parādnieki, sniedzot tiesai paskaidrojumus, ir

⁴⁰ Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesas 2015. gada 8. oktobra lēmums lietā Nr. C31448613. Nav publicēts, nav pieejams.

⁴¹ Ogres rajona tiesas 2015. gada 25. marta lēmums lietā Nr. C24106415, nav publicēts, nav pieejams; Rīgas rajona tiesas 2015. gada 9. jūlija lēmums lietā Nr. C33457514, nav publicēts, nav pieejams.

⁴² Skat. https://ws.ur.gov.lv/urpubl?act=MNR_STAT&stat_id=552&tableorder=yes&tableorder=18&tablesequence=D [aplūkots 2016. gada 6. janvārī].

⁴³ Ogres rajona tiesas 2015. gada 23. oktobra lēmums lietā Nr. C24172414. Nav publicēts, nav pieejams.

⁴⁴ Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2015. gada 7. oktobra lēmums lietā Nr. C30548611. Nav publicēts, nav pieejams. Līdzīga situācija konstatējama arī Jelgavas tiesas 2015. gada 27. februāra lēmumā lietā Nr. C15175212. Nav publicēts, nav pieejams.

lūguši pagarināt norēķinu termiņu⁴⁵ vai norādījuši⁴⁶, ka veselības stāvoklis ir bijis tas iemesls, kas liedzis veikt kreditoriem saistību dzēšanas plānā noteiktos maksājumus. Šādos gadījumos uzskatāms, ka tiesa ir pamatoti atsaukusies uz Maksātnespējas likuma 162. panta sesto daļu, kas noteic, ka ar tiesas lēmumu vienu reizi saistību dzēšanas procedūras laikā uz termiņu, kas nepārsniedz vienu gadu, var uz pusi samazināt fiziskās personas saistību dzēšanas plānā paredzētos parādnieka maksājumus kreditoriem, ja parādnieks saistību dzēšanas procedūras laikā nespēj atrast algotu darbu vai ir kļuvis darbnespējīgs. Attiecīgajās lietās šādu tiesību parādnieks netika izmantojis.

Jānorāda, ka Maksātnespējas likums neparedz parādniekam patvaļīgi, bez attiecīgas saskaņošanas, pieļaut jebkādas, pat nenozīmīgas atkāpes no tiesas apstiprinātā fiziskās personas saistību dzēšanas plāna izpildes. Fiziskās personas maksātnespējas process ir brīvprātīgi piemērojams instruments savu saistību dzēšanai, līdz ar to fiziskai personai jārēķinās, ka tai būs jāpilda Maksātnespējas likuma nosacījumi. Ienākumu gūšanas faktors ir noteicošs fiziskās personas maksātnespējas procesa sekmīgā norisē. Tiesu praksē ir atzīts, ka maksātnespējas procesa aizsardzību var baudīt personas, kuras ir iekļuvušas finansiālās grūtībās un nespēj savas saistības izpildīt, bet viens no galvenajiem priekšnoteikumiem ir parādnieka vēlme pēc iespējas pilnīgāk apmierināt kreditora prasījumus un veikt visu nepieciešamo, lai gūtu ienākumus, no kuriem varētu veikt maksājumus kreditoriem.⁴⁷ Citu personu maksājumu veikšana parādnieka saistību izpildei neliecina par parādnieka vēlmi gūt ienākumus ar mērķi pēc iespējas pilnīgāk apmierināt kreditora prasījumus.

Pat gadījumos, kad nav pastāvējušas šaubas par to, ka parādnieks nav pildījis saistību dzēšanas plānu, tiesa savā lēmumā⁴⁸ ir atsaukusies uz Civillikuma 1838. pantu, kas nosaka, ka faktu par samaksas izdarišanu ir jāpierāda parādniekam.

Izskatāmajās lietās ir gadījumi⁴⁹, kad uz tiesas aicinājumu viedokli par iesniegto pieteikumu nav snieguši nedz parādnieks, nedz administrators. Šāda parādnieka rīcība ir subjektīva un katrā konkrētā gadījumā vērtējama, savukārt administratora nereaģēšana uz tiesas aicinājumu varētu tikt uzskatīta par administratora tiešo pienākumu nepildīšanu.

Praksē sastopami arī gadījumi⁵⁰, kad pats parādnieks lūdz izbeigt maksātnespējas procesu. Jāatzīst, ka parādnieka nevēlēšanās turpināt maksātnespējas procesu ir viņa subjektīva tiesība, kas ir atkarīga vienīgi no paša parādnieka gribas.

Ir gadījumi⁵¹, kad parādnieks saistību dzēšanas procedūras laikā ir pamanījis uzņemt jaunas saistības, kuru summa pārsniedz divas minimālās mēnešalgas, nesaskaņojot šādu darījumu slēgšanu ar administratoru. Pat tad, ja parādnieks kādā citā tiesvedības procesā ir noslēdzis izlīgumu, kas rada maksāšanas saistību

⁴⁵ Rīgas rajona tiesas 2015. gada 8. septembra lēmums lietā Nr. C33422911. Nav publicēts, nav pieejams.

⁴⁶ Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesas 2015. gada 9. septembra lēmums lietā Nr. C31515612. Nav publicēts, nav pieejams.

⁴⁷ Rīgas rajona tiesas 2015. gada 25. februāra lēmums lietā Nr. C33325814. Nav publicēts, nav pieejams.

⁴⁸ Rīgas Ziemeļu rajona tiesas 2015. gada 11. septembra lēmums lietā Nr. C32265913. Nav publicēts, nav pieejams.

⁴⁹ Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2015. gada 5. oktobra lēmums lietā Nr. C30713210. Nav publicēts, nav pieejams.

⁵⁰ Ventspils tiesas 2015. gada 16. oktobra lēmums lietā Nr. C40083613. Nav publicēts, nav pieejams.

⁵¹ Liepājas tiesas 2015. gada 1. oktobra lēmums lietā Nr. C20342111/12. Nav publicēts, nav pieejams.

virš divām minimālajām mēnešalgām, nesaskaņojot šādu rīcību ar administratoru, uzskatāms, ka parādnieks pārkāpis Maksātnespējas likuma 158. panta otrajā daļā noteikto aizliegumu. Šāda parādnieka rīcība ir uzskatāma par saistību dzēšanas procedūrā paredzēto pienākumu nepildīšanu, kas savukārt dod tiesības administratoram atbilstoši Maksātnespējas likuma 165. panta otrajai daļai iesniegt tiesā pieteikumu par saistību dzēšanas procedūras izbeigšanu. Tādas pašas sekas iestājas gadījumā, ja parādnieks ir izpildījis saistību pret kreditoru, kurš nav ietverts saistību dzēšanas plānā.⁵²

Administratora tiesības saņemt likumā noteikto vienreizējo atlīdzību

Iepriekš spēkā esošais normatīvais regulējums noteica, ka fiziskās personas maksātnespējas procesa piemērošanas priekšnoteikums ir līdzekļu pietiekamība administratora vienreizējās atlīdzības segšanai divu minimālo mēnešalgu apmērā.⁵³ Kā pierādījums līdzekļu pietiekamībai varēja būt, piemēram, bankas apstiprinājums par attiecīgo konta atlikumu parādniekam. Raksta autors jau iepriekš ir norādījis uz to, ka praksē visai bieži tika konstatētas situācijas, kurās sākotnēji parādnieka iemaksātā un tiesai uzrādītā naudas summa divu minimālo mēnešalgu apmērā vēlāk ir tikusi izmantota neatbilstoši mērķim – maksātnespējas procesa izmaksu segšanai.⁵⁴ Lūdzot pabeigt parādnieka bankrota procedūru (nepiemērojot saistību dzēšanas procedūru), administratori izmanto tiesību prasīt piedzīt no parādnieka attiecīgi neizmaksāto administratora atlīdzību. Šādu prasību izskatīšanā tiesu prakse atšķiras. Ir gadījumi, kad tiesa, konstatējot faktu par to, ka atlīdzība nav izmaksāta, lemj par atlīdzības piedziņu.⁵⁵ Ir sastopami arī gadījumi, kad tiesa vispār nav vērtējusi šādu pieteikto lūgumu, attiecīgi to neapmierinot.⁵⁶ Tiesai būtu jāvērtē šāds pieteiktais lūgums, un, ja vien netiek konstatēts strīds starp administratoru un parādnieku, tas būtu apmierināms. Šāda atziņa balstās uz procesuālās ekonomijas principu. Nešaubīgi, ka pat tad, ja tiesa šādu lūgumu neskata vai noraida, administratoram saglabāsies tiesības atkārtoti griezties tiesā ar pieteikumu par šādas prasības apmierināšanu.

Saistību dzēšana fiziskas personas maksātnespējas procesā

Ja parādnieks veicis fiziskās personas saistību dzēšanas plānā noteiktās darbības, pēc šā plāna darbības beigām atlikušās minētajā plānā norādītās šīs personas saistības tiek dzēstas un apturētās izpildu lietvedības par dzēsto saistību piedziņu tiek izbeigtas. Lēmumu par parādnieka atbrīvošanu no atlikušajām saistībām, kas

⁵² Talsu rajona tiesas 2015. gada 16. februāra lēmums lietā Nr. C36061711. Nav publicēts, nav pieejams.

⁵³ Maksātnespējas likums, 129. pants 2. daļa. Redakcija, kas bija spēkā līdz 2015. gada 1. janvārim, *Latvijas Vēstnesis*, 2010. 6. augusts, Nr. 124 (4316).

⁵⁴ Bērziņš G. Aktuālie grozījumi Maksātnespējas likumā: kas un kāpēc mainījies. *Jurista Vārds*, 2015. 3. marts, Nr. 9 (861), 13. lpp.

⁵⁵ Rīgas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2015. gada 10. marta lēmums lietā Nr. C30681813, nav publicēts, nav pieejams; Ogres rajona tiesas 2015. gada 25. augusta lēmums lietā Nr. C24151509, nav publicēts, nav pieejams.

⁵⁶ Rīgas rajona tiesas 2015. gada 30. maija lēmums lietā Nr. C30394714. Nav publicēts, nav pieejams.

norādītas fiziskās personas saistību dzēšanas plānā, pieņem tiesa, pabeidzot saistību dzēšanas procedūru.⁵⁷

Iepazīstoties ar vairākiem tiesu lēmumiem⁵⁸, var izdarīt secinājumu, ka nedz tiesa, nedz administrators, nedz arī kreditori nav izrādījuši interesi par to, vai parādnieks saistību dzēšanas procedūras laikā ir guvis ienākumus **atbilstoši savām spējām** ar mērķi apmierināt kreditoru prasījumus. Kā viens no pierādījumiem saistību dzēšanas procedūras izpildei ir kalpojuši parādnieka iesniegtie pierādījumi par maksājumu veikšanu kreditoriem.⁵⁹ Katra no procesā iesaistītajām personām, protams, var aizbildināties – tiesa, norādot, ka tā nav tiesas kompetence, administrators savukārt, aizbaidinoties ar faktu, ka kreditors to nav lūdzis izdarīt. Autoraprāt, šī parādnieka pienākuma izpildei nākotnē būtu jāpievērš daudz lielāka uzmanība. To iespējams noteikt kā obligātu tiesas pienākumu, lemjot par parādnieka atbrīvošanu no atlikušajām saistībām. Tas savukārt nozīmētu to, ka pierādījumu iesniegšanas pienākums būtu jānosaka pašam parādniekam, dodot iespēju administratoram izteikt arī savu viedokli. Šāds vērtējums nepārprotami sakristu ar fiziskās personas maksātspējas procesa mērķi.

Izvērtējot parādnieka pieteikumu, administratora viedokli, kreditoru iebildumus (ja tādi ir) un saistību dzēšanas plāna izpildi, tiesa lemj par parādnieka atbrīvošanu no konkrētām saistību dzēšanas plānā norādītajām atlikušajām saistībām, tiesas lēmuma rezolutīvajā daļā uzskaitot dzēstās saistības.⁶⁰ Jāatzīst, ka dzēsto saistību uzskaitījums joprojām nav viennozīmīgi nostiprinājies tiesu praksē. Tiesas turpina⁶¹ lēmuma rezolutīvajā daļā atsaukties uz atlikušajām saistību dzēšanas plānā norādītajām saistībām, kuras nav izpildītas saistību dzēšanas procedūras laikā, nenorādot to apmēru un kreditoru, pret kuru saistība tiek dzēsta. Ir gadījumi⁶², kad tiesas pat neatsaucas uz atlikušajām saistību dzēšanas plānā norādītajām saistībām, nolemjot dzēst saistības, kuras nav izpildītas saistību dzēšanas procedūras laikā.

Dzēsto saistību uzskaitījums fiziskai personai nākotnē neradīs problēmas pierādīt minēto faktu, savukārt tikai atsauce uz saistību dzēšanas plānu var radīt strīdus situācijas, kurās fiziskajai personai papildus nāksies pierādīt dzēstās saistības. Šāda situācija var rasties gadījumā, ja konkrētais kreditors apšaubā saistību dzēšanas faktu, lūdzot personai pierādīt, ka tieši dzēstā saistība ir bijusi norādīta tiesai iesniegtajā saistību dzēšanas plānā.

⁵⁷ Maksātspējas likums, 164. panta 1. un 3. daļa. *Latvijas Vēstnesis*, 2010. 6. augusts, Nr. 124 (4316).

⁵⁸ Tiesu nolēmumi, uz kuriem ir izdarītas atsauces attiecīgajā raksta nodaļā.

⁵⁹ Liepājas tiesas 2015. gada 27. oktobra lēmums lietā Nr. C20212213, nav publicēts, nav pieejams.

⁶⁰ Rīgas rajona 2015. gada 2. oktobra lēmums lietā Nr. C35074913, nav publicēts, nav pieejams; Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 2015. gada 6. oktobra lēmums lietā Nr. C29534013, nav publicēts, nav pieejams; Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2015. gada 12. oktobra lēmums lietā Nr. C30615111, nav publicēts, nav pieejams; Liepājas tiesas 2015. gada 13. marta lēmums lietā Nr. C20475511, nav publicēts, nav pieejams; Liepājas tiesas 2015. gada 27. oktobra lēmums lietā Nr. C20212213, nav publicēts, nav pieejams; Liepājas tiesas 2015. gada 21. oktobra lēmums lietā Nr. C20199114, nav publicēts, nav pieejams.

⁶¹ Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2015. gada 9. oktobra lēmums lietā Nr. C30650512, nav publicēts, nav pieejams; Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesas 2015. gada 9. oktobra lēmums lietā Nr. C31341611, nav publicēts, nav pieejams.

⁶² Jūrmalas pilsētas tiesas 2014. gada 26. augusta lēmums lietā Nr. C17077409, nav publicēts, nav pieejams; Cēsu rajona tiesas 2015. gada 16. marta lēmums lietā Nr. C11078412, nav publicēts, nav pieejams; Liepājas tiesas 2015. gada 26. augusta lēmums lietā Nr. C20392811/12, nav publicēts, nav pieejams.

To kreditoru prasījumu, kuri Maksātnespējas likuma 73. panta pirmajā un otrajā daļā noteiktajā kārtībā nav izmantojuši savas tiesības, kā rezultātā ir iestāties noilgums, dzēšana ar tiesas lēmumu nav nepieciešama un nav pamatota.⁶³

Ir vērts norādīt, ka pretstatā iepriekš pieminētajiem negatīvajiem piemēriem, kā arī situācijās, kad administrators ir lūdzis novērst nepilnību saistību dzēšanas plāna izpildē – iztrūkstošos naudas līdzekļus pārskaitīt kreditoriem⁶⁴, praksē ir sastopami arī gadījumi⁶⁵, kuros parādnieks kreditoriem saistību dzēšanas procedūras laikā ir izmaksājis lielākas summas, nekā tas ir bijis apstiprināts saistību dzēšanas plānā.

Secinājumi

1. Satversmes tiesa ar 2015. gada 21. decembra spriedumu lietā Nr. 2015-03-01 likumdevējam ir izvirzījusi grūtu uzdevumu – nodrošināt Advokatūras likumā ietvertu advokāta neatkarības principu, radot arī papildu jautājumus:
 - vai pat īpaši noteikta deklarēšanas kārtība neapdraud Advokatūras likuma normas un vienu no vispārējiem tiesību principiem tiesas darbībā – tiesas un tās orgānu neatkarību un padotību tikai likumam;
 - vai maz ir iespējams saglabāt valsts amatpersonas statusu zvērinātiem advokātiem ar piemērojamiem izņēmumiem, pilnībā to nedegradējot.
2. Maksātnespējas likuma 73. panta pirmās un otrās daļas piemērošana tiesu praksē pilnībā atbilst likumdevēja mērķim un gribai.
3. Maksātnespējas procesa aizsardzību var baudīt personas (parādnieki), kuras ir iekļuvušas finansiālās grūtībās un nespēj savas saistības izpildīt, uzrāda visus savus kreditorus un izrāda nepārprotamu vēlmi pēc iespējas pilnīgāk apmierināt kreditora prasījumus un veikt visu nepieciešamo, lai gūtu ienākumus, no kuriem varētu veikt maksājumus kreditoriem.
4. Tiesas atziņa par to, ka prasījuma tiesības zaudē arī tie kreditori, kurus parādnieks nav uzrādījis un kuri nav izmantojuši savas tiesības pieteikt kreditora prasījumu, autoraprāt, var nonākt pretrunā ar labticības principu un fiziskās personas maksātnespējas procesa mērķi.
5. Nākotnē daudz lielāka uzmanība būtu jāpievērš tam, kā tiek izpildīts parādnieka pienākums gūt ienākumus saistību dzēšanas procedūras laikā. To iespējams noteikt kā obligātu tiesas pienākumu, lemjot par parādnieka atbrīvošanu no atlikušajām saistībām. Tas savukārt nozīmētu to, ka pierādījumu iesniegšanas pienākums būtu jānosaka pašam parādniekam, dodot iespēju administratoram izteikt arī savu viedokli. Šāds vērtējums nepārprotami sakristu ar fiziskās personas maksātnespējas procesa mērķi.

⁶³ Liepājas tiesas 2015. gada 11. februāra lēmums lietā Nr. C20215914. Nav publicēts. Nav pieejams.

⁶⁴ Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 2015. gada 6. oktobra lēmums lietā Nr. C29534013. Nav publicēts, nav pieejams.

⁶⁵ Tukuma rajona tiesas 2015. gada 9. oktobra lēmumu lietā Nr. C37112712. Nav publicēts, nav pieejams.

JURIDISKĀS PALĪDZĪBAS IZDEVUMI KĀ TIESĀŠANĀS IZDEVUMU VEIDS

COSTS OF LEGAL AID AS THE TYPE OF ADJUDICATION COSTS

Daina Ose, Dr. iur.

LU Juridiskās fakultātes Civiltiesisko zinātņu katedras docente

Summary

The costs related to conducting a matter are supplemented with a new kind of adjudication costs – expenditures incurred by a legal aid provided by state. This form of expenditure by its nature belongs to the group of court costs. It is indicated by many signs: expenditures incurred by a state provided-legal aid shall be mandatorily claimed from the defeated party, the amount of this claim is defined by legal act and shall not be a subject of evaluation by court. When expenditures are claimed from the defeated party, the principle of proportionality, which is characteristic to court costs, shall be taken into account.

Atslēgvārdi: juridiskā palīdzība, tiesāšanās izdevumi, tiesas izdevumi, ar lietas vešanu saistītie izdevumi.

Keywords: legal aid, costs of adjudication, court costs, costs related to conducting a matter.

Tiesas pieejamības jautājums ir aplūkojams dažādos aspektos, tajā skaitā arī, vērtējot personas tiesības vērsties tiesā savu aizskarto tiesību vai interešu aizsardzībai. Tādējādi jautājums par tiesas pieejamību sākotnēji ir vērtējams no juridiskās palīdzības saņemšanas aspekta un attiecīgās personas spējām nosegt normatīvajos aktos noteiktos vai citādi ar lietas vešanu radušos izdevumus.

Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija¹ nosaka, ka ikvienam ir tiesības aizstāvēt sevi pašam vai saņemt paša izvēlētu juridisku palīdzību, vai, ja trūkst līdzekļu, lai segtu izdevumus par šo juridisko palīdzību, saņemt to par velti, ja tas nepieciešams taisnīguma interesēs. Arī Latvijas Satversmes tiesa² savā spriedumā lietā Nr. 2003-04-01 (27.06.2003.) par Civilprocesa likuma (turpmāk arī CPL) 82. panta piektās daļas un 453. panta otrās daļas atbilstību Satversmes 91., 92. pantam, atsaucoties uz Eiropas Savienības Pamattiesību hartas³ 47. pantā nostiprinātajām tiesībām uz efektīvu tiesību aizsardzības nodrošinājumu un

¹ Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Starptautisks dokuments. Stājās spēkā 27.06.1997. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 13. jūnijs, Nr. 143/144 (858/859). Pieejams: www.likumi.lv [aplūkots 2016. gada 1. martā].

² Satversmes tiesas spriedums 27.06.2003., lietā Nr. 2003-04-01. Pieejams: www.likumi.lv [aplūkots 2016. gada 1. martā].

³ Eiropas Savienības Pamattiesību harta. Starptautisks dokuments. 26.10.2012. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, 2012/C 326/02. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu> [aplūkots 2016. gada 1. martā].

taisnīgu tiesu, atzīst, ka “juridiskā palīdzība tiek sniegta tiem, kam trūkst pietiekamu līdzekļu, ciktāl šāda palīdzība ir nepieciešama, lai nodrošinātu pieeju tiesai”.

Satversmes tiesa ir arī norādījusi⁴, ka Eiropas Cilvēktiesību tiesa vairākkārt uzsvērusi – Konvencijas (Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija – D. A.) dalībvalstīm, pildot pienākumu nodrošināt tiesas pieejamību civilprocesā, ir plaša rīcības brīvība tiesāšanās izdevumu regulējuma noteikšanā.

Atstājot katrai valstij rīcības brīvību, nosakot tiesāšanās izdevumu apmērus, vienlaikus ir nepieciešams nodrošināt personas tiesību uz taisnīgu tiesu kā pamattiesību (Latvijas Republikas Satversmes 92. pants⁵) aizsardzību, garantējot atbilstošu tiesas pieejamību arī tādai personai, kura nespēj saņemt kvalitatīvu juridisko palīdzību sava mantiskā stāvokļa dēļ. Tādējādi Eiropas Savienības dalībvalstīs tiek risināts jautājums par valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības sniegšanu.

2005. gada 17. martā Latvijā stājās spēkā Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likums.⁶ Kā likuma mērķis ir norādīta fiziskās personas tiesību uz taisnīgu tiesu aizsardzība, nodrošinot valsts garantētu finansiālu atbalstu juridiskās palīdzības saņemšanai. Līdz ar to var secināt, ka vairāku gadu garumā ir radīts un pilnveidots mehānisms, kurš nodrošina fiziskai personai juridiskās palīdzības saņemšanu no valsts, ar nosacījumu, ka attiecīgā persona ieguvusi maznodrošinātas vai trūcīgas personas statusu vai arī ka tā pēkšņi nonākusi tādā situācijā un materiālajā stāvoklī, kas liedz nodrošināt savu tiesību aizsardzību vai atrodas pilnā valsts vai pašvaldības apgādībā.

Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības izmaksu segšana no valsts līdzekļiem ir vispārpieņemts noteikums, kas arī pētījumā “Pārskats par tiesvedības izmaksām civillietās Eiropas Savienībā”⁷ ir atzīts par vispārīgu praksi.

Neskatoties uz vairāk nekā desmit gadu ilgu Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likuma darbību, 2016. gada 1. janvārī stājās spēkā grozījumi Civilprocesa likumā⁸, papildinot tiesāšanās izdevumu regulējumu 33. pantā ar jaunu atsevišķu izdevumu veidu – izdevumi par valsts nodrošināto juridisko palīdzību – izdevumu grupā: ar lietas vešanu saistītie izdevumi, kā arī Civilprocesa likums tika papildināts ar jaunu 44.¹ pantu. Kā grozījumu nepieciešamības pamatojums likumprojekta anotācijā⁹ tika norādīts, ka gadījumā, ja persona valsts nodrošināto juridisko palīdzību saņēmusi pamatoti atbilstoši Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likumā noteiktajam, izdevumus par valsts nodrošināto juridisko palīdzību civillietās uzņemas valsts. Tādējādi jaunā regulējuma mērķis ir noteikt kārtību tiesām, kas procesuālā kārtā ļautu piedzīt no zaudējušās puses valsts labā tos izdevumus, kurus valsts ir taisījusi, lai nodrošinātu juridisko palīdzību attiecīgajai personai. Neapšaubāmi, šādam regulējumam Civilprocesa likumā vajadzētu būt ietvertam jau sākotnēji, līdz ar likuma par Valsts nodrošinātās juridiskās

⁴ Satversmes tiesas spriedums 2014. gada 7. februāra lietā Nr. 2013-04-01. Pieejams: www.likumi.lv [aplūkots 2016. gada 1. martā].

⁵ Latvijas Republikas Satversme. Latvijas Republikas likums. Stājās spēkā 07.11.1922. *Latvijas Vēstnesis*, 1993. 1. jūlijs, Nr. 43. Pieejams: www.likumi.lv [aplūkots 2016. gada 1. martā].

⁶ Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likums. Latvijas Republikas likums. Stājās spēkā 01.06.2005. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 1. aprīlis, Nr. 52 (3210). Pieejams: www.likumi.lv [aplūkots 2016. gada 1. martā].

⁷ Study on the Transparency of Costs of Civil Judicial Proceedings in the European Union. Final report, 2007, p. 228. Pieejams: <https://e-justice.europa.eu> [aplūkots 2016. gada 1. martā].

⁸ Grozījumi Civilprocesa likumā. Latvijas Republikas likums. Stājās spēkā 01.01.2016. *Latvijas Vēstnesis*, 2015. 23. decembris, Nr. 251 (5569). Pieejams: www.likumi.lv [aplūkots 2016. gada 1. martā].

⁹ “Grozījumi Civilprocesa likumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: <http://titania.saeima.lv/> [aplūkots 2016. gada 1. martā].

palīdzības likuma spēkā stāšanos, lai novērstu nevienādo attieksmi attiecībā pret personām, kurām par sliktu ir taisīts tiesas spriedums.

Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likuma 34. pants paredz, ka persona, kas saņēmusi juridisko palīdzību, atmaksā ar juridisko palīdzību saistītos izdevumus pilnā apmērā, ja Juridiskās palīdzības administrācija konstatē, ka šī persona ir norādījusi īstenībai neatbilstošas ziņas, kas bijušas par pamatu juridiskās palīdzības saņemšanai, vai ļaunprātīgi izmanto tiesības uz juridisko palīdzību, kā arī ir nepamatoti saņēmusi juridisko palīdzību. Tātad – valsts nodrošināto juridisko palīdzību ir saņēmusi persona, kurai uz to nebija tiesību vispār vai arī kura šīs tiesības ir izmantojusi negodprātīgi. Visos šādos gadījumos personas labā taisītie izdevumi ir piedzenami administratīvā procesa ietvaros.

Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likuma 34. pantā paredzētā atmaksa par juridisko palīdzību ir vispārīga rakstura norma un attiecināma uz gadījumiem, kad ir konstatējama negodprātīga rīcība personas darbībā, saņemot valsts apmaksāto juridisko palīdzību, neatkarīgi no tā, vai juridiskā palīdzība ir sniegta civillietās, administratīvajās lietās vai krimināllietās.

Atbilstoši valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likuma 35. panta pirmajai daļai Juridiskās palīdzības administrācija var pieņemt lēmumu par to izdevumu samaksu, kuri saistīti ar juridiskās palīdzības sniegšanu, ja tiek konstatēts kāds no negodprātīgas šīs palīdzības saņemšanas gadījumiem. Likumdevējs ir noteicis arī termiņu, kādā juridiskās palīdzības saņēmēja rīcībā ir konstatējama negodprātība. Šāda lēmuma pieņemšana ir pieļaujama termiņā ne vēlāk kā trīs gadus no attiecīgās juridiskās palīdzības sniegšanas pēdējās dienas un tā labprātīgas neizpildes gadījumā, lēmumā norādītās naudas summas ir piedzenamas piespiedu izpildes procesā ar zvērināta tiesu izpildītāja starpniecību.

Norādītie gadījumi ir jānorobežo no civilprocesā regulētā jautājuma par tiesas izdevumu atlīdzināšanu valstij, kas noteikti CPL 42. pantā. Civilprocesā ietverto tiesas izdevumu piedziņa no zaudējušās puses valsts labā ir jāskata kā speciālais regulējums, un tas ir nesaistīts ar Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likuma regulējumu. Civilprocesa likuma norma par tiesas izdevumu piedziņu ir attiecināma uz visiem gadījumiem, kad persona ir saņēmusi valsts nodrošināto juridisko palīdzību, lai vērstos ar prasību tiesā, aizsargājot savas aizsargātās vai apstrīdētās tiesības vai ar likumu aizsargātās intereses. CPL 42. pants paredz kārtību, kādā tikai noteikta tiesāšanās izdevumu grupa – tiesas izdevumi, kuros ietilpst valsts nodeva, kancelejas nodeva un ar lietas izskatīšanu saistītie izdevumi – tiek atlīdzināta valstij saistībā ar civilprocesuālajā tiesvedībā atlīdzināmiem izdevumiem tai pusei, kurai par labu ir taisīts tiesas spriedums.

Civilprocesa likuma noteikto tiesas izdevumu mērķis ir vismaz daļēji kompensēt valstij izdevumus, kas nepieciešami tiesu darbības finansēšanai, un tādēļ visos gadījumos tie maksājami valsts ienākumos.¹⁰ Līdz ar to Civilprocesa likums paredz iespēju piedzīt vienas puses taisītos tiesas izdevumus no zaudējušās puses, ņemot vērā proporcionalitātes principu, ja prasība ir apmierināta daļēji. Tādējādi ar tiesas izdevumiem un to maksāšanas apmēra noteikšanu likumdevējs ir paredzējis noteiktus ierobežojumus (barjeras), lai persona nevērstos tiesā ar nepamatotām un maznozīmīgām prasībām. Uz šādu atzinumu ir norādījusi arī Satversmes tiesa, atzīstot, ka ikviens tiesas procesā noteikts maksājums par pieteikumu

¹⁰ Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.28. nodaļa). Otrais papildinātais izdevums. Prof. K.Torgāna zinātniskajā redakcijā, TNA, 2016, 124. lpp.

vai sūdzību iesniegšanu kalpo kā zināma veida barjera, lai novērstu nepamatotu pieteikumu vai sūdzību iesniegšanu.¹¹ Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības gadījumā persona, kura vēlas savas aizskartās tiesības un likumīgās intereses aizsargāt tiesā, ir atbrīvota no tiesas izdevumu segšanas (CPL 43. panta pirmās daļas 16. punkts). Līdz ar to likumdevējs, no vienas puses, ir noteicis mantiska rakstura ierobežojumus, lai pēc iespējas mazinātu gadījumus personai vērsties tiesā ar nepamatotām un maznozīmīgām prasībām, bet, no otras puses, ir nodrošinājis personai tiesas pieejamību, ja mantiskā stāvokļa dēļ pastāv šķēršļi aizsargāt savas aizskartās tiesības un intereses tiesā. Valstij, uzņemoties nosegt tiesas izdevumus, atbilstoši CPL 42. panta regulējumam ir tiesības uz savu izdevumu atlīdzinājumu no zaudējušās puses. Tomēr arī attiecībā uz šo izdevumu piedziņu pastāv tiesību normā iekļautie aizsardzības mehānismi – likumdevējs saglabājis iespēju personai, kura ir bijusi atbrīvota no tiesas izdevumu segšanas, jo to apmaksu uzņēmās valsts, negatīva sprieduma gadījumā arī turpmāk tikt atbrīvotai no tiesas izdevumu atlīdzināšanas valstij. Tā, piemēram, tiesu praksē ir norādīts, ka *“Civilprocesa likuma 42. pants paredz, ka tiesas izdevumi, no kuru samaksas prasītājs bija atbrīvots, piedzenami no atbildētāja valsts ienākumos, savukārt tiesas izdevumi no puses, kura atbrīvota no to samaksas, nav piedzenami. Līdz ar to nav pamata tiesas izdevumu piedziņai no prasītāja”*¹².

Pastāvot jau salīdzinoši skaidram un tiesu praksē nostiprinātam regulējumam jautājumā par tiesas izdevumu piedziņu, ja persona ir atbrīvota no tiesas izdevumu segšanas, tajā skaitā arī gadījumos, kad šī persona saņem valsts nodrošināto juridisko palīdzību (CPL 42. pants), neskaidrības izraisa Civilprocesa likumā regulētā otrā tiesāšanās izdevumu grupa – ar lietas vešanu saistītie izdevumi, kuru pamatā ir nedaudz atšķirīgi noteikšanas un atlīdzināšanas kritēriji. Ar lietas vešanu saistītie izdevumi atbilstoši CPL 44. pantā noteiktajam paredz īpašu atlīdzināšanas kārtību tai pusei, kuras labā taisīts tiesas spriedums. Šie izdevumi no atbildētāja par labu prasītājam tiek piedzīti divos gadījumos:

- 1) ja prasītāja prasījums ir apmierināts pilnīgi vai daļēji;
- 2) ja prasītājs neuztur savus prasījumus sakarā ar to, ka atbildētājs tos pēc prasības iesniegšanas labprātīgi apmierinājis.

Savukārt no prasītāja par labu atbildētājam ar lietas vešanu saistītie izdevumi tiek piedzīti, ja prasība ir noraidīta.

Tā kā ar lietas vešanu saistīto izdevumu grupā ietilpst tikai atsevišķas atlīdzināmo izdevumu grupas, visi izdevumi, ko puse ir taisījusi saistībā ar lietas vešanu, netiek atlīdzināti. Pie atlīdzināmajiem izdevumiem pieskaita tikai izdevumus saistībā ar advokāta sniegto juridisko palīdzību, ceļa un uzturēšanās izdevumus sakarā ar ierašanos tiesas sēdē, izdevumus sakarā ar rakstveida pierādījumu iegūšanu un tulka izdevumus. Katrs no noteiktajiem ar lietas vešanu saistītajiem atlīdzināmajiem izdevumiem attiecīgajai pusei ir jāpierāda ar atbilstošiem maksājumu apliecinājošiem dokumentiem. Turklāt pretējai pusei, no kuras potenciāli šādi izdevumi būtu piedzenami, ir visas tiesības sacīkstes principa ietvaros atlīdzināšanai pieteiktos izdevumus apstrīdēt atbilstoši CPL 93. panta prasībām, paužot viedokli par to apmēru un pamatotību. Tiesību doktrīnā ir atzīts, ka *“jautājums*

¹¹ Satversmes tiesas 2005. gada 4. janvāra spriedums lietā Nr. 2004-16-01, 8.5. punkts. Pieejams: www.likumi.lv [aplūkots 2016. gada 11. martā].

¹² Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 2009. gada 16. oktobra spriedums lietā Nr. C294988 09 (nav publicēts).

par tiesu izdevumiem pieder procesuālām, bet ne materiālām tiesībām. [...] apšaubāma ir iespēja piemērot materiālo tiesību noteikumus procesuālām attiecībām.”¹³ Savukārt tiesu praksē ir norādīts, ka “strīds par izdevumu atlīdzību, kas radušies, pusei pildvarojot pārstāvi lietas vešanai, izšķirams saskaņā ar Civilprocesa likuma normām un materiālo tiesību norma (Civillikuma 1786. pants) nav piemērojama.”¹⁴ Jautājumā par rakstveida pierādījumu iegūšanu Augstākās tiesas Civillietu departaments ir atzinis, ka, lai būtu pamats piedzīt ar lietas vešanu saistītos izdevumus, tiem jābūt, pirmkārt, saistītiem tieši ar tādu dokumentu, rakstu un citu pierādīšanas līdzekļu iegūšanu, kas atbilst rakstveida pierādījuma jēdziena definīcijai konkrētajā lietā, otrkārt, saistītiem ar tādas objektīvi nepieciešamas darbības veikšanu vai pakalpojuma saņemšanu, kuras mērķis ir sagādāt attiecīgo rakstveida pierādījumu.¹⁵ Tātad jebkurā gadījumā ar lietas vešanu saistīto izdevumu pamatotība ir izvērtējams jautājums, un šo izdevumu apmēri nav piedzenami bez to izvērtēšanas.

Tas nozīmē, ka lietas vešanas izdevumiem par valsts nodrošināto juridisko palīdzību ir nepieciešams speciāls regulējums – nosacījumi, kā šajā grupā ietvertie izdevumi tiek piedzīti no zaudējušās puses valsts labā, bet nemainot ar lietas vešanu saistīto izdevumu atlīdzināšanas vispārīgos noteikumus. Šāds regulējums parādās CPL 44¹. pantā, paredzot, ka izdevumus par valsts nodrošināto juridisko palīdzību tiesa, taisot nolēmumu, piedzen atbilstoši Civilprocesa likuma 42. pantā minētajiem nosacījumiem. Līdz ar to, attiecinot valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības izdevumus uz izdevumu grupu, kas saistīti ar lietas vešanu, likumdevējs ir noteicis atšķirīgus atlīdzināšanas kritērijus valstij, paredzot tiesas izdevumu grupai raksturīgo atlīdzināšanas noteikumu – proporcionāli apmierinātajai prasības daļai.

Pamatojums šādai konceptuālai noteikumu maiņai atkarībā no subjekta, kuram ar lietas vešanu atlīdzināmie izdevumi ir piedzenami, lietas dalībniekam (pusei) vai valstij, attiecīgo Civilprocesa likuma grozījumu anotācijā¹⁶ (turpmāk – Anotācija) nav atrodams.

Kā argumentu nevarētu vērtēt arī Anotācijā norādīto atsauci uz to, ka tiesa Tiesu informatīvajā sistēmā var redzēt:

- “1) *juridiskās palīdzības veidu apjomu, cik darbības valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības sniedzējs var veikt viena tiesas procesa ietvaros;*
- 2) *juridiskās palīdzības veidu apjomu, kādu valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības sniedzējs vienas civillietas ietvaros jau ir iztērējis;*
- 3) *samaksu, ko Administrācija izmaksājusi valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības sniedzējam par valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības sniegšanu.*”¹⁷

Ja norādīto izdevumu apmēra pamatotību ir izvērtējusi Juridiskās palīdzības administrācija, atzīstot, ka palīdzības sniedzējam šādas naudas summas ir atlīdzināmas no valsts līdzekļiem, tās ir valsts iestādes un privātpersonas (advokāta vai

¹³ Bukovskis V. Civilprocesa mācību grāmata. Rīga, 1933, 421. lpp.

¹⁴ Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2000. gada 11. oktobra spriedums lietā Nr. SKC-466; sk. arī Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2009. gada 21. janvāra spriedumu lietā Nr. SKC-6. Pieejams: www.at.gov.lv [aplūkots 2016. gada 11. martā].

¹⁵ Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2012. gada 30. maija spriedums lietā Nr. SKC-252/2012. Pieejams: www.at.gov.lv; sk. arī Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2014. gada 28. februāra spriedumu lietā Nr. SKC-79/2014. Pieejams: www.tiesas.lv [aplūkots 2016. gada 11. martā].

¹⁶ Likumprojekta “Grozījumi Civilprocesa likumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: <http://titania.saeima.lv> [aplūkots 2016. gada 11. martā].

¹⁷ Turpat.

jurista) attiecības par veikto darbu saistībā ar Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likumā noteikto darbību veikšanu: par juridiskajām konsultācijām, procesuālo dokumentu sastādīšanu un pārstāvību tiesā. Šāda veida izvērtējums ir atzīstams par pierādījumu, kas būtu iesniedzams lietā, lai tiesa to varētu atbilstoši vērtēt pēc visiem pierādījumu pieļaujamības un attiecināmības kritērijiem, ļaujot arī abām civiltiesiskā strīda pusēm paust viedokli par šo pierādījumu. Lai arī 2009. gada 22. decembra Ministru kabineta noteikumi Nr. 1493 "Noteikumi par valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības apjomu, samaksas apmēru, atlīdzināmajiem izdevumiem un to izmaksas kārtību"¹⁸ nosaka pieļaujamos maksimālos apmērus par sniegtajiem juridiskās palīdzības pakalpojumiem, tomēr, respektējot faktu, ka šādam izdevumam tiek piešķirts arī tiesāšanas izdevuma – ar lietas vešanu saistītā izdevuma statuss, nebūtu ignorējama arī civilprocesam raksturīgo principu ievērošana. Tātad pierādījumam ir jābūt pievienotam lietai, lai par to tiesa lemtu. Pašreizējā regulējumā ir paredzēts, ka tiesa pati ielūkojas Tiesu informatīvajā sistēmā, vietnē, kas nav publiski pieejama ne prasītājam, ne arī atbildētājam, un piedzen no attiecīgās puses izdevumus, par kuru apmēriem pusēm nav bijis zināms.

Kā atšķirīgs apstāklis ar valsts nodrošināto juridisko palīdzību saistīto izdevumu piedziņai no citiem ar lietas vešanas saistītiem izdevumiem ir jānorāda arī uz šo izdevumu piedziņas obligāto raksturu. CPL 44. pantā ietvertais atlīdzināšanas kritērijs ir balstīts uz puses tiesībām piedzīt no zaudējušās puses ar lietas vešanu saistītos izdevumus, ja attiecīgā puse šādus izdevumus ir taisījusi un par to iesniegusi izdevumu apmēru apliecināšu pierādījumu. Tātad tiesa izlemj jautājumu par ar lietas vešanu saistīto izdevumu atlīdzināšanu, ja šāds lūgums lietā ir pieteikts no prasītāja vai atbildētāja puses. Savukārt 44.¹ pantā noteiktie izdevumi valstij ir atlīdzināmi neatkarīgi no juridiskās palīdzības saņēmēja (puses) gribas un neatkarīgi no viņa pieteiktā lūguma tiesai. Gluži pretēji, tiesai ar likumu ir uzlikts pienākums šo jautājumu izlemt, taisot tiesas nolēmumu lietā. Vai arī šādu lūgumu var izteikt pārstāvis lietā, kurš sniedz valsts nodrošināto juridisko palīdzību un kurš pretēji tam, ka civillietā pārstāvis sniedz pusei juridisko palīdzību un darbojas viņas interesēs, iesniedz paziņojumu tiesai par valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības sniegšanu civillietās valsts interesēs, ja šīs ziņas nav iekļautas valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības reģistrā.

Kopsavilkums

Izvērtējot visas norādītās atšķirības un īpatnības, kas saistītas ar valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības izdevumu atlīdzināšanu civilprocesā, jāatzīst, ka to būtība un raksturs, lai arī ir vērsts uz juridiskās palīdzības sniegšanu, tomēr ir attiecināms tiesas izdevumu kategorijai. Tādējādi, lai ievērotu konsekvenci un Latvijas Civilprocesam raksturīgo tiesāšanās izdevumu iedalījuma neregulējumu, ir nepieciešams veikt grozījumus Civilprocesa likuma 33. pantā, ietverot izdevumus par valsts nodrošināto juridisko palīdzību tiesas izdevumu kategorijā, kā arī Civilprocesa likuma 44.¹ panta saturu izsakot kā 42.¹ pantu.

¹⁸ 2009. gada 22. decembra Ministru kabineta noteikumi Nr. 1493 "Noteikumi par valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības apjomu, samaksas apmēru, atlīdzināmajiem izdevumiem un to izmaksas kārtību", MK noteikumi, stājās spēkā 01.01.2010. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 31. decembris, Nr. 206 (4192). Pieejams: www.likumi.lv [aplūkots 2016. gada 12. martā].

SPRIEDUMS UN LIKUMS

JUDGMENT AND LAW

Mārcis Krūmiņš, *Mg. iur.*

LU Juridiskās fakultātes Civiltiesisko zinātņu katedras lektors

Annotation

The article is dedicated to the issue of violations of legal norm findings in the judgments. The first article discusses the nature and purpose of judgments from the society's point of view. The following sections are based on the Republic of Latvia Supreme Court judgments, which have resolved the mistakes of the courts of lower instances that have occurred when making judgments. The author has made individual case analysis and outlined the possible consequences. This article gives the reader an idea of the magnitude of the situation and suggests potential solutions for elimination of drawbacks in the future.

Atslēgvārdi: Civilprocesa likums, spriedums, sprieduma motīvu daļa.

Keywords: Civil Procedure Law, judgment, grounds of the judgment.

Ievads

Ir sastopami gadījumi, kad publiskā telpā tiek pausts uzskats, ka daļa no spriedumiem, kas tiek taisīti, neatbilst likumā noteiktajām prasībām. Dažādās auditorijās un vienkārši cilvēku sarunās tiek apspriesti jautājumi, kas ir saistīti ar spriedumu pamatotību, taisnīgumu un tiesas sniegto motivāciju, pamatojot pieņemto nolēmumu. Tiesas spriedumu motivācijai ir būtiska nozīme sabiedrības izpratnes veidošanā par konkrētās tiesību normas piemērošanu un līdzīgu situāciju iespējamiem risinājumiem. Ir sastopami viedokļi, kuros tiek minēts, ka ir gadījumi, kad spriedumā vai lēmumā tiesas konstatētais nav taisnīgi attiecībā pret vienu no pusēm un spriedumā rakstītais neatbilst ne faktiskajiem apstākļiem, ne arī atbilst likumā noteiktajām prasībām. Lai apgāztu vai arī apstiprinātu minētos izteikumus, kuri pašreiz vairs nav retums un lielajā informācijas apjomā parādās arvien biežāk, autors nolēma izpētīt situāciju viņam pieejamos spriedumos. Tā kā mācībspēkiem joprojām nav pieejami visi spēkā stājušies tiesas spriedumi, lai varētu sniegt visaptverošu analīzi un izdarīt secinājumus, kas atbilstu konkrētajai situācijai, tad, veicot šo pētījumu, tika izpētīti nedaudz vairāk nekā pussimts spriedumu un lēmumu. Kā zināms, tad tiesas spriešana ir tiesu varas realizācijas forma, tās jurisdiktīvā izpausmē¹. Realizējot šo varas formu un izspriežot lietu, tiesa taisa spriedumu vai pieņem lēmumu, ar kura palīdzību tiek noregulēta noteikta attiecība. Noregulējumam ir jābūt taisnīgam un saprotamam ne tikai lietā iesaistītajām pusēm, bet arī pārējiem sabiedrības locekļiem. Tiesas spriedumam ir noteikta forma un saturs, kas ir ievērojams, taisot spriedumu. Ikvienai personai ir tiesības

¹ Juridisko terminu vārdnīca. Rīga: Nordik, 1998, 258. lpp.

paļauties uz to, ka tiesa, taisot spriedumu, ievēros likumā “Par tiesu varu” noteikto, proti – spriežot tiesu, tiesneši ir neatkarīgi un pakļauti tikai likumam².

Spriedums un tā jēga

Spriežot tiesu un izmantojot savas tiesības un privilēģijas netikt ietekmētiem no neviena, tiesnešiem, taisot spriedumu, tomēr ir viens ļoti plašs ierobežojums, kas atbilst tiesiskas valsts pamatnostādņem – spriedums ir balstāms uz likumu un taisāms likumā noteiktajā kārtībā. Tāpat kā nevar pastāvēt atsevišķi tiesnešu neatkarība no likuma, kam, taisot spriedumu, tiesneši ir pakļauti, tā arī spriedumam ir jābūt pamatotam, un likumīgam. J. Rozenbergs precīzi norāda, “.. lai tiesas spriedums būtu likumīgs, taisot to, jāvadās pēc attiecīgām materiālo un procesuālo tiesību normām ..”³. Tas nozīmē tikai vienu – taisot spriedumu, ir ievērojami visi Civilprocesa likuma 190. un 193. pantā minētie noteikumi. Un tas arī ir saprotams, jo sprieduma ideja sakņojas taisnīgā lietas izskatīšanā un sniegtajā noregulējumā nākotnē. Tiesnesim ir pienākums izskatīt taisnīgi lietu uz tiem pierādījumiem, kas ir viņam iesniegti izvērtēšanā. Sprieduma jēga ir panākt, lai taisnīgi un atbilstoši likumam tiktu noregulēta strīdīgā attiecība, un sprieduma motīvu daļa nedrīkstētu būt formāla, bet tai jābūt argumentētai. Minētajam ir dziļa jēga. Sniedzot argumentāciju sprieduma motīvu daļā, tiesnesis parāda sabiedrībai sava darba rezultātu un to ceļu, kā viņš ir nonācis pie sprieduma rezolutīvās daļas.

Latvijas Republikas Satversmes 92. pantā ir noteikts, ka ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumīgās intereses taisnīgā tiesā.⁴ “.. No Satversmes 92. panta pirmā teikuma izriet valsts pienākums paredzēt taisnīgu lietu izskatīšanas procedūru ..”⁵ Procedūra sevī ietver arī sprieduma taisīšanu. Tas nozīmē, ka katrs var paļauties uz to, ka tiesa, taisot jebkuru spriedumu, būs neatkarīga un ievēros likumā noteiktās prasības. Tiesnešu neatkarība ir neatraujami saistīta ar pienākumu ievērot likumu. Ikvienai personai ir pienākums ievērot likumu. Kā noteikts likumā “Par tiesu varu”, tad spriedumam, kas stājies spēkā, “.. ir likuma spēks, visiem tas ir obligāts un pret to jāizturas ar tādu pašu cieņu kā pret likumu..”⁶. Lai personas, pret kurām ir vērstas tiesas spriedums, kā arī visi pārējie sabiedrības locekļi varētu realizēt tiesas spriedumu, tam jābūt taisnīgam, saprotamam un pamatotam ar visiem saprotamiem argumentiem.

Iepazīstoties ar konkrētiem tiesu spriedumiem, ne visos gadījumos nākas secināt, ka tiesa, taisot spriedumu, ir ievērojusi likumā noteikto kārtību. Un tad rodas pamatots jautājums – vai spriedumi, kuros nav ievērota likumā noteiktā kārtība, ir ievērojami?

Apskatāmais jautājums ir sarežģīts un dziļi filozofisks. Autors tic, ka sākumā juristu vidū un pēc tam sabiedrībā kopumā tiks uzsākta diskusija par šo jautājumu.

² Likums “Par tiesu varu”, Latvijas Republikas likums, 10. panta 1. daļa. *Zinotājs*, 1993. 14. janvāris. Pieejams: www.likumi.lv/doc.php?id=62847.

³ Civilprocesa likuma komentāri. Prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: TNA, 2006, 267. lpp.

⁴ Latvijas Republikas Satversme, *Latvijas Vēstnesis*, 1993. 1. jūlijs, Nr. 43. Pieejams: www.likumi.lv/doc.php?id=57080.

⁵ Latvijas Republikas Satversmes komentāri, VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Zin. vadītājs prof. R. Balodis. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 133. lpp.

⁶ Likums “Par tiesu varu”, Latvijas Republikas likums, 16. panta 4. daļa. *Zinotājs*, 1993. 14. janvāris, Nr. 1. Pieejams: www.likumi.lv/doc.php?id=62847.

Autors pilnībā var pievienoties un turpmāk arī balstīties uz J. Rozenberga izteikto viedokli, ka nepamatots spriedums vienlaikus ir arī nelikumīgs spriedums.

Spriedumu atsevišķi aspekti

Latvijā ir zināma atziņa, ka taisnīguma ievērošana ir jānodrošina tiesnesim, kuram, izvērtējot iesniegtos pierādījumus un pamatojoties uz likumu, arī jāpieņem atbilstošs nolēmums.⁷ Visiem ir tiesības paļauties uz to, ka visās lietās likumā noteiktās prasības tiks ievērotas. Taču, kā rāda prakses analīze, tad ne vienmēr tas tā notiek. Iepazīstoties ar tiesu nolēmumiem, lielākā to daļā spriedumu likuma noteiktās prasības tiek ievērotas. Tomēr tas nenozīmē, ka nav jārunā un jāanalizē tie spriedumi, kuros ir konstatēta tiesību normu neievērošana.

Turpinājumā tiks minēti spriedumi un sniegts autora redzējums par konkrētiem spriedumiem. Ievērojot to, ka lielākā daļa spriedumu nav publicēti, tad spriedumu identificējošie numuri tiks lietoti raksta tekstā.

Nelielo ieskatu vislabāk raksturo profesora V. Bukovska paustais, ka tiesa nekādā ziņā nav vienaldzīga skatītāja, kas samierinās ar to, ko puses ceļ tai priekšā, un pie tam tādā apgaismojumā, kādā to pasniedz puses.⁸ Patiesības noskaidrošana ir tiesas pienākums.

Nevar nepiekrīst vienā no tiesas spriedumā rakstītajām atziņām, ka *„. procesuālā likuma mērķis ir atrast taisnību un patiesību ..”* (SKC-1/2013). To ir iespējams izdarīt, ja tiek ievērota Civilprocesa likumā noteiktā kārtība. Saskaņā ar Civilprocesa likuma⁹ 74. pantu pusēm ir tiesības izvēlēties, kādā kārtībā un apjomā un ar kādu pierādījumu palīdzību tās pamatos savus prasījumus vai iebildumus. Tiesai, ievērojot 93. panta 1. un 4. daļu, ir pienākums pusēm norādīt par pierādījumu iesniegšanu, kā arī norādīt uz tiem apstākļiem, par kuriem lietā nav iesniegti pierādījumi.

Pēc tam, kad puses būs izmantojušas savas procesuālās tiesības, iesniedzot vai neiesniedzot pierādījumus, kas apstiprina to vai citu apstākli lietā, sniegušas tiesai savus paskaidrojumus, kuri balstīti uz iesniegtajiem pierādījumiem, kā arī būs veiktas citas procesā paredzētās darbības, tiesai ir pienākums saskaņā ar Civilprocesa likuma 97. un 193. pantu taisīt spriedumu. Sprieduma motīvu daļā tiesai ir pienākums norādīt lietā konstatētos faktus, pierādījumus, uz kuriem pamatoti tiesas konstatējumi un secinājumi. Kā arī tiesai ir pienākums spriedumā minēt argumentus, ar kuriem noraidīti tie vai citi pierādījumi. Likums nosaka, ka šajā daļā tiesa spriedumā norāda arī normatīvos aktus, pēc kuriem tā vadījusies un sniegusi lietas apstākļu juridisko novērtējumu.

Tiesas spriedums ir likumīgs un pamatots tikai tad, kad tiesa ir ievērojusi arī Civilprocesa likuma 190. pantu, kas nosaka, ka, taisot spriedumu, tiesa vadās pēc materiālo un procesuālo tiesību normām, un tiesas spriedumu pamato uz apstākļiem, kas nodibināti ar pierādījumiem lietā. Tas būtu no teorētiskā viedokļa. Tomēr praktiskā tiesību normu piemērošana reizēm atšķiras. Tā Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departaments vienā no spriedumiem ir konstatējis, ka

⁷ Satversmes tiesas 2010. gada 17. maija spriedums lietā Nr. 2009-93-01 “Par Civilprocesa likuma 400. panta pirmās daļas 1. punkta un 405. panta pirmās un trešās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam, 12.3.1. punkts. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv.

⁸ Bukovskis V. Civilprocesa mācības grāmata. Autors izdevums, Rīga, 1933, 332. lpp.

⁹ Civilprocesa likums. Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 3. novembris, Nr. 326/330. Pieejams: www.likumi.lv/doc.php?id=50500.

“.. tiesa nav noskaidrojusi lietā nozīmīgus apstākļus, kā arī tiesas izdarītie secinājumi ir pretrunā ar lietā esošajiem pierādījumiem”, “.. pārsūdzētajā spriedumā nav noskaidrots,” “.. tiesisko pamatojumu apelācijas instances tiesa faktiski nav izvērtējusi ..” (SKC-1942/2015). Civilprocesa likuma 430. panta otrā daļa nosaka, ka, pārbaudot un vērtējot pierādījumus, apelācijas instances tiesa ievēro šā likuma trešās sadaļas noteikumus. Ievērojot citēto spriedumu un minēto likuma normu, tiesas spriedums ir atcelts pilnīgi pamatoti. Jautājumu izraisa tikai tas, ka ne pirmās un ne arī otrās instances tiesas tiesneši nav pamanījuši vai noskaidrojuši lietā nozīmīgus apstākļus, kas savukārt noveda pie lietas nepareizas iztiesāšanas. Pirmā pieļautā kļūda – apstākļu nenoskaidrošana – noveda pie nākamās – izdarītie secinājumi neatbilda lietas faktiskajiem apstākļiem. Tomēr pats neizskaidrojamākais, ka apelācijas instances tiesa, kā norādīts šajā spriedumā, nav izvērtējusi faktisko juridisko pamatojumu. Lai arī tie, pēc autora domām, ir tikai izņēmuma gadījumi, taču ir būtiski atcerēties, ka gadījums var radīt sistēmu. Bet sistēma var skart ikvienu. Tā ir pietiekami konkrēta motivācija, lai spriedumu nevarētu atzīt par likumīgu. Minētais attaisno darbības, kas nav izdarītas atbilstoši likumam, un šāds spriedums pēc savu pieļauto kļūdu daudzuma nedrīkstētu stāties spēkā. To arī Augstākā tiesa novērsa. Bet, kas notiktu tad, ja nebūtu iespējas pārsūdzēt šādu spriedumu trešajā instancē? Šāds jautājums būtu risināms kādā citā pētījumā.

Atšķirīga situācija ir tajā gadījumā, kad augstākā tiesu instance konstatē, ka “.. minētā tiesas atziņa, kā atzīst Civillietu departaments, liecina par ... kļūdainu izpratni ..” (SKC-2503/2015). Piemērs norāda uz saprotamu situāciju, kura var veidoties gadījumos, kad vienas vai otras tiesību normas izpratne tiesnešu starpā atšķiras. Konkrētā gadījumā ir redzams, ka pirmās un otrās instances tiesa spriedumā analizēto tiesību normu ir uztvērušas atšķirīgi no Augstākās tiesas, kura, atceļot konkrēto spriedumu, ir vērsusi gan tiesas, gan arī sabiedrības uzmanību uz to, ka tiesas piemērotā tiesību norma ir saprotama citādāk, nekā to ir piemērojušas zemākas instances tiesas. Šajā lietā ir vērojams tas modelis, uz ko nākotnē vajadzētu virzīties. Latvijas Republikas Augstākajā tiesā ir risināmi tie jautājumi, kas skar tiesību normas jēgu un tās pareizu piemērošanu praksē, nevis Augstākā tiesa ir tā instance, kas ir “kā pēdējais posms”, lai labotu otrajā instancē pieļautās būtiskās neprecizitātes vai pieļautās kļūdas.

Šo rindu lasītājam ir jāsaprot, ka arī tiesneši ir tikai cilvēki un viņiem nav svešs viss, kas piemīt cilvēkam. Citādāk ir ļoti grūti un pat neiespējami izskaidrot situāciju, kura izlasāma vienā no pavisam jauniem Augstākās tiesas spriedumiem.

Civilprocesa likuma 476. panta pirmā daļa nosaka, ka likuma tulkojums, kas izteikts kasācijas instances tiesas spriedumā, ir obligāts tiesai, kas šo lietu izskata no jauna.

“.. Civillietu departaments atzīst, ka, izskatot lietu, tiesa nav noskaidrojusi strīda izšķiršanai nepieciešamos faktiskos apstākļus, kas savukārt bija izdarāms, pamatojoties uz Civilprocesa likuma 97. panta pirmo daļu ..”, “.. Civillietu departaments atkārtoti akcentē, ka [...] tiesa ne vien nav izpratusi .. likuma .. būtību, bet rodas iespaids, ka nav iepazinusies ar Civillietu departamenta --- spriedumā sniegto šīs tiesību normas iztulkojumu, kas tai bija obligāts ..” (SKC-2973/2015). Kā redzams no tiesas sprieduma izvilkuma, tad tā pirmā daļa nav nekas īpašs, jo šādas situācijas praksē atgadās. Uzmanīgu dara citētā sprieduma otra daļa, kurā Civillietu departaments norāda, ka “.. tiesa ne vien nav izpratusi .. likuma .. būtību, bet rodas iespaids, ka nav iepazinusies ar Civillietu departamenta --- spriedumā sniegto šīs tiesību normas iztulkojumu, kas tai bija obligāts ..”. Minētā sprieduma otrreiz

citētajā daļā ir saskatāmas divas būtiskas lietas, kas sabiedrībā var radīt neizpratni un savdabīgu, varētu pat teikt – nesaprotamu, attieksmi pret tiesību normu piemērotājiem.

Pirmais apstāklis – otrās instances tiesa nav ievērojusi augstākas tiesu instances tiesību normas skaidrojumu, ko paredz likums. Ja iepriekš minētajās situācijās bija vērojamas kļūdas tiesību normas izskaidrojumā, pirmo reizi skatot lietu apelācijas instancē, tad šajā lietā ir redzams, ka otrās instances tiesa nav ievērojusi tiesību normas skaidrojumu, ko tai ir norādījusi kasācijas instances tiesa. Iespējams, ka tas ir tikai gadījums, taču no gadījumiem veidojas tiesu prakse. Gribētos ticēt, ka minētais ir izņēmuma gadījums un ka tā nekļūs par sistēmu, kas liecinātu par Civilprocesa normu atklātu neievērošanu. Tomēr gadījumā, ja īstenotos sliktākais un šādi gadījumi atkārtosies, tad tiesu praksē būs ļoti grūti, varētu pat teikt – neiespējami, nostiprināt to, ka tiesību normas izskaidrošana un pareizas piemērošanas prakse ir Augstākās tiesas prerogātīva. Skatoties no Civilprocesa likuma viedokļa, ja minētā situācija atkārtosies, tad grūti būs īstenot praksē tiesību normu, kas nosaka, ka kasācijas kārtībā ir pārsūdzami tikai tādi spriedumi, ar kuriem ir pārkāptas materiālās un procesuālās tiesību normas. Šāds ceļš vestu uz nenoteiktību un haosu tiesību normu iztulkošanas jautājumā.

Otrs apstāklis – tiesību normas iztulkojums no augstākas instances tiesas ir obligāts zemākas instances tiesai. Šis jautājums nebūtu aktualizējams un nepelnītu nekādu ievēribu, ja tas būtu noticis gadus desmit, piecpadsmīt atpakaļ. Taču minētais ir noticis pavisam nesen. Neievērojot augstākas tiesu instances sniegto skaidrojumu konkrētai tiesību normai un Civilprocesa likuma 476. panta 1. daļu, ir atvērta diskusija par to, cik liela sabiedrībā var būt uzticība tiesas taisītam spriedumam, tā likumībai un pamatotībai. Personas, kuras dodas uz tiesu, lai aizstāvētu savas aizskartās tiesības pirms prasības pieteikuma iesniegšanas tiesā, lielā daļā gadījumu no juridiskās palīdzības sniedzēja tiek informētas par to, kāda ir tiesu prakse Latvijā attiecībā par konkrēto jautājumu. *“Jurista uzdevums tiesā pirmā kārtā ir atrast attiecīgu pareizu normu, kas atbilst konkrētajam gadījumam.”*¹⁰ Ja ir zināma tiesu prakse un tiesu varas nostāja konkrētas tiesību normas iztulkošanas jautājumā, pastāv iespējamība, ka liela daļa no prasībām tiesā vispār netiks celtas. Taču, ja ir zināms, ka pastāv nenoteiktība tiesu spriedumos konkrētu tiesību normu iztulkošanā, netiek ievērots likums un pie līdzīgiem apstākļiem spriedumi ir diametrāli pretēji un ir atšķirīgi rezultāti, tad tas vairo nepamatoti celto prasību skaitu. Pati tiesu vara ir devusi norādi uz to, ka konkrētā tiesību norma var tikt iztulkota dažādi. Minētā situācija nekādā veidā nepaaugstina uzticību tiesu varai. Gluži pretēji – tiek radīta situācija, kad personas, kuras ir ar zināmām ekonomiskām priekšrocībām, var celt prasības tiesās un izmantot tiesību normu pielietošanas neskaidrības savā labā.

Iepriekš minētie secinājumi izriet no likuma “Par tiesu varu” pirmā panta, kas nosaka, ka tiesu vara tiek īstenota atbilstoši tiesiskuma principam. Spriedums ir viena no minētā principa sastāvdaļām. Praksē nav mazums tādu Augstākās tiesas spriedumu, kuros var izlasīt konstatējumus, kas palīdz sagatavot prasības pieteikumu un arī tiesnešiem sekmīgāk, precīzāk un atbilstoši likumā noteiktajām prasībām izvērtēt lietā esošos pierādījumus.

Tā vienā no spriedumiem varam lasīt: *“Pamatojot atzinumu par piedzenamās nomas maksas apmēru, apelācijas instances tiesa, kā tas redzams no sprieduma*

¹⁰ Bukovskis V. Civilprocesa mācības grāmata. Autora izdevums, Rīga, 1933, 123. lpp.

motivū daļas, norādījusi objektīvos kritērijus, kas ņemti vērā, izspriežot šo jautājumu, un sīki argumentējusi, kādu apsvērumu dēļ noteiktā nomas maksa atzīta par samērīgu, taisnīgu un patiesu atbildību.” (SKC Nr. 116/2011). Tiesa precīzi ir ievērojusi Civilprocesa likuma 97. panta 1. un 3. daļu, kā arī 193. panta 5. daļu. No citētās sprieduma daļas ir redzams, ka tiesa ir konstatējusi objektīvos kritērijus, kas analizējami un ņemami vērā, izspriežot noteiktās kategorijas lietas. Tiesas spriedumā norādītais ikvienam, kurš lasa konkrēto tiesas spriedumu, norāda uz tiesas pozīciju un tiem jautājumiem, kuri ir ņemami vērā, ceļot līdzīga rakstura prasības.

Interesants, tomēr ļoti būtisks apstākļi parādās 2013. gada spriedumā, kurā minēts: “Rezumējot minēto, atzīstams, ka tiesa pienākumu argumentēt, kāpēc attiecīgā secinājuma izdarīšanā vienam pierādījumam tā devusi priekšroku pār citu pierādījumu, izpildījusi formāli. Pastāvot šādiem lietas apstākļiem, Senāts atzīst, iepriekš minētais procesuālo tiesību normu pārkāpums varēja novest pie lietas nepareizas izspriešanas. Līdz ar to spriedums ir atceļams ..” (SKC-1563/2013). Kaut arī civilprocess pēc savas būtības ir formālo lietu vešanas kārtība, taču ne viss, kas iekļauts Civilprocesa likuma tiesību normās, piemērojams formāli. Viens no jautājumiem, kam nevar piemērot formālu piemērošanu, ir tiesas spriedums. Ja pēc formas tiesas spriedumam ir jāatbilst formālajai likumā noteiktajai kārtībai, tad pēc satura spriedums nedrīkst būt formāls tieši attiecībā uz motivu daļu, kurā tiesa sniedz savu redzējumu uz lietā esošajiem un konstatētajiem faktiskajiem apstākļiem. Satversmes 92. pants sevī ietver personas tiesības saņemt motivētu, nevis formālu spriedumu. “Tiesības uz motivētu tiesas spriedumu ir cieši saistītas ar tiesībām uz lietas apstākļu vispusīgu un objektīvu izvērtējumu ..”¹¹, un tas ir saistīts gan ar pašu likumu, gan ar loģikas diktētiem noteikumiem. Personai ir tiesības zināt, lai saprastu tiesas motivāciju, kāpēc tiesa vienam pierādījumam devusi priekšroku attiecībā pret citiem. Tas ir tikai loģiski. Loģikas trūkums, kas, iespējams, atrodams sprieduma motivu daļā, var būt par iemeslu sprieduma atcelšanai. “Kad Senāts saskata vērtējumu neatbilstību loģikas likumiem ..”¹², tas atceļ spriedumu. Loģikas likumiem neatbilstošs ir arī tas, ka tiesa formāli izvērtē pierādījumus, bet nenorāda motivāciju un argumentus, kāpēc vienam pierādījumam tiek dota priekšroka attiecībā pret citu, tādā veidā pārkāpjot Civilprocesa likuma 193. panta 5. daļas noteikumus.

Kopsavilkums

Visi tiesas spriedumi ietekmē ne tikai puses, kuras iesaistītas tiesas procesā, bet arī citas personas. Lai tiesas spriedumu varētu saukt par atbilstošu sabiedrības interesēm un tas iegūtu sabiedrības uzticību un cieņu, spriedumam ir jābūt taisnīgam, saprotamam, taisītam atbilstoši likumā noteiktai kārtībai.

Ja lietā nav noskaidroti nozīmīgi apstākļi vai tie noskaidroti nepilnīgi, kā arī pieļauti Civilprocesa likuma pārkāpumi gan no formālās puses, gan arī sprieduma motivu daļa balstīta uz formāliem tiesas konstatējumiem bez argumentācijas, tad tāds spriedums ir taisīts pretēji likumā noteiktai kārtībai.

Likuma nodrošinātā neatkarība neatbrīvo lietā iesaistītās personas, tai skaitā arī tiesu, no likuma normu ievērošanas.

¹¹ Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Zin. vadītājs prof. R. Balodis. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 140. lpp.

¹² Civilprocesa likuma komentāri. I daļa, 1.28. nodaļa. Prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga, TNA, 2011, 271. lpp.

PRINCIPS “PIESĀRŅOTĀJS MAKSĀ” LATVIJAS VIDES TIESĪBĀS

‘POLLUTER PAYS’ PRINCIPLE IN LATVIAN ENVIRONMENTAL LAW

Silvija Meiere, Dr. iur.

LU Juridiskās fakultātes Civiltiesisko zinātņu katedras docente

Summary

The current article deals with the issues and problems related to application of the ‘polluter pays’ principle in Latvian environmental law as a normative system including both environmental protection law and nature protection law. While environmental protection law to a certain degree recognises the ‘polluter pays’ principle, the traditional nature protection law appears to be based on a principle of compensation to landowners for the maintenance of natural facilities. At the same time, the principle of sustainable use of natural resources and legal concept of biodiversity changes the scope of traditional nature conservation law in substantial way, indicating the necessity to discuss the ‘polluter pays’ principle in the context of biodiversity.

The thesis of this article is that the ‘polluter pays’ principle in Latvian nature protection law is applied in occasional manner. A clear answer to whether the principle is applicable in relation to biodiversity in systemic way does not emerge from the ‘polluter pays’ principle as such. It is the duty of the legislator to provide for legal mechanisms that ensure a fair distribution of environmental costs.

Atslēgvārdi: princips “piesārņotājs maksā”, piesārņojums, kaitējums videi, bioloģiskā daudzveidība.

Keywords: ‘polluter pays’ principle, pollution, environmental damage, biodiversity.

Ievads

Princips “piesārņotājs maksā” ir viens no vides aizsardzības principiem. Tas ir nostiprināts un definēts Vides aizsardzības likumā¹, turklāt Satversmes tiesa ir atzinusi, ka vides aizsardzības principi detalizē valsts konstitucionālo pienākumu rūpēties par vides saglabāšanu un uzlabošanu². Princips “piesārņotājs maksā” jāievēro, kā veidojot un īstenojot vides politiku valstī, tā arī pieņemot konkrētus lēmumus, kas var ietekmēt vidi vai cilvēku veselību.³ Pēc likuma vispārīgās nostādnes šis princips ir jāievēro ne tikai vides normu jaunradē, bet arī to piemērošanā, it īpaši vides tiesību normu interpretācijā.

¹ Vides aizsardzības likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2006. 15. novembris, Nr. 183.

² Sk. Satversmes tiesas 2007. gada 8. februāra sprieduma lietā Nr. 2006-09-03 11. punktu. Grām.: Satversmes tiesas spriedumi 2006. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 151. lpp.

³ Sk. Vides aizsardzības likuma 3. panta pirmo daļu.

Nav apšaubāms, ka šis princips caurvij vides tiesiskās aizsardzības sistēmu, taču jautājums ir, cik lielā mērā tas darbojas visos ar vidi saistīto regulējumu virzienos. Proti, pēc Vides aizsardzības likuma princips “piesārņotājs maksā” nozīmē, ka *“persona sedz izdevumus, kas saistīti ar tās darbības dēļ radīta piesārņojuma novērtēšanu, novēršanu, ierobežošanu un seku likvidēšanu”*. Legāļdefinīcijas gramatiskais izteikums norāda uz visai šauru principa pielietojuma sfēru – vides piesārņojumu. Savukārt no Vides aizsardzības likuma 2. panta izriet, ka ar šo likumu iedibinātajai vides aizsardzības sistēmai ir divi mērķi – saglabāt un uzlabot vides kvalitāti, kā arī ilgtspējīgi izmantot dabas resursus. Aplūkoti likuma vispārīgie noteikumi nesniedz skaidru atbildi, vai princips “piesārņotājs maksā” attiecas arī uz dabas resursu izmantošanu. Tā kā Vides aizsardzības likuma izpratnē dabas resursi ir dabas sastāvdaļas (gaiss, ūdeņi, flora, fauna, augsne, zemes dzīles),⁴ šis jautājums iegūst konceptuālu nokrāsu – proti, vai principu “piesārņotājs maksā” var pielietot arī dzīvās dabas, tas ir, floras un faunas, aizsardzībā.

Skaidrojot šā principa lietojuma ietvaru, ne mazāk nozīmīgs ir arī jautājums, vai tas ir saistāms tikai ar juridiskās atbildības institūtu. Citiem vārdiem, vai no principa izrietošais pienākums “segt izdevumus” pastāv tikai personas prettiesiskas rīcības gadījumā.

Raksta mērķis ir detalizētākā veidā izpētīt principa “piesārņotājs maksā” būtību un, balstoties uz izpētes rezultātiem, izdarīt secinājumus par šā principa attiecināšanu uz dabas aizsardzību.

Vides piesārņojums un kaitējums videi

Speciālās literatūras avotos princips “piesārņotājs maksā” bieži tiek aplūkots piesārņojuma un vides kaitējuma kontekstā, īpaši neuzsverot, ka “piesārņojums” un “kaitējums videi” kā tiesību jēdzieni nav identiski.⁵ Vides tiesību normu uzdevums ir ietekmēt cilvēka darbības izraisītās pārmaiņas vidē, tomēr vides tiesības nebalstās prezumpcijā, ka jebkura cilvēka rīcība, kas ietekmē vidi, pati par sevi ir prettiesiska.

Likuma izpratnē “piesārņojums” ir cilvēka rīcības izraisīta vielu, vibrācijas, siltuma vai trokšņa tieša vai netieša novadīšana gaisā, ūdenī vai zemē, kam *var būt kaitīga* ietekme uz cilvēku veselību vai vidi un kas var radīt kaitējumu īpašumam vai ietekmēt dabas resursu izmantošanu un cita veida likumīgu vides izmantošanu.⁶ No definīcijas izriet, ka vides tiesībās ar piesārņojumu saprot cilvēka rīcības izpausmi vidē, un tas ir specifisks, jo ietver vielu, vibrāciju, siltuma vai trokšņa izplūdi, turklāt tam ir potenciāls radīt kaitējumu cilvēku veselībai, īpašumam vai videi.

Savukārt “kaitējums videi” ir *“novērtējamās nelabvēlīgas dabas resursu izmaiņas vai izmērāma ar dabas resursu saistīto funkciju pasliktināšanās, ko, piemēram, augsnei un zemes dzīlēm var radīt jebkāda to pārveidošana un piesārņojums [..], kas rada risku cilvēku veselībai vai būtiski nelabvēlīgi ietekmē cilvēku veselību vai vidi”*.⁷ ES Direktīva par atbildību vides jomā paredz, ka *“videi nodarītā kaitējuma*

⁴ Sk. Vides aizsardzības likuma 1. panta 1. punktu.

⁵ Sk., piem., Eiropas Savienības tiesību īstenošana Latvijā. Autoru kolektīvs Ivo Alehno zinātniskajā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2003, 352.–353. lpp.

⁶ Likuma “Par piesārņojumu” 1. pants. *Latvijas Vēstnesis*, 2001. 29. marts, Nr. 51.

⁷ Vides aizsardzības likuma 1. panta 6. un 9. punkts.

novēršana un atlīdzināšana īstenojama, atbalstot principu “piesārņotājs maksā”⁸”⁸ Saskaņā ar šo principu “uzņēmējs, kas izraisījis kaitējumu videi vai radījis tiešus šāda kaitējuma draudus, principā sedz vajadzīgo aizsargpasākumu vai stāvokļa izlabošanas pasākumu izmaksas. [...] Ir lietderīgi arī paredzēt, ka uzņēmējiem jāsedz videi nodarītā kaitējuma novērtēšanas izmaksas un – piemērotā gadījumā – izmaksas, kas radušās par nenovēršamu šāda kaitējuma draudu novērtēšanu”⁹. No minētā nepārprotami izriet, ka kaitējums videi ir novēršams un atlīdzināms, ievērojot principu “piesārņotājs maksā”.

Neiedziļinoties vides kaitējuma definīcijas atsevišķajos elementos, tēmas izpētes nolūkos būtiski secināt, ka: 1) kaitējumu videi var radīt dažādi faktori un piesārņojums ir tikai viens no šiem faktoriem; 2) lai piesārņojuma dēļ rastos kaitējums videi un attiecīgi personai rastos pienākums par to mantiski atbildēt, piesārņojuma ietekmei uz cilvēku veselību vai vidi jābūt būtiski nelabvēlīgai. Vai princips “piesārņotājs maksā” darbojas arī tad, ja piesārņojuma ietekme nesasniedz tādu līmeni, ko var kvalificēt kā “būtiski nelabvēlīgu”? Lai gūtu atbildi, ir vērts aplūkot tuvāk, kā ir attīstījusies izpratne par piesārņojumu¹⁰.

Vides tiesībās piesārņojums ticis definēts, izmantojot divas atšķirīgas pieejas atkarībā no tā, ko uzskatām par piesārņojuma priekšnoteikumu – personas rīcības prettiesiskumu vai arī personas darbības izraisītās emisijas (vielu, vibrācijas, siltuma, siltuma vai trokšņa) ietekmi vidē. Turklāt piesārņojuma definīcija noteic arī principa “piesārņotājs maksā” pielietojuma lauku (ietvaru). Pirmajā gadījumā darbojas pieņēmums, ka emisija pati par sevi nerada piesārņojumu. Tā par piesārņojumu kļūst tad, kad tiek pārsniegts valsts (iestādes) noteiktais vides (emisiju) normatīvs. Kamēr emisiju normatīvi tiek ievēroti, emisiju novadītājs nebūs piesārņotājs un princips “piesārņotājs maksā” uz to neattieksies.

Otrajā gadījumā piesārņojuma noteicošais faktors ir emisijas ietekme vidē neatkarīgi no tā, vai emisiju normatīvs ir/nav pārsniegts un attiecīgi – vai emisija bijusi tiesiska/prettiesiska. Pie šādas piesārņojuma izpratnes principa “piesārņotājs maksā” darbības ietvars ievērojami paplašinās, jo principa ietekmē nonāk jebkurš piesārņojošas darbības veicējs tā iemesla dēļ, ka piesārņojošai darbībai ir piesārņojuma potenciāls. Likums atļauj veikt piesārņojošas darbības, taču minētā potenciāla dēļ valsts ar atļauju sistēmas palīdzību šādas darbības kontrolē.¹¹

Mūsdienās par taisnīgāku un piemērotāku vides aizsardzības mērķu sasniegšanai pieņemts uzskatīt otro pieeju.¹² Tā ir taisnīgāka, jo sabiedrībai vairs nav jāmaksā par atļautām emisijām, kas vidē radījušas negatīvas izpausmes. Jāmaksā ir piesārņojošas darbības veicējam, jo šai darbībai ir piesārņojuma potenciāls, kas realizējas vai var realizēties negatīvās izpausmēs vidē. Pirmā piesārņojuma izpratne neveicina emisiju novadītāja vēlmi samazināt piesārņojošo vielu izmantošanu. Turpretī otrajā gadījumā – jo vairāk piesārņojošas darbības veicējam

⁸ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas 2004/35/EK (2004. gada 21. aprīlis) par atbildību vides jomā attiecībā uz videi nodarītā kaitējuma novēršanu un atlīdzināšanu preambulas 2. motīvs. *Oficiālais Vēstnesis*, 2004. 30. aprīlis, L 143.

⁹ Turpat, 18. motīvs.

¹⁰ Plašāk sk., piem., de Sadeleer N. *Environmental Principles. From Political Slogans to Legal Rules*. New York: Oxford University Press, 2005.

¹¹ Sk. likuma “Par piesārņojumu” IV nodaļu par piesārņojošu darbību iedalījumu un atļauju piesārņojošas darbības veikšanai.

¹² Sk. piesārņojuma legāldefinīciju likuma “Par piesārņojumu” 1. pantā un Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvā 2008/01/EK (2008. gada 15. janvāris) par integrētu piesārņojuma novēršanu un kontroli. *Oficiālais Vēstnesis*, 2008. 29. janvāris, L 24.

izdodas samazināt emisiju ietekmi vidē, jo mazāk tam ir jāmaksā. Tā kā šī pieeja ir vērsta uz to, lai iespējami samazinātu piesārņojošo darbību ietekmi vidē, tā ir piemērotāka vides aizsardzības mērķa – vides kvalitātes saglabāšana un uzlabošana – sasniegšanai.

No principa “piesārņotājs maksā” izrietošais pienākums “segt izdevumus” nepastāv tikai personas prettiesiskas rīcības vai vides kaitējuma gadījumā. Personai šāds pienākums ir, veicot arī dažādas piesārņojošas darbības, kas pašas par sevi nav prettiesiskas. Tādējādi šis princips nav traktējams šauri un nav saistāms tikai ar juridiskās atbildības par kaitējumu videi institūtu. Tāpat būtiski uzsvērt, ka pats par sevi princips nesniedz atbildi, kas ir “piesārņojums” vai “kaitējums videi”. Tas ir jānoteic likumdevējam.

Lai gūtu atbildi uz jautājumu, vai principa “piesārņotājs maksā” darbības ietvars ir aprobežots vienīgi ar piesārņojuma kontroli vai arī to pārsniedz, visupirms nepieciešams noskaidrot šā principa būtību.

Principa “piesārņotājs maksā” būtība

Sākotnēji princips “piesārņotājs maksā” tika formulēts ekonomikā, un tikai vēlāk tas tika pārņemts arī tiesībās. No ekonomikas skatupunkta piesārņojuma izmaksas jāsedz tai organizācijai, kura gūst labumu no procesa, kas izraisa piesārņojumu.¹³ Nereti preču ražošana, patēriņš vai pakalpojumi rada vidē negatīvas izmaiņas, taču ar tām saistītās izmaksas neatspoguļojas preču vai pakalpojuma cenā. Piemēram, pārmērīgas pesticīdu lietošanas dēļ radīto negatīvo izmaiņu izmaksas neatspoguļojas lauksaimniecības produkcijas cenā. Šādās situācijās minētās izmaksas būtībā nesedz neviens.¹⁴ Ekonomistu vidū nostiprinājās viedoklis, ka šis “ārējās” izmaksas nepieciešams “internalizēt”, tas ir, ietvert konkrēto preču un pakalpojumu cenā. Kamēr šīs izmaksas cenā neparādās, tirgus reaģēs uz izkropļotiem preču cenu signāliem. Savukārt tiesībās principa galvenā funkcija ir “internalizēt” izmaksas, kas rodas valsts iestādēm (sabiedrībai) saistībā ar piesārņojuma novēršanu un kontroli, citiem vārdiem, daļa no peļņas, ko piesārņotāji gūst no piesārņojošās darbības, ir jāatgriež valstij par piesārņojošo darbību inspicēšanu, kontroli un monitoringu.¹⁵ Tādējādi principa “piesārņotājs maksā” būtību var raksturot šādi: tas ir ekonomikā balstīts “ārējo” izmaksu sadalīšanas noteikums, pēc kura atbildība par piesārņojuma radītajām “ārējām” izmaksām ir jāuzņemas piesārņotājam – personai, kuras darbības dēļ piesārņojums rodas.¹⁶ To, lai cenas atspoguļotu arī “ārējās” izmaksas, iespējams panākt divos galvenajos veidos: 1) ar nodokli; 2) ar normatīvo regulēšanu, aizliedzot vai ierobežojot saimnieciskās darbības negatīvās ietekmes vidē.

Vides tiesību normas paredz dažādus līdzekļus, ar kuru starpniecību princips “piesārņotājs maksā” var darboties. Principa pielietojuma galvenā joma ir vides

¹³ Plašāk sk.: Ambec S., Ehlers L. Regulation v. Polluter Pays Principle. *The Economic Journal*, December, 2014.

¹⁴ Preces vai pakalpojuma cenā netiek iekļautas visas zemnieku ekonomiskās darbības izmaksas, un šī neapmaksātā starpība kļūst par “free riders at the expense of the environment”.

¹⁵ de Sadeleer N. Preliminary Reference on Environmental Liability and the Polluter Pays Principle: Case C-534/15, Fipa. *Review of European, Comparative & International Environmental Law*. Vol. 24, Issue 2, July 2015, p. 232–237.

¹⁶ de Sadeleer N. *Environmental Principles. From Political Slogans to Legal Rules*. New York: Oxford University Press, 2005, p. 21.

aizsardzība pret piesārņojumu, bīstamām vielām un atkritumiem. Pamatnostādne ir tāda: ja persona izvēlas veikt piesārņojošu darbību, tad tai ir pienākums tiešā vai netiešā veidā segt piesārņojuma novēršanas un samazināšanas izmaksas.

Vides izmaksu segšana tiešā veidā sastopama pie atbildības par kaitējumu videi. Kā jau iepriekš minēts, vispārīgi princips nav saistīts ar personas vainu (vainojamu rīcību). Līdz ar to pat *atbildības par kaitējumu videi* institūts paredz stingro atbildību (atbildību neatkarīgi no vainas), ja kaitējumu videi radījusi profesionāla saimnieciskā darbība, kurai ir augsts vides apdraudējuma risks.¹⁷ Personai, kuras profesionālā darbība izraisījusi kaitējumu videi vai tiešus kaitējuma draudus, jāsedz preventīvo, neatliekamo un sanācības pasākumu izmaksas.¹⁸ Šīs izmaksas ietver gan tādas izmaksas, ko pamato nepieciešamība nodrošināt efektīvu atbildības nosacījumu īstenošanu, to skaitā izmaksas par kaitējumu videi, gan arī administratīvās izmaksas, datu vākšanas monitoringa un citas ar kaitējumu videi saistītas izmaksas.¹⁹

Vides izmaksu segšanai tiek izmantots arī dabas resursu nodoklis. Viens no tā mērķiem ir finansiāli nodrošināt vides aizsardzības pasākumus.²⁰ Latvijā dabas resursu nodoklis jāmaksā ne tikai par piesārņojošo vielu emitēšanu vidē un atkritumu apglabāšanu, bet arī, piemēram, par dabas resursu (derīgo izrakteņu, ūdens) ieguvī, zemes dziļu derīgo īpašību izmantošanu, iesūknējot ģeoloģiskajās struktūrās dabasgāzi vai siltumnīcefekta gāzi, par ūdens resursu lietošanu elektroenerģijas ražošanai.²¹ Lai segtu izmaksas, kādas valstij rodas sakarā ar piesārņojošo darbību kontroli, tiek iekasētas arī valsts nodevas, piemēram, par atkritumu apsaimniekošanas atļaujas izsniegšanu²², kā arī par paredzēto darbību ietekmes uz vidi sākotnējo izvērtējumu, ko veic valsts iestāde.²³

Lai ievērotu piesardzību, visai izplatīta ir vides izmaksu segšana pastarpinātā veidā. Piesārņojošas darbības veicējam jāsedz izmaksas, lai nodrošinātu savas darbības atbilstību vides normām. Piemēram, piesārņojošas darbības veicējam ir pienākums veikt pasākumus (un attiecīgi segt to izmaksas), lai novērstu piesārņojuma rašanos vai samazinātu emisijas, nodrošinātu vides kvalitātes normatīvu ievērošanu, veiktu piesārņojošās darbības monitoringu.²⁴ Arī tad, ja persona vēl tikai plāno veikt darbību ar iespējamu būtisku ietekmi uz vidi, tai ir pienākums veikt darbībai (projektam) ietekmes uz vidi novērtējumu un segt ar šo procedūru saistītās izmaksas.²⁵

Piesārņojumu novērtēt un noteikt tā avotu ir daudz grūtāk, ja piesārņojuma avoti ir izkliedēti, kas ir raksturīgi, piemēram, lauksaimnieciskai darbībai. Tradicionālā lauksaimnieciskā darbība netiek uzskatīta par piesārņojošu darbību, tomēr arī tās rezultātā var rasties piesārņojums. Latvijas apstākļos plaši izplatīts ir ūdens piesārņojums ar slāpekļa savienojumiem, kas rodas no lauksaimniecības zemju mēslošanas.²⁶ Izkliedētā piesārņojuma kontroli valsts īsteno ar vispārīga rakstura

¹⁷ Sk. Vides aizsardzības likuma 25. panta ceturto daļu.

¹⁸ Turpat, 31. panta pirmā daļa.

¹⁹ Turpat, 31. panta piektā daļa.

²⁰ Likuma "Par dabas resursu nodokli" 2. pants. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 29. decembris, Nr. 209.

²¹ Turpat, 3. pants.

²² Atkritumu apsaimniekošanas likuma 12. panta trešā daļa. *Latvijas Vēstnesis*, 2010. 17. novembris, Nr. 183.

²³ Likuma "Par ietekmes uz vidi novērtējumu" 5. pants. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 30. oktobris, Nr. 322/325.

²⁴ Sk. likuma "Par piesārņojumu" 4. panta pirmo daļu.

²⁵ Sk. likuma "Par ietekmes uz vidi novērtējumu" 5. pantu.

²⁶ Vides zinātne. Māra Kļaviņa redakcijā. Rīga: Latvijas Universitāte, 2008, 191. lpp.

normatīvo regulējumu par mēslojuma vai pesticīdu lietošanu.²⁷ Attiecīgi izmaksas, kas rodas no izvirzīto prasību ievērošanas, jāsedz “piesārņotājam”, kas šajā gadījumā ir lauksaimnieciskās darbības veicējs.²⁸

Tā kā princips “piesārņotājs maksā” ir starpdisciplinārs, tā būtības izpratnei svarīgi ir abi tā aspekti – ekonomiskais un tiesiskais. No ekonomikas viedokļa ekonomiskajā darbībā jāņem vērā vides aizsardzības izmaksas, turklāt jābūt tādām mehānismam, ar kura palīdzību šīs izmaksas var gūt atspoguļojumu (un īsteno-ties) ekonomiskajā darbībā. Savukārt tiesībās principa “piesārņotājs maksā” mērķis ir ar piesārņojumu saistītās izmaksas sadalīt taisnīgi. Šajā gadījumā tas nozīmē, ka izmaksas jāsedz personai, kura gūst labumu no darbības ar piesārņojošu ietekmi. Ar kādiem līdzekļiem tiešā vai netiešā veidā “maksāšanas pienākums” īstenojams, tas jānoteic likumdevējam. Šajā ziņā likumdevējam ir plaša rīcības brīvība. Vien-laikus princips likumdevējam ir saistošs tajā ziņā, ka tam ir pienākums gādāt par mehānismu, kas nodrošina taisnīgu vides izmaksu sadali, izveidi un darbību.

Princips “piesārņotājs maksā” dabas resursu ilgtspējīgā izmantošanā un bioloģiskās daudzveidības saglabāšanā

Vides tiesības ir vienots apzīmējums plašai un sazarotai tiesību normu kopai. Vides tiesību normas vienojošais kritērijs tas, ka šīs normas attiecas uz cilvēku darbības izraisīto ietekmi vidē. Plašā izpratnē ar vides tiesībām regulē cilvēku darbību nolūkā ierobežot tās ietekmi uz vidi, lai novērstu apdraudējumu gan cilvēku veselībai, gan arī bioloģiskai daudzveidībai. Vides tiesību normas, ar kurām tiek kontrolēts piesārņojums, pieder tā sauktajām vides aizsardzības tiesībām. Šo tiesību normu primārais mērķis ir sabiedrības veselības aizsardzība, un tās savā ziņā ir “izaugušas” no kaimiņu tiesībām, tostarp privāttiesību normas par nekustamā īpašuma izmantošanu, nekaitējot citu personu tiesībām.²⁹ Būtībā tās ir tiesību normas, kuras nosaka īpašumtiesību sociālās robežas. Līdz ar to piesārņotājam par tā darbībai noteiktajiem vispārīgā rakstura ierobežojumiem nav tiesību uz kompensāciju.

Taču piesārņojums nav vienīgais faktors, kas vidē izraisa negatīvas pārmaiņas. Īpaši dzīvo dabu (floru un faunu) var apdraudēt gan dabas resursu ieguve, gan arī par tradicionāliem uzskatītie zemes izmantošanas veidi – lauksaimnieciskā, mežsaimnieciskā un zivsaimnieciskā darbība. Latvijā par nozīmīgiem faktoriem, kuri ietekmē bioloģisko daudzveidību, zinātnieki uzskata zemes lietojuma veida (kategorijas) maiņu, piemēram, meža vai lauksaimniecības zemes transformēšanu apbūves zemē un ar to saistīto biotopu iznīcināšanu, lauksaimniecības un meža zemes izmantošanas intensifikāciju, ainavu un biotopu fragmentāciju. Bieži

²⁷ Sk. Padomes Direktīvu 91/676/EEK (1991. gada 12. decembris) attiecībā uz ūdeņu aizsardzību pret piesārņojumu ar nitrātiem, kas cēlušies no lauksaimnieciskās darbības. *Oficiālais Vēstnesis*, 1991. L 375.

²⁸ Sk. Ministru kabineta 2014. gada 23. decembra noteikumus Nr. 834 “Noteikumi par ūdens un augsnes aizsardzību no lauksaimnieciskās darbības izraisītā piesārņojuma ar nitrātiem. *Latvijas Vēstnesis*, 2015. 7. janvāris, Nr. 3. Lauksaimnieciskās darbības veicējam jāievēro mēslošanas līdzekļu lietošanas ierobežojumi, termiņi, kādos aizliegts izkļiedēt kūtsmēslus un slāpekli saturošus minerālmēslus, jāievēro noteiktās pieļaujamās slāpekļa normas.

²⁹ Morrison F. L. *Changing Approaches to Environmental Law*. Grām.: International, Regional and National Environmental Law. (Eds.) Morrison F. L., Wolfrum R. Kluwer Law International, 2000, p. 806.

veidojas situācija, ka šie faktori pārklājas, tādējādi pastiprinot negatīvo ietekmi.³⁰ Lauksaimniecībā izmantoto zemju produktivitātes palielināšana ir saistīta ar ūdens režīma regulēšanu, monokultūru audzēšanu lielās platībās. Zemes meliorācija palielina produktivitāti, taču vienlaikus mainās dabiskā ekosistēma, jo tiek regulētas ūdenstilpes un ūdensteces, mainās gruntsūdeņu hidroloģiskais režīms, mēslošanas līdzekļi no augsnes ātrāk izskalojas, nonāk ūdenstilpēs un gruntsūdeņos, rezultātā izzūd daudzu sugu dzīvotnes un biotopi.³¹ Meža izmantošanas intensifikācijas dēļ samazinās vecas mežaudzes, kas ir svarīgs meža bioloģiskās daudzveidības faktors, jo nodrošina daudzu un īpaši retu un apdraudētu sugu dzīves telpu. Bioloģisko daudzveidību samazina ainavu un biotopu fragmentācija, kuras galvenais cēlonis ir dažādu veidu saimnieciskā darbība (piemēram, zemes un ūdeņu izmantošanas veida maiņa, ceļu būve, mežizstrāde). Ja ainavu sadala atsevišķās “salās”, izzūd telpiska sasaiste starp biotopiem, rezultātā biotopu “salu” platība samazinās, un ar laiku biotops pilnīgi izzūd.³²

Bioloģiskā daudzveidība kā tiesību jēdzienu visupirms attiecas uz dabas tiesisko aizsardzību jeb tā sauktajām dabas saglabāšanas tiesībām. Tā ir vides tiesību daļa, kas vēsturiski saistīta ar atsevišķu dabas objektu – noteiktu apdraudētu sugu un to dzīvotņu, un dabas teritoriju (piemēram, dabas rezervāti, liegumi, nacionālie parki) – izveidi un aizsardzību.³³ Tāpat dabas tiesiskās aizsardzības mērķis bija racionāla dabas resursu izmantošana (piemēram, mežu apsaimniekošana, savvaļas dzīvnieku izmantošana un aizsardzība). Atšķirībā no vides aizsardzības tiesībām dabas saglabāšanas tiesības ir cieši saistītas ar īpašumtiesību aizsardzību un paredz kompensācijas principu. Tas nozīmē, ka par dabas saglabāšanas interesēs noteiktiem saimnieciskās darbības ierobežojumiem zemes īpašniekam ir tiesības uz kompensāciju.

Kopš 20. gadsimta 90. gadiem dabas saglabāšanas tiesībās notikušas būtiskas izmaiņas. Mūsdienās dabas tiesiskā aizsardzība ir ieguvusi jaunu saturu, jo tai ir jānodrošina bioloģiskās daudzveidības saglabāšana un dabas resursu ilgtspējīga izmantošana.³⁴ Līdz ar starptautiskās konvencijas “Par bioloģisko daudzveidību” pieņemšanu 1992. gadā bioloģiskās daudzveidības nozīme evolūcijā un biosfēras dzīvību uzturošo sistēmu saglabāšanā ir starptautiski atzīta, un bioloģiskā daudzveidība ir kļuvusi par tiesiski aizsargātu vērtību.³⁵ Lai dzīvo dabu varētu izmantot ilgtspējīgi un bioloģiskā daudzveidība tiktu saglabāta, ir nepieciešams “*paredzēt, novērst un izskaust dzīvās dabas būtiskas noplicināšanās vai iznīkšanas iemeslu cēloņus*”.³⁶

³⁰ Dabas aizsardzība. Olģerta Nikodemus un Gunta Brūmeļa redakcijā. Otrais izdevums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015, 99. lpp.

³¹ Turpat, 105.–106. lpp.

³² Turpat, 110.–111. lpp.

³³ Sk., piem., Strautmanis J. Ekoloģisko tiesību pamati. Dabas vides tiesiskā aizsardzība. Rīga: “Zvaigzne ABC”, 1997, 79.–83. lpp.; Goller B., Morrison L. National Law: the Protection of Nature. Grām.: International, Regional and National Environmental Law. (Eds.) Morrison F. L., Wolfrum R. Kluwer Law International, 2000, p. 702–709.

³⁴ Vides aizsardzības likuma 1. panta 4. punkts un 2. pants.

³⁵ “Bioloģiskā daudzveidība” nozīmē dzīvo organismu formu dažādību visās vidēs, tai skaitā sauszemes, jūras un citās ūdens ekosistēmās un ekoloģiskajos kompleksos, kuru sastāvdaļas tās ir; tā ietver daudzveidību sugas ietvaros, starp sugām un starp ekosistēmām. Likums “Par 1992. gada 5. jūnija Riodežaneiro konvenciju par bioloģisko daudzveidību” 2. pants. *Latvijas Vēstnesis*, 1995. 8. septembris, Nr. 137.

³⁶ Turpat, sk. konvencijas preambulu.

Bioloģiskā daudzveidība un dabas resursu ilgtspējīga izmantošana ir divi savstarpēji saistīti un arī sarežģīti tiesību jēdzieni. To ietveršana tiesību laukā ir noteikusi būtiskas izmaiņas: dabas aizsardzība ir kļuvusi par tiesiski sarežģītu sistēmu, jo tā vairāk nav saistīta tikai ar atsevišķu sugu, biotopu un citu dabas objektu aizsardzību īpaši šīm mērķim izveidotās teritorijās. Tagad dabas aizsardzība nozīmē arī mērķtiecīgu, dabu saudzējošu rīcību jebkurā tautsaimniecības nozarē, arī tā sauktajos tradicionālajos zemes izmantošanas veidos – lauksaimniecībā, mežsaimniecībā un zivsaimniecībā.³⁷

Tā iespaidā ir mainījusies arī izpratne par kaitējumu videi. Saskaņā ar Riodežaneiro deklarācijas “Par vidi un attīstību” 13. principu valstīm jāveido tādi atbildības institūti, kas paredzētu personu pienākumu kompensēt ne tikai piesārņojuma izraisīto, bet arī citu veidu kaitējumu videi.³⁸ Ievērojot minēto principu, ES Direktīva par atbildību vides jomā noteic, ka kaitējums videi ir ne tikai kaitējums augnei, zemes dzīlēm un ūdenim, bet arī kaitējums aizsargājamām sugām un dabiskajiem biotopiem. Tādējādi šajā atbildības institūtā ir pārstāvēti abi – gan vides kvalitātes, gan dabas saglabāšanas aspekts.

Ar kaitējumu aizsargājamām sugām un dabiskajiem biotopiem saprot jebkādu postījumu, kuriem ir būtiska nelabvēlīga ietekme uz šādu biotopu vai sugu labvēlīga aizsardzības statusa sasniegšanu vai uzturēšanu.³⁹ Postījumi var izpausties kā biotopu vai sugu īpatņu (to dzīvotņu) pārvietošana, iznīcināšana vai būtiska traucēšana.⁴⁰ Atbildība par kaitējumu videi ir no jauna izveidots publiski tiesiskas atbildības institūts, kas nav piemērojams privāttiesiskajās (deliktu) attiecībās, un tajā tradicionālais tiesību jēdziens “kaitējums” ir ieguvis pilnīgi jaunu saturu, kurā tas vairs nav saistīts ar personu individuālo tiesību un tiesisko interešu aizskārumu.⁴¹ Tomēr šis atbildības institūts nebūt nav universāls rīks, jo tas nav piemērots izklidēta rakstura piesārņojumam un citām negatīvām izpausmēm vidē, ja nelabvēlīgo ietekmi uz vidi nav iespējams saistīt ar noteiktu individuālo darītāju darbību vai bezdarbību.⁴²

Būtiski uzsvērt, ka personas pienākums maksāt par kaitējuma seku novēršanu attiecas vienīgi uz īpaši aizsargājamām dabas teritorijām un mikroliegumiem, kā arī ir saistīts vienīgi ar īpaši aizsargājamām sugām un biotopiem.⁴³ Taču jautājums par bioloģiskās daudzveidības saglabāšanu ir saistīts ar ievērojami plašāku

³⁷ Vācu dabas aizsardzības tiesībās ir pazīstama tā sauktā tradicionālo (parasto) zemes izmantošanas veidu privilēģija. Būtībā tā ir prezumpcija, ka atbilstoši attiecīgās saimniekošanas jomas regulējošo normatīvo aktu prasībām veikta lauksaimnieciskā, mežsaimnieciskā un zivsaimnieciskā darbība nav uzskatāma par iejaukšanos dabā (t. i., par tādu darbību, kas var būtiski mainīt ekosistēmas vai ainavas kvalitāti). Sk., piem., Goller B., Morrison L. National Law: the Protection of Nature. Grām.: International, Regional and National Environmental Law. (Eds.) Morrison F. L., Wolfrum R. Kluwer Law International, 2000, p. 709–710. Līdzīga privilēģija ir sastopama arī Latvijas tiesību sistēmā – zemes īpašniekam ir tiesības uz kompensāciju vienīgi par lauksaimnieciskās un mežsaimnieciskās darbības ierobežojumiem. Minētais aspekts ir skarts AT Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 9. jūlija spriedumā lietā SKA-35/2010.

³⁸ Apvienoto Nāciju Organizācijas 1992. gada Riodežaneiro deklarācija “Par vidi un attīstību”. Pieejams: <http://www.unep.org/documents.multilingual/default.asp?documentid=78&articleid=1163> [aplūkots 02.03.2016.].

³⁹ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas 2004/35/EK (2004. gada 21. aprīlis) par atbildību vides jomā attiecībā uz videi nodarītā kaitējuma novēršanu un atļidzināšanu 2. panta 1. punkts.

⁴⁰ Pieejams: <http://ec.europa.eu/environment/legal/liability/pdf/fact> [aplūkots 02.03.2016.].

⁴¹ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas 2004/35/EK (2004. gada 21. aprīlis) par atbildību vides jomā attiecībā uz videi nodarītā kaitējuma novēršanu un atļidzināšanu preambulas 14. motīvs.

⁴² Turpat, 13. motīvs.

⁴³ Vides aizsardzības likuma 1. panta 7. punkts.

ietekmju amplitūdu un lauku, jo dabas postīšana neaprobežojas vienīgi ar apdraudētajām sugām vai biotopiem, tā attiecas (skar) uz visu dabisko vidi (sugām, ekosistēmām, ainavām).⁴⁴ Tā kā zemes īpašnieki ir ar zemi saistītās bioloģiskās daudzveidības saimnieki, diskurss par bioloģiskās daudzveidības saglabāšanu ir saistīts gan ar īpašumtiesībām un to aizsardzību, gan arī ar bioloģiskās daudzveidības saglabāšanas pasākumu izmaksām un taisnīgu to sadali.

Lai gan bioloģiskās daudzveidības saglabāšana galvenokārt attiecas uz tradicionālajām dabas saglabāšanas tiesībām, vides tiesībās definētais mērķis – ilgtspējīga dabas resursu izmantošana – nepārprotami norāda: lai saglabātu bioloģisko daudzveidību, dabas tiesiskās aizsardzības konceptuālais pamatojums ir jāpaplašina, tuvinot to vides aizsardzības tiesiskajam regulējumam. Tiešus draudus cilvēku veselībai var radīt ne tikai kaitīgas emisijas vidē (piesārņojums). Cilvēku veselību var apdraudēt arī netieši – ar pārtiku, ražošanas iespēju samazināšanos. Tā kā bioloģiskā daudzveidība nodrošina dzīvības atbalsta sistēmas ilgtspēju, vides aizsardzības tiesību un dabas saglabāšanas tiesību mērķi daļēji sakrīt, un starp šīm divām vides tiesību daļām nav vairs tik strikta dalījuma, kāds tas bija agrāk. Tas nozīmē, ka dabas (sugu un biotopu, ekosistēmu) postīšana, ja tā būtiski apdraud bioloģisko daudzveidību, arī ārpus aizsargātām dabas teritorijām ir vienlīdz kaitīga un nevēlama, līdzīgi kā piesārņojums. Līdz ar to ne tikai piesārņojuma, bet arī dabas postīšanas sakarā ir saprātīgi un pamatoti izvirzīt jautājumu par vides izmaksām. Veiktā analīze liecina, ka līdz ar bioloģiskās daudzveidības un dabas resursu ilgtspējīgas izmantošanas principa ietveršanu tiesībās princips “piesārņotājs maksā”, neraugoties uz tā šauro gramatisko izteikumu, attiecas arī uz dabas aizsardzību.

Tradicionālā dabas aizsardzība ārpus speciāli aizsargātām dabas teritorijām ietver tiesību normas, ar kurām tiek regulēta savvaļas dzīvnieku ieguve (medības, zveja, makšķerēšana), kā arī ir noteiktas vispārējas dabas aizsardzības prasības, piemēram, meža apsaimniekošanā.⁴⁵ Savukārt zemes lietošanas veidus (kategorijas) noteic un par to maiņu lemj teritorijas attīstības plānošanas procesa ietvaros. Zemes izmantošanas un aizsardzības principu līmenī likums noteic, ka galvenais līdzeklis, ar kura palīdzību var nodrošināt efektīvu dabas resursu pārvaldību un ilgtspējīgu attīstību, ir teritorijas attīstības plānošana⁴⁶. Lauksaimniecībā izmantojamā zemē var ierīkot kokaugu stādījumus, savukārt mežā var ierīkot lauksaimniecībā izmantojamas zemes, ja tas atbilst teritorijas attīstības plānošanas dokumentiem.⁴⁷ Likums neparedz striktus ierobežojumus lauksaimniecībā izmantojamās zemes un meža zemes lietošanas kategorijas maiņai, tomēr noteic, ka zemes izmantotājs – īpašnieks, valdītājs vai lietotājs nedrīkst radīt zemei kaitējumu.⁴⁸ Par darbību, kurai varētu būt būtiska ietekme uz vidi, zemes lietošanas

⁴⁴ Dabas zinātņu izpratnē bioloģiskā daudzveidība nav tikai sugu un biotopu skaits, bet gan daudzu bioloģiskās daudzveidības elementu un līmeņu savstarpējā mijiedarbība vairākos līmeņos: ģenētiskajā, sugu, ekosistēmu (biotopu) un ainavu jeb ekosistēmu kompleksu līmenī. Sk. grām.: Dabas aizsardzība. Oļģerta Nikodemus un Gunta Brūmeļa redakcijā. Otrais izdevums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015. 7. lpp.

⁴⁵ Piemēram, prasība mežsīrādē saglabāt noteiktus bioloģiski nozīmīgus meža struktūras elementus. Sk. Ministru kabineta 2012. gada 18. decembra noteikumi Nr. 936 “Dabas aizsardzības noteikumi meža apsaimniekošanā”. *Latvijas Vēstnesis*, 2012. 28. decembris, Nr. 203.

⁴⁶ Zemes pārvaldības likuma 3. pants. *Latvijas Vēstnesis*, 2014. 15. novembris, Nr. 228.

⁴⁷ Lauksaimniecības un lauku attīstības likuma 10. panta piektā daļa un 10.¹ panta pirmā daļa. *Latvijas Vēstnesis*, 2004. 29. aprīlis, Nr. 64.

⁴⁸ Sk. Zemes pārvaldības likuma 3. pantu.

kategorijas maiņu uzskata vien tad, ja zemes platība ir lielāka par 50 ha.⁴⁹ Būtībā tiesību normas neregulē, piemēram, jautājumus, kas būtu saistīti ar ainavu un biotopu fragmentāciju, sugu dzīvotņu un dabisko biotopu postīšanu, ja vien tiem nav noteikts īpašas aizsardzības statuss.⁵⁰ Atšķirībā no piesārņojuma kontroles jomas Latvijā pastāvošais dabas aizsardzības normatīvais regulējums nav pat tendēts uz to, lai šāda veida dabas postīšanu apskatītu juridiskās kategorijās, un tas varētu būt lielākais šķērslis principa “piesārņotājs maksā” plašākai lietošanai bioloģiskās daudzveidības kontekstā.

Lidz šim Latvijā vides izmaksu jautājums dabas aizsardzības jomā ir ticis risināts saistībā ar atmežošanu un koku ciršanu ārpus meža. Proti, ja meža platība ir nepieciešama būvniecībai, derīgu izrakteņu ieguvei vai lauksaimniecībā izmantojamās zemes ierīkošanai, personai ir pienākums kompensēt valstij ar atmežošanas izraisīto negatīvo seku novēršanu saistītos izdevumus par ogļskābās gāzes piesaistes potenciāla samazināšanos, bioloģiskās daudzveidības samazināšanos, vides un dabas resursu aizsargjoslu funkciju kvalitātes samazināšanos.⁵¹ Zemes īpašniekam ir pienākums “maksāt” arī par dabas daudzveidības samazināšanos, ko izraisa koku nociršana ārpus meža – pilsētās un ciemos.⁵² Dabas un atsevišķu tās sastāvdaļu, kā arī bioloģiskās daudzveidības vērtība ir galvenokārt nemateriāla, tāpēc kompensācijas apmēru var noteikt vienīgi tad, ja ir izveidots un normatīvi noteikts piemērots “instrumentārijs” – speciālas metodikas, formulas un koeficienti. Piemēram, lai noteiktu, cik jāmaksā par atļautu koka nociršanu pilsētā/ciemā, izmanto formulu, kuru veido vairāku koeficientu reizinājums (koka diametrs, suga, nociršanas iemesls, vieta, tas, kāda pilsētā ir kopējā situācija ar apstādījumiem). Aplūkotie piemēri liecina, ka noteikums, pēc kura atbildība par vides izmaksām ir jāuzņemas personai, kuras darbības dēļ izmaksas rodas, uz dabas aizsardzību attiecināms ne tikai teorētiski – tas jau tiek lietots arī praktiski. Tomēr šobrīd nevar uzskatīt, ka likumdevējam šajā ziņā būtu sistēmiska pieeja.

Lai dabas aizsardzībā princips “piesārņotājs maksā” varētu darboties sistēmiski, likumdevējam būtu jādefinē potenciālais apdraudējums. Jo tiešāka un neatgriezeniskāka ir pārveidojošās darbības ietekme uz dabas resursu, jo acīmredzamāka ir nepieciešamība lietot principu “piesārņotājs maksā”.⁵³ Ievērojot dabas resursu ilgtspējīgas izmantošanas principu, valstij būtu jādefinē un jākontrolē darbības, kas izpaužas būtiskā dabas postīšanā, un jāizveido piemērots mehānisms šādas postīšanas izraisīto vides izmaksu segšanai un taisnīgai sadalei, lai pēc iespējas izvairītos no tā, ka par dabas degradāciju nemaksā neviens.

⁴⁹ Likuma “Par ietekmes uz vidi novērtējumu” 2. pielikuma 1. punkts.

⁵⁰ Sal. sk. vācu dabas aizsardzības tiesību institūtu, kas definē iejaukšanos dabā (angļu val. – *encroachments*), t. i., tādu ietekmi, kas var būtiski mainīt ekosistēmas vai ainavas kvalitāti. Sk., piem., Goller B., Morrison L. *National Law: the Protection of Nature*. Grām.: International, Regional and National Environmental Law. (Eds.) Morrison F. L., Wolfrum R. Kluwer Law International, 2000, p. 700–701.

⁵¹ Meža likuma 41. pants. *Latvijas Vēstnesis*, 2000. 16. marts, Nr. 98/99. Ministru kabineta 2012. gada 18. decembra noteikumi Nr. 889 “Noteikumi par atmežošanas kompensācijas noteikšanas kritērijiem”. *Latvijas Vēstnesis*, 2012. 21. decembris, Nr. 201.

⁵² Meža likuma 8. pants; Ministru kabineta 2012. gada 2. maija noteikumi Nr. 309 “Noteikumi par koku ciršanu ārpus meža”. *Latvijas Vēstnesis*, 2012. 8. maijs, Nr. 70; Jautājums par kompensāciju saistībā ar koku ciršanu pilsētā skarts AT Administratīvo lietu departamenta 2015. gada 15. aprīļa spriedumā lietā SKA-429/2015.

⁵³ Sk. Anker T. H. *The Polluter Pays Principle. Problems and Issues Related to Biodiversity*. Grām.: Land Use and Nature Protection. Emerging Legal Aspects. (Eds.) Helle Tegner Anker and Ellen Margrethe Basse. Copenhagen, 2000, p. 69–89.

Tradicionālajā izpratnē atsevišķi dabas resursi ir īpašumtiesību objekts (piemēram, zeme) vai arī ir lietas, ko katrs var ikdienišķi lietot (piemēram, publiskie ūdeņi). Savukārt dabas saglabāšana tās šaurākajā izpratnē nozīmē dabiskā stāvokļa saglabāšanu kādā teritorijā. Piemēram, dabas aizsardzības prasību ievērošana, lai uzturētu biotopus dabiskā stāvoklī, kā dēļ zemes īpašnieki nevar izmantot savu īpašumu ekonomiski izdevīgā veidā, primāri ir jāsaista ar īpašumtiesību aizsardzību un kompensācijas principa pielietojumu. Šādā gadījumā sabiedrība gūst labumu, būtībā “pērk” no bioloģiskās daudzveidības saimnieka ekoloģisko pakalpojumu un par to maksā zemes īpašniekam ar kompensācijas principa starpniecību.⁵⁴ Turpretī, ja zemes īpašnieks vai cits tās lietotājs zemi izmanto tādā veidā, kas izraisa būtisku dabas postījumu, būtu jādarbojas principam “piesārņotājs maksā”. Ciktāl dabas resursu ilgtspējīgas izmantošanas sekmēšanai vides izmaksu sadales mehānisms veidojams, ievērojot principu “piesārņotājs maksā”, un ciktāl, ievērojot kompensācijas principu, – tas ir jānoteic likumdevējam.

Kopsavilkums

1. No principa “piesārņotājs maksā” izrietošais pienākums segt vides izmaksas nav saistīts vienīgi ar personas prettiesisku rīcību. Tāpēc šo principu nedrīkst saistīt tikai ar juridisko atbildību par kaitējumu videi.
2. No dabas resursu ilgtspējīgas izmantošanas principa izriet, ka bioloģiskā daudzveidība ir saglabājama ne tikai aizsargājamās dabas teritorijās, bet arī ārpus tām. Tas nozīmē, ka bioloģiskās daudzveidības apsvērumi jāintegre arī par tradicionālajām uzskatītajās saimnieciskās darbības jomās, kuras parasti ar piesārņojušu darbību nesaista. Vides izmaksu sadale, ievērojot principu “piesārņotājs maksā”, ir viens no integrācijas veidiem, un tas pamato nepieciešamību sistēmiskā veidā apskatīt vides izmaksu taisnīgas sadales jautājumu arī dabas aizsardzībā.
3. Princips “piesārņotājs maksā” ir starpdisciplinārs, un to raksturo sarežģīts (komplicēts) funkcionēšanas mehānisms tiesībās. Likumdevējam ir plaša rīcības brīvība noteikt, ar kādiem līdzekļiem tiešā vai netiešā veidā “maksāšanas pienākums” īstenojams. Vienlaikus princips ir saistošs tajā ziņā, ka likumdevējam ir pienākums gādāt par tādu mehānismu, kas nodrošina taisnīgu vides izmaksu sadali, izveidi un darbību. Latvijas tiesībās līdz šim jautājums par “atļautu dabas postīšanu”, kā arī ar to saistīto vides izmaksu segšanas pienākumu ārpus aizsargājamām teritorijām nav ticis apskatīts sistēmiski.
4. Dabas aizsardzībā darbojas kompensācijas princips, kas paredz zemes īpašumtiesību aizsardzību, tāpēc principa “piesārņotājs maksā” pielietojuma iespējas bioloģiskās daudzveidības saglabāšanā ir ierobežotas. Tomēr, ievērojot, ka zemes īpašnieki ir arī ar zemi saistītās bioloģiskās daudzveidības saimnieki, likumdevējam būtu jānoteic, ciktāl dabas resursu ilgtspējīgas izmantošanas sekmēšanai izmaksu sadales mehānisms veidojams, ievērojot principu “piesārņotājs maksā”, un ciktāl – ievērojot kompensācijas principu.

⁵⁴ Sk, piem., Brian J. Agriculture and EU Environmental Law. Ashgate, 2013, p. 160–161.

PATIESĪBAS PAUŠANAS UN NOSKAIDROŠANAS PROBLEMĀTIKA PRASĪBAS TIESVEDĪBĀ

THE ISSUES OF THE TRUTH TELLING AND TRUTH FINDING IN THE COURT PROCEEDINGS BY WAY OF ACTION

Martins Osis, Dr. iur. cand.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes Civiltiesisko zinātņu katedras
stundu pasniedzējs

Summary

Latvian civil procedural regulation contains an obligation for the court to find the objective truth within a civil case, however, at the same time, there are various restrictions to the court's ability to satisfy this obligation. This article is devoted to the issues of the truth telling and truth finding in the court proceedings by way of action.

Atslēgvārdi: patiesības noskaidrošana, patiesības paušana, prasības tiesvedība, civilprocess.

Keywords: truth finding, truth telling, court proceedings by way of action, civil procedure.

Ievads

Latvijas Republikas Civilprocesa likums¹ (turpmāk – CPL) ir pieņemts 1998. gada 14. oktobrī un ir spēkā esošs kopš 1999. gada 1. marta. Minētā likuma 2. pants noteic, ka civillietas tiesa izskata CPL un likuma “Par tiesu varu”² noteiktajā kārtībā. Tas nozīmē tiesas pienākumu noskaidrot objektīvo patiesību, kas ir patiesības principa izpaušme.³ Šī raksta ietvaros tiek analizēta patiesības paušanas un patiesības noskaidrošanas pienākuma problemātika prasības tiesvedībā. Tiek aplūkota patiesības noskaidrošanas un paušanas pienākuma izpratne, šo pienākumu izpildes ierobežojumi un iespējamība. Kopsavilkumā izdarīti secinājumi, kas liecina par tiesai noteiktā patiesības noskaidrošanas pienākuma izpildes būtiskiem ierobežojumiem (pat neiespējamību) un neatbilstību civilprocesa mērķiem.

Patiesības paušanas un noskaidrošanas pienākuma izpratne

Patiesības noskaidrošanas pienākums ir tiesas pienākums, ievērojot vie-
nīgi formālas prasības, nonākt pie formālas patiesības, bet ne noskaidrot visus

¹ Civilprocesa likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 3. novembris, Nr. 326/330.

² Par tiesu varu: Latvijas Republikas likums. *Ziņotājs*, 1993. 14. janvāris, Nr. 1/2.

³ Līcis A. Prasības tiesvedība un pierādījumi. Prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2003, 50. lpp.

lietas apstākļus visos sīkumos, jo tas neesot iespējams un nepieciešams.⁴ Šāds doc. A. Liča uzskats ir balstīts uz Leipcigas profesora Ādolfa Vaha (*Adolf Wach*) secinājumu kritiku,⁵ jo grūti esot iedomāties tādu likumu, kurā ietvertas tikai tādas normas, kuru absolūtu realizāciju neapdraud nekādi nosacījumi vai apstākļi.⁶ Patiesība ir juridiski filozofiska kategorija, kuru civilprocesā pēc formas iedala formālajā (civilprocesuālo līdzekļu izlietošanas rezultātā noskaidrota) un materiālajā (faktiskajam stāvoklim atbilstoša), no kurām tiesai pēc formas ir jānoskaidro formālā, bet pēc satura – relatīvā (nepilnīgā, bet pietiekamā civillietas izskatīšanai).⁷ Patiesības princips (patiesības noskaidrošanas princips) lielākoties tiek saistīts ar pierādīšanu civilprocesā⁸, un “pierādīt patiesību” nozīmē pamatot zināšanu satura atbilstību objektīvajai realitātei.⁹ Tiesību zinātnē ir pausts uzskats, ka patiesības (“materiālās patiesības”) noskaidrošana civilprocesā lielā mērā atzīstama par padomju tiesību sistēmas mantojuma izpausmi, kas joprojām sastopama atsevišķu valstu regulējumos¹⁰ (piem., Ungārijā un Slovēnijā¹¹). Jānorāda uz pozitīvi novērtētu tendenci atteikties no patiesības noskaidrošanas pienākuma (piem., Horvātijā).¹² Tiesību zinātnē arī mūsdienās pastāv uzskats, ka sacīkstes principa realizācija izslēdz tiesas pienākumu noskaidrot patiesību.¹³ Argumenti, kas pamato šādu pieeju, lielā mērā ir tie paši, par kuriem savulaik norādīja doc. A. Liča kritizētais Ādolfs Vahs. Proti, patiesības noskaidrošanu kā civilprocesa galveno mērķi (*ziel* – vāc.) izslēdz pušu un tiesas procesuālās attiecības un pierādīšanas noteikumi.¹⁴ Protams, ka patiesības noskaidrošanas nozīme un iespējamība civilprocesā ir tikusi analizēta ļoti plaši ne tikai vācu, bet arī Krievijas juridiskajā literatūrā.

⁴ Līcis A. Prasības tiesvedība un pierādījumi. Prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2003, 54. lpp.

⁵ Patiesība netiek uzskatīta par civilprocesa mērķi, tiesai nav iespējams patiesību noskaidrot. Sk. Bukovskis V. Civilprocesa mācības grāmata. Rīga: Autora izdevums, 1933, 232. lpp.

⁶ Līcis A. Prasības tiesvedība un pierādījumi. Prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2003, 54. lpp.

⁷ Terjuhana J. Patiesības veidi un regulējuma daudzējādība. *Jurista Vārds*, 2015. 4. augusts, Nr. 30(882). Pieejams: www.juristavards.lv [aplūkots 2016. gada 2. martā].

⁸ Ose D. Pierādīšanas institūti civilprocesā. Pieejams: http://www.dukonference.lv/files/proceedings_of_conf/53konf/tiesibas/Ose.pdf [aplūkots 2015. gada 8. jūnijā]; Līcis A. Prasības tiesvedība un pierādījumi. Prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2003, 50. lpp.; Līcis A. Vai tiesām jāievēro patiesības princips civillietās? *Likums un Tiesības*, 2000, marts, 2. sējums, Nr. 3(7), 82. lpp.; Van Rhee C. H., Uzelac A. The Pursuit of Truth in Contemporary Civil Procedure. Revival of accuracy ar a new balance in favour of effectiveness? Truth and Efficiency in Civil Litigation. Fundamental Aspects of Fact – finding and Evidence – taking in a Comparative Context. ed. by Van Rhee C. H., Uzelac A. Cambridge – Antwerp – Portland, 2012, p. 4.

⁹ Vedins I. Loģika. Rīga: Avots, 2009, 329. lpp.

¹⁰ Van Rhee C. H., Uzelac A. The Pursuit of Truth in Contemporary Civil Procedure. Revival of accuracy ar a new balance in favour of effectiveness? Truth and Efficiency in Civil Litigation. Fundamental Aspects of Fact – finding and Evidence – taking in a Comparative Context. ed. by Van Rhee C. H., Uzelac A. Cambridge – Antwerp – Portland, 2012, p. XXV.

¹¹ Uzelac A. Goals of Civil Justice and Civil Procedure in the Contemporary World Global Developments – Towards Harmonisation (and Back). A. Uzelac (ed.), *Goals of Civil Justice and Civil Procedure in Contemporary Judicial Systems*, Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice, Springer International Publishing, Switzerland, 2014, p. 10.

¹² Uzelac A. Accelerating Civil Proceedings in Croatia – a History of Attempts to improve the efficiency of civil litigation. The Law's Delay: Essays on Undue Delay in Civil Litigation. C. H. van Rhee (ed.). Intersentia: Antwerpen – Groningen, 2004, p. 297.

¹³ Jolowicz J. A. Adversarial and Inquisitorial Models of Civil Procedure. *International and Comparative Law Quarterly*, 2003, April, Vol. 52, Issue 2, pp. 281–295.

¹⁴ Vach A. Vorträge über die Reichs-Civilprocessordnung. Bonn, 1879, s. 57, 149.

Piemēram, ir ticis norādīts, ka civilprocesa galvenais mērķis ir nodrošināt materiālo civilo tiesību realizāciju, bet ne noskaidrot patiesību.¹⁵

Patiesības paušanas pienākuma ietveršana civilprocesuālajā regulējumā papildina civillietas dalībnieku pienākumu izlietot savas procesuālās tiesības un izpildīt procesuālos pienākumus godprātīgi.¹⁶ CPL 9.¹ pants noteic, ka pusēm, trešajām personām un pārstāvjiem pārstāvamo vārdā ir pienākums tiesai sniegt patiesas ziņas par faktiem un lietas apstākļiem. Civilprocesa subjektu disciplinētības pakāpe, kuras celšanai likumdevējs izdarījis grozījumus CPL par patiesības paušanu, ir cieši saistīta ar civilprocesa subjektu tiesību izlietošanu, pienākumu izpildi, civilprocesa subjektu procesuālā statusa juridisko dabu, kā arī civilprocesa principiem un būtību.¹⁷ Docente D. Ose ir norādījusi, ka patiesības teikšanas pienākuma ietveršana CPL nav nepieciešama, jo pušu un trešo personu paskaidrojumi ir atzīstami par pierādījumiem tikai tad, ja tos apstiprina citi tiesas sēdē novērtēti un pārbaudīti pierādījumi.¹⁸

Tātad secināms, ka tiesai Latvijā ir pienākums noskaidrot “objektīvo patiesību”, bet lietas dalībnieki ir saistīti ar patiesības paušanas pienākumu.

Patiesības noskaidrošanas pienākuma izpildes ierobežojumi

Tiesas pienākums noskaidrot lietas apstākļus noteikts CPL 8. panta pirmajā daļā, un tas attiecas uz to lietas apstākļus noskaidrošanu, kuri ietilpst pierādīšanas priekšmetā – prasības, iebildumu un pretprasības pamata fakti.¹⁹ Lietas apstākļu noskaidrošanas pienākums tiesai jāizpilda ar tiem procesuālajiem līdzekļiem un paņēmieniem, kas noteikti likumā, un tiesas izdarītie secinājumi jābalsta uz lietā konstatētajiem faktiem.²⁰ Tiesas pienākums noskaidrot lietas apstākļus ir nesaraucjami saistīts ne tikai ar tiesas civilprocesuālo statusu un tiesas lomu prasības tiesvedībā, bet arī ar CPL regulējumu attiecībā uz pierādīšanas pienākumu un pierādījumiem kopumā.

Pierādīšanas pienākums civilprocesā ir attiecināts uz civillietas dalībniekiem (sk. CPL 93. p. 1. d.), un likums paredz tiesības lietas dalībniekiem iesniegt pierādījumus (CPL 93. p. 2. d.). Tātad CPL nostiprināta civilprocesam raksturīga kārtība, no kuras izriet, ka 1) pierādīšanas pienākums un tā sadale ir attiecināta uz civillietas dalībniekiem; 2) tiesa pierādījumus pēc savas iniciatīvas nevāc²¹. Tas apstiprina

¹⁵ Рязановский В. А. Единство процесса. Харбин, 1924, 19. с.

¹⁶ Grozījumi Civilprocesa likumā: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2015. 12. maijs, Nr. 91.

¹⁷ Osis M. Tiesvedības kultūra Latvijas civilprocesā. Jurisprudence un kultūra: pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi. Latvijas Universitātes 5. starptautiskās zinātniskās konferences, kas veltīta Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes 95. gadadienai, rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 579. lpp.

¹⁸ Ose D. Patiesības princips un patiesība civilprocesā. Tiesību efektīvas piemērošanas problemātika. Latvijas Universitātes 723. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 169.–174. lpp.

¹⁹ Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28. nodaļa). Sagatavojis autoru kolektīvs prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2011, 45. lpp.

²⁰ Līcis A. Prasības tiesvedība un pierādījumi. Prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2003, 54. lpp.

²¹ Ose D. Patiesības princips un patiesība civilprocesā. Tiesību efektīvas piemērošanas problemātika. Latvijas Universitātes 72. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 170. lpp.; sk. arī Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2012. gada 21. marta spriedumu lietā Nr. SKC-98/2012. Pieejams: http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/hronologiska-seciba_1/ [aplūkots 2016. gada 2. martā].

to, ka tiesas loma ir vairāk pasīva – tiesa ir saistīta ar to apsvērumu un pierādījumu klāstu, kādu lietas dalībnieki ir tiesai iesnieguši vai pauduši.²² Pierādīšanas pienākuma, kas drīzāk jāaplūko kā civillietas dalībnieku tiesības iesniegt pierādījumus (CPL 74. p. 2. d. 4. pkt.), izpilde ir atkarīga tikai un vienīgi no civillietas dalībnieku gribas. Proti, prasītājs vai atbildētājs, ievērojot dispozitivitātes principu, ir tiesīgs brīvi izlemt iesniegt pierādījumus, to nedarīt, kā arī izvēlēties apjomu, kādā pierādījumus iesniegt. No tā secināms, ka tiesai ir pienākums izskatīt civillietu uz to pierādījumu pamata, kādi civillietā ir tikuši iesniegti. Ja tiesa konstatē pierādījumu neesamību vai nepietiekamību, tad par to jāinformē civillietas dalībnieki (CPL 8. p. 2. d., 93. p. 4. d., 159. p.), bet tas nenozīmē, ka civillietas dalībnieki ir saistīti ar pienākumu trūkstošos pierādījumus tiesai iesniegt. Izņēmumi no tiesas pasīvas lomas pierādījumu iegūšanā ir ļoti ierobežoti (CPL 239. p. 1. d.). Secināms, ka tiesai likumdevējs ir uzlicis pienākumu noskaidrot objektīvo patiesību, taču tikai izņēmuma veidā paredzējis tiesības pēc savas iniciatīvas pieprasīt pierādījumus, lai vispār pastāvētu iespēja šo pienākumu izpildīt.

Patiesības noskaidrošanai pretēji pienākumi tiesai noteikti attiecībā uz pušu samierināšanu un aicināšanu izmantot mediāciju (CPL 151. p. 3. d.). Šis ir tiesas uzdevums, ar kuru jāsaprot ne tikai tiesas piedāvājumu noslēgt izlīgumu, bet tas ir arī aicinājums prasītājam atteikties no prasības vai atbildētājam to atzīt pilnībā vai daļēji, un tas paturams prātā visu tiesas sēdes laiku.²³ To apliecina CPL 163. panta otrās daļas noteikumi, kas paredz tiesas pienākumu noskaidrot pušu attieksmi par izlīguma noslēgšanu vai civillietas nodošanu izskatīšanai šķīrējtiesā (sk. arī CPL 183. p. 2. d.). Šādu tiesas pienākumu esamība un saturs liecina par to, ka likumdevējs ir vēlējis radīt mehānismu, lai civiltiesiska strīda risinājumu rod paši tā dalībnieki. Tiesas pienākums mudināt puses uz izlīgumu vai citu mierīgu strīda atrisinājumu ārpus tiesas ceļā ir vērsti pretēji patiesības noskaidrošanai. Minēto apliecina, piemēram, izlīgums kā lietas dalībnieku savstarpējas piekāpšanās ceļā panākts kompromiss. Izlīgumu tiesa izvērtē un apstiprina CPL 27. nodaļā noteiktajā kārtībā. Tas nozīmē, ka tiesa nenoskaidro patiesību, bet apstiprina kompromisu likumā noteiktajā kārtībā.

Dispozitivitātes princips paredz civillietas dalībnieku brīvas rīcības iespēju, personīgās iniciatīvas tiesības un autonomiju.²⁴ Dispozitivitātes principa izpausmes tiešā veidā ir atspoguļotas prasības tiesvedības regulējumā.²⁵ Piemēram, prasītājs ir tiesīgs izvēlēties to, kādā strīdīgo tiesisko attiecību daļā tas vērsīsies pēc tiesas aizsardzības. Tiesai, ievērojot CPL 192. pantā noteikto pienākumu ievērot prasības pamata, priekšmeta un prasījumu saistošās robežas, prasība jāizskata tāda, kāda tā ir iesniegta (“strīda risināšanā tiesa nedrīkst iziet ārpus pušu prasījumu rāmjiem”²⁶). Tātad tiesai var nākties un visai bieži arī nākas izskatīt civillietu tikai

²² Rhee C. H. van, Public Justice: Some Historical remarks, in: C. H. Rhee van & A. Uzelac (eds.), Public and Private Justice: Dispute Resolution in Modern Societies, Antwerp, 2007, p. 31–54.

²³ Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28. nodaļa). Sagatavojis autoru kolektīvs. Prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2011, 358. lpp.

²⁴ Васильковский Е. В. Учебник гражданского процесса. Под редакцией и с предисловием В. А. Томсинова. Москва: Зерцало, 2003, 90. с.

²⁵ Piem.: 1) prasītājs ir tiesīgs vērsties tiesā (CPL 1. p., 127. p.); 2) tiesvedība tiek ierosināta tikai pēc tiesību subjektu pieteikuma (CPL 6. p.); 3) prasītājam noteiktas tiesības izvēlēties un brīvi norādīt prasības pamatu, priekšmetu un prasījumus (CPL 128. p., 134. p.); 4) atbildētājam ir tiesības iesniegt paskaidrojumus (CPL 148. p.) vai iesniegt pretprasību (CPL 136. p.); 5) realizēt citas procesuālās tiesības.

²⁶ Terjuhana J. Patiesības veidi un regulējuma daudzējādība. *Jurista Vārds*, 2015. 4. augusts, Nr. 30(882). Pieejams: www.juristavards.lv [aplūkots 2016. gada 2. martā].

attiecībā uz vienu strīdīgās tiesiskās attiecības elementu, bet tas tiešā veidā ietekmē patiesības noskaidrošanas iespējamību. Prasītājs (*domino litis*) ir tiesīgs jebkurā laikā atteikties no saviem prasījumiem,²⁷ bet atbildētājs ir tiesīgs celto prasību atzīt. Tas nozīmē, ka arī šajā gadījumā patiesības noskaidrošana nav iespējama, jo vairs nav nepieciešama.

Subjektu rīcības atbilstība procesuālajam statusam arī rada pamatu uzskatam, ka "objektīvās patiesības" noskaidrošanai pastāv vismaz ierobežojumi. Pirmkārt, Latvijas Senāta starpkaru praksē pastāvēja atziņa par to, ka atbildētājs ir tiesīgs būt nekonsekvents savu civilprocesuālo aizstāvēšanās līdzekļu izvēlē.²⁸ Tātad tiesīgs būt nekonsekvents savā rīcībā civilprocesā. Mūsdienu tiesu praksē atbildētāja nekonsekvence vērtēta kritiski,²⁹ taču tas ir apšaubāms, jo nekonsekvences tiesības izriet no atbildētāja civilprocesuālā statusa (atšķirībā no prasītāja³⁰) un pasīvās lomas. Tas nozīmē, ka tiesas pienākuma noskaidrot objektīvo patiesību izpilde tiek ierobežota arī no atbildētāja procesuālā statusa viedokļa, jo tā sniegtā civillietas faktisko apstākļu izklāsts var mainīties. Otrkārt, civilprocesa subjekti ne vienmēr rīkojas atbilstoši tam, kas varētu tikt sagaidīts no šiem subjektiem atbilstoši to civilprocesuālajam statusam. Proti, puses var sadarboties civillietas ietvaros un "spēlēt teātri", lai sasniegtu kopīgu mērķi – noteikta satura tiesas spriedumu. Šāda "kopdarbība"³¹ var būt vērsta uz to, lai zināmā mērā nodrošinātu kādu no šīs lietas dalībniekiem pret trešo personu prasījumiem vai pretenzijām. Jāpatur vērā, ka pusēm netipiskas uzvedības pamatā var būt visdažādākie apsvērumi (piem., CPL 96. p. 2. d. pamats atbrīvošanai no pierādīšanas, tiesas sprieduma prejudicialitāte strīdos par īpašuma tiesībām³² u. c.). Tātad šādos gadījumos nav iespējams runāt par patiesības noskaidrošanas iespējamību pat no teorētiskā viedokļa, jo abas puses rīkojas saskaņoti, sniedz informāciju tiesai un iesniedz pierādījumus lietā tikai tādā apmērā, kādā tās kopīgi nodomājušas. Tiesa, protams, var kritiski vērtēt šādas darbības, taču tiesa nevar šādos apstākļos noskaidrot objektīvo patiesību.

Atsevišķi civilprocesa institūti ļoti ievērojami ierobežo patiesības noskaidrošanas iespēju, kas ir pamats nereti uzskatīt šāda pienākuma izpildes iespējamību par iluzoru. Likumdevējs CPL ietvēris atsevišķus institūtus, kuru piemērošana ir vērsta uz civiltiesiska strīda atrisināšanu, bet ne uz patiesības noskaidrošanu. CPL 22.¹ nodaļa³³ paredz aizmuguriska sprieduma institūtu. CPL 208.¹ panta pirmās daļas regulējums noteic, ka pirmās instances tiesai ir pienākums taisīt aizmugurisku spriedumu lietā, kurā atbildētājs nav ieradies uz tiesas sēdi un nav paziņojis neierašanās iemeslus, kā arī nav sniedzis paskaidrojumus. Minētā panta otrajā daļā

²⁷ Jansons A. Ieruna un pretpasība civiltiesā. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1939. 1. septembris, Nr. 5, 1192.-1206. lpp.

²⁸ Sk. Latvijas Senāta Civilās kasācijas departamenta 1930. gada spriedumi. *Valdības Vēstnesis*, 1936. 13. novembris, Nr. 259, 33. lpp.

²⁹ Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2011. gada 20. aprīļa spriedums lietā Nr. C30466509. Pieejams: <http://www.tiesas.lv> [aplūkots: 2015. gada 11. jūnijā].

³⁰ Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2012. gada 3. oktobra spriedums lietā Nr. SKC-1074/2012. Pieejams: http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/hronologiska-seciba_1/2012-hronologiska-seciba/ [aplūkots 2015. gada 11. jūnijā].

³¹ Senāta Civilās Kasācijas Departamenta 1922. gada 9. novembra spriedums Eiženijas F. prasības lietā pret Osipu F. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1927. 1. oktobris, Nr. 10–11, 171. lpp.

³² Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2005. gada 9. marta spriedums lietā Nr. SKC-162. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 2005. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 97.-99. lpp.

³³ Grozījumi Civilprocesa likumā: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2002. 20. novembris, Nr. 169.

likumdevējs ir noteicis, ka aizmugurisks spriedums taisāms, pamatojoties tikai uz prasītāja prasības pieteikuma, paskaidrojumu un lietā esošo materiālu pamata, ja, protams, tiesa atzinusi tos par pietiekamiem strīda izšķiršanai. Tātad secināms, ka aizmuguriska sprieduma institūta piemērošanas gadījumā tiesai pierādījumus ir iesniedzis tikai prasītājs, kā arī tikai prasītājs ir sniedzis paskaidrojumus. No minētā izriet, ka tiesai ir pieejama tikai vienas puses sniegta informācija par lietas apstākļiem, tikai prasītāja selektīvi izvēlēti un iesniegti pierādījumi, kā arī tikai prasītāja sniegti paskaidrojumi. Tātad, ievērojot aizmuguriska sprieduma institūta piemērošanas priekšnoteikumus un specifiku, netiek realizēta “*pušu savstarpēja kontrole*”,³⁴ kas vispārīgi tiek realizēta prasības tiesvedībā, ja, protams, puses rīkojas atbilstoši savam procesuālajam statusam un patiesi pārstāv pretēji vērstas intereses. No tā secināms, ka atsevišķi CPL tieši noteikti institūti īpaši pamato un apliecina to, ka prasības tiesvedības regulējums nav vērsts uz patiesības noskaidrošanu, bet gan uz civiltiesiska strīda atrisināšanu.

Tātad spēkā esošais CPL regulējums nav vērsts uz tiesai noteiktā patiesības noskaidrošanas pienākuma izpildi, jo: 1) pastāv ievērojami tiesas tiesību un pienākumu ierobežojumi (piem., pierādījumu iegūšanā); 2) normatīvais regulējums uzliek tiesai par pienākumu veikt citas darbības, kas tiešā veidā izslēdz patiesības noskaidrošanas iespējamību (piem., samierināšana, mediācija); 3) regulējums paredz plašu civillietas dalībnieku autonomiju un rīcības brīvību; 4) likumā ietverti atsevišķi institūti, kas liedz tiesai izpildīt objektīvās patiesības noskaidrošanas pienākumu (piem., aizmugurisks spriedums).

Iespējamās izmaiņas patiesības noskaidrošanas pienākuma izpratnē un regulējumā

Patiesības noskaidrošanas izpratnes maiņa ieskicēta J. Terjuhanas³⁵ rakstā izdarītajos secinājumos par to, ka tiesai būtu jānonāk pie formālās (no formas viedokļa) un relatīvās (no satura viedokļa) patiesības civillietas ietvaros. Šāda pieeja ir pamatota un atbalstāma, jo arī tiesu prakse liecina, ka tiesas ļoti labi apzinās – spēkā esošā regulējuma gramatiskais ietvars (“noskaidrot objektīvo patiesību”) ir izprotams un piemērojams ciešā sasaistē ar civilprocesa regulējumu un principiem. Minēto, atspēkojot kasācijas sūdzībās ietvertos pārmetumus par objektīvās patiesības nenoskaidrošanu, apliecina kasācijas instances tiesas norādes, ka zemākas instances tiesa pamatoti nav analizējusi to, kas nav ticis lūgts.³⁶ Tas gan nenozīmē, ka patiesības noskaidrošanas pienākuma neizpilde nav tikusi norādīta caur CPL 8. panta (apstākļu noskaidrošanas pienākums) prizmu.³⁷ Šeit pretrunu nav, jo tiesai ir pienākums apstākļus noskaidrot, bet šis pienākums ir izprotams tikai tā, ka tiesa noskaidro apstākļus no lietā esošajiem pierādījumiem un tikai tiktāl, ciktāl lietas dalībnieki izvirzījuši savus prasījumus vai lūgumus.

³⁴ Osīs M. Tiesību un pienākumu izskaidrošana lietas dalībniekiem civilprocesā. *Latvijas Universitātes Žurnāls “Juridiskā zinātne”*, Tiesību zinātnes nākotnei 2, 2013. Nr. 4, 179.–187. lpp.

³⁵ Terjuhana J. Patiesības veidi un regulējuma daudzējādība. *Jurista Vārds*, 2015. 4. augusts, Nr. 30(882). Pieejams: www.juristavards.lv [aplūkots 2016. gada 2. martā].

³⁶ Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2015. gada 7. maija spriedums lietā Nr. SKC-27/2015. Pieejams: www.tiesas.lv [aplūkots 2016. gada 2. martā].

³⁷ Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2015. gada 26. jūnija spriedums lietā Nr. SKC-0056-15. Pieejams: www.tiesas.lv [aplūkots 2016. gada 2. martā].

Regulējuma pilnveide veicinātu normatīvā regulējuma kvalitātes līmeņa paaugstināšanos, kā arī civilprocesā nepastāvētu tiesai uzlikts pienākums, kura izpilde ir vismaz ļoti ierobežota (pat neiespējama). Autora ieskatā, ievērojot visus iepriekš minētos argumentus, procesuālajā regulējumā ir konstatējama fundamentāla pretruna, kas vienlaicīgi saista tiesu ar pienākumu noskaidrot objektīvo patiesību, taču liedz šo pienākumu izpildīt, jo spēkā esošā CPL regulējums ir vērsts uz civiltiesiska strīda atrisināšanu, bet ne uz patiesības noskaidrošanu civilprocesā.

Kopsavilkums

CPL 2. pants un likuma "Par tiesu varu" 17. panta 1. daļa noteic pienākumu tiesai "*noskaidrot objektīvo patiesību*". Šāda pienākuma izpildi ievērojami ierobežo vai pat izslēdz pilnībā CPL paredzētā lietas dalībnieku autonomija, tiesas tiesību apjoms, citi tiesai uzliktie pienākumi, atsevišķi institūti, kā arī regulējums kopumā. Minētais apliecina fundamentālas pretrunas pastāvēšanu, kas izpaužas divos veidos. Pirmkārt, tiesai uzlikts pienākums, bet nav piešķirtas praktiski nekādas iespējas (mehānismi, tiesības, pilnvaras) šo pienākumu izpildīt. Otrkārt, pretruna pastāv tajā, ka civilprocesa regulējums kopumā nešaubīgi ir vērsts uz civiltiesiska strīda atrisināšanu, bet ne patiesības noskaidrošanu. Tiesu praksē un zinātnē ir ieskicējusies "*objektīvās patiesības noskaidrošanas*" izpratnes maiņa, taču regulējuma pilnveide veicinātu tiesiskās vides sakārtotību. Atteikšanās no likumā "Par tiesu varu" noteiktā tiesas pienākuma noskaidrot objektīvo patiesību civillietā, ko autors aicina, sākotnēji var šķist radikāla. Tā ir tikai šķietamība, jo nekādā mērā ierosinājums neietekmē apstākļu noskaidrošanas pienākumu CPL 8. panta izpratnē.

Bibliogrāfija

Literatūra

1. Bukovskis V. Civilprocesa mācības grāmata. Rīga: Autora izdevums, 1933.
2. Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28. nodaļa). Sagatavojis autoru kolektīvs. Prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2011.
3. Jansons A. Ieruna un pretpasība civiltiesā. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1939, 1. septembris, Nr. 5, 1192.–1206. lpp.
4. Līcis A. Prasības tiesvedība un pierādījumi. Prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2003.
5. Līcis A. Vai tiesām jāievēro patiesības princips civillietās? *Likums un Tiesības*, 2000, marts, 2. sējums, Nr. 3(7), 82. lpp.
6. Ose D. Patiesības princips un patiesība civilprocesā. Tiesību efektīvas piemērošanas problemātika. Latvijas Universitātes 723. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 169.–174. lpp.
7. Ose D. Pierādīšanas institūti civilprocesā. Pieejams: http://www.dukonference.lv/files/proceedings_of_conf/53konf/tiesibas/Ose.pdf
8. Osis M. Tiesību un pienākumu izskaidrošana lietas dalībniekiem civilprocesā. *Latvijas Universitātes Žurnāls "Juridiskā zinātne"*, *Tiesību zinātnes nākotnei* 2, 2013, Nr. 4, 179.–187. lpp.
9. Osis M. Tiesvedības kultūra Latvijas civilprocesā. Jurisprudence un kultūra: pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi. Latvijas Universitātes 5. starptautiskās zinātniskās konferences, kas veltīta Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes 95. gadadienai, rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 579. lpp.
10. Terjuhana J. Patiesības veidi un regulējuma daudzējādība. *Jurista Vārds*, 2015. 4. augusts, Nr. 30(882). Pieejams: www.juristavards.lv.

11. Vedins I. Loģika. Rīga: Izdevniecība Avots, 2009.
12. Jolowicz J. A. Adversarial and Inquisitorial Models of Civil Procedure. *International and Comparative Law Quarterly*, 2003, April, Vol. 52, Issue 2, pp. 281–295.
13. Rhee C. H. van. Public Justice: Some Historical remarks, in: C. H. Rhee van & A. Uzelac (eds.), *Public and Private Justice: Dispute Resolution in Modern Societies*, Antwerp, 2007, p. 31–54.
14. Uzelac A. Accelerating Civil Proceedings in Croatia – a History of Attempts to improve the efficiency of civil litigation. *The Law's Delay: Essays on Undue Delay in Civil Litigation*. C. H. van Rhee (ed.). Intersentia: Antwerpen – Groningen, 2004.
15. Uzelac A. Goals of Civil Justice and Civil Procedure in the Contemporary World Global Developments – Towards Harmonisation (and Back). A. Uzelac (ed.), *Goals of Civil Justice and Civil Procedure in Contemporary Judicial Systems*, Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice, Springer International Publishing, Switzerland, 2014.
16. Vach A. Vorträge über die Reichs-Civilprozessordnung. Bonn, 1879.
17. Van Rhee C. H., Uzelac A. The Pursuit of Truth in Contemporary Civil Procedure. Revival of accuracy ar a new balance in favour of effectiveness? Truth and Efficiency in Civil Litigation. Fundamental Aspects of Fact – finding and Evidence – taking in a Comparative Context. ed. by Van Rhee C. H., Uzelac A. Cambridge – Antwerp – Portland, 2012.
18. Васильковский Е. В. Учебник гражданского процесса. Под редакцией и с предисловием В. А. Томсинова. Москва: Зерцало, 2003.
19. Рязановский В. А. Единство процесса. Харбин, 1924.

Normatīvie akti

1. Par tiesu varu: Latvijas Republikas likums. *Ziņotājs*, 1993. 14. janvāris, Nr. 1/2.
2. Civilprocesa likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 3. novembris, Nr. 326/330.
3. Grozījumi Civilprocesa likumā: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2002. 20. novembris, Nr. 169.
4. Grozījumi Civilprocesa likumā: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2015. 12. maijs, Nr. 91.

Tiesu nolēmumi

1. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2015. gada 26. jūnija spriedums lietā Nr. SKC-0056-15. Pieejams: www.tiesas.lv.
2. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2015. gada 7. maija spriedums lietā Nr. SKC-27/2015. Pieejams: www.tiesas.lv.
3. Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2012. gada 3. oktobra spriedums lietā Nr. SKC-1074/2012. Pieejams: www.at.gov.lv.
4. Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2012. gada 21. marta spriedumu lietā Nr. SKC-98/2012. Pieejams: www.at.gov.lv.
5. Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2005. gada 9. marta spriedums lietā Nr. SKC-162. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 2005. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 97.–99. lpp.
6. Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2011. gada 20. aprīļa spriedums lietā Nr. C30466509. Pieejams: <http://www.tiesas.lv> [aplūkots: 2015. gada 11. jūnijā].
7. Latvijas Senāta Civilās kasācijas departamenta 1930. gada spriedumi. *Valdības Vēstnesis*, 1936. 13. novembris, Nr. 259, 33. lpp.
8. Senāta Civilās Kasācijas Departamenta 1922. gada 9. novembra spriedums Eiženijas F. prasības lietā pret Osipu F. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1927. 1. oktobris, Nr. 10–11, 171. lpp.

KASĀCIJAS INSTANCES TIESAS LOMA CIVILPROCESĀ UN TIESĪBU SISTĒMAS ATTĪSTĪBĀ

THE ROLE OF THE COURT OF CASSATION IN CIVIL PROCEEDINGS AND DEVELOPMENT OF THE LEGAL SYSTEM

Rihards Gulbis, *Dr. iur.*

Augstākās tiesas Civillietu departamenta zinātniski analītiskais padomnieks

Summary

The article explores the aims of the court of cassation within civil proceedings in Latvia and, more generally, – the role of the court of cassation in development of the legal system. A particular attention is paid to the interaction between public interest in uniform application of the law and its development, on the one hand, and private interest of parties in fair trial of the particular case, on the other hand. The aim of this analysis is to provide guidance for establishing the competence scope of the cassation court of Latvia in adjudicating a matter by way of cassation procedure. In order to enhance the effectiveness of cassation procedure, several proposals for amendments of the respective statutory regulation are provided.

Atslēgvārdi: kasācija, revīzija, civilprocess, Augstākā tiesa.

Keywords: cassation, revision, civil proceedings, Supreme Court.

Atbilstoši likuma “Par tiesu varu” 43. panta otrajai daļai Augstākā tiesa ir kasācijas instance, ja likumā nav noteikts citādi¹. Pretstatā starpkaru posmā Latvijā spēkā esošajam Tiesu iekārtas likumam, kurā bija konkretizēta kasācijas instances funkcionālā loma tiesu iekārtā², mūslaiku likumdevējs šo jautājumu ir atturējies tiešā un vienotā veidā noregulēt³. Kasācijas tiesvedības funkcionālā nozīme lielā mērā atklāta procesuālajos likumos, taču tajos nav atrodams kasācijas instances tiesas darbības mērķa un galveno uzdevumu vispārīgs regulējums.

Šī referāta mērķis ir atklāt kasācijas instances tiesas darbības mērķus⁴, to savstarpējo mijiedarbību un ietekmi uz kasācijas instances kompetenci civillietu

¹ Līdz 2016. gada 31. decembrim darbu vēl turpina Augstākās tiesas Civillietu tiesu palāta, kas izskata civillietas pēc būtības sakarā ar apelācijas sūdzībām un apelācijas protestiem par apgabaltiesu kā pirmās instances tiesu spriedumiem. Sk. likuma “Par tiesu varu” pārejas noteikumu 57. punktu.

² “Senāts kā augstākā kasācijas tiesa, neizspriezdams vispārējā tiesāšanas kārtībā lietas pēc būtības, uzrauga, lai likumu piemēro pareizi un izpilda vienādi visas tiesu iestādes valstī” – Tiesu iekārtas likuma 5. pants. Sk. Tiesu iekārta. Rīga: Valsts tipogrāfija, 1936.

³ Par šādu tiesu un vienotu regulējumu nav pamata atzīt arī likuma “Par tiesu varu” 47. pantu (“Senāts un tā kompetence”) pirms tā izslēgšanas ar 2013. gada 13. jūnija likumu “Grozījumi likumā “Par tiesu varu””. Minētā likuma norma neatklāja kasācijas instances funkcionālo būtību.

⁴ Referātā tiek apskatīta kasācijas instances nozīme civilprocesā.

izskatīšanā, kā arī sniegt atsevišķus civilprocesuālā regulējuma grozījumu priekšlikumus kasācijas tiesvedības paātrināšanai un kasācijas instances tiesas resursu iespējami lietderīgākam izmantojumam.

Kasācijas instances tiesas darbības mērķi un to ietekme uz tiesas kompetences robežām

Jautājumā par kasācijas instances tiesas darbības mērķiem un lomu Latvijas tiesu iekārtā mūsdienās juridiskajā literatūrā tiek gan norādīts, ka kasācijas instances darbības pamatā ir publiski tiesiskās intereses⁵, gan minēts, ka uzraudzība par vienveidīgu likumu piemērošanu ir Latvijas augstākās tiesu instances papildu specifisks uzdevums⁶.

Satversmes tiesa, atsaucoties uz V. Bukovska atziņām⁷, ir secinājusi, ka *“Latvijā tagad pastāvošā kasācijas institūta būtiska iezīme ir tā, ka kasācijas instancē izšķirošā nozīme ir nevis pušu interesēm, kas pietiekami aizsargātas, lietu pēc būtības caurlūkojot pirmajās divās instancēs, bet gan publiski tiesiskajām interesēm. Kasācijas instancē tiek skatīti tikai quaestiones iuris, proti, jautājumi par materiālo un procesuālo normu piemērošanas pareizību. Kasācijas principam ir publiski tiesisks raksturs, jo tas ir vērst uz tiesību normu vienveidīgu piemērošanu un iztulkošanu visā valstī”*⁸. Minētā Satversmes tiesas atziņa saīsinātā un nedaudz pārveidotā veidā⁹ ir ietverta daudzos Augstākās tiesas Civillietu departamenta lēmumos par atteikšanos ierosināt kasācijas tiesvedību.¹⁰

Kasācijas tiesvedības ierosināšanas, izbeigšanas un tiesvedības robežu kontekstā būtisks ir jautājums par to, vai un cik lielā mērā būtu aizsargājamas prāvnieku tiesības uz konkrētā civilstrīda taisnīgu noregulējumu un trešās instances pieejamību. Iepriekš minētās Satversmes tiesas un Augstākās tiesas Civillietu departamenta atziņas neļauj secināt, ka kasācijas tiesvedībā aizsargājamas vienīgi publiski tiesiskās intereses un ka *“civiltiesu trešajai instancei ir tikai viens uzdevums – rūpēties par likuma noteikumu pareizu un vienādu izpratni un piemērošanu visās valsts tiesās izspriežamām civillietām”*¹¹. Šādu secinājumu nepieļauj arī Civilprocesa likumā ietvertais kasācijas pamatu un kasācijas tiesvedības ierosināšanas atteikumu pamatu regulējums. Atbilstoši Civilprocesa likuma 450. panta trešajai daļai

⁵ Laviņš A. Daži jautājumi par kasācijas instances kompetenci. *Jurista Vārds*, 2012. 24. aprīlis, Nr. 17/18, 7. lpp.; Sal. Jonikāns V. Izmaiņas tiesas darbu reglamentējošajās tiesību normās. *Jurista Vārds*, 2008. 1. jūlijs, Nr. 24, 6. lpp.

⁶ Bitāns A. Senāta loma Civillikuma 5. panta piemērošanā. *Jurista Vārds*, 2004. 3. augusta, Nr. 29, 9. lpp.

⁷ Sk. Bukovskis V. Civilprocesa mācības grāmata. Rīga: Autora izdevums, 1933, 461.–464. lpp.

⁸ Satversmes tiesas 2003. gada 27. jūnija spriedums lietā Nr. 2003-04-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2003. 1. jūlijs, Nr. 97. Sprieduma secinājumu daļas 2.1. punkts; Satversmes tiesas 2008. gada 2. jūnija spriedums lietā Nr. 2007-22-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2008. 10. jūnijs, Nr. 89. Sprieduma 18.2. punkts; Satversmes tiesas 2013. gada 21. oktobra spriedums lietā Nr. 2013-02-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2013. 23. oktobris, Nr. 207. Sprieduma 10.1. punkts.

⁹ *“Latvijā pastāvošā kasācijas institūta būtiska iezīme ir tā, ka kasācijas instancē izšķirošā nozīme ir nevis pušu interesēm, kas ir pietiekami aizsargātas, civillietu pēc būtības caurlūkojot pirmajās divās tiesu instancēs, bet gan publiski tiesiskajām interesēm. Kasācijas instancē tiek skatīti tikai quaestiones iuris, proti, jautājumi par materiālo tiesību normu piemērošanas un interpretācijas pareizību, kā arī par procesuālo tiesību normu pārkāpumiem.”*

¹⁰ Tikai 2016. gada pirmajos divos mēnešos vien minētā atziņa ietverta 27 Augstākās tiesas Civillietu departamenta lēmumos, ar kuriem atteikta kasācijas tiesvedības ierosināšana.

¹¹ Pagasts J. Civiltiesu trešā instance. Novilkums no “Jurists” Nr. 4 (106), Rīga: a/s “Rota”, 1940, 5. lpp.

par kasācijas pamatu var kalpot materiālo tiesību normas nepareiza piemērošana, procesuālās tiesību normas pārkāpums vai tiesas kompetences robežu pārsniegšana¹². Iepriekš minētie kasācijas ierosināšanas pamati vienlīdz var kalpot publiski tiesisko un privāttiesisko interešu aizsardzībai.

Izvērtējot kasācijas tiesvedības ierosināšanas atteikumu papildu pamatus, kas noteikti Civilprocesa likuma 464.¹ panta otrajā daļā, turpmāk norādīto apsvērumu rezultātā var secināt, ka likumdevējs minētajā likuma normā ir devis priekšroku publiski tiesisko interešu aizsardzībai, vienlaikus saglabājot salīdzinoši plašas garantijas prāvnieku interešu aizsardzībai. Atbilstoši Civilprocesa likuma 464.¹ panta otrās daļas 1. punktam Augstākās tiesas Civillietu departamenta tiesnešu kolēģija var atteikties ierosināt kasācijas tiesvedību arī tad, ja kasācijas sūdzība atbilst formālajām prasībām un nav konstatējami absolūtie kasācijas pamati¹³, bet par kasācijas sūdzībā norādīto tiesību normu piemērošanas jautājumu jau pastāv Augstākās tiesas judikatūra, un pārsūdzētais spriedums¹⁴ tai atbilst. Minētais kasācijas tiesvedības ierosināšanas pamats skaidrojams ar atziņu, ka, ievērojot tiesiskās noteiktības principu, sagaidāms, ka Augstākā tiesa sekos savām iepriekš izteiktajām atziņām un kasācijas sūdzības izskatīšana nekādu pienesumu tiesību sistēmai nesniegs¹⁵. Vienlaikus šāds regulējums nenonāk pretrunā ar prāvnieku interešu pienācīgu aizsardzību, jo pārsūdzētā spriedumu atbilstme iepriekšējai Augstākās tiesas judikatūrai prezumē tā tiesiskumu arī konkrētajā civillietā. Ja konkrētās civillietas faktiskiem apstākļiem būtu jāpiemēro cits tiesiskais risinājums, tiesnešu kolēģija nav tiesīga atteikt kasācijas tiesvedības ierosināšanu, pamatojoties uz iepriekšējās judikatūras esamību.¹⁶

Praksē ievērojami lielāka nozīme ir Civilprocesa likuma 464.¹ panta otrās daļas 2. punktā noteiktajam kasācijas tiesvedības ierosināšanas atteikuma pamatam¹⁷, proti, Augstākās tiesas tiesnešu kolēģijas tiesībām atteikt kasācijas tiesvedības ierosināšanu arī tad, ja tiesnešu kolēģijai nerodas šaubas par pārsūdzētā sprieduma tiesiskumu un izskatāmajai lietai nav nozīmes judikatūras veidošanā.

Raugoties no aizsargājamo interešu skatupunkta, secināms, ka prāvnieku interešu tiek aizsargātas ar to, ka ikvienā gadījumā, kad tiesnešu kolēģijai (vismaz

¹² Pēc būtības tiesas kompetences robežu pārsniegšana notiek, tiesai pārkāpjot konkrētu procesuālo tiesību normu (kasācijas sūdzībās bieži tiek minēti Civilprocesa likuma 192. un 426. panta pārkāpumi – sk. Civilprocesa likuma komentāri. II daļa (29.–60.¹ nodaļa). Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2012, 758. lpp.). Līdz ar to atsevišķa norāde Civilprocesa likuma 450. pantā uz minēto pamatu līdzās norādei uz procesuālo tiesību normas pārkāpumu kā kasācijas pamatu nav objektīvi nepieciešama.

¹³ Civilprocesa likuma 452. panta trešajā daļā norādītie procesuālo tiesību normu pārkāpumi.

¹⁴ Likuma normā tiek neprecīzi lietots apzīmējums “apelācijas instances spriedums”. Atbilstoši Civilprocesa likuma 450. panta pirmajai daļai kasācijas kārtībā var pārsūdzēt arī pirmās instances tiesas spriedumu, kas taisīts, piemērojot Civilprocesa likuma 30.⁴ nodaļas noteikumus.

¹⁵ Laviņš A. Pārdomas par Senāta darbības efektivitāti. *Jurista Vārds*, 2013. 7. maijs, Nr. 18, 7. lpp.

¹⁶ Sal. Jonikāns V. Izmaiņas tiesas darbu reglamentējošajās tiesību normās. *Jurista Vārds*, 2008. 1. jūlijs, Nr. 24, 7. lpp.

¹⁷ Piemēram, 2016. gada pirmajos divos mēnešos nav pieņemts neviens lēmums par atteikumu ierosināt kasācijas tiesvedību, pamatojoties uz Civilprocesa likuma 464.¹ panta otrās daļas 1. punktu. Turpretim, balstoties uz minētās panta daļas 2. punktā ietverto pamatu, norādītajā laika posmā atteikts ierosināt vairāk nekā 170 kasācijas tiesvedību. Šāda būtiska atšķirība visdrīzāk skaidrojama ar salīdzinoši sarežģītāku izvērtēšanas procesu gadījumā, kad jākonstatē, vai pārsūdzētais spriedums atbilst Augstākās tiesas iepriekšējai judikatūrai, kas ietver nepieciešamību konstatēt, ka par konkrēto tiesību jautājumu pastāv judikatūra un ka attiecīgo lietu faktiskie apstākļi ir salīdzināmi, proti, ka ir pamatota tiesību normu vienāda piemērošana.

vienam tās tiesnesim) pastāv šaubas par pārsūdzētā sprieduma tiesiskumu, kasācijas tiesvedība ir ierosināma neatkarīgi no tā, vai lietai ir nozīme judikatūras veidošanā. Izvērtējot, vai šāds regulējums kalpo tikai prāvnieku interešu aizsardzībai, jāatbild noliedzoši. Ikviens prettiesisks spriedums kaitē vienotas tiesu prakses nodrošināšanai¹⁸, kas savukārt nozīmē, ka, ierosinot kasācijas tiesvedību lietās gadījumā, kad ir šaubas par pārsūdzētā sprieduma tiesiskumu, tiek aizsargātas arī publiski tiesiskās intereses. Tieši šādā aspektā vērtējams jautājums, vai Augstākās tiesas tiesnešu kolēģijai ir pienākums ierosināt kasācijas tiesvedību gadījumos, kad tai nav šaubu, ka pārsūdzētajā spriedumā lieta attiecībā uz tās iznākumu izspriesta pareizi, bet sprieduma motīvu daļā konstatējama tiesību normu nepareiza piemērošana. Juridiskajā literatūrā ir norādīts, ka, *“faktiski jau secinot, ka senatoru kolēģijai¹⁹ nerodas šaubas par pārsūdzētā sprieduma tiesiskumu, tiek apstiprināts, ka senatoru kolēģija piekrit pārsūdzētā sprieduma motīviem”*²⁰. Minēto atziņu par pamatotu atzinusi arī Satversmes tiesa²¹. Tomēr minētais secinājums nesniedz atbildi uz jautājumu, vai prāvniekiem ir tiesības uz tiesību normu pareizu piemērošanu *per se*, proti, neatkarīgi no tā, vai lietas iznākums ir pareizs. Ņemot vērā, ka personas tiesības uz tiesas aizsardzību atbilstoši Civilprocesa likuma 1. panta pirmajai daļai tiek nodrošinātas, lai personu aizsargātu pret tās civilo tiesību un ar likumu aizsargāto interešu aizskārums vai apstrīdējumu, personas tiesību ievērošanu parasti nodrošina arī tāds spriedums, kurā ir konstatējamas tiesību normu piemērošanas kļūdas, bet lieta attiecībā uz tās iznākumu izspriesta pareizi. Tādējādi sprieduma motīvu daļas pareizības nodrošināšana primāri kalpo publiski tiesiskajām interesēm – vienotas tiesu prakses nodrošināšanai. Tāpat sprieduma tiesiskums, tostarp pamatotība, ir būtiska, lai nodrošinātu augstu tiesu darbības leģitimitātes līmeni.

Pretstatā iepriekš minētajam kritērijam, tam apstāklim, vai lietai ir nozīme judikatūras veidošanā, ir nozīme vienīgi publiski tiesisko interešu nodrošināšanā. Ņemot vērā, ka abi Civilprocesa likuma 464.¹ panta otrās daļas 2. punktā ietvertie kritēriji ir kumulatīvi, kasācijas tiesvedība ir ierosināma, pat ja pārsūdzētais spriedums ir tiesisks, bet lietai ir nozīme judikatūras veidošanā.²² Šādā gadījumā lietas dalībnieku interese pēc iespējas ātri pabeigt tiesvedību konkrētajā lietā tiek pakārtota kasācijas tiesvedības publiski tiesiskajiem mērķiem – nodrošināt vienotu tiesu praksi un tiesību tālākveidošanu.

Publiski tiesisko interešu aizsardzības prevalēšana pār prāvnieku likumisko interešu aizsardzību, izlemjot jautājumu par kasācijas tiesvedības ierosināšanu, Latvijas civilprocesiālajā regulējumā nav tik izteikta, kā to ir noteicis, piemēram, Vācijas likumdevējs. Atbilstoši Vācijas civilprocesiālajam regulējumam atļauja²³ vērsties revīzijas instances tiesā jāsniedz tikai tajos gadījumos, kad lietai

¹⁸ Sk. BGH 27.03.2003. lēmumu lietā Nr. V ZR 291/02. Pieejams: <http://juris.bundesgerichtshof.de/cgi-bin/recht-sprechung/document.py?Gericht=bgh&Art=en&nr=25958&pos=0&anz=1> [aplūkots 2016. gada 14. martā].

¹⁹ Šobrīd – Augstākās tiesas Civillietu departamenta tiesnešu kolēģija.

²⁰ Civilprocesa likuma komentāri. II daļa (29.–60.¹ nodaļa). Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2012, 820. lpp.

²¹ Satversmes tiesas 2013. gada 21. oktobra spriedums lietā Nr. 2013-02-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2013. 23. oktobris, Nr. 207. Sprieduma 13. punkts.

²² Sal. Laviņš A. Pārdomas par Senāta darbības efektivitāti. *Jurista Vārds*, 2013. 7. maijs, Nr. 18, 7. lpp.; Civilprocesa likuma komentāri. II daļa (29.–60.¹ nodaļa). Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2012, 820. lpp.

²³ Vācijā ir t. s. revīzijas atļaujas sistēma (*Zulassungsrevision*) – revīzijas tiesvedība tiek pieļauta tikai tajos gadījumos, kad to atļāvusi apelācijas instances tiesa vai, pamatojoties uz sūdzību par šādas atļaujas nesniegšanu

ir principiāla nozīme (*grundsätzliche Bedeutung*) vai kad revīzijas instances tiesas nolēmums nepieciešams tiesību tālākveidošanai vai vienotas tiesu prakses nodrošināšanai²⁴. Vācijas Federālā tiesa ir norādījusi, ka [materiālo] tiesību piemērošanas vai procesuālās kārtības kļūdas smagums un acīmredzamība atsevišķā lietā nekalpo par pamatu atļaujai izskatīt lietu revīzijas kārtībā.²⁵ Šādu atziņu apstiprinājusi arī Vācijas Federālā konstitucionālā tiesa (*Bundesverfassungsgericht*)²⁶, un tā atbilst Vācijas juridiskajā literatūrā norādītajam, ka revīzijas tiesvedībā “*pušu intereses tiek ņemtas vērā tiktāl, cik ar tām saistīta publiskā interese*”²⁷.

Iepriekš minētais salīdzinājums ar Vācijas civilprocesuālo regulējumu liecina par to, ka revīzijas tiesvedības principu ieviešana vai attīstīšana pati par sevi nenozīmē prāvnieku interešu aizsardzības augstāku līmeni nekā kasācijas tiesvedībā ar to izņēmumu, ka revīzijas princips var sekmēt lietas ātrāku pabeigšanu gadījumos, kad lietas apstākļi ir nodibināti un pierādījumi iegūti. Secinājums, ka “*precīza likumdevēja uzliktās revīzijas tipa tiesas pienākumu izpilde nodrošinātu likuma ievērošanu, pareizu un vienādu izpratni*”²⁸ vienlīdz attiecināms uz precīzu kasācijas tipa tiesas pienākumu izpildi.

Publiski tiesisko interešu aizsardzības robežas gan kasācijas tiesvedības ierosināšanas posmā, gan tiesvedības laikā pamatā ir ierobežotas ar kasācijas sūdzības argumentu tvērumu²⁹. Atbilstoši Civilprocesa likuma 473. panta pirmajai daļai kasācijas instances tiesai ir jāpārbauda pārsūdzētā sprieduma likumība attiecībā uz argumentiem, kas minēti kasācijas sūdzībā. Arī Civilprocesa likuma 464.¹ panta otrās daļas 1. punktā ir tieši norādīts uz kasācijas sūdzības saturu kā pārbaudāmo tiesību jautājumu tvērumu noteicošu apstākli. Šādas tiesas norādes trūkums Civilprocesa likuma 464.¹ panta otrās daļas 2. punktā nedod pamatu secinājumam, ka Augstākās tiesas tiesnešu kolēģijai būtu pienākums minētās likuma normas piemērošanā ņemt vērā tādus apsvērumus, kas neizriet no kasācijas sūdzības argumentiem.

Jautājumā par kasācijas tiesvedības izbeigšanu, līdzīgi kā jautājumā par kasācijas tiesvedības robežām, publiski tiesisko interešu aizsardzība nav absolūta. Juridiskajā literatūrā tiek atzīts, ka publiski tiesisko interešu nodrošināšanu kasācijas instance var īstenot tiktāl, cik tai ir kāda nozīme attiecībā uz lietā iesaistīto

(*Nichtzulassungsbeschwerde*), – atļausi revīzijas instances tiesa. Sk. Vācijas civilprocesa likuma (*Zivilprozessordnung*) 543. paragrāfa pirmo daļu. Pieejams: https://www.gesetze-im-internet.de/zpo/_543.html [aplūkots 2016. gada 14. martā].

²⁴ Sk. Vācijas civilprocesa likuma (*Zivilprozessordnung*) 543. paragrāfa otro daļu. Pieejams: https://www.gesetze-im-internet.de/zpo/_543.html [aplūkots 2016. gada 14. martā].

²⁵ BGH 01.10.2002. lēmums lietā Nr. XI ZR 71/02. Pieejams: <http://juris.bundesgerichtshof.de/cgi-bin/rechtsprechung/document.py?Gericht=bgh&Art=en&nr=24394&pos=0&anz=1> [aplūkots 2016. gada 14. martā].

²⁶ BVerfG 26.07.2005. lēmums lietā Nr. BvR 85/04. Sk. lēmuma 15.–16. rindkopu. Pieejams: https://www.jurion.de/Urteile/BVerfG/2005-07-26/1-BvR-85_04 [aplūkots 2016. gada 14. martā]. Kritiski: ZPO Kommentar. 7. Auflage. Prütting H. (Hrsg.), Gehrlein M. (Hrsg.). Köln: Luchterhand Verlag, 2015, S. 1493–1494.

²⁷ Schwing E. Grundlagen des Revisionsrechts. 2. nebearbeitete Auflage, Bonn: Emil Semmel Verlag, 1960, S. 28.

²⁸ Bitāns A. Senāta loma Civillikuma 5. panta piemērošanā. *Jurista Vārds*, 2004. 3. augusts, Nr. 29, 9. lpp.

²⁹ Tāpat kasācijas robežas ar Civilprocesa likumā paredzētiem un tiesību doktrīnā atzītiem izņēmumiem nosaka kasatora griba pārsūdzēt spriedumu noteiktā daļā un pārsūdzētā sprieduma tiesiskums attiecībā uz kasatoru, personu, kas pievienojies kasācijas sūdzībai vai iesniegusi patsūdzību.

dalībnieku tiesībām.³⁰ Līdz ar to gadījumā, kad kasācijas sūdzības iesniedzējs ir miris un strīdus tiesiskā attiecība nepieļauj tiesību pārņemšanu, kasācijas instances tiesai, nerisīnot jautājumu par sprieduma atcelšanu, ir tiesības lietā izbeigt tiesvedību, pamatojoties uz Civilprocesa likuma 223. pantu.³¹ Tāpat atbilstoši Civilprocesa likuma 462. panta otrajai daļai kasācijas tiesvedība izbeidzama gadījumā, kad kasācijas sūdzības iesniedzējs atsauc kasācijas sūdzību. Tam apstāklim, ka izskatāmajai lietai varētu būt nozīme vienotas tiesu prakses nodrošināšanā vai tiesību tālākveidošanā, šajā gadījumā nav nozīmes.

Civilprocesuālā regulējuma pilnveidošana

Kasācijas instances īpašā nozīme publiski tiesisko interešu aizsardzībā stiprināma normatīvi tiesiskajā līmenī. Tiesu politikai jābūt vērīgai uz to, lai prāvnieki saņem taisnīgu sava strīda risinājumu pirmajās divās tiesu instancēs, bet trešā instance nodrošinātu principiālu un visai tiesību sistēmai nozīmīgu jautājumu atrisināšanu, veidojot attiecīgu judikatūru.

Satversmes tiesa ir atzinusi, ka, *“lai kasācijas instances tiesa varētu pienācīgi veikt savu darbu, proti, izlemt principiālus materiālo un procesuālo normu piemērošanas jautājumus, likumdevējam iespēju robežās tā ir jāatslogo no nepamatotu sūdzību izskatīšanas (sk. Satversmes tiesas 2003. gada 27. jūnija sprieduma lietā Nr. 2003-04-01 secinājumu daļas 2.1. punktu un 2006. gada 14. marta sprieduma lietā Nr. 2005-18-01 13.1. punktu). Atslogojot Senātu no nepamatotu sūdzību izskatīšanas, tiek nodrošināta Senāta darbības efektivitāte, t. i., iespēja novirzīt ierobežotos resursus to lietu izskatīšanai, kurās konstatējami procesuālo vai materiālo normu piemērošanas pārkāpumi un kurām ir nozīme judikatūras tālākveidošanā”*³². Tāpat jāņem vērā, ka Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. pants, kas atzīst indivīda tiesības uz taisnīgu tiesu, negarantē tiesības uz sprieduma pārsūdzēšanu.³³ Tādas tiesības negarantē arī Latvijas Republikas Satversmes 92. pants.³⁴

Starpkaru posma juridiskajā literatūrā ir atzīts, ka valsts rūpes par augstākās instances tiesnešu slodzes ierobežošanu izpaužas tādējādi, ka, *“izspriežamo lietu skaitam pieaugot, vai nu palielina tiesnešu skaitu, vai ierobežo lietu pieplūšanu”*³⁵. Minētā atziņa raksturo divas galvenās metodes kasācijas instances darbības efektivitātes palielināšanai³⁶ – tiesnešu skaita palielināšanu un kasācijas tiesvedības

³⁰ Civilprocesa likuma komentāri. II daļa (29.–60.¹ nodaļa). Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2012, 851. lpp.

³¹ Turpat.

³² Satversmes tiesas 2013. gada 21. oktobra spriedums lietā Nr. 2013-02-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2013. 23. oktobris, Nr. 207. Sprieduma 10.1. punkts.

³³ Article 6: the Right to a Fair Trial. Grām.: Law of the European Convention on Human Rights. Third edition. D. J. Harris, M. O'Boyle, E. Bates and others. New York: Oxford University Press Inc., 2014, p. 459. Vienlaikus, ja apelācijas vai kasācijas instances tiesas ir izveidotas, tām savā darbībā jāievēro konvencijas 6. pants. Sk., piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumus lietās: 21920/93 *Levages Prestations Services v. France*, para. 44.; 31819/96, 33293/96 *Annoni di Gussola and Others v. France*, para. 54. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int/> [aplūkots 2016. gada 14. martā].

³⁴ Sk. Satversmes tiesas 2013. gada 21. oktobra spriedumu lietā Nr. 2013-02-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2013. 23. oktobris, Nr. 207. Sprieduma 10.3. punkts.

³⁵ Pagasts J. Civiltiesu trešā instance. Novilkums no “Jurists” Nr. 4 (106), Rīga: a/s “Rota”, 1940, 8.–9. lpp.

³⁶ Par pasākumiem tiesvedības paātrināšanai sk., piemēram: OECD (2013), “What makes civil justice effective?”, OECD Economics Department Policy Notes, No. 18, June 2013.

ierosināšanas ierobežojumu (t. s. kasācijas filtru) ieviešanu. Abas metodes nav vienlīdz plaši izmantojamas, jo tiesnešu skaita palielināšanu ierobežo augstākās instances tiesas specifiskā būtība, savukārt kasācijas tiesvedības ierobežojumu ieviešanu – indivīda tiesību uz taisnīgu tiesu nodrošināšanas apsvērumi.

Kasācijas instances tiesnešu skaita palielināšana praksē saistīta ar grūtībām nodrošināt vienotu kasācijas instances tiesu praksi. Jau Vispārējais Prūsijas Augstākais tribunāls savā 1832. gada 10. novembra ziņojumā par pēdējās instances reformu atzina, ka *“kolēģijas locekļu skaita palielināšanai ir robežas. Vēl vairāk sadalīt [tiesu] senātos neatļauj augstākās tiesas daba”*³⁷. Līdzīgi arī palātu skaita palielināšana Francijas Kasācijas tiesā 1952. gadā un 1967. gadā raisīja bažas par risku, ka palielināsies nekoncevence minētās tiesas praksē, kas nonāktu pretrunā tās primārajam mērķim nodrošināt tiesu prakses vienveidību.³⁸ Arī Vācijas Federālās tiesas praksē ir gadījumi, kad dažādi tās senāti vienu un to pašu tiesību jautājumu izlemj atšķirīgi.³⁹ Minētie piemēri liecina, ka saistībā ar kasācijas instances tiesas darbības efektivitātes nodrošināšanu priekšroka dodama kasācijas tiesvedības ierosināšanas ierobežojumiem, nevis tiesnešu skaita palielināšanai.

Kasācijas tiesvedības ierosināšanas ierobežojumi pamatā iedalāmi t. s. monetārajos ierobežojumos, kad tiesvedības ierosināšana tiek padarīta atkarīga no noteiktas prasījuma summas vai strīdus summas sasniegšanas, un saturiskajos ierobežojumos⁴⁰. Monetārie ierobežojumi tradicionāli ir bijuši plašu un kontroversiālu diskusiju priekšmets.⁴¹ Par labu šādu ierobežojumu ieviešanai minams tas, ka tie atslogo augstākās instances tiesu no salīdzinoši maznozīmīgām lietām un ir salīdzinoši viegli piemērojami. Vienlaikus jāņem vērā risks, ka šādu ierobežojumu ieviešana var radīt sociālo netaisnību, nepamatoti ierobežot tiesas pieejamību, kā arī nenodrošināt vienotu tiesu praksi un tiesību tālākveidošanu lietās ar salīdzinoši nelielām prasījuma vai strīdus summām. Tomēr līdzsvarots normatīvs risinājums, kad kasācijas tiesvedības ierosināšana nevar tikt atteikta arī tajos gadījumos, kad samērīgi noteiktais summas sliekšnis netiek sasniegts, bet lietas izskatīšana ir pamatota ar publiski tiesisko interešu aizsardzību (nodrošināt vienotu tiesu praksi un tiesību tālākveidošanu), būtu vērtējams pozitīvi, jo sniegtu savu artavu kasācijas instances atslogošanai no maznozīmīgām lietām, kuru taisnīga izspriešana pēc būtības jānodrošina pirmajā un otrajā instancē⁴².

³⁷ Vispārējā Prūsijas Augstākā tribunāla 1832. gada 10. novembra ziņojums par pēdējās instances reformu (Acta generalia des Justiz-Min., Geh. Preuß. Staatsarchiv R. 84 XIV, IV). Citēts pēc: Schwinge E. Grundlagen des Revisionsrechts. 2. nebearbeitete Auflage, Bonn: Emil Semmel Verlag, 1960, S. 33.

³⁸ del Frate P. A., Ascheri M., Baumann A. et al. European Supreme Courts. A Portrait through History. London: Third Millenium Pub Ltd, 2013, p. 81.

³⁹ Sk., piemēram, Rupperecht W. Gründe für die Zulassung der Revision in deutschen Prozessordnungen. Ein Vergleich von Zivilprozessordnung, Verwaltungsgerichtsordnung, Finanzgerichtsordnung, Arbeitsgerichtsgesetz und Sozialgerichtsgesetz. Europäische Hochschulschriften. Reihe 2: Rechtswissenschaft. Bd. 5713. Frankfurt am Main: PL Academic Research, 2015, S. 22–23.

⁴⁰ Saturiskos ierobežojumus tiesvedības ierobežošanai augstākā instancē nereti dēvē par pārsūdzības atļaujām (*leave to appeal*).

⁴¹ Sk. Schwinge E. Grundlagen des Revisionsrechts. 2. nebearbeitete Auflage, Bonn: Emil Semmel Verlag, 1960, S. 226–228.

⁴² Monetārais ierobežojums bija noteikts ne vien starpkaru perioda civilprocesuālajā regulējumā (*“netiek pieļautas kasācijas par apgabaltiesas kā otrās instances spriedumiem lietās, kuru prasības vērtība nepārsniedz 100 latus”* (C. Pr. N. 283. (186. p.)), bet arī ir sastopams virknē mūsdienu ārvalstu civilprocesuālo regulējumu. Sk., piemēram, Igaunijas Civilprocesa kodeksa 679. panta ceturto daļu. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/513122013001/consolide> [aplūkots 2016. gada 14. martā]; Austrijas Civilprocesa

Attiecībā uz saturiskajiem kasācijas tiesvedības ierosināšanas ierobežojumiem ilgtermiņa tiesībpolitiskajam mērķim jābūt – nodrošināt, ka kasācijas tiesvedībā tiek skatīti tikai tādi tiesību jautājumi, kuru izspriešanai ir nozīme ārpus konkrētās civillietas, proti, citu civillietu izskatīšanā. Minētais mērķis īstenojams kopsakarā ar indivīda tiesību uz taisnīgu tiesu pienācīgu nodrošināšanu, it īpaši izskatot lietu pēc būtības.

Jau šobrīd būtu pamatoti precīzāk noteikt publiski tiesisko interešu aizsardzību, veicot grozījumus Civilprocesa likuma 464.¹ panta otrās daļas 2. punktā. Pirmkārt, būtu atbalstāma mērķorientēta pieeja, nosakot, ka kasācijas tiesvedības ierosināšana var tikt atteikta, ja lietai nav nozīmes vienotas tiesu prakses nodrošināšanā vai tiesību tālākveidošanā. Juridiski nozīmīgu atziņu veidošana nav kasācijas instances pašmērķis, bet gan līdzeklis neviendabīgas tiesu prakses novēršanai un tiesību tālākveidošanai. Otrkārt, kasācijas tiesvedībā jānodrošina tādu tiesību jautājumu izskatīšana, kuriem ir būtiska nozīme minētā mērķa sasniegšanā. Ikviens nepareizs tiesas spriedums zināmā mērā mazina tiesu prakses vienotību un uzticēšanos tiesām, taču kasācijas instances tiesas resursi ir primāri jānovirza principiālu tiesību jautājumu risināšanai un tādu spriedumu pārskatīšanai, kas apdraud uzticēšanos tiesu sistēmai kopumā. Visbeidzot, būtu skaidri nosakāms, ka kasācijas tiesvedība nav obligāti jārosina, ja pārsūdzētajā spriedumā ietvertais lietas iznākums ir pareizs⁴³ un sprieduma motīvu daļā konstatējamo kļūdu izvērtēšanai kasācijas instances tiesas spriedumā nav būtiskas nozīmes vienotas tiesu prakses nodrošināšanā vai tiesību tālākveidošanā.

Kopsavilkums

1. Kasācijas instances tiesas darbības mērķi Latvijas civilprocesā ir divējādas dabas – publiski tiesiskajām interesēm kalpo mērķi nodrošināt vienotu tiesu praksi un tiesību tālākveidošanu, bet prāvnieku likumiskajām interesēm – nodrošināt tiesības uz taisnīgu konkrētās civillietas izspriešanu. Civilprocesa likums dod priekšroku publiski tiesisko interešu aizsardzībai, vienlaikus saglabājot salīdzinoši plašas garantijas prāvnieku likumisko interešu aizsardzībai.
2. Ikviens prettiesisks spriedums kaitē vienotas tiesu prakses nodrošināšanai. Ierosinot kasācijas tiesvedību lietā gadījumā, kad ir šaubas par pārsūdzētā sprieduma tiesiskumu (Civilprocesa likuma 464.¹ panta otrās daļas 2. punkts), tiek aizsargātas arī publiski tiesiskās intereses.
3. Prāvnieku likumiskās intereses uz lietas taisnīgu izspriešanu ir aizsargājamas attiecībā uz lietas iznākuma pareizību, bet ne sprieduma motīvu daļas nekļūdīgumu. Sprieduma motīvu daļas pareizības nodrošināšana primāri kalpo publiski tiesiskajām interesēm – vienotas tiesu prakses nodrošināšanai. Tāpat sprieduma tiesiskums, tostarp pamatotība, ir būtiska, lai nodrošinātu augstu tiesu darbības leģitimitātes līmeni.

kodeksa 502. paragrāfu. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/513122013001/consolide> [aplūkots 2016. gada 14. martā].

⁴³ Līdzīgs regulējums noteikts Vācijas civilprocesa likuma 561. paragrāfā. Pieejams: https://www.gesetze-im-internet.de/zpo/_561.html [aplūkots 2016. gada 14. martā].

4. Ilgtermiņa tiesībspolitiskajam mērķim jābūt – nodrošināt, ka kasācijas instances tiesā skata tikai tādas lietas, kurās jārisina tiesību jautājumi, kam ir nozīme ārpus konkrētās lietas.
5. Tiesnešu skaita palielināšanu ierobežo augstākās instances tiesas specifiskā būtība, savukārt kasācijas tiesvedības ierobežojumu ieviešanu – indivīda tiesību uz taisnīgu tiesu nodrošināšanas apsvērumi. Saistībā ar kasācijas instances tiesas darbības efektivitātes nodrošināšanu priekšroka dodama kasācijas tiesvedības ierosināšanas ierobežojumiem, nevis tiesnešu skaita palielināšanai.
6. Lai nodrošinātu kasācijas instances tiesas efektīvāku darbu un kasācijas tiesvedības norisi saprātīgā laikā, ieviešams fakultatīvs monetārais ierobežojums kasācijas tiesvedības ierosināšanai, kā arī precizējams kasācijas tiesvedības atteikuma pamats, kas ietverts Civilprocesa likuma 464.¹ panta otrās daļas 2. punktā, paredzot, ka kasācijas tiesvedības ierosināšanu var atteikt, ja nav acīmredzama pamata uzskatīt, ka pārsūdzētajā spriedumā ietvertais lietas iznākums ir nepareizs un ka izskatāmajai lietai ir būtiska nozīme vienotas tiesu prakses nodrošināšanā vai tiesību tālākveidošanā.

TIESĪBU TEORIJAS UN VĒSTURES SEKCIJA

**“TIESĪBU TEORIJAS ATTĪSTĪBAS JAUNĀKĀS
TENDENCES. TEORĒTISKIE, FILOZOFISKIE
UN VĒSTURISKIE SASKARSMES PUNKTI”**

TIESĪBU ZINĀTNE UN TIESĪBU TEORIJA: ATTĪSTĪBAS TENDENCES LATVIJĀ

LEGAL SCIENCE AND LEGAL THEORY: DEVELOPMENT TRENDS IN LATVIA

Diāna Apse, Dr. iur.

LU Juridiskās fakultātes Tiesību teorijas un vēstures katedras docente

*Mainošā, mainies uz skaidrību! ...
Kas mani dzer, Pats sevi tver
Sev jaunai saulei logu ver.
Rainis “Uguns un nakts”*

Summary

This article focuses on science becoming law, legal practice and the extent to which it satisfies the customary legal prerequisites. Conscientious judging and legal science, whose task is to divide concepts and recognize the material within them, evolves from legal concepts. The task pertaining to the science of law is to offer regulations of issues based in theory and legal science, evaluate historical lessons and current research trends of the science of law, as well as outline the new futuristic development visions of the legal science. The author concludes that science of law possesses a self-sustaining and subtle structure. It has an active and a perceptive part, respectively, legal practice and legal theory, which periodically switch their roles and both maintain the creativity within the science of law. Legal theory is both maid (as a doctrine) and queen (as a dogma) amongst other legal grounds and general sectors. The “Young Lawyer’s University” should descend to even younger secondary school classes (the 9th and 10th), contributing to attracting the truly interested future students to legal education to prevent potential and serious partitioning risks in legal education. The quality of answers in law depends on the space of legal culture and the legal education level.

Atslēgvārdi: tiesību zinātne, tiesību teorija, tiesību prakse, tiesību radošums, juridiskā kultūra, juridiskā izglītība.

Keywords: legal science, legal theory, legal practice, creativity in law, legal culture, legal education.

Tiesību zinātne apskata tiesības kā realitāti, un tiesību uzdevums ir kalpot taisnīgumam. Taisnīga lēmuma pamatā ir juridiskās vērtības – miers, drošība, kārtība, solidaritāte. Šā raksta mērķis ir aplūkot atsevišķus tiesību zinātnes un tiesību teorijas jēdzieniskos, salīdzinošos, vēsturiskos aspektus un svarīgākās attīstības tendences. Pētījumā izmantotas analītiskās, induktīvās, deduktīvās, vēsturiskās zinātniski pētnieciskās metodes.

Tiesību zinātnes jēdziens

Tiesību zinātne kā zinātņu nozare ir humanitāra un sociāla zinātne, kuras pētišanas priekšmets ir tiesības. Tās apakšnozares ir tiesību dogmatika, juridisko metožu mācība, tiesību filozofija, tiesību teorija, tiesību vēsture, tiesību socioloģija, tiesību salīdzināšana, tiesību politoloģija.¹

Tiesību zinātnes uzdevums ir identificēt tiesību un tiesībpiemērošanas prakses trūkumus, tiesību “baltos plankumus”, neadekvātus risinājumus, t. i., kritiski vērtēt tiesības un sniegt savus uzlabojumu priekšlikumus (tas vairāk skar tieši akadēmisko tiesību zinātni).²

Tiesību zinātne ir normatīva zinātne, jo arī tiesības ir normatīvas. “*Tas nozīmē, ka tiesību zinātne nevis vienkārši apraksta to, kas ir, bet arī mēģina noteikt to, kā jābūt.*”³ Tomēr Latvijas un citu postsociālistisko valstu tiesību zinātnei ir jo īpaši uzmanīgi jāizvērtē, vai pamatpieņēmumi pieder pie Rietumu tiesību loka, vai tur joprojām vēl (parasti neapzināti) nav atrodami arī atsevišķi pie padomju tiesībām piederīgi pamatpieņēmumi.

Ar tiesību zinātni saprot tiesību atziņu kopumu, arī to cilvēku kopumu, kas pēta tiesību zinātni, pašu izziņas procesu.

Tiesību zinātne kā tiesību avots kontinentālās Eiropas un angloamerikāņu tiesību lokā ir tiesību palīgavots.

Ne jebkura tiesību zinātnes tēze var būt tiesību palīgavots, bet tikai tāda, kuru var izmantot pastāvošo tiesību noskaidrošanā. Mācību grāmatas parasti netiek uzskatītas par zinātniskiem darbiem, jo tajās paustais “valdošais viedoklis” jau sen ir jāpārskata vai jāprecizē, tās nesatur oriģinālas atziņas, tomēr tās tiek izmantotas kā tiesību palīgavots.⁴

Tiesību piemērotājiem, zinātnisko vērtību meklējot, nav nozīmes, vai tā ir grāmata vai raksts, vai atrastā atziņa publicēta recenzētā vai nerecenzētā izdevumā.

¹ Neimanis J. Ievads tiesībās. Rīga: Aut. izdevums, 2004, 14. lpp. Skat. arī: *Horns N.* Ievads tiesību zinātnē un tiesību filozofijā. *Likums un Tiesības*, 2000, 2. sēj., Nr. 1, 10.–13. lpp. Tiesību zinātnē pazīst arī iedalījumu **pamatnozārēs**: tiesību vēsture, tiesību filozofija un tiesību teorija, tāpat arī salīdzinošās tiesības; arī iedalījumu **vispārīgajās zinātnēs**, kuru izpētes priekšmets ir valsts, kriminoloģija un tiesību socioloģija; kā arī iedalījumu **klasiskās pamatnozārēs**, kurās ietilpst tiesību vēsture (vācu un romiešu tiesību vēsture), konstitucionālo tiesību vēsture un jaunāko laiku civiltiesību vēsture.

² *Horns N.* Ievads tiesību zinātnē un tiesību filozofijā. *Likums un Tiesības*, 1999, 1. sēj., Nr. 4, 99. lpp. Skat. arī *Levits E.* Dažas piezīmes par valststiesību zinātni un Satversmes kodolu. Grām.: Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis un materiāli. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012, 9.–11. lpp. ISBN 978-9984-840-23-9.

³ *Levits E.* Dažas piezīmes par valststiesību zinātni un Satversmes kodolu. Grām.: Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis un materiāli. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012, 9.–11. lpp. ISBN 978-9984-840-23-9. Taču kritiski vērtēt tiesības (tādas, kādas tās ir konstatētas ar tiesību metodoloģijas palīdzību), kuras *per se* ir normatīvas, nozīmē, ka arī tiesību zinātnei jābūt normatīvai. Tas ir loģiski, jo nevar kritizēt kādu normatīvu uzstādījumu, ja pašam tāda nav [...] taču tad, ja ir runa par tiesiskiem pamatjautājumiem, tie ir jāatsedz. Bez tiem tiesību zinātne nav iespējama. [...] tiesību zinātnei ir jāieņem abstrakta pozīcija atbilstoši Kanta kategoriskajam imperatīvam (“Rikojies tā, lai tava rīcība varētu kļūt par vispārēju likumu”), un nevis jāieņem pozīcija kāda konkrēta subjekta interesēs. Skat. arī: Latvijas enciklopēdiskā vārdnīca. <http://www.letonika.lv/groups/default.aspx?r=1107&q=ties> [aplūkots 2016. gada 16. februārī].

⁴ *Danovskis E.* Latvijas tiesību zinātnes izaicinājumi XXI gadsimtā. No: Biriņu konstitucionālās politikas semināra materiāli. Biriņi: Publisko tiesību institūts, 2013, 87.–91. lpp.

Galvenais ir publikācijā ietvertu domu pamatojums, cik tas ir izvērsti un kvalitatīvi.⁵

Zviedrijā tiesību avotu sistēmā doktrīna (juridiskā literatūra) ir pieļaujamo tiesību avotu grupā. Amerikas Savienotajās Valstīs zinātniski pētnieciskie darbi (juridiskie raksti) tiesību avotu hierarhijā pieder atvasināto avotu grupai.⁶ Islāma tiesību lokā musulmaņu jurisprudences sastāvdaļa ir reliģiskā prakse kā tiesību zinātne. Hindu tiesību lokā reliģijas un tiesību priekšraksti sajaukti tiesību zinātnē un saistīti ar piederību hindu sociālajām struktūrām. Dažreiz nacionālajā tiesību sistēmā var saskatīt dažādu tiesību loku elementus (piemēram, Turcijā – islāms ar kontinentālās Eiropas tiesību loka elementiem, Izraēlā – kontinentālās Eiropas un angloamerikāņu tiesību loku elementi), kas nosaka attieksmi pret tiesību zinātnei kā tiesību avotu.⁷

Tiesību zinātnes atziņu pieejamības nodrošināšana sabiedrībai ir valsts pienākums, kas ietilpst Satversmes 90. panta “tiesības zināt savas tiesības” tvērumā.⁸ Pieejas nodrošināšana zināšanām un informācijai par tiesību zinātnes atziņām ir sociāli nozīmīgs piensūms tiesību intelektuālā mantojuma palielināšanai un popularizēšanai.

Latvijas tiesiskajā domā svarīga nozīme ir vēsturiskās tiesību skolas, juridiskā pozitīvisma, psiholoģiskās tiesību skolas atziņām, tostarp par tiesību zinātnes jēdzienu.

Tiesību pētniecība ar vēsturiskās tiesību skolas metodoloģiju nav raksturīga tikai ģermāņu tiesībām un nav arī vienīgi šīs tiesību saimes fēnomens. Lidzīga zinātniska pieeja ir konstatējama arī romāņu un angloamerikāņu, un skandināvu tiesību pētniecībā (saistībā ar akadēmiskās kritikas lomas palielināšanos).⁹

Tiesību zinātniskā izpēte var iegūt augstu faktisku nozīmi, ja tā ievēro zināšanu, tradīciju un citu tiesību zinātnes un tiesību prakses iemiesoto vērtību kopumu. Praktiskā pārbaudē gūtās atziņas svars ir ievērojami lielāks nekā teorijas atziņai. Taču atsaukšanās uz tiesību zinātnes atziņām palielinās – tiesību zinātnes loma tiesību palīgavotu vidū pieaug kvantitatīvi un kvalitatīvi. Arī zinātniskie referāti pirms publicēšanas konferenču rakstu krājumos ir pakļauti zinātnisko redaktoru recenzijām un kritikai.

Kāds atzišanas noteikums piešķir saistošo spēku tiesību zinātnei? Piemēram, eksperta atzinums ir ticams (pirmā līmeņa iemesls uzskatam). Vai pastāv otrā līmeņa iemesls, kas ļauj vadīties no tiesību zinātnes, ja tas neizriet no normām? Konvencionāla norma ir ar otrā līmeņa iemeslu (praktizēšanu) aizsargāts pirmā līmeņa iemesls (rīcība), tā ievērošanai ir lielāka iespējamība.

Lai vērtētu tiesību zinātnes autoritatīvi normatīvo nozīmi citu tiesību palīgavotu vidū un kā tādas vērtētu arī atziņas, kas palīdz veidot taisnīgu nolēmumu iekšējos un ārējos pamatojumus, jāņem vērā, ka tikai daļa iemeslu izriet no

⁵ *Strada-Rozenberga K.* Latvijas tiesībzinātnieku atziņas Latvijas Augstākās tiesas nolēmumos. *Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Biļetens*, 2010, Nr. 1, 62. lpp.

⁶ *Rezevska D.* Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: autora izdevums, 2015, 77.–78. lpp. ISBN 978-9934-14-583-4.

⁷ Skat. plašāk: *David R.* *Major Legal Systems in the World Today*. London: Steven & Sons, 1985.

⁸ *Rudevskis J.* Satversmes 90. pants. Grām: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 61.–71. lpp.

⁹ *Aarnio A.* Precedent in Finland. *Interpreting Precedents: a comparative study* / edited by D. Neil MacCormick and Robert S. Summers. Adelrsht: Ashgate, 1997, pp. 100–101.

vērtībām. Pie šādiem iemesliem pieder praktiski iemesli.¹⁰ Lai arī tiesību zinātnei ir palīgtiesību avota raksturs, tomēr tai ir pieaugoša loma tiesību izpratnes veidošanā, tiesību piemērošanā, tālākveidošanā, jaunradē, nolēmumu izstrādē.

Jēdzieni “tiesību zinātne” un “doktrīna” dažādu autoru darbos lietoti gan kā atsevišķi jēdzieni, gan kā sinonīmi.¹¹

Atšķirība starp tiesību zinātņi un tiesību doktrīnu ir svarīga zinātniekiem, nevis tiesību piemērotājiem. Tiesību atziņa kļūst par doktrīnu, kolīdz tā tiek izmantota kā arguments tiesību aktā.¹²

Doktrīna ir virsatziņa par kādu tiesību jautājumu. Doktrīna ir zināšanu – zinātniskajos pētījumos rasto atziņu – kopums, to pētniecība. Doktrīna rodas, arī pārsijājot judikatūras atziņas.

Doktrīnas ir nostabilizējušies un apstiprināti tiesiskie viedokļi, kas apkopotī iespējami precīzi definētos jēdzienos un atsevišķos likumā iekļaujamos teikumos.¹³ Dogma (dogmatika kā metodoloģisks palīgīdzeklis) – judikatūras un doktrīnas atziņas, kuras fiksē tiesību pamatprincipus ierobežotā laikā. Tiesību zinātne – plašāks jēdziens, kas sevī ietver arī pētniecības un izziņāšanas procesu, juridiskajā literatūrā paustais viedokļu kopums, paši pētnieki.¹⁴ Juridiskā literatūra ir jebkurš apcerējums par tiesībām, tostarp, nezinātnisks un tendenciozs.¹⁵

Tiesību zinātnes metodes

Tiesību zinātnes galvenās metodes ir interpretācija un argumentācija. Tiesību zinātne no pārējām garīgo zinātņu disciplīnām (valodniecība, vēstures zinātne) atšķiras ar savu orientāciju uz praktiskiem lēmumiem.¹⁶

¹⁰ Skat.: *Raz Joseph*. From Normativity to Responsibility. Oxford, New York: Oxford University Press, 2011, p. 12. Epistēmiski un adaptīvi iemesli neizriet no vērtībām.

¹¹ Skat. plašāk: *Apse D*. Tiesību zinātnes jēdziena saturs un loma mijiedarbībā ar citiem tiesību palīgavotiem aktuālu tiesību jautājumu risināšanā. *Latvijas Universitātes Žurnāls “Latvijas Vēsture”*, 2012, 4(88) 2013 1(89) *Jaunie un jaunākie laiki*. LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 61. lpp. ISSN 1407-0022.

¹² *Danovskis E*. Latvijas tiesību zinātnes izaicinājumi XXI gadsimtā. No: Biriņu konstitucionālās politikas semināra materiāli. Biriņi: Publisko tiesību institūts, 2013, 87.–91. lpp. Atziņas zinātniskums izriet nevis no autora titula vai amata, bet gan no vispārāztiem zinātniskuma kritērijiem: oriģinalitāte (novitāte) un ticamība, kas ietver sevī izoptku zinātnisko metožu izmantošanas prasmi. Bez to izmantošanas pētījums nav ticams. Bez ticamības pētījumam nav vērtības. Apgalvojumi ar apšaubāmu ticamību netiks izmantoti kā tiesību palīgavots. Tiesību zinātne ir tiesību atziņu vēl lielāks kopums, ietverot sevī arī tiesību izziņāšanas un pētniecības metodes un procesu. Tikai neliela daļa no juridiskās literatūras ir uzskatāma par tiesību zinātņi, un vēl nelielāka daļa no juridiskā literatūras kļūst par tiesību doktrīnu.

¹³ *Horns N*. Ievads tiesību zinātnē un tiesību filozofijā. *Likums un Tiesības*, 1999, 1. sēj., Nr. 4, 102. lpp.

¹⁴ *Apse D*. Doktrīna, dogma, tiesību piemērošanas palīgīdzekļi un Satversmes kodols. No: Tiesību interpretācija un tiesību jaunrade – kā rast pareizo līdzsvaru. Latvijas Universitātes 71. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 345.–346. lpp. ISBN 978-9984-45-732-1.

¹⁵ *Danovskis E*. Latvijas tiesību zinātnes izaicinājumi XXI gadsimtā. No: Biriņu konstitucionālās politikas semināra materiāli. Biriņi: Publisko tiesību institūts, 2013, 87.–91. lpp.

¹⁶ *Horns N*. Ievads tiesību zinātnē un tiesību filozofijā. *Likums un Tiesības*, 1999, 1. sēj., Nr. 4, 100.–101. lpp. Juridiskā darba īpaša pazīme ir tā, ka tiesību tekstu iztulkošana saistīta ar normatīvo tekstu (jābūtības izteiksmi) teikumiem un tā tiek veikta saistībā ar lēmumu tiesiska strīda jautājumā. Tiesību zinātne ir tekstuāla zinātne, un tā izmanto metodes, kuras izmanto arī citas tekstuālās zinātnes. Interpretācijas metodes, kuras izmanto tiesību zinātne: gramatiskā, sistēmiskā, vēsturiskā, teleoloģiskā. Tiesību tālākveidošanas metodes ir analogija un teleoloģiskā redukcija. Tiesību noteikšana notiek argumentatīvā procesā. Sakarā ar pieņemamo lēmumu tiek izvīzīti un salīdzināti argumenti un pretargumenti. Visus šos argumentus uzklausa arī tiesnesis, kurš tos izsver (salīdzina) lēmuma pieņemšanas procesā un pēc tam rakstveidā un mutvārdos pamato pieņemto lēmumu.

Zinātniskos darbos izvērstāka sistēma prasa pielietot tādas tiesību zinātniskās metodes kā monogrāfisko (induktīvi vispārināti secinājumi, loģikas metodes – dedukcija un indukcija, literatūras un tiesu nolēmumu studijas, dialektika), vēsturisko, salīdzinošo, kvalitatīvās un kvantitatīvās socioloģiskās metodes u. c. Pēdējo trīs gadu laikā aizstāvētajos promocijas darbos izmantotas arī juridiskās prognozēšanas un topika metodes.¹⁷

Tiesību zinātnes attīstības vēsturiski kulturālie aspekti

No Papiniāna un Ulpiāna (“Taisnīgums – patstāvīga un nemainīga griba iedalīt katram viņa tiesības”; ...*constans ac perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi*) – no universitātēm, glosām, humānistiem līdz romiešu un pandektu tiesību saskaņošanas periodiem, tālāk līdz Napoleona kodeksa iestrādēm un Baltijas vietējo likumu kopojumam, ietekmējoties no dažādām tiesību skolām, to atziņām, kas secīgi nomainījušas viena otru, tiesību zinātne attīstījās kā garīga, pozitīva, tiesību ētikā balstīta disciplīna. Senatnē juridisko domu pārstāvēja priesteri – likumu zinātni un iztulkotāji. Mūsdienās – mācīti juristi. Tiesību avotos pēctecīgi atspoguļojās vēsture kā dzīves skolotāja un juridiskās kultūras satura atklāja.

Pašreizējā attīstības fāzē tiesību zinātne turpina pētīt tiesību avotus, to atstātās liecības – radītās atziņas palīgavotos un kopsakarībās, tās grupējot un sintezējot. Tā veido secinājumus un jēgpilnus skaidrojumus, ņemot vērā universālās un specifiskās tiesību vērtības.¹⁸

Attīstīta tiesību zinātne, juridiskā terminoloģija, tiesību normu iztulkošana nav iedomājama bez zinātniskām pētniecības iestādēm, augsta līmeņa docētājiem, atbilstoša juridiskās izglītības līmeņa.

Galvenās pētniecības iestādes ir universitātes (to juridiskās fakultātes), judikatūras nodaļas augstākajās tiesās un konstitucionālajās tiesās, likumdevēja juridiskie biroji, tieslietu ministriju departamenti, publisko tiesību pētniecības institūti, fondi, arī atsevišķi advokātu biroji u. c.

Tiesību zinātnes atziņu pieejamība un juridiskās izglītības kvalitāte ir “mūžīgie” faktori, kas pilnveido profesionālo jurisprudenci, tiesisko apziņu un juridisko kultūru.

Kā uzsvērusi profesore Sanita Osipova, latviešu nacionālās juridiskās kultūras pilnveidošanā un tās pacelšanā līdz profesionālās jurisprudences līmenim ir saistāma ar laiku, kad 19. gadsimtā pirmie latvieši ieguva augstāko juridisko izglītību.¹⁹

¹⁷ Skat., piem.: *Apse D.* Tiesību palīgavotu mijiedarbības aspekti. Promocijai izvirzītā darba kopsavilkums. Rīga: LU Juridiskā fakultāte, 2013, 9.–10. lpp. ISBN 978-9984-45-684-3; *Beinaroviča O.* Ārpus laulības kopdzīves ekskluzīvais statuss tiesībās un tās tiesiskais regulējums Eiropā. Promocijas darba kopsavilkums. Rīga: LU Juridiskā fakultāte, 2014, 13. lpp. ISBN 978-9984-45-844-1; *Bārdiņš G.* Dialoga loma tiesas spriešanā Promocijas darba kopsavilkums. Rīga: LU Juridiskā fakultāte, 2015, 5. lpp. ISBN 978-9934-517-87-7.

¹⁸ Skat. plašāk: *Apse D.* Tiesību zinātne un tiesnešu tiesības. *Latvijas Universitātes Žurnāls: Juridiskā zinātne 4, Tiesību zinātnes nākotnei 2*, 2013, 21. lpp. ISSN 1691-767.

¹⁹ *Osipova S.* Latviešu juridiskā kultūra un tiesiskā apziņa. Grām.: Latvieši un Latvija. III sējums. Atjaunotā Latvijas valsts. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013, 161. lpp. ISBN 978-9934-8373-4-0.

Juridiskā izglītība un tiesību atziņu pieejamība

Tiesību zinātņu disciplīnas apgūst universitāšu bakalauru, maģistru, doktora studiju līmeņos un koledžu pamatzināšanu līmeņos.

Akadēmiskā izglītība, kas attīstīta universitātēs, ir viens no tiesību sistēmas funkcionēšanas pamatnoteikumiem.²⁰ Svarīga ir gan juridiskā universālā, gan praktiskā izglītība. Izglītības līmenis, spējas, gatavība uztvert, strādāt profesionāli un ētiski – tas ir tiesību sistēmas efektīvas darbības pamats.

Iespējas popularizēt pētījumu rezultātus, tos publicējot, veicina diskusijas, kritiku, vērtēšanu, paaugstina profesionāļu un sabiedrības juridiskās izglītības un apziņas vispārējo līmeni, rosina jaunus pētījumus.

Par tiesību zinātnes atziņu pieejamību sabiedrībai Latvijā un pasaulē gādā svarīgākie periodiskie izdevumi – žurnāli un gadagrāmatas: universitāšu zinātnisko rakstu un starptautisko konferenču referātu krājumi, konstitucionālo un augstāko tiesu rīkoto konferenču referātu krājumi un biļeteni. Vadošās juridisko izdevumu izdevniecības par tiesību zinātnes aktualitātēm ir: “Duncker&Humblot”, “Springer” (Berlīnē), “Beck” (Mīnhenē), “Oxford University Press”, “Oxford and Portland”, “Oxford Clarendon Press” (Oksfordā), “Hart Publishing” (Oregonā). Vadošie juridiskie žurnāli: “Cambridge Yearbook of European Legal Studies” izdevumi, “Baltic Yearbook of International Law” – nozīmīgākais Baltijā veidotais juridiskais izdevums ar īpašu virzību uz Baltijai svarīgiem tiesību jautājumiem, Viļņas Universitātes žurnāls “Teise”, Mīkola Romera Universitātes žurnāls “Jurisprudencija”, Tartu Universitātes žurnāls “Juridica International”; Latvijā: “Jurista Vārds” un LU žurnāls “Juridiskā zinātne” u. c.

Nozīmīgākās pētnieciskās organizācijas: Britu starptautisko un salīdzinošo tiesību institūts, “The International Association of Constitutional Law”, Eiropas Padomes ekspertu komisija “Democracy through Law” (Venēcijas komisija “Demokrātija caur tiesībām”), “Critical Legal Conference”, “Max Planck Society”; Latvijā: Publisko tiesību institūts, Notariāta institūts, Latvijas administratīvo tiesnešu biedrība, Eiropas tiesību studentu asociācija Latvijā (ELSA). Tiesību zinātnes atziņu pieejamību profesionāļiem un sabiedrībai nodrošina arī aizstāvēto promocijas darbu publicēšana.²¹

Doktrinālās un konceptuālās pieejas tiesību zinātnes radošuma uzturēšanā nepieciešamas, lai zināšanas nesadalītu neauglīgā faktu un informācijas tuksnesī. Par to gādā smagākā no abstrakcijām – tiesību teorija. Tās evolūcija norisinās virzienā no vienkāršākām atziņām uz šo atziņu izsmalcināšanu un harmonizēšanu – jaunu pētījumu uzkrāšana, izmantojot iepriekšējo bāzi.

²⁰ Skat. plašāk: *Horns N.* Ievads tiesību zinātnē un filosofijā. *Likums un Tiesības*, 1999, 1. sēj., Nr. 4., 102. lpp.

²¹ Latvijā promocijas darbu aizstāvētāji pēdējos gados pētījuši šādas tēmas: nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšana valsts vai sabiedriskām vajadzībām pret atlīdzību Latvijā; tiesību palīgavotu mijiedarbības aspekti; prejudiciālie nolēmumi ES: aktuālie problēmjautājumi un tiesiskā regulējuma pilnveidošanas iespējas; pret nacionālajām minoritātēm vērstie likumpārkāpumi un to novēršanas problēmas policijas darbībā; publisko un privāto tiesību dalījuma nozīme un piemērošanas problēmas Latvijā; tautas nobalsošana un vēlēšanu likumdošanas iniciatīva; tiesību normu efektivitātes problemātika un aktualitāte XX un XXI gadsimta tiesību socioloģijā; starptautisko tiesību pārkāpumi PSRS–Latvijas attiecībās; tiesību aizsardzības pagaidu līdzekļi starptautiskajā investīciju strīdu izšķiršanas centrā; ārpus laulības kopdzīves ekskluzīvais statuss tiesībās un tās tiesiskais regulējums Eiropā; starptautiskās Kopienas interešu aizsardzība valsts atbildības tiesībās; judikatūras nozīme Latvijas kā demokrātiskas tiesiskas valsts tiesiskajā sistēmā; dialoga loma tiesas spriešanā; intertemporālie tiesību normas piemērošanas aspekti u. c.

Vispārīgie apgalvojumi par tiesībām, tiesību zinātnei, metodēm ir tiesību teorijas pienesums tiesību zinātnei.²² *“Ievads tiesību zinātnē, Tiesību teorija kā mācība par tiesībām uztur un uzsver saikni starp speciālām juridiskām disciplinām. Tiesību zinātne ir pilna dedzīgas dzīves. Bet tā prasa nopietnu garīgu darbu un pilnīgu iedziļināšanos, zināmu erudīciju un tikai tad, pēc teorētiskas un praktiskas iepazīšanās, tiesību zinātne apmierina visaugstākās garīgās prasības.”*²³

Taču vēl joprojām tiesību piemērotāju mentalitātē slēpjas tiesību mehāniska uztvere, “eksportētie rietumi” ideju un cilvēkresursu izpausmē iedzīvojas lēni. Likumdošanas procesā vērojami novēloti pieņemti likumi, seku neprognozēšana, politiska ietekme un plānošanas trūkums.

Tāpēc jo svarīga ir tiesību zinātnes un tiesu prakses ideju saprātīga pārsijāšana, kā arī harmonizējoša ieklausīšanās citam citā, ceļot kopējo tiesību zinātnes, tiesību teorijas un tiesību kultūras līmeni, skaidrojot pamatvērtības, tiesību principu saturu laikā.

Tiesību ideju aktīvās un uztverošās daļas tiesību zinātnē ir tiesību teorija un tiesību prakse, kas savstarpēji mijiedarbojas un mainās ar iepriekšminētajām lomām.

Attīstības un atbilžu uz tiesību jautājumiem meklējumu tendences tiesību zinātnē un tiesību teorijā

Attīstības un atbilžu uz tiesību jautājumiem meklējumu tendences izpaužas kā garīga piemērošanās esošajiem nosacījumiem. Perturbācijas un turbulences jāstopt ik dienu, preti liekot tiesiskās drošības principu, kas valsts pārvaldei jāievēro noteikti, skaidri, konsekventi kā valsts uzdevumu, arī tiesiskās palāvības principu (indivīda prasības pret valsti, ja tā kļūdās).

Izpētāms un tiesībteorētiski pamatojams ir jautājums par tiesiskā regulējuma pietiekamību situācijā, kad Valsts prezidents ir kavēts veikt pienākumus, Latvijas valsts stabilitātes un drošības garantiju regulējuma pilnveides papildinošie aspekti, konstitucionālo vērtību saturs Latvijā un Eiropā, valsts nepārtrauktības doktrīnas attīstības izpētes jautājumi, Satversmes preambulas nozīme Satversmes interpretācijā.

Nezūd aktualitāte pētījumiem par juristu profesionālās ētikas un disciplinār-atbildības ģenēzi, advokātu lomu nozaru procesuālajās tiesībās, par ierobežojumiem tiesnešu praktizēšanai savā tiesu namā, kad viņi maina juridisko profesiju, likumdevēja gribas un – salīdzinoši jaunākas doktrīnas – likuma gribas satura noskaidrošanas aspektiem, par Satversmes tiesas lomu un nozīmi tautsaimniecības attīstībā, Satversmes tiesas nolēmumu atziņu un tiesnešu atsevišķo domu ietekmi uz tiesību teorijas attīstību.

Tiesību zinātnes un tiesību piemērošanas izpētes izaicinājumi ir ES Pamattiesību hartas piemērošanas priekšnoteikumu vērtēšana un tās “ienākšana” ārējo normatīvo aktu hierarhijā.²⁴

Aktuāla ir Eiropas Savienības Tiesas atbilžu uz lūgumiem sniegt prejudiciālu nolēmumu tiesībteorētiska analīze, piemēram, līdzvērtības un efektivitātes

²² Skat. plašāk: *Horns N. Ievads tiesību zinātnē un filosofijā. Likums un Tiesības*, 2000, 2. sēj., Nr. 1, 12. lpp.

²³ *Loebers A. Lekcijas par ievadu tiesību zinātnē. Rīgā: LU Studentu Padomes grāmatnīca, 1922, 3.–4. lpp.*

²⁴ *Levits E. Eiropas Savienības Pamattiesību hartas piemērošanas priekšnoteikumi. Lekcija LU Juridiskajā fakultātē 15.12.2014. Pieejams: https://www.youtube.com/watch?v=SOW_MtqwM00 [lekcija skatīta klātienē, ieraksts – arī 2016. gada 18. februārī].*

principu satura atklāšanā. Svarīga ir tiesību aktu daudzveidības iedalījuma izpēte (piemēram, Valsts prezidenta rīkojums ar tieslietu ministra kontrasignāciju un tā vieta tiesību aktu iedalījumā). Jāskaidro cerības un reālās iespējas tiesībās, gadījumos, kad ekonomikas likumi negatīvi ietekmē tiesību apsolījumus (ekonomiskās lejupslīdes gadījums). Šādos gadījumos jāskaidro savlaicīgu diskusiju nepieciešamība, ieviešot likumus saistībā ar likumdevēja kultūru (ar vai bez analitiskā dienesta līdzdalības), vērtējot arī tiesību piemērošanas līmeni, kas vienlaikus kalpo profesionāļu un sabiedrības izglītības attīstībai. Tiesību zinātnes esamības izpausme ir rezonēt starp teoriju un praksi un sniegt atbildes uz tiesību jautājumiem.

Pētāma arī tiesnešu personības ietekme uz tiesas nolēmumu saturu. Tiesību praksē tā mēdz izpausties kā tiesību principu, arī tiesību avotu izmantošanas secības neievērošana. Tā, piemēram, Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2014. gada 19. novembra lēmuma lietas Nr. SKC-2414/2014 argumentācijā sabiedrības “pārliecināšana” notiek, atsaucoties uz politikas dokumentiem, lai gan būtu jāatklāj principu saturs un pareizi jāizvēlas juridiskā metode saistībā ar paplašinātās iztulkošanas pielietošanas aspektiem.²⁵

Lai nenotiktu attālināšanās no visus tiesībniekus vienojošā tiesībzinātnes satura – atpazīt īsto tiesību būtību, kā arī lai nenotiktu attālināšanās no izpētes precizitātes tiesību zinātnē, ir jāspēj mazināt pēctecības trūkumu zināšanās, jāspēj noturēt atbalstu prasībām pēc noteikta izglītības līmeņa tiesību zinātnēs, kas uztur tiesībfilozofisko, tiesībvēsturisko un tiesībteorētisko doktrīnu. Ja dzīves realitāte piedāvā tik daudz jaunu, studijām nesagatavotu reflektantu, rodas nesavienojamība ar tiesību būtības visaptverošu izpratni. Lai novērstu iespējamus nopietnus juridiskās izglītības sašķeltības riskus, “Jauno juristu universitātei” jāvērsas pie arvien jaunākām (9. un 10.) vidusskolas klasēm, veicinot patiesi ieinteresētu nākotnes studentu piesaisti jurisprudences studijām.

Ne jau tikai ārējas tiesībpolitiskas kataklizmas, bet iekšējas nesaprātīgas darbības ved atpakaļ mehāniskās²⁶ tiesībpiemērošanas un tiesībpolitikas laiktelpā. Jo

²⁵ Skat., piem., Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2014. gada 19. novembra lēmumu lietā Nr. SKC-2414/2014, ar kuru noteikta judikatūras maiņa saistībā ar atbrīvojumu no tiesas izdevumu samaksas piemērošanas biedrībai. Tēze: Biedrība darbojas kā Civilprocesa likuma 88. panta pirmajā daļā minētā persona un ir atbrīvota no tiesas izdevumiem, pamatojoties uz Civilprocesa likuma 43. panta pirmās daļas 5. punktu, ja tā vērsās tiesā, lai aizstāvētu biedra tiesības vai ar likumu aizsargātās intereses ar biedrības darbības mērķiem saistītajos jautājumos. Tiesneši “Atsevišķajās domās” pie lēmuma kritizē vairākuma lietoto paplašināto iztulkošanu.

²⁶ Skat., piem., *Tiesību mehānika* (16), 2012. 16. oktobris, Nr. 42 (741). Redakcijas sleja. Tiesību filozofs un sociologs, Bjalistokas (Polija) un Jaundienvīdvelsas universitātes (Austrālija) asociētais profesors Adams Čarnota (*Adam Czarnota*) analizēja iemeslus, kuru dēļ Eiropas valstīs, kas atbrīvojušās no sociālisma režīma un atgriezušās Rietumu tiesību lokā, jaunizveidotās tiesības joprojām nedarbojas efektīvi. Cēloņi, Čarnotas ieskatā, izrādās, ir vienkārši un šo Eiropas reģionu vienojoši, proti, tie slēpjas tiesību piemērotāju mentalitātē. Tādējādi darbu “jauno demokrātiju” tieslietu sistēmā turpināja juristi, kas bija skoloti un gadiem ilgi strādājuši padomju formālā normatīvisma tradīcijās. No sevis taču neaizbēgsi! – arī jaunieviestās Rietumu tiesību normas joprojām tiek piemērotas ar tām pašām padomju tiesību skolas metodēm, secināja Čarnota. Turklāt viņš norādīja arī, viņaprāt, galveno iemeslu: formāla, burtiska, mehāniska tiesību normu piemērošana neprasa tiesību piemērotāja argumentāciju un vienlaikus ir labākais veids, kā izsargāties no atbildības un pārmetumiem par pieņemto lēmumu, jo vienmēr var atsaukties uz normas tekstu. Interesanti, ka šāda mehāniskas tiesību piemērošanas mentalitāte (kā arī citas īpašības, tostarp, gatavība korumpēties) viegli izplešoties uz sistēmas jaunpienācējiem. Tādējādi neesot attaisnojusies cerība, ka Centrāleiropas un Austrumeiropas valstu tiesiskā realitāte mainīsies, juristu vidē ienākot jaunās paaudzes kolēģiem, secināja Čarnota.

tikai tie, kam nekā nav, apkaro tos, kuriem ir, un tad vairs netiek runāts par nākotnes veidošanu.

Kopsavilkums

1. Tiesību teorija kā mācība par tiesībām uztur un uzsver saikni starp speciālām juridiskām disciplīnām, ietekmējas no tiesību vēstures u. c. pamata un vispārīgo tiesību nozaru atziņām. Pati tiesību pētīšana raksturo attiecīgo tiesību laiku un telpu, pašu pētnieku, tiesību normas un tiesību realitātes mijiedarbību.
2. Tiesiskās iekārtas izpratne un dzīvotspēja atkarīga no sistēmisku likumsakarību atspoguļojuma līmeņa tiesību zinātnē, tostarp, tiesību teorijā.
3. Svarīgs ir pētījumu pamatojums un arī pasaules vadošo pētnieku interešu apzināšana, papildinot esošos sasniegumus tiesību zinātnē.
4. Lai novērstu iespējamus nopietnus juridiskās izglītības sašķeltības riskus, "Jauno juristu universitātei" jāvēršas pie arvien jaunākām (9. un 10.) vidusskolas klasēm, veicinot patiesi ieinteresētu nākotnes studentu piesaisti jurisprudences studijām.
5. Tiesību teorija ir gan "kalpone" (kā doktrīna), gan "karaliene" (kā dogma) citu pamata un vispārīgo tiesību nozaru vidū.
6. Atbilžu uz tiesību jautājumiem kvalitāte tiesībās atkarīga no juridiskās kultūrtelpas un juridiskās izglītības līmeņa.
7. Tiesību zinātnei piemīt pašuzturoša smalka struktūra. Tai ir aktīvā un uztverošā daļa – tiesību prakse un tiesību teorija (kuras periodiski mainās lomām), un tās abas ir tiesību zinātnes radošuma un precizitātes uzturētājas.

Bibliogrāfija

Literatūra

1. Aarnio A. Precedent in Finland. Interpreting Precedents: a comparative study / edited by D. Neil MacCormick and Robert S. Summers. Adelrsnot: Ashgate, 1997.
2. Apse D. Doktrīna, dogma, tiesību piemērošanas palīgīdzekļi un Satversmes kodols. No: Tiesību interpretācija un tiesību jaunrade – kā rast pareizo līdzsvaru. Latvijas Universitātes 71. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013. ISBN 978-9984-45-732-1
3. Apse D. Tiesību palīgavotu mijiedarbības aspekti. Promocijai izvirzītā darba kopsavilkums. Rīga: LU Juridiskā fakultāte, 2013. ISBN 978-9984-45-684-3.
4. Apse D. Tiesību zinātne un tiesnešu tiesības. No: *Latvijas Universitātes Žurnāls: Juridiskā zinātne 4, Tiesību zinātnes nākotnei 2*, 2013. ISSN 1691-767.
5. Apse D. Tiesību zinātnes jēdziena saturs un loma mijiedarbībā ar citiem tiesību palīgavotiem aktuālu tiesību jautājumu risināšanā. *Latvijas Universitātes Žurnāls "Latvijas Vēsture"*, 2012, 4(88) 2013 1(89) Jaunie un jaunākie laiki. LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds. ISSN 1407-0022.
6. Bārdiņš G. Dialoga loma tiesas spriešanā Promocijas darba kopsavilkums. Rīga: LU Juridiskā fakultāte, 2015. ISBN 978-9934-517-87-7.
7. Beinaroviča O. Ārpus laulības kopdzīves ekskluzīvais statuss tiesībās un tās tiesiskais regulējums Eiropā. Promocijas darba kopsavilkums. Rīga: LU Juridiskā fakultāte, 2014. ISBN 978-9984-45-844-1.

8. David R. Major Legal Systems in the World Today. London: Steven&Sons, 1985.
9. Horns N. Ievads tiesību zinātnē un tiesību filozofijā. *Likums un Tiesības*, 1999, 1. sēj., Nr. 4; 2000, 2. sēj., Nr. 1.
10. Neimanis J. Ievads tiesībās. Rīga: Aut. izdevums, 2004.
11. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011.
12. Latvieši un Latvija. III sējums. Atjaunotā Latvijas valsts. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013. ISBN 978-9934-8373-4-0.
13. Levits E. Dažas piezīmes par valststiesību zinātņi un Satversmes kodolu. Grām.: Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis un materiāli. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012. ISBN 978-9984-840-23-9.
14. Loebers A. Lekcijas par ievadu tiesību zinātnē. Rīgā: LU Studentu Padomes grāmatnīca, 1922.
15. Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis un materiāli. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012. ISBN 978-9984-840-23-9.
16. Osipova S. Latviešu juridiskā kultūra un tiesiskā apziņa. Grām.: Latvieši un Latvija. III sējums. Atjaunotā Latvijas valsts. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013. ISBN 978-9934-8373-4-0.
17. Raz J. From Normativity to Responsibility. Oxford, New York: Oxford University Press, 2011.
18. Rezevska D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: autora izdevums, 2015. ISBN 978-9934-14-583-4.
19. Rudevskis J. Satversmes 90. pants. Grām: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011.
20. Strada-Rozenberga K. Latvijas tiesībzinātnieku atziņas Latvijas Augstākās tiesas nolēmumos. *Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Biļetens*, 2010. Nr. 1.
21. *Tiesību mehānika (16)* 2012. 16. oktobris, Nr. 42 (741). Redakcijas sleja.

Konferenču materiāli

1. Danovskis E. Latvijas tiesību zinātnes izaicinājumi XXI gadsimtā. No: Bīriņu konstitucionālās politikas semināra materiāli. Bīriņi: Publisko tiesību institūts, 2013.
2. Levits E. Eiropas Savienības Pamattiesību hartas piemērošanas priekšnoteikumi. Lekcijā LU Juridiskajā fakultātē 15.12.2014. Pieejams: https://www.youtube.com/watch?v=SOW_MtqwM00.

Uzziņu literatūra

1. Latvijas enciklopēdiskā vārdnīca. Pieejams: <http://www.letonika.lv/groups/default.aspx?r=1107&q=ties>.

Judikatūra

1. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2014. gada 19. novembra lēmums lietā Nr. SKC-2414/2014 un tiesnešu atsevišķās domas.

SATVERSMES TIESAS IETEKME UZ TIESĪBU TEORIJAS ATTĪSTĪBU LATVIJĀ

IMPACT OF THE CONSTITUTIONAL COURT ON DEVELOPMENT OF LEGAL THEORY IN LATVIA

Jānis Pleps, Dr. iur.

LU Juridiskās fakultātes Tiesību teorijas un vēstures katedras docents

Summary

The Constitutional Court was a significant improvement in the constitutional system of Latvia. The Constitutional Court also played a crucial role in the transformation of the Latvian legal system. It was especially important in the field of the legal theory.

The decisions of the Constitutional Court are an important source of the Latvian legal theory. The development of the legal theory was much more in the hands of the Constitutional Court than in those of the legal doctrine.

Atslēgvārdi: Satversmes tiesa, tiesību teorija, juridiskās metodes mācība, tiesību norma, tiesiskā realitāte.

Keywords: the Constitutional Court, legal theory, legal methods, legal norm, legal reality.

Ievads

Šajā gadā apritēs divdesmit gadu kopš Satversmes tiesas izveidošanas Latvijas tiesiskajā sistēmā un tās darbības uzsākšanas. Tam nepieciešamais Latvijas Republikas Satversmes¹ (turpmāk – Satversme) grozījums² un Satversmes tiesas likums³ tika pieņemts 1996. gada 5. jūnijā, savukārt tiesa darbu uzsāka 1996. gada 9. decembrī, kad zvērestu deva pirmie Satversmes tiesas tiesneši.⁴

Satversmes tiesas izveidošana pamatoti ir atzīta par būtiskāko papildinājumu Latvijas parlamentārās demokrātijas institucionālajā iekārtā.⁵ Likumdevēja tiesībspolitiska izšķiršanās par Satversmes tiesas izveidošanu radīja konstitucionālās kontroles institūciju, kura devusi būtisku ieguldījumu Latvijas tiesiskās sistēmas transformācijā un nostiprināja demokrātiskas tiesiskas valsts principus.

Šā raksta mērķis ir analizēt Satversmes tiesas ietekmi uz tiesību teorijas attīstību Latvijā. Lai sasniegtu šo mērķi, autors aplūkos Satversmes tiesas lomu Latvijas tiesiskās sistēmas transformācijā, kā arī analizēs Satversmes tiesas atziņu ietekmi uz tiesību normas izpratni un juridiskās metodes mācību.

¹ Latvijas Republikas Satversme. *Valdības Vēstnesis*, 1922. 30. jūnijs, Nr. 141.

² Grozījums Latvijas Republikas Satversmē. *Latvijas Vēstnesis*, 1996. 12. jūnijs, Nr. 100/101.

³ Satversmes tiesas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1996. 14. jūnijs, Nr. 103.

⁴ Satversmes tiesneši – demokrātijai, tiesiskumam, valstij. *Latvijas Vēstnesis*, 1996. 10. decembris, Nr. 213/214.

⁵ Levits E. Latvijas tiesību sistēmas attīstības iezīmes uz XXI gadsimta sliekšņa. Grām.: *Latvijas tiesību vēsture (1914–2000)*. Prof. Dr. iur. Dītriha Andreja Lēbera redakcijā. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 2000, 499. lpp.

Tiesiskās sistēmas transformācija

Pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas principiāli svarīga bija tiesiskās sistēmas transformācija, lai to atgrieztu kontinentālās Eiropas tiesību lokā.⁶ Jau 1990. gada 4. maija deklarācijas "Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu"⁷ (turpmāk – Deklarācija) 6. punkts paredzēja konstitucionālās tiesas izveidošanu. Tomēr konstitucionālās tiesas izveidošana iekavējās un attiecīgā Deklarācijas norma netika izpildīta. Konstitucionālās tiesas laicīga neizveidošana neļāva pilnībā izmantot pārmaiņu potenciālu, kuru Deklarācija paredzēja tiesiskās sistēmās transformācijai.⁸ Centrāleiropas valstu pieredze, kur konstitucionālās tiesas tika izveidotas daudz ātrāk, liecina, ka šajās valstīs konstitucionālās tiesas kļuva par nozīmīgu attiecīgo tiesisko sistēmu transformāciju veicinošu faktoru, būtiski ietekmējot un koriģējot gan tiesību praksi, gan arī tiesisko domāšanu.⁹ Latvijas gadījumā konstitucionālā tiesa tiesiskās sistēmas transformācijā iesaistījās daudz vēlāk, ko noteica likumdevēja kavēšanās ar šādas institūcijas izveidošanu.

Satversmes tiesas ietekme uz tiesiskās sistēmas transformāciju iezīmējās jau ar pašiem pirmajiem spriedumiem. Ar savu pirmo spriedumu Satversmes tiesa Latvijas tiesiskajā sistēmā atgriezta vispārējos tiesību principus kā vispāršaistošus tiesību avotus.¹⁰ Pēc šā sprieduma tiesību praksē plaši tika diskutēta vispārējo tiesību principu būtība un Satversmes tiesas tiesības tos piemērot.¹¹ Tomēr šobrīd ir acīmredzami, ka tas bija būtisks pagrieziena punkts tiesiskās sistēmas transformācijā, to tuvinot kontinentālās Eiropas tiesību lokam, kur vispārējie tiesību principi ir atzīts un plaši izmantojams tiesību avots.¹²

Tāpat Satversmes tiesa savos spriedumos konsekventi ietvēra un izvērsa kontinentālās Eiropas tiesību lokam piederīgas tiesību teorijas atziņas, spiežot tiesību praksi un tiesību zinātni tās pārņemt ikdienas lietošanā. Piemēram, Satversmes tiesa formulēja t. s. būtiskuma teoriju, nošķirot tos jautājumus, kurus likumdevējam ir pienākums pašam regulēt likumdošanas procesā, no jautājumiem, kurus likumdevējs tiesīgs deleģēt regulēt Ministru kabinetam vai citām institūcijām.¹³

⁶ Plašāk skat.: Levits E. Latvijas tiesiskā iekārta transformācijas procesā. *Likums un Tiesības*, 1999. Nr. 1, 6.–12. lpp.

⁷ Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1990. 17. maijs, Nr. 20.

⁸ Levits E. Jaunā pamatlikuma projektu analizējot (I). 4. maija deklarācija un Latvijas valsts iekārta. *Diena*, 1991. 8. augusts.

⁹ Sal.: Kühn Z. Worlds Apart: Western and Central European Judicial Culture at the Onset of the European Enlargement. *The American Journal of Comparative Law*, Vol. 52, No. 3 (Summer 2004), pp. 531–567.

¹⁰ Par Ministru kabineta 1997. gada 10. janvāra noteikumu Nr. 23 "Grozījumi likumā "Par uzņēmējdarbības regulēšanu enerģētikā"" (izdoti Satversmes 81. pantā noteiktajā kārtībā) atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 81. pantam un Ministru kabineta 1995. gada 14. marta noteikumu Nr. 54 "Par Latvijas Republikā ražotās elektroenerģijas iepirkuma cenām" atbilstību Latvijas Republikas Satversmei, likumam "Par uzņēmējdarbības regulēšanu enerģētikā" un citiem likumiem: Satversmes tiesas 1997. gada 7. maija spriedums lietā Nr. 04-01(97). *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 8. maijs, Nr. 113.

¹¹ Plašāk skat.: Satversmes tiesas pirmais spriedums. Sprieduma teksts, atsauksmes, analīzes, vērtējumi. Ideja un zinātniskais redaktors Dr. habil. iur. Edgars Melčis. Rīga: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 1998.

¹² Rezevska D. Vispārējie tiesību principi un juridiskās kultūras attīstība Latvijā. Grām.: *Jurisprudence un kultūra: pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2014, 120.–123. lpp.

¹³ Par Finanšu ministrijas 1993. gada 30. aprīlī apstiprinātā Nr. 047/475 un Ekonomisko reformu ministrijas 1993. gada 4. maijā apstiprinātā Nr. 34-1.1-187 kopīgā skaidrojuma "Par pamatlīdzekļu pārvērtēšanu uzņēmumu un uzņēmējdarbību grāmatvedībā" un Ekonomikas ministrijas 1993. gada 28. decembra skaidrojumu Nr. 3-31.1-231 "Par kārtību, kādā piemērojams Finanšu ministrijas un Ekonomisko reformu ministrijas kopīgais skaidrojums "Par pamatlīdzekļu pārvērtēšanu uzņēmumu un uzņēmējdarbību

Tāpat Satversmes tiesa ar savu spriedumu nosargāja tiesību sistēmas vienotību, nepieļaujot privātpersonām saistoša tiesiskā regulējuma pārcelšanu uz iekšējiem normatīvajiem aktiem, kuru tiesiskumu Satversmes tiesa nebūtu tiesīga pārbaudīt.¹⁴ Līdzīgi Satversmes tiesa formulēja aizliegumu Ministru kabinetam deleģēt citām institūcijām tam deleģēta pilnvarojuma īstenošanu, kā arī nepieciešamību privātpersonām saistošas tiesību normas publicēt oficiālajā izdevumā.¹⁵ Satversmes tiesa saskārās ar tiesību zinātnes vājumu transformācijas periodā. Tādēļ tā savos nolēmumos plaši skaidrojusi arī tiesību zinātnē piekritīgus jautājumus, kļūstot par galveno tiesību doktrīnas veidotāju Latvijā.¹⁶

Satversmes tiesas tiesnešu konceptuālais skatījums uz Latvijas tiesiskās sistēmas piederību kontinentālās Eiropas tiesību lokam precīzi un izvērsti iezīmēts pirmajās Satversmes tiesas tiesnešu atsevišķajās domās.¹⁷ Šajās atsevišķajās domās līdztekus Latvijas tiesiskās sistēmas transformācijas jautājumiem Satversmes tiesa ir iezīmējusi arī nākamo Latvijas tiesiskās sistēmas izaicinājumu – pievienošanos Eiropas Savienībai. Kā vienu no uzdevumiem šajā procesā Satversmes tiesas tiesneši īpaši akcentēja tiesību teorijas attīstību, proti, *“ir ne tikai jāsaskaņo savu normatīvo aktu teksti ar Eiropas Savienības tiesību normu tekstiem, bet jāpārņem arī Rietumu tiesību teorija, proti, tiesiskā domāšana, jo tikai tad teksta līmenī saskaņotā likumdošana Latvijas praksē darbosies tāpat kā Eiropas Savienībā. Vienota tiesību izpratne Eiropas tiesiskās kultūras tradīciju gultnē pieder Eiropas Savienības funkcionēšanas priekšnoteikumiem”*.¹⁸

Satversmes tiesai ir bijusi būtiska ietekme uz tiesiskās domāšanas transformāciju, lai Latvijā pilnvērtīgi funkcionētu kontinentālās Eiropas tiesību lokam piederīga tiesiskā sistēma.

grāmatvedībā” atbilstību likumam “Par valsts un pašvaldību īpašuma objektu (uzņēmumu) privatizācijas kārtību”, likumam “Par valsts un pašvaldību īpašuma objektu privatizāciju” un citiem likumiem: Satversmes tiesas 1998. gada 11. marta spriedums lietā Nr. 04-05(97). *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 23. marts, Nr. 66.

¹⁴ Par valsts akciju sabiedrības “Valsts nekustamā īpašuma aģentūra” “Nolikuma par kārtību, kādā izirējami brīvie dzīvokļi Valsts nekustamā īpašuma aģentūras pārvaldīšanā esošajos namīpašumos” atbilstību likuma “Par valsts un pašvaldību palīdzību dzīvokļa jautājumu risināšanā” 2., 10. un 11. pantam, likuma “Par dzīvojamo telpu iri” 40. pantam un likuma “Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju” pārejas noteikumu 4. punktam: Satversmes tiesas 1999. gada 9. jūlija spriedums lietā Nr. 04-03(99). *Latvijas Vēstnesis*, 1999. 14. jūlijs, Nr. 229/230. Sal.: Meļķis E. Satversmes tiesas spriedums Valsts nekustamā īpašuma aģentūras lietā saistībā ar tiesību vienotības principu. Likums un Tiesības, 1999, 1. sēj., Nr. 1, 22.–24. lpp.

¹⁵ Par Ministru kabineta 2001. gada 27. februāra noteikumu Nr. 92 “Cukurbiešu piegādes apjomu noteikšanas kārtība cukurbiešu audzētājiem” 2.1. punkta daļā par cukurbiešu piegādes apjoma noteikšanu, pamatojoties uz cukurbiešu audzētājam 2000. gadā noteikto cukurbiešu piegādes apjomu, atbilstību Satversmes 91. pantam: Satversmes tiesas 2002. gada 21. janvāra spriedums lietā Nr. 2001-09-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2002. 23. janvāris, Nr. 12.

¹⁶ Nikuļceva I. Satversmes tiesas pieci gadi: ieskats tiesu jurisprudencē. *Likums un Tiesības*, 2001. Nr. 12(28), 369. lpp.

¹⁷ Satversmes tiesas tiesnešu Aivara Endziņa, Jura Jelāgīna un Anitas Ušackas atsevišķās domas lietā Nr. 2000-03-01 “Par Saeimas vēlēšanu likuma 5. panta 5. un 6. punkta un Pilsētas domes un pagasta padomes vēlēšanu likuma 9. panta 5. un 6. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 89. un 101. pantam, Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 14. pantam un Starptautiskā pakta par pilsoņu un politiskajām tiesībām 25. pantam”. Grām.: *Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedumi. 1999–2000*. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2002, 113.–118. lpp.

¹⁸ Turpat, 118. lpp.

Tiesību normas izpratne

Satversmes tiesa savā praksē ir veltījusi daudz uzmanības tiesību normas definējumam un tās satura noskaidrošanai. Tā kā Satversmes tiesa var pārbaudīt tiesību normas atbilstību augstākā juridiskā spēka tiesību normām, jautājums par tiesību normas izpratni ir svarīgs konstitucionālajā tiesvedībā.

Piemēram, Satversmes tiesa savulaik atzinusi, ka tā nevar izvērtēt neesošas tiesību normas atbilstību augstāka juridiskā spēka tiesību normām.¹⁹ Šāds Satversmes tiesas secinājums pēc būtības nozīmēja Satversmes tiesas kompetences sašaurināšanu, atsakoties pārbaudīt atbilstību augstākā juridiskā spēka tiesību normām tajos gadījumos, kad likumdevējs nav pieņēmis tiesisko regulējumu. Šāda Satversmes tiesas pieeja tiesību zinātnē tikusi kritizēta²⁰ un ir koriģēta.

Satversmes tiesa tiesību normu ir definējusi atbilstoši kontinentālās Eiropas loka tiesību teorijas atziņām. Satversmes tiesa norādījusi, ka *“tiesību norma ir abstrakts uzvedības priekšraksts, kas nav domāts atsevišķiem vienreizējiem gadījumiem. Viena no galvenajām tiesību normas pazīmēm ir tā, ka tiesību norma satur obligātus priekšrakstus, kuros ietverts vispārēji saistošs regulējums. Bez tam ar tiesību normu palīdzību, ievērojot taisnīguma un vienlīdzības principus, valsts panāk gan esošas, gan potenciālas interešu konfliktsituācijas atrisinājumu sabiedrības ietvaros”*.²¹ Satversmes tiesa savā praksē ir pārņēmusi tiesību teorijas atziņas, ka *“tiesību norma ir abstrakts un vispārsaistošs sabiedrības uzvedības priekšraksts. Tiesību norma regulē ne tikai vienu konkrētu gadījumu, bet nenoteikta skaita abstrakti formulētas situācijas un ir piemērojama vairākkārt”*.²²

Noskaidrojot tiesību normas saturu, Satversmes tiesa ilgstoši lielāku nozīmi piešķīra likumdevēja gribas noskaidrošanai tiesību normas iztulkošanas ceļā, nevis tiesību praksē un judikatūrā formulētajam tiesību normas saturam. Satversmes tiesa atzinusi, ka nepieciešamība iztulkot tiesību normu nenozīmē šādas tiesību normas neatbilstību Satversmei.²³ Tāpat Satversmes tiesa norādījusi, ka atšķirīga tiesību normas piemērošanas prakse nenozīmē tiesību normas neatbilstību

¹⁹ Par likuma “Par valsts pensijām” pārejas noteikumu 1. punkta (daļā par ārvalstnieku un bezvalstnieku, kuru pastāvīgā dzīvesvieta 1991. gada 1. janvārī bija Latvija, apdrošināšanas stāžu) atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 89., 91. un 109. pantam un 1950. gada 4. novembra Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 14. pantam un šīs konvencijas 1. protokola 1. pantam: Satversmes tiesas 2001. gada 26. jūnija spriedums lietā Nr. 2001-02-0106. *Latvijas Vēstnesis*, 2001. 27. jūnijs, Nr. 99.

²⁰ Feldhūne G. “Likumu klusēšana” un Satversmes tiesas kompetence. *Likums un Tiesības*, 2002, Nr. 3(31), 83.–86. lpp.

²¹ Par valsts akciju sabiedrības “Valsts nekustamā īpašuma aģentūra” “Nolikuma par kārtību, kādā izirējami brīvie dzīvokļi Valsts nekustamā īpašuma aģentūras pārvaldīšanā esošajos namīpašumos” atbilstību likuma “Par valsts un pašvaldību palīdzību dzīvokļa jautājumu risināšanā” 2., 10. un 11. pantam, likuma “Par dzīvojamo telpu īri” 40. pantam un likuma “Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju” pārejas noteikumu 4. punktam: Satversmes tiesas 1999. gada 9. jūlija spriedums lietā Nr. 04-03(99). *Latvijas Vēstnesis*, 1999. 14. jūlijs, Nr. 229/230.

²² Par Ministru kabineta 2007. gada 8. maija noteikumu Nr. 312 “Grozījumi Ministru kabineta 2005. gada 13. septembra noteikumos Nr. 712 “Kārtība, kādā piešķir valsts atbalstu ikgadējā minimāli nepieciešamā biodegvielas daudzuma ražošanai un nosaka finansiāli atbalstāmās kvotas biodegvielai”” 4. punkta par finansiāli atbalstāmo kvotu biodīzeļdegvielas ražošanai 7 813 953 litri – lauksaimniecības pakalpojumu kooperatīvajai sabiedrībai “Latraps” (LV58503007191) un 3 255 814 litri – akciju sabiedrībai “Baltic Holding Company” (LV40003558603) atbilstību Biodegvielas likuma 8. panta pirmajai daļai un likuma “Par akcīzes nodokli” 8. panta ceturrtās daļas 1. punktam: Satversmes tiesas 2008. gada 23. septembra spriedums lietā Nr. 2008-01-03. *Latvijas Vēstnesis*, 2008. 30. septembris, Nr. 151.

²³ Par likuma “Par tautas nobalsošanu un likumu ierosināšanu” 11. panta pirmās daļas un 25. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 77. un 78. pantam: Satversmes tiesas 2012. gada

Satversmei.²⁴ Satversmes tiesa uzsvēra, ka tiesību piemērotājam jānoskaidro patiesā likumdevēja griba, izmantojot visas iztulkošanas metodes.²⁵

Šāda Satversmes tiesas prakse iezīmēja Satversmes tiesas dialogu ar citām tiesām, jo sevišķi Augstāko tiesu, gadījumos, kad judikatūrā jau bija nostabilizējies kādas tiesību normas iztulkojums, kuru Satversmes tiesa atzina par nepietiekamu.²⁶ Jaunākajā Satversmes tiesas praksē saskatāma tendence tiesību normas satura noskaidrošanā ņemt vērā pastāvošo judikatūru, jo īpaši Augstākās tiesas formulēto judikatūru.²⁷ Tas savukārt ierobežo likumdevēja iespējas atsaukties uz tā patieso gribu, kura tiesību normas iztulkošanā nav ņemta vērā, kā arī argumentēt ar nepareizu tiesību normas iztulkošanu tās piemērošanas procesā. Tas atbilst arī Satversmes tiesas formulētajai atziņai par tiesību normu novērtēšanas *ex post* nepieciešamību likumdevēja darbā. Satversmes tiesa norādījusi: *“Likumdevējam ex officio arī pēc tiesību normu spēkā stāšanās ir iespēju robežās jāseko līdzi tam, vai tiesību piemērošanas praksē šīs normas patiešām efektīvi pilda savu uzdevumu. Ja tiek konstatēts, ka tiesību piemērošanas praksē tiesību normas nefunkcionē, tad ir nepieciešams tās pilnveidot.”*²⁸

Ja likumdevējs nav reaģējis uz tiesību normas piemērošanu pretēji tā iecerēm un mērķiem un šajā jomā ir izveidojusies noteikta tiesību prakse, Satversmes tiesa tiesību normas satura noskaidrošanā ņem vērā normas piemērošanas praksi un judikatūru, nevis likumdevēja apsvērumus par pareizākas tiesību normas iztulkošanas iespējamību. Kā Satversmes tiesa pati norādījusi, *“tiesību norma nav izprotama ārpus tās funkcionēšanas, kura norit tiesību jādūtības saskarsmē ar esamību”*.²⁹

19. decembra lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2012-03-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2012. 20. decembris, Nr. 200.

²⁴ Par Ministru kabineta 2006. gada 30. maija noteikumu Nr. 423 “Brīvības atņemšanas iestādes iekšējās kārtības noteikumi” 44.4. apakšpunkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 96. pantam: Satversmes tiesas 2011. gada 8. marta lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2010-52-03. *Latvijas Vēstnesis*, 2011. 11. marts, Nr. 40.

²⁵ Par Ministru kabineta 2002. gada 15. janvāra noteikumu Nr. 27 “Noteikumi par upēm (upju posmiem), uz kurām zivju resursu aizsardzības nolūkā aizliegts būvēt un atjaunot hidroelektrostaciju aizsprostus un veidot jebkādas mehāniskus šķēršļus” 2.2. un 2.3. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. pantam: Satversmes tiesas 2005. gada 22. aprīļa lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2004-25-03. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 3. marts, Nr. 69.

²⁶ Plašāk skat.: Kūtris G. Konstitucionālās tiesas un Augstākās tiesas dialogs kā līdzeklis cilvēktiesību aizsardzībā. *Augstākās tiesas biļetens*, 2012. Nr. 5, 76.–79. lpp.

²⁷ Par Civilprocesa likuma 495. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. panta pirmajam teikumam: Satversmes tiesas 2014. gada 28. novembra spriedums lietā Nr. 2014-09-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2014. 1. decembris, Nr. 238.

²⁸ Par Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likuma 8. panta otrās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. panta trešajam teikumam: Satversmes tiesas 2012. gada 6. jūnija spriedums lietā Nr. 2011-21-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2012. 7. jūnijs, Nr. 89.

²⁹ Par likuma “Par sapulcēm, gājieniem un piketiem” 1. panta ceturrtās daļas vārdu “vai citiem atribūtiem” un “kā arī mutvārds izteikti atsevišķi saukļi, lozungi vai uzrunas”, 9. panta pirmās daļas, 12. panta trešās daļas 1. punkta vārdu “kārtības uzturētājiem”, 13. panta otrās daļas vārdu “un gājēju”, 14. panta sestās daļas otrā teikuma, 15. panta ceturrtās daļas vārdu “ne agrāk kā 10 dienas un”, 16. panta un 18. panta ceturrtās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 103. pantam, Eiropas Cilvēku tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 11. pantam un Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 21. pantam: Satversmes tiesas 2006. gada 23. novembra spriedums lietā Nr. 2006-03-0106. *Latvijas Vēstnesis*, 2006. 1. decembris, Nr. 192.

Juridiskās metodes mācības attīstība

Juridiskās metodes mācība analizē tiesību piemērotājam pieejamās metodes un paņēmienus, lai tas pienācīgi varētu piemērot tiesību normas, pārvēršot tiesību normas tekstu par tiesisko realitāti. Kontinentālās Eiropas lokam piederīgajā tiesiskajā sistēmā juridiskās metodes mācībai ir principiāla nozīme tiesību normu efektīvā piemērošanā, lai sasniegtu tiesību normas un tiesiskās sistēmas kopumā mērķus.³⁰

Lai juridiskās metodes mācība spētu veikt savas funkcijas tiesiskajā sistēmā, tai ir jābūt atzītai tiesību praksē un kļuvuši par tiesību piemērotāja tiesiskās domāšanas neatņemamu elementu. Satversmes tiesa ar saviem nolēmumiem kopš tiesas darbības pirmsākumiem ir demonstrējusi augstu juridiskās metodes mācības izmantošanas standartu, kalpojot par aicinājumu citiem tiesību piemērotājiem sekot Satversmes tiesas labajai praksei.³¹ Tajā pašā laikā Satversmes tiesa savos nolēmumos risinājusi vairākus juridiskās metodes mācības jautājumus, formulējot tiesību piemērotājiem praktiski noderīgas atziņas tiesību normu piemērošanā.

Satversmes tiesa atzinusi, ka Satversmei atbilstoša tiesību normu piemērošana ietver sevī pareizās tiesību normas atrašanu un atbilstošu interpretēšanu, intertemporālās un hierarhiskās piemērojamības izvērtēšanu, atbilstošās judikatūras izmantošanu, kā arī tiesību tālākveidošanu.³² Tāpat Satversmei atbilstoša tiesību normu piemērošana ietver sevī arī nepieciešamās tiesību doktrīnas izmantošanu.³³

Satversmes tiesa veltījusi daudz uzmanības tiesu prakses kā tiesību palīgavota nozīmei un izmantošanai Latvijas tiesiskajā sistēmā. Satversmes tiesa atzinusi par Satversmes 83. pantam neatbilstošu Augstākās tiesas plēnuma lēmuma saistošo spēku, kas juridiski saista tiesnesi lietas izskatīšanā ar Augstākās tiesas plēnuma lēmumā ietvertajām abstrakta rakstura atziņām par piemērojamās tiesību normas saturu.³⁴ Satversmes tiesa arī norādījusi, ka *“augstākas instances tiesas nolēmums nav ārējais normatīvais akts. Tiesnesim augstākas instances tiesas nolēmums citā lietā jāņem vērā tikai tiktāl, ciktāl tas ir pamatots, pārliecinošs un attiecināms uz konkrētās lietas faktiskajiem un tiesiskajiem apstākļiem”*.³⁵ Tajā pašā laikā Satversmes tiesa ir atzinusi vienveidīgas tiesu prakses un judikatūras nozīmi tiesiskajā sistēmā: *“Tiesu pienākums līdzīgas lietas izlemt līdzīgi, bet atšķirīgas lietas – atšķirīgi pamatojas uz vienlīdzības principu. Valsts pārkāpj tiesības uz taisnīgu tiesu, ja tās augstākā tiesa nav nodrošinājusi tiesu prakses vienveidību un nav arī tādu mehānismu, ar kuru palīdzību tiesu prakses vienotību varētu nodrošināt, vai*

³⁰ Melķis E. Juridiskās metodes mācības un tiesību normas piemērošanas metodoloģijas jēdziens un nozīme. *Likums un Tiesības*, 2000. Nr. 4(8), 117.–122. lpp.

³¹ Pleps J., Pastars E. Satversmes lasīšana Satversmes tiesā. *Jurista Vārds*, 2007. 20. novembris, Nr. 47(500).

³² Par Administratīvā procesa likuma 124. panta pirmās daļas un otrās daļas par valsts nodevas samaksu administratīvo pārkāpumu lietās atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam: Satversmes tiesas 2005. gada 4. janvāra spriedums lietā Nr. 2004-16-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 6. janvāris, Nr. 3.

³³ Par Aizsargioslu likuma 36. panta otrās daļas 1. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. un 105. pantam: Satversmes tiesas 2015. gada 2. marta lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2014-16-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2015. 4. marts, Nr. 45.

³⁴ Par likuma “Par tiesu varu” 49. panta otrās daļas atbilstību Satversmes 1. un 83. pantam: Satversmes tiesas 2003. gada 4. februāra spriedums lietā Nr. 2002-06-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2003. 5. februāris, Nr. 19.

³⁵ Par Administratīvā procesa likuma 124. panta pirmās daļas un otrās daļas par valsts nodevas samaksu administratīvo pārkāpumu lietās atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam: Satversmes tiesas 2005. gada 4. janvāra spriedums lietā Nr. 2004-16-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 6. janvāris, Nr. 3.

arī šie mehānismi nav piemēroti.³⁶ Īpašu lomu tiesu prakses vienveidības nodrošināšanā un judikatūras veidošanā Satversmes tiesa redzējusi kasācijas instances tiesai – Augstākās tiesas Senātam (pēc Tiesu palātu darbības izbeigšanās – Augstākajai tiesai).³⁷

Tomēr tiesu prakses vienveidības nodrošināšana un tiesu pienākums ņemt vērā pastāvošo judikatūru neliedz tiesai iespēju atkāpties no pastāvošās judikatūras atziņām un tās mainīt. Satversmes tiesa ir norādījusi: *“Ja tiesas spriešanas uzdevuma sasniegšanai nepieciešams atkāpties no agrāk sniegtajām tiesu prakses atziņām, tad tiesnesis ir tiesīgs to darīt, taču pienācīgi argumentējot savu viedokli.”*³⁸

Šajos divdesmit gados Satversmes tiesa savos nolēmumos ir analizējusi virkni juridiskās metodes mācību jautājumu. Satversmes tiesa ir analizējusi ģenerālklausulu (nenoteiktu tiesību jēdzienu) konkretizāciju,³⁹ dažādus tiesību normu iztulkošanas⁴⁰ un tiesību tālākveidošanas⁴¹ aspektus. Satversmes tiesa ir risinājusi arī tiesību normu hierarhijas⁴² jautājumus un nacionālo tiesību un starptautisko tiesību

³⁶ Par Administratīvo pārkāpuma kodeksa 286.¹⁴ panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. un 92. pantam: Satversmes tiesas 2010. gada 7. oktobra spriedums lietā Nr. 2010-01-10. *Latvijas Vēstnesis*, 2010. 12. oktobris, Nr. 161.

³⁷ Par Civilprocesa likuma 449. panta ceturtajā daļā ietvertās normas vārdu “un trešajā daļā” un Zemesgrāmatu likuma 98. panta piezīmes atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam: Satversmes tiesas 2006. gada 14. marta spriedums lietā Nr. 2005-18-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2006. 21. marts, Nr. 46.

³⁸ Par Administratīvā procesa likuma 124. panta pirmās daļas un otrās daļas par valsts nodevas samaksu administratīvo pārkāpumu lietās atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam: Satversmes tiesas 2005. gada 4. janvāra spriedums lietā Nr. 2004-16-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 6. janvāris, Nr. 3.

³⁹ Par Civilprocesa likuma 128. panta otrās daļas 3., 5. un 7. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 90. un 92. pantam: Satversmes tiesas 2012. gada 1. novembra spriedums lietā Nr. 2012-06-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2012. 2. novembris, Nr. 174; Par likuma “Par tautas nobalsošanu un likumu ierosināšanu” 11. panta pirmās daļas un 25. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 77. un 78. pantam: Satversmes tiesas 2012. gada 19. decembra lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2012-03-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2012. 20. decembris, Nr. 200.

⁴⁰ Par Ministru kabineta 2002. gada 15. janvāra noteikumu Nr. 27 “Noteikumi par upēm (upju posmiem), uz kurām zivju resursu aizsardzības nolūkā aizliegts būvēt un atjaunot hidroelektrostaciju aizsprostus un veidot jebkādas mehāniskus šķēršļus” 2.2. un 2.3. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. pantam: Satversmes tiesas 2005. gada 22. aprīļa lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2004-25-03. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 3. marts, Nr. 69; Par likuma “Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” 9. panta pirmās daļas 19. punkta “c” apakšpunkta (2001. gada 22. novembra likuma redakcijā) atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. pantam: Satversmes tiesas 2011. gada 13. decembra lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2011-15-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2011. 15. decembris, Nr. 197.

⁴¹ Par likuma “Par Lisabonas līgumu, ar ko groza Līgumu par Eiropas Savienību un Eiropas Kopienas dibināšanas līgumu” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 101. pantam: Satversmes tiesas 2009. gada 7. aprīļa spriedums lietā Nr. 2008-35-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 9. aprīlis, Nr. 56; Par Aizsargjoslu likuma 36. panta otrās daļas 1. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. un 105. pantam: Satversmes tiesas 2015. gada 2. marta lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2014-16-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2015. 4. marts, Nr. 45.

⁴² Par likuma “Par pilnvarojumu Ministru kabinetam parakstīt 1997. gada 7. augustā parafēto Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līguma projektu par Latvijas un Krievijas valsts robežu” un likuma “Par Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgumu par Latvijas un Krievijas valsts robežu” 1. panta vārdu “ievērojot Eiropas Drošības un sadarbības organizācijas pieņemto robežu nemainības principu” atbilstību Latvijas PSR Augstākās padomes 1990. gada 4. maija deklarācijas “Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” preambulai un 9. punktam un 2007. gada 27. martā parakstītā Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līguma par Latvijas un Krievijas valsts robežu un likuma “Par Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgumu par Latvijas un Krievijas valsts robežu” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 3. pantam: Satversmes tiesas 2007. gada 29. novembra spriedums lietā Nr. 2007-10-0102. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. 30. novembris, Nr. 193.

mijiedarbības⁴³ aspektus. Tāpat Satversmes tiesa ir veltījusi uzmanību Eiropas Savienības tiesību piemērošanai⁴⁴, kolīziju normām⁴⁵ un tiesību normu intertemporālajai piemērošanai⁴⁶.

Satversmes tiesas atziņas par juridiskās metodes mācības jautājumiem ir kļuvas par neatņemamu tiesību realitātes sastāvdaļu, jo tās tiek izmantotas tiesību doktrīnā un tiesību praksē. Satversmes tiesa šādā veidā pārņēmusi kontinentālās Eiropas tiesību lokam atbilstošo juridiskās metodes mācību un mērķtiecīgi to iedzīvinājusi tiesiskajā realitātē.

Tiesību zinātnei ir pienākums veikt Satversmes tiesas spriedumu zinātnisko analīzi, lai sniegtu jaunas teorētiskas atziņas tiesiskās sistēmas pilnveidošanai, identificētu kritizējamas vai pilnveidojamas atziņas, kā arī atvieglotu Satversmes tiesas spriedumā ietverto secinājumu ienākšanu teorijā un praksē.⁴⁷ Tiesību zinātniekiem ir pienākums veidot tiesību zinātnes dialogu ar Satversmes tiesu par tās prakses attīstības tendencēm un pilnveidošanas iespējām.⁴⁸

Kopsavilkums

1. Satversmes tiesas izveidošana un darbība sekmēja Latvijas tiesiskās sistēmas atgriešanos kontinentālās Eiropas tiesību lokā un šim lokam raksturīgas tiesību teorijas (gan juridiskās metodes mācības, gan tiesiskās domāšanas) nostiprināšanu tiesību realitātē Latvijā.
2. Tiesību normas satura noskaidrošanā Satversmes tiesa ņem vērā tiesību prakses un judikatūras atziņas, kas formulētas tiesību normas piemērošanā. Likumdevējs nevar atsaukties uz saviem apsvērumiem un likumprojekta sagatavošanas materiāliem, ja pēc normas spēkā stāšanās nav veicis tiesību normu efektivitātes *ex post* novērtēšanu un iejaucies, ja tiesību norma tiesību praksē netiek piemērota atbilstoši tā iecerēm.
3. Satversmes tiesa savos nolēmumos ir formulējusi abstrakta rakstura teorētiskas atziņas, kas attiecas uz kontinentālās Eiropas tiesību lokam atbilstošās juridiskās metodes mācības ieviešanu Latvijas tiesiskajā sistēmā. Šo atziņu izmantošana tiesību zinātnē un praksē ir sekmējusi Latvijas tiesiskās sistēmas transformāciju.

⁴³ Par Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 114.² panta atbilstību 1965. gada 9. aprīļa Konvencijai par starptautiskās jūras satiksmes atvieglošanu: Satversmes tiesas 2004. gada 7. jūlija spriedums lietā Nr. 2004-01-06. *Latvijas Vēstnesis*, 2004. 9. jūlijs, Nr. 108.

⁴⁴ Par Rīgas teritorijas plānojuma daļas 2006.–2018. gadam, kas attiecas uz Rīgas brīvostas teritoriju, atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 115. pantam: Satversmes tiesas 2008. gada 17. janvāra spriedums lietā Nr. 2007-11-03. *Latvijas Vēstnesis*, 2008. 23. janvāris, Nr. 12.

⁴⁵ Par likuma "Par valsts budžetu 2011. gadam" apakšprogrammas 23.00.00 atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. pantam: Satversmes tiesas 2012. gada 3. februāra spriedums lietā Nr. 2011-11-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2012. 7. februāris, Nr. 21.

⁴⁶ Par Civilprocesa likuma 44. panta pirmās daļas 1. punkta (2012. gada 29. novembra likuma redakcijā) atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 91., 92. un 105. pantam: Satversmes tiesas 2015. gada 29. aprīļa spriedums lietā Nr. 2014-31-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2015. 1. maijs, Nr. 85.

⁴⁷ Meļķis E. Satversmes tiesas spriedums Valsts nekustamā īpašuma aģentūras lietā saistībā ar tiesību vienotības principu. *Likums un Tiesības*, 1999. 1. sēj., Nr. 1, 22.–24. lpp.

⁴⁸ Piemēra pēc skat.: Zile Z. L. Satversmes tiesas tiesneša atsevišķās domas Valsts nekustamā īpašuma aģentūras lietā. *Likums un Tiesības*, 2000. Nr. 1(5), 21.–23. lpp. Plašāk skat.: Zile Z. L. Tiesu varas robežas. *Likums un Tiesības*, 2001. Nr. 7(23), 199.–209. lpp., Nr. 8(24), 226.–234. lpp.

TIESĪBU MĒRĶA NOZĪME TIESĪBU PIEMĒROŠANĀ

PURPOSE OF LAW AND ITS SIGNIFICANCE IN APPLICATION OF LAWS

Elīna Grigore-Bāra, Dr. iur.

LU Juridiskās fakultātes Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras docente

Summary

The current article is dedicated to the purpose of law (legislative objective) and its significance in application of laws. A particular attention is devoted to the comprehension of teleological method in jurisprudence of interests and jurisprudence of values. Border issue of these two theories is not the distinction between the notions of “interests” and “values”, but rather the extension of subjective or objective legal interpretation theory to teleological method. Teleological-objective method as an effective tool for the transformation of the legal system has been recognized by both the National Socialist Germany and Latvian authoritarian regime. Considering the historical experience objectively, teleological criteria in interpretation of legal norms is to be assessed with caution, taking into account the possible contradiction to the principle of rule of law.

Atslēgvārdi: tiesību mērķis, interešu jurisprudence, vērtību jurisprudence, teleoloģiskā iztulkošana.

Keywords: purpose of law, jurisprudence of interests, jurisprudence of values, teleological interpretation.

Ievads

Jautājums pēc tiesību mērķa nozīmē, ka mēs izvēlamies teleoloģisku pieeju tiesību jautājumu analīzei. Tā uzmanību pārnes no tiesību pamatojuma uz rezultātu un pieprasa dinamisku pieeju tiesību izpratnei. Sevišķu ievēribu teleoloģiskā pieeja tiesībām ieguvusi utilitārisma teorijas ietvaros. Džeremijs Bentams (1748–1832) pienākumu noteikt tiesību mērķi un attiecīgi arī radīt lietderīgus likumus uzskatīja par likumdevējam piekritīgu uzdevumu, kuram bija jānodrošina pēc iespējas lielāka laime pēc iespējas lielākam cilvēku skaitam.¹

Daudz plašāk tiesību un mērķa savstarpējās sakarības problemātikai pievērsās Rūdolf fon Jērings (1818–1892). Viņš apgalvoja, ka mērķis ir visu tiesību radītājs.² R. Jērings skaidroja, ka pasaulē nekas nenotiek pats no sevis – visam ir kāds cēlonis, tai skaitā arī cilvēka gribai. Bez noteikta cēloņa gribas “iekustēšanās” ir tikpat neiedomājama kā matērijas kustība. Gribas brīvība izpaužas kā spēja “kustēties”

¹ Broks J. Tiesības filosofija. Doktrīnas, koncepcijas, diskursi. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2004, 237. lpp.

² Rütters B., Fischer C., Birk A. Rechtstheorie mit Juristischer Methodenlehre. 6, überarbeitete Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2011, S. 326.

patvaļīgi, t. i., bez ārēja ierosinātāja. Gribas cēlonis ir iekšējs – psiholoģisks mērķis. Līdzās mehāniskai cēlonībai jeb iemesla likumam R. Jērings atzina psiholoģiskās cēlonības jeb mērķa likuma pastāvēšanu. Mērķis jāsaprot kā praktisks priekšstats par nākotni, kuru griba tiecas īstenot. Cilvēks kaut ko grib un dara, lai sasniegtu kādu noteiktu mērķi. Bez mērķīgas rīcības nemēdz būt, apgalvoja R. Jērings.³ Tiesības viņš definēja kā sociālo mērķu sistēmu, kas tiek garantēta piespiešanas ceļā. Savukārt sociālās piespiešanas monopols pieder valstij, un sabiedrības mērķi tiek īstenoti valsts darbībā.⁴

R. Jērings pavisam izšķīra trīs veidu mērķus: egoistiskus, sabiedriskus un valstiskus.⁵ Turklāt viņš neuzskatīja, ka šie mērķi atrastos kādā objektīvi noteiktā hierarhijā.⁶ Neskaids palika jautājums par tiesību mērķi ietverto interešu un taisnīguma savstarpējām attiecībām. Taisnīgumu R. Jērings iedalīja formālajā un materiālajā, skaidrojot, ka abi ir saistīti ar vienlīdzības principa īstenošanu. Turklāt materiālā taisnīguma jautājums ir likumdevēja kompetencē – viņam jānosaka līdzsvars starp nopelniem un atlīdzību vai starp vainu un sodu – to varētu uzskatīt par interešu samērošanu. Savukārt formālā taisnīguma garantēšana ir piekritīga tiesām – tā ir vienāda likuma piemērošana konkrētos analogiskos gadījumos, tātad likumdevēja noteiktā interešu samēra vienlīdzīga attiecināšana uz konkrētiem gadījumiem.⁷

Tiesību mērķa un taisnīguma attiecības analizēja arī neokantisma pārstāvis Gustavs Radbruhs (1878–1949). Viņš uzskatīja, ka tiesību ideja sastāv no trim elementiem: taisnīguma, mērķtiecības (lietderības) un tiesiskās drošības (stabilitātes/noteiktības).⁸ 1932. gadā izdotajā “Tiesību filozofijā” G. Radbruhs rakstīja, ka visi trīs tiesību idejas elementi ir līdzvērtīgi un to savstarpējas kolīzijas gadījumā nevar būt tikai viena pareizā atbilde. Tāpēc arī tiesneša profesionāls pienākums ir realizēt likumā ietverto gribu, upurējot savas tiesiskuma jūtas likuma augstākās autoritātes priekšā. Pat tajos gadījumos, kad, pakļaujoties likuma gribai, tiesnesis pārstāj kalpot taisnīgumam, viņš vienmēr paliek tiesiskās kārtības aizsardzībā. G. Radbruhs apgalvoja, ka likuma vērtības kritērijs nav tikai tajā ietvertais taisnīgums, bet arī pilsoņu tiesiskās drošības garantija.⁹ Par vispārātzītiem un vispārāsaistošiem tiesību idejas elementiem uzskatāmi taisnīgums un tiesiskā stabilitāte, savukārt relatīvais elements ir gan mērķtiecība, gan arī visu šo trīs elementu subordinācija.¹⁰ Pēc Otrā pasaules kara G. Radbruhs zināmā mērā atkāpās no relativisma un modificēja tiesību idejas elementu savstarpējo subordināciju. Ja taisnīguma elements tiktu noliegts pilnībā, tās vispār vairs nebūtu uzskatāmas par

³ Иеринг Р. Цель в праве. Том 1. Санкт-Петербург: Изд. Н. В. Муравьева, 1881, с. 1–6.

⁴ Козлихин И. Ю., Поляков А. В., Тимошина Е. В. История политических и правовых учений. Учебник. Санкт-Петербург: Издательский Дом С.-Петерб. гос. ун-та, Издательство юридического факультета СПбГУ, 2007, с. 343, 346, 347.

⁵ Rùthers B., Fischer C., Birk A. Rechtstheorie mit Juristischer Methodenlehre. 6. überarbeitete Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2011, S. 326, 327.

⁶ Larenz K. Methodenlehre der Rechtswissenschaft. Sechste, neu bearbeitete Auflage. Berlin: Springer-Verlag, 1991, S. 48.

⁷ Козлихин И. Ю., Поляков А. В., Тимошина Е. В. История политических и правовых учений. Учебник. Санкт-Петербург: Издательский Дом С.-Петерб. гос. ун-та, Издательство юридического факультета СПбГУ, 2007, с. 349.

⁸ Smiltēna A. Neokantiešu tiesību izpratne. *Likums un Tiesības*, 2007, Nr. 4 (92), 98.–106. lpp., 104. lpp.

⁹ Радбрух Г. Философия права. Перевод с немецкого доктора юридических наук, профессора Ю. М. Юмашева. Москва: «Международные отношения», 2004, с. 99, 100.

¹⁰ Ibid, с. 88.

tiesībām. Tai pašā laikā viņš pieļāva, ka tiesības saturiski var būt bezmērķīgas, t. i., likumdevējs būtu izvēlējis mērķim neatbilstošus līdzekļus, tomēr tās vēl arvien saglabātu tiesību raksturu.¹¹

Tiesību satura noskaidrošanai ar taisnīguma jēdzienu ir par maz, jo par absolūtu ir uzskatāms tikai formālais taisnīgums, papildus tam ir nepieciešams mērķtiecības jēdziens. Tiesību mērķa saturu veido vērtības. G. Radbruhs izšķīra trīs veidu vērtības: individuālās, kolektīvās un radošās vērtības, un līdzīgi kā R. Jēringa uzsvēra, ka starp tām nepastāv absolūta subordinācija, šo vērtību līdzsvars ir vēsturiski nosacīts, t. i., fiksēts pozitīvajās tiesībās.¹² Izvērtējot Dž. Bentama, R. Jēringa un G. Radbruha idejas, atklājas kopīgas iezīmes tiesību mērķa izpratnē. Saprotams, ka mērķis nevar noteikt pats sevi, ir nepieciešams kāds subjekts, kura griba nosprauž konkrēti sasniedzamos mērķus. Par tiesību mērķu noteikšanas subjektu visi trīs zinātnieki atzina likumdevēju. No tā savukārt izriet secinājums, ka teleoloģiskā tiesību iztulkošana ir vērsta uz likumdevēja gribas noskaidrošanu, jo tieši tā ir izvēlējusies kādas tiesību normas konkrēto mērķi.

Tiesību mērķis interešu jurisprudences un vērtību jurisprudences krustugunīs

Tiesību mērķa praktiskā nozīme tiek atklāta interešu jurisprudencē un vērtību jurisprudencē. Šo divu teoriju kontekstā atšķirīgi ir izprotami tiesību mērķa argumenti un teleoloģiskā iztulkošanas metode.

Robežjautājums interešu un vērtību jurisprudencē nav jēdzienu “intereses” un “vērtības” nošķirums, bet gan subjektīvās vai objektīvās tiesību iztulkošanas teorijas attiecināšana uz tiesību teleoloģiju. Šo divu teoriju pārstāvju polemikā atklājas tiesību pozitīvisma un dabisko tiesību skolas konkurence.

Subjektīvā teorija izšķirošo nozīmi piešķir likumdevēja izvēlētajam tiesiskā regulējumā mērķim. Iztulkošanas metode attiecīgi ir vērsta uz vēsturiskā normas mērķa izzināšanu.¹³ Šādu tiesību izpratni pārstāvēja interešu jurisprudences pamatlicējs Filips Heks (1858–1943). Viņš uzskatīja, ka tiesību piemērotājam ir jāiejustas likumdevēja lomā, atgriežoties pie likuma cēloņu izzināšanas, t. i., jānoskaidro, kādas intereses likumdevējs ir vērtējis un kā nolēmis tās samērot. Tiesnesim šis likumdevēja nolemtais interešu samērs ir saistošs, un viņš nav tiesīgs no tā atkāpties. Likumdevējam ir vajadzīgs tiesnesis, kas nav tikai subsumpcijas automāts, bet gan domājošs palīgs, kas ievēro ne tikai vārdus un pavēles, bet arī iedziļinās likumdevēja nolūkos, un likumā ietvertos vērtību spriedumus attiecina arī uz neregulētiem gadījumiem. F. Heks salīdzināja interešu jurisprudenci ar senāko virzienu – jēdzienu jurisprudenci, kas ierobežoja tiesnešus ar lietas apstākļu loģisku subsumpciju tiesību jēdzieniem. Tiesību sistēma tika uztverta kā slēgta jēdzienu sistēma. Dedukcijas ceļā konkrētās lietās tiesību normas bija izsecināmas no jēdzieniem. Tas nozīmēja, ka tiesību zinātne tika balstīta formālajā loģikā. Savukārt

¹¹ Радбрух Г. Законное неправо и надзаконное право. Grām.: Радбрух Г. Философия права. Перевод с немецкого доктора юридических наук, профессора Ю. М. Юмашева. Москва: «Международные отношения», 2004, с. 233, 234.

¹² Радбрух Г. Философия права. Перевод с немецкого доктора юридических наук, профессора Ю. М. Юмашева. Москва: «Международные отношения», 2004, с. 64–66.

¹³ Röhl K. F., Röhl H. C. Allgemeine Rechtslehre. Ein Lehrbuch. 3, neu bearbeitete Auflage. Köln: Carl Heymanns Verlag, 2008, S. 627.

interesu jurisprudencē no šādas tiesneša ierobežošanas atkāpjas, jo tikai ar loģiskās subsumpcijas palīdzību nav iespējams apmierināt visas dzīves vajadzības. Likumdevējs grib, lai tiek aizsargātas intereses, uzsvēra F. Heks. Tas liek loģiku aizstāt ar dzīves pētīšanu un tās novērtēšanu. Ja, no vienas puses, F. Heksu interešu jurisprudenci pretnostatīja tehniskajai jēdzienu jurisprudencē, tad, no otras puses, viņš to norobežoja no brīvo tiesību skolas.¹⁴ Acīmredzot viņš nepiekrīta brīvo tiesību skolas atzīnai par tiesneša “karalisko” brīvību un atrašanos augstāk par likumu.¹⁵

Objektīvā iztulkošanas teorija balstās uz pieņēmumu, ka likums pēc tā izsludināšanas dzīvo patstāvīgu dzīvi un likumdevēja griba vairs nav izšķiroša. Likums kļūst gudrāks par tā radītāju. Iztulkošana attiecīgi ir vērsta uz likuma, nevis likumdevēja gribas izziņāšanu.¹⁶ Kā pareizi aizrādījis profesors Edgars Meļķis (1929–2009), likumam savas gribas nevar būt, jo tas nav dzīva būtne.¹⁷ Arī R. Jēringa teorijā ir acīmredzams, ka mērķis ir nesaraucjami saistīts ar cilvēka gribu, tātad ārpus tās tiesību mērķi nepastāv. Ja kādā teorijā ir ietverta nepieciešamība kaut vai daļēji atteikties no likumdevēja gribas, tas neizbēgami liek piedāvāt citu gribas subjektu, kas noteiktu aktuālo tiesību mērķi. Apšaubāms, vai tiesnesis var tikt uzskatīts par objektīvāku tiesību subjektu nekā parlamenta deputātu vairākums. Tātad ir nepieciešams atrast kādus ārpus likuma esošus (t. i., ar likumdevēja gribu tieši nesaistītus) kritērijus, kas varētu tikt izmantoti likumdevēja izdarītā vērtējošā lēmuma vietā.

Vērtību jurisprudencē ir balstīta uz tēzi, ka aiz katras tiesību normas atrodama noteikta vērtība. Likumdevējs to ir novērtējis un pieņēmis atbilstīgu tiesību normu, taču tāds pats vērtēšanas pienākums tiek uzlikts arī tiesību piemērotājiem. Mainoties vērtību izpratnei, jāmainās arī tiesību piemērošanai, pat ja pats tiesību normas teksts ir palicis nemainīgs. Pareiza un pienācīga tiesību piemērošana nozīmētu vērtības garantēšanu atbilstoši tiesību piemērošanas laika izpratnei par to.¹⁸ Pats F. Heks šādu tiesību piemērošanas izpratni salīdzināja ar gaisa balonu, kas seko ikreizējam laika garam.¹⁹ Savukārt vācu tiesību zinātnieks profesors Berndts Rīters aizrāda, ka apzīmējums “subjektīvā” un “objektīvā” iztulkošana ir nepareiza un maldinoša. “Subjektīvā” iztulkošana paredz noskaidrot objektīvus faktus, t. i., sākotnējo tiesību normas mērķi. Taču par “objektīvo” iztulkošanu nosauktā metode patiesībā ir tiesneša īstenota subjektīvā normu jaunrade.²⁰ Galvenā viedokļu atšķirība nav jautājumā par to, kurā brīdī ir jāveic vērtību konkretizācija un saskaņošana – likumdošanas procesā vai tiesību piemērošanas gaitā. Svarīgāka ir izšķiršanās, kurš tiesību subjekts drīkstētu pieņemt vērtējošu lēmumu – likumdevējs vai tiesnesis.

Jau Imanuels Kants, analizējot tiesību un morāles savstarpējās attiecības, atzina, ka tiesības sāk darboties tur, kur rodas divu vai vairāku brīvību antitēzes,

¹⁴ Heck P. Begriffsbildung und Interessenjurisprudenz. Tübingen: Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1932, S. 9.

¹⁵ Neimanis J. Tiesību tālākveidošana. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006, 37. lpp.

¹⁶ Rūthers B., Fischer C., Birk A. Rechtstheorie mit Juristischer Methodenlehre. 6, überarbeitete Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2011, S. 471.

¹⁷ Meļķis E. Tiesību normu iztulkošana. Grām.: Meļķis E. Latvijas tiesiskās sistēmas ceļš uz demokrātisku tiesisku valsti. Rakstu krājums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 241. lpp.

¹⁸ Neimanis J. Ievads tiesībās. Rīga: zv. adv. J. Neimanis, 2004, 41. lpp.

¹⁹ Rūthers B. Die heimliche Revolution vom Rechtsstaat zum Richterstaat. Verfassung und Methoden. Tübingen: Mohr Siebeck, 2014, S. 28.

²⁰ Rūthers B., Fischer C., Birk A. Rechtstheorie mit Juristischer Methodenlehre. 6., überarbeitete Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2011, S. 486.

un tās ir vērstas uz objektīvu attiecību nodibināšanu starp tām.²¹ Līdzīgi arī F. Heks uzskatīja, ka nav tādu absolūtu interešu vai vērtību, kuras nebūtu savstarpēji jāsaskaņo un jānorobežo viena no otras. Viņš norādīja, ka interešu jēdziens jāsaprot visplašākā nozīmē – tās var būt individuālas vai kolektīvas, materiālas vai arī ideālas. Tiesību normas ir tās, kas norobežo savstarpēji pretrunīgās intereses – tās risina interešu konfliktu. Likumdevēja lēmums balstās uz iesaistīto interešu izvērtēšanu un izvēršanu.²² Interešu norobežošana un vērtējošu lēmumu pieņemšana rada zināmu interešu un vērtību hierarhiju vai sistēmu, kas tiek fik-sēta likuma tekstā. Ja mēs par tiesību mērķi uzskatām kādas vērtības garantēšanu, nevis dažādu vērtību saskaņošanu, tad par šķietami pieļaujamu kļūst arī vēsturiskā likumdevēja gribas nerespektēšana, it īpaši, ja kopš tiesību normas pieņemšanas un tiesību normas piemērošanas brīža sociālie apstākļi ir mainījušies. No tā arī izriet atšķirīgā izpratne par likumdevēja gribas nozīmi tiesību iztulkošanā.

Domāšana konkrētās kārtības ietvaros (*Konkretes Ordnungsdenken*), kuru pārstāvēja Karls Šmits (1888–1985) un Karls Larencs (1903–1993), ir uzskatāma par vērtību jurisprudences pirmo teoriju, kas iekļāvās dabisko tiesību atdzimšanas tendencē un izrādījās arī noderīga nacionālsociālistiskā režīma politisko mērķu sasniegšanai.²³ Saskaņā ar šo izpratni tiesības nebalstās tikai uz normatīvām jābūtības normām, tās izriet arī no sociāli vēsturiskās īstenības.²⁴ Karls Larencs, atsaucoties uz Juliusa Bindera (1870–1939) publikāciju “Taisnība kā valsts dzīvības princips” (*Gerechtigkeit als Lebensprinzip des Staates*), rakstīja, ka tiesību ideja nav nekas cits kā valsts ideja. Tiesības un valsts, lai arī dialektiski atšķirīgas, veido patiesi dzīvu vienotu veselumu – garīgu organismu. Valsts kā darbīga tautiešu kopiena (*Volksgemeinschaft*) un tā tad gribas subjekts pastāv kā kustība un aktivitāte, savukārt tiesības kā spēkā esošo normu sistēma veido mierīgu (stabilizējošu) kārtību. Tiesību piemērošana ir uzlūkojama kā tiesību tālākveidošana, pilnveidošana un atjaunošana, kurai vēsturisku pārmaiņu laikā jāpierāda dzīvotspēja.²⁵ Par galveno tiesneša uzdevumu tika atzīta konkrētās tautiskās kārtības aizsardzība. Nebija pieļaujams, ka, piemērojot iepriekšējā politiskajā režīmā pieņemtus likumus, tiesnesis lemtu neatbilstīgi pastāvošajai nacionālajai kārtībai. Visu tiesību avotu iztulkošanas pamatā bija liekams nacionālsociālistiskais pasaules redzējums, kuru varēja atklāt partijas programmā un vadoņa izteikumos.²⁶ Šajā teorijā par objektīvu kritēriju tiesību iztulkošanā tika uzdots tā sociālā realitāte, kas pastāvēja tiesību piemērošanas brīdī. Tādējādi tika atrasts juridisks instruments tiesiskās sistēmas transformācijai, atsakoties no nepieciešamības ievērot demokrātiski leģitimēta likumdevēja gribu.

²¹ Smiltēna A. Imanuela Kanta tiesību izpratne. *Likums un Tiesības*, 2007, 9. sēj., Nr. 3 (91), 74.–84. lpp., 77. lpp.

²² Heck P. *Begriffsbildung und Interessenjurisprudenz*. Tübingen: Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1932, S. 41.

²³ Par šīs teorijas ietekmi uz juridisko izglītību nacionālsociālisma laikā plašāk skat.: Wolf S. *Das Jenaer Studium der Rechte im Dritten Reich: zwischen Tradition und nationalsozialistischer Ideologie*. Frankfurt am Main: Peter Lang AG, 2013, S. 54, 56, 87.

²⁴ *Konkretes Ordnungsdenken*. Pieejams: https://de.wikipedia.org/wiki/Konkretes_Ordnungsdenken [aplūkots 2016. gada 15. februārī].

²⁵ *Rechtsidee und Staatsgedanke: Beiträge zur Rechtsphilosophie und zur politischen Ideengeschichte*. Herausgegeben von Karl Larenz. Berlin: Junker und Dünnhaupt Verlag, 1930, S. V–VII.

²⁶ Kaufmann A. National Socialism and German Jurisprudence from 1933–1945. *Cardozo Law Review*, Vol. 9, Issue 6 (August 1988), pp. 1629–1650, p. 1643, 1644. Pieejams: http://datubazes.lanet.lv:2897/HOL/Page?handle=hein.journals/cdozo9&start_page=1629&id=1645 [aplūkots 2016. gada 15. februārī].

Teleoloģiskās metodes nozīme autoritārisma periodā Latvijā

Ievērojot nacionālsociālisma režīma noraidošo attieksmi pret tiesību pozitīvismu²⁷ un arī aso Filipa Heka izstrādātās interešu jurisprudences kritiku,²⁸ var izvirzīt hipotēzi, ka teleoloģiskā objektīvā metode ir lielisks instruments tiesiskās sistēmas transformācijai jebkurā virzienā. Tas liek noskaidrot, kādi autoritārisma periodā bija Latvijas juristu uzskati par teleoloģiski objektīvas metodes nozīmi tiesību piemērošanā.

1937. gadā Latvijas Universitātes docētājs Lotārs Šulcs (1904–1994) rakstīja, ka jaunajā Civillikumā paredzētā teleoloģiskā jeb mērķveidīgā, jeb arī interešu iztulkošanas metode atļauj daudz brīvāku pieeju likuma normām, ņemot vērā tos mērķus un intereses, kurus likums gribējis respektēt un kuru dēļ tas ticis izdots.²⁹ Lai arī teleoloģiskā metode tiek saistīta ar dabisko tiesību atdzimšanu, jāatceras, ka tas notiek kontekstā ar pašu dabisko tiesību jēdzienu izpratnes maiņu – par absolūtu tika atzīta tikai tiesību ideja (kas ir formāla), bet dabiskajām tiesībām tika piedēvēts mainīgs saturs. L. Šulcs apgalvoja, ka dabiskās tiesības atrodas funkcionālā atkarībā no zināmā sabiedrībā valdošiem ekonomiskiem un garīga rakstura spēkiem. Pie visjaunākās dabisko tiesību skolas viņš pieskaitīja arī Juliusu Binderu, kurš par dabisko tiesību avotu nosauca nevis saprātu, bet gan sabiedrības sociālo struktūru. Tika runāts par dabiskām tiesībām kā sociālām tiesībām, kas ir sociālas grupas organisks produkts.³⁰ 1939. gadā L. Šulcs bija kļuvis par pārliecinātu dabisko tiesību piekritēju tā laika modernajā versijā: *“Jaunais [autoritārais] laiks, ieviesis uzskatu, ka tiesības nav mākslīgs pantu un paragrāfu savirkņējums, bet visas latvju nācijas dzīves forma, kas organiski izaugusi no latvju tautas īpatnībām un atrodas ar tām visciešākā sakarībā.”*³¹ L. Šulcs skaidroja, ka tiesību tuvināšana tautai ir panākama ar formālisma samazināšanu un ierobežošanu. Trūcīgajā likuma sastāvā ir grūti iespiest visas daudzveidīgās dzīves parādības, tāpēc arī jāizvairās no liekas kazuistikas, kas ir formālisma pamats. *“Autoritārās valsts varas izdotie likumi tāpēc nevar būt visos sīkumos izveidotas normas, bet gan vienīgi principu, pamatideju formulētās regulas,”* uzsvēra L. Šulcs.³² Par svarīgu jaunās valsts iezīmi viņš atzina lielākas patstāvības un brīvības piešķiršanu tiesnešiem: *“Ja izzūd kazuistiskās normas, kuru vietā nāk plašāk tvirtās t. s. ģenerālklauzulas, principu normas, tad tiesnesis var nostāties daudz brīvāks iepretim likumam, to pieskaņojot reālās dzīves prasībām un vajadzībām.”*³³ Par sevišķi nozīmīgu L. Šulcs atzina tiesneša radošo lomu, kuras īstenošanai ir nepieciešamas atbilstošas iztulkošanas metodes. Ja iepriekš par vadošo metodi uzskatīja dogmatisko interpretācijas metodi, kas prasīja ciešu turēšanos pie likuma burta, tad tā laika jaunākie likumdošanas akti akcentēja teleoloģisko jeb mērķveidīgo tulkošanu, kas vadās no

²⁷ Par Hansa Kelzena normativisma teorijas kritiku plašāk skat.: England I. Nazi criticism against the normativist theory of Hans Kelsen: its intellectual basis and post-modern teneidies. *Israel Law Review*, Vol. 32, Issue 2 (Spring 1998), pp. 183–249. Pieejams: http://datubazes.lanet.lv:2897/HOL/Page?handle=hein.journals/israel32&start_page=183&id=193 [aplūkots 2016. gada 15. februārī].

²⁸ Rūthers B., Fischer C., Birk A. *Rechtstheorie mit Juristischer Methodenlehre*. 6, überarbeitete Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2011, S. 329.

²⁹ Šulcs L. Dabisko tiesību jēdziens. *Jurists*, 1937. 1. janvāris, Nr. 1–2, 22., 23. sl.

³⁰ Šulcs L. Dabisko tiesību evolūcija. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1934. 1. maijs, Nr. 5–6, 108.–110. lpp.

³¹ Šulcs L. Latvijas kā autoritāras valsts pieci gadi tiesību laukā. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1939. 1. jūlijs, Nr. 4, 604. lpp.

³² Turpat, 606. lpp.

³³ Turpat.

tā mērķa, kura dēļ likums bijis izdots, un no tām interesēm, kuras likumdevējs, respektīvi, likums, vēlējies aizsargāt.³⁴ Interesanti, ka L. Šulcs likuma un likumdevēju gribu identificēja, bet jāpiebilst, ka to viņš rakstīja, vērtējot autoritārisma laikā pieņemto civillikumu. Apšaubāms, vai viņš piešķirtu likumdevēja gribai tikpat lielu nozīmi, ja būtu iztulkojams kāds parlamentārisma vai Krievijas impērijas laikā pieņemtais likums.

V. Balodis savā 1937. gada publikācijā Tieslietu Ministrijas Vēstnesī, analizējot krimināltiesiskas normas, uzsvēra, ka likuma gribas teorijai ir jāpiešķir lielāka loma iepretim likumdevēja gribas teorijai. Viņš uzsvēra, ka *“teorijā jau sen ir atzīmēts, ka likumdevēju gribas meklēšana pēc motīviem neizbēgami noved subjektīvismā un nereti arī neskaidrībās, kādi īsti motīvi ir likti likuma pamatos, piemēram, likumprojekta sastādītāju vai likumdevēja”*³⁵. Zīmīgi, ka šie izteikumi radās, kritizējot parlamentārisma periodā pieņemto 1933. gada Sodu likumu.

Miertiesnesis Nikolajs Vinzarājs (1905–1978) 1938. gadā, analizējot autoritāras valsts un civiltiesību attiecības, rakstīja: *“Autoritāra valsts var izveidoties tikai tad, ja tiesības ir tiešām dzīva un darbīga psihiskā enerģija. Nepareizā jēdzienu jurisprudence rada nedzīvas tiesības: netaisnīgas tiesības jeb tiesību surogātu.”*³⁶ N. Vinzarājs skaidroja, ka iztulkojuma priekšmets ir tiesiskā priekšraksta jēga (*ratio legis*), kas ir termins ar svārstīgu nozīmi. Pirmkārt, tas nozīmē loģisku jēgu, otrkārt, – teleoloģisku pamatojumu, ko mēdz saukt arī par likuma mērķi. *“Modernā teorija [...] māca, ka likumā ir jāieliek tāds saturs, kādu normāls un piedzīvojis cilvēks varētu saistīt ar šāda veida likumu. [...] Likums ir jātulko tā, kā to prasa tulkotāja dzīves piedzīvojumi un dzīves izpratne, un nav jāceļ gaismā likumdevēja griba. [...] Ar vārdu sakot, tiesnesim ir jāiztulko likums nevis tādā ceļā, ka viņš noskaidro, kādi īsti apsvērumi vai priekšstati ir bijuši tiem lietpratējiem, kas likumu ir sarakstījuši, bet tiesnesim ir jāizprot likums tā, kā to prasa tiesneša pasaules uzskats un dzīves izpratne. Dzīves izpratnē ir uzņemami arī vadoņa norādījumi. [...]”*³⁷ Vadoņa gribai N. Vinzarājs piedēvēja nevis vispārējo, bet gan autoritatīvu spēku, kas tika pamatots tautas pārliecībā, ka vadonis labāk par citiem zina savas tautas vajadzības un vēlmes. Vadoņa griba tika uzlūkota kā tautas gribas sintēze: *“Tiesnesis, kas grib iztulkot neskaidru likumu, vadās no savas dzīves izpratnes. Katram cilvēkam ir īpatnības dzīves izpratnē. Par daudz īpatnus cilvēkus mēs saucam par oriģināliem. Ir lieki skaidrot, ka tiesnesis nedrīkst būt par daudz oriģināls savā dzīves izpratnē: latviešu tiesnesim ir principā jāizprot dzīve tā, kā to izprot viņa tautas brāļu vairākums. Un ja nu tiesnesis nezina, kā skatās tautā uz kādu dzīves parādību, tad viņš var viegli informēties, ieskatoties attiecīgos vadoņa norādījumos.”*³⁸ Kā redzams, arī N. Vinzarājs noraidīja nepieciešamību izšķirošo nozīmi likuma iztulkošanā piešķirt likumdevēja gribai, to aizstājot ar tiesību piemērotāja un vadoņa gribu, kas tika atzītas par labāku instrumentu laika garam atbilstoša nolēmuma pieņemšanai.

Bernds Rīters savā esejā *“Slepenā revolūcija jeb tiesiskas valsts aizstāšana ar tiesnešu valsti”* izvirza tēzi, ka tiesību pozitīvisms ir izvēlēts par grēkāzi abu

³⁴ Šulcs L. Latvijas kā autoritāras valsts pieci gadi tiesību laukā. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1939. 1. jūlijs, Nr. 4, 606. lpp.

³⁵ Balodis V. Vai ir sodāma nepatiesības izteikšana neformālā ziņā. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1937. 1. janvāris, Nr. 1, 72.–81. lpp., 72., 75. lpp.

³⁶ Vinzarājs N. Autoritārā valsts un civiltiesības. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1938. 1. janvāris, Nr. 1, 78., 79. lpp.

³⁷ Turpat, 79.–81. lpp.

³⁸ Vinzarājs N. Autoritārā valsts un civiltiesības. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1938. 1. janvāris, Nr. 1, 81. lpp.

Vācijas 20. gs. totalitāro režīmu izveidošanā un pastāvēšanā. Nereti tiek pat noklusēts tas apstāklis, ka gan nacionālsociālisms, gan padomju režīms izmantoja tieši dabisko tiesību skolas izpratnē balstītās juridiskās metodes, lai strauji pārveidotu pastāvošo tiesisko sistēmu. “*No vēstures atrauta jurisprudence ir bīstama,*” uzsver B. Rīters.³⁹ Latvijas tiesību zinātnē ir nepieciešams apzināt un atbildīgi izvērtēt autoritārisma posmā un totalitārajos režīmos izmantotās juridiskās metodes. Objektīvi teleoloģisko kritēriju izmantošana tiesību normu iztulkošanā ir vērtējama piesardzīgi, ievērojot šīs metodes iespējamo kolīziju ar tiesiskas valsts principu.

Kopsavilkums

1. Tiesību mērķis ietver materiālā taisnīguma prasības, kuras ir vēsturiski nosacītas un kuru definēšana tiesiskā valstī ir likumdevēja uzdevums. Tiesību piemērotājam ir saistošs likumdevēja konkretizētais materiālais taisnīgums (interesu un vērtību samērs), kura pareizības (t. i., atbilstības tiesību piemērošanas laikā pastāvošajai sociālajai realitātei) izvērtēšanā par kritērijiem var izmantot formālo taisnīgumu un tiesiskās drošības principu.
2. 20. gs. tiesību mērķis tiek uzlūkots kā instruments, lai nodrošinātu statisko tiesību normu pielāgošanu dinamiskajām sabiedriskajām attiecībām. Interesu jurisprudences pamatlicējs Filips Heks uzskatīja, ka tiesību piemērotājam jāizzina tiesību mērķis – likumdevēja noteiktais interešu samērs. Likumā ietvertais likumdevēja vērtējošais lēmums tika atzīts par tiesību piemērotājam saistošu. Interesu jurisprudences kontekstā teleoloģiskā metode parasti tiek uzskatīta par subjektīvu iztulkošanu.
3. Vērtību jurisprudences un tās pirmā teorija “Domāšana konkrētās kārtības ietvaros” paredz iespēju attiekties no vēsturiskā likumdevēja noteiktā interešu samēra, tā vietā liekot šķietami objektīvas vērtības, kuru garantēšana tiek izvirzīta par tiesību piemērotāju galveno uzdevumu. Vērtību jurisprudences kontekstā teleoloģiskā metode parasti tiek uzskatīta par objektīvu iztulkošanu.
4. Teleoloģiski objektīvā tiesību iztulkošanas metode kā efektīvs instruments tiesiskās sistēmas transformācijai tika atzīta gan nacionālsociālistiskajā Vācijā, gan Latvijā autoritārisma laikā. Minētajos periodos bija nepieciešams atrast tādu juridisko metodi, kas tiesību piemērotāju “atbrīvotu” no vēsturiskā likumdevēja gribas, tādējādi nodrošinot iespēju sekot tajā laikā valdošajiem politiskajiem uzskatiem.

³⁹ Rūhters B. Die heimliche Revolution vom Rechtsstaat zum Richterstaat. Verfassung und Methoden. Tübingen: Mohr Siebeck, 2014, S. 68.

TIESU AUTORITĀTE: NO DIEVIŠĶUMA LĪDZ RACIONALITĀTEI

AUTHORITY OF COURTS: FROM DIVINITY TO RATIONALITY

Gatis Bārdiņš, *Dr. iur.*

Summary

One of the meanings of the term “authority” is generally accepted rightness of opinion. Thus, courts have authority (i.e., courts are authoritative), if their decisions are seen as right and acceptable. In order to gain such authority, either divinity or rationality is needed.

Divinity was the source of authority in the Middle Ages, and later it was replaced by rationality. The society does not believe in the rightness of court decisions in themselves anymore – it wants to be convinced. Therefore, court decisions must be rationally justified. Rational justification shows how the court has arrived at the case solution and explains why it has given preference to one solution rather than another.

Atslēgvārdi: tiesu autoritāte, racionalitāte, tiesas nolēmumu pamatojums.

Keywords: authority of courts, rationality, justification of court decisions.

Ievads

Demokrātiskā tiesiskā valstī tiesu varai organiski jāiekļaujas sabiedrībā.¹ Tai jāstiprina sava autoritāte un jāiemanto sabiedrības uzticēšanās.² Vienīgi tā iespējams panākt, lai tiesu vara tiktu atzīta – akceptēta un respektēta.³ Atzīšana ir būtiska, jo citādi tiesu vara nespētu pienācīgi funkcionēt.⁴

Tātad tiesu autoritāte ir viens no pienācīgas tiesu funkcionēšanas priekšnoteikumiem. Tādēļ ir vērts noskaidrot, kā tiesu autoritāte veidojas un kādas laikmeta iezīmes to ietekmē. Šim nolūkam rakstā sniegts vienkāršots skatījums uz autoritātes izpratni no viduslaikiem līdz mūsdienām, kā arī analizēts Satversmes tiesas 2015. gada 12. novembra spriedums lietā Nr. 2015-06-01.

Autoritāte

Terminam *autoritāte* ir vairāki skaidrojumi, no kuriem šajā rakstā būtiski ir divi. Pirmkārt, autoritāte ir kāds, kam ir liela ietekme. Tas ir kāds, kam pieder vara noteikt, pavēlēt vai lemt. Tādējādi autoritātes ir arī valsts institūcijas, kuras rada vai

¹ Satversmes tiesas 2010. gada 18. janvāra spriedums lietā Nr. 2009-11-01, 10.3. punkts.

² Satversmes tiesas 2015. gada 12. novembra spriedums lietā Nr. 2015-06-01, 16.2. punkts.

³ Sal.: Satversmes tiesas 2010. gada 18. janvāra spriedums lietā Nr. 2009-11-01, 10.3. punkts.

⁴ Sk., piemēram: Satversmes tiesas 2015. gada 12. novembra spriedums lietā Nr. 2015-06-01, 16.2. punkts.

piemēro tiesības. Otrkārt, autoritāte ir kādam piemītoša vispāratzīta prasme, spēja vai uzskatu pareizība. Tas, kam piemīt autoritāte, bauda uzticēšanos un cieņu.⁵

Uz tiesām attiecināmi abi minētie skaidrojumi. Tiesas ir valsts institūcijas, kuras tiesību piemērošanas ceļā saistoši izšķir tiesiskos strīdus. Līdz ar to tiesas ir institucionālas autoritātes, kuras balstās uz valsts varu. Tomēr tiesības īstenot valsts varu nav tāpatīgas vispāratzītai prasmei, spējai vai uzskatu pareizībai. Tas, ka tiesas ir autoritātes, vēl nenozīmē, ka tām *piemīt* autoritāte. Lai iegūtu autoritāti, tiesām nepieciešams kas vairāk par valsts varu – dievišķums vai racionalitāte.

Dievs ir miris

Dzīvi viduslaiku Eiropā noteica ticība Dievam. Tā regulēja cilvēku dienas ritmu un svarīgākos dzīves notikumus. Tā norādīja, uz ko cerēt un no kā baidīties. Tā izskaidroja pagātņi, tagadņi un nākotņi. Turklāt ticība Dievam arī leģitimēja valsts varu, kura tika uzskatīta par Dieva dāvētu.⁶ Īstenojot minēto varu, valsts ieguva dievišķu autoritāti, kurai bija jātic. Šāda valsts autoritāte nebija nedz apspriežama, nedz apstrīdama. Tās dievišķums radīja pārliecību, ka valsts vara tiek izmantota pareizi. Tādēļ, piemēram, tiesām nebija pienākuma pamatot savus nolēmumus.⁷

Minētie priekšstati mainījās viduslaiku beigās un jauno laiku sākumā – it īpaši renesanses un apgaismības laikā. Līdz ar renesansi cilvēks sāka objektīvi lūkoties uz pasauli un tādējādi arī uz valsti. Cilvēks sevi atzina par garīgu individu, un viņš arvien vairāk sāka ticēt savai neatkarībai un spējām. Šī apziņa par cilvēku kā patstāvīgi rīkojošos un lemjošu individu renesansē radīja pamatu pieaugošai paļāvībai uz saprātu un pamatojumu. Minētā apziņa savukārt iezīmēja apgaismības sākumu.⁸

Apgaismotajai domāšanai nozīmīgs ir tikai tas, kas ir saprātīgs. Šis uzskats tika attiecināts arī uz valsti – valsts vara un valsts rīcība vairs netika vienkārši pieņemta, tai bija nepieciešams saprātīgs attaisnojums. Tādējādi apgaismība apstrīdēja tradicionālo priekšstatu par valsts varu un autoritāti, un gatavībai akli paklausīt pienāca gals. Padoto pakļautība augstākstāvošajiem vairs netika saistīta ar Dievu, bet gan ar cilvēkiem. Pakļautībai vajadzēja būt saprātīgi attaisnojama. Cilvēki vairs neticēja, ka valsts rokās ir vienīgā, dievišķā patiesība, – patiesība tika meklēta ik reizi no jauna. Tādēļ valstij sava rīcība bija jāattaisno, parādot, ka tā ir rīkojusies pareizi. Citiem vārdiem sakot, valstij sava rīcība bija jāpamato. Cilvēki bažījās, ka valsts vara varētu tikt izmantota pret viņiem, tāpēc akla uzticēšanās valstij un tās tiesnešiem tika noliegta. Noslēpumainība tika uztverta kā centieni slēpt netaisnību un patvaļu. Līdz ar to apgaismība nostiprināja uzskatu, ka visām valsts amatpersonām – tostarp tiesnešiem – ir pienākums pamatot savu rīcību, lai tādējādi iemantotu cilvēku uzticēšanos.⁹

⁵ Sk.: Latviešu literārās valodas vārdnīca. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/llvv/> [aplūkots 2016. gada 15. janvārī]; The Free Dictionary. Pieejams: <http://www.thefreedictionary.com/authority> [aplūkots 2016. gada 15. janvārī]; Dictionary.com. Pieejams: <http://dictionary.reference.com/browse/authority?s=t> [aplūkots 2016. gada 15. janvārī].

⁶ Malik K. The Enlightenment and the Death of God. Pieejams: <https://kenanmalik.wordpress.com/2014/06/10/the-enlightenment-and-the-death-of-god/> [aplūkots 2016. gada 15. janvārī].

⁷ Kischel U. Die Begründung. Zur Erläuterung staatlicher Entscheidungen gegenüber dem Bürger. Tübingen: Mohr Siebeck, 2003, S. 20–22, 26–27.

⁸ Ibid., S. 26.

⁹ Ibid., S. 26–28.

Apgaismību Imanuels Kants (*Immanuel Kant*, 1724–1804) definējis kā cilvēku iziešanu no nepilngadības – no nespējas izmantot savu saprātu bez citu vadības.¹⁰ Savukārt laiku pēc apgaismības raksturojis Frīdrihs Vilhelms Niče (*Friedrich Wilhelm Nietzsche*, 1844–1900) ar vārdiem “Dievs ir miris”.¹¹ Proti, apgaismības rezultātā tika noliegta autoritātes dievišķums, to aizstājot ar racionalitāti.¹²

Racionālas autoritātes skaidrojumu sniedzis Hanss Georgs Gadamers (*Hans-Georg Gadamer*, 1900–2002). Viņaprāt, autoritātes pamatā ir atziņa, ka kāds savos spriedumos ir pārāks un ka tādēļ viņa spriedumam dodama priekšroka. Tomēr pie šādas atziņas jānonāk nevis paklausot, bet gan izzinot. Tas nozīmē, ka spriedumam vajadzīga kritiska pārbaude. Līdz ar to tēze, ka “vadonim vienmēr taisnība”, ir aplama, jo tādējādi ar spēka palīdzību tiek novērsta jebkāda kritika, kaut arī tā varētu būt patiesa. Īstenai autoritātei nav jābūt autoritārai.¹³ Gluži otrādi – tai jābūt racionālai.¹⁴

Kā un kāpēc?

Dievišķas autoritātes gadījumā spriedumu pareizībai tic, turpretim racionālas autoritātes gadījumā par spriedumu pareizību pārliecinās. Lai spētu pārliecināties, ir vajadzīgs racionāls pamatojums. Tā būtību atklāj Johana Volfganga fon Gētes (*Johann Wolfgang von Goethe*, 1749–1832) teiktais, ka izzināšana tiecas pēc pamatojuma, *kā un kāpēc*.¹⁵

Minētā tēze izvēsta Ježija Vrublevska (*Jerzy Wróblewsky*, 1926–1990) izstrādātajā koncepcijā par iekšējo un ārējo pamatojumu. Ar iekšējo pamatojumu tiesa atklāj, *kā* tapis lietas risinājums. Tas tiek panākts, parādot, ka risinājums loģiski izriet no juridiskā siloģisma premisām – piemērojamās tiesību normas un lietas faktiskajiem apstākļiem. Savukārt atbildi uz jautājumu, *kāpēc* risinājums ir tāds un nevis citādāks, tiesa sniedz ārējā pamatojumā. Tajā tiek izskaidrots, kādēļ tiesa juridiskajā siloģismā izmantojusi tieši tās un nevis citas premissas.¹⁶

Iekšējā un ārējā pamatojuma saikni ar tiesas nolēmumu racionalitāti pētījis Auliss Ārnio (*Aulis Aarnio*, 1937). Viņa ieskatā, nolēmuma racionalitāti noteic divi racionalitātes kritēriji. Pirmais ir loģikas jeb L racionalitātes kritērijs, kurš prasa, lai nolēmuma pamatojums atbilstu loģikas noteikumiem. Savukārt otrs ir diskursa jeb D racionalitātes kritērijs, kurš paģērē, lai nolēmuma pamatojums būtu veidots

¹⁰ Kant I. Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung? Berlinische Monatsschrift, Bd. 4, St. 12, 1784, S. 481.

¹¹ Nietzsche F. Die fröhliche Wissenschaft. Leipzig: Fritzsche, 1887, S. 154. Sk. arī: Malik K. The Enlightenment and the Death of God. Pieejams: <https://kenanmalik.wordpress.com/2014/06/10/the-enlightenment-and-the-death-of-god/> [aplūkots 2016. gada 15. janvārī].

¹² Malik K. The Enlightenment and the Death of God. Pieejams: <https://kenanmalik.wordpress.com/2014/06/10/the-enlightenment-and-the-death-of-god/> [aplūkots 2016. gada 15. janvārī].

¹³ Gadamers H.-G. Patiesība un metode. Filosofiskas hermeneitikas pamatiezīmes. Tulk. I. Šuvajevs. Rīga: Jumava, 1999, 266. lpp.

¹⁴ Habermas J. Rationalität der Autoritäten oder Autorität der Rationalität. Rechtstheorie, 1977, Jg. 8, H. 1/2, S. 159.

¹⁵ Goethe, J. W. von. Chinesisch-Deutsche Jahres- und Tageszeiten, X. Pieejams: <http://literaturnetz.org/8574> [aplūkots 2016. gada 15. janvārī].

¹⁶ Wróblewsky J. Legal Syllogism and Rationality of Judicial Decision. Rechtstheorie, 1974, Jg. 5, H. 1/2, S. 39.

kā diskurss.¹⁷ Nolēmuma L racionalitāti nodrošina iekšējais pamatojums, bet D racionalitātes iegūšanai vajadzīgs ārējais pamatojums.¹⁸

Papildu zināšanas par ārējo pamatojumu sniedz diskursa teorija. Atbilstoši tai diskurss ir saruna, kurā tiek pārbaudīts apgalvojumu patiesums vai pareizība.¹⁹ Tas tiek darīts, noskaidrojot visus viedokļus un argumentus, kā arī ļaujot tiem mijiedarboties.²⁰ Šī mijiedarbība pētīta arī pragmadialektiskajā argumentācijas teorijā, kuras centrālais jēdziens ir kritiska diskusija. Minētā diskusija izpaužas kā viedokļu apmaiņa, kurā argumentācijas dalībnieki cenšas noskaidrot, vai viņu viedokļi spēj stāties pretim šaubām un iebildumiem. Tādējādi viedokļu atšķirības tiek atrisinātas, izsverot “par” un “pret” argumentus.²¹ Piemēram, Eveline T. Feterisa (*Eveline T. Feteris*, 1955) iesaka veidot tiesas nolēmuma pamatojumu kā diskusiju, kurā lietas risinājums tiek aizstāvēts pret esošu vai iespējamu kritiku: pirmkārt, pamatojumā pēc iespējas pilnīgāk jāataino risinājumu pamatojošie “par” argumenti, tādējādi pakļaujot tos kritikai; otrkārt, pamatojumā jāietver tādi “par” argumenti, kuri sniedz atbildes uz risinājuma pareizību apšaubošiem kritiskiem jautājumiem; treškārt, tiesai jāatspēko “pret” argumenti, kuri pamato risinājuma alternatīvas.²² Minētajiem noteikumiem atbilstīgs pamatojums ir pārliecinošs, jo tas novērš šaubas par izvēlēta risinājuma pareizību. Šāds pamatojums vairo tiesas autoritāti.

Starp dievišķumu un racionalitāti

Tiesas, piemērojot tiesību normas, nodrošina taisnīgumu.²³ Savukārt Satversmes tiesa, kura tiesību normas ne tikai piemēro, bet var arī atzīt tās par spēkā neesošām, nodrošina konstitucionālo taisnīgumu.²⁴ Proti, Satversmes tiesas uzdevums ir veicināt tiesību sistēmas sakārtošanu, kā arī dot vērtējumu konstitucionāli nozīmīgos jautājumos.²⁵ Ņemot vērā minēto uzdevumu, Satversmes tiesas nolēmumu pamatojumam jābūt sevišķi pārliecinošam – tādām, kurš sociālajā realitātē

¹⁷ Aarnio A. *Argumentation Theory – and Beyond. Some Remarks on the Rationality of Legal Justification.* Rechtstheorie, 1983, Jg. 14, H. 1–4, S. 394.

¹⁸ Aarnio A. *The Rational as Reasonable. A Treatise on Legal Justification.* Dordrecht: Reidel, 1987, pp. 189–190.

¹⁹ Alexy R. *Theorie der juristischen Argumentation. Die Theorie des rationalen Diskurses als Theorie der juristischen Begründung.* Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1983, S. 224; Mastrorandi P. *Juristisches Denken. Eine Einführung.* Bern: Haupt, 2001, S. 112.

²⁰ Heit H. *Politischer Diskurs und dialogische Philosophie bei Jürgen Habermas.* In: Meyer M. F. (Hg.) *Zur Geschichte des Dialogs. Philosophische Positionen von Sokrates bis Habermas.* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2006, S. 230.

²¹ Grootendorst R., van Eemeren F. H. *A Systematic Theory of Argumentation. The Pragma-Dialectical Approach.* New York: Cambridge University, 2004, p. 50, 52.

²² Feteris E. T. *Weighing and Balancing in the Justification of Judicial Decisions.* *Informal Logic*, 2008, Vol. 28, No. 1, pp. 20–21, 24–25; Feteris E. T. *Strategic Manoeuvring in the Justification of Judicial Decisions.* In: van Eemeren F. H. (Ed.) *Examining Argumentation in Context. Fifteen Studies on Strategic Maneuvering.* Amsterdam: Benjamins, 2009, p. 97.

²³ Sk.: Satversmes tiesas 2003. gada 4. februāra spriedums lietā Nr. 2002-06-01, secinājumu daļas 2.4. punkts; Satversmes tiesas 2015. gada 12. novembra spriedums lietā Nr. 2015-06-01, 11.1. punkts.

²⁴ Sk.: Satversmes tiesas 2007. gada 18. oktobra spriedums lietā Nr. 2007-03-01, 24.1. punkts; Satversmes tiesas 2010. gada 18. janvāra spriedums lietā Nr. 2009-11-01, 5. punkts; Satversmes tiesas 2010. gada 13. oktobra lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2010-09-01, 7. punkts.

²⁵ Satversmes tiesas 2009. gada 7. aprīļa spriedums lietā Nr. 2008-35-01, 11.2. punkts; Satversmes tiesas 2012. gada 3. februāra spriedums lietā Nr. 2011-11-01, 11.2. punkts.

nodrošina tiesisko stabilitāti, skaidrību un mieru.²⁶ Taču, kā liecina lietā Nr. 2015-06-01 taisītais spriedums²⁷, pat Satversmes tiesas nolēmumu pamatojums ne vienmēr ir pārliecinošs.

Minētajā lietā tika vērtēts, vai sabiedrībai būtu atklājama informācija par tiesnešu disciplinārlietām, pirms tajās stājies spēkā galīgais lēmums. No vienas puses, šāda informācija ļauj pārliecināties, kā tiesu vara pilda savas funkcijas.²⁸ No otras puses, šādas informācijas neatklāšana pirms disciplinārlietas noslēguma aizsargā tiesnesi un tiesu varu no apsūdzībām, kuru pamatotība vēl nav pilnībā pārbaudīta.²⁹ Satversmes tiesa nosprieda, ka priekšroka dodama tiesnešu un tiesu varas aizsardzībai. Lūk, būtiskākie Satversmes tiesas argumenti.

1. Lai tiesu vara varētu sekmīgi pildīt savus pienākumus, tai jābauda sabiedrības uzticēšanās. Tāpēc tiesu varas autoritāte ir jāaizsargā pret nepamatotiem apvainojumiem – it īpaši ņemot vērā tiesnešiem saistošo konfidencialitātes pienākumu, kurš liedz tiem atbildēt uz šādiem apvainojumiem.³⁰
2. Līdz galam nepārbaudīta informācija par iespējamo tiesneša pārkāpumu varētu radīt šaubas par tiesneša objektivitāti vai kompetenci izskatīt tam nodotās lietas. Tādējādi arī visas tiesu varas autoritāte tiktu pakļauta apdraudējuma riskam, kas varētu izpausties arī kā nepamatotu noraidījumu pieteikšana tiesnesim konkrētā tiesvedībā.³¹
3. Tiesu varas autoritātes saglabāšana ir visas sabiedrības interesēs. Labums, ko sabiedrība gūst no tiesu varas autoritātes saglabāšanas disciplinārlietas izskatīšanas laikā, ir lielāks par kaitējumu, kas indivīdam tiek nodarīts, ierobežojot viņa tiesības iegūt līdz galam nepārbaudītu informāciju par iespējamo kāda tiesneša disciplinārpārkāpumu.³²

Divi Satversmes tiesas tiesneši lietā izteica atsevišķās domas³³. Tajās citstarp norādīti šādi apsvērumi.

1. Spriedumā nav izvērtēta ierobežojuma nepieciešamība konkrētajā laikā. Proti, līdz ar demokrātijas attīstīšanos tiesībām brīvi iegūt informāciju ir tendence arvien vairāk paplašināties. Tomēr ar apstrīdēto normu minētās tiesības tiek ierobežotas vairāk nekā pirms tam. Turklāt Satversmes tiesa nav ņēmusi vērā, ka ikviens ierobežojums iegūt informāciju iztulkojams iespējami šauri.³⁴
2. Spriedumā uzsvērtā nepieciešamība aizsargāt tiesnesi un tiesu varu no nepamatotām apsūdzībām. Tomēr šādu aizsardzību jau nodrošina disciplinārlietu ierosināšanas un izskatīšanas kārtība. Turklāt ar tiesiskas valsts izpratni nebūtu savienojams uzskats, ka disciplinārlietas pret tiesnešiem tiek ierosinātas nepamatoti, piemēram, politisku vai kādu citu iemeslu dēļ.³⁵
3. Spriedumā nav ņemts vērā, ka ierobežojums attiecas uz atšķirīgām tiesiskajām un faktiskajām situācijām. Tostarp nav vērtēts, vai ierobežojums ir

²⁶ Sal.: Satversmes tiesas 2009. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2009-43-01, 35.1. punkts.

²⁷ Satversmes tiesas 2015. gada 12. novembra spriedums lietā Nr. 2015-06-01.

²⁸ Turpat, 20. punkts.

²⁹ Turpat, 16.1., 16.2., 18. punkts.

³⁰ Turpat, 16.2. punkts.

³¹ Turpat, 20. punkts.

³² Turpat.

³³ Satversmes tiesas tiesnešu Kaspara Baloža un Gunāra Kusiņa atsevišķās domas lietā Nr. 2015-06-01.

³⁴ Turpat, 4. punkts.

³⁵ Turpat, 6. punkts.

nepieciešams arī tad, ja sabiedrība jau ir informēta par iespējamo tiesneša pārkāpumu. Kaitējums, kas tiek nodarīts ar tik plašu ierobežojumu, kāds ietverts apstrīdētajā normā, ir lielāks par iegūto labumu.³⁶

Aplūkotie apsvērumi liecina, ka spriedumā nav vispusīgi izvērtēti divu tiesnešu "pret" argumenti. Tāpat spriedumā nav vērtēti vairāki "pret" argumenti, kuri norādīti Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta iesniegtajā pieteikumā par lietas ierosināšanu³⁷.

1. Disciplinārlietas izskatošajās institūcijās nav iekļautas personas, kuras nav tiesneši. Šāda sistēma var radīt šaubas par lēmumu godprātīgu pieņemšanu bez korporatīviem apsvērumiem. Minētās šaubas ir īpaši raksturīgas valstīs, kurās vēsturiski izveidojusies neuzticēšanās valsts varai un kurās vēl arvien visai liela nozīme tiek piešķirta korporatīvām saiknēm.³⁸
2. Sabiedrības bažas par korporatīvismu nevar neņemt vērā. Lai veicinātu sabiedrības uzticēšanos tiesām, ir būtiski lielāku uzsvāru likt uz atklātību un caurredzamību gadījumos, kad radušās šaubas par tiesas pareizu rīcību. Tas var kalpot kā šaubu novēršanas līdzeklis un atsvārs negatīvajam priekšstatam.³⁹
3. Ja konfidencialitātes regulējuma iznākums ir tāda iespāida radīšana, kas grauj sabiedrības uzticēšanos tiesu varai, tas nav piemērots leģitīmā mērķa sasniegšanai. Tāpat tas nav piemērots, ja pārmērīgi kavē sabiedrības kontroli pār tiesu varas adekvātu funkcionēšanu. Šo iemeslu dēļ pasliktinās demokrātijas kvalitāte un tiek apdraudēts tiesiskums.⁴⁰

Iepriekš uzskaitītie tiesnešu un pieteikuma iesniedzēja "pret" argumenti ir būtiski, jo tie varētu novest pie citādāka lietas risinājuma. Ja tiesas nolēmuma pamatojumā šādi argumenti netiek vērtēti, rodas šaubas par tiesas nolēmuma pareizību. Pirmkārt, nav skaidrs, vai tiesa minētos argumentus ir ņēmusi vērā. Otrkārt, ja tiesa tos ir ņēmusi vērā, tad tomēr nav saprotams, kāpēc tā piešķirusi lielāku svaru "par" argumentiem. Šāds pamatojums nav racionāls, jo neatbilst D racionalitātes kritērijam. Proti, tas nav veidots kā diskurss jeb kritiska diskusija.

Tiesas nolēmums ar neracionālu pamatojumu var tikt atzīts par pareizu vienīgi tad, ja trūkstošā racionalitāte tiek aizstāta ar dievišķumu – ar aklu paļāušanu uz tiesnešu zināšanām, pieredzi un godaprātu. Lai gan šāda paļāušanās nav izslēgta, demokrātiskā tiesiskā valstī tā nav raksturīga. Sabiedrība vēlas pārliecināties par tiesas nolēmumu pareizību, tāpēc no tiesām tiek gaidīta racionalitāte. Tādējādi arī tiesu autoritāte būtu jāveido, balstoties uz racionalitāti, nevis dievišķumu.

Secinājumi

1. Terminam *autoritāte* ir divējāda nozīme. Autoritāte ir gan kāds, kam pieder vara noteikt, pavēlēt vai lemt, gan kādam piemītoša vispārātzīta prasme, spēja vai uzskatu pareizība. Tiesas *ir* autoritātes, kurām *var*

³⁶ Satversmes tiesas tiesnešu Kaspara Baloža un Gunāra Kusiņa atsevišķās domas lietā Nr. 2015-06-01, 7., 8., 8.2., 8.3. punkts.

³⁷ Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2014. gada 19. decembra lēmums lietā Nr. SKA-370/2014.

³⁸ Turpat, 27. punkts.

³⁹ Turpat.

⁴⁰ Turpat, 32. punkts.

piemist autoritāte. Lai iegūtu autoritāti, tiesām nepieciešams dievišķums vai racionalitāte.

2. Dievišķums bija tiesu autoritātes avots viduslaikos, tomēr kopš renesanses dievišķumu ir aizstājusi racionalitāte. Sabiedrība vairs netic tiesas nolēmu pareizībai – tā vēlas par šo pareizību pārliecināties. Lai tas būtu iespējams, tiesas nolēmumiem nepieciešams racionāls pamatojums.
3. Racionāls pamatojums parāda, *kā* tiesa nonākusi līdz lietas risinājumam, un izskaidro, *kāpēc* risinājums ir tāds un nevis citādāks. Lai risinājumu izskaidrotu, pamatojums jāveido kā diskusija, kurā risinājums tiek aizstāvēts pret esošu vai iespējamu kritiku.
4. Neracionāli pamatotus nolēmumus nav iespējams atzīt par pareiziem, ja vien trūkstošā racionalitāte netiek aizstāta ar dievišķumu – ar aklu paļaušanos uz tiesnešu zināšanām, pieredzi un godaprātu. Tomēr demokrātiskā tiesiskā valstī šāda paļaušanās nav raksturīga. Tāpēc tiesu autoritāte būtu jāveido, balstoties uz racionalitāti, nevis dievišķumu.

Bibliogrāfija

Literatūra

1. Aarnio A. Argumentation Theory – and Beyond. Some Remarks on the Rationality of Legal Justification. *Rechtstheorie*, 1983, Jg. 14, H. 1–4, S. 385–400.
2. Aarnio A. *The Rational as Reasonable. A Treatise on Legal Justification*. Dordrecht: Reidel, 1987.
3. Alexy R. *Theorie der juristischen Argumentation. Die Theorie des rationalen Diskurses als Theorie der juristischen Begründung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1983.
4. Feteris E. T. Strategic Manoeuvring in the Justification of Judicial Decisions. In: van Eemeren F. H. (Ed.) *Examining Argumentation in Context. Fifteen Studies on Strategic Maneuvering*. Amsterdam: Benjamins, 2009, pp. 93–114.
5. Feteris E. T. Weighing and Balancing in the Justification of Judicial Decisions. *Informal Logic*, 2008, Vol. 28, No. 1, pp. 20–30.
6. Gadamer H.-G. *Patiesība un metode. Filosofiskas hermeneitikas pamatiezīmes*. Tulk. I. Šuvajevs. Rīga: Jumava, 1999.
7. Goethe, J. W. von. *Chinesisch-Deutsche Jahres- und Tageszeiten*, X. Pieejams: <http://literaturnetz.org/8574> [aplūkots 2016. gada 15. janvārī].
8. Grootendorst R., van Eemeren F. H. *A Systematic Theory of Argumentation. The Pragmatic-Dialectical Approach*. New York: Cambridge University, 2004.
9. Haba E. P. Rationalität der Autoritäten oder Autorität der Rationalität. *Rechtstheorie*, 1977, Jg. 8, H. 1/2, S. 145–163.
10. Heit H. Politischer Diskurs und dialogische Philosophie bei Jürgen Habermas. In: Meyer M. F. (Hg.) *Zur Geschichte des Dialogs. Philosophische Positionen von Sokrates bis Habermas*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2006, S. 225–236.
11. Kant I. Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung? *Berlinische Monatsschrift*, Bd. 4, St. 12, 1784, S. 481–494.
12. Kischel U. *Die Begründung. Zur Erläuterung staatlicher Entscheidungen gegenüber dem Bürger*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2003.
13. Malik K. The Enlightenment and the Death of God. Pieejams: <https://kenanmalik.wordpress.com/2014/06/10/the-enlightenment-and-the-death-of-god/> [aplūkots 2016. gada 15. janvārī].
14. Mastrorandi P. *Juristisches Denken. Eine Einführung*. Bern: Haupt, 2001.

15. Nietzsche F. Die fröhliche Wissenschaft. Leipzig: Fritzsche, 1887.
16. Wróblewsky J. Legal Syllogism and Rationality of Judicial Decision. Rechtstheorie, 1974, Jg. 5, H. 1/2, S. 33–46.

Tiesu prakse

1. Satversmes tiesas 2003. gada 4. februāra spriedums lietā Nr. 2002-06-01.
2. Satversmes tiesas 2007. gada 18. oktobra spriedums lietā Nr. 2007-03-01.
3. Satversmes tiesas 2009. gada 7. aprīļa spriedums lietā Nr. 2008-35-01.
4. Satversmes tiesas 2009. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2009-43-01.
5. Satversmes tiesas 2010. gada 18. janvāra spriedums lietā Nr. 2009-11-01.
6. Satversmes tiesas 2010. gada 13. oktobra lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2010-09-01.
7. Satversmes tiesas 2015. gada 12. novembra spriedums lietā Nr. 2015-06-01.
8. Satversmes tiesas tiesnešu Kaspara Baloža un Gunāra Kusiņa atsevišķās domas lietā Nr. 2015-06-01.
9. Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2014. gada 19. decembra lēmums lietā Nr. SKA-370/2014.

Citi materiāli

1. Dictionary.com. Pieejams: <http://dictionary.reference.com/browse/authority?s=t> [aplūkots 2016. gada 15. janvārī].
2. Latviešu literārās valodas vārdnīca. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/llvv/> [aplūkots 2016. gada 15. janvārī].
3. The Free Dictionary. Pieejams: <http://www.thefreedictionary.com/authority> [aplūkots 2016. gada 15. janvārī].

BĒRNA LABĀKO INTEREŠU AIZSARDZĪBA LATVIJAS MIERTIESU PRAKSĒ XX gs. 20.–30. g.

PROTECTION OF THE BEST INTERESTS OF THE CHILD IN CASE LAW OF THE MAGISTRATES' COURTS IN THE 1920s AND 1930s

Modrīte Mazure-Vucāne, *Mg. iur., Mg. hist., Mg. soc.*

LU Juridiskās fakultātes Tiesību teorijas un vēstures katedras lektore,
zinātniskā grāda pretendente

Summary

The analysis of the civil and criminal cases adjudicated by the Latvian magistrates' courts reveals how protection of the best interests of the child has been ensured in case law of the magistrates' courts. The analysis allows to conclude that the decisions of magistrates' courts have mainly been taken in line with the interests of the child. In separate cases, however, objective circumstances, such as scientific development of the relevant period or legal consciousness of the public, have prevented the magistrates' courts from observing the interests of the child.

Atslēgvārdi: bērna labāko interešu aizsardzība, miertiesa, uzturlīdzekļi, bērna izlikšana, seksuālā vardarbība.

Keywords: child abandonment, child maintenance, child sexual abuse, magistrates' court, protection of the best interests of the child.

Jēdziens “bērna labākās intereses” tiešā veidā definēts netiek, bet tiek saprasts kā vispārēja vērtība. Tā kā Latvijas Republikas miertiesu nolēmumos nav rodamas tiesas norādes uz bērna labāko interešu aizsardzību, maldīgi varētu šķist, ka bērnu labāko interešu aizsardzība ir jauns tiesību princips. Šis pētījums ļauj ieskicēt atsevišķus miertiesu prakses aspektus, izspriežot ar bērna labāko interešu aizsardzību saistītas lietas.

Raksta mērķis ir noskaidrot, kā bērna labāko interešu aizsardzības princips konkretizējās miertiesu praksē. Mērķa sasniegšanai autore izvirza uzdevumu – pētīt miertiesās izskatītas civillietas un krimināllietas, ar kuru lēmumiem tika sargātas bērnu intereses. Dziļākai bērna labāko interešu principa izpratnei izmantota vēsturiskās izpētes metode.

Miertiesu prakses materiāli kā tiesību vēstures avots

Miertiesas Latvijā tiek iedibinātas ar Krievijā 1864. gada īstenoto tiesu reformu: vispirms Latgalē, bet pēc 1889. gada – arī Baltijā (tātad arī Vidzemē un Kurzemē).¹ Lietu izskatīšana miertiesās salīdzinājumā ar apgabaltiesām bija nedaudz

¹ Судебные уставы. СЗ. Т. 16. СПб, 1913; Лонская С. В. Очерки истории мировой юстиции Российской империи (1864–1917). Москва: Юрлитинформ, 2013, с. 7, 8, 11.

vienkāršāka.² Latvijas miertiesu prakse nav pētīta, nav veikta ne vēsturiska, ne juridiska miertiesu nolēmumu analīze.

Pētot Rīgas pilsētas 6. iecirkņa miertiesneša izskatīto lietu aprakstu un analizējot izskatīto lietu kategorijas, jākonstatē: ja līdz 1937. gadam dominēja prasības par neizmaksātu darba algu³, tad ar 1938. gadu iezīmējas arī otra skaitliski lielākā lietu kategorija – prasības par alimentiem jeb uzturlīdzekļiem bērniem.⁴

Latvijas miertiesu prakses pētniecību apgrūtina “laika zoba” korekcijas jeb padomju varas gados apzināti veiktā arhīva lietu iznīcināšana. Piemēram, ja sākotnēji Krustpils miertiesneša (1933–1940) fonda lietu jeb inventāra aprakstā bija ierakstītas 1732 glabāšanas vienības jeb lietas, tad jau 1964. gada 18. septembrī tajā bija palikušas tikai 694 glabāšanas vienības.⁵ Tā padomju laikā Krustpils iecirkņa miertiesneša fonds ticis pamatīgi izputināts.

Padomju varai svarīgi bija izzināt personas šķirisko izcelšanos, tāpēc apzināti atstātas tikai lietas jeb lūgumi atļaut reģistrēt personas dzimšanu, miršanu un laulības reģistrāciju. Kā izņēmums jāmin četras saglabātās miertiesā izskatītās lietas par neizmaksātu darba algu, kas pētniekiem varēja “palīdzēt” raksturot strādnieku grūto stāvokli Latvijas Republikā.⁶ Par laimi, ne visos fondos apzināti iznīcinātas konkrētu kategoriju lietas. Tomēr lielākā daļa miertiesnešu lietu ir iznīcinātas. Par to liecina, piemēram, arī Rīgas pilsētas 9. iecirkņa miertiesneša fonda apraksts⁷ vai Ventspils apriņķa 2. iecirkņa miertiesneša fonda apraksts⁸.

Miertiesā izskatītās civillietas bērnu interešu nodrošināšanā

Miertiesneši skatījuši vairāku kategoriju civillietas.⁹ Lai izpētītu, kā miertiesā nodrošinājusi bērnu labāko interešu aizsardzību, analizētas miertiesā slēgtās sēdēs izspriestās uzturlīdzekļu lietas.

Ārlaulības bērna interešu aizsardzībai 1937. gada CL 157. pants¹⁰ paredzēja: ārlaulības bērna apgādāšana līdz laikam, kamēr viņš pats var sevi apgādāt, katrā gadījumā līdz pilniem četrpadsmit gadiem, gulstas galvenokārt uz tēvu. Saskaņā

² Civilprocesa nolikuma 80. pants noteica: “*Gadījumus, kuros miertiesnesis sastop tiesāšanas kārtībā kādas grūtības, viņš izšķir, apsverot nosacījumus par tiesāšanās kārtību vispārējās tiesās.*” Skat.: Устав гражданского судопроизводства с объяснениями по решениям гражд. кас. деп. Прав. сената. Екатеринослав: [Б. и.], 1904; Civilprocesa nolikums. 1932. gada izd. Latvijas Senāta Civilā Kasācijas Departamenta paskaidrojumiem. Sast. F. Konradi un A. Walter. Rīga: Jurists, 1933.

³ Līdzīgi arī Ventspils apriņķa 2. iecirkņa miertiesneša fondā. Skat.: LNA LVVA 1594. f., 3. a.

⁴ LNA LVVA 1548. f., 3. a.

⁵ Krustpils iecirkņa miertiesnesis. LNA LVVA 1610. f., 2. a., 43. lpp.

⁶ LVVA 1610. f., 2. a., 35., 70., 80., 123. l.

⁷ 1979. gada 13. martā konstatēts, ka no Rīgas pilsētas 9. iecirkņa miertiesneša fondā ieregistrētajām 2500 lietām saglabātas tikai 565 lietas. Skat.: LNA LVVA 1551. f., 4. a., 105., 106. lpp.

⁸ No arhīvā nodotajām Ventspils apriņķa 2. iecirkņa miertiesneša 1921. gadā izskatītajām 44 civillietām saglabātas deviņas lietas, no 1922. gadā izskatītajām 100 civillietām – septiņas, no 1923. gadā izskatītajām 194 lietām saglabātas tikai 13 lietas. 1953. gadā tika konstatēts, ka no 2367 glabāšanas vienībām glabāšanā atstātas 254 lietas. Laika periodā no 1928. līdz 1930. gadam izskatītas 1594 lietas. Skat.: LNA LVVA 1594. f., 1. a., 1., 2., 3., 43., 44., 45. lp.

⁹ Miertiesā skatīja dažādu kategoriju civillietas: parādu prasības lietas, īres parādu prasības, ubagošanā vai klaidonībā apvainoto lietas, lietas par aizgādņa iecelšanu, alimentu prasības, vecāku prasības pret bērniem par uzturu, lietas par bērna savlaicīgu neregistrēšanu dzimtsarakstu nodaļā, lietas par satikšanos ar bērnu.

¹⁰ Līdzīgi kā iepriekš BVLK III daļas 168. pants. Skat.: Civillikumi (Vietējo likumu kopojuma III daļa). Sast. A. Būmanis, H. Ēlerss, J. Lauva. Rīga: Valtera un Rapas akc. sab. izd., 1935.

ar minēto pantu Helēna Dongo 1938. gada augustā iesniedza prasības lūgumu miertiesnesim, kurā lūdza pieprasīt no bērna tēva 20 Ls mēnesī ārļaulības dēla Jāņa uzturam, skaitot no viņa dzimšanas dienas.¹¹ Prasītāja skaidroja, ka 1936. gadā iestājusies dienestā pie saimnieka Valdmaņa Salaspils pagasta Pilsilos, kur strādājis arī atbildētājs Jāzeps Lakša. Abi sadraudzējušies, bijuši arī “miesīgi sakari, jo atbildētājs solījis precēt”.¹²

1938. gada 20. septembra tiesas sēdes protokols liecina, ka atbildētājs, kareivis Lakša, prasītājas prasību neatzina, norādot, ka nav bērna tēvs.¹³ Paternitāti nevarēja pierādīt arī ar nozvērināto liecinieku¹⁴ liecībām. Liecinieki skaidroja, ka abi dzīvojuši katrs savā istabā. Ēšana notikusi puīša istabā, citi vakaros gāja projām, bet prasītāja palikusi puīša istabā, traukus mazgājot vai zeķes adot. No rīta katrs bija savā gultā.¹⁵ Neraugoties uz savu slikto finansiālo stāvokli, prasītāja lūdza izdarīt asinsanalīzi, apņemoties par to samaksāt 30 Ls.¹⁶

Tiesmedicīnas asins izmeklēšanā tika konstatēts, ka mātes un bērna asins grupas ir vienādas, bet iespējamā tēva asins grupa – atšķirīga. Tāpēc ekspertīzes slēdzienā norādīts: “Lakša Jāzeps var būt un var arī nebūt Dongo Jāņa tēvs.”¹⁷

Sēdē 1938. gada 29. oktobrī miertiesnesis konstatēja, “ka prasība atraidāma, jo lietā nav nekādu pierādījumu par to, ka atbildētājam ar prasītāju būtu bijuši kādi miesīgi sakari”, un nosprieda “prasību atraidīt”.¹⁸ Ar miertiesas sprieduma palīdzību ārļaulības bērna intereses labāk varēja aizsargāt, tēvs bērnu nebija noliedzis vai pat bija vēlējis ņemt pie sevis.

Izpētot miertiesās izskatīto uzturlīdzekļu prasības, var secināt, ka sievietes pārsvarā griezušās pēc juristu palīdzības, vismaz lai sastādītu prasības sūdzību, bet tiesas sēdē iztika bez pārstāvja palīdzības. Tomēr nereti pilnvaroja arī zvērinātu advokātu. Piemēram, Emiliju Alksnis uzturlīdzekļu prasības lietā 1938. gadā pārstāvēja zvērināta advokāte Lidija Opss (1901–1988).¹⁹ Prasības sūdzībā norādīts, ka atbildētāju nav izdevies sameklēt, tāpēc viņš uzaicināms ar sludinājumu “Valdības Vēstnesi”.²⁰

Lai arī pats atbildētājs miertiesas sēdē neieradās, jo atradās apcietinājumā Rīgas Centrālcietumā,²¹ lietas izskatīšanas laikā ar liecinieku liecībām tika pierādīts, ka viņš ir bērna tēvs. Tāpēc miertiesnesis taisīja aizmugurisku spriedumu. Tika nospriests piedzīt no atbildētāja dēla uzturam 400 Ls (par laiku no bērna dzimšanas 1931. gadā līdz 1938. gada martam), bet uz priekšu pa 20 Ls mēnesī.²²

Bērnu pamatinteresu aizsardzību paredzēja CL 178. pants, nosakot, ka vecāku pienākums ir sagādāt bērniem uzturu, t. i., dot ēdienu, mitekli, apģērbu. Tomēr ne ārļaulības bērnu, bet savu interešu aizsardzībai 1939. gada 1. novembrī Eižens

¹¹ LNA LVVA 1548. f., 3. a., 426. l., 2.–3. lp.

¹² Turpat, 2. lp.

¹³ Turpat, 14. lp.

¹⁴ Liecinieki pēc atgādināšanas, kāds sods draud par nepatiesu liecību tiesai, tika nozvērināti.

¹⁵ LNA LVVA 1548. f., 3. a., 426. l., 14., 15. lp.

¹⁶ Turpat, 15., 16. lp.

¹⁷ Turpat, 21. lp.

¹⁸ Turpat, 30. lp.

¹⁹ Opss Lidija. Grām.: Latvijas advokatūra. Zvērināti advokāti un zvērinātu advokātu palīgi biogrāfijās. 1919–1945. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2007, 374.–375. lpp.

²⁰ LNA LVVA 1548. f., 3. a., 424. l., 1. lp. Skat. arī: Rīgas pils. 6. iecirkņa miertiesnesis paziņo. *Valdības Vēstnesis*, 1938. 26. marts, Nr. 70, 6. lpp.

²¹ LNA LVVA 1548. f., 3. a., 424. l., 18., 29., 32., 36. lp.

²² Turpat, 23. lp.

Miloševskis iesniedza miertiesnesim prasības lūgumu par uzturlīdzekļu samazināšanu.²³ Miloševskis norādīja, ka 1938. gadā miertiesnesis abu bērnu uzturam kopā piesprieda 20 Ls mēnesī līdz laikam, kad bērni varēs paši sevi apgādāt (vismaz līdz pilniem 14 gadiem). Rīgas Apgabaltiesas II Civildodaļa ar 1938. gada 22. septembra spriedumu miertiesneša spriedumu grozīja, paaugstinot uzturu līdz 20 Ls mēnesī katram bērnam.

Prasības lūgumā Miloševskis skaidroja, ka materiālie apstākļi pasliktinājušies. Viņš turpina studijas universitātē, nestrādā, nekādus pabalstus nesaņem. Uzturu un līdzekļus studijām viņam sagādā sieva.²⁴ Tāpēc viņš lūdza lietā piešķirt mazturības tiesības.²⁵ Prasītājs pamatojās uz CL 179. pantu, norādot, ka arī atbildētājam kā mātei ir bērnu alimentācijas pienākums. Viņš abu bērnu labā var maksāt 5 Ls mēnesī.²⁶

Miertiesnesis atzina, ka "prasība nav pamatota", jo prasītāja pienākums bija vispirms rūpēties par savu bērnu uzturēšanu un tikai tad domāt tālāko izglītošanos.²⁷

Miertiesneša lēmums prasību noraidīt vērtējams kā bērna labākajām interesēm atbilstošs, jo bērnu intereses liktas augstāk par tēva tiesībām uz izglītošanos.

Ir vecāki, kas nevēlas uzturēt arī laulībā dzimušos bērnus. 1929. gadā Anna Ziediņa iesniedza Jelgavas pilsētas iecirkņa miertiesnesim sūdzību, kurā rakstīja, ka laulībā dzimuši trīs bērni. Katram viņa prasīja uzturu 15 Ls mēnesī, jo Kristaps Ziediņš ģimeni pametis, par uzturēšanu neliekas ne zinis.²⁸

Lietā miertiesnesis pieņēmis lēmumu bērnu interesēs – piešķirt nabadzības tiesības, tā palielinot bērnu iespējas iegūt tiesības uz uzturu no tēva tiesas ceļā.²⁹ Piespriežot piedzīt no Ziediņa bērniem tikai 10 Ls mēnesī katram,³⁰ miertiesnesis sabalansējis bērnu un tēva intereses (maksātpēju). Tas secināms no lietas, jo miertiesnešu spriedumiem nav raksturīga izvērsta argumentācija, kas tāpat kā ātra lietu izskatīšana bija viens no miertiesu darbības pamatprincipiem. Tas atspoguļojās arī lietās, kurās lemts par bērna interešu aizsardzību.³¹

Miertiesu nolēmumi krimināllietās bērna tiesību aizsardzībā

Lai nodrošinātu bērnu intereses, vecāki un sabiedrība vērsās tiesību aizsardzības iestādēs. Policija veica izziņu, materiālus nosūtīja izskatīšanai miertiesnesim.³²

Krimināllietā par mazgadīgā bērna atņemšanu Vilhelmīnei Morics³³ ir lieta par bērna nolaupīšanu, ko izdarījis bērna tēvs. Vilhelmīne Morics deviņus gadus dzīvojusi neregistrētās attiecībās ar Igaunijas pilsoni Leopoldu Kibersepu. Piedzima meitiņa Hilda Brigita. 1938. gada augustā kopdzīve pārtraukta. Tad Kiberseps

²³ LNA LVVA 1548. f., 3. a., 505. l., 1. lp.

²⁴ Rīgas prefektūras 1. iecirkņa apliecība apliecināja viņa dzīvesvietu, ģimenes sastāvu un ienākumus. Skat.: LNA LVVA 1548. f., 3. a., 505. l., 4. lp.

²⁵ Miertiesnesis rezolūcijas veidā uzrakstījis: "Nolēmu piešķirt prasītājam mazturības tiesības šajā lietā." CP N 303. pants: "Mazturīgi prāvnīki atsvabināmi no nodevu samaksas, ja miertiesnesis atzinis, ka viņi nespēj tās samaksāt." Skat.: LNA LVVA 1548. f., 3. a., 505. l., 1. lp.

²⁶ LNA LVVA 1548. f., 3. a., 505. l., 1, 2. lp.

²⁷ Turpat, 30., 31., 32. lp.

²⁸ LNA LVVA 1581. f., 3. a., 260. l., 3. lp.

²⁹ Turpat, 2. lp.

³⁰ Turpat, 16. lp.

³¹ Divās, trīs nedēļās, mēneša, divu, trīs mēnešu laikā.

³² Tiesāšanās kārtību miertiesās regulēja KP L 38.–174. pants. Skat.: Kriminālprocesa likumi. Rīga: Saeimas kodifikācijas nodaļa, 1926.

³³ LNA LVVA 1548. f., 3. a., 1271. l., vāks.

lūdzis uz divām nedēļām paņemt meitu. Vēlāk māte prasījusi bērnu atdot, bet tēvs liedzies paskaidrot, kur bērns atrodas. Tāpēc Morica lūdza policiju noskaidrot, kur atrodas bērns, lai celtu prasību par meitas atdošanu.³⁴

Tēvs paskaidroja, ka ieradies, lai paņemtu meitu savā apgādībā. Morica bērnu atdevusi bez ierunām. Tēvs norādīja, ka bērna māte meitiņu pienācīgi audzināt nespēj. Viņa ir ē gultas vietu virtuvē, lieto alkoholu, smēķē, atstāj bērnu nepieskatītu. Viņš bērna uzturam mēnesī maksājis 15 Ls, bet māte naudu tērējusi savām vajadzībām. Tuvākajās dienās viņš iesniegšot adoptācijas lūgumu apgabaltiesā.³⁵

1938. gada 2. decembrī miertiesnesis, secinot, ka lietā nav Sodu likumā paredzēto noziedzīgā nodarījuma pazīmju,³⁶ pieņēma lēmumu lietu izbeigt.

Šķiet, lietā vairāk sargātas ārļaulības bērna tēva, nevis mātes vai bērna intereses. Iespējams, ievērojot mātes raksturojumu, miertiesnesis tēva rīcībā nav saskatījis noziedzīga nodarījuma pazīmes vai arī uzskatījis to par sadzīvīsku strīdu, kas nav risināms tiesas ceļā.

Izplatītas ir krimināllietas par bērna izlikšanu, ko izdarījusi nezināma persona. Tā 1931. gada 14. oktobrī Rīgas prefektūras 6. iecirkņa dežurējošais uzraugs sastādīja protokolu, kurā minēts, ka iecirknī ieradies jaunākais kārtībnieks Kalniņš. Viņa ziņoja, ka sētā uz sagrabtām lapām atradusi netīrās drēbītēs ietītu apmēram mēnesi vecu puīsi, kurš acimredzot izlikts. Policija atradeni nogādāja uz Valsts zīdaiņu patversmi un turpināja meklēt bērna māti. 15. decembrī miertiesnesis nolēma lietu par izlikto bērnu izbeigt līdz vainīgā atrašanai.³⁷

1938. gada 3. septembrī Rīgas 6. iecirkņa miertiesnesis saņēma policijas protokolu. Tajā bija rakstīts, ka iecirknī ieradies jaunākais kārtībnieks Kalniņš, līdz nesot skalu grozu, kurā atradās dažas nedēļas vecs puisēns. Bērnā uz krūtīm bija zīmīte, ka bērns nav krustīts. Māte spiesta viņu pamest dzīves apstākļu dēļ. Miertiesnesim nosūtītie materiāli liecināja, ka nav iespējams savākt ziņas par bērna piederību.³⁸

Nolikums par sodiem, ko uzliek miertiesneši, 144. pantā paredzēja, ka par bērna izlikšanu vai pamešanu tādā vietā, kur nav paredzams, ka to atradīs citi, vainīgie vecāki vai personas, kuru pienākums ir gādāt par bērnu, tiek sodīti ar arestu ne ilgāku par trim mēnešiem.³⁹ Šajās lietās vainīgais parasti netika atrasts, miertiesnesis pieņēma lēmumu par lietas izbeigšanu "līdz vainīgā atrašanai" vai "vainīgā neatklāšanas dēļ".⁴⁰ Turklāt Sodu likuma 469. pants noteica naudas sodu par neziņošanu izlikta bērna gadījumā.

³⁴ LNA LVVA 1548. f., 3. a., 1271. l., 2. lp.

³⁵ Turpat, 3. lp.

³⁶ 486. pantā bija paredzēta kriminālbildība cietumsoda veidā gadījumos, ja tēvs, māte, aizbildnis, aizgādnieks vai nepilngadīgā uzraudzītājs cietsirdīgi apgājies ar nepilngadīgo. Turklāt tiesa varēja vainīgajam atņemt varu pār nepilngadīgo. Skat.: Sodu likums (1936. g. izd.) ar komentāriem – izvilcumiem no Senāta Krimināllietu kasācijas departamenta spriedumiem ar alfabētisko un salīdzināmiem rādītājiem. Sast. P. Mincs un J. Lauva. Rīga: Valsts tipogrāfijas izdevums, 1936; LNA LVVA 1548. f., 3. a., 1271. l., 4., 6. lp.

³⁷ LNA LVVA 1548. f., 3. a., 645. l., 1., 4. lp.

³⁸ LNA LVVA 1548. f., 3. a., 1270. l., 2., 3. lp.

³⁹ Уставъ о наказанияхъ налагаемыхъ мировыми судьями. Изд. 1885 г. съ дополн. по продолж. 1908 г. С. Петербургъ: Дела в С. Петербурге [Б. г.]

⁴⁰ LNA LVVA 1548. f., 3. a., 1270. l., 1. lp.; 645. l., 4. lp.

Vistiešākā veidā bērna labākās intereses sargājusi Jaunjelgavas apriņķa mīertiesa, 1925. gadā izspriežot krimināllietu, kurā Anna Viksna tika apsūdzēta saskaņā ar Sodu likuma 503. pantu jeb tīšu audžumeitas neatdošanu mātei.⁴¹

Sūdzību pret Viksnu iesniegusi Emilija Skiderska, norādot, ka pie Viksnas atstājusi audzināšanā meitiņu Liliju Emiliju, ko ziemā paņēma pie sevis. Viksna bērnu patvarīgi aizvedusi, tāpēc māte grib bērnu atpakaļ.⁴²

Lieta izskatīta divās atklātās tiesas sēdēs 1925. gada 13. un 29. janvārī, kurās tika uzklautā prasītāja (māte), apsūdzētā (audžumāte) un liecinieki.⁴³ Noskaidrojās, ka Skiderska ar trīs maziem bērniem pie Viksnām atnākusi dzīvot, kad meitenei bija daži mēneši, bet vīrs – aizbēdzis. Skiderska, norādot, ka nespēj uzturēt bērnus, lūgusies, lai Viksna kādu bērnu ņem sev, pretējā gadījumā desmit mēnešus vecā meitiņa būs jānoslicina. Audžuvecāki⁴⁴ meiteni, kurai nu būs 14 gadi, audzinājuši kārtīgi, sūtījuši skolā. Māte par meiteni nav interesējusies, bet Ziemassvētkos izzagusi no skolas. Meitene no viņas aizbēgusi, lūgusies audžutēvam, lai glābjot, nedodot atpakaļ. Tāpēc Viksnas bērnu atkal pieņēmuši.⁴⁵

Meitene skaidroja, ka māti nepazīst, tā viņu nekad nav apmeklējusi. Viksnas viņu uztur kā savu bērnu, tāpēc viņa grib pie Viksnām palikt. Skolā pēc Ziemassvētkiem ieradās Skiderska un pavēlēja, lai nākot līdzī. Māte meiteni sita, nedeva ēst, nodeva darbā, piespieda gulēt ar kādu Ūdri. Tikai trešajā reizē viņai izdevās aizbēgt.⁴⁶ Liecinieki apstiprināja meitenes teikto.⁴⁷

Kāda lieciniece stāstīja, ka bijusi pie Skiderskas dienā, kad tur ciemojās vairāki vīrieši. Meitenīte bija apgūlusies. Viņai blakus nogūlās Jānis Ūdris. Bērns gribēja aizmukt, bet Ūdris nelaida. Māte aplāja meiteni un Ūdri ar kažoku un uzsauca, lai meitene guļ mierā. Ūdris meiteni bučoja. Gulēja viņi apmēram stundu. Kad meitene piecēlās, viņai bija saplēsti svārciņi. Kad meitene gribēja iet uz mājām, ienāca Skiderska, norāva meitenei mētelīti un, pagriežusies pret Ūdri, teica, lai ar miesu darot, ko gribot, bet tikai lai drēbes neplēšot. Meitene sēdēja, raudāja.⁴⁸

Par laikmeta tiesisko apziņu liecina tas, ka lietas izskatīšanas noslēgumā policijas pārstāvis Gerķis apsūdzību uzturēja (atbalstīja mātes prasību, ka meitene atdodama atpakaļ).⁴⁹ Turpretī miertiesnesis nāca pie slēdziena, ka audžumātes rīcībā nav sodāma nodarījuma iezīmju un viņa ir attaisnojama. Viksnai aiz līdzcietības pret bērnu bija iemesls to neatdot mātei. Turpretī Skiderska pret savu meitu nav izturējusies tā, kā mātei vajadzētu izturēties. Līdz ar to Skiderskas prasība par meitenes atdošanu tika atstāta bez izskatīšanas. Turklāt tiesa Skiderskas rīcībā

⁴¹ LNA LVVA 1587. f., 1. a., 536. l.; 1903. g. SL 503. pants: “Kas tīši nav atdevis patvaļīgi aizvesto vai aizrūto bērnu, kurš nav sasniedzis četrpadsmit gadu vecumu, neraugoties uz bērna tēva vai mātes vai vecāku atvietošanas likumīgu prasījumu, ja vien tāda neatdošana vai aizrūšana nav notikusi aiz līdzcietības pret bērnu, sodāms ar arestu.”

⁴² LNA LVVA 1587. f., 1. a., 536. l., 1. lp.

⁴³ Turpat, 27., 28. lp.

⁴⁴ Vēsturiski audžuģimenes institūtu regulēja paražu tiesību normas un BVLK III d. 193.–196. pants.

⁴⁵ LNA LVVA 1587. f., 1. a., 536. l., 7. 8. lp.

⁴⁶ Turpat, 6., 28. lp.

⁴⁷ Turpat, 39. lp.

⁴⁸ Turpat, 40. lp.

⁴⁹ Turpat, 39., 41. lp.

konstatēja Sodu likuma 420. pantā⁵⁰ un 524. pantā⁵¹ paredzēto nodarījumu iezīmes un nolēma materiālus iesniegt Jelgavas Apgabaltiesas prokuroram.

Skiderskas spriedumu pārsūdzēja. Jelgavas Apgabaltiesa lietu izskatīja 1925. gada 26. martā. Miertiesneša spriedums tika apstiprināts, norādot, ka audzumaite bērnu patvaļīgi nav ņēmusi, bet to aizturējusi aiz neliekuļotas līdzcietības. Īstā māte bērnam atņem skolu, kārtīgu audzināšanu un ēšanu, tāpēc bērnam vienīgais glābiņš ir pie audzumaites.⁵² Apgabaltiesa ar savu argumentāciju apstiprināja bērna labākajās interesēs taisīto miertiesas spriedumu, veidojot attiecīgā panta piemērošanas praksi.⁵³

Kopsavilkums

1. Miertiesu prakses materiāli saglabājušies nepilnīgi, tāpēc bērnu interešu aizsardzības vēsturiskai izziņāšanai nozīmīga ir katra miertiesneša lieta, kurā izspiesti ar bērnu tiesībām saistīti jautājumi.
2. Zinātnes attīstības līmenis neļāva likumdevējam nodrošināt labāku ārlaulības bērna interešu aizsardzību, tāpēc miertiesnesis ne vienmēr spēja spriest atbilstoši bērna interesēm saņemt uzturlīdzekļus. Sievietēm bija jāreķinās, ka bērnu var nākties audzināt, paļaujoties tikai uz saviem līdzekļiem.
3. Lietās par bērna izlikšanu miertiesnešu nolēmumi vērtējami kā tādi, kas bērna labāko interešu aizsardzības nolūkā ietekmēja sabiedrību arī ar Sodu likuma izglītojošo un preventīvo funkciju.
4. No procesuālo tiesību viedokļa lietas izskatīšana slēgtā sēdē (piemēram, uzturlīdzekļu piedziņas lietās ārlaulības bērniem) sargāja bērna labākās intereses, savukārt atklātā lietas izskatīšanā (piemēram, lietā, kur atklājās seksuāla vardarbība pret bērnu) bērna intereses netika ievērotas.
5. Apgabaltiesa, apstiprinot bērna labākajās interesēs taisītu miertiesas spriedumu, veidoja konkrētu panta piemērošanas praksi, kas miertiesām palīdzēja citus līdzīgus gadījumus izspriest pareizi, ievērojot bērnu labākās intereses.

⁵⁰ 1903. g. SL 420. pants: "Kas pamudinājis par astoņpadsmit gadiem jaunāku personu ubagot vai nodarboties ar citu kādu netikumīgu darbību: sodāms ar cietumu."

⁵¹ 524. pants: "Kas savedis netiklībai personu, kas nav sasniegusi divdesmit viena gada vecumu, sodāms: ar cietumu. Ja vainīgais nodarbojies ar savas sievas, sava bērna vai tādas personas savešanu, kura atrodas viņa varā [...] sodāms ar pārmācības namu."

⁵² LNA LVVA 1587. f., 1. a., 536. l., 48. lp.; 503. pants: "Kas tīši nav atdevis patvaļīgi aizvesto vai aizturēto bērnu, kurš nav sasniedzis četrpadsmit gadu vecumu, neraugoties uz bērna tēva vai mātes vai vecāku atvietotāja likumīgu prasījumu, ja vien tāda neatdošana vai aizturēšana nav notikusi aiz līdzcietības pret bērnu, sodāms ar arestu."

⁵³ Senāta Kriminālās kasācijas departamenta 1928. gada 30. aprīļa spriedumā Miemes lietā uzsvērts, ka šajā pantā paredzētā noziedzīgā nodarījuma nepieciešama sastāvdaļa ir vainīgā patvaļīga rīcība, paņemot vai aizturot bērnu. Tādēļ šis pants nav piemērojams, kad bērna vecāki paši to labprātīgi nodevuši tiesājamai audzināt. Skat.: Sodu likums (1936. g. izd.), 220. lpp.

BĒRNA VISLABĀKO INTEREŠU VĒRTĒŠANAS KRITĒRIJI UN METODOLOĢIJA

CHILD'S BEST INTERESTS: EVALUATION CRITERIA AND METHODOLOGY

Anastasija Jumakova, Mg. iur.

LU Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

The objective of the article is to provide a concise insight into a judicial assessment of the child's best interests, clarifying the content of this concept. It has been established that the best interests of the child as an abstract legal provision is the core element of children's rights' interpretation.

Furthermore, the article argues whether the interests of the child shall indeed always have an absolute superiority in comparison to the interests of other persons. The study therefore offers different solutions for balancing the conflicting interests. The relevant solutions include different opinions of legal scientists, and a notion of case law of the European Court of Human Rights.

The following research methods have been used in the study: descriptive, comparative and analysis method. The article ends with the conclusions having a direct bearing on the matter.

Atslēgvārdi: bērna intereses; bērna interešu prioritāte; bērnu tiesības.

Keywords: interests of the child, priority of child's interests, children's rights.

Ievads

Jēdziens "bērna intereses" ir bērnu tiesību stūrakmens, būtībā tas ir noteicošais apstākļis vai kritērijs, izskatot jebkuru ar bērnu tiesību aizsardzību saistīto jautājumu. Līdz ar to jebkura bērna tiesību izvērtēšana un piemērošana jāveic sistēmiski, apsverot bērna labāko interešu nodrošināšanu.

Bērna intereses ir relatīvi jauns bērnu tiesību vērtēšanas kritērijs, taču tas ātri vien ieguva starptautisku atpazīstamību un ir sastopams virknē starptautisko dokumentu,¹ Eiropas Savienības² un Latvijas tiesību aktos,³ kā arī tiesu praksē.⁴

¹ Piemēram, skat.: 1989. gada 20. novembra Konvencija par bērna tiesībām. Starptautisks līgums. *Ziņotājs*, 1991. 26. septembris, Nr. 37; Konvencija par starptautiskās bērnu nolaupīšanas civiltiesiskajiem aspektiem. Starptautisks līgums. *Latvijas Vēstnesis*, 2001. 23. oktobris, Nr. 151, kā arī: Apvienoto Nāciju Organizācijas Ģenerālās Asamblejas 1959. gada 20. novembra Bērnu tiesību deklarācija. Pieejams: <http://www.human-rights.lv/doc/vispaar/berndekl.htm> [aplūkots 2013. gada 19. februārī].

² Piemēram, skat.: Padomes 2003. gada 27. novembra Regula (EK) Nr. 2201/2003 par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi laulības lietās un lietās par vecāku atbildību un par Regulas (EK) Nr. 1347/2000 atcelšanu. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, L 338, 1. lpp., kā arī: *The Charter of Fundamental Rights of the European Union. Official Journal of the European Union*, C 83/289, 30.03.2010., p. 8.

³ Piemēram, skat.: Bērnu tiesību aizsardzības likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 19. jūlijs, Nr. 199/200; kā arī Bāriņtiesu likums Latvijas Republikas likums. *Ziņotājs*, 2006. 10. augusts, Nr. 15.

⁴ Piemēram, skat.: Par Civillikuma 155. panta sestās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 110. panta pirmajam teikumam un Eiropas Konvencijas par to bērnu tiesisko statusu, kuri nav dzimuši

Turklāt bērna intereses ir iekļautas tādos jēdzienos kā “*vislabākās bērna intereses*”, “*vislabāko bērna interešu apsvērums*”, “*prioritāras bērna intereses*” un arī “*dominējošās bērna intereses*”. Minētie jēdzieni ir sinonīmi un norāda uz bērna interešu pārākumu pār citu personu interesēm gandrīz visās situācijās, kas skar bērnu. Taču vienlaikus rodas loģisks jautājums, kāpēc tām ir piešķirts pārākums salīdzinājumā ar citu personu interesēm. Ņemot vērā minēto, šī referāta mērķis, pirmkārt, ir noskaidrot, kāds ir bērna interešu saturs, un, otrkārt, kas ir bērna intereses – tiesību princips vai abstrakta tiesību norma. Vienlaikus referāta uzdevums ir sniegt ieskatu bērna un citu personu interešu konflikta risinājumā.

Bērna interešu juridiskā daba, to būtība un saturs

Vispirms jāatzīmē, ka angļu valodā pieejamā literatūrā minētais jēdziens galvenokārt tiek dēvēts par *bērna interešu principu*. Taču, autoresprāt, Latvijas kontekstā korektāk būtu lietot terminu *bērna interešu apsvērums* vai vienkārši *bērna intereses*, jo apzīmējums “bērna interešu princips” varētu maldīgi norādīt uz šī jēdziena saikni ar vispārējo tiesību principu klasisko izpratni.⁵

Bērna interešu nozīmīgums kolidē ar tā nenoteiktību. Tiek pausts viedoklis, ka bērna intereses ir risinājums, kas vienlaikus klusē par šī risinājuma būtību.⁶ Tomēr šī nenoteiktība ir apzināta, jo, tikai izmantojot vispārējos formulējumus un nenoteiktās formulas, ir iespējams izvairīties no pārprašanas vai interpretācijas konfliktiem.⁷

Turklāt, ņemot vērā Latvijas izcilāko tiesību zinātnieku sniegtās definīcijas,⁸ kā arī to, ka bērna interešu saturs ir vairāk atkarīgs nevis no juridiskās vadlīnijas, bet gan tieši no konkrētā gadījuma un no konkrētiem faktiskajiem apstākļiem, tai skaitā no bērna viedokļa, kā arī tiesību piemērotāja subjektīvā vērtējuma, secināms, ka bērna intereses nav uzskatāmas par ģenerālklausulu tās klasiskajā izpratnē, bet gan par atklātu vai nenoteiktu juridisku jēdzienu.

Attiecībā uz bērna interešu saturu varētu teikt, ka tas ir komplicēts jēdziens ar stingrām prasībām, kurā ir ietvertas divas nozīmes. Pirmo var attiecināt uz zināmas procedūras ievērošanu. Proti, visos gadījumos, kad tiek pieņemts lēmums, kas varētu skart bērnu, tiesību normas piemērotājam jāapsver iespējamās pozitīvas un negatīvas sekas, kā arī kāda varētu būt to ietekme uz bērnu. Savukārt otrā nozīme ir tāda, ka bērna interešu apsvērums ir pamats tā saucamajām *šķietamajām* prioritārajām tiesībām. Vārds “šķietams” tiek izcelts apzināti, jo realitātē *tiesības uz savu interešu prioritāru ievērošanu* nepastāv.⁹ Minētais varētu būt skaidrojams ar

laulībā, 4. pantam: Satversmes tiesas 2004. gada 11. oktobra spriedums lietā Nr. 2004-02-0106. *Latvijas Vēstnesis*, 2004. 12. oktobris, Nr. 161 (3109).

⁵ Iljanova D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: *Ratio iuris*, 2005, 117. lpp.

⁶ Cantwell N. The Best Interest of the Child. Conference on Separated Children in Europe. Copenhagen: Save the Children Denmark, 2002.

⁷ Burman E. Local, Global or Globalized? Child Development and International Child Rights Legislation. *Childhood: A Global Journal of Child Research* 3, 1996, p. 45.

⁸ Skat.: Meļķis E. Attīstības tendences dažos tiesību teorijas un prakses jautājumos. Rīga: Latvijas Universitāte, 2000, 30. lpp., kā arī: Levits E. Ģenerālklausulas un iestādes (tiesas) rīcības brīvība (I). *Likums un Tiesības*, 2003, 6. sēj., Nr. 46, 165., 205. lpp.

⁹ Zermatten J. The Best Interest of the Child: Literal Analysis, Function and Implementation. Institut International Des Droits des L'enfant: 2010. Pieejams: http://www.childsrighs.org/html/documents/wr/wr_best_interest_child09.pdf [aplūkots 2013. gada 24. februārī].

apstākli, ka neviens nekad nevarēs pilnībā zināt, kādas ir katra bērna labākas intereses un kā panākt vienotu izpratni par to, kuras tieši intereses ir labākas.¹⁰

Turklāt acīmredzami bērna intereses ietver tādus aspektus kā katra bērna viedokļa nozīme; īstermiņa un ilgtermiņa perspektīvas katra bērna dzīvē; likuma kopējais gars utt. Tāpēc bērna interešu interpretācija ietver pienākumu izvērtēt šādas pamata sastāvdaļas: diskriminācijas nepieļaušana, maksimāli labākais risinājums, attīstība, kā arī bērna līdzdalība.¹¹

Viens no apstākļiem, kam ir būtiska ietekme uz bērna labāko interešu vērtējumu, ir tas, ka bērna intereses vienmēr ir saistītas ar subjektīvo vērtējumu. Daži eksperti pat atzīst, ka *tiras* labākās intereses vairs nepastāv, jo tikai daži praktiķi vai teorētiķi ieņem neitrālu pozīciju tādēļ, ka atšķirīgi viedokļi ir pārāk komplicēti, lai tos apvienotu vienā kategorijā.¹²

Tas, ka katrai lietā iesaistītajai personai ir savs subjektīvs priekšstats par *patiesajām* bērna interesēm, nebūt nenozīmē, ka kādai no minētajām personām ir nepareizs viedoklis. Tieši otrādi, visām šīm personām ir pareizs *subjektīvs* vērtējums, jo šis vērtējums balstās uz viņu iekšējo pārliecību, pieredzi, izjūtām, izglītību un virkni citu aspektu.

Problēma atklājas tajā, ka arī tiesību piemērotājam, no vienas puses, jāapkopo un jāapsver visi argumenti kopsakarā, tomēr, no otras puses, tam ir arī savs subjektīvs priekšstats par to, kāds risinājums bērna interesēs būtu labākais. Proti, bērna interešu kā nenoteikta juridiska jēdziena konkretizācijas problēmas ir saistītas ar to, kā tiesību normas piemērotājam atrast pareizo līdzsvaru starp subjektīvo vērtējumu, *ratio legis*, situācijas īpatnējo raksturu un virkni citu aspektu kopumā.

Ievērojot apzinātās problēmas bērna interešu jēdziena piemērošanā, autore ir apkopojusi šādus papildjautājumus, kas varētu palīdzēt tiesību normas piemērotājam izvērtēt, vai bērna intereses ir pienācīgi izvērtētas:

- 1) kas un kā pieņem lēmumu attiecībā uz bērna labākajām interesēm un labklājību;
- 2) kādi ir attiecīgo lēmēju apsvērumi attiecībā uz bērna labākajām interesēm un labklājību, kā šie apsvērumi salīdzināti vai izvērtēti;
- 3) kādi varētu būt attiecīgā izvērtējuma pretargumenti, vai tie ir pamatoti;
- 4) kā tiek nodrošināts līdzsvars starp bērna interesēm un bērna viedokli, it īpaši, ja tie nesakrīt.¹³

Bērna un citu personu kolidējošo interešu taisnīga līdzsvarošana

Praksē, pašsaprotami, bērna intereses nekad nav vienīgās intereses, kas ir jāņem vērā; pārsvarā visos gadījumos tās kolidē ar citu personu interesēm. Tādējādi, apzinoties bērna interešu kā vērtēšanas kritēja nozīmību bērna tiesību vērtēšanā, ir ieskicējami šādi problēmjautājumi. Pirmkārt, vai bērna interesēm *patiesām* ir

¹⁰ Thomas N., O'Kane C. When Children's Wishes and feelings clash with their "best interests". *The International Journal of Children's Rights*, Vol. 6, 1998, p. 138.

¹¹ Snow R., Covell K. Adoption and the Best interests of the Child: the Dilemma of Cultural Interpretations. *The International Journal of Children's Rights*, Vol. 14, 2006, p. 115.

¹² Mabry R. C. *Guardians ad Litem*: Should the Child's Best Interests Advocate Give More Credence to the Child's Best Wishes in Custody Cases. *American Journal of Family Law*, Vol. 27, 2013, p. 181.

¹³ Archard D., Skivenes M. Balancing a Child's Best interests and a Child's Views. *The International Journal of Children's Rights*, Vol. 17, 2009, p. 20.

piešķirama *automātiska* prioritāte salīdzinājumā ar citu personu interesēm. Otrkārt, kā būtu risināms bērna un citu personu kolidējošo interešu konflikts.

Autore aizstāv viedokli, ka bērna labākās intereses nav obligāti saistītas ar pārākumu. Būtiskākais ir vispār veikt bērna interešu izvērtējumu kā tādu, interpretējot tās atbilstoši katrai individuālajai situācijai, un neskatīt tās izolēti, bet gan dažādos kontekstos atbilstoši gan pašreizējai, gan arī nākotnes situācijai.¹⁴

Juridiskajā literatūrā pausts viedoklis, ka bērna interesēm nevajadzētu vienmēr būt pārākām interesēm, jo tas varētu radīt situāciju, ka bērns tiek uzcelts uz *simboliska pjedestāla*, kas savukārt ne vienmēr varētu būt objektīvi pamatots, kā arī varētu gan apdraudēt eksistējošos bērna tiesību aizsardzības līdzekļus, gan arī neatgriezeniski sagrozīt bērna tiesību aizsardzības sistēmu.¹⁵ Būtībā bērna interešu automātisks pārākums nozīmē bērna interešu apmierināšanu uz citu personu interešu rēķina,¹⁶ proti, upurējot citu personu ne mazāk nozīmīgas intereses.

Apkopojot minēto, secināms, ka bērna vislabāko interešu apsvērums nerada autonomas tiesības – tiesības uz savu interešu prioritāru nodrošināšanu. Patiesībā, ne bērna intereses, ne citu personu intereses nav absolūtas, un līdz ar to nav pārāku interešu. Tāpēc, autores ieskatā, diskusijā par bērna interesēm un citām kolidējošām interesēm patiesībā jāatbild uz jautājumu, kā panākt harmonisku kompromisu starp kolidējošām interesēm, radot pēc iespējas mazāku ierobežojumu vai neierobežot vispār citu personu tiesības.

Vispirms, jāatzīmē, ka sniegt precīzu atbildi uz šo jautājumu doktrinālā līmenī ir sarežģīti, jo atkarībā no individuālās situācijas kolidējošās intereses varētu būt dažādas. Turklāt šķietami vienādos faktiskos apstākļos var pastāvēt atšķirīgi risinājumi, jo atsevišķas nianšes var būtiski ietekmēt harmonisku kompromisu. Līdzīgi, pat identiskās situācijās var būt atšķirīgi risinājumi dažādās valstīs, jo katrai valstij ir sava unikāla izpratne par bērnu interesēm, bērnu tiesībām, interešu konfliktu risināšanas metodēm utt. Papildus jānorāda, ka abstraktas vadlīnijas nav īpaši noderīgas šo tiesību konflikta risināšanā.

Tātad, atbildot uz jautājumu, kā līdzsvarot kolidējošās intereses, pēc analogijas zināmā mērā var izmantot tiesību doktrīnā atzītās metodes savstarpējo kolīziju atrisināšanā, un konkrēti tiesību principu sadursmes gadījumā – svēršanu un salīdzināšanu jeb vērtēšanu, kas nav atrisināma abstrakti vai izolēti no lietas faktiskajiem apstākļiem.¹⁷ Proti, lai saskaņotu atšķirīgos principus, tie ir interpretējami no jauna vai attiecīgas prioritātes starp tiem ir nosakāmas, veicot visu iespējamo apsvērumu svēršanu un salīdzināšanu.¹⁸

Vienlaikus vērā ņemama ir sociālo interešu sadursmes atrisināšanas metode, kas tiek izmantota arī Eiropas Cilvēktiesību tiesas (turpmāk – ECT) tiesu praksē, proti, konstatējot konkurējošas tiesības vai intereses, ECT mēģina panākt vai izvērtēt tā saucamo taisnīgo līdzsvaru (*to strike a fair balance*). Tiesa gan ECT savā praksē jau saskārās ar situāciju, kad vienām interesēm tika piešķirta automātiska

¹⁴ Rokasgrāmata "Konvencijas par bērna tiesībām ieviešana praksē". UNICEF, Bērnu un ģimenes lietu ministrijas oficiālais tulkojums. [B. v.]: Apvienoto Nāciju Bērnu fonds, 2002, 43. lpp.

¹⁵ Turpat.

¹⁶ Besson S. Enforcing the Child's Right to Know her Origins: Contrasting Approaches under the Convention on the Rights of the Child and the European Convention on Human Rights. *International Journal of Law, Policy and the Family*, No. 21, 2007, p. 139.

¹⁷ Iljanova D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: Ratio iuris, 2005, 92., 94. lpp.

¹⁸ Iljanova D. Tiesību normu un principu kolīzija. *Likums un Tiesības*, 2002, 2. sēj., Nr. 8 (12), 251. lpp.

prioritāte¹⁹ un, saņemot asu un argumentētu kritiku, ECT mainīja savu pieeju,²⁰ turpmāk veicot izvērstu salīdzinājumu un līdzsvarojot kolidējošās intereses, ievērojot arī dalībvalstīm noteikto rīcības brīvību.

Tomēr polemikas labad jānorāda, ka ECT izstrādāto modeli taisnīgā līdzsvara noteikšanā asi kritizē gan tiesību teorētiķi, gan tiesību zinātnieki, kas specializējas pamattiesībās. Līdz ar to, salīdzinot kolidējošās intereses, būtu jāņem vērā arī *līdzsvarošanas* pretargumenti.

ECT tā saucamā *līdzsvarošanas prakse* izraisījusi vairāku tiesībzinātnieku debates, un īpaši būtu ņemamas vērā Jirgena Hābermāsa (*Jürgen Habermas*) un Roberta Aleksī (*Robert Alexy*) domstarpības. J. Hābermāss kritizē ECT praksi, norādot, ka mēģinājumā panākt taisnīgu līdzsvaru ECT sašaurina diskusiju par konkurējošām interesēm līdz politiskiem apsvērumiem.²¹ Otrkārt, ņemot vērā to, ka nepastāv nekāda racionāla norma, atbilstoši kurai tiesneši varētu saskaņot kolidējošos mērķus, tiesu nolēmumi, kas pamatojas uz līdzsvarošanu, nav racionāli.²² Tas savukārt nozīmē, ka līdz ar līdzsvarošanu tiesu nolēmumi no tiesiski regulētas telpas nonāk neregulējamā vidē. Turklāt juridiskie strīdi, kas atrisināti ar līdzsvarošanu, nevar tikt uzskatīti par pareiziem vai nepareiziem, bet tikai par adekvātiem vai piemērotiem.²³

Turpretī R. Aleksī uzskata, ka, izspriežot lietu, konflikts starp interesēm nav izbēgams un līdzsvarošana, pareizi to izprotot un piemērojot, ir gan racionāla, gan leģitīma un nenoved obligāti pie sekām, par kurām bažījās J. Hābermāss.²⁴

Attīstot šo diskusiju, cits tiesību zinātnieks Stīvens Grīrs (*Steven Greer*) pauž viedokli, ka ECT pašreizējais interpretācijas līmenis nav pietiekams, un uzskata, ka kolidējošo tiesību un interešu ECT judikatūra nav pastāvīga un bieži var tikt pārprasta, jo Strasbūras institūcijas nav pilnībā novērtējušas nepieciešamību piešķirt prioritāti tiesībām un pārāk bieži aizbildinās ar dalībvalstu rīcības brīvību un līdzsvarošanu kā tās substitūtu.²⁵ Tāpēc problēma ar *līdzsvarošanas* metaforu ir nevis tajā, ka tiesības un kolidējošās sociālās intereses būtu *jānosver*, bet tajā, ka katrai ir vienāds *svars*,²⁶ citiem vārdiem sakot, problēma slēpjas nevis tiesību un interešu salīdzināšanā, bet gan tajā, ka tiesības un intereses ir vienādi svarīgi nozīmīgas.

Tātad tiesību un kolidējošo sociālo interešu līdzsvarošana zināmā mērā var novest pie tiesību un interešu nozīmes mazināšanas vai pat izkropļošanas, proti, no vienas puses, tiesa atzīst personas tiesības, taču, no otras puses, tiesa pasaka, ka vienas personas tiesības ir mazāk svarīgas nekā citu personu tiesības, tāpēc, neskatoties uz vienas personas pamattiesību esamību, personai tik un tā jācieš no savu tiesību aizskāruma.²⁷

¹⁹ Piemēram, skat.: ECT spriedums lietā 42326/98 *Odièvre v. France*.

²⁰ Piemēram, skat.: ECT spriedums lietā 33783/09 *Godelli v. Italy*.

²¹ Habermass J. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*, trans. Rehg, W. Cambridge: Cambridge University Press, 1996, p. 256.

²² *Ibid*, p. 258.

²³ *Ibid*, p. 261.

²⁴ Alexy R. *Discourse Theory and Fundamental Rights*. Book: *Arguing Fundamental Rights*. Edited by: A. J. Menéndez and E. O. Eriksen. The Netherlands: Springer, 2006, p. 23–28.

²⁵ Greer S. 'Balancing' and the European Court of Human Rights: A Contribution to the Habermas – Alexy Debate. *Cambridge Law Journal*, Vol. 63, 2004, p. 433.

²⁶ Greer S. *The European Convention on Human Rights: Achievements, Problems and Prospects*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006, p. 259.

²⁷ Marshall J. *Personal freedom throughout Human Rights Law: Autonomy, Identity and Integrity under the European Convention on Human rights*. *International Studies in Human Rights*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2009, p. 41.

Secinājumi

1. Bērna intereses ir noteicošais bērna tiesību vērtēšanas kritērijs, kas nozīmē, ka katrā lietā, kas varētu skart vai attiekties uz bērna tiesībām, jāveic rūpīgs bērna interešu izvērtējums, proti, pieņemtajam lēmumam jānodrošina pēc iespējas labāka bērna interešu ievērošana, kas katrā situācijā nosākama individuāli, ievērojot būtiskos tiesiskos un faktiskos apstākļus.
2. Bērna interešu apsvērumus nav uzskatāms par vispārējo tiesību principu vai ģenerālklausulu. Bērna intereses ir abstrakta tiesību norma, un konkrēti – tās ir atklāts jeb nenoteikts juridiskais jēdziens. Lai gan atšķirībā no ģenerālklausulas atklātā juridiskā jēdziena saturs nosakāms likuma un konkrētā gadījuma kontekstā, darbā apkopotās juridiskās vadlīnijas varētu kalpot par zināmu palīgīdzekli, konkretizējot bērna intereses un vērtējot to prioritāti.
3. Juridiskajā zinātniskajā literatūrā tiek atzīts, ka bērna interesēm ir arī negatīvs vērtējums. Automātiska prioritātes jeb pārkuma piešķiršana bērna interesēm, kā arī nepareiza to piemērošana var sagrozīt bērna tiesību aizsardzības būtību un mērķi. Līdz ar to vairāki tiesību zinātnieki aicina izvairīties no jēdziena “bērna intereses” lietošanas vai vismaz izmantot to tikai tādos gadījumos, kad bērna intereses patiesi ir objektīvi izvērtētas. Minētais vienlaikus saistīts ar to, ka katrai lietā iesaistītajai personai, t. sk. arī tiesību normas piemērotājam, ir bērna interešu subjektīvs vērtējums.
4. Teorētiskā līmenī nav iespējams atbildēt, kādām interesēm būtu nosakāma prioritāte vai kā panākt to taisnīgu līdzsvarojumu; tas ir nosakāms, pirmkārt, konstatējot un izvērtējot kolidējošo interešu saturu. Otrkārt, katrā konkrētā gadījumā jāveic detalizēta un rūpīga interešu salīdzināšana atbilstoši visiem konkrētās lietas īpašajiem apstākļiem, tādējādi saskaņojot un līdzsvarojot pretstatā esošās intereses. Treškārt, izsverot kolidējošās intereses, vienlaikus jāatceras, ka katras personas atsevišķajām interesēm ir vienāds “svars” jeb nozīme, tāpēc risinājumam jābūt ne tikai kompromisam, bet arī jāparedz pēc iespējas minimāls personas tiesību ierobežojums.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. Alexy R. Discourse Theory and Fundamental Rights. Book: Arguing Fundamental Rights. Edited by: A. J. Menéndez and E. O. Eriksen. The Netherlands: Springer, 2006.
2. Archard D., Skivenes M. Balancing a Child's Best interests and a Child's Views. *The International Journal of Children's Rights*, Vol. 17, 2009.
3. Besson S. Enforcing the Child's Right to Know her Origins: Contrasting Approaches under the Convention on the Rights of the Child and the European Convention on Human Rights. *International Journal of Law, Policy and the Family*, No. 21, 2007.
4. Burman E. Local, Global or Globalized? Child Development and International Child Rights Legislation. *Childhood: A Global Journal of Child Research* 3, 1996.
5. Cantwell N. The Best Interest of the Child. Conference on Separated Children in Europe. Copenhagen: Save the Children Denmark, 2002.
6. Greer S. 'Balancing' and the European Court of Human Rights: A Contribution to the Habermas – Alexy Debate. *Cambridge Law Journal*, Vol. 63, 2004.
7. Greer S. The European Convention on Human Rights: Achievements, Problems and Prospects. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

8. Habermass J. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*, trans. Rehg, W. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
9. Iljanova D. Tiesību normu un principu kolīzija. *Likums un Tiesības*, 2002, 2. sēj., Nr. 8 (12).
10. Iljanova D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: *Ratio iuris*, 2005.
11. Levits E. Ģenerālklaudzulas un iestādes (tiesas) rīcības brīvība (I). *Likums un Tiesības*, 2003, 6. sēj., Nr. 46, 165.
12. Mabry R. C. *Guardians ad Litem: Should the Child's Best Interests Advocate Give More Credence to the Child's Best Wishes in Custody Cases*. *American Journal of Family Law*, Vol. 27, 2013.
13. Marshall J. Personal freedom throughout Human Rights Law: Autonomy, Identity and Integrity under the European Convention on Human rights. *International Studies in Human Rights*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2009.
14. Meļķis E. Attīstības tendences dažos tiesību teorijas un prakses jautājumos. Rīga: Latvijas Universitāte, 2000.
15. Rokasgrāmata "Konvencijas par bērna tiesībām ieviešana praksē". UNICEF, Bērnu un ģimenes lietu ministrijas oficiālais tulkojums. [B. v.]: Apvienoto Nāciju Bērnu fonds, 2002.
16. Snow R., Covell K. Adoption and the Best interests of the Child: the Dilemma of Cultural Interpretations. *The International Journal of Children's Rights*, Vol. 14, 2006.
17. Thomas N., O'Kane C. When Children's Wishes and feelings clash with their "best interests". *The International Journal of Children's Rights*, Vol. 6, 1998.
18. Zermatten J. *The Best Interest of the Child: Literal Analysis, Function and Implementation*. Institut International Des Droits des L'enfant: 2010. Pieejams: http://www.childsrights.org/html/documents/wr/wr_best_interest_child09.pdf [aplūkots 2013. gada 24. martā].

Normatīvie akti

Starptautisko tiesību akti

1. 1989. gada 20. novembra Konvencija par bērna tiesībām. Starptautisks līgums. *Ziņotājs*, 1991. 26. septembris, Nr. 37.
2. Konvencija par starptautiskās bērnu nolaupīšanas civiltiesiskajiem aspektiem. Starptautisks līgums. *Latvijas Vēstnesis*, 2001. 23. oktobris, Nr. 151.
3. Apvienoto Nāciju Organizācijas Ģenerālas Asamblejas 1959. gada 20. novembra Bērnu tiesību deklarācija. Pieejama: <http://www.humanrights.lv/doc/vispaar/berndekl.htm>.

ES tiesību akti

1. Padomes 2003. gada 27. novembra Regula (EK) Nr. 2201/2003 par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi laulības lietās un lietās par vecāku atbildību un par Regulas (EK) Nr. 1347/2000 atcelšanu. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, L 338, 1. lpp.
2. The Charter of Fundamental Rights of the European Union. *Official Journal of the European Union*, C 83/289, 30.03.2010, p. 8.

Latvijas Republikas tiesību akti

1. Bāriņtiesu likums Latvijas Republikas likums. *Ziņotājs*, 2006. 10. augusts, Nr. 15.
2. Bērnu tiesību aizsardzības likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 19. jūlijs, Nr. 199/200.

Judikatūra

1. ECT spriedums lietā: 42326/98 *Odièvre v. France*.
2. ECT spriedums lietā 33783/09 *Godelli v. Italy*.
3. Satversmes tiesas 2004. gada 11. oktobra spriedums lietā Nr. 2004-02-0106 "Par Civillikuma 155. panta sestās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 110. panta pirmajam teikumam un Eiropas Konvencijas par to bērnu tiesisko statusu, kuri nav dzimuši laulībā, 4. pantam". Satversmes tiesas spriedums. *Latvijas Vēstnesis*, 2004. 12. oktobris, Nr. 161 (3109).

KANONISKĀS TIESĪBAS (*Orbis terrarum christianos*)

CANONICAL LAW (*Orbis terrarum christianos*)

Kristaps Zariņš, Mg. iur.

Rīgas Stradiņa universitātes tiesību zinātņu doktorants

Summary

The main phase of viewing the canonical law and even the characterising aspect are concealed in the fact that it is not so much aimed at the creation or exposure of a positive regulatory framework *per se*, but rather it appears to be a source of legal culture and traditions, providing the basis for further acts of governmental power. This process at the early stage of Christianity had to be understood, grasped and, at a later time, also turned into a common unified national concept, by transforming it into the general public life. Against the backdrop of the time of troubles and later at the stages of the Roman Empire's fall and those various secondary processes when it came to the power retention, maintenance and recognition, these canonical regulations replaced the earlier Hellenic, Greek, Jewish concepts and many religions, which actually had been coexisting for centuries. With the emergence of Christian philosophy and its transformation into writings, knowledge and variously worded guidelines, undoubtedly, the legal framework accompanied these processes and developed around them. Formation of laws as, firstly, the attitude of each individual towards the order in the community, society and cultural space, and, secondly, the order and the authoritarian power, which began to assume a shape and directly arose and appeared as the state power with the attributes of the emperor (monarch) was the one, which directly needed to seek recognition from the general and common obedient public. This public in the antique era was actually formed by different languages and traditions encompassing cultural values. Then the manifestation and initiative of this natural legal normativism initially came and subsequently developed from the canonical legal framework, but it gained the general outlines and appearance in the positive formation of a legally recognized state power as an administratively acceptable opinion of the church in the country, which, at the same time, also vested the same church with the public power and confidence together with its recognition and obedience, but society encountered this regulation more extensively as the institute of church law.

Atslēgvārdi: kanons, kanonizācijas process, *promotor fidei*, *promotor justitiae*, *Advocatus diaboli*, *Advocatus Dei*, satversme, apliecība, kristietība, zināšanas, avots, baznīca, valsts tiesības, valsts reliģija, Tolerances edikts.

Keywords: canon, canonicalization process, promotor, *promotor fidei*, *justitiae*, *Advocatus diaboli*, *Advocatus Dei*, the constitution, the certificate, Christianity, knowledge, source, church, national rights, national religion, Tolerance Edict.

Apgalvojot, ka pirmā tika izveidota kanonisko tiesību sistēma vai, citādi sakot, baznīcas tiesības kļuva sistematizētas pusotra gadsimta laikā starp 1050. un 1200. gadu, tai pašā laikā nevar noliegt tiesību pastāvēšanas kārtību baznīcā kopš

tās rašanās. Pati Jaunā Derība, sevišķi apustuļa Pāvila un Jāņa vēstules, liecina, ka kristiešu kopienā iekšēji eksistēja juridiski konstitutīvas varas, kuras radīja un lietoja normas, kas skar baznīcas mācības, dievkalpojumus, morāli, disciplīnu un baznīcas struktūru.

Baznīcas vēsturē etniskās augšupejas fāzē ļoti skaidri parādās paražu tiesības. 3. gs. radās ļoti daudz pasionāru, bet viņi mainīja uzvedības un paražu stereotipu un līdz ar to “pameta” romiešu superetnosu¹. Šie ļaudis cēlās no dažādiem senčiem; viņi atteicās gan no ģimenes tradīcijām, gan no kultūras kopības ar laikabiedriem (līdzīgi mūsdienu globalizācijai), gan no likumu ievērošanas atbilstoši antīkās sabiedrības izpratnei. Piemēram, Romas republika varēja ierosināt lietu par noziegumu tikai pēc Romas pilsoņa ziņojuma, bet jaunā tipa ļaudis – kristiešu, maniheju un Mirtas pielūdzēju kopienu locekļi – nodevību kvalificēja par vissmagāko grēku. Glābt citam citu kļuva par kristiešu galveno imperatīvu. Tāpēc arī tieši kristieši Romas leģionos veidoja visuzticamāko un visspējīgāko karavīru daļu, bet kristiešu mēģinājums kopumā galvanizēt² Rietumromas impēriju tomēr beidzās nesekmīgi.

Patlaban zinātnei ir pieejami Jaunās Derības 4969 manuskripti, par kuru pieredzi šiem rakstiem nav šaubu. Lai spriestu par to antikumu, der minēt, ka 76 no tiem ir rakstīti uz papirusa, 250 ir gravēti rokraksti, 2646 – kursīvie rokraksti, 1997 liturģiski (mesu) saraksti³.

Kristiešu Svētie raksti – Jaunā Derība – aptver 27 dažāda apjoma “grāmatas” jeb dokumentus. Visvecākie Jaunās Derības raksti ir apustuļa Pāvila vēstules dažādām draudzēm un draudžu darbiniekiem kā atbildes uz jautājumiem par kristīgo mācību un draudžu iekšējām problēmām, kad arī Pāvila darbības laikā kristietība pirmo reizi nonāca Eiropā (Griekijā).

Pāvila vēstules Tesalonīķiešiem varētu būt sarakstītas jau 17. vai 20. gadā pēc Kristus. Pēc Pāvila vēstulēm radās evaņģēliji, kuri acimredzot bija domāti kristietības aizstāvēšanai vai izplatīšanai. Piemēram, Lūka sarakstīja savu evaņģēliju un Apustuļu darbu grāmatu kādam Teofilam, kurš bija romiešu tiesnesis vai administrators un nodarbojies ar kristiešu jautājumiem vajāšanas laikā. Tad sekoja citu apustuļu vēstules, kuru autori ir gan paši apustuļi, gan šo apustuļu darbabiedri⁴ un sekotāji. Lūka bija nevis apustulis, bet gan Pāvila ārsts un darbabiedrs, Marks – apustuļa Pētera darbabiedrs, Jānis ir Jēzus mīļais māceklis, kura Atklāsmes grāmata nāk pēc apustuļu vēstulēm kā pēdējā un ir kā drošinājums vajātajiem kristiešiem.

Bet ko gan salīdzinoši jaunu šie avoti ir atklājuši kristiešiem, kuri pāris tūkstošgades ir centīgi pildījuši tos? Piemēram, Nīče savā sociālpolitiskajā konceptā apgalvo, ka pie pasaules tiesāšanas piemērojamos paņēmienus evaņģēlijos esot ierakstījuši Kristus māceklī vispirms kā pasākumu cīņai pret jūdaismu un

¹ Latīņu *super* – pārkāpis, pāri stāvošais (*super satis*); grieķu *ethnos* – etniska grupa, kopība. Lietots arī F. V. Nīče. Antikrists. Rīga, AGB, 1996. 110. lpp.

² Franču *galvaniser* – stimulējošais; angļu (no franču) – *galvanic* – virsvadība; caur vadība; arī galvenais (darbībā). Lietots arī F. V. Nīče. Antikrists. Rīga, AGB, 1996. 110. lpp.

³ Skatīt 102. lpp.: https://books.google.lv/books?id=HUjBEzLyLJMC&pg=PA102&lpg=PA102&dq=New+Testament+manuscripts+4969&source=bl&ots=PXYulEHqTV&sig=L14eL-7fF-na15zFSCxyWr5RegQ&hl=lv&sa=X&ved=0ahUKEwjyxeLb_tnJAhVLwBQKHcRHAYUQ6AEIGjAA#v=onepage&q=4969&f=false

⁴ *Darbabiedrs* tiek lietots nevis darba likumdošanas attiecību ietvaros, bet tā, kā to norāda Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas 1973. gada Latviešu literārās valodas vārdnīca – otrā nozīmē – *palīgs darbos (lauku, amata u. tml)*.

pēc tam kā viņu pašu baznīcas pastāvēšanai nepieciešamas tiesību normas. Kristus esot mācījis pavisam ko citu. Patiešām, nav grūti pamanīt paradoksālu veidu, kādā evaņģēliji māca atšķirt labo no ļaunā, proti, māca darīt labi tā, lai neceltos ļaunums: “Svarīgi ir miera nesēji” (Mat. 5:9), taču Kristus nav “nācis nest mieru, bet zobenu” (Mat. 10:34); “netiesājiet, lai jūs netaptu tiesāti”, “jums nebūs pretī stāvēt ļaunumam” (Mat. 7:1; 5:39), taču “būs pārdot drēbes un pirkt zobenu” (Lūka, 22:36).

Pastāv arī jautājums par to, kā kristietība sadzīvo ar sengrieķu kultūru un kā tā, Kanta vārdiem, “*rāpjas ārā no Platona alas*”. Freids raksta, ka “.. *visvarenais cilvēks piedēvē visa pirmsākuma tiesības pats sev; reliģijā viņš atkāpjas no tām par labu dieviem, tomēr nopietni no tām neatsakās, jo patur likumus šīs tiesības dažādi ietekmēt pēc paša vēlmēm. Zinātniskajā pasaules uztverē cilvēka visvarenībai nav vietas, viņš ir atzinis savu niecīgumu (Kleinheit) un rezignēti pakļāvies nāvei, tā pat kā visām citām dabas nepieciešamībām. Tomēr pašāvilā uz cilvēkā gara varu, kas rēķinās ar īstenības likumiem, turpina dzīvot daļa no primitīvās ticības visvarenajam un tāpat arī uz tiesībām, kas nāk no tā*”.⁵

Kants cenšas tikt galā ar taisnīguma sakām vārdu: “*augstākais likums ir augstākā nelikumība*” (*summum jus summa injuria*) un paš aizsardzības sakām vārdu “*nepieciešamība nepazīst likumu*” (*necessitas non habet legem*). Tā kā tika noraidīta vispārējā kosmosa ētikas izpratne, tad Dieva jēdzienu viņš saista ar ētiku. “*Reliģija ir visu mūsu pienākums kā Dieva baušļu izziņa*.” Tā sagatavo ticības Dievam morālo pamatu: “*Man bija jāatceļ zināšanas [par Dievu, brīvības likumu un nemirstību], lai dotu vietu ticībai*.” Morāles likumi pamatojas uz brīvas būtnes jēdzienu, kas saista sevi ar absolūtu tiesību; lai būtne būtu morāla, nav nepieciešams ticēt Dievam. Vēl vairāk, tas, kurš darbojas saskaņā ar morālo likumu tikai tāpēc, ka viņš viņš pasaulē gaida atalgojumu vai sodu, autonomiju saprot nepareizi. Morālā rīcība nepieļauj citu pamudinājumu kā vienīgi cieņu pret tikumisko likumu. Tomēr morāle ved “*tieši pie reliģijas*”. Pretēji ierastajam viedoklim reliģija ir nevis morāles pamats, bet sekas.⁶

Kristietība un tās baznīcas vēsture tik un tā liecina par nemitīgu sajaukšanos ar svešo, jo citādi kristietība nemaz nevarēja izplatīties un adaptēties arvien jaunus un plašākos kultūras areālos, līdz tā pārņēma vai visu pasauli. Vietumis tā adaptējās tik ļoti, ka kļuva gandrīz neatšķirama no vietējā pagānisma, piemēram, Krievijā, kur tāpēc faktiski ir izveidojusies dievticība. 989. gadā vietējais valdnieks kņazs *Vladimirs* pats bez kādām tur dievišķām atklāsmēm un konciliem sev un saviem pavalstniekiem izraudzījās un “*pielaikoja*” reliģiju kā pielaiko jaunu cepuri, nevis šī reliģija ar saviem likumiem sāka dominēt pār vietējo pagānismu.⁷

Jaunā Derība ir Jēzus sekotāju raksti, kuri galvenokārt sacerēti apmēram 50.–110. gadā pēc Kristus nāves. Jēzus vārdi un daudzas citas runas, šķiet, ir tulkojums no aramiešu valodas. Savukārt kristietība radās Tuvajos Austrumos – Palestīnā (tagadējā Izraēlā). Tās pirmie sekotāji nāca no ebreju tautas un runāja semītu valodās (aramiešu, ebreju). Jaunā Derība ir sarakstīta grieķu valodā, kas pieder pie indoeiropiešu valodām. Līdz mūsdienām nav saglabājusies nevienas grāmatas oriģināls. Senākais papirusa lapas fragments ir no apm. 115. gada.

⁵ I. Šuvajevs. Psihoanalīze un dzīves māksla. Rīga, 1998, 100. lpp.

⁶ A. Rubenis. Imanuels Kants. Rīga, Minerva, 2006, 229.–230. lpp.

⁷ A. Zunde. Melnās figūras: kants, ārende, lakāns, žižeks un citi latviešu “lirozofiskajā gambītā”. Rīga, 2001, 69.–70. lpp.

Kristietības simbols, kas atspoguļo pareizo mācību, un likums, kurš jāzina visiem kristiešiem, arī katehumeniem, ir ticības apliecība. Senākā tās forma bija: “Jēzus ir Kristus, kas ir augšāmcēlies.”⁸ Kristīgai baznīcai vēstures gaitā ir izveidojušās pavisam trīs šādas ticības apliecības, neskaitot jau minēto. Vecākā no tām ir Apustuļu ticības apliecība, otrā ir Nikajas (Nikejas) un trešā ir saistīta ar baznīcētva Atanasija (*Athanasius*, 296–373 AD)⁹ vārdu.

Tomēr, neskatoties uz minēto, kristietība ir viena no jaunākajām pasaules reliģijām. Tās pamatlicējs ir Jēzus Nācarietis, kurš darbojās Romas cēzaru Augusta un Tibērija valdīšanas laikā. Vienlaikus kristieši savu ticību uzskata par seno ebreju reliģijas turpinājumu un piepildījumu, pieņem ebreju Svētos rakstus kā savu Veco Derību un līdz ar to saista savas reliģijas izcelsmi tieši ar seno ebreju reliģijas sākumu.

Jau Justīns Martīrs (*Justin Martyr*, 165 AD) runā par kristīgo ticību kā par “*patieso filozofiju*”¹⁰, bet Aleksandrijas Klements (*Clemens Alexandrinus*, ap 150 – ap 215 AD)¹¹ runā par “*barbarisko filozofiju*”, kura nāk no Mozus un no kuras arī grieķi esot mācījušies savu domāšanu.

Klements kristīgo ticību, kristīgās zināšanas nostata pretī dažādām grieķu filozofiskām kustībām (“sektām”) un uzsver, ka šādas zināšanas nāk no Dieva un mēs tās saņemam ticībā. Pēc Klementa teiktā par filozofiju kā “*dvēseles un prāta pareizību un dzīves skaidrību*”¹² izriet, ka, viņaprāt, kristīgā ticība ir patiesā, istā filozofija.

Par *sophia* Klements izsakās savā grāmatā “Stromata”¹³: “.. kā drošas zināšanas, drošu un neapšaubāmu dievišķu un cilvēcisku lietu aptveršanu (izziņu), kopā uztverot pagātņi, tagadņi un nākotņi, ko tas Kungs ir mācījis caur savu atnākšanu un praviešiem. Un tā ir neapšaubāma, .. jo tā mums ir nodota. Un tā ir pilnīgi patiesa saskaņā ar Dieva vēlēšanos.”

Klements atkārtoti jau ebreju filozofa Aleksandrijas Filona (*Philon*, ap 25–50 AD)¹⁴ attīstīto uzskatu, ka grieķi savu gudrību (filozofiju) ir aizguvuši no “*barbariem*”, t. i., jūdiem. Klements “Stromatas” 8. grāmatā izsaka kristīgās ticības teorētisko un zinātnisko raksturu:

“*Ticība tātad ir visu aptveroša būtisko [esenciālo] lietu zināšana, un šī zināšana ir stipra un droša demonstrācija tam, kas saņemts ticībā, celts ticībā ar tā Kunga mācību, novedot dvēseli līdz nemaldībai, zināšanām un uztverei.*”

Vēl skaidrāk šī kristīgā filozofija atklājas baznīcētva Origena (*Origenes*; ap 185–253 AD)¹⁵ darbos, kur tas raksta par “*pirmajiem principiem*” (*peri archon*)¹⁶, t. i., kristīgās ticības pirmajiem principiem, kas atbilstu Aristoteļa principiem.

Tas, ka Svētie raksti (Bībele) ir kristiešu zināšanu avots, nenozīmē, ka Dieva jēdziens būtu skaidrs. Tieši Origenis ir viens no pirmajiem, kas cenšas noskaidrot,

⁸ M. Athanasiou. *Christ Is Risen: The Passion and the Resurrection of Jesus Christ*. Dortmund, 2001, 242. lpp.

⁹ Skat.: <http://www.trinitychurcheverton.org/2015/10/13/standing-for-truth/>

¹⁰ *Patiesā filozofija – “true philosophy”*, skatīt sadaļā pie nosaukuma “*The Defence of the Faith (Apologetics)*”. Pieejams: [http://www.reformedreflections.ca/articles/cf-justin-martyr-\(4\).html](http://www.reformedreflections.ca/articles/cf-justin-martyr-(4).html).

¹¹ Skat.: <http://www.britannica.com/biography/Saint-Clement-of-Alexandria>.

¹² Skat.: http://amsdottorato.unibo.it/1117/1/Tesi_Herrero_de_Jauregui_Miguel.pdf 10,14. lpp.

¹³ Pieejams: <http://www.iranicaonline.org/articles/clement-of-alexandria-titus-flavius-clemens-probably-b>.

¹⁴ Skat.: <http://www.iep.utm.edu/philol/>

¹⁵ Skat.: <http://www.catholicfaithandreason.org/origen-185-253-ad.html>.

¹⁶ *Peri Archon (De principiis)* by Origen Date: s.IX3/4 or 4/4 [last half of 9th century] Call Number: Beinecke MS 481.7.

kādos ietvaros Svētie raksti ir saprotami (trejādaļais raksturu interpretējums “*pēc miesas, dvēseles un garīgā likuma*”¹⁷, tas piederot pie *peri archon*).

Redzīgais cīnītājs pret tā laika filozofiskajām kustībām (*secta*) baznīcētēvs Tertulliāns (*Tertullianus*; ap 160–240 AD)¹⁸ kristieša zināšanas skaidri nostata pretim herētiskajiem uzskatiem. Rakstot par tekstu “*Meklējiet un jūs atradīsiet*”¹⁹, Tertulliāns norāda, ka meklēšanai ir sava noteikta struktūra, mērķis un robeža. “*Jūsu mērķis meklēšanā bija, lai atrastu, bet jūsu mērķa atrašana bija, lai jūs ticētu,*”²⁰ raksta Tertulliāns.

Liela daļa no kristīgo uzskatu noskaidrotājiem – teologiem, kurus vēlāk sauca par “*baznīcētēviem*”²¹, bija ar filozofisku izglītību, un tie izmantoja filozofiskus līdzekļus un metodes kristīgo jēdzienu noskaidrošanai.

Grieķu filozofija ātri vien kļuva par vienu no teoloģijas metodēm (otra bija jūdu Svēto rakstu ekseģētiskā metode). Tanī laikā aktuāla ir tā dēvētā *patristiskā*²² filozofija, t. i., *baznīcētēvu* filozofija, it īpaši Austrumu baznīcā valdīja uzskats, ka “*prāts bez ticības nekad nebūs pilnīgs*”.²³

Mūsu ēras sākumā ap III, IV gs. vecajie²⁴ (bīskapi un tiem pielīdzināmi baznīcas pārstāvji) saskaņā ar ticības nostādņēm tiesāja un izskatīja strīdus, kā arī formulēja attiecības starp kristiešiem un noteica sankcijas par viņu izdarītiem pārkāpumiem. Tādas grāmatas kā “*Didache*” I gs.²⁵, “*Didascalia Apostolorum*” (“*Apustuļu mācības*”) III gs.²⁶ un “*Constitutiones Apostolorum*” (“*Apustuļu priekšraksti*”) IV gs.²⁷ saturēja vairākas baznīcas normas, kuru nolūks bija paredzēt, regulēt rīcību un kalpot par pamatu baznīcas tiesu lietu izskatīšanai un iztiesāšanai.

Baznīca slāvu valodā transkripcijā ir “*božnica*”, grieķu “*ekklēsiā*”, kā arī “*kiriako*”, no kura cēlies vācu *Kirche* un angļu *church*; latīņu *circus* – riņķis, sapulces vieta.²⁸ Taču, spriežot pēc Mateja un ne tikai pēc šī evaņģēlija, Kristus nav griebejis dibināt baznīcu. Pirmie kristīgie sevi sauc par Dieva “*eklēsiju*”, un ar šo vārdu Pāvils saprot kā individuālo draudzi, tā kristīgo kopību vispār.

¹⁷ Pilns citējams teksts: [4, 2, 4 (al 4, 1, 11)] “*Each man, then, ought to have the meaning of Sacred Scriptures inscribed in a three-fold manner upon his own soul. Thus, the simple man may be edified as if by the flesh of the Scriptures—for so we named the obvious sense. He that has ascended somewhat may be edified as if by the soul of the Scriptures. The perfect man, again ... may be edified by the spiritual Law, which casts a shadow of the good things to come. For just as man consists of body, soul, and spirit, so also does Scripture, which is the gift of God’s bounty for the salvation of men.*” Pieejams: <http://www.catholicfaithandreason.org/origen-185-253-ad.html>.

¹⁸ Skat.: <http://www.priestsforlife.org/magisterium/earlychurchfathers/tertullian.html>.

¹⁹ Šī doma spilgti parādās arī vajadzību (saprāšanas) un meklējumu griezumā: “*The heretics will not listen and understand that a search is sensible when one does not yet know the truth, and that with Christ and His gospel, we have reached the end and goal of our seeking. True faith is always simple (Against Marcion 5,20)*” Pieejams: http://www.dacb.org/stories/tunisia/tertullian_.html.

²⁰ Turpat: http://www.dacb.org/stories/tunisia/tertullian_.html.

²¹ Lielā enciklopēdiskā vārdnīca. Jumava, 2003, 120. lpp.

²² No franču *patriarcal*, vācu *patriarchalisch*, latīņu *patriarchēs* – tēvs kā kopienas galva. Saistīts ar senām tradīcijām un paražām. No: Ilustrētā svešvārdu vārdnīca. Avots, 2005, 554.–555. lpp.

²³ Pieejams: http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/en/motu_proprio/documents/hf_ben-xvi_motu-proprio_20111011_porta-fidei.html.

²⁴ *Vecajie* – kā to norāda Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas 1973. gada Latviešu literārās valodas vārdnīca, nozīmē *ievēlēti kādas kopienas pārstāvji arī draudzes*.

²⁵ Skat.: <http://www.earlychristianwritings.com/didache.html>.

²⁶ Skat.: <http://www.newadvent.org/cathen/04781b.htm>.

²⁷ Turpat.

²⁸ Latviešu konversācijas vārdnīca. Rīga, A. Gulbja apgāds, 1927–1928, 1948. lpp.

Pēc Pāvila grāmatām baznīcai nav ne satversmes, ne aplicības, tā balstās uz draudžu kopienu ticībā. Ap 120. gadu jau sāk runāt par vispārīgu baznīcu kā Dieva aicinātu un svētītu cilvēku kopību, kuras galva ir Kristus. Vēlāk nodibinās viena svēta, katoliska, mūžīga Baznīca.

Rakstos pirmās *kiriako*²⁹ piemin Tertulliāns jau ap 200. gadu. Ievērojamākie dogmati jeb patristi³⁰ un tās organizatori katolicismā no II līdz VIII gs. ir Ambrozijs, Augustīns, Hieronims, pāvests Gregors I³¹; pareizticībā (Bizantijas orientālisms) – Atanasijs, Basilijs Lielais, Nazianzas Georgs, Jānis Zeltamute³².

Šai nosacītā miera laikmetā kristīgā ticība kļūst par masu reliģiju, ko komandē un rīko bīskapu konfederācijas, tā kļūst par valsti valstī, un to varu nespēj salauzt pat, kā hronikas vēsta, visvarenais Diokletiāns (*Diocletian*, 303. g.)³³. Diokletiāna politikas neveiksmes loģiskas sekas ir 313. gadā Milānā izdotsais *Tolerances edikts*³⁴, ar kuru valsts oficiāli atzīst, ka kristīgai ticībai ir tādas pašas eksistences tiesības kā vecajai valsts reliģijai.

III un IV gs. vietējās baznīcu sapulces (sinodes) Ziemeļāfrikā un Arābijā izdeva likumus, bet vēlāk 325. gadā Nikajā notika pirmā vispārējā (ekumeniskā) sapulce, kurā tika pieņemti vairāki likumi. Piemēram, Ziemeļāfrikas baznīcu saeimas starp citām izskatāmām lietām nolēma, ko tieši vajagot darīt ar “atgājušiem” kristiešiem, kuri tika nobiedēti izsekošanas laikā, bet vēlāk savu rīcību nožēloja. Caur atgriešanās veicināšanu baznīca centās panākt to, ka tās rindas papildinātu lojāli ticīgie, kas būtu nelokamāki par tā dēvētajiem “svārstīgajiem” un “šaubīgajiem”.

Arālas sanāksme (314. g.)³⁵ nolēma, ka neviens nevar būt kristīts no jauna. Taču *Nikajā*³⁶ bīskapi realizēja daudz vērienīgāku pilnvarojumu, ieskaitot varu apstiprināt vecās paražas (4. kanons par bīskapu ievēlēšanu un 6. kanons prerogātīva par patriarhālo troni Aleksandrijā un Antiohijā), atcēla vecās paražas (15. kanons – paražas par ceļojošo bīskapu, garīdznieku, priesteru un diakonu atcelšanu) un izdeva jaunas normas pēc attiecīgām situācijām (18. kanons par liturģisko lomu diakoniem un 17. kanons par pārkristīšanu tiem, kuri grib atgriezties baznīcas klēpī)³⁷.

Tajā laikā grieķu vārdam *kanōn* (mērogs, norma)³⁸ bija cita nozīme, tas nozīmēja “*taisna klūga*” pēc tam “*mērkoks*”, bet vēlāk “*noteikums*” vai “*norma*”, kas sāk apzīmēt specifisku noteikumu nozīmi – likumu, kas ir sinodes, vispārējās sapulces vai pat atsevišķu bīskapu izdots. Vēlāk vārdu “*kanons*” sāka izmantot, lai apzīmētu patiesu vai “*kanonisko*” Svēto rakstu grāmatu sarakstu, kas, laikam ejot, kļūst kā vienādība, tātad pielīdzināta šo personu (bīskapu, garīdznieku, citur tekstos arī dēvēti par “*svētajiem*”) sarakstītiem rakstiem, kas tika atzīti kā likumīgā kārtā izdoti, tādēļ no svēto kārtas kanonizēti un par tādiem uzskatīti.

²⁹ Tas tiek akcentēts, runājot par tā dēvēto *primitīvo baznīcu*, skatīt: <http://www.saint-mary.net/books/Short%20Stories.pdf>.

³⁰ Skat.: <http://mb-soft.com/believe/txv/earlychr.htm>.

³¹ Skat.: http://lv.radiovaticana.va/storico/2008/09/03/p%20c%81vests_gregors_lielais_un_vi%20c%5%86a_veikums_bazn%20c%4%abc%20c%4%81/let-228486.

³² Skat.: <http://www.eleison.lv/sveitie/viiri/sveititaji/zeltamute.htm>.

³³ Plašāk skatīt: <http://www.biblestudytools.com/history/foxs-book-of-martyrs/the-tenth-persecution-under-diocletian-a-d-303.html> arī <http://www.ccel.org/ccel/schaff/hcc2.v.iv.xiii.html>.

³⁴ Skat.: http://home.lu.lv/~rbalodis/Baznicu%20tiesibas/Religijas_Briviba/Rel_briviba_vest-1.pdf.

³⁵ Oriģinālais teksts pieejams pēc norādes: <https://ryanfb.github.io/loebolus-data/L352.pdf>.

³⁶ Šeit un turpmāk par baznīcu kopējām sanāksmēm, to hronoloģiju skatīt: http://www.amen.lv/Ekum_konc.htm.

³⁷ *Catholic Ecumenical Councils* skatīt: <http://www.newadvent.org/cathen/04423f.htm>.

³⁸ Svešvārdu vārdnīca. Jumava, 1999, 336. lpp. Skatīt arī: <http://www.thefreedictionary.com/canon>.

“*Kanonu*” precīzāk varētu definēt arī izteiktāis viedoklis, ka tas ir svēto rakstu kopojums, kam reliģiskā sabiedrība piešķir normatīvu nozīmi, bet no tā izrietošās vērtības un atziņas ir mūžīgas un nemainīgas.³⁹ Liela nozīme kanonizācijas procesā bija baznīcas tieksmei pēc vienotības un centieniem norobežoties no sektām un maldu mācībām, kas apdraudēja baznīcas autoritāti.⁴⁰ Ne gluži korekts ir kanona normas filozofiskais traktējums, tā Kants ar kanonu saprot apriori: “*pamatlikumu kopumu, kas jāņem vērā lietojot dažas vispārējas atziņas*”. Tirā prāta kanons attiecas ne uz spekulatīvo, bet uz praktisko prāta izlietojumu. Morālā ziņā kanons ir “*.. darbības maksimāli jāklūst par vispārēju likumu*”.⁴¹

Caur baznīcu tiesību skatpunktu interesants ir *kanonizācijas process*⁴², kurā pāvests izvirzīto kandidātu ar sevišķu bullu (*ex cathedra*) un formulu – “*decernimus et definimus beatum N. sanctum esse*”⁴³ pasludina par svēto. Senās pirmās kristīgās draudzes par svētajiem un līdz ar to arī *kanonizējamiem* uzskatīja *ex officio* Vecās Derības praviešus, Jaunās Derības apustuļus un mocekļus, kuriem bīskapi noteica īpašu stāvokli. Piemēram, *kanonizēti* ir visi Konstantinopoles patriarhi no 315. gada līdz 1025. gadam un 30 pirmie pāvesti, kurus var saukt pat *piae memoriae servus Dei*.⁴⁴

Pie *congregation ritus* piederīgo oficiālo *promotor fidei* vai *promotor justitiae*, kas kanonizācijas procesā uzstājas pret kanonizējamo, sauc par *Advocatus diaboli* – velna advokātu, bet to, kas aizstāv kanonizējamo, – par *Advocatus Dei* – Dieva advokātu.⁴⁵

“*Kanoniķi*” – dalībnieki, kas ietilpst kapitulā, ir vietējā bīskapa pilnvaroti kalpot dievnamā, saprot rakstus, turklāt tiem ir dogmatiskas zināšanas par ticības lietām, kas laiku pa laikam tiek pierakstītas un vēlāk apkopotas normu krājumos.

Gadsimtiem ritot, kanonu, kas izdoti sinodēs, kopsapulcēs vai ko izdevuši atsevišķi bīskapi, sakrājās tik daudz, ka tos laiku pa laikam ievietoja neoficiālos krājumos. Šie krājumi saturēja arī normas, kuras sarakstīja un izklāstīja Svēto rakstu rakstītāji, kā arī tie saturēja dekrētus (*decretum*), vēstules un patriarhu (*circus pater*) un episkopu slēdzienus, rīkojumu reskriptus un Romas imperatoru lēmumus un citas normas, kas saistītas ar Baznīcu.

Pirmo kanonu sakopšanu veica bīskaps Melats no Antiohijas (*Meletius*, 381. g.)⁴⁶, tas bija piecu vietējo sapulču lēmumu pieraksts. To vēlāk atkārtoti apstiprināja 451. gadā Halidonijas (*Halydonius*) sapulcē, tā bija ceturtā vispārējā sapulce, kura nodarbojās ar šādu apkopojumu veikšanu. Rezultātā tika pieņemts krājums ar 104 kanoniem, kas ietvēra Nīkajā un Konstantinopolē izdotus kanonus, kā arī bīskapa Melata kompilācijas darba rezultātu.

IV gs. sākumā imperators Justiniāns⁴⁷ nolēma: “*Mēs pieņemam reliģijas mācības no šīm četrām sinodēm [I Nīkajas, Konstantinopoles, Flesas un Halkidonas] kā Svētos rakstus un ievērojam kanonus [viņu pieņemtos] kā likumus.*”

³⁹ Latviešu konversācijas vārdnīca. Rīga, A. Gulbja apgāds, 1932–1933, 15384. lpp.

⁴⁰ Turpat, 15385. lpp.

⁴¹ Turpat.

⁴² Lat. *Canonisatio* no gr. *kanonizein* – apstiprināt arī *beatifikācija* – obligāts kanonizācijas priekšnoteikums. Pēc: Lielā enciklopēdiskā vārdnīca. Jumava, 2003, 121. lpp.

⁴³ Turpat. Arī plašāk: <http://www.newadvent.org/cathen/02364b.htm>.

⁴⁴ Skat.: <http://www.booksite.ru/fulltext/bro/kgal/1/1967.htm>.

⁴⁵ Latviešu konversācijas vārdnīca. Rīga, A. Gulbja apgāds, 1932–1933, 15384. lpp.

⁴⁶ Šeit un tālāk hronoloģiskais uzskaitījums aktualizēts arī pēc: http://www.revolvy.com/main/index.php?s=First%20Council%20of%20Constantinople&item_type=topic.

⁴⁷ Skat.: <http://www.roman-emperors.org/justinia.htm>.

Pēc tam austrumos notika vēl četras apjomīgas sapulces: 553. gadā (II Konstantinopoles), 680. gadā (III Konstantinopoles), 787. gadā (II Nīkajas) un 869. gadā (IV Konstantinopoles)⁴⁸.

Jāpiebilst gan, ka IV Konstantinopoles sapulces raksturs ir sarežģīts. 692. gadā piektā, sestā sapulce, saukta par *Trullas*⁴⁹ sapulci, izdeva kanonu krājumu, un šie kanoni papildināja piektās un sestās sapulces lēmumus, t. i., II un III Konstantinopoles sapulces lēmumus. Trullas krājums vairāk nosliecās uz rietumos izplatītiem ticības jautājumiem, bet austrumos tas kļuva par pamatu nākamo kanonu apkopojumiem, ieskaitot V Konstantinopoles sapulces pieņemtos kanonus. Šī sapulce tika sasaukta, lai atceltu IV Konstantinopoles sapulces lēmumus pret patriarhu (*patriarchēs*) Fotiju⁵⁰. Fotija sapulce tiek uzskatīta par galīgo punktu klasiskās un agrīnās austrumu kanoniskajās tiesībās.

Savukārt pats normatīvais jēdziens “kanons” tika definēts kā – *katoliskās vienības tiesību dogmatiskā formula*.

Kopsavilkums

Kanonisko tiesību apskates galvenais aspekts ir, ka tas nav tik daudz vērst uz pašu pozitīvo normatīvo struktūru radīšanu vai atsegšanu, bet ir vairāk kā tiesību kultūras un tradīciju avots, kas ir par pamatu tālākiem valsts varas aktiem. Šo procesu kristietības sākumos bija nepieciešams izprast, apzināt un vēlāk arī padarīt par kopēju vienotu valsts uzskatu, transformējot to vispārējā sabiedrības dzīvē. Pirms ilgajiem juku laikiem un vēlāk pašas Romas impērijas sabrukuma posmos un laikā, kad norisinājās dažādi procesi par varas noturēšanu, saglabāšanu un atzīšanu, šie kanoniskie regulējumi aizstāja agrākos helēņu, grieķu, jūdu uzskatus un daudzās reliģijas, kas faktiski pastāvēja cieši līdzās cita citai daudzus gadsimtus. Rodoties kristīgai filozofijai un tai transformējoties rakstos, atziņās un dažādi formulētās nostādnēs, neapšaubāmi, šiem procesiem līdzī nāca un paralēli attīstījās arī tiesību telpa ap tiem. Tiesību veidošanās pamatā bija, pirmkārt, katra indivīda attieksme pret kārtību kopienā, sabiedrībā un kultūrtelpā un, otrkārt, kārtība un autoritāra vara, kas sāka veidoties un izpausties kā valsts vara ar imperatora (monarha) atribūtiķu, un papildus tam visai tautai, kas tieši antīkajā laikmetā veidojās no dažādām valodām un kultūrvērtību tradīcijām, šīs tiesības bija jāatzīst. Tieši tad šī dabisko tiesību normatīvisma izpausme un iniciatīva sākotnēji radās un vēlāk attīstījās no pašas kanoniskos tiesību sistēmas puses, bet pozitīvā, valsts varas legāli atzītā veidojumā ieguva vispārējās aprises un skatu kā baznīcu administratīvi pieņemams atzinums valstij, kas vienlaikus deva arī pašai baznīcai publisku varu un ticamību vienlaikus ar atzīšanu un paklausību, bet sabiedrība šo regulējumu plašāk izjuta kā baznīcu tiesību institūtu.

⁴⁸ Pieejamā literatūra latviešu valodā: <http://www.biblesbiedriba.lv/religiju-enciklopedija/kristietiba/pareizticiba-vesture.html> un http://www.amen.lv/Ekum_konc.htm.

⁴⁹ Skat.: <http://legacy.fordham.edu/halsall/basis/trullo.asp> un pašu tekstu var iepazīt <http://www.newadvent.org/fathers/3814.htm>.

⁵⁰ Pārskats par to: <http://pittsburgh.goarch.org/st-photios-the-great>.

Bibliogrāfija

Literatūra

1. Klīve V. V. Gudribas ceļos. Rīga, Zinātne, 1995.
2. Klīve V. V. Ticības ceļos. Rīga, Zinātne, 1996.
3. Kamergrauzis N. Ētikas dimensijas. Rīga, Svētdienas rīts, 1997.
4. Frīdrihs Vilhelms Niče. Antikrists. AGB, 1996.
5. Šuvajevs I. Psihoanalīze un dzīves māksla. Rīga, 1998.
6. Rubenis A. Imanuels Kants. Rīga, Minerva, 2006.
7. Zunde A. Melnās figūras: kants, ārendte, lakāns, žižeks un citi latviešu "lirozofiskajā gambītā". Rīga, 2001.
8. Niče F. V. Antikrists. Rīga, AGB, 1996.
9. Jaunā Derība un Psalmi. LELB, 1998.
10. Lielā enciklopēdiskā vārdnīca. Jumava, 2003.
11. Ilustrētā svešvārdu vārdnīca. Avots, 2005.
12. Svešvārdu vārdnīca. Jumava, 1999.
13. Batista F. Likums. Rīga, 2009.
14. Ruso Ž. Ž. Par sabiedrisko līgumu jeb politisko tiesību principi. Zvaigzne ABC.
15. Latviešu konversācijas vārdnīca. Rīga, A. Gulbja apgāds, 1927–1928.
16. Latviešu konversācijas vārdnīca. Rīga, A. Gulbja apgāds, 1932–1933.

Ārzemju literatūra

1. Athanasiou M. Christ Is Risen: The Passion and the Resurrection of Jesus Christ. Dortmund, 2001, 242. lpp.
2. Hattenhauer H. Europäische Rechtsgeschichte. Gerhard Wahrig. Wahrig Deutsches Wörterbuch. 1980.
3. Kurzgefasste K. A. Liste der griechischen Handschriften des Neuen Testaments. Berlin. Walter De Gruyter & C, 1963.
4. Kasper W. Theologie und Kirche. Mainz, Matthias Grunewald Verlag, 1987.
5. Banti G. Rome past and present. Roma, Vision, 1996.
6. Abbass J. Canonical Interpretation by Recourse: A comparative Study of the Latin and Eastern Codes. 1991.
7. Athanasiou M. Christ Is Risen: The Passion and the Resurrection of Jesus Christ. Dortmund, 2001.
8. Thomas from Aquino. Summa theologiae. Latin text and English translation, London, 1966.
9. Pollock F. and Maitland W. F. History of English Law. 2nd ed. 1898; reprint ed., Cambridge, 1968.
10. Harold J. Berman Law and Revolution the Formation of the Western Legal Tradition. England, Harvard College, 1983.
11. Chodorow S. Christian. Political Theory and Church Politics in the Mid-Twelfth Century. Berkeley, 1972.
12. Rawls J. A Theory of Justice. Oxford, Oxford University Press, 1976.
13. Adam K. The Spirit of Catholicism. N.Y. Image Books, 1954.

Interneta resursi

1. https://books.google.lv/books?id=HUjBEzLyLJMC&pg=PA102&lpg=PA102&dq=New+Testament+manuscripts+4969&source=bl&ots=PXyulEHqTV&sig=Ll4eL-7fF-na15zFS CxyWr5RegQ&hl=lv&sa=X&ved=0ahUKewjyxeLb_tnJAhVLwBQKHcRHAYUQ6AEIGjAA#v=onepage&q=4969&f=false
2. <http://www.trinitychurcheverton.org/2015/10/13/standing-for-truth/>
3. [http://www.reformmedreflections.ca/articles/cf-justin-martyr-\(4\).html](http://www.reformmedreflections.ca/articles/cf-justin-martyr-(4).html)
4. <http://www.britannica.com/biography/Saint-Clement-of-Alexandria>
5. http://amsdottorato.unibo.it/1117/1/Tesi_Herrero_de_Jauregui_Miguel.pdf 10,14.lpp.
6. <http://www.iranicaonline.org/articles/clement-of-alexandria-titus-flavius-clemens-probably-b>
7. <http://www.iep.utm.edu/philol/>
8. <http://www.catholicfaithandreason.org/origen-185-253-ad.html>
9. <http://www.priestsforlife.org/magisterium/earlychurchfathers/tertullian.html>
10. http://www.dacb.org/stories/tunisia/tertullian_.html
11. http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/en/motu_proprio/documents/hf_ben-xvi_motu-proprio_20110111_porta-fidei.html
12. <http://www.earlychristianwritings.com/didache.html>
13. <http://www.newadvent.org/cathen/04781b.htm>
14. <http://www.saint-mary.net/books/Short%20Stories.pdf>
15. <http://mb-soft.com/believe/txv/earlychr.htm>
16. http://lv.radiovaticana.va/storico/2008/09/03/p%c4%81vests_gregors_lielais_un_vi%c5%86a_veikums_bazn%c4%abc%c4%81/let-228486http://www.eleison.lv/sveetie/viiri/sveetitaji/zeltamute.htm
17. <http://www.biblestudytools.com/history/foxs-book-of-martyrs/the-tenth-persecution-under-diocletian-a-d-303.html> arī <http://www.ccel.org/ccel/schaff/hcc2.v.iv.xiii.html>.
18. http://home.lu.lv/~rbalodis/Baznicu%20tiesibas/Religijas_Briviba/Rel_briviba_vest-1.pdf
19. <https://ryanfb.github.io/loebolus-data/L352.pdf>
20. http://www.amen.lv/Ekum_konc.htm
21. <http://www.newadvent.org/cathen/04423f.htm>
22. <http://www.thefreedictionary.com/canon>
23. <http://www.booksite.ru/fulltext/bro/kgal/1/1967.htm>
24. <http://www.newadvent.org/cathen/02364b.htm>
25. http://www.revolvy.com/main/index.php?s=First%20Council%20of%20Constantinople&item_type=topic
26. <http://www.roman-emperors.org/justinia.htm>
27. <http://www.bibelebiedriba.lv/religiju-enciklopedija/kristietiba/pareizticiba-vesture.html> un http://www.amen.lv/Ekum_konc.htm
28. <http://legacy.fordham.edu/halsall/basis/trullo.asp> un pašu tekstu var iepazīt <http://www.newadvent.org/fathers/3814.htm>.
29. <http://pittsburgh.goarch.org/st-photios-the-great>

CONTEMPORARY REALIZATION OF SOVEREIGN'S MONEY CREATION RIGHTS

SUVERĒNA NAUDAS RADĪŠANAS TIESĪBU IZMANTOŠANA MŪSDIENĀS

Lauris Bočs, *Mg. iur.*

Anotācija

Ekonomisko procesu tiesībpolitiskā vadība globalizācijas ietvaros nozīmē, ka pilnvērtīgas norēķinu līdzekļu sistēmas izstrādei jābūt prioritātei jurisprudencē. Raksta mērķis ir norādīt uz naudas radīšanas procesu Eiropas Savienībā, nosakot juridiskās nepilnības un iesakot risinājumus.

Mērķa īstenošanai tiek izzināts tiesiskais pamats naudas juridiskai kvalifikācijai, tās radīšanas un pārraudzības priekšnoteikumiem un sniegti priekšlikumi saistīto juridisko nosacījumu pilnveidošanai.

Izvērtējot veikto juridisko pētījumu, autors norāda, ka naudas radīšanas tiesības jurisprudencē nenoskaidro kā suverēna ekskluzīvās tiesības, un vairums mūsdienu bezseguma naudas (angļu val. *fiat money*) tiek radīta privāto komercbanku sektorā bez suverēnas varas likumdevēja *expressis verbis* juridiska deleģējuma.

Keywords: European Union, monetary policy, fiat money, double-entry accounting.

Atslēgvārdi: Eiropas Savienība, monetārā politika, bezseguma nauda, divkāršā grāmatvedība.

Introduction

After the so-called Eurozone crisis that began in 2010, the stability of the euro and the well-being of European Union (EU) citizens has become one of the priorities, including financial stability.¹ Modern monetary inflation is a somewhat ongoing economic process that gradually diminishes the purchasing power of money as legal tender, yet the basis for this is the particular legal order which created the legal tender system.² Therefore, the paper examines the legal aspects of the EU's monetary policy as an illustrative example, considering the ability to create legal tender, i.e., money in order to establish a foothold in Latvia regarding monetary policy evaluation within legal research.

The research area is EU public law, the subject of the current paper is monetary policy. The aim of the research is to demonstrate the legal basis for money creation in the EU, determine the associated problems for the protection of money's purchasing power and to propose solutions with respect to the legal principle of proportionality. The research resources consist of legal and political EU

¹ See also: Augstin P., Boustanifar H., Breckenfelder J., Schnitzler J. Sovereign to corporate risk spillovers. European Central Bank's Working Paper Series. No. 1878 / January 2016, p. 10. Available at: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp1878.en.pdf> [last viewed 14.03.2016].

² Cottier T., Lastra R. M., Tietje C., Satragno L. The Rule of Law in Monetary Affairs. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, p. 432. Available at: <https://books.google.com> [last viewed 14.03.2016].

documentation. The applied methods: descriptive – for the textual description of the conditions, logical – for the structural representation of the research content, inductive – for general conclusions from individual premises, comparative – for the comparison of similar conditions, and legal-technical – for the reasoning of legal merits. Alongside the published paper a downloadable audio article will be available online.³ Journal of Economic Literature (JEL) codes: E51 Money Supply • Credit • Money Multiplier; K23 Regulated Industries and Administrative Law.

The author describes specifically the EU's legal norms governing legal tender creation, ascertains the affected legal interests, determines the actual shortcomings of the present circumstances and suggests practical re-evaluation tools for the implementation of a sound money system in a contemporary democratic society within the EU.

Legal framework for money creation in the EU

Regarding legal tender creation in the EU the author needs to refer to a couple of main legal acts: the Treaty on the EU, Protocol Nr. 4 (about central banks) and the Treaty on the Functioning of the EU, Part six, Title I, Chapter I, Section 6 (about the European Central Bank), etc. Additionally, the general monetary supervision is affected, *inter alia*, by Council of the EU Regulation 1024/2013 and 468/2014 for euro zone supervision and resolution mechanisms, as well as the so-called Basel Accords (I–III)⁴ for capital adequacy, stress testing and market liquidity risk set by the Basel Committee on Banking Supervision.

The author has to initially state that on the basis of the aforementioned documents the central bank's role is clearly attributed to currency creation, while commercial banking is being regulated in terms of deposit, loan and investing transactions. However, within this paper the author will demonstrate that those have an indirect effect on general money creation within the economy, which is a consensus within economics studies, yet lacks a clear focus within legal research, for instance, in Latvia.

In recent years, the legal novelties and monetary reforms have mainly focused on the banking sector's oversight processes within the so-called Banking Union. For instance, the Single Supervisory Mechanism in conjunction with the Single Resolution Mechanism aim to establish legal prudent oversight and control mechanisms.⁵ The integration of EU Member State banks into a unified code of conduct regarding lending and risk assessment can be described as a Single Rulebook for banking in the EU, determining aims and implementation models

³ List of public files for Lauris Bočs. Available at: <http://failiem.lv/laurisbocs> (failiem.lv/u/avhaexk) [last viewed 16.03.2015].

⁴ See also: Basel Committee on Banking Supervision. Regulatory Consistency Assessment Programme (RCAP) Handbook for jurisdictional assessments. Basel: Bank for International Settlements, March 2016, p. 2. Available at: www.bis.org/bcb/publ/d361.pdf [last viewed 14.03.2016].

⁵ See also: Preamble's 7th point in Regulation (EU) No 806/2014 of the European Parliament and of the Council of 15 July 2014 establishing uniform rules and a uniform procedure for the resolution of credit institutions and certain investment firms in the framework of a Single Resolution Mechanism and a Single Resolution Fund and amending Regulation (EU) No. 1093/2010. Available at: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014R0806&from=EN> [last viewed 28.02.2016].

thereof.⁶ The author concludes that the EU legal framework bestows the currency creation and oversight functions to the central bank system, however, it does not actually hinder the making of equivalent payment tools.

Practical aspects of money creation in the EU

While the European Central Bank (ECB) is solely responsible for creating currency within the EU, it is important to remember that currency is not the sole form of money. Irrespective of the classification, money can be all forms of payment tools that are being trusted by the participants of an economy. That also includes private liquidity created by commercial banks.⁷ Regarding double-entry accounting, banks are able to actually use their bookkeeping debts to other participants in an economy the same way as the currency issued by the ECB. Consequently, commercial banking operations do create actual money by means of debt increases in their balance sheets.⁸ If a person has an account at a private bank, accepts the digital numbers as a representation of money and deals with other persons who do the same, then these numbers are an actual legal tender, i.e., money in the economy, which can be used for purchases of goods and services.

Picture 1 represents the double-entry accounting operation that shows money creation by commercial banks *ex nihilo*, i.e., out of nothing.

As shown in Picture 1, when making a loan, the debit (D) representing a material increase for the bank increases simultaneously with the bank's liability to the client to pay out the loan seen in the credit (K) part. Legally speaking, a contract has been arranged, which establishes an actual increase in the bank's assets (property) and liabilities (legal obligation to pay the loan) at the same time, regarding the same person, i.e., client.

As is noted in the fairly recent research carried out by Richard A. Werner, economics professor at the University of Southampton, United Kingdom, banks actually create usable money by means of accounting, without the need to make transactions to borrowers, but only writing their loans as numbers in their account as in an accountancy ledger.⁹ That is to say that commercial bank loans are not money being transferred to a borrower but a legal promise to transfer money to the borrower, which by itself is enough to be used as money. In essence, to make money, the bank does not need money, or, at least, very little of it in relation to capital requirements, for instance.

It might not be obvious to non-specialists, but the presented accounting operation actually means that a commercial bank creates its asset by creating

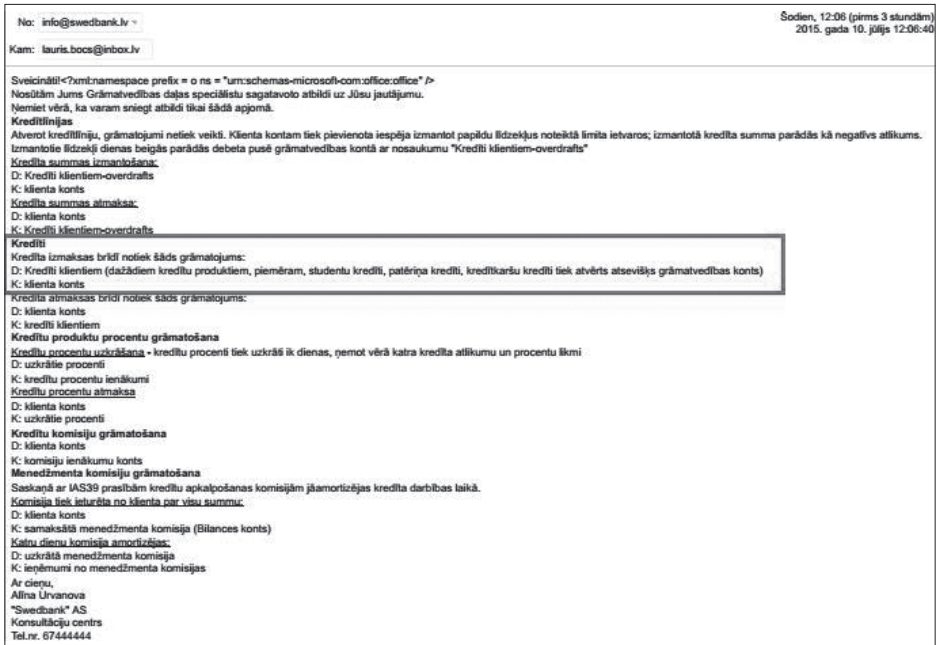
⁶ See also: Lefterov A. Legal Working Paper Studies. The Single Rulebook: legal issues and relevance in the SSM context. Frankfurt am Main: European Central Bank, October 2015, Nr. 15, p. 3. Available at: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scplps/ecblwp15.en.pdf> [last viewed 14.03.2016].

⁷ See also: European Central Bank. LIQUIDITY, MONEY CREATION AND DESTRUCTION, AND THE RETURNS TO BANKING. Working Paper Series, p. 8. Available at: <http://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp394.pdf> [last viewed 14.03.2016].

⁸ See also: McLeay M., Radia A., Thoma R. Money in the modern economy: an introduction. Bank of England Quarterly Bulletin 2014. Q1, p. 12. Available at: <http://www.bankofengland.co.uk/publications/Documents/quarterlybulletin/2014/qb14q1.pdf> [last viewed 17.03.2016].

⁹ Werner R. A. Can banks individually create money out of nothing? – The theories and the empirical evidence. International Review of Financial Analysis, Vol. 36, December 2014, pp. 1–19, p. 18. Available at: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1057521914001070> [last viewed 17.03.2016].

E-mail sent by Swedbank about double-entry accounting for issuing loans (in Latvian)

Picture 1. E-mail screenshot of balance sheet accounting entries showing that the issue of a loan does not mean a reduction in bank's assets

its own liability, whereas other firms, when making a loan, would put into debit the same, they would have to put into credit some form of material loss like, for instance, cash or non-cash reserves, because in a loan agreement the debit means that the client has to pay back the lender a certain loan amount and the credit means that for the loan to be paid back the firm actually needed to reduce their material wealth by making an actual transfer of their own funds, i.e., capital.

Issues and possible solutions for money creation in the EU

First of all, it should be noted that money creation in the EU does not differ from other civilized regions in the world, so the EU is mentioned just for practical illustration purposes. Secondly, the issues relating to monetary policy are mostly beyond legal research, since they affect politics as well as self-serving economic interests. Therefore, all the described issues and possibilities are meant to be a legal evaluation of general property protection interests relating to loss of money's purchasing power.

Considering inflation as the increase of the money supply in an economy from which price inflation results because there is more money to buy the same amount

of goods (prices rise, i.e., purchasing power of money falls),¹⁰ the author notes the two main issues of modern money creation that need to be legally addressed:

- 1) Seigniorage: the innate ability of the sovereign power to make money – the right to issue legal tender;
- 2) Non-cash legal tender: private bank balance sheet extension through loans via demand deposits (German *Giralgeld*, Latvian *bezkaidras naudas noguldījumi*).

Both issues have a common legal thread – the increase of the money supply affecting the existing money's value, i.e., purchasing power. Therefore, both need to be legally examined regarding their control and fair use.

With regard to the research of Mr. Werner mentioned above, it is worthwhile to note that

*“Since in fact banks are able to create money out of nothing, imposing higher capital requirements on banks will not necessarily enable the prevention of boom-bust cycles and banking crises, since even with higher capital requirements, banks could still continue to expand the money supply, thereby fueling asset prices, whereby some of this newly created money can be used to increase bank capital.”*¹¹

Additionally, the Bank of England has publicized that

“[...] money may continue to be passed between different households and companies each of whom may, in turn, increase their spending. This process – sometimes referred to as the ‘hot potato’ effect – can lead, other things equal, to increased inflationary pressure on the economy.”

Thus, sovereign power of money creation has severe legal implications yet nowadays no legal measurement criteria even exist to evaluate the effects upon the sovereignty of nations regarding productivity and purchasing power of money in the EU.

Evaluating both issues by doctrinal research, seigniorage and bank balance sheet extension have a direct relation to the general society's property protection interests, following from the legally protected interests of fair and just payment for work. Since the interest of adequate remuneration is protected as a human right, *inter alia*, under the United Nations Universal Declaration of Human Rights,¹² the commercial money volume expansion demands particular attention within legal research, because there is no established legal need for inflation that the author is aware of.

Accordingly, the author generally suggests to legally differentiate central bank money from derivative commercial bank money and to attribute money's purchasing power to unchangeable measures of quality such as man-hours and the amount of state provided services. Since the legal need derives from the reimbursement for mostly invested time, the benefit of it would be that there is a claim to the quality time of others without severe market fluctuation possibilities because the theoretical and practical measurement of time is not likely to change.

¹⁰ See also: “Inflation” in Merriam-Webster Dictionary. Available at: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/Inflation> [last viewed 14.03.2016].

¹¹ Werner R. A. Can banks individually create money out of nothing? – The theories and the empirical evidence. *International Review of Financial Analysis*, Vol. 36, December 2014, pp. 1–19, p. 17. Available at: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1057521914001070> [last viewed 17.03.2016].

¹² Art. 23, Section 3 of the Universal Declaration of Human Rights. Paris: United Nations General Assembly, 10.12.1948. Available at: <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/index.html> [last viewed 04.03.2016].

Additionally, of course, the author suggests to policy makers and related specialists to research the field of money creation since the competency is required in terms of economic decision making capabilities.

Summary

1. The main aim of money creation rights *ipso facto* is to establish the will of the sovereign, and within the European Union that would be to achieve a certain political, social or economical well-being of society, yet a lack of juristic evaluation and academic research has led the society of the 21st century to an almost mythical perception of economic correlations.
2. The European Central Bank is legally responsible for currency creation, yet there is no EU legal act to determine who has the power to create other forms of money and that is why commercial banks are able to create money by double-entry accounting operations which lead to an ever expanding money supply within the banking system.
3. The effectiveness of contemporary money creation is not controlled by the sovereign jurisdictions, but rather impacted by private profit interests of commercial banks, and the inclusion of Member States within a Banking Union does not affect the lending practices in relation to the supply of the so-called fiat money.
4. The very intentions of money creation determine the need for a timely effect to cost analysis by the implementing institutions of the European Union and therefore a mere political point of view cannot be considered a sufficient justification in cases, where economically motivated profit-seeking has a direct impact on the right to property and, indirectly, on the economical interests of the EU citizens.
5. Legal research and economic policy has the obligation to concentrate on society's most pressing needs, especially in terms of economic conditions, consequently, in order to have the systemic legal control of the economic activities of credit expansion, legal scholars have to acknowledge and comprehend the double-entry accounting practices of credit institutions as tools affecting the overall economic welfare of the general population.
6. The legal principle of proportionality should be incorporated *expressis verbis* in the legal acts proposing and defining money creation in the EU, especially for the purposes of avoiding inflation.

SEKCIJA

“MANTISKO JAUTĀJUMU PUBLISKI TIESISKĀS REGLAMENTĀCIJAS AKTUĀLĀ PROBLEMĀTIKA”

Sekcija norit Valsts pētījumu programmas 2014.–2017. gadam “Tautsaimniecības transformācija, gudra izaugsme, pārvaldība un tiesiskais ietvars valsts un sabiedrības ilgtspējīgai attīstībai – jaunas pieejas ilgtspējīgas zināšanu sabiedrības veidošanai” EKOSOC-LV projekta Nr. 5.2.10 “Ilgspējīga tautsaimniecības transformācijas tiesiskā ietvara efektivitātes paaugstināšanas modeļa izstrāde” ietvaros

PAGaidu TIESĪBU AIZSARDZĪBAS LĪDZEKĻI *VERSUS* NEREGULĒTS PROCESUĀLS JAUTĀJUMS SATVERSMES TIESAS PROCESĀ

TEMPORARY MEASURES *VERSUS* UNREGULATED PROCEDURAL ISSUE IN CONSTITUTIONAL COURT PROCEDURE

Anita Rodiņa, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes Valststiesību zinātņu katedras asociētā profesore

Summary

In the current article, the author describes and analyses two important decisions of the assignments sitting of the Republic of Latvia Constitutional Court, where the answers to the question – does the Constitutional court has the competence and the rights to suspend application (legal force) of the challenged legal act (norm) – are given. This issue is very topical because the Constitutional Court is strict in its decision, pointing out that in the constitutional complaint there is just one possible temporary measure – the right of the Constitutional Court to suspend implementation of the court decision in a concrete (civil, administrative and criminal) case. In the meantime, Constitutional Court has reserved the right “to speak” about suspending of a challenged legal norm, if a case is initiated after application submitted by persons other than the subject of the constitutional complaint. Those two court decisions are of importance also for future litigants, and it also raises the question about the necessity and possibility to provide other instruments of temporary measures.

Atslēgvārdi: konstitucionālā sūdzība, pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļi, Satversmes tiesas process, nolēmums, likums, neregulēts procesuāls jautājums.

Keywords: constitutional complaint, temporary measures, Constitutional Court procedure, ruling, law, un-regulated procedural rule.

Ievads

Latvija ir viena no tām valstīm, kas, tēlaini izsakoties, durvis uz Satversmes tiesu ir atvērusi arī personām, kuras savu pamattiesību aizsardzībai tiesā var iesniegt konstitucionālo sūdzību. Parasti personas, vērošoties Satversmes tiesā, ir ļoti motivētas. Īpaši, ja aizskārums ir saistīts ne tik vien ar morālām (principiālām) ciešanām, bet tam ir arī finansiālas sekas, personas, aizsargājot savas tiesības, izteic lūgumus, kuriem nereti ir sava veida novatoriska pieeja. Prasītāja atjautība un spēja atrast domu graudus izteiktajiem lūgumiem ir visnotaļ uzteicama, jo tā attīsta Satversmes tiesas likumā iekļauto tiesību normu saturu. Tas tādēļ, ka uz ikvienu

pieteicēja lūgumu tiek sagaidīta motivēta Satversmes tiesas atbilde. Tiesai var izteikt dažādus lūgumus, svarīgākais – kā Satversmes tiesa uz tiem reaģē jeb atbild.

Šī raksta mērķis nav detalizēti iedziļināties divos Satversmes tiesas procesa institūtos, kas atspoguļoti raksta nosaukumā. Ierobežotā apjoma dēļ raksta galvenais uzdevums ir neļaut aizmirst divus it kā ne tik ļoti pamanāmus, tomēr nozīmīgus Satversmes tiesas rīcības sēdes lēmumus, kuros Satversmes tiesa sniedz atbildi uz jautājumu, vai tai ir tiesības apturēt apstrīdētās tiesību normas spēkā esamību. No šiem lēmumiem izriet arī “rīcības plāns” tā sauktiem nākotnes prāvniekiem, kuriem būtiski saprast savas iespējas Satversmes tiesā.¹

Personu lūgums Satversmes tiesai piemērot pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļus

Viena no konstitucionālas sūdzības raksturīgākām iezīmēm visā pasaulē ir subsidiaritātes principa piemērošana.² Tas nozīmē, ka Satversmes tiesa ir izmantojama kā pēdējais tiesību aizsardzības instruments tad, ja pamattiesību aizsardzība nav bijusi iespējama tiesu sistēmas tiesās. Konstitucionālās sūdzības pamatā ir “iecementēta” prasība izmantot citus pieejamos reālos un efektīvos līdzekļus.³ Citu tiesību aizsardzības līdzekļu izmantošanas galarezultātā attiecībā uz konkrēto personu būs acīmredzami pieņemts nolēmums, kas parasti ir un var būt tiesas lēmums vai spriedums. Taču zināms, ka persona Satversmes tiesā apstrīdēs nevis šo tiesas nolēmumu, bet gan tiesību normu, kas būs strīda pamatā. Tai pašā laikā efektīvs tiesas process un arī no Satversmes 92. panta izrietošās tiesības uzliek pienākumu Satversmes tiesas procesu veidot tā, lai tas sasniegtu savu mērķi.⁴ Viens no līdzekļiem, kā to panākt, ir pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļu paredzēšana.⁵ Satversmes tiesas tiesības lemt par tiesas nolēmuma izpildes apturēšanu ir pagaidu tiesību aizsardzības līdzeklis, kas normatīvi nostiprināts Satversmes 19.² panta piektajā daļā.⁶ Tiesības apturēt tiesas nolēmuma izpildi dēvētas arī par pagaidu noregulējumu.⁷ Jāuzsver, ka pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļu piemērošana

¹ Raksta autore izsaka lielu pateicību Satversmes tiesas priekšsēdētājam un atsaucīgajam Juridiskā departamenta kolektīvam par radīto iespēju iepazīties ar prakses materiāliem zinātniskos nolūkos.

² Rodiņa A. Konstitucionālās sūdzības teorija un prakse Latvijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, 171. lpp.

³ Reālu un efektīvu tiesību aizsardzības līdzekļu doktrīna skaidrota Satversmes tiesas spriedumā: Par Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 257. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 105. pantam: Satversmes tiesas 2013. gada 24. oktobra spriedums lietā Nr. 2012-23-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2013. 25. oktobris, Nr. 209 (5015), 14. punkts.

⁴ Par Satversmes tiesas likuma 19.2 panta ceturtais daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. un 92. pantam: Satversmes tiesas 2002. gada 26. novembra spriedums lietā Nr. 2002-09-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2002. 27. novembris, Nr. 173 (2748), 1. punkts.

⁵ Salīdzināt ar pagaidu tiesas aizsardzības līdzekļiem administratīvajā procesā, Tiesu prakses vispārīgums pagaidu tiesas aizsardzības līdzekļu piemērošana administratīvajā procesā tiesā. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/judikatura/tiesu-prakses-apkopojumi/administrativas-tiesibas/> [aplūkots 2016. gada 3. decembrī].

⁶ Satversmes tiesas likuma 19.2. panta piektā daļa noteic: “Konstitucionālās sūdzības (pieteikuma) iesniegšana neaptur tiesas nolēmuma izpildi, izņemot gadījumus, kad Satversmes tiesa lēmusi citādi.” Satversmes tiesas likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 103 (588), 14.06.1996.

⁷ Par pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļiem citās valstīs skatīt: Study on individual access to constitutional justice. P. 85–92. Pieejams: <http://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD%282010%29039rev.aspx> [aplūkots 2016. gada 3. augustā].

Pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļi tiek piemēroti arī Eiropas Cilvēktiesību tiesā, kura attiecībā uz Latviju ir šo tiesību instrumentu arī piemērojusi tā sauktā D. Čalovska lietā. Pieteikums Nr. 22205/13 “Čalovskis pret Latviju”. Ceturtā palāta ECHR-LE2.2.g CMG/ZR/atu 2013. gada 8. augustā. *Jurista Vārds*, 2013.

Satversmes tiesā notiek tikai tad, ja to lūdz pieteicējs. Praksē tiesības pieteicējam lūgt piemērot pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļus tiek saprastas dažādi. Piemēram, Satversmes tiesai ir izteikti arī šādi lūgumi: *“Piemērot pagaidu noregulējumu, aizliedzot izbeigt maksātspējīgās sabiedrības ar ierobežotu atbildību “Ceturrtā planēta” un maksātspējīgās sabiedrības ar ierobežotu atbildību “Troja Immobilien” maksātspējas procesa lietu”*⁸, *“noteikt pagaidu aizsardzības līdzekļus, ar kuriem atļautu saņemt sporta uztura bagātinātājus pēc lietas ierosināšanas tiesā”*⁹. Savukārt kolektīvajā konstitucionālajā sūdzībā, ko Satversmes tiesai iesniedza vairāki maksātspējas administratori (vienlaikus zvērināti advokāti) un kurā tika apstrīdēti divi savstarpēji saistīti likumi – 2014. gada 25. septembra likuma “Grozījumi Maksātspējas likumā” 2. pants un 2014. gada 30. oktobra likums “Grozījumi likumā “Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā”” –, līdz ar prasījumu Satversmes tiesai tika izteikts lūgums apturēt apstrīdēto likumu darbību jeb spēkā esību.¹⁰ Lūgums tika pamatots ar ļoti loģiskiem apsvērumiem. Pieteikumā tika norādīts uz pagaidu līdzekļu nozīmi Satversmes tiesas procesā, norādīts uz pagaidu noregulējuma piemērošanas kritērijiem, iekļautas atsauces uz iepriekš rīcības sēdē izlemtiem jautājumiem, tālāk plūstoši pārejot pie būtiska pamattiesību aizskāruma analīzes un pie tā, kādēļ šajā reizē Satversmes tiesa varētu lemt par šādu, pieteicēju ieskatā, neregulētu procesuālu jautājumu, t. i., tiesībām apturēt likuma spēkā esamību. Citiem vārdiem sakot, pieteicēji lūdz piemērot Satversmes tiesas likumā neminētu pagaidu līdzekli un apturēt apstrīdētās normas līdz dienai, kamēr spēkā stāsies Satversmes tiesas spriedums. Tādējādi Satversmes tiesai bija jāsniedz atbilde uz diviem jautājumiem: pirmkārt, vai konstitucionālās sūdzības ietvarā pastāv pagaidu tiesību aizsardzības līdzeklis – likuma darbības apturēšana, un, otrkārt, ja šāds līdzeklis nav normatīvi noteikts, vai Satversmes tiesa var šo lūgumu izlemt kā neregulētu procesuālu jautājumu Satversmes tiesas likuma 26. panta pirmās daļas ietvarā.

Priekšnoteikums pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļu piemērošanai ir lietas ierosināšana. Nebūtu loģiski Satversmes tiesai lemt par pagaidu noregulējumu, ja nav lietas, ko skatīt. Tā, piemēram, Satversmes tiesas 4. kolēģija lēmumā norāda: *“[t]ā kā lieta Satversmes tiesā netiek ierosināta, kolēģijai nav jālemj par pieteikumā ietvertu lūgumu apturēt Rīgas rajona tiesas sprieduma izpildi [...] šis lūgums atstājams bez izskatīšanas.”*¹¹ Līdzīgi secināts arī citos Satversmes tiesas kolēģiju lēmumos, nostiprinot šā secinājuma pareizību.¹² Līdz šim praksē tikai vienā gadījumā Satversmes tiesa ir izteikusies par pagaidu noregulējuma piemērošanu pirms lietas

13. augusts, Nr. 33 (784); Čalovskis v. Latvia. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-145791> [aplūkots 2016. gada 3. augustā].

⁸ Par lietas ierosināšanu: Satversmes tiesas 2. kolēģijas 2012. gada 14. decembra lēmums, 1.2. punkts. Pieejams: http://www.satv.tiesas.gov.lv/upload/lem_ierosin_2012_25.pdf [aplūkots 2016. gada 2. augustā].

⁹ Par atteikšanos ierosināt lietu: Satversmes tiesas 1. kolēģijas 2012. gada 19. jūnija lēmums, 1.2. punkts. Nepublicēts, pieejams Satversmes tiesā.

¹⁰ Pieteikums Nr. 232/2014. Nepublicēts. Pieejams Satversmes tiesā.

¹¹ Par atteikšanos ierosināt lietu: Satversmes tiesas 4. kolēģijas 2015. gada 5. jūnija lēmums. Nepublicēts. Pieejams Satversmes tiesā.

¹² Par atteikšanos ierosināt lietu: Satversmes tiesas 2. kolēģijas 2015. gada 11. novembra lēmums. Nepublicēts. Pieejams Satversmes tiesā; Par atteikšanos ierosināt lietu: Satversmes tiesas 1. kolēģijas 2015. gada 15. decembra lēmums. Nepublicēts. Pieejams Satversmes tiesā; Par atteikšanos ierosināt lietu: Satversmes tiesas 2. kolēģijas 2015. gada 6. augusta lēmums. Nepublicēts. Pieejams Satversmes tiesā; Par atteikšanos ierosināt lietu: Satversmes tiesas 3. kolēģijas 2015. gada 16. februāra lēmums. Nepublicēts. Pieejams Satversmes tiesā.

ierosināšanas.¹³ Lai sniegtu atbildi uz izteikto un rakstā analizējamo lūgumu, 2015. gada 4. februārī pēc lietas Nr. 2015-03-01¹⁴ ierosināšanas tika sasaukta rīcības sēde, kurā atbilstoši Satversmes tiesas reglamenta XIV nodaļai¹⁵ tika izskatīts pieteicēju lūgums.

Likuma darbības apturēšana – vai tiesas nolēmums?

Satversmes tiesas tiesības lemt par pagaidu noregulējumu ir iekļautas Satversmes tiesas likuma 19.² panta piektajā daļā – speciālā tiesību normā, kas attiecas uz vienu no pieteikumu veidiem – konstitucionālo sūdzību. Tas nozīmē, ka likumā *expressis verbis* ir noregulētas tiesības lemt par pagaidu noregulējumu, ja ir iesniegta konstitucionālā sūdzība. Turklāt likumdevējs ir arī noteicis pagaidu noregulējuma veidu: tiesas nolēmuma izpildes apturēšana. Līdzšinējā Satversmes tiesas prakse liecina, ka pagaidu līdzekļi uzskatāmi par ārkārtēju Satversmes tiesas procesa elementu un piemērojami tikai svarīgu mērķu sasniegšanai.¹⁶ Turklāt šo līdzekļu piemērošana balstās uz principu: kamēr nav lemts citādi, nolēmums ir izpildāms, jeb lietas ierosināšana Satversmes tiesā pati par sevi neietekmē ar apstrīdēto normu saistīto nolēmumu izpildi.¹⁷ Šāda prezumpcija veidota arī tādēļ, lai personas, kas nav apmierinātas ar tiesas nolēmumu konkrētā lietā, automātiski neizmantotu Satversmes tiesu kā sprieduma izpildes novilcināšanas līdzekli.¹⁸ Satversmes tiesa skaidri ir novilkusi robežu starp jēdzienu “nolēmums” un “tiesvedība”, sakot, ka Satversmes tiesas likumā iekļautais neaptver tiesas tiesības apturēt tiesvedību citā tiesā.¹⁹ Jeb tās ir Satversmes tiesas tiesības “*apturēt nolēmuma izpildi civillietā, krimināllietā vai administratīvajā lietā*”.²⁰ Savukārt nosakot, kādi tad var būt tie izņēmuma gadījumi, kad Satversmes tiesai ir tiesības apturēt nolēmuma izpildi, tā runā par diviem kritērijiem: ja nolēmuma izpilde pirms Satversmes tiesas nolēmuma spēkā stāšanās varētu padarīt neiespējamu Satversmes tiesas sprieduma izpildi vai radīt būtisku kaitējumu pašam pieteikuma iesniedzējam.²¹

¹³ Sīkāk skatīt: Satversmes tiesas 2013. gada 19. aprīļa rīcības sēdes lēmums. *Jurista Vārds*, 2013. 7. maijs, Nr. 18 (769).

¹⁴ Par 2014. gada 25. septembra likuma “Grozījumi Maksātspējas likumā” 2. panta un 2014. gada 30. oktobra likuma “Grozījumi likumā “Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā”” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. pantam un 106. panta pirmajam teikumam: Satversmes tiesas 2015. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2015-03-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2015. 23. decembris, Nr. 251 (5569).

¹⁵ Satversmes tiesas reglaments. *Latvijas Vēstnesis*, 2014. 12. februāris, Nr. 31 (5090).

¹⁶ Par lietas ierosināšanu: Satversmes tiesas 1. kolēģijas 2008. gada 20. jūnija lēmums, 6.2. punkts. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2008-12-01_Lemums_ierosinasana.pdf [aplūkots 2016. gada 2. augustā].

¹⁷ Par lietas ierosināšanu: Satversmes tiesas 1. kolēģijas 2010. gada 26. janvāra lēmums, 5. punkts. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/lem_ierosin_2010_08.htm [aplūkots 2016. gada 2. augustā].

¹⁸ Endziņš A. Par grozījumiem Satversmes tiesas likumā. *Jurista Vārds*, 2000. 13. aprīlis, Nr. 15; Satversmes tiesas rīcības sēdes lēmums 2005. gada 31. augustā, *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 6. septembris, Nr. 141 (3299).

¹⁹ Par lietas ierosināšanu: Satversmes tiesas 1. kolēģijas 2013. gada 26. aprīļa lēmums, 9. punkts. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/lem_ierosin_2013_08.pdf [aplūkots 2016. gada 2. augustā]; Satversmes tiesas 2012. gada 27. marta rīcības sēdes lēmums lietā Nr. 2012-07-01, 7. punkts. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/rs_lemums_2012-07-01.pdf [aplūkots 2016. gada 2. augustā].

²⁰ Satversmes tiesas rīcības sēdes lēmums 2010. gada 5. martā lietā Nr. 2010-08-01, 3. punkts. Nepublicēts, pieejams Satversmes tiesā.

²¹ Satversmes tiesas rīcības sēdes lēmums 2010. gada 5. martā lietā Nr. 2010-08-01, 4. punkts. Nepublicēts, pieejams Satversmes tiesā; Par lietas ierosināšanu: Satversmes tiesas 1. kolēģijas 2008. gada 20. jūnija lēmums, 6.2. punkts. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2008-12-01_

Agrāk skatītā lietā rīcības sēdes lēmumā tiesības apturēt tiesas nolēmumu skaidrotas, sakot, ka tiesai ir pienākums apturēt tikai tādus nolēmumus, “*kas var būtiski aizskart pieteikuma iesniedzēja pamattiesības, kuru aizsardzībai ierosināta lieta Satversmes tiesā, vai kas var padarīt Satversmes tiesas procesu bezjēdzīgu*”²².

No iepriekš minētās Satversmes tiesas prakses skaidri redzams, ka nolēmuma izpildes apturēšana nekādi nevar aptvert likuma darbības apturēšanu. Lai arī Satversmes tiesa norādījusi, ka, interpretējot pagaidu noregulējuma saturu, tā ievēro sistēmisko interpretācijas metodi, Satversmes tiesas principus, kā arī vispārējos tiesību principus²³, jēdziens “nolēmums” nevar aptvert jēdzienu “likums”. Tādējādi var secināt, ka jēdziens “tiesas nolēmums” ir interpretējams tā, ka tas aptver nolēmumu šī vārda plašākajā izpratnē²⁴, bet ne likumu. Līdz ar to, izskatot konstitucionālās sūdzības subjekta lūgumu par likuma darbības apturēšanu, nevar piemērot Satversmes tiesas likuma 19.² panta 5. daļu.

Likuma darbības apturēšana kā neregulēts procesuāls jautājums

Satversmes tiesas prakse liecina, ka lūgumi piemērot pagaidu līdzekļus, kas nav paredzēti vai noregulēti Satversmes tiesas likumā vai Satversmes tiesas reglamentā, tiek izskatīti kā noregulēti procesuāli jautājumi saskaņā ar Satversmes tiesa likuma 26. panta pirmo daļu.²⁵ Šāda prakse iedibināta 2007. gadā, kad lūgums ārpus Satversmes tiesas likumā noteiktā tika izteikts Latvijas–Krievijas robežlīguma lietā. Pieteikuma iesniedzēji – Saeimas deputāti – pēc lietas ierosināšanas Satversmes tiesā lūdza apturēt 2007. gada 27. martā parakstītā Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līguma par Latvijas un Krievijas valsts robežu apstiprināšanas procedūru Saeimā.²⁶ Satversmes tiesa secināja, ka jautājums par starptautiskā līguma apstiprināšanas apturēšanu uzskatāms par neregulētu procesuālu jautājumu.²⁷ Tā sauktā tautas nobalsošanas lietā Saeimas deputāti lūdza apturēt 2012. gada 18. februārī paredzēto tautas nobalsošanu līdz Satversmes tiesas

Lemums_ierosinasana.pdf [aplūkots 2016. gada 2. augustā]; Par lietas ierosināšanu: Satversmes tiesas 1. kolēģijas 2010. gada 21. aprīļa lēmums, 9. punkts. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2010-31-01_Lemums_ierosinasana.pdf [aplūkots 2016. gada 2. augustā]; Par lietas ierosināšanu: Satversmes tiesas 1. kolēģijas 2010. gada 8. aprīļa lēmums, 8. punkts. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2010-23-01_Lemums_ierosinasana.pdf [aplūkots 2016. gada 2. augustā].

²² Satversmes tiesas rīcības sēdes lēmums 2005. gada 31. augustā. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 6. septembris, Nr. 141 (3299), 3. punkts.

²³ Satversmes tiesas rīcības sēdes lēmums 2010. gada 5. martā lietā Nr. 2010-08-01, 4. punkts. Nepublicēts, pieejams Satversmes tiesā; Par lietas ierosināšanu: Satversmes tiesas 1. kolēģijas 2008. gada 20. jūnija lēmums, 6.2. punkts. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2008-12-01_Lemums_ierosinasana.pdf [aplūkots 2016. gada 2. augustā].

²⁴ Piemēram, civilprocesā ar jēdzienu “nolēmums” saprot tiesas spriedumu un tiesas lēmumu. Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28. nodaļa). Otrais papildinātais izdevums. Prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: TNA, 2016, 493., 650. lpp.

²⁵ Satversmes tiesas likuma 26. panta 1. daļa noteic: “*Lietu izskatīšanas procesuālo kārtību nosaka šis likums un Satversmes tiesas reglaments. Procesuālo termiņu skaitīšanai un procesuālās sankcijas – naudas soda – izpildei piemērojami Civilprocesa likuma noteikumi. Citus Satversmes tiesas likumā un Satversmes tiesas reglamentā neregulētus procesuālus jautājumus izlemj Satversmes tiesa.*” Satversmes tiesas likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1996. 14. jūnijs, Nr. 103 (588).

²⁶ Satversmes tiesas 2007. gada 10. maija rīcības sēdes lēmums par pieteikuma iesniedzēja lūgumu lietā Nr. 2007-10-0102. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. 15. maijs, Nr. 77 (3653).

²⁷ Turpat, 6. punkts.

sprieduma lietā Nr. 2012-03-01 pasludināšanas dienai.²⁸ Arī šajā reizē Satversmes tiesa rīcības sēdē secināja, ka jautājums par citu tiesību aktu darbības apturēšanu uzskatāms par neregulētu procesuālu jautājumu.²⁹ Citā lietā, kas tika skatīta pēc personu iesniegtās konstitucionālās sūdzības, lūgumu piemērot Satversmes tiesas likumā neregulētu pagaidu līdzekli (tiesvedības apturēšanu) Satversmes tiesa vērtēja kā neregulētu procesuālu jautājumu.³⁰ Tātad: lūgumi par citu pagaidu līdzekļu piemērošanu, ja tas nav lūgums par nolēmuma izpildes apturēšanu, Satversmes tiesā ir izskatīti kā nenoregulēti procesuāli jautājumi.

Taču šeit jāuzsver viens būtisks princips: Satversmes tiesai likumdevējs ir uzticējis izlemt pašai, kurš jautājums ir nenoregulēts procesuāls jautājums, neaizmirstot pamatprincipu, ka ar jēdzienu "procesuāls jautājums" nevar saprast jebkādu jautājumu. Šī raksta autore jau kopā ar D. Amoliņu rakstā ir izteikusies, ka nenoregulēts procesuāls jautājums ir tāds, kas attiecas uz Satversmes tiesas procesu, t. i., noteic gan lietu izskatīšanu pēc būtības, gan arī citus ar lietas izskatīšanu saistītus jautājumus, bet nav normatīvi (Satversmes tiesas likumā un Reglamentā) noregulēts.³¹ Piemēram, klasisks nenoregulēts procesuāls jautājums ir atgriešanās iepriekšējā Satversmes tiesas procesa stadijā³² vai arī lēmums par tiesas sēdes datuma pārceļšanu.³³ Nenoregulēts procesuāls jautājums nevar būt, piemēram, saistāms ar Satversmes tiesas kompetenci. Tātad – ne jebkurš un jebkāds prasītāja lūgums būs uzskatāms par nenoregulētu procesuālu jautājumu.

Satversmes tiesa rīcības sēdes 2015. gada 4. februāra lēmumā, atbildot uz pieteicēju argumentiem, kas pausti, atsaucoties uz lietu Nr. 2007-10-0102 (robežlīguma lieta) un arī lietu Nr. 2012-03-01 (tautas nobalsošanas lieta), norāda, ka abus lūgumus bija iesnieguši Saeimas deputāti kā abstraktās konstitucionālās kontroles subjekti, kuru lūgumi nebija par likuma darbības apturēšanu. Tālāk tiesa secina, ka iepriekšminētajos rīcības sēdes lēmumos ietvertais Satversmes tiesas secinājums par neregulētu procesuālu jautājumu nav attiecināms uz pieteikuma iesniedzējiem, kas ir iesnieguši konstitucionālo sūdzību.³⁴ Var piekrist Satversmes tiesai, ka jānošķir katrs pieteikumu veids, jo katram no tiem ir savi mērķi. Abstraktās kontroles subjekti pieteikumu iesniedz, lai aizsargātu publiskas intereses.³⁵ Persona savukārt Satversmes tiesā vērsas, lai primāri aizsargātu savas subjektīvās aizskartās pamattiesības.³⁶ Taču šajā reizē tik liela nozīme nav piešķirama pieteikumu noda-

²⁸ Satversmes tiesas 2012. gada 20. janvāra rīcības sēdes lēmums lietā Nr. 2012-03-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2012. 24. janvāris, Nr. 13 (4616).

²⁹ *Ibid.*, 4. punkts.

³⁰ Satversmes tiesas 2012. gada 27. marta rīcības sēdes lēmums lietā Nr. 2012-07-01, 3. punkts. Pieejams: http://www.satv.tiesas.gov.lv/upload/rs_lemums_2012-07-01.pdf [aplūkots 2016. gada 2. augustā].

³¹ Rodiņa A., Amoliņa D. Lietas ierosināšana Satversmes tiesā. *Central and Eastern European Legal Studies*, 1/2013, p. 49.

³² Lēmums par lietas Nr. 2013-04-01 izskatīšanas atsākšanu: Satversmes tiesas 2013. gada 10. decembra lēmums. Nepublicēts. Pieejams satversmes tiesā.

³³ Par tiesas sēdes datuma pārceļšanu lietā Nr. 2014-03-01: Satversmes tiesas 2014. gada 3. decembra lēmums. *Latvijas Vēstnesis*, 2014. 5. decembris, Nr. 243 (5303).

³⁴ Satversmes tiesas 2015. gada 4. februāra rīcības sēdes lēmums lietā Nr. 2015-03-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2015. 6. februāris, Nr. 26 (5344), 6. punkts.

³⁵ Par likuma "Par valsts pensijām" pārejas noteikumu 41. punkta vārdu "līdz 2011. gada 31. decembrim" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. un 109. pantam: Satversmes tiesas 2013. gada 13. februāra spriedums lietā Nr. 2012-12-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2013. 15. februāris, Nr. 33 (4839), 10. punkts.

³⁶ Par likuma "Par tiesu varu" 86. panta trešās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 102. pantam: Satversmes tiesas 2013. gada 10. maija spriedums lietā Nr. 2012-16-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2013. 13. maijs, Nr. 90 (4896), 16. punkts.

līšanai, jo pieteikums rezultējas lietā, kas tiek skatīta Satversmes tiesā. Procesam Satversmes tiesā ir kopīgs virsuzdevums – nodrošināt taisnīgumu³⁷, neraugoties uz sākotnējo “lietas izcelšanos”, proti, to, kas ir iesniedzis pieteikumu. Tai pašā laikā var piekrist secinājumam, ka tad, ja pieteikumu iesniedz abstraktās kontroles subjekti, viņu tiesības izteikt lūgumus par pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļiem nav noregulētas, un tās ir risināmas noregulēta procesuāla jautājuma ietvarā. Jāuzsver: procesuālā forma, kā atbildēt uz šiem lūgumiem, var būt noregulēta procesuāla jautājuma institūts. Taču pavisam cits jautājums ir, kādu atbildi sniegt uz pieteicēju lūgumu. Atgriežoties pie analizētā rīcības sēdes lēmuma, būtiskākais bija atrast atbildi uz jautājumu: vai tiesām likumdevējs kaut ko nav noregulējis līdz galam konstitucionālā sūdzībā attiecībā uz pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļiem vai varbūt tā bija apzināta likumdevēja rīcība – šauri un precīzi definēt pagaidu noregulējumu?³⁸

Satversmes tiesa savos secinājumos ir strikta, secinot, ka konstitucionālās sūdzības institūtā var pastāvēt viens pagaidu līdzeklis: tas, kurš noteikts 19.² panta 5. daļā, uzsverot, ka: “[g]adījumam, kad iesniegta konstitucionālā sūdzība, likumdevējs nav paredzējis citus pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļus.”³⁹ Šāds secinājums automātiski noved pie nākamā: ja likumdevējs nav paredzējis citus aizsardzības līdzekļus, tad acīmredzami un loģiski, ka citi lūgumi, tai skaitā lūgums apturēt apstrīdētā regulējuma darbību, nav neregulēts procesuāls jautājums, jo likumdevējs visu ir noregulējis. Proti, likumdevējs ir paredzējis, ka konstitucionālā sūdzībā pastāv viens pagaidu tiesību aizsardzības līdzeklis (tiesas nolēmuma apturēšana), un tādējādi citi lūgumi ir ārpus neregulēta jautājuma loka un tie nav izskatāmi Satversmes tiesā.

To, ka Satversmes tiesa pieturas pie sava izdarītā secinājuma, pierāda nākamā lieta jeb lūgums, kas tika izteikts 2015. gada nogalē lietas Nr. 2015-15-01⁴⁰ ietvarā. Šajā reizē konstitucionālās sūdzības subjekts nelūdza apturēt apstrīdētās normas darbību, bet gan formulēja lūgumu citādāk (neapšaubāmi, ņemot vērā iepriekš rīcības sēdē lemto – gudrāk), akcentējot konstitucionālās sūdzības subjektīvo mērķi.⁴¹ Proti, Satversmes tiesai tika lūgts noteikt, ka līdz brīdim, kamēr lietā stājas spēkā Satversmes tiesas nolēmums, pieteikuma iesniedzējam netiek piemēroti apstrīdētajā normā paredzētie pienākumi.⁴² Tātad – pieteicējs nelūdza apturēt visas apstrīdētās tiesību normas darbību, bet lūdza nepiemērot apstrīdētās tiesību normas tiesiskās sekas, kuras ar spriedumu vairāk nebūšot iespējams novērst, jo tās būs neatgriezeniskas (tiks zaudēta būtiska daļa klausītāju). Neraugoties uz citādāk formulētu lūgumu, pēc būtības tika lūgts nepiemērot tiesību normu attiecībā

³⁷ Par likuma “Par tiesu varu” pārejas noteikumu 7. punkta otrā teikuma un 17. punkta (2008. gada 14. novembra likuma redakcijā) atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 83. un 107. pantam: Satversmes tiesas 2010. gada 18. janvāra spriedums lietā Nr. 2009-11-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2010. 20. janvāris, Nr. 100, 5. punkts.

³⁸ Neimanis J. Tiesību tālākveidošana. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006, 63. lpp.

³⁹ Satversmes tiesas 2015. gada 4. februāra rīcības sēdes lēmums lietā Nr. 2015-03-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2015. 6. februāris, Nr. 26 (5344), 7. punkts.

⁴⁰ Par lietas ierosināšanu: Satversmes tiesas 4. kolēģijas 2015. gada 3. jūlija lēmums. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2015-15-01_Lemums_ierosinasana.pdf [aplūkots 2016. gada 2. augustā].

⁴¹ Sīkāk skatīt Rodiņa A. Konstitucionālās sūdzības teorija un prakse Latvijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, 27. lpp.

⁴² Satversmes tiesas 2015. gada 1. decembra rīcības sēdes lēmums lietā Nr. 2015-15-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2015. 3. decembris, Nr. 237 (5555).

uz pieteicēju jeb apturēt tiesību normas darbību attiecībā uz to. Satversmes tiesa papildus jau iepriekš izklāstītai nolēmuma argumentācijas loģiskai gaitai secināja, ka šāds lūgums, nenoliedzami, ir lūgums piemērot pagaidu aizsardzības līdzekļus. Tāpat tiesa secināja, ka konstitucionālā sūdzībā likumdevējs nav paredzējis citus pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļus kā tikai tiesas nolēmuma izpildes apturēšanu.⁴³

Autorei jāatzīst, ka tā kopumā piekrīt šādam Satversmes tiesas secinājumam: konstitucionālā sūdzībā likumdevējs ir paredzējis vienu pagaidu tiesību aizsardzības līdzekli – tiesas nolēmuma apturēšanu. To var pamatot un izsecināt no jau minētā subsidiaritātes principa, kā arī no konkrētās kontroles un konstitucionālās sūdzības mijiedarbības.⁴⁴ Turklāt no likumdevēja gribas neizriet secinājums, ka tas būtu iecerējis Satversmes tiesai piešķirt neierobežotas tiesības lemt par likuma darbības apturēšanu. Gluži pretēji, autorei, atceroties debates, kā arī pētot konstitucionālās sūdzības izstrādes un veidošanas procesu, ir bijusi pārliecība, ka likumdevējs ar nolūku ir izvēlējis likumā paredzēt vienu pagaidu tiesību aizsardzības līdzekli. Tāpat ir saprotams, ka Satversmes tiesas likuma 26. panta pirmā daļā iekļautā kompetence izlemt neregulētu procesuālu jautājumu ir jāuzlūko kā sava veida rezerves norma, kas dod iespēju Satversmes tiesai atrisināt neregulētus procesuālus jautājumus, kurus iepriekš likumdevējs nevarēja paredzēt, ņemot vērā, ka Satversmes tiesas process bija jauns un līdz galam neatklāts.⁴⁵ Katrā ziņā striktā Satversmes tiesas pozīcija, atbildot uz konstitucionālās sūdzības subjektu lūgumiem par apstrīdēto likumu darbības apturēšanu, ir acīmredzami nepārprotama ziņa citiem konstitucionālās sūdzības subjektiem.

Tai pašā laikā autore vienmēr ir apbrīnojusi Satversmes tiesas tiesnešu viedu rīcību, ko tēlaini varētu raksturot: “neaizvērt durvis pavisam, bet atstāt kāju durvīs”. Uzmanīgi lasot 2015. gada 4. februāra rīcības sēdes lēmumu, var ieraudzīt, ka tiesa ir rezervējusi tiesības “izteikties” par likuma darbības apturēšanu, ja šādu lūgumu būs izteikuši citi subjekti (ne persona). To varētu izsecināt no 2015. gada 4. februāra rīcības sēdes lēmuma 6. punktā ietvertās frāzes, kurā norādīts, ka tiesas iepriekš lemtais nav bijis par pieņemta un izsludināta likuma darbības apturēšanu. Līdzīgu principu var ieraudzīt arī tā sauktajā tautas nobalsošanas lietā, kad Satversmes tiesa secināja, ka tā nevis nav tiesīga apturēt tautas nobalsošanu, bet ka tai “nav pamata apturēt” Centrālās vēlēšanas komisijas lēmumu par tautas nobalsošanu.⁴⁶ Lai arī grūti izdomāt, kad varētu izveidoties tāda situācija, kad būtu nepieciešams pieteicējam (piemēram, abstraktās konstitucionālās kontroles subjektam) lūgt apturēt likuma darbību un Satversmes tiesai apsvērt tās tiesības apturēt likuma spēkā esamību, tomēr šādas situācijas nav izslēdzamas. Ja saprotams, ka procesuālā forma, kādā tiesa varētu sniegt atbildi uz šādu izteiktu lūgumu, būs neregulēta procesuāla jautājuma institūts, tad nozīmīgākais, ko sagaidīs ikviens

⁴³ Satversmes tiesas 2015. gada 1. decembra rīcības sēdes lēmums lietā Nr. 2015-15-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2015. 3. decembris, Nr. 237 (5555), 6. punkts.

⁴⁴ Par Kredītiestāžu likuma 59.⁵ panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 105. pantam: Satversmes tiesas 2011. gada 19. oktobra spriedums lietā Nr. 2010-71-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2011. 21. oktobris, Nr. 167 (4565), 14. punkts; Krūmiņa V. Piezīmes pie pārskata par administratīvo tiesu iesniegtajiem pieteikumiem Satversmes tiesā. *Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Biļetens* Nr. 5/2012, 13. lpp.

⁴⁵ Sīkāk skatīt Šķiņķis M. Pagaidu neregulējums Satversmes tiesas procesā. *Jurista Vārds*, 2012. 31. janvāris, Nr. 5 (704).

⁴⁶ Satversmes tiesas 2012. gada 20. janvāra rīcības sēdes lēmums lietā Nr. 2012-03-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2012. 24. janvāris, Nr. 13 (4616), 8. punkts.

Satversmes tiesas procesa vērotājs, būs Satversmes tiesas izšķiršanās par tās tiesību apjomu.

Var piekrist, ka Satversmes tiesas likumā nav aptverti visi iespējamie pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļi, kādi ir pazīstami citās valstīs.⁴⁷ Teorētiski likumdevējam nav aizliegts Satversmes tiesas likumā paredzēt arī citus pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļus, piemēram, tiesības lemt par likuma darbības apturēšanu. No vienas puses, plašākas tiesību aizsardzības līdzekļu piemērošanas iespējas radītu neapšaubāmi plašākas iespējas personām, bet, no otras puses, tāda tiesību paplašināšana uzliktu ļoti lielu atbildību pašai Satversmes tiesai. Tāpat nopietni būtu jāapsver teorētiskie un praktiskie ieguvumi, arī problēmjautājumi, kas varētu būt cita pētījuma vērti.

Secinājumi

1. Satversmes tiesas procesā ir paredzēti un tiek piemēroti pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļi. Satversmes tiesas likuma 19.² panta piektā daļa noteic pagaidu tiesību aizsardzības līdzekli – tiesas nolēmuma apturēšanu, ja pieteikumu (konstitucionālo sūdzību) iesniegusi persona.
2. Izskatot konstitucionālās sūdzības subjekta lūgumu par likuma darbības apturēšanu, nevar piemērot Satversmes tiesas likuma 19.² panta 5. daļu.
3. Divu 2015. gada Satversmes tiesas rīcības sēžu lēmumu analīze liecina, ka Satversmes tiesas ieskatā konstitucionālās sūdzības institūtā nepastāv citi pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļi, izņemot tiesas nolēmuma izpildes apturēšanu.
4. Ja lūgumu par pagaidu tiesību aizsardzības līdzekļu piemērošanu izteic citi subjekti (bet ne persona), tie tiek izskatīti kā neregulēti procesuāli jautājumi Satversmes tiesas procesā.
5. Satversmes tiesa abstraktās konstitucionālās kontroles ietvarā ir izteikusies par tās tiesībām apturēt starptautiskā līguma ratificēšanas procesu un tautas nobalsošanu. Tā nav paudusi viedokli par tās tiesībām apturēt apstrīdētā tiesību akta (normas) darbību.
6. No Satversmes tiesas 2015. gada 4. februāra rīcības sēdes lēmuma izriet, ka tiesa ir rezervējusi sev tiesības izteikties par likuma darbības apturēšanu, ja lieta ierosināta pēc citu subjektu, izņemot personas, pieteikuma.

Pētījumu atbalsta Valsts pētījumu programma 5.2. “Tautsaimniecības transformācija, gudra izaugsme, pārvaldība un tiesiskais ietvars valsts un sabiedrības ilgtspējīgai attīstībai – jaunas pieejas ilgtspējīgas zināšanu sabiedrības veidošanai (EKOSOC-LV)”.

⁴⁷ Study on individual access to constitutional justice. P. 85–92. Pieejams: <http://www.venice.coe.int/web-forms/documents/CDL-AD%282010%29039rev.aspx> [aplūkots 2016. gada 3. augustā].

SPECIĀLĀS KONFISKĀCIJAS AKTUALITĀTES KRIMINĀLPROCESĀ

TOPICAL ISSUES OF SPECIAL CONFISCATION IN THE CRIMINAL PROCEDURE

Gunārs Kūtris

LU Juridiskās fakultātes lektors

Summary

The author provides an insight into the regulations and theory of the commonly used terms of confiscation: “general” (as a criminal penalty), “special” (as a confiscation of illegally acquired property), “specific” (provided by the amendment project to the Criminal Law for the confiscation of the illegally acquired property), and “extended”. The article analyzes issues relevant to confiscation of illegally acquired property depending on whether the origin of the property has to be proved or is presumed. The risks of the upcoming amendments to the Criminal Law are indicated – an overly broad concept of presumed illegally acquired property could unreasonably violate a person's rights. The concluding part of the article shows the changes of the procedural standard of proof in cases of illegally acquired property. It is also noted that the planned amendments propose an unreasonably broad definition.

Atslēgvārdi: konfiskācija, vispārējā konfiskācija, speciālā konfiskācija, īpašā konfiskācija, prezumētā noziedzīgi iegūtā manta.

Keywords: confiscation, general confiscation, special confiscation, specific confiscation, presumed illegally acquired property.

Vispārējā, speciālā, īpašā un paplašinātā konfiskācija

Ar jēdziena “**konfiskācija**” izpratni parasti nevienam sarežģījumu nerodas. Pat bez juridiskās izglītības ikviens saprot, ka konfiskācija ir kāda mantiska labuma atņemšana bez atlīdzības. Juristi tikai konkretizē, ka šī atņemšana (atsavināšana) notiek valsts labā. Tieši tā tas ir definēts Krimināllikuma 42. pantā.

Tāpēc uzmanību saista starpministriju saskaņošanas procesā esošais Krimināllikuma grozījumu projekts, kur 70.¹⁰ pantā sniegtais mantas īpašās konfiskācijas jēdziens šo svarīgo faktoru nepiemin. Iespējams, tā ir tikai neuzmanības radīta kļūda, bet varbūt ir radies kāds cits pamatojums. Ja tas tā paliks, tad būs jāmaina teorētiskie skaidrojumi un tiesu prakse, proti, tiesām, nosakot mantas konfiskāciju, vienlaikus būs jānosaka, kam konfiscētā manta ir nododama.

Labs pamatmateriāls konfiskācijas izpratnei, kas visu salika pa vietām, bija 2010. gadā veiktais prof. Ā. Meikališas un prof. K. Stradas-Rozenbergas pētījums “Mantas konfiskācijas tiesiskais regulējums Latvijā un Eiropas Savienībā, tās izpildes mehānisma efektivitātes nodrošināšana”.¹

¹ Pieejams: <http://www.tm.gov.lv/lv/ministrija/imateriali/MantKonf.pdf>.

Savus atzinumus jēdzienu norobežošanā deva Satversmes tiesa lēmumā par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2010-31-01 un spriedumā lietā Nr. 2014-34-01.² Šajos dokumentos ir arī vērtējums, kādas tiesības uz kādu mantu tiek aizsargātas ar Satversmi un kādas nē. Proti, Satversmes 105. pants neaizsargā personas tiesības uz noziedzīgi iegūtu mantu, jo uz šādu mantu personai nav radušās tiesības (tiesības uz īpašumu).

Tātad ar **vispārējo konfiskāciju** saprot kriminālsodu – mantas konfiskāciju –, kad konfiscē personai piederošu īpašumu, kurš nav saistīts ar izdarīto noziedzīgo nodarījumu (tikai tiktāl, ka tas pieder personai, kas izdarījusi likuma pārkāpumu). Tas ir kriminālsods. Teorētiski tas ir pieļaujams arī demokrātiskā un tiesiskā valstī, taču neliecina par labu praksi. Ne velti šāds sods saglabājies vien pāris valstīs Eiropā.

Latvijā šī soda piemērošana ir modificējusies uz pozitīvo pusi – tiesas, nosakot mantas konfiskāciju, spriedumos norāda konkrētu mantu, ņemot vērā soda samērīgumu un vērtējot mantas piederību, savukārt likumā ir ietverts saraksts ar nekonsciscējamo mantu utt. Taču vienalga tā ir valsts īstenota personas legāli iegūta īpašuma bezatlīdzības atsavināšana, lai personu sodītu, bet valsts iegūtu. Tad jau saprātīgāk būtu papildus piemērot naudas sodu, jo valsts saņemtu konkrētu summu, nevis nodarbotos ar konfiscētās mantas realizēšanu. Lai gan no cilvēktiesību viedokļa nav pamata diskusijai, vai mantas konfiskācijas aizstāšana ar naudas sodu būtu samērīgāks līdzeklis Satversmes 105. pantā nostiprināto īpašuma tiesību aizsardzībai. Tas ir sodu politikas jautājums un līdz ar to – likumdevēja kompetencē.

Ļoti ceru, ka Latvijas likumdevējs (un arī Tieslietu ministrija) uzklausīs tiesību zinātnieku gandrīz vienprātīgu rekomendāciju šo soda veidu izslēgt no likuma. It īpaši tāpēc, ka ir būtiski pilnveidojusies speciālās konfiskācijas iespēja.

Speciālā konfiskācija savu apzīmējumu ieguvusi, uzsverot atšķirību no vispārējās (konkrēto mantu nenosaucošās). Speciālā ir tieši jeb speciāli vērsta pret tām mantām, kuras pie nozieguma izdarītāja noteikti nedrīkstētu atrasties. Vai nu tas ir riks, ar kuru izdarīts noziegums (tagad šis jēdziens ir aizstāts ar plašāku – “noziedzīga nodarījuma izdarīšanas priekšmets”, bet šajā rakstā par to diskusija netiks izvērsta, lai gan jānorāda, ka starptautiskajos dokumentos tomēr lieto jēdzienu “riks”), vai arī tā ir noziedzīgi iegūta manta. Reti kurš mūsdienās uzdrošinātos apgalvot, ka tāda manta būtu jāatstāj vainīgās personas īpašumā vai lietošanā. Arī no cilvēktiesību viedokļa par šādu rīcību iebildumi nevarētu būt.

Par to nebija diskusiju arī agrākos laikos. Piemēram, 1939. gadā Kriminālprocesa likuma 302. pants noteica: *“Izmeklēšanas tiesnesis stājas pie noziedzīgā nodarījuma lietisko pierādījumu un ar noziedzīgo nodarījumu iegūto lietu izņemšanas un atņemšanas, tiklīdz šīs lietas uzietas.”* Līdzīgi arī 788. pants paredzēja: *“Bez jautājumu izšķiršanas par vainīgumu un sodu, tiesa taisa lēmumus arī par citām noziedzīgā nodarījuma un tā iztiesāšanas sekām, kā: [...] par lietām, kas iegūtas ar noziedzīgo nodarījumu, un vispār par lietiskiem pierādījumiem [...]”*

Papildus gan jānorāda, ka mūsdienu Kriminālprocesa likumā pie speciālās konfiskācijas ir attiecināta vēl viena grupa mantas – ar noziedzīgo nodarījumu saistītā manta (KPL 356. p. 2. d., 626., 627., 630. p.). Likuma 358. pantā ir visai skaidri pateikts, ka tāpat kā pret noziedzīgi iegūtu mantu izturas arī pret: 1) līdzekļiem, ko persona ieguvusi no mantas realizācijas, zinot tās noziedzīgo

² Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/cases>.

izcelsmi; 2) noziedzīgi iegūtas mantas izmantošanas rezultātā gūtiem augļiem un 3) tādām mantiska vai cita rakstura labuma materiālām vērtībām, ko amatpersona pieņēmusi kā kukuli. Taču praksē var veidoties situācijas, kad manta it kā ir legāla, bet ir tieši iesaistīta noziedzīgās darbībās un faktiskie apstākļi ir tādi, kas liedz to atdot īpašniekam.

Arī ārvalstīs likumdevēji ir paredzējuši, ka par noziedzīgi iegūtu nav uzskatāma tikai manta, kas tieši iegūta noziedzīga nodarījuma rezultātā, bet arī netieši iegūta, piemēram, no noziedzīgi iegūtas mantas realizācijas vai citos apstākļos.

Varētu diskutēt, vai ir nepieciešams un iespējams radīt izsmelšu "saistītās mantas" definējumu likumā, bet būtu tikai apsveicami nosaukt konkrētus kritērijus. Tomēr viena būtiska prasība nav apstrīdama – mantas saistība ar noziedzīgo nodarījumu noteikti ir jāpierāda.

Speciālās konfiskācijas jautājumu Latvijā tradicionāli regulēja procesuālais likums. Savukārt mūsdienās vairākās valstīs šo jautājumu regulē krimināllikumi, tikai šo konfiskāciju nesauc par sodu. Tās ir "citas ar notiesāšanu saistītās sekas". Arī mēs Latvijā jau vairāk nekā 5 gadus esam runājuši, ka speciālās konfiskācijas jautājumam ir materiālo tiesību raksturs. Līdz ar to ir tapis projekts par Krimināllikuma un Kriminālprocesa likuma attiecīgu grozīšanu.

Tieslietu ministrijas izstrādātajā likumprojektu paketē jautājumu par speciālo konfiskāciju plānots risināt kompleksi (Krimināllikums, Kriminālprocesa likums, Noziedzīgi iegūtās mantas konfiskācijas izpildes likums). Pārceļot speciālo konfiskāciju uz Krimināllikumu, jaunā VIII² nodaļa sauksies "Mantas īpašā konfiskācija". Tātad mantas **īpašā konfiskācija** būs noziedzīgi iegūtas mantas vai noziedzīga nodarījuma izdarīšanas priekšmeta, vai ar noziedzīgu nodarījumu saistītas mantas piespiedu bezatlīdzības atsavināšana (70.¹⁰ pants). Šī konfiskācija nav paredzēta kā kriminālsods.

Varam secināt, ka īpašā konfiskācija attiecas uz tām pašām trim mantas grupām. Turklāt ar gaidāmajiem grozījumiem tiks novērsti vairāki agrāk izteiktie pārmērumi – gan par konfiskācijas materiāltiesisko dabu, gan par šīs konfiskācijas "ne-soda" raksturu. Iespējams, tas būs vēl viens stimuls atteikties no mantas konfiskācijas kā kriminālsoda.

Reizē ar Eiropas Padomes 2005. gada 24. februāra pamatlēmumu par noziedzīgi iegūtu līdzekļu, nozieguma rīku un īpašuma konfiskāciju teorijā parādījās jēdziens **aplašinātā konfiskācija**. Pamatlēmuma 3. pants paredz valstīm likumos noteikt pasākumus, kas ļautu konfiscēt noziedzīgas darbības rezultātā gūto īpašumu, kas nav tiešā saistībā ar pārkāpumu, par kuru persona ir notiesāta. Tas nozīmē, ka nav saiknes starp pārkāpumu, par kuru tiek piemērots sods, un to, kas ir konfiscēts ne attiecībā uz īpašuma veidu, ne arī uz summu. Runa ir par notiesātās personas īpašuma applašinātās konfiskācijas principu.

Pamatlēmums gan šo principu kā obligātu (kā valsts pienākumu) paredzēja attiecināt tikai uz noteiktiem sešos pamatlēmumos minētiem pārkāpumiem (eiro naudas viltošana, noziedzīgi iegūto līdzekļu legalizēšana, cilvēku tirdzniecība, nelikumīgā imigrācija, seksuālā izmantošana un bērnu pornogrāfija, un narkotiku tirdzniecība vai terorisms). Izņemot terorisma darbību, pienākums paredzēt applašinātās konfiskācijas iespēju bija noteikts tikai pārkāpumiem, kas izdarīti noziedzīgas organizācijas ietvaros. Papildus jāatzīmē, ka pienākums paredzēt applašinātās konfiskācijas iespēju pastāvēja tikai tiktāl, ciktāl pārkāpumam piemīt peļņas gūšanas raksturs.

Paplašinātās konfiskācijas iespēja tika attiecināta arī uz trešajām personām. Proti, konfiscēt var ne tikai vainīgajai personai nepārprotami piederošo īpašumu, jo šīs personas īpašums varētu piederēt arī kādam no tās partneriem vai kādai juridiskai personai, uz kuru šim partnerim ir noteicoša ietekme.

Papildus būtu vērts pieminēt 2000. gada 13. decembrī Palermo parakstīto Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvenciju pret transnacionālo organizēto noziedzību, kuras 12. panta "Konfiskācija un izņemšana" 7. punkts aicināja valstis "*prasīt, lai likumpārkāpējs pierāda, ka iespējamie noziedzīgi iegūtie līdzekļi, kas būtu konfiscējami, ir likumīgi iegūti*". Šis un vēlākie starptautiskie dokumenti iedrošināja Latvijas Kriminālprocesa likumā ietvert normu ar līdzīgi formulētu personas pienākumu.

Arī Eiropas Savienības Padomes 2000. gada 27. martā pieņemtajā rīcības plānā "Organizētās noziedzības novēršana un kontrole: Eiropas Savienības stratēģija jaunās tūkstošgades sākumam" bija aicināts lemt par instrumentu, kas ļautu mazināt pierādīšanas pienākumu, kas attiecas uz tādas personas īpašumā esošu aktīvu avotu, kura ir notiesāta par nodarījumu, kas saistīts ar organizēto noziedzību.

Eiropas valstu vairāku gadu atšķirīgā pieredze tika harmonizēta Eiropas Parlamenta un Padomes 2014. gada 3. aprīļa direktīvā 2014/42/ES par nozieguma rīku un noziedzīgi iegūtu līdzekļu iesaldēšanu un konfiskāciju Eiropas Savienībā, kas arī Latvijā jāievieš līdz 2016. gada nogalei.

Šķiet, ka minētajos Eiropas dokumentos ir iestrādātas Latvijas zinātnieku idejas par paplašinātās konfiskācijas iespējām. Šādu konfiskāciju paredzēja jau 2002. gadā Latvijā izstrādātais un kopš 2005. gada 1. oktobra spēkā esošais Kriminālprocesa likums. Tā projekts un arī tā normas pēc pieņemšanas tika prezentētas dažādās starptautiskās konferencēs.

Paplašināto konfiskāciju pēc būtības paredz Kriminālprocesa likuma 355. panta otrā daļa, kas noteic, kāda manta ir atzīstama par noziedzīgi iegūtu, ja vien persona nepierāda tās legālu iegūšanu. Tātad pie noteiktiem apstākļiem likums mantu prezumē par noziedzīgi iegūtu. Tāpēc mūsu tiesībzinātnieki šo speciāli (paplašinātai) konfiskācijai pakļauto mantu mēdz saukt arī par prezumēto noziedzīgi iegūto mantu.

Speciālās/īpašās konfiskācijas satura tālākā attīstība

Kā jau tika norādīts, īpašā konfiskācija topošajās Krimināllikuma normās attiecināta gan uz noziedzīgi iegūtu mantu, gan uz noziedzīga nodarījuma izdarīšanas priekšmetu, gan uz mantu, kas saistīta ar noziedzīgu nodarījumu.

Jaunais regulējums pēc būtības nemaina izpratni par noziedzīga nodarījuma izdarīšanas priekšmetu. Tie ir rīki un līdzekļi, kuri bija paredzēti vai tika izmantoti noziedzīga nodarījuma izdarīšanai (sk. projektā Krimināllikuma 70.¹² pantu).

Pozitīvi vērtējams tas, ka likumā tiks skaidrots ar noziedzīgu nodarījumu saistītās mantas jēdziens jeb, precīzāk sakot, sniegtas to raksturojošās pazīmes. Proti, ar to ir domātas: (1) apgrozībā aizliegtas lietas vai (2) lietas, kuru izcelsme vai piederība nav noskaidrota, vai (3) tāda noziedzīga nodarījuma izdarīšanai personai piederoša manta, kas sakarā ar izdarīto noziedzīgo nodarījumu nav atstājama personas īpašumā (sk. projektā Krimināllikuma 70.¹³ pantu). Pie šīs grupas ir plānots attiecināt arī (4) dzīvniekus, ja sakarā ar izdarīto noziedzīgo nodarījumu tie nav atstājami personas, kura izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, īpašumā, kā

arī (5) noziedzīga nodarījuma izdarījušai personai piederošu transportlīdzekli, ja ar to izdarīts noziedzīgs nodarījums pret satiksmes drošību alkohola, narkotisko, psihotropo, toksisko vai citu apreibinošu vielu ietekmē. Šeit var tikai piebilst, ka attiecībā uz transportlīdzekļa konfiskāciju piedāvātais regulējums vairāk atbilst jēdzienam “samērīgums”, salīdzinot to ar spēkā esošā Krimināllikuma 42. panta 3. daļā noteikto: “Tiesa, nosakot mantas konfiskāciju par noziedzīgu nodarījumu pret satiksmes drošību, attiecina to uz transportlīdzekli.”

Skaidra un saprotama ir arī piedāvātā Krimināllikuma 70.¹¹ panta pirmā daļa, kura sniedz noziedzīgi iegūtas mantas skaidrojumu. Saskaņā ar šo daļu tā ir manta, kas “personas īpašumā vai valdījumā tieši vai netieši nonākusi noziedzīga nodarījuma izdarīšanas rezultātā”. Lai gan te papildus (salīdzinot ar Kriminālprocesa likuma 355. panta pirmo daļu) parādās viens vārds “izdarīšanas”, kas varētu radīt neskaidrības normas piemērošanā – vai noziedzīgais nodarījums jāizdara tieši šai personai, pie kuras nonākusi manta. Tomēr būtiskākais – visos šajos definējumos vairāk akcentēta mantas jaunā atrašanās vieta, nevis mantas izcelsmes vieta. Iespējams, precīzāks būtu formulējums – manta ir noziedzīgi iegūta, ja tā ir atsavināta vai radīta noziedzīga nodarījuma rezultātā.

Jebkurā gadījumā tā ir pierādītā noziedzīgi iegūta manta, t. i., manta, par kuru procesa laikā ir gūti pierādījumi par tās noziedzīgo izcelsmi (mantas noziedzīgo izcelsmi pierāda atbilstoši KPL nostiprinātajiem vispārīgiem nosacījumiem, pierādīšanas pienākums gulstas uz procesa virzītāju, iztiesāšanā – uz apsūdzības uzturētāju).

Pie tā saucamās pierādītās noziedzīgi iegūtas mantas ir attiecināma arī likumprojekta 70.¹¹ panta ceturtajā un piektajā daļā raksturotā manta: (1) noziedzīgi iegūta manta, kas atsavināta trešajai personai bez maksas vai apmaiņā pret summu, kas ir būtiski zemāka par tirgus vērtību, un (2) līdzekļi, ko persona ieguvusi no noziedzīgi iegūtas mantas realizācijas, kā arī noziedzīgi iegūtas mantas izmantošanas rezultātā gūtie augļi.

Diskusijas varētu raisīt grozījumu projektā ietvertais paplašinātās konfiskācijas jeb prezumētās noziedzīgi iegūtas mantas izpratne.

Esošā Kriminālprocesa likuma 355. panta otrā daļa to saista tikai ar septiņu noziedzīgo nodarījumu kategorijām (organizēta noziedzīga grupa, teroristiskās darbības, cilvēku tirdzniecība, noziedzīgās darbības ar narkotiskām vai psihotropām vielām, noziedzīgās darbības ar viltotu naudu, noziedzīgās darbības saistībā ar valsts robežas šķērsošanu un noziedzīgās darbības saistībā ar bērnu pornogrāfiju vai seksuālu izmantošanu). To izvēle ir saistīta ar starptautiskos dokumentos īpaši atrunātu valsts pienākumu atņemt finansējumu šādu noziegumu turpmākai izdarīšanai. Piemēram, ANO Konvencijā pret transnacionālo organizēto noziedzību, ANO Pretkorupcijas konvencijā, Eiropas Padomes Krimināltiesību pretkorupcijas konvencijā, Eiropas Padomes Konvencijā par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanu, meklēšanu, arestēšanu un konfiskāciju viennozīmīgi ir atzīts, ka noziedzības virzītājspēks ir finansiāli ieguvumi. Tikai atņemot vai samazinot šos ieguvumus, ir iespējams likt šķēršļus vai atņemt interesi noziegumu izdarīšanai. Šeit jāatzīst, ka Latvijas likumā nepamatoti nav ietverta korupcija.

Arī ECT ir saskatījusi leģitīmu mērķi notiesātās personas līdzekļu konfiskācijai. Spriedums par konfiskāciju darbojas kā iebiedēšanas līdzeklis attiecībā uz tiem, kas varētu iesaistīties narkotiku izplatīšanā, atņemt personai peļņu, ko tā guvusi no narkotiku izplatīšanas, kā arī atņemt līdzekļus, ko tā nākotnē varētu lietot

narkotiku tirdzniecībā.³ Itālijas likumā paredzētajai konfiskācijai ir sabiedrības interesēm atbilstošs mērķis, proti, tā nodrošina, lai personai vai noziedzīgajai organizācijai, par piederību kurai viņš tika turēts aizdomās, nebūtu iespēju izmantot attiecīgo īpašumu tā, ka tas kaitētu sabiedrības interesēm.⁴

Projektā paredzētais prezumētās noziedzīgi iegūtās mantas definējums ir pateikts krietni skaidrākā redakcijā, taču tas ir ļoti plašs. Proti, par noziedzīgi iegūtu mantu varēs atzīt *“mantu, kas pieder personai, kura izdarījusi noziegumu, kas pēc sava rakstura ir vērsti uz materiāla vai citāda rakstura labuma gūšanu, ja mantas vērtība nav samērīga ar personas likumīgiem ienākumiem un persona nepierāda, ka manta ir iegūta likumīgā ceļā”*.

Positīvais moments – tas attiecas tikai (1) uz noziegumiem (ne kriminālpārkāpumiem) un turklāt tikai tādiem, (2) kas pēc sava rakstura ir vērsti uz materiāla vai citāda rakstura labuma gūšanu (loģiska saistība ar mantas iegūšanu). Tāpat pareizi ir norādīts uz samērīguma kritēriju un ir precizēts personas pienākums. Būtiskākā problēma – likums aptver visus noziegumus, kam ir mantiska labuma gūšanas raksturs. Šķiet, ka normas tvērums ir pārāk plašs. Teorētiski tas dod iespēju visos šādos noziegumos konfiscēt personai piederošo mantu. Turklāt piebilstot, ka tas nemaz nav sods.

Vēl vairāk. Ievērojot panta trešo daļu, konfiscēt varēs arī *“mantu, kas atrodas citas personas rīcībā, kura uztur pastāvīgas ģimenes, saimnieciskas vai citādas mantiskas attiecības ar šā panta otrajā daļā minēto personu, ja šīs personas rīcībā esošās mantas vērtība nav samērīga ar viņas likumīgiem ienākumiem un ja viņa nepierāda, ka manta ir iegūta likumīgā ceļā”*.

Vieglāk, protams, ir vienu principu attiecināt uz visiem mantkārīga rakstura noziegumiem. Nav daudz diskusiju par “predikatīvo noziegumu sarakstu”. Tikai pie šāda uzskaitījuma ārpusē paliks visai reāls noziegums – terorisms, kas mūsdienās visbiežāk nenotiek mantas gūšanas interesēs. Tieši terorisma finansēšanas dēļ būtu jākonfiscē šo personu rīcībā esošie līdzekļi.

Savukārt par nesamērīgu, piemēram, varētu atzīt kāda dzīvokļu zagļa-iesācēja ģimenei piederošās mantas konfiskāciju, ja vien viņš nebūs tik prasmīgs, lai pierādītu mantas legālo izcelsmi.

Šādu prezumpciju varētu saglabāt, ja būtu iespējams pierādīt personas ilgstošu noziedzīgu darbību (vairākkārtēju noziegumu izdarīšanu, sava veida nodarbošanās raksturu). Otrs risinājuma variants jeb kritērijs varētu būt noteikta apmēra mantiska labuma iegūšana kā robeža konfiskācijas piemērošanai. Tas arī būtu svarīgi procesuālās ekonomijas interesēs, lai novērstu liekas darbības un pierādīšanu par dažiem tūkstošiem eiro.

Konfiskācijas procesa pilnveidošana

Ar minētajiem Krimināllikuma grozījumiem loģiski ir cieši saistīti arī grozījumi Kriminālprocesa likumā. Turklāt tie ir plānoti visai apjomīgi.

Jāatzīst, ka piedāvātais projekts atrisina daudzas agrāk praksē norādītas neskaidrās situācijas. Piemēram, ir pilnveidotas kriminālprocesā aizskartā mantas

³ ECT sprieduma lietā Phillips v. Italy, judgment of 5 July 2001, application Nr. 41087/98 para. 52.

⁴ ECT sprieduma lietā Raimondo v. Italy, judgment of 22 February 1994, application Nr. 12954/87 para. 30.

īpašnieka tiesības (likuma 111.¹ pants). Savukārt daudzās redakcionālās izmaiņas ir saistītas ar noziedzīgi iegūtās mantas skaidrojumu pārcelšanu uz Krimināllikumu.

Uzmanība būtu pievēršama grozījumiem Kriminālprocesa likuma 124. pantā. Tajā ir paredzēts, ka “*pierādīšanas priekšmetā ietilpstošie apstākļi attiecībā uz mantas noziedzīgo izcelsmi uzskatāmi par pierādītiem, ja pierādīšanas gaitā ir pamats atzīt, ka mantai drīzāk ir noziedzīga izcelsme nekā likumīga*”.

Līdzšinējos rakstos un skaidrojumos arī es uzsvēru, ka praksē būtu jāievēro viens nosacījums, kas likumā nav ierakstīts, – attiecībā uz mantas izcelsmes pierādīšanu ir jāievēro nevis kriminālprocesa, bet gan civilprocesuālie pierādīšanas standarti. Proti, pierādīšanas pienākums ir abām pusēm (arī trešajām personām, ja tādas ir), turklāt tiesai ir “brīvais pierādījumu novērtēšanas princips” (pārliecības veidošanās, kam vairāk ticēt). Šāda pieeja ir nostiprināta citu valstu likumos, piemēram, Īrijas Kriminālās tiesvedības likuma (*Criminal Justice Act, 1994*) 4. pants noteic, ka visos jautājumos par noziedzīgi iegūto labumu vērtības noteikšanu un maksāšanu jāievēro civilprocesa pierādīšanas standarti. Arī Apvienotās Karalistes Noziedzīgi iegūto līdzekļu likuma (*Proceeds of Crime Act, 2002*) 2. daļa paredz, ka konfiskācijas procedūrā jāvadās pēc pierādīšanas civiltiesību standartiem.

Tomēr piedāvātā panta sestās daļas redakcija šādu standartu attiecina uz visiem “pierādīšanas priekšmetā ietilpstošiem apstākļiem” attiecībā uz mantas noziedzīgo izcelsmi. Tas nozīmē, ka arī zādzību gadījumā apsūdzībai vajadzēs tikai pierādīt, ka manta “drīzāk ir nozagta”. Šķiet, ka apsūdzībā ietilpstošo noziedzīgā nodarījuma kvalificēšanai svarīgo apstākļu pierādīšanas standartiem nevajadzētu pazemināt “pierādīšanas sliekšni”.

Noslēgums

Nav šaubu, ka noziedzīgi iegūto līdzekļu izņemšana (konfiscēšana) no noziedzīgās aprites ir ļoti svarīgs līdzeklis cīņā pret noziedzību. Peļņas vai darbības bāzes atņemšana var novest pie intereses zuduma par konkrēto “arodu”. Tas tiešām ir ļoti nozīmīgi. Līdz ar to katrs mehānisms, ko likumdevējs var iedot tiesībsargājošajām iestādēm šajā procesā, ir tikai apsveicams.

Tomēr likuma normām pirms to pieņemšanas ir jābūt vispusīgi apsvērtām. Policejiskas valsts metodes var būt izdevīgas vienai pusei, bet tās var nesamērīgi skart cilvēku intereses. Turklāt tādā mērā, ka cilvēkam sevis aizstāvēšanai var trūkt izpratnes, līdzekļu vai pat juridisku iespēju. Paļauties tikai uz tiesību normu piemērotāja pareizu normu interpretāciju un samērīguma vērtējumu arī ne vienmēr būtu pietiekami.

Šajā rakstā izteiktie priekšlikumi un apsvērumi ir virzīti, lai pievērstu uzmanību ļoti vajadzīgo likuma grozījumu riskantajiem momentiem.

Pētījumu atbalsta Valsts pētījumu programma 5.2. “Tautsaimniecības transformācija, gūdra izaugsme, pārvaldība un tiesiskais ietvars valsts un sabiedrības ilgtspējīgai attīstībai – jaunas pieejas ilgtspējīgas zināšanu sabiedrības veidošanai (EKOSOC-LV)”.

MANTISKO JAUTĀJUMU PIERĀDĪŠANA UN TĀS AKTUALITĀTES KRIMINĀLPROCESĀ

PROVING PROPERTY ISSUES AND RELEVANCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS THEREOF

Kristīne Strada-Rozenberga, Dr. iur.

LU Juridiskās fakultātes Krimināltiesisko zinātņu katedras profesore

Summary

The article provides an overview of the particularities characteristic to proving property issues (compensation, covering of procedural costs and handling criminally obtained property, as well as other property subject to confiscation) and the problems thereof. It contains the analysis of the valid provisions the Criminal Procedure Law, as well as the draft amendments to the Criminal Procedure Law and the Criminal Law that apply to criminally obtained property and other property subject to confiscation in criminal proceedings (the so-called special confiscation). Both the existing provisions and the ones included in draft legislation are subject to criticism, revealing their incompatibility with the requirements of legal certainty and proportionality.

Atslēgvārdi: kriminālprocess, pierādīšana, mantisko jautājumu pierādīšanas priekšmets, mantisko jautājumu pierādīšanas subjekti un pierādīšanas pienākums, kompensācija, procesuālie izdevumi, konfiscējama manta.

Keywords: criminal proceedings, proving, the object of proof regarding property issues, the subject of proof regarding property issues and the burden of proof, compensation, procedural costs, property subject to confiscation.

Mantisko jautājumu pierādīšanas īpatnību vispārīgs raksturojums

Saskaņā ar spēkā esošo Kriminālprocesa likumu¹ (turpmāk – KPL) pie mantiskajiem jautājumiem šobrīd pieskaitāmi

- ar noziedzīgu nodarījumu radītā kaitējuma atlīdzināšana (kompensācija) (KPL 26. nodaļa);
- rīcība ar noziedzīgi iegūtu mantu (KPL 27. nodaļa);
- procesuālie izdevumi un to atlīdzināšana (KPL 29. nodaļa).

KPL sestā sadaļa “Mantiskie jautājumi kriminālprocesā” satur arī 28. nodaļu “Mantisko jautājumu nodrošināšana”, kurā reglamentēti jautājumi, kas saistīti ar mantas arestu. Taču, tā kā šis institūts ir nevis galīgais risinājums, bet nodrošināšanas līdzeklis mantisko jautājumu galīgam risinājumam, tas šajā rakstā apskatīts netiks. Tāpat atzīmējams, ka rakstā uzmanība veltīta šobrīd kriminālprocesuāli reglamentētajiem mantiskajiem jautājumiem, neskatot materiālo krimināltiesību mantiskos jautājumus, piemēram, sodus (naudas sods, mantas konfiskācija). Kā arī

¹ Kriminālprocesa likums. 21.04.2005. likums / LV, 74 (3232), 11.05.2005. Stājies spēkā 01.10.2005. Konsolidētā redakcijā pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=107820> [aplūkots 2016. gada 24. februārī].

rakstā netiks apskatīti problēmjaudājumi, kas izriet no dažādām procedūras aktualitātēm mantisko jautājumu sakarā (piemēram, ar kādu nolēmumu manta tiek atzīta par noziedzīgu, kādas ir iesaistīto personu tiesības u. tml.)

Aizsākot mantisko jautājumu pierādīšanas vispārīgu raksturojumu, atgādināms, ka pierādīšanas teorija pamatā aplūko atbildi uz četriem jautājumiem:

- kas ir pierādīšana?
- kas ir jāpierāda?
- kam ir jāpierāda/kurš to var darīt?
- kā (kāda līmenī) ir jāpierāda?
- ar ko to var darīt?²

Mantisko jautājumu pierādīšana nav izņēmums, un arī tajā šie četri izvirzītie jautājumi ir svarīgi. Tomēr ne visos tajos saskatāmas kādas specifiskas iezīmes tieši attiecībā uz mantiskajiem jautājumiem.

Tā, piemēram, pierādīšanas izpratne ir vienāda visos gadījumos, neatkarīgi no tā, kāds jautājums tiek pierādīts. Tas gan nenozīmē, ka šai izpratnei nav būtiskas nozīmes, jo jāatceras, ka saskaņā ar KPL izpratni pierādīšana kā komplekss un noslēgts pasākumu kopums ir kriminālprocesā iesaistītas personas darbība, kuras gaitā tā pamato pierādīšanas priekšmetā ietilpstošus faktus un dara to, izmantojot pierādījumus. Tādējādi par “pierādīšanu” KPL 123. panta izpratnē nevar dēvēt darbību, ko veic persona bez kriminālprocesuāla statusa, tāpat arī pamatošanu, kurā neizmanto procesuālus pierādījumus. “Pamatošana” ar neprocesuāliem pierādījumiem var tikt atzīta kā procesuāla darbība, taču tā veido tikai daļu no “pierādīšanas” procesa. Tādējādi likumdevējam ir jābūt piesardzīgam un uzmanīgam, izvēloties atbilstošu terminu (“pierādīšana”/“pamatošana”/“norādīšana”), tāpat kā likuma piemērotājam jābūt atbildīgam, piemērojot to praksē un nosakot konkrētā procesa dalībnieka tiesību un pienākumu saturu.

Vispārinātas īpatnības attiecībā uz mantiskajiem jautājumiem nav saskatāmas “piektajā” pierādīšanas teorijas jautājumā, t. i., – ar ko pierāda, jeb attiecībā uz pierādījumiem. Protams, mantisko jautājumu pierādīšanā var atklāt specifiskus pierādījumu veidus – piemēram, dokumentus, revīzijas atzinumus u. tml. –, taču tas nav vispārīgi reglamentēts un raksturojams jautājums, bet gan skatāms katras konkrētas lietas ietvaros vai arī izstrādājot kādu noteikta veida nodarījumu izmeklēšanas kriminālistisko raksturojumu, kas nav šī raksta uzdevums. Tāpat tipiskas īpatnības nevar tikt saskatītas pierādījumu klasifikācijā, īpašībās vai citos vispārīgos jautājumos. Līdz ar to šis jautājums šajā rakstā netiks skatīts.

Pierādīšanas priekšmeta izpratne sniegta KPL 124. pantā. Saskaņā ar to pierādīšanas priekšmetā ietilpst kriminālprocesā pierādāmie apstākļi, saistītie fakti un palīgfakti. Atzīstams, ka vispārinātā līmenī mantisko jautājumu pierādīšanā nav vērojamas īpatnības attiecībā uz saistītajiem faktiem un palīgfaktiem, taču ir saskatāmas specifiskas iezīmes attiecībā uz kriminālprocesā pierādāmiem faktiem. Saskaņā ar KPL 124. panta 2. daļu kriminālprocesā ir pierādāma noziedzīga nodarījuma sastāva esamība vai neesamība, kā arī citi Krimināllikumā³ (turpmāk – KL) un KPL paredzēti apstākļi, kuriem ir nozīme krimināltiesisko attiecību taisnīgā noregulējumā.

² Sīkāk skat. Strada-Rozenberga K. Pierādīšanas teorija kriminālprocesā. Vispārīgā daļa. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2002.

³ Krimināllikums. 17.06.1998. likums / LV, 199/200 (1260/1261), 08.07.1998. Stājies spēkā 01.04.1999. Konsolidētā redakcijā pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=88966> [aplūkots 2016. gada 24. februārī].

Kompensācija, rīcība ar noziedzīgi iegūtu mantu un procesuālie izdevumi un to piedziņa noteikti ir atzīstami par jautājumiem, kas saistāmi ar krimināltiesisko attiecību taisnīgu risinājumu, līdz ar to apstākļi (fakti), kas konstruē šo jautājumu risinājumu, ir atzīstami par kriminālprocesā pierādāmiem apstākļiem.

Ikvienu mantisko jautājumu risinājuma primārais priekšnoteikums ir tie materiāltiesiskie apstākļi, kas nosaka personas vainojamību (t. i., apstākļu kopums, kas rada pamatu personas atzīšanai par vainīgu – noziedzīga nodarījuma pazīmju un noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmju esamība, kriminālatbildību izslēdzošo un obligātas atbrīvošanas no kriminālatbildības neesamība utt.). Tādējādi primāri pierādāmi šie apstākļi, un tikai tad var sekot specifisko mantisko jautājumu pierādīšana. Tādējādi, mēģinot shematiski vienkārši ilustrēt mantisko jautājumu pierādīšanas priekšmetu, var veidot šādu formulu “Mantisko jautājumu pierādīšanas priekšmets = Materiāltiesiskie apstākļi, kas nosaka personas vainojamību + Kompensācijas pamats/apmērs vai Noziedzīgi iegūta manta/cita konfiscējama manta/tās piederība/apmērs utt., vai Procesuālie izdevumi/to apmērs”.

Šeit vietā neliela atkāpe, kas rada pamatu aizsākt diskusiju. Ir skaidrs, ka personas “vainojamība” tiek konstatēta, pieņemot personu nereabilitējošu nolēmumu. Starp tiem, piemēram, ir arī lēmums par medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu (KPL 380. p., 605. p.), kas var tikt pieņemts arī attiecībā pret personu, kura nodarījumu izdarījusi, būdama nepieskaitāmības stāvoklī (KPL 605. p.). Faktiski redzam absurdu – ja persona bijusi nepieskaitāma, tad skaidrs, ka iztrūkst subjekta, jo pie atbildības nevar saukt nepieskaitāmu personu (KL 13. p.), tādējādi nav noziedzīga nodarījuma sastāva, kas ir obligāta “vainojamības” sastāvdaļa (un, starp citu, šķērslis jebkāda procesa veikšanai saskaņā ar KPL 377. p. 2. pkt.). Ar šo gribētu aktualizēt jautājumu par sistēmiski saskaņota risinājuma nepieciešamību situācijās, kad noziedzīga nodarījuma objekts, objektīvā puse un subjektīvā puse ir saskatāmas, taču trūkst kādas subjekta pamatpazīmes (pamatā – pieskaitāmības). Lai arī šis jautājums ir svarīgs, tomēr tas ir kompleksi risināms un izriet ārpus šī raksta priekšmeta, tāpēc tālāk netiks izvērst.

Šobrīd absolūtais vairums no “specifiskajiem” mantisko jautājumu pierādīšanas priekšmetā ietilpstošiem apstākļiem ir regulēti KPL. Tas jau tuvākajā laikā varētu mainīties, jo šobrīd ir izstrādāti un Valsts sekretāru sanāksmē izsludināti Tieslietu ministrijas izstrādāti likumprojekti par grozījumiem KPL un grozījumiem KL⁴, kur paredzēts virkni jautājumu attiecībā uz noziedzīgi iegūtu mantu un citu konfiscējamo mantu “pārnēt” no KPL uz KL. Konceptuāli atbalstot šo ideju par tiesiskās reglamentācijas “maiņu” no KPL uz KL, kas atbilst jau vairāku gadu garumā paustajiem priekšlikumiem⁵, diskusijas var izraisīt ieteikto normu saturs, kam uzmanība tiks pievērsta nedaudz tālāk.

Tāpat specifiskas īpatnības var saskatīt atsevišķu mantisko jautājumu pierādīšanas pienākumu un pierādīšanas līmenī (standartā). Tāpēc tieši šiem trim

⁴ Likumprojekts “Grozījumi Kriminālprocesa likuma” (VSS-758), pieteikts Valsts sekretāru sanāksmē 16.07.2015., izsludināts 16.07.2015., izskatīts Valsts sekretāru sanāksmē 11.02.2016., nolemjot neatsaukt izsludināto likumprojektu un pagarināt tā iesniegšanas termiņu līdz 2016. gada 31. martam. Attiecināmie dokumenti pieejami: <http://tap.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?dateFrom=2015-02-24&dateTo=2016-02-24&text=kriminālprocesa&org=0&area=0&type=0> un <http://tap.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?dateFrom=2015-02-24&dateTo=2016-02-24&text=krimināllikumā&org=0&area=0&type=0> [aplūkots 2016. gada 24. februārī].

⁵ Skat., piemēram, Strada-Rozenberga K., Meikališa Ā. Mantas konfiskācijas tiesiskais regulējums Latvijā un Eiropas Savienībā, tās izpildes mehānisma efektivitātes nodrošināšana, 2010. Pieejams: <http://www.tm.gov.lv/lv/ministrija/imateriali/petijumi.html> u. c.

jautājumiem – pierādāmiem apstākļiem, pierādīšanas subjektam un pierādīšanas standartam – tiks pievērsta nedaudz lielāka uzmanība raksta turpinājumā, pieturoties pie modeļa, ka sākotnēji tiek aplūkotas specifiskās iezīmes pierādāmos apstākļos, tad pierādīšanas subjektos un visbeidzot – pierādīšanas līmeni jeb standartā. Atzīstams gan, ka attiecībā uz kompensācijas un procesuālo izdevumu pierādīšanu nozīmīgākās īpatnības saistāmas ar pierādāmiem apstākļiem, savukārt uz pierādīšanas pienākumu un līmeni īpašu atšķirību nav (ar nelielu izņēmumu attiecībā uz kompensācijas apmēra pamatošanu daļā par mantisko kaitējumu). Būtiskākā specifika attiecināma uz noziedzīgās mantas (citas konfiscējamās mantas) institūtu.

Kompensācijas kriminālprocesā un procesuālo izdevumu pierādīšanas vispārīgs raksturojums

Tāpat kā jebkura mantiskā jautājuma, arī kompensācijas gadījumā sākotnēji ir pierādāmi tie apstākļi, kas nosaka kādas personas vainojamību. Šobrīd KPL tikai nepieskaitāmības konstatēšanas gadījumā ir paredzēta kompensācijas iespēja gadījumos, kad nodarījumu izdarījusi “nevainojama” persona (skat. KPL 604. p. 7. pkt. un arī ieskicēto problemātiku iepriekš), taču šādas iespējas nav citos izplatītos gadījumos – piemēram, ja noziedzīgu nodarījumu izdarījusi persona, kura nav sasniegusi 14 gadu vecumu. Kā jau norādīts iepriekš, šajā situācijā ir saskatāma problemātika, kura būtu risināma.

Pēc minēto apstākļu pierādīšanas nākamais solis ir ar noziedzīgu nodarījumu nodarītā kaitējuma pierādīšana (ja vien konkrēts kaitējums jau nav noziedzīga nodarījuma sastāva pazīme), jo kaitējuma (morāls aizskārums, fiziskas ciešanas, mantisks kaitējums) esamība ir obligāts priekšnoteikums personas atzīšanai par cietušu (KPL 95. p.) un kompensācijas pieteikšanai (KPL 350., 351. p.). Tāpat nevar nenorādīt, ka šis apstāklis ir arī neatņemama apsūdzības sastāvdaļa (KPL 405. p.), kā arī apstāklis, kas ietekmē personas atbildības apmēru (KL 46., 47., 48. p.).

Pēc tam, kad pierādīta kaitējuma esamība, var pāriet pie kaitējuma apmēra pierādīšanas.

Attiecībā uz jau minēto jautājumu pierādīšanas pienākumu atzīstams, ka šeit pamatā ir t. s. vispārīgās nostājas, t. i., ka pierādīšanas pienākums gulstas uz procesa virzītāju pirmstiesas kriminālprocesā un apsūdzības uzturētāju iztiesāšanā (KPL 126. p. 2. d.). Vienīgā specifiskā nianse ir saistāma ar to, ka 1) kompensācijas noteikšanas priekšnoteikums ir cietušā pieteikums un 2) cietušajam pašam ir jāpamato kompensācijas apmērs daļā par mantiskajiem zaudējumiem. Te gan ir vietā atgādināt, ka saskaņā ar KPL 352. panta 3. daļu tiešie zaudējumi tiek noteikti cenās, ko izmanto apsūdzības apjoma noteikšanai, savukārt apsūdzības pamatošana, pierādīšana ir prokurora uzdevums. Tādējādi faktiski cietušā aktīva “pamatošanas” darbība tiek prasīta, pierādot mantiskos zaudējumus “ārpus” tiešajiem zaudējumiem, kas izmantoti apsūdzības apjoma noteikšanā⁶.

Nemot vērā, ka kompensācijas maksāšanas pienākuma noteikšana, kompensācijas apmērs ir būtisks “vainojamās” personas interešu jautājums, šai personai ir piešķiramas aktīvas iespējas šī jautājuma lemšanā, iebildumu izteikšanā u. tml., tādējādi arī līdzdarbojoties šī jautājuma pierādīšanā. Tas noteikti nav atzīstams

⁶ Rakstā netiek apskatīta problemātika ar neprecīzas terminoloģijas lietošanu, piemēram, zaudējumu “cena” vai apsūdzības “apjoms”, jo tas šoreiz nav saistīts ar šī raksta mērķi.

par šīs personas pienākumu, bet gan tiesībām. Šobrīd būtiskus trūkumus nevar saskatīt attiecībā uz situāciju, kad maksāšanas pienākums tiek uzlikts pašai noziedzīgu nodarījumu izdarījušai personai (juridiskai personai, kam piemērots piespiedu ietekmēšanas līdzeklis). Tai pašā laikā nevar ignorēt apstākli, ka šobrīd KPL paredz noteikt kompensācijas maksāšanas pienākumu arī nepilngadīgā, kas atzīts par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, vecākiem vai personām, kuras viņus aizstāj. Taču šīm personām, ja vien viņu manta nav arestēta kompensācijas nodrošināšanas nolūkam (tad statuss ir – aizskartās mantas īpašnieks – KPL 111-1. p.), nav paredzēts nekāds statuss, kas rada neatbilstību prasībai pēc efektīvas tiesību un likumisko interešu aizsardzības. Ņemot vērā šo apstākli, kā arī to, ka arī aizskartās mantas īpašnieka statuss ir problemātisks un prasa uzlabojumus⁷, likumdevējam būtu jāpievērš uzmanība šobrīd nenoteiktās situācijas atrisināšanai, paredzot personām, kurām var uzlikt kompensācijas samaksas pienākumu, potenciālam tiesību aizskārumam atbilstošu procesuālu statusu.

Attiecībā uz pierādīšanas līmeni (standartu) saistībā ar kompensācijas noteikšanu nekādi izņēmumi nav paredzēti, līdz ar to šobrīd ir spēkā t. s. vispārīgā KPL 124. panta 5. daļā nostiprinātā nostāja, ka pierādīšanas priekšmetā ietilpstošie apstākļi uzskatāmi par pierādītiem, ja pierādīšanas gaitā izslēgtas jebkādas saprātīgas šaubas par to esamību vai neesamību. Domājams, par šo jautājumu varētu diskutēt, izvirzot apspriešanai ierosinājumu, ka attiecībā uz jautājumiem, kas saistīti ar kompensāciju, varētu tikt piemēroti dažādi standarti: attiecībā uz “vainojamības” jautājumiem (t. sk. apsūdzībā ietvertā kaitējuma apmēru) standarts – *ārpus saprātīgām šaubām*, savukārt uz jautājumiem, kas izriet no apsūdzības vai kas pamatoti ar apsūdzību, t. sk., piemēram, kompensācijas apmēru ārpus “tiešajiem zaudējumiem”, standarts – *iespējamības pārsvars*.

Identiski pierādīšanas specifika attiecināma arī uz jautājumiem par procesuālajiem izdevumiem. Arī šeit primāri pierādāmi ir apstākļi, kas nosaka personas vainojamību. Jau pēc tam – specifiskie ar procesuālajiem izdevumiem saistītie apstākļi – t. i., to konkrēta veida esamība un apmērs. Tāpat jāņem vērā, ka KPL paredzēti gadījumi, kad persona var tikt atbrīvota no procesuālo izdevumu segšanas (KPL 368. p.), līdz ar to arī šie apstākļi ir nozīmīgi.

Atšķirībā no kompensācijas attiecībā uz procesuālo izdevumu pierādīšanu nekādu izņēmumu nav, un visos gadījumos to esamība un apmērs jāpierāda procesa virzītājam pirmstiesas procesā un apsūdzības uzturētājam iztiesāšanā atbilstoši saprātīgu šaubu izslēgšanas standartam (nav arī pamata ierosinājumam šo standartu “pazemināt”). Arī šajā gadījumā, līdzīgi kompensācijai, saskatāmas problēmas ar to personu tiesisko statusu, no kurām var piedzīt procesuālos izdevumus. KPL paredz, ka procesuālos izdevumus var piedzīt no nepilngadīgā vecākiem vai aizbildņiem. Šo personu tiesiskās garantijas, ja vien viņu mantai nav uzlikts arests procesuālo izdevumu piedziņas nodrošināšanas nolūkā, tieši nav paredzētas. Tas rada pamatu izteikt līdzīgu priekšlikumu, kā attiecībā uz personām, kurām var uzlikt kompensācijas maksāšanas pienākumu. Salīdzināšanai var minēt – KPL 368. panta 6. daļā paredzēts arī, ka “*procesuālos izdevumus, kas saistīti ar izmeklēšanas darbību vai tiesas sēžu atlikšanu, ja tās atliktas sakarā ar*

⁷ Sīkāk skat. Meikališa Ā. Kriminālprocesā aizskartā mantas īpašnieka tiesiskais statuss un tā problemātika. *Jurista Vārds*, 2015. 31. marts, Nr. 13(865), 10.–20. lpp. un Tiesību efektivitāte postmodernā sabiedrībā: Latvijas Universitātes 73. zinātniskās konferences rakstu krājums, Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015, 81.–99. lpp.

likumā noteiktajā kārtībā izsaukto personu neierašanos bez attaisnojoša iemesla, var piedzīt no šīm personām pirmstiesas procesa laikā, iztiesāšanas laikā un ar tiesas vai prokurora gala nolēmumu kriminālprocesā šajā likumā noteiktajā kārtībā”. Attiecībā uz šiem dalībniekiem vismaz ir tieši paredzēts, ka tās var pārsūdzēt pieņemto lēmumu (KPL 368-1. p.).

Noziedzīgi iegūta (cita konfiscējamā) manta un rīcība ar to – atsevišķi pierādīšanas aktuālie jautājumi

Pierādīšanas priekšmets attiecībā uz noziedzīgi iegūtu (citu konfiscējamu) mantu

Lai arī KPL 27. nodaļas nosaukums ir “Rīcība ar noziedzīgi iegūtu mantu”, faktiski mēs redzam, ka šajā nodaļā ir regulēts arī jautājums par citu konfiscējamu mantu, līdz ar to kā “mantisks jautājums” skatāma gan rīcība ar noziedzīgi iegūtu mantu, gan citu mantu, kas saskaņā ar šīs KPL nodaļas normām pakļaujama konfiskācijai.

Līdzīgi kā citos mantiskos jautājumos, arī šajā primāri pierādāmi tie apstākļi (fakti), kuri nosaka personas vainojamību. Arī šeit aktuāla jau ieskicētā problemātika, kas saistāma ar gadījumiem, kuros personas “vainojamība” striktā izpratnē nav saskatāma sakarā ar ipašām subjekta pazīmēm. Bez tam tieši noziedzīgi iegūtās mantas kontekstā tas varētu būt svarīgi ne tikai attiecībā uz noziedzīgu nodarījumu izdarījušās personas nepieskaitāmību, bet arī uz vecumu. Tāpat noziedzīgi iegūtās mantas jautājums aktualizējams arī saistībā ar citiem obligātiem personu no kriminālatbildības atbrīvojošiem gadījumiem, piemēram, paziņošanas gadījumā par izdarītu noziedzīgu nodarījumu (kukuļošana, brīvai apritei liegtu priekšmetu glabāšana u. c.). Līdz ar to arī uz noziedzīgi iegūtās mantas institūtu aktualizējams tas pats priekšlikums, kas jau tika izteikts attiecībā uz kompensāciju un procesuālajiem izdevumiem.

Secīgi pēc apstākļiem, kas nosaka personas vainojamību, pierādāms ir fakts, ka manta iegūta noziedzīgi, un noziedzīgi iegūtās mantas apmērs, kā arī tās piederība. Pirmie divi ir svarīgi, lai noteiktu, ka manta vispār ir noziedzīgi iegūta un kāds ir tās apmērs, savukārt otrs apstākļis ir svarīgs, lai piemērotu pareizo rīcības modeli ar mantu, kas atzīta par noziedzīgi iegūtu. Savukārt, ņemot vērā apstākli, ka KPL šobrīd paredz arī citas, ne tikai noziedzīgi iegūtās, mantas konfiskāciju, kriminālprocesā, iespējams, jāpierāda arī pamats šīs “citas” mantas konfiskācijai.

Šo jautājumu tiesiskā reglamentācija ir uz būtisku pārmaiņu sliekšņa. Kā jau minēts, šobrīd ir izstrādāti projekti par grozījumiem KPL un KL, kuros būtiski tiks pārskatīts šobrīd spēkā esošais regulējums. Ievērojot šo apstākli, turpmākie jautājumi aplūkoti salīdzinošā aspektā, kā arī norādot uz atsevišķiem problemātiskiem aspektiem šī brīža un jaunierosinātajā regulējumā.

Jāsāk ar noziedzīgi iegūtās un “citas” konfiscējamās mantas izpratni, jo, lai pilnvērtīgi varētu veikt pierādīšanu, visupirms ir jāsaprot, kas īsti ir jāpierāda. Tātad, kas tad saprotams ar terminu “noziedzīgi iegūta manta”?

Šobrīd saskaņā ar KPL 355. pantu par noziedzīgi iegūtu atzīstama

- manta, kas tieši vai netieši iegūta noziedzīga nodarījuma (turpmāk – NN) rezultātā (pierādītā noziedzīgi iegūtā manta) – KPL 355. panta 1. daļa;
- manta, kas prezumējami ir noziedzīga (prezumētā) – KPL 355. panta 2. daļa.

Noziedzīgi iegūtas mantas prezumpcija attiecināma uz gadījumiem, kad ir izdarīts konkrēta veida KPL norādīts nodarījums (darbības ar narkotiskajām vielām, cilvēktirdzniecība, teroristiskas darbības u. c.). Šādā gadījumā par noziedzīgi iegūtu tiek prezumēta visa personai piederoša manta, par kuru pati šī persona nav "pierādījusi pretējo". Tā var būt gan vainojamās personas manta, gan ar vainojamo personu pastāvīgās attiecībās (dzīvošana kopā vai uzvedības kontrole/noteikšana/ietekmēšana) esošas personas manta. Galvenās problēmas, kas saistāmas ar spēkā esošo regulējumu un jau tikušas aktualizētas iepriekš⁸, ir neskaidrs/objektīvi nepamatotu gadījumu loks, kad piemērojama prezumpcija; prezumpcijas piemērošanas priekšnoteikumu neesamība/pārāk plaša piemērošanas iespējamība un neskaidrs subjektu loks, kam prezumpciju piemērot.

Saskaņā ar plānotajiem grozījumiem KL par noziedzīgi iegūtu varētu tikt atzīta

- manta, kas tieši vai netieši iegūta NN rezultātā;
- manta, kas prezumējami ir noziedzīga.

Mantas izcelsmes noziedzīgums tiktu prezumēts, ja izdarīts jebkāds noziegums, kas vērsti uz materiāla vai citāda rakstura labuma gūšanu. Šajā gadījumā par noziedzīgi iegūtu varētu tikt pieņemta visa personai piederoša manta, ja tā nav samērojama ar likumīgiem ienākumiem un ja persona nepierāda, ka manta iegūta "likumīgā ceļā". Prezumpcija būtu attiecināma kā uz vainojamās personas mantu, tā arī uz citas personas, kura uztur pastāvīgas ģimenes, saimnieciskas vai citādas mantiskas attiecības, mantu.

Kā plānoto izmaiņu pozitīvo momentu var minēt tikai vienu – "sākotnējā ieskata" nepieciešamību par to, ka personas manta nav samērojama ar viņas likumīgajiem ienākumiem. Faktiski tas nozīmē, ka procesa virzītājiem (apsūdzības uzturētājiem) būs pienākums šādu situāciju konstatēt, un tikai tad attiecīgajai personai varēs rasties pienākums pierādīt viņas mantas likumīgo izcelsmi.

Tai paša laikā, lai arī lietota cita pieeja un terminoloģija, saglabājas negatīvās iezīmes – t. i., nepamatots un iespējami pārāk plašs to gadījumu loks, kad prezumpcija piemērojama, kā arī ir neskaidrs subjektu loks, uz ko tā attiecināma. Tā, piemēram, apšaubāma ir ideja ikviena nodarījuma gadījumā, kurš saistīts ar kāda labuma gūšanu (tam nav jābūt obligāti materiālam labumam), radīt pamatu attiecīgās prezumpcijas piemērošanai. Ir virkne gadījumu, kad noziedzīga nodarījuma izdarīšana saistāma ar kādu nemateriālu labumu gūšanu un nav loģiskas saiknes ar personas mantas iespējamu noziedzīgu izcelsmi. Tāpat mantisku noziegumu izdarīšana ne vienmēr ir saprātīgs pamats šādas nozīmīgas prezumpcijas piemērošanai. Domājams, ka prezumpcijas piemērošanas gadījumu loks tomēr nosakāms precīzāk, ievērojot samērīgumu un saprātīgumu. Tas pats attiecināms uz tām personām, kuru mantai šo prezumpciju varētu piemērot. Šobrīd šis loks ir absolūti neskaidrs. Norāde "pastāvīgas ģimenes, saimnieciskas vai citādas mantiskas attiecības" ir pārāk nesaprotama, plaša, nekonkrēta un nesamērīga. Tajā var tikt ietverts ārkārtīgi plašs personu loks, jo visa mūsu dzīve ir vienu saimniecisku un mantisku attiecību kopums, no kurām daudzas ir pastāvīgas. Domājams, ka prezumpcijas piemērošanas gadījumu loks tomēr nosakāms precīzāk, ievērojot samērīgumu un saprātīgumu.

Nevar aizmirst, ka šo prezumpciju izmantošana ir tiešā veidā saistīta ar personu tiesībām uz īpašumu. Noziedzīgi iegūtas mantas prezumpcijas piemērošanas

⁸ Skat., piemēram., Meikališa Ā. Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti 2010–2015. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2015. Raksti 6.1. un 6.2.

rezultātā faktiski tiek aizskartas vienas no nozīmīgākajām cilvēka tiesībām – tiesības uz īpašumu, šīs tiesības garantētas gan Latvijas Satversmē, gan starptautiskajos tiesību dokumentos. Tāpēc gan likumā (KPL, KL u. c.), gan tā piemērošanas praksē nevar ignorēt aizskarto tiesību nozīmīgumu, stingrās prasības to ievērošanai. Katrā konkrētā situācijā ir jāizvērtē, vai šajā reizē gadījums iekļaujas Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas⁹ 1. protokola 1. panta “Īpašuma aizsardzība” 2. daļā paredzētajā īpašuma atbilstošas izmantošanas kontroles ietvarā (kā tas parasti ir ar procesuālajiem risinājumiem un risinājumiem, kas saistīti ar noziedzīga nodarījuma sekām) vai stingrākajā – 1. daļā paredzētajā īpašuma piespiedu atņemšanā¹⁰. Jebkurā gadījumā, neapšaubāmi, ir ievērojama prasība pēc tiesiskās noteiktības un samērīguma.

Apskatāmā jautājuma kontekstā nevar arī nepieminēt salīdzinoši sīku, bet ne nozīmīgu niansi – rīcību situācijās, kad noziedzīgi iegūtā manta atrodas pie citām personām. Saskaņā ar spēkā esošo regulējumu noteikts – *“ja noziedzīgi iegūta manta atrasta pie trešās personas, tā atdodama pēc piekritības īpašniekam vai likumīgam valdītājam”*. Papildus problēmām, kas rodas krimināltiesību un civiltiesību speciālistu strīdos par labticīgā ieguvēja aizsardzību, kuros šoreiz neiedziļināšos, var norādīt arī uz to, ka šī norma nav līdz galam precīza, jo nenosaka rīcību gadījumos, ja pie trešajām personām atrodas tāda noziedzīgi iegūta manta, kura ir konfiscējama. Plānotajos grozījumos jautājums risināts atšķirīgi, nosakot – *“ja noziedzīgi iegūta manta atsavināta trešajai personai bez maksas vai apmaiņā pret summu, kas ir būtiski zemāka par tirgus vērtību, manta ir konfiscējama”*. Izteiktais ierosinājums, domājams, nav atbalstāms, jo, pirmkārt, paredz rīkoties tikai tajos gadījumos, kad noziedzīgi iegūtais ir nodots tālāk bez atlīdzības vai par neatbilstošu atlīdzību, un tas faktiski nozīmē, ka šāda rīcība nav iespējama, ja atlīdzība bijusi atbilstoša. Šāda pieeja var izrādīties nepietiekama, lai nodrošinātu noziedzīgi iegūtas mantas atgūšanu. Bez tam modelis paredz tikai konfiskāciju, bet neparedz atdošanu īpašniekam (te gan uzreiz atzīmējams, ka, iespējams, ir plānota terminoloģiska “pāreja” un vārds “konfiskācija” domāts lietot uz jebkāda veida “atņemšanu” neatkarīgi no tālākās rīcības. Šādai pieejai nevēlos pievienoties, jo termina “konfiskācija” apskats tomēr ļauj secināt, ka tā ir īpašuma pāreja valsts kases labā, bez tam nav nepieciešamības mainīt tik ierasto termina lietojumu).

Kā jau norādīts, KPL bez noziedzīgi iegūtas mantas paredz konfiscēt (termini gan lietoti dažādi – arī “ieskaitīt valsts budžetā”, “pakļaut piedziņai”) arī citu mantu, kura nav atzīstama par noziedzīgi iegūtu (ne pierādīšanas ceļā, ne arī prezumpcijas pielietošanas ceļā). Šobrīd, analizējot KPL neprecīzās, vietām dublējošās norādes attiecībā uz šo jautājumu, var atzīt, ka konfiskācijai var tikt pakļauta šāda “cita” manta:

1. lietiskie pierādījumi – rīki/dokumenti u. c. (KPL 240. p.);
2. citai personai piederošu nozieguma rīku gadījumā –
 - 2.1. cita vainojamai personai piederoša manta (KPL 240. p.);
3. nepieejamas (atsavināta, noslēpta, iznīcināta utt.) noziedzīgi iegūtas mantas gadījumā:

⁹ Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija: Eiropas Padomes starptautisks dokuments. Pieejams: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_LAV.pdf [aplūkots 2016. gada 24. februārī].

¹⁰ Sīkāk skat., piem., Grabenwarter Ch. European Convention on Human Rights. Commentary. Munchen, Verlag C. H. Besk oHG, 2014, p. 365–383; Treschel S. Human Rights in Criminal Proceedings, Oxford University Press, 2005, p. 559–561.

- 3.1. cita vairojamai personai piederoša manta noziedzīgi iegūtās mantas apmērā
 - 3.1.1. citas mantas neesamības gadījumā – citām personām piederoša manta, t. i.,
 - 3.1.1.1. manta, ko bez atbilstošas atbildības vairojamā persona nodevusi trešajām personām,
 - 3.1.1.2. laulātā manta, ja nav bijis mantas šķirtības līgums vienu gadu pirms noziedzīga nodarījuma izdarīšanas,
 - 3.1.1.3. citai personai, ar kuru vairojamai persona ir kopīga (nedalīta) saimniecība, piederoša manta (KPL 358. p. 2. d.);
 4. manta, kuras piederība nav noskaidrota vai kuras īpašniekam nav likumīgu tiesību uz to, vai kuras īpašnieks vai likumīgais valdītājs ir atteicies no tās (KPL 358. p. 4. d.);
 5. no noziedzīgi iegūtās mantas realizācijas gūtie līdzekļi (KPL 358. p. 4. d.);
 6. noziedzīgi iegūtās mantas izmantošanas augļi (KPL 358. p. 4. d.).
- Līdzīgi, bet ne identiski, jautājums tiek risināts izstrādātajos grozījumos, kur KL paredzēts noteikt, ka konfiscējama šāda “cita” manta:
1. noziedzīga nodarījuma izdarīšanas priekšmets (rīki un līdzekļi) u. c. (KL (proj.) 70.–12. p.);
 2. citai personai piederošu noziedzīga nodarījuma izdarīšanas priekšmetu gadījumā –
 - 2.1. cita vairojamai personai piederoša manta (KL (proj.) 70.–14. p.);
 3. nepieejamas noziedzīgi iegūtās mantas gadījumā
 - 3.1. cita vairojamai personai piederoša manta noziedzīgi iegūtās mantas apmērā,
 - 3.1.1. citas mantas neesamības gadījumā – citām personām piederoša manta
 - 3.1.1.1. laulātā manta, ja nav bijis mantas šķirtības līgums vienu gadu pirms NN,
 - 3.1.1.2. citai personai, ar kuru vairojamai personai vismaz gadu pirms NN izdarīšanas ir kopīga (nedalīta) saimniecība, piederoša manta (KL (proj.) 70.–14. p.);
 4. saistītā manta:
 - 4.1. apgrozībā aizliegtas lietas,
 - 4.2. manta, kuras piederība vai izcelsme nav noskaidrota,
 - 4.3. vairojamai personai piederoša manta, kas sakarā ar izdarīto noziedzīgo nodarījumu nav atstājama tās īpašumā (KL (proj.) 70.–13. p.);
 5. no noziedzīgi iegūtās mantas realizācijas gūtie līdzekļi (KL (proj.) 70.–11. p.);
 6. noziedzīgi iegūtās mantas izmantošanas augļi (KL (proj.) 70.–11. p.).
- Atzīstams, ka problēmas, kas pastāv, šobrīd novērstas nav. Tā vislielākās neskaidrības un problēmas šajā uzskaitījumā izraisa trešajām personām piederošu mantu konfiscēšanas iespēja, īpaši attiecībā uz laulātā mantu un nedalītā saimniecībā dzīvojošu personu mantu. Nav saskatāma šīs mantas pat attālināta saikne ar noziedzīgo nodarījumu un iespējami noziedzīgu mantu, bet mantas konfiskācijas iespējamība saistīta tikai un vienīgi ar saikni, kas pastāv ar vairojamo personu. Domājams, tas nav pietiekami, lai lemtu par mantas konfiskāciju. Ja bijusi vēlme konfiscēt attiecīgo personu mantu tad, ja tajā “ieplūdusi” noziedzīgi iegūta manta vai arī ja šīs personas guvušas labumu no kādas noziedzīgi iegūtās mantas

izmantošanas vai tamlīdzīgi, tad tas tā arī būtu jāformulē. Taču, izvērtējot izstrādātos grozījumus kopumā, domājams, ka tas nav pat nepieciešams situācijā, kad šo pašu personu mantu jau plānots atzīt par noziedzīgu, izmantojot iepriekš raksturoto prezumpciju. Vēršanās pret personas legāli iegūtu mantu, kurai nav saistības ar noziedzīgu nodarījumu u. tml., nevar tikt atzīta par taisnīgu un samērīgu. Tāpat nevar aizmirst jau pieminētās prasības, kas izriet no īpašumtiesību aizsardzības nepieciešamības.

Prasībai, ka īpašumtiesību ierobežojumam vai atņemšanai jābūt skaidrai, paredzamai, šobrīd izstrādātajos grozījumos, domājams, neatbilst arī "saistītās mantas" definīcija, jo lietotie vārdi "*manta, kas sakarā ar izdarīto noziedzīgo nodarījumu nav atstājama tās īpašumā*" skaidrību nerada, savukārt rada pārāk plašu šīs normas pielietojuma iespēju.

Līdz ar to, domājams, ka izstrādātais likumprojekts attiecībā uz noziedzīgi iegūtas un citas konfiscējamas mantas izpratni un saturu ir būtiski pārskatāms un uzlabojams, lai nodrošinātu tiesiskās noteiktības, samērības u. c. obligātu prasību ievērošanu.

Pierādīšanas priekšmetu t. s. speciālās konfiskācijas gadījumos ietekmē arī paredzamais rīcības veids ar noziedzīgi iegūto mantu. Gadījumā, ja tā ir atdošana likumīgam īpašniekam/valdītājam, tad nozīmīga ir "likumīga" piederība. Konfiskācijas gadījumā savukārt nozīmīgi ir, vai konfiskācija ir obligāta vai iespējama. Ja tā likumā noteikta kā obligāta, tad tās lietderīgums vai samērīgums konkrētajā situācijā nav izvērtējams (te varētu būt jautājums par likuma atbilstību šīm prasībām, taču tā jau ir cita tēma), savukārt, ja konfiskācija ir iespējama, tad tās lietderīgumu/samērīgumu noteicošie fakti ietilpināmi pierādāmos apstākļos. Līdz ar to likumdevējam ir īpaši rūpīgi jāizvērtē situācija un jāformulē tiesību normas, precīzi nosakot, vai manta "ir konfiscējama" vai arī to "var konfiscēt", bet tiesībpiemērotajam jārikojas atbilstoši likumdevēja paustai nostājai.

Pierādīšanas pienākums un pierādīšanas līmenis (standarts) attiecībā uz noziedzīgi iegūtu mantu

Attiecībā uz pierādīšanas pienākumu speciālās mantas konfiskācijas gadījumā atzīstams, ka šobrīd spēkā ir vispārīgās nostādnes (pierādīšanas pienākums gulstas uz procesa virzītāju pirmstiesas procesā un apsūdzības uzturētāju tiesā) ar vienu izņēmumu, kas jau tika raksturots iepriekš. Proti, KPL 355. panta 2. daļā paredzētās noziedzīgi iegūtās mantas prezumpcijas gadījumā "pretējais" jāpierāda attiecīgajai personai. Izstrādātajos likumprojektos par grozījumiem KL un KPL, skatot tos kopumā, izņēmumu no vispārējās kārtības loks tiek paplašināts. KL grozījumu projektā tāpat paredzēts, ka noziedzīgi iegūtas mantas prezumpcijas gadījumā mantas likumīga izcelsme jāpierāda attiecīgajai personai. Taču izmaiņas plānotas arī KPL 126. pantā, kuru plānots papildināt ar 3-1. daļu, nosakot – "*ja persona apgalvo, ka manta nav uzskatāma par noziedzīgi iegūtu, pienākums pierādīt šīs mantas izcelsmes likumību ir šai personai*". Domājams, ka pēdējais ierosinājums ir nepārdomāts un noteikti nav atbalstāms. Ja šajā normā netiek dotas atsauces uz kādām citām KL vai KPL normām, tad tā attiecināma uz ikvienu situāciju, kad tiek aktualizēts jautājums par mantas iespējamo noziedzīgo izcelsmi. Tai skaitā tas attiecināms arī uz apstākļiem, kas iekļauti apsūdzībā. Izrietoši, ja norma tiek pieņemta piedāvātajā redakcijā, sanāk, ka apsūdzētajam, piemēram, neatzīstot kāda

mantiska nodarījuma izdarīšanu, būtu pašam jāatspēko daļa no apsūdzības. Šāda situācija nebūtu pieļaujama.

Izmaiņas plānotas arī attiecībā uz mantas noziedzīguma pierādītības līmeni (standartu). Ja šobrīd KPL nekādus izņēmumus neparedz, un tas nozīmē, ka šai pierādīšanai jānotiek atbilstoši standartam – ārpus saprātīgām šaubām, tad izstrādātajā likumprojektā paredzētas būtiskas izmaiņas. Saskaņā ar izstrādātajiem grozījumiem plānots noteikt, ka *“pierādīšanas priekšmetā ietilpstošie apstākļi attiecībā uz mantas noziedzīgo izcelsmi uzskatāmi par pierādītiem, ja pierādīšanas gaitā ir pamats atzīt, ka mantai ir drīzāk noziedzīga izcelsme nekā likumīga”*. Tādējādi faktiski viena procesa ietvaros plānots ieviest dažādus pierādītības līmeņus attiecībā uz dažādiem pierādīšanas priekšmetā ietilpstošiem apstākļiem. Tas nav neiespējams, tomēr ļoti rūpīgi pārdomājams risinājums. Jāatceras, ka nav pamatoti samazināt pierādītības pakāpi jautājumiem, kas saistāmi ar personas vainīguma konstatāciju. Atzīsim, būs visai dīvaini, ja personu attaisnos, piemēram, par krāpšanas izdarīšanu, pierādījumu trūkuma dēļ, bet attiecīgo mantu atzīs par “noziedzīgi iegūtu” (ar pasvītrojumu “noziedzīgi”, jo citi ieguves veidi kriminālprocesā nav jāvērtē). Līdz ar to “samazinātu” pierādīšanas standartu nevarētu attiecināt uz apstākļiem, kas ietilpst personas “vainojamībā”. Tā izmantošana varētu būt apspriežama tikai attiecībā uz citiem (un tad ierobežota loka) apstākļiem, kas izriet no apsūdzības vai pamatojas uz to.

Pierādīšanas pienākuma un dažkārt arī līmeņa kontekstā vienmēr jāatceras arī “jutīgais” jautājums par nepieciešamību ievērot konstitucionālo nevainīguma prezumpcijas principu, kas cita starpā paredz tiesības tikt uzskatītam par nevainīgu, līdz vainīgums nav konstatēts likumā noteiktā kārtībā. Personai nekad nevar uzlikt par pienākumu pierādīt savu nevainīgumu, līdz ar to dažādu prezumpciju ietveršana, pierādīšanas pienākumu pārņemšana u. tml., lai gan nav neiespējama, ir ļoti rūpīgi jāvērtē. Dažkārt par nevainīguma prezumpcijas pārkāpumu var atzīt pat darbības, kas notiek ārpus kriminālprocesa, nemaz jau nerunājot par dažādiem konstatējumiem kriminālprocesā.¹¹

Rezumējot norādāms, ka veiksmīga cīņa ar noziedzību nav iespējama bez mūsdienīga un efektīva kriminālprocesa. Viens no efektīvākajiem veidiem, kā cīnīties ar kaut ko, tai skaitā noziedzību, ir liegt piekļuvi finansējumam vai padarīt attiecīgo darbību par “finansiāli neizdevīgu”. Par to šaubu nav, līdz ar to būtu jāpanāk efektīvs mantisko jautājumu risinājums. Taču bīstama ir arī pārspilēšana, izvirzot mērķi par galveno un ignorējot līdzekļu atbilstību. Jāatceras, ka taisnīgs rezultāts nevar tikt sasniegts bez taisnīgiem līdzekļiem. Izņēmums nav arī mantiskie jautājumi. Tāpēc to risinājumam ir jāpieiet īpaši uzmanīgi, ar pietāti pret iesaistīto personu tiesībām un likumiskām interesēm. Pretējā gadījumā līdzeklis (kriminālprocess) personu un sabiedrības interešu aizsardzībai var kļūt par to pārmērīgu ierobežojumu, kas nekādā veidā neveicinās uzticību un lojalitāti valstij.

Kopsavilkums

Mantiskie jautājumi kriminālprocesa ietvaros tiek saprasti ar trim institūtiem – ar kompensāciju, rīcību ar noziedzīgi iegūto un citu konfiscējamo mantu,

¹¹ Sīkāk skat., piem., Mowbray A. Cases, Materials, and Commentary on the European Convention on Human Rights. Oxford, Oxford University Press, 2014, p. 454–455.

kā arī ar procesuālo izdevumu segšanu. Šo jautājumu pierādīšanā galvenās īpatnības ir saistāmas ar kriminālprocesā pierādāmo faktu loku, pierādīšanas subjektiem un pierādīšanas (pierādītības) līmeni. Attiecībā uz noziedzīgi iegūtas mantas un citas kriminālprocesā konfiscējamas mantas tiesisko reglamentāciju Latvijā plānojamas būtiskas izmaiņas. Izvērtējot šī brīža situāciju, kā arī plānotos grozījumus, secināms, ka pastāv virkne problēmu, kuras būtu risināmas. Atzīstot nepieciešamību grozījumus veikt, tiek izteiktas bažas par izstrādāto likumprojektu redakciju atbilstību tiesiskās noteiktības un samērīguma prasībām. Nenoliedzot, ka nepieciešams efektīvs mehānisms ricībai ar noziedzīgi iegūtu mantu, ir atzīta bīstamība, kas var izpausties kā pārspilēšana, izvirzot mērķi par galveno un ignorējot līdzekļu atbilstību. Jāatceras, ka taisnīgs rezultāts nevar tikt sasniegts bez taisnīgiem līdzekļiem. Izņēmums nav arī mantiskie jautājumi. Tāpēc to risināšanai ir jāpieiet īpaši uzmanīgi, ar pietāti pret iesaistīto personu tiesībām un likumiskām interesēm.

Pētījumu atbalsta Valsts pētījumu programma 5.2. “Tautsaimniecības transformācija, gudra izaugsme, pārvaldība un tiesiskais ietvars valsts un sabiedrības ilgtspējīgai attīstībai – jaunas pieejas ilgtspējīgas zināšanu sabiedrības veidošanai (EKOSOC-LV)”.

JURIDISKA PERSONA UN PIESPIEDU IETEKMĒŠANAS LĪDZEKĻI KRIMINĀLPROCESĀ

LEGAL PERSON AND COERCIVE MEASURES IN CRIMINAL PROCEDURE LAW

Jānis Maizītis

LU Juridiskās fakultātes Krimināltiesisko zinātņu katedras vieslektors

Summary

The author analyses the options stipulated in the Criminal Procedure Law regarding application of coercive measures against a legal person. The article outlines the characteristics of pre-trial Criminal Procedure and the types of coercive measures, the direction of law amendments and practical developments, the most typical examples of common crimes, in case of which these norms are applied, penal policy and coercive measures, the relationship between coercive measures and restricting entrepreneurship. The author suggests development of guidelines for application of coercive measures.

Atslēgvārdi: juridiska persona, piespiedu ietekmēšanas līdzekļi, prakses apskats, sods un vadlīnijas.

Keywords: legal person, coercive measures, practical application, punishments and guidelines.

Pēc neatkarīgas Latvijas Republikas atjaunošanas 1990. gadā¹ tika veiktas radikālas ekonomiskās pārmaiņas, lai atjaunotu tirgus ekonomikai raksturīgās uzņēmējdarbības formas. Uzņēmējdarbības pirmsākumi tika noteikti likumā "Par uzņēmējdarbību"². Likuma 3. pantā bija norādīts, ka uzņēmējs ir fiziska vai juridiska persona vai vairāku šādu personu apvienība, kas norobežo daļu sava īpašuma uzņēmējdarbības veikšanai, pārzina uzņēmumu un tā mantu, bet likumā noteiktajos gadījumos uzņemas par to materiālo atbildību un ir prasītājs un atbildētājs tiesā, saimnieciskā tiesā un šķīrējtiesā. 1992. gada 1. septembrī stājās spēkā 1937. gada Civillikums.³ 1407. pantā norādīts, ka par juridiskām personām atzīstamas valsts, pašvaldības, personu apvienības, iestādes, nodibinājumi un lietu kopības, kurām piešķirta juridiska personība.

Juridiskā persona patstāvīgi var uzņemties pienākumus un realizēt tiesības. Tās statusu paredz nolikumi, statūti, mantas nošķirtība, spēja savā vārdā ar pārstāvja palīdzību realizēt civiltiesiskās attiecības, uzņemties pienākumus. Juridiskās personas tiesībspēja rodas no tās reģistrēšanas brīža valsts reģistrā, rīcībspēju

¹ Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes deklarācija "Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu". Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=75539> [aplūkots 2016. gada 29. janvārī].

² Par uzņēmējdarbību: Latvijas Republikas likums. *Ziņotājs*. 1990. 18. oktobris, Nr. 42. Pieejams: [www.likumi.lv/doc.php?id=72601](http://likumi.lv/doc.php?id=72601) [aplūkots 2016. gada 29. janvārī].

³ Civillikums: Latvijas Republikas likums. *Valdības Vēstnesis*, 1937. 20. februāris, Nr. 41. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=225418> [aplūkots 2016. gada 29. janvārī].

realizē valde, padome. Tiesībspēja beidzas ar juridiskas personas likvidāciju vai reorganizāciju.

Valsts, stimulējot juridisku personu uzņēmējdarbību, ir noteikusi arī krimināl-tiesiskus un kriminālprocesuālus mehānismus, kā reaģēt, ja tiek pārkāpta valstī noteiktā likumdošana. Krimināllikuma (turpmāk – KL)⁴ 11. pantā norādīts, ka pie kriminālatbildības tiek saukta fiziska persona. Attiecībā uz juridisku personu KL 12. pantā norādīts, ka par noziedzīgu nodarījumu, ko privāto tiesību juridiskās personas interesēs, šīs personas labā vai tās nepienācīgas pārraudzības vai kontroles rezultātā izdarījusi fiziskā persona, attiecīgā fiziskā persona saucama pie kriminālatbildības, bet juridiskajai personai var piemērot šajā likumā paredzētos piespiedu ietekmēšanas līdzekļus.

Juridiskajām personām piemērojamie piespiedu līdzekļi norādīti KL VIII¹ nodaļas 70.¹ pantā. Par likuma sevišķajā daļā paredzētu noziedzīgu nodarījumu privāto tiesību juridiskajai personai, tai skaitā valsts vai pašvaldību kapitālsabiedrībai, kā arī personālsabiedrībai, tiesa vai likumā paredzētajos gadījumos prokurors var piemērot piespiedu ietekmēšanas līdzekli, ja nodarījumu juridiskās personas interesēs, šīs personas labā vai tās nepienācīgas pārraudzības vai kontroles rezultātā izdarījusi fiziskā persona, rikodamās individuāli vai kā attiecīgās juridiskās personas koleģiālās institūcijas loceklis:

- 1) balstoties uz tiesībām pārstāvēt juridisko personu vai darboties tās uzdevumā;
- 2) balstoties uz tiesībām pieņemt lēmumus juridiskās personas vārdā;
- 3) īstnodama kontroli juridiskās personas ietvaros.

KL 70.² pantā norādīti juridiskai personai piemērojamie piespiedu ietekmēšanas veidi:

- 1) likvidācija;
- 2) tiesību ierobežošana;
- 3) mantas konfiskācija;
- 4) naudas piedziņa.

Tāpat minēts:

(2) Juridiskajai personai var piemērot vienu vai vairākus šā panta pirmajā daļā paredzētos piespiedu ietekmēšanas līdzekļus. Piemērojot likvidāciju, citi piespiedu ietekmēšanas līdzekļi netiek noteikti.

(3) Piespiedu ietekmēšanas līdzekļu izpildes kārtību nosaka saskaņā ar likumu.

(4) Par šā likuma sevišķajā daļā paredzētu kriminālpārkāpumu un mazāk smagu noziegumu juridiskajai personai kā piespiedu ietekmēšanas līdzekli prokurors, sastādot priekšrakstu par piespiedu ietekmēšanas līdzekli, var noteikt naudas piedziņu vai tiesību ierobežošānu.

2005. gada 1. oktobrī stājās spēkā Kriminālprocesa likums (turpmāk – KPL).⁵ Jaunajā likumā tika iekļauta 39. nodaļa, kurā noteiktas īpatnības, piemērojot piespiedu ietekmēšanas līdzekļus juridiskai personai. Nodaļā īpatnības tika noteiktas trijos pantos – KPL 439. pantā kriminālprocesa kārtība, KPL 440. pantā pirmstiesas procesā noskaidrojamie apstākļi un 441. pantā pirmstiesas kriminālprocesa pabeigšanas kārtība. Līdzīgi kā citiem pirmstiesas kriminālprocesiem ar īpatnībām, tika noteiktas tiesvedības procesa īpatnības procesos par piespiedu

⁴ Krimināllikums: Latvijas Republikas likums. *Ziņotājs*, 1998. 4. augusts, Nr. 15. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=88966> [aplūkots 2016. gada 29. janvārī].

⁵ Kriminālprocesa likums. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2005.

ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu juridiskai personai – KPL 547. pantā krimināllietu izlemšana tiesā un KPL 548. pantā tiesas nolēmums.

Pirmajos gados pēc KPL spēkā stāšanās normu piemērošanas prakses būtībā nav. Arī viedokļi un komentāri tika izteikti salīdzinoši maz. Prof. K. Strada-Rozenberga norāda uz nepilnībām juridiskās personas pārstāvja tiesību un pienākumu pielīdzināšanai apsūdzētajam: “Šī vispārēja satura norāde, ar kuru acīmredzot likumdevējs ir mēģinājis attiecīgo jautājumu atrisināt vienkāršotā veidā, situāciju ir tikai sarežģījusi.”⁶ Arī vērtējot juridisko personu aizstāvības tiesības, tika secināts, ka “aizstāvības tiesības baudošo juridisko personu pārstāvju statusa reglamentācija, tāpat kā piespiedu līdzekļa piemērošanas procedūras reglamentācija, vispār būtu būtiski pilnveidojama”.⁷ Tika uzsākta dažādu viedokļu diskusija par to, vai iespējama juridiskās personas vaina, par juridisku personu kā noziedzīga nodarījuma subjektu, piespiedu ietekmēšanas līdzekļi juridiskai personai tika salīdzināti ar sodiem krimināltiesības⁸. Šim J. Baumaņa viedoklim nepiekrīt prof. U. Krastiņš, pamatojot Krimināllikumā ietvertu jēgu, ka tas neparedz juridisko personu vainu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā – tās vārdā un pilnvarojumā to izdara fiziska persona, kura tad arī atbild saskaņā ar attiecīgo krimināllikuma pantu. Bet, tā kā pastāv saistība starp vainojamo fizisko personu un juridiskās personas darbību, tad likums dod iespēju pret juridisko personu piemērot piespiedu ietekmēšanas līdzekļus.⁹ Arī turpmākajos gados prof. U. Krastiņš argumentē krimināltiesību pamatnostādnes attiecībā uz to, ka vaina ir personas psihiska attieksme pret vainīgas personas veiktajām darbībām vai bezdarbību, kaitīgajām sekām un cēloņsakarību starp tām. Kā zināms, psihiska darbība krimināltiesiskā nozīmē piemīt tikai fiziskai personai kā noziedzīga nodarījuma subjektam. Jautājums par piespiedu ietekmēšanas līdzekļiem netiek saistīts ar sodu, bet gan ar citiem juridisku personu ietekmējošiem krimināltiesiskiem aspektiem.¹⁰

Prakses neesamība izvirza arī praktiskus kriminālprocesuālus jautājumus.¹¹ Gan KL, gan KPL normu piemērošanas prakse tiešām veidojās ļoti pakāpeniski, arī pēdējo gadu statistika neliecina par desmitiem vai simtiem izmeklētu un iztiesātu krimināllietu, taču ir iespējams to vērtēt, diskutēt tendences, izteikt viedokļus. Būtiski grozījumi KPL tika izdarīti 2013. gada 14. martā¹² un 2014. gada 29. maijā¹³. Publikācijās pēc grozījumu pieņemšanas tie pamatā tiek vērtēti

⁶ Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti. 2005–2010. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010, 99. lpp.

⁷ Turpat, 100. lpp.

⁸ Baumanis J. Piespiedu ietekmēšanas līdzekļu krimināltiesiskais raksturojums. *Jurista Vārds*, 2005. Nr. 33. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/115779-bpiespiedu-ietekmesanasb-l...> [aplūkots 2016. gada 15. martā].

⁹ Krastiņš U. Lai diskutētu, jāzina, par ko. *Jurista Vārds*, 2005. Nr. 37. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/117961-lai-diskutetu-jazina-par-ko/> [aplūkots 2016. gada 15. martā].

¹⁰ Krastiņš U. Kriminālsods un citi kriminālie piespiedu ietekmēšanas līdzekļi. *Jurista Vārds*, 2007. Nr. 11. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/154290-kriminalisods-un-citi-krimin...> [aplūkots 2016. gada 15. martā]. Par uzņēmējdarbību: Latvijas Republikas likums. *Ziņotājs*, 1990. 18. oktobris, Nr. 42. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=72601> [aplūkots 2016. gada 29. janvārī].

¹¹ Baumanis J. Piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanas process. *Jurista Vārds*, 2012. Nr. 42. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/252067-piespiedu-ietekmesanas-lid...> [aplūkots 2016. gada 15. martā].

¹² Grozījumi Kriminālprocesa likumā: likums (14.03. 2013). *Latvijas Vēstnesis*, 2013. 27. marts, Nr. 61. Stājās spēkā 01.04.2013. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/255728-grozijumi-kriminalprocesa-likuma> [aplūkots 2016. gada 15. martā].

¹³ Grozījumi Kriminālprocesa likumā: likums (29.05.2014.). *Latvijas Vēstnesis*, 2014. 29. maijs, Nr. 113. Stājās spēkā 25.06.2014. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/266815-grozijumi-kriminalprocesa-likuma> [aplūkots 2016. gada 15. martā].

pozitīvi: *“Atzīstams, ka līdz ar šiem grozījumiem liela daļa praktisko problēmu ir novērstas. Tomēr daļa problēmu saglabājušās vai radušās no jauna. Īpaši nozīmīgi šķiet pieminēt, ka ar šiem grozījumiem tiek ieviesta jauna pieeja – “atsevišķa” procesa iespējamība pret juridisku personu, kas rada pamatu diskusijai par fundamentālu jautājumu, – vai ir iespējama piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošana juridiskai personai, ja nav “vainīgās” fiziskās personas”*¹⁴. Prof. K. Strada-Rozenberga, analizējot KPL normas, uzdod konkrētu jautājumu: *“Šādas norādes savukārt ļauj izvirzīt jautājumu – vai patiešām ir iespējams kriminālprocess pret juridisku personu un piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošana tai, ja nav konstatēta fiziska persona, kura izdarījusi noziedzīgu nodarījumu. Domājams, ka absolūtā vairumā gadījumu atbilde uz šo jautājumu ir noliedzīga. Tam pamatā ir atziņa, ka, nenoskaidrojot konkrētu noziedzīgo nodarījumu izdarījušo personu, nemaz nevar tikt konstatēts piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanas pamats.”*¹⁵ Šī raksta autoram nav zināms, vai praksē ir bijušas krimināllietas, kad ir piemēroti piespiedu ietekmēšanas līdzekļi juridiskai personai un kad nav noskaidrota persona, kas izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, bet piekritu prof. K. Strada-Rozenbergas paustajai izņēmuma iespējai: *“Tai pašā laikā nevar noliegt, ka no šādas striktas prasības var būt izņēmums, kas gan grūti iedomājams praksē. Proti, ja piespiedu ietekmēšanas līdzekļa piemērošanas pamatu iespējams konstatēt bez konkrētas personas noskaidrošanas.”*¹⁶ Domāju, ir iespējamas paralēles ar tādām krimināllietām, kurās nepārprotami konstatēts, ka noziedzīgs nodarījums ir izdarīts, bet persona, kas būtu saucama pie kriminālatbildības, nav noskaidrota vai to nav iespējams izdarīt noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas faktisko apstākļu dēļ.

Pēc KPL grozījumiem 2013. un 2014. gadā diskusija tika izvēsta arī par KPL 439. pantā norādīto – ja procesa virzītājs konstatē, ka, visticamāk, ir pamats piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanai, viņš pieņem lēmumu par to, ka tiek uzsākts process piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanai juridiskai personai. Prof. K. Strada-Rozenberga norāda, ka *“šīs normas formulējums liecina par to, ka procesa virzītājam, konstatējot pamatu piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanai juridiskai personai, ir nevis piešķirtas tiesības izlemt procesu pret juridisku personu uzsākt vai ne, bet gan noteikts obligāts rīcības modelis – procesa uzsākšana”*¹⁷. Analizējot KPL un KL 12. pantā norādīto terminoloģiju, prof. K. Strada-Rozenberga nonāk pie secinājuma, ka, *“ievērojot šo nostāju, atzīstams, ka piespiedu ietekmēšanas līdzekļu juridiskām personām piemērošanas procesam nebūtu jābūt obligātam”*¹⁸. Par procesa uzsākšanu kategoriskāku viedokli pauž LR Tieslietu ministrijas Krimināltiesību departamenta direktore I. Gratkovska: *“Tātad kopš 2013. gada 1. aprīļa vairs nepastāv procesa virzītāja izvēles brīvība attiecībā uz procesa par piespiedu ietekmēšanas līdzekļa piemērošanu juridiskai personai uzsākšanu, proti, konstatējot Krimināllikumā noteikto pamatu piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanai juridiskai personai, procesa virzītājam obligāti jāuzsāk process piespiedu ietekmēšanas līdzekļa piemērošanai juridiskai personai. Šāda pieeja*

¹⁴ Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti. 2010–2015. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2015, 631. lpp.

¹⁵ Turpat, 634. lpp.

¹⁶ Turpat.

¹⁷ Turpat, 637. lpp.

¹⁸ Turpat, 638. lpp.

*atbilst arī KPL 6. pantā definētajam kriminālprocesa obligātuma principam.*¹⁹ Noteikti respektējams ir KPL patstāvīgās darba grupas rezultātā formulētais viedoklis, taču panta redakcijas formulējums tomēr nav tik nepārprotams. Ir iespējams arī jautāt, kādas sekas ir paredzētas procesa virzītāja rīcībai, ja tiek uzsākts un izmeklēts kriminālprocess pēc konkrēta KL paredzēta noziedzīga nodarījuma, bet procesu par piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu juridiskai personai ir iespējams uzsākt, taču dažādu iemeslu dēļ tas netiek darīts? Kādi procesuālie reaģēšanas mehānismi to nodrošinās? Obligātums ir skaidri un saprotami jāformulē KPL 439. pantā, vai arī kā kritērijs izlemšanai KPL jāformulē lietderības princips, kā to piedāvā prof. K. Strada-Rozenberga²⁰.

Ņemot vērā arī dažādos kriminālprocesa pabeigšanas veidus, kā iespējams pabeigt kriminālprocesus par piespiedu ietekmēšanas līdzekļiem juridiskai personai, vērtējams būtu lietderības princips. Tā, piemēram, autoraprāt, par lietderīgumu var diskutēt krimināllietā Nr. 11130125011, kurā persona saukta pie kriminālatbildības un notiesāta pēc KL 179. panta 2. daļas un 180. panta 2. daļas ar brīvības atņemšanu uz vienu gadu un sešiem mēnešiem nosacīti. Tika piedzīta kaitējuma kompensācija Ls 5891,60. Tiesa secināja, ka notikušais noziedzīgais nodarījums ir izdarīts arī juridiskās personas interesēs un ka juridiskai personai ir piemērojams piespiedu ietekmēšanas līdzeklis – naudas piedziņa. Spriedumā nav motivācijas, kāpēc tieši naudas piedziņa, turklāt naudas piedziņa noteikta vienas minimālās mēnešalgas apmērā. Noteikti iespējama diskusija, kas ir bijis tas lietderīgākais un efektīvākais veids, kā pabeigt kriminālprocesu, un vai izšķiroši nepieciešama bija vēršanās arī pret juridisku personu, vēl jo vairāk, ja notiesātā persona bija vienīgā atbildīgā persona SIA.²¹

Acīmredzami, ka 2013. gada 2014. gada grozījumi KPL normās, kas regulē piespiedu ietekmēšanas līdzekļus juridiskai personai, ir veicinājuši uz tiesu nosūtīto lietu skaitu un pirmo praksi. Iepazīstoties ar atsevišķiem spriedumiem, šī raksta autors konstatēja, ka pamatā lietas par piespiedu ietekmēšanas līdzekļiem tiek skatītas vienlaicīgi ar fizisku personu apsūdzībām konkrētos noziedzīgos nodarījumos. Personas tiek atzītas par vainīgām un vienlaicīgi tiek piemēroti piespiedu ietekmēšanas līdzekļi juridiskām personām. Dažādi ir sodi un piespiedu ietekmēšanas līdzekļi. Tā krimināllietā Nr. 15830014413 persona tika notiesāta pēc KL 218. panta 2. daļas ar piespiedu darbu uz 240 stundām bez mantas konfiskācijas, atņemot tiesības veikt uzņēmējdarbību uz 3 gadiem. Ņemot vērā, ka izvairīšanās no nodokļu nomaksas ir veikta visā sabiedrības faktiskās pastāvēšanas laikā, tiesa nolēma piemērot piespiedu līdzekli – uzņēmuma likvidāciju, atsavinot valsts īpašumā bez atlīdzības visu tā īpašumā esošo mantu. Valstij nodarīti zaudējumi EUR 67724,36 apmērā.²² Krimināllietā Nr. 15830300411 persona tika notiesāta pēc KL 218. panta 2. daļas, valstij nenomaksātie nodokļi EUR 19180,95, sods noteikts piecdesmit piecu minimālo mēnešalgu apmērā. Juridiskai personai tika noteikts piespiedu ietekmēšanas līdzeklis – naudas piedziņa arī piecdesmit piecu minimālo mēnešalgu apmērā.²³ Vairākas personas tika notiesātas apsūdzībās pēc

¹⁹ Kriminālprocesa likumam –10. Pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi. Kolektīva monogrāfija, rakstu krājums Ā. Meikališa zinātniskā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2015, 422. lpp.

²⁰ Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti. 2010–2015. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2015, 638. lpp.

²¹ Krimināllietā Nr. 11130125011. Publiski nav pieejama.

²² Krimināllietā Nr. 15830014413. Publiski nav pieejama.

²³ Krimināllietā Nr. 15830300411. Publiski nav pieejama.

KL 15. panta 4. daļas, 177. panta 3. daļas, 275. panta 2. daļas ar naudas sodiem no piecpadsmit līdz 25 minimālajām mēnešalgām, arī juridiskai personai tika piemērots piespiedu ietekmēšanas līdzeklis divdesmit minimālo mēnešalgu apmērā.²⁴ Persona tika notiesāta pēc KL 218. panta 2. daļas par valstij nenomaksātiem nodokļiem EUR 166 860,56 un sodīta ar piespiedu darbu uz 250 stundām, atņemot tiesības uz visu veidu komercdarbību uz diviem gadiem. Juridiskai personai tika piemērots piespiedu ietekmēšanas līdzeklis – likvidācija.²⁵ Minētās krimināllietas ir prakses piemēri, kas apliecina, ka, saucot fizisku personu pie kriminālatbildības pamatā pēc KL 218. panta, vienas krimināllietas ietvaros tiek lemts arī par piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu juridiskai personai. Piespiedu ietekmēšanas līdzeklis naudas piedziņa ir salīdzinoši samērīga ar kriminālsodu. Tāpēc būtu nepieciešamas vadlīnijas vai pamatprincipi, kā nosakāms kriminālsods un piespiedu ietekmēšanas līdzeklis – naudas piedziņa. Uzskatu, ka lietās, kas saistītas ar juridiskas personas izvairīšanos no nodokļu nomaksas, kā arī krāpšanos ar PVN, jāpastāv samēram starp uzņēmēja spējām nomaksāt valstij nodarīto kaitējumu, sodu un naudas piedziņu kā piespiedu ietekmēšanas līdzekli.

Fiziskas personas saukšana pie kriminālatbildības vēl nenozīmē, ka tiesa piemēros piespiedu ietekmēšanas līdzekļus juridiskai personai. Krimināllietā Nr. 12507005907 persona tika saukta pie kriminālatbildības un notiesāta pēc KL 218. panta 2. daļas ar naudas sodu piecu minimālo mēnešalgu apmērā. Vienlaikus prokurors bija pieņēmis lēmumu par procesa uzsākšanu piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanai. Tiesa konstatēja, ka prokurors lēmumā par lietas nodošanu tiesai nav norādījis KPL 440. pantā minētos apstākļus, kā arī pamatu piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanai, tai skaitā to, ka apsūdzētie izdarījuši viņiem inkriminētos noziegumus tieši juridisko personu interesēs. Konstatēja, ka prokurors nav nodrošinājis tiesības juridisko personu pārstāvjiem pēc pirmstiesas kriminālprocesa pabeigšanas saņemt tiesai nododamās krimināllietas materiālu kopijas vai iepazīties ar šiem materiāliem. Spriedumā norādīts, ka KPL noteiktā kārtība ir vienota un obligāta visām personām, kas pilnvarotas veikt kriminālprocesu. Pamatojoties uz KPL pārkāpumiem, tiesa, notiesājot apsūdzētos, izbeidza kriminālprocesu daļā par piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu juridiskai personai.²⁶ Spriedums krimināllietā ir apliecinājums tam, ka fiziskas personas saukšana pie kriminālatbildības un notiesāšana ne vienmēr nozīmē piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu, konstatējot KPL pārkāpumus.

Prakse apstiprina arī to, ka ir piemēri, kad jautājums par piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu juridiskai personai tiek lemts atsevišķa kriminālprocesa ietvaros. Tā fiziska persona cita kriminālprocesa ietvaros bija apsūdzēta pēc KL 323. panta 1. daļas, bet kriminālprocesā Nr. 12812001613 piespiedu ietekmēšanas līdzekļi tika piemēroti juridiskai personai, kuras interesēs apsūdzētā persona izdarīja noziedzīgu nodarījumu, no juridiskās personas valsts labā tika piedzīts sods divdesmit minimālo mēnešalgu apmērā.²⁷

Tiesu prakse liecina, ka, lemjot par piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu, tiek vērtēti arī lietderības un citi blakus apstākļi. Krimināllietā Nr. 15830604408 persona tika apsūdzēta pēc KL 196. panta 2. daļas, 193. panta

²⁴ Krimināllietā Nr. 15830300511. Publiski nav pieejama.

²⁵ Krimināllietā Nr. 15830001414. Publiski nav pieejama.

²⁶ Krimināllietā Nr. 12507005907. Publiski nav pieejama.

²⁷ Krimināllietā Nr. 12812001613. Publiski nav pieejama.

4. daļas, 218. panta 2. daļas, 219. panta 2. daļas un 217. panta 2. daļas. Persona tika sodīta ar naudas sodu 51 minimālo mēnešalgu apmērā, atņemot tai tiesības veikt uzņēmējdarbību uz diviem gadiem un sešiem mēnešiem. Taču kriminālprocess tika izbeigts daļā par piespiedu ietekmēšanas līdzekļiem juridiskai personai. Tiesa atzina, ka prokurora piedāvātais piespiedu ietekmēšanas līdzeklis – likvidācija – neatbilst esošajiem faktiskajiem apstākļiem. Juridiskās personas likvidācija var skart vairāk nekā simt uzņēmēju intereses. Turklāt, tiesas ieskatā, SIA izdarīja likumpārkāpumus apstākļos, kad VID nepietiekami profesionāli un nepietiekami rūpīgi kontrolēja grāmatvedības kārtošānu uzņēmumā. Lieta šajā daļā tika izbeigta.²⁸ Šī raksta autors minēto piemēru vērtē kā tādu, kas apliecina – vienam no piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanas kritērijiem ir jābūt uzņēmuma spējai turpināt uzņēmējdarbību un nomaksāt valstij radītos zaudējumus.

Kopsavilkums

1. KPL normas, kas nosaka piespiedu ietekmēšanas līdzekļus juridiskai personai, attīstās, un ir iespējams vērtēt to piemērošanu praksē, lai arī iztiesāto lietu skaits ir neliels.
2. Autors uzskata, ka diskusija par to, vai procesa virzītājam obligāti jāuzsāk process par piespiedu ietekmēšanas līdzekļiem juridiskai personai, nav pabeigta. Jautājums nebūtu diskutējams, ja KPL 439. pantā tas būtu formulēts nepārprotami.
3. Galīgie nolēmumi krimināllietās apliecina, ka lietderības apsvērumi tiek vērtēti visa kriminālprocesa garumā, turklāt ir iespējams piemērot arī vienkāršotus procesus, tāpēc jau pašā sākumā būtu jāizvērtē, vai vispār kriminālprocess kopumā ir lietderīgs.
4. Arī procesi par piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu juridiskai personai ir jāvērtē pēc kritērija, kā pieņemtie lēmumi veicina vai ierobežo uzņēmējdarbību.
5. Ir nepieciešamas vadlīnijas, kas noteiktu, kā samērot nodarīto kaitējumu, kriminālsodu un piespiedu ietekmēšanas līdzekļus juridiskai personai, turklāt neatkarīgi no tā, vai tas notiek viena vai atsevišķu kriminālprocesu ietvaros.

Pētījumu atbalsta Valsts pētījumu programma 5.2. “Tautsaimniecības transformācija, gudra izaugsme, pārvaldība un tiesiskais ietvars valsts un sabiedrības ilgtspējīgai attīstībai – jaunas pieejas ilgtspējīgas zināšanu sabiedrības veidošanai (EKOSOC-LV)”.

²⁸ Krimināllieta Nr. 15830604408. Publiski nav pieejama.

Bibliogrāfija

Juridiskā literatūra

1. Baumanis J. Piespiedu ietekmēšanas līdzekļu krimināltiesiskais raksturojums. *Jurista Vārds*, 2005. Nr. 33. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/115779-bpiespiedu-ietekmesanasb-l...> [aplūkots 2016. gada 15. martā].
2. Baumanis J. Piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanas process. *Jurista Vārds*, 2012. Nr. 42. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/252067-piespiedu-ietekmesanas-lid...> [aplūkots 2016. gada 15. martā].
3. Krastiņš U. Lai diskutētu, jāzina, par ko. *Jurista vārds*, 2005. Nr. 37. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/117961-lai-diskutetu-jazina-par-ko/> [aplūkots 2016. gada 15. martā].
4. Krastiņš U. Kriminālsods un citi kriminālie piespiedu ietekmēšanas līdzekļi. *Jurista Vārds*, 2007. Nr. 11. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/154290-kriminalšods-un-citi-krimin...> [aplūkots 2016. gada 15. martā].
5. Kriminālprocesa likumam – 10. Pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi. Kolektīva monogrāfija rakstu krājums Ā. Meikališas zinātniskā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2015, 422. lpp.
6. Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti. 2005–2010. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010, 100. lpp.
7. Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti. 2010–2015. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2015, 638. lpp.

Normatīvie akti

1. Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes deklarācija “Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu”. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=75539> [aplūkots 2016. gada 29. janvārī].
2. Kriminālprocesa likums. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2005.
3. Krimināllikums: Latvijas Republikas likums. *Ziņotājs*, 1998. 4. augusts, Nr. 15. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=88966> [aplūkots 2016. gada 29. janvārī].
4. Par uzņēmējdarbību: Latvijas Republikas likums. *Ziņotājs*, 1990. 18. oktobris, Nr. 42. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=72601> [aplūkots 2016. gada 29. janvārī].
5. Grozījumi Kriminālprocesa likumā: likums (14.03.2013). *Latvijas Vēstnesis*, 2013. 27. marts, Nr. 61. Stājās spēkā 01.04.2013. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/255728-grozijumi-kriminalprocesa-likuma> [aplūkots 2016. gada 15. martā].
6. Grozījumi Kriminālprocesa likumā: likums (29.05.2014.). *Latvijas Vēstnesis*, 2014. 29. maijs, Nr. 113. Stājās spēkā 25.06.2014. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/266815-groziju-mi-kriminalprocesa-likuma> [aplūkots 2016. gada 15. martā].

Tiesu prakse

1. Krimināllieta Nr. 11130125011. Publiski nav pieejama.
2. Krimināllieta Nr. 15830014413. Publiski nav pieejama.
3. Krimināllieta Nr. 15830300411. Publiski nav pieejama.
4. Krimināllieta Nr. 15830300511. Publiski nav pieejama.
5. Krimināllieta Nr. 15830001414. Publiski nav pieejama.
6. Krimināllieta Nr. 12507005907. Publiski nav pieejama.
7. Krimināllieta Nr. 12812001613. Publiski nav pieejama.
8. Krimināllieta Nr. 15830604408. Publiski nav pieejama.

TIESU PRAKSE LIETĀS PAR ADMINISTRATĪVĀS ATBILDĪBAS PIEMĒROŠANU JURIDISKĀM PERSONĀM UN TO VALDES LOCEKĻIEM

COURT RULINGS ON APPLICATION OF ADMINISTRATIVE LIABILITY TO LEGAL ENTITIES AND CEOS THEREOF

Edvīns Danovskis, *Dr. iur.*

LU Juridiskās fakultātes Valststiesību zinātņu katedras docents

Summary

The current article outlines a research dedicated to application of provisions contained by the Code of Administrative Offences in courts towards legal entities and CEOs thereof. The article analyses the problem of attributing physical person's actions to a legal entity, application of administrative liability to both physical person and legal entity. The article also incorporates the study of court rulings when administrative liability is applied to more than one CEO.

Atslēgvārdi: administratīvā atbildība, juridiska persona, valdes loceklis.

Keywords: administrative liability, legal entity, CEO.

Ievads

Šajā pētījumā atspoguļota tiesu prakse par juridiskās personas un tās valdes locekļa administratīvo atbildību. Pētījuma mērķis ir noskaidrot, vai juridiskas personas un tās valdes locekļa administratīvās atbildības regulējums Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā ir pietiekams un vai tā piemērošana tiesās ir konsekventa.

Pētījumā izmantotie tiesu nolēmumi atlasīti sadarbībā ar Augstākās tiesas Judikatūras nodaļu, kura nolēmumu atlasī veica pēc vairākiem kritērijiem. Vispirms atlasīti tiesu nolēmumi administratīvo pārkāpumu lietās. Meklēti tika gan spriedumi, gan lēmumi. Laika posms, par kuriem atlasīti nolēmumi, ir no 2013. gada 1. janvāra līdz 2015. gada 1. augustam. Tiesu prakse par agrāku periodu saistībā ar administratīvās atbildības piemērošanu juridiskai personai tika atlasīta un analizēta citas publikācijas ietvaros.¹ Tiesu nolēmumu atlasē izmantoti atslēgvārdi, kuri, visticamāk, būtu pieminēti nolēmumā, kurā būtu risināti problemātiski jautājumi saistībā ar administratīvās atbildības piemērošanu juridiskai personai vai tās valdes loceklim. Lai atlasītu tiesu nolēmumus par administratīvās atbildības piemērošanu juridiskai personai, par meklēšanas kritēriju tika izmantots Latvijas

¹ Danovskis E. Administratīvā pārkāpuma subjekta noteikšanas problēmas. Grām.: Tiesību efektivitāte postmodernā sabiedrībā: Latvijas Universitātes 73. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015, 53.–60. lpp.

Administratīvo pārkāpumu kodeksa 14.¹ panta pirmais teikums (“Šajā kodeksā un pašvaldību domju izdotajos saistošajos noteikumos īpaši paredzētajos gadījumos par administratīvajiem pārkāpumiem pie atbildības ir saucamas juridiskās personas.”), uz kuru tiesas parasti atsaucas, ja nepieciešams īpaši pamatot administratīvās atbildības piemērošanu juridiskai personai. Saskaņā ar šo meklēšanas kritēriju tika atlasīti 26 nolēmumi. Šis meklēšanas kritērijs, protams, nevar palīdzēt atlasīt visus nolēmumus, kuros administratīvais sods piemērots juridiskai personai. Lai pārbaudītu, vai tiesu praksē konstatējumi gadījumi, kad juridiska persona administratīvo pārkāpumu procesa laikā reorganizēta vai likvidēta un tādēļ nepieciešams risināt iespējamu administratīvā soda attiecināmību uz tiesību subjektu, kurš pārņēmis juridiskās personas saistības, izmantoti attiecīgi atslēgvārdi, pēc kuriem atlasīti 36 nolēmumi, taču šīs problēmas izpētē neviens no tiem nebija izmantojams, jo atslēgvārdu pieminēšanai nolēmumos bija gadījuma raksturs. Savukārt tiesu nolēmumi par administratīvās atbildības piemērošanu valdes locekļiem tika meklēti, izmantojot vārdus “valdes loceklis”. Pēc šī kritērija tika atlasīti 996 ieraksti, tādēļ lietderības dēļ tika izmantoti tikai pēdējie 100 nolēmumi. Augstākās tiesas Judikatūras nodaļas atlasītos nolēmumus tālāk apstrādāja LU Juridiskās fakultātes maģistrants Jānis Priekulis, kurš izlasīja visus nolēmumus un atlasīja šim pētījumam izmantojamus. Viņa rūpīgais darbs ir atvieglojis šī pētījuma tapšanu un pelnījis uzslavu.

Sākotnēji pētījumu bija iecerēts veikt kā tiesu prakses apkopojumu, taču, pārskatot tiesu nolēmumus, jāatzīst, ka lielākajā daļā no tiem nav atrodamas būtiskas, ar administratīvās atbildības piemērošanu juridiskām personām un to valdes locekļiem saistītas problēmas. Tādēļ pētījums izklāstīts klasiska raksta formā un apjomā, pieminot tikai tos nolēmumus, kuri izmantojami kā uzskatāmi piemēri, kā arī norādot uz dažiem kļūdainiem tiesu spriedumiem. Šis raksts ir tikai viens no vairākiem valsts pētījumu programmas ECOSOC-LV projekta “Ilgspējīgas tautsaimniecības transformācijas tiesiskā ietvara efektivitātes paaugstināšanas modeļa izstrāde” ietvaros veicamiem pasākumiem, lai paaugstinātu tiesisko noteiktību un efektivitāti, piemērojot administratīvo atbildību par tautsaimniecībā kaitīgiem pārkāpumiem.

Juridiska persona kā administratīvā pārkāpuma subjekts

LAPK 14.¹ pants noteic, ka “šajā kodeksā un pašvaldību domju izdotajos saistošajos noteikumos īpaši paredzētajos gadījumos par administratīvajiem pārkāpumiem pie atbildības ir saucamas juridiskās personas. Personas, kuras veic komercdarbību, bet nav juridiskās personas, par administratīvajiem pārkāpumiem atbild tāpat kā juridiskās personas”. Tātad juridiska persona var būt administratīvā pārkāpuma subjekts tikai tad, ja soda piemērošana juridiskai personai tieši noteikta administratīvā pārkāpuma sankcijā. Savukārt tos gadījumus, kad administratīvā pārkāpuma sankcijā juridiska persona paredzēta kā administratīvās atbildības subjekts, var iedalīt divās grupās:

- 1) juridiska persona ir administratīvā pārkāpuma subjekts tādēļ, ka uz juridisko personu var attiecināt citā normatīvā aktā noteiktu pienākumu, par kura pārkāpšanu paredzēta administratīvā atbildība;

- 2) juridiskā persona kā administratīvā pārkāpuma subjekts ir noteikta par tādu pārkāpumu, ko tā pēc savas būtības nevar paveikt, taču administratīvais pārkāpums izdarīts juridiskas personas interesēs.²

Pirmais gadījums ir vienkāršs – juridisku personu kā pārkāpuma subjektu ir viegli identificēt, jo tā nav pildījusi kādu uz juridisku personu attiecināmu pienākumu. Piemēram, nav noslēgusi rakstveida darba līgumu ar darbinieku, nav pienācīgā kārtībā uzturējusi tai piederošu īpašumu, nav pienācīgi norādījusi preces cenu u. tml. Šajos gadījumos tiesu praksē nav atrodami nolēmumi, kuros būtu problemātiski identificēt administratīvās atbildības subjektu. Nav nozīmes juridiskas personas iebildumiem, ka pārkāpums noticis tās darbinieku nolaidības dēļ. Piemēram, lietā, kurā juridiska persona sodīta par neregulāro autopārvadājumu veikšanu bez rakstveidā noslēgta pārvadājuma līguma, tiesa atzina par nepamatotu juridiskās personas iebildumu, ka tā nevarot atbildēt par sava darbinieka – transportlīdzekļa vadītāja – neizdarību: *“Attiecībā uz SIA [...] argumentu par to, ka transportlīdzekļa vadītājam tika izsniegta instrukcija par darba pienākumiem un SIA [...] nevar atbildēt par tās neievērošanu, tiesa norāda, ka gadījumā, ja SIA [...] bija devusi instrukcijas transportlīdzekļa vadītājiem, bet viņi tās nebija ievērojuši, tas neizslēdz SIA [...] administratīvo atbildību konkrētajā gadījumā.”*³

Turpretim otrs gadījums ir sarežģītāks. Tā kā šādu pārkāpumu iespējams paveikt tikai ar fiziskas personas darbību un tā kā pārkāpuma sankcijā ir paredzēta iespēja administratīvo atbildību piemērot fiziskai vai juridiskai personai, tad ir nepieciešams noskaidrot, vai par pārkāpumu sodīt fizisku vai juridisku personu. Jau iepriekš, izpētot tiesu praksi par laiku no 2008. līdz 2013. gadam, secināts, ka būtiskas problēmas noteikt pareizo administratīvās atbildības subjektu nav.⁴ Tiesu praksē tiek izmantota doktrīnā izstrādātā tēze, ka priekšnoteikums, lai uz juridisku personu attiecinātu tās darbinieka vai pārstāvja darbību, ir fakts, ka juridiska persona ir devusi darbiniekam vai pārstāvim rīkojumu veikt pārkāpumu vai ka pārkāpums ir izdarīts juridiskas personas interesēs. Lai noskaidrotu, vai pārkāpums ir veikts juridiskas personas interesēs, nepieciešams vērtēt lietā konstatētos faktus, jo sevišķi netiešos pierādījumus. Lai piemērotu administratīvo atbildību juridiskai personai, parasti nepietiek konstatēt, ka pārkāpums izdarīts ar juridiskai personai piederošiem rīkiem vai līdzekļiem vai ka pārkāpumu izdarījis juridiskas personas darbinieks.⁵

Tiesu praksē pēdējos divos gados atrodamas vien nedaudzas, taču problēmu uzskatāmi raksturojošas lietas, kurās ir īpaši vērtēts, vai administratīvā pārkāpuma subjekts ir fiziska vai juridiska persona. Viena no tām ir lieta, kurā administratīvais sods uzlikts juridiskai personai – SIA par to, ka juridiskās personas darbinieks ar juridiskai personai piederošo kravas auto izgāza atkritumus neatļautā vietā – netālu no Lielupes. Lēmumu par soda uzlikšanu SIA pārsūdzēja, norādot šādus argumentus:

- 1) darbinieks esot paskaidrojis, ka būvgružu atkritumu izbēršanu veicis patstāvīgi, bez SIA vadības ziņas vai norādījumiem;

² Plašāk sk. Danovskis E. Administratīvās atbildības regulējuma konceptuālās problēmas. *Jurista Vārds*. 2011. 17. maijs, Nr. 20(667), 9. lpp.

³ Ventspils tiesas 2015. gada 8. jūnija spriedums lietā Nr. 140010515.

⁴ Sk. Danovskis E. Administratīvā pārkāpuma subjekta noteikšanas problēmas. Grām.: Tiesību efektivitāte postmodernā sabiedrībā: Latvijas Universitātes 73. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015, 56.–58. lpp.

⁵ Turpat, 58. lpp.

- 2) automašīna darbiniekam bija nodota patapinājumā, līdz ar to uzņēmums nevarēja zināt un novērst darbinieka paveikto;
- 3) SIA rīcībā nav informācijas, kurai personai piederošus atkritumus darbinieks ir izbēris;
- 4) nav saprotams, kāda ir SIA saistība ar šo pārkāpumu.

Gan augstāka iestāde, gan tiesa šos SIA argumentus atzina par nepamatotiem, jo lietā tika konstatēts, ka SIA nodarbojas ar atkritumu apsaimniekošanas pakalpojumiem, pārkāpumu izdarīja SIA darbinieks ar tai piederošu transportlīdzekli. Līdz ar to tiesai neradās šaubas, ka pārkāpums tika izdarīts SIA uzdevumā.⁶

Citā lietā administratīvais sods tika uzlikts kādai SIA par to, ka šīs SIA darbinieki autoceļa nodalījuma joslā bez saskaņošanas ar VAS "Latvijas Valsts ceļi" bija izveidojuši kokmateriālu krautuvi. Tādējādi tika izdarīts LAPK 140. panta trešajā daļā paredzētais administratīvais pārkāpums (ceļu zemes nodalījuma joslas piegružošana vai piesārņošana, kā arī materiālu vai priekšmetu novietošana ceļu zemes nodalījuma joslā bez valsts ceļu dienesta vai autoceļa īpašnieka (pārvaldītāja) atļaujas), par kura izdarīšanu administratīvā atbildība paredzēta fiziskai vai juridiskai personai. Paskaidrojumos tiesai iestāde norādīja, ka šaubījies, vai sodu uzlikt SIA vai tās valdes loceklim, jo *"zinot, kā tiek organizēts darbs šajā kokmateriālu sagatavošanas uzņēmumā, pie administratīvās atbildības varēja saukt vienīgo SIA [...] valdes locekli [...], kurš organizē kokmateriālu uzglabāšanu, pārstrādi, dod uzdevumus darbiniekiem par atsevišķu darbu veikšanu"*.⁷ Taču iestāde sodu tomēr uzlika tikai SIA. Šādu lēmumu par pareizu atzina arī tiesa, jo *"lietā tika konstatēts, ka pārkāpums ir SIA [...] veiktās komercdarbības [...] rezultāts vai sekas. Kā arī nav strīda par to, ka pārkāpuma vieta ir blakus teritorija SIA [...] nekustamajam īpašumam [...]"*.⁸

Tātad fiziskas personas darbības attiecināšana uz juridisku personu šobrīd ir faktu novērtēšanas jautājums. Svarīgi, ka tiesas apzinās nepieciešamību konstatēt saikni starp fiziskas personas darbību un juridisku personu. Jāatgādina, ka daudz precīzāks un uzskatāmāks juridiskas personas administratīvās atbildības regulējums nekā šobrīd Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā esošais 14.¹ pants ir Administratīvo pārkāpumu procesa likumprojektā ietvertais 8. pants.⁹ Šajā pantā ietvertais rada skaidru priekšstatu gan par gadījumiem, kad juridiskai personai tiek piemērota administratīvā atbildība, gan par apsvērumiem, kas jāvērtē, konstatējot fiziskas personas darbības saistību ar juridiskas personas interesēm. Ņemot vērā, ka Administratīvo pārkāpumu procesa likumprojektā iekļautais 8. pants

⁶ Sk. Rīgas pilsētas Kurzemes rajona tiesas 2014. gada 28. augusta spriedumu lietā Nr. 128017514.

⁷ Sk. Rīgas rajona tiesas 2015. gada 3. jūlija spriedumu lietā Nr. 133019115, 5. punkts.

⁸ Turpat, 14. punkts.

⁹ Administratīvo pārkāpumu procesa likuma 8. panta pirmā daļa: *"Par likumā vai pašvaldību saistošajos noteikumos paredzētu administratīvo pārkāpumu juridiskajai personai piemēro administratīvo atbildību, ja juridiskā persona nav pildījusi vai ir nepienācīgi pildījusi kādu uz juridisko personu attiecināmu pienākumu, par kura nepildīšanu vai nepienācīgu pildīšanu likumā vai pašvaldību saistošajos noteikumos ir paredzēta administratīvā atbildība juridiskajai personai, vai ja pārkāpumu juridiskās personas interesēs, šīs personas labā vai tās nepienācīgas pārraudzības vai kontroles rezultātā izdarījusi fiziskā persona, rikodamās individuāli vai kā attiecīgās juridiskās personas koleģiālās institūcijas loceklis:*

1) balstoties uz tiesībām pārstāvēt juridisko personu vai darboties tās uzdevumā;

2) balstoties uz tiesībām pieņemt lēmumus juridiskās personas vārdā;

3) īstenodama kontroli juridiskās personas ietvaros." Sk. Administratīvo pārkāpumu procesa likums. Pieejams: [http://titania.saeima.lv/LIVS12/saeimalivs12.nsf/0/8F85FC1AE272C759C2257D8E004788AD?](http://titania.saeima.lv/LIVS12/saeimalivs12.nsf/0/8F85FC1AE272C759C2257D8E004788AD?OpenDocument) OpenDocument [aplūkots 2016. gada 13. martā].

precīzāk formulē juridiskas personas administratīvās atbildības priekšnoteikumus, šo pantu jau šobrīd kā “atskaites punktu” var izmantot arī tiesas nolēmumu taisīšanā.

Soda uzlikšana gan fiziskai, gan juridiskai personai

Tiesību doktrīnā agrāk tika aktualizēts jautājums, vai un kuros gadījumos administratīvo sodu par vienu un to pašu pārkāpumu var uzlikt gan fiziskai, gan juridiskai personai kā pārkāpuma līdzizdarītājiem.¹⁰ Šī problēma ir aktuāla tikai gadījumos, kad pārkāpumu izdara fiziska persona juridiskas personas interesēs. Atbilde uz šo jautājumu nav bijusi kategoriska, vien norādot, ka nebūtu taisnīgi aprobežoties tikai ar juridiskas personas sodīšanu,¹¹ jo tieši fiziska persona ir administratīvā pārkāpuma tiešais izdarītājs.¹² Tomēr prakse rāda, ka soda uzlikšana gan fiziskai, gan juridiskai personai ir retums. Vienīgā lietu kategorija, kurā šī problēma ir bijusi aktuāla, ir lietas par kravu pārvadāšanas noteikumu pārkāpumiem (LAPK 149.³³ pants un citi pārkāpumi pārvadājumu jomā, kuros ietverts šāds subjektu nošķirums), jo šajā pantā ir īpaši diferencēti pārkāpumi, par kuriem sodu uzliek tikai transportlīdzekļa vadītājam, un pārkāpumi, par kuriem sodu uzliek gan transportlīdzekļa vadītājam, gan kravas pārvadātājam (parasti – juridiskai personai). Augstākā tiesa savulaik ir atzinusi, ka *“atbildība par šo noteikumu pārkāpumiem ir jāuzņemas ne tikai transportlīdzekļa vadītājam kā pārkāpuma tiešajam izdarītājam, bet arī personām, kuru uzdevumā viņš rīkojas. Likumdevēja mērķis netiktu sasniegts arī tādā gadījumā, ja pie atbildības būtu saucams tikai kravas pārvadātājs vai nosūtītājs, jo, kā jau minēts, atbildība par kravas pārvadāšanas noteikumu pārkāpumiem vienlīdz ir jāuzņemas arī transportlīdzekļa vadītājam.”*¹³ Šis secinājums ir ievērots arī citās lietās, kurās sods par kravas pārvadājumu noteikumu neievērošanu piemērots gan transportlīdzekļa vadītājam, gan juridiskajai personai. Parasti šajās lietās tieši juridiskā persona iebilst pret soda piemērošanu tai. Uz šādu iebildumu tiesa ir norādījusi, ka *“sūdzības iesniedzēja ir atbildīga par savu darbinieku darba organizāciju un sūdzības iesniedzējai ir pienākums sasniegt mērķi, lai viņas pakļautībā esošie darbinieki ievērotu normatīvos aktus, jo transportlīdzekļa vadītājs darbojas sūdzības iesniedzējas vārdā un uzdevumā.”*¹⁴

Citos gadījumos, kad fiziska persona izdara pārkāpumu juridiskas personas interesēs un likums paredz, ka administratīvā pārkāpuma subjekts ir gan fiziska, gan juridiska persona, tad fiziska persona šādās lietās parasti ir nevis patstāvīgs administratīvā pārkāpuma izdarītājs, bet gan juridiskas personas pārstāvis (parasti – darbinieks), kurš pārkāpumu izdara, pildot juridiskas personas uzdevumus nodarbinātības attiecību ietvaros. Šādos gadījumos fiziskai personai nav patstāvīgas gribas un ierosmes izdarīt pārkāpumu. Iespēja un ierosme izdarīt

¹⁰ Sk. Krastiņš U. Konceptuāli par vainu administratīvajās tiesībās. Grām.: Krimināltiesību teorija un prakse. Viedokļi, problēmas, risinājumi. 1998–2008. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, 98. lpp; Danovskis E. Administratīvās atbildības regulējuma konceptuālās problēmas. *Jurista Vārds*. 2011. 17. maijs, Nr. 20(667).

¹¹ Krastiņš U. Konceptuāli par vainu administratīvajās tiesībās. Grām.: Krimināltiesību teorija un prakse. Viedokļi, problēmas, risinājumi. 1998–2008. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, 98. lpp.

¹² Danovskis E. Administratīvās atbildības regulējuma konceptuālās problēmas. *Jurista Vārds*. 2011. 17. maijs, Nr. 20(667).

¹³ Augstākās tiesas 2009. gada 5. marta spriedums lietā Nr. SKA-19/2009. Pieejams: <https://tiesas.lv/nolemumi/pdf/13098.pdf>.

¹⁴ Rīgas apgabaltiesas 2014. gada 28. augusta spriedums lietā Nr. 133065813.

pārkāpumu rodas tieši tādēļ, ka fiziska persona ir nodarbinātības attiecībās ar juridisku personu. Piemēram, iepriekš minētajā lietā par būvgružu nelikumīgu izbēšanu fiziskai personai iespēja izdarīt šādu pārkāpumu radās tādēļ, ka šī fiziskā persona bija juridiskas personas darbinieks, tai bija uzticēts kravas auto un, visticamāk, arī uzdevums no būvgružiem atbrīvoties. Tādēļ arī šādos gadījumos ir pamatoti sodīt tikai juridisku personu, jo tieši juridiskās personas darbības dēļ (arī nenodrošinot pienācīgu kontroli pār padotajiem) pārkāpums ir noticis.

Turpretim var būt gadījumi, kad fizisku personu var uzskatīt par administratīvā pārkāpuma līdzizdarītāju un tādēļ sodīt gan fizisku personu, gan juridisku personu. Tāda situācija veidojas, ja fiziskai personai ir konstatējama patstāvīga interese izdarīt pārkāpumu. Piemēram, juridiska persona samaksā kādai fiziskai personai par to, ka tā patvaļīgi nocirtīs aizsargājamu koku. LAPK 67. panta otrā daļa paredz, ka šā pārkāpuma subjekts var būt gan fiziska, gan juridiska persona. Šādā gadījumā par pārkāpuma izdarītāju var uzskatīt gan fizisku, gan juridisku personu, jo labumu no šī pārkāpuma gūst abi līdzizdarītāji.

Diez vai iepriekš minētie gadījumi ir jāapraksta likumā, jo lielākoties administratīvais sods visnotaļ pamatoti tiek uzlikts tikai juridiskai personai. Tādēļ iepriekš minēto situāciju izklāstu var izmantot tikai kā "pieturas punktus" tajās retajās lietās, kad fiziska persona un juridiska persona ir divi patstāvīgi administratīvā pārkāpuma subjekti – līdzizdarītāji.

Kļūdas tiesu nolēmumos, kuros administratīvais sods uzlikts juridiskai personai

Acīmredzami kļūdainu nolēmumu par administratīvā soda uzlikšanu juridiskai personai ir maz, taču šo kļūdu apzināšana var palīdzēt novērst to atkārtošānu citās lietās:

1. Iestāde piemērojusi administratīvo sodu pašvaldības domei, un tiesa šo lēmumu atzinusi par tiesisku.¹⁵ Šāds iestādes lēmums un tiesas spriedums ir prettiesisks, jo publisko tiesību juridiskā persona un tās iestāde nav administratīvās atbildības subjekts.¹⁶
2. Sods uzlikts SIA filiālei.¹⁷ Filiāle nav tiesību subjekts, bet gan juridiskas personas organizatoriska vienība. Tādēļ sods uzliekams nevis filiālei, bet gan SIA.
3. Patērētāju tiesību aizsardzības centrs uzlika administratīvo sodu individuālam komersantam, piemērojot sodu saskaņā ar juridiskai personai noteikto sankciju. Rajona tiesa šo lēmumu atcēla, kļūdaini uzskatot, ka individuālajam komersantam sods bija uzliekams kā fiziskai personai. Šo rajona tiesas kļūdu laboja apelācijas instances tiesa, pareizi atsaucoties uz LAPK 14.¹ pantu, kurš noteic, ka "personas, kuras veic komercdarbību, bet nav juridiskās personas, par administratīvajiem pārkāpumiem atbild tāpat kā juridiskās personas."¹⁸ Šādas personas ir individuāli komersanti, zemnieku un

¹⁵ Rīgas apgabaltiesas 2013. gada 26. aprīļa spriedums lietā Nr. 133030512.

¹⁶ Sk. plašāk Danovskis E. Administratīvā pārkāpuma subjekta noteikšanas problēmas. Grām.: Tiesību efektivitāte postmodernā sabiedrībā: Latvijas Universitātes 73. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015, 54.–56. lpp.

¹⁷ Rīgas apgabaltiesas 2013. gada 12. marta spriedums lietā Nr. P129108212.

¹⁸ Rīgas apgabaltiesas 2013. gada 12. jūlija spriedums lietā Nr. A420288413.

zvejnieku saimniecības, kā arī Komerclikumā minētās personālsabiedrības (pilnsabiedrības un komandītsabiedrības).

4. Sodš nepamatoti uzlikts fiziskai personai sankcijas ietvaros, kāda paredzēta juridiskai personai. Fiziska persona "kā juridiskā persona" sodīta par to, ka tai piederoša jahta bez atļaujas izmantota pasažieru pārvadājumiem.¹⁹ Šajā gadījumā uz fizisko personu kļūdaini attiecināts LAPK 14.¹ panta otrais teikums ("*Personas, kuras veic komercdarbību, bet nav juridiskās personas, par administratīvajiem pārkāpumiem atbild tāpat kā juridiskās personas.*"), jo šās normas izpratnē ar personām, kuras veic komercdarbību, bet nav juridiskās personas, ir saprotamas likumā paredzētās fiziskās personas un to apvienības (skat. iepriekšējo punktu), nevis jebkura persona, kura kaut ko pērk, pārdod vai sniedz pakalpojumus.
5. Reti, tomēr konstatējami gadījumi, kad tiesa nepamana, ka juridiska persona vispār nevar būt pārkāpuma subjekts (sankcijā nav tieši noteikts, ka sodu uzliek juridiskai personai). Šādu rajona tiesas kļūdu konstatējusi apelācijas instances tiesa.²⁰

Valdes loceklis kā administratīvā pārkāpuma subjekts

Kopš LAPK vairāku pantu sankcijās kā administratīvā pārkāpuma subjekts īpaši paredzēts valdes loceklis, pieņemts vairāk nekā 30 tiesas spriedumu, kuros vērtēta soda piemērošana valdes loceklim. Dažos no šiem spriedumiem risinātas problēmas, kas var būt nozīmīgas arī citās lietās, kurās sodu var piemērot valdes loceklim. Tās ir šādas:

- 1) administratīvā soda piemērošana, ja valdes locekļi ir vairāki;
- 2) administratīvā soda piemērošana par ilgstošu pārkāpumu, ja pārkāpuma izdarīšanas periodā mainījušies valdes locekļi.

Ja juridiskai personai ir vairāki valdes locekļi, tad šīs problēmas risinājums ietverts likumprojekta 11. Saeimas likumprojekta Nr. 166/Lp11 anotācijā: "*Ja kontrolējošās iestādes konstatē pārkāpumu, par kuru sods ir jāpiemēro valdes loceklim, tad sods tiek uzlikts katram komercsabiedrības valdes loceklim. Tikai gadījumos, kad statūtos vai komersanta iekšējā normatīvajā aktā ir noteikta konkrēti nodalīta valdes locekļu kompetence un ir iespējams pierādīt, ka pārkāpuma izdarīšanā ir vainīgs konkrēts valdes loceklis, sodu uzliek tam valdes loceklim (vai locekļiem).*"²¹ No tiesu spriedumiem nevar izdarīt precīzus secinājumus par to, cik daudzos gadījumos iestādes administratīvos sodus uzlikušas tikai vienam valdes loceklim, ja juridiskai personai bijuši vairāki valdes locekļi. Tas tādēļ, ka administratīvā pārkāpuma lieta tiek ierosināta pret katru valdes locekli atsevišķi. Tikai dažos spriedumos norādīts, ka administratīvais sods uzlikts arī citiem valdes locekļiem. Tomēr no šiem spriedumiem izriet, ka tiesu praksē likumprojektā norādītā tēze tiek īstēta konsekventi.

Piemēram, valdes loceklis, pārsūdzot lēmumu par soda uzlikšanu, norādīja, ka vajadzēja sodīt arī otru valdes locekli. Tiesa norādīja, ka šis arguments nav patiess,

¹⁹ Rīgas apgabaltiesas 2014. gada 24. novembra spriedums lietā Nr.124033513.

²⁰ Latgales apgabaltiesas 2013. gada 9. jūlija spriedums lietā Nr.126018312.

²¹ Likumprojekta "Grozījumi Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā" sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS11.nsf/0/92FB4E4736BD11C8C2257967003F3352?OpenDocument> [aplūkots 2016. gada 20. februārī].

jo administratīvais sods uzlikts arī otram valdes loceklim. Turklāt apsvērumam, ka sods nav uzlikts citam valdes loceklim, nav juridiskas nozīmes.²² Šis apsvērumums ir pareizs, jo persona nevar atsaukties uz apstākli, ka sodu vajadzēja uzlikt arī citām personām. Proti, no vienlīdzības principa neizriet tiesības atsaukties uz salīdzinājumu situāciju, kura ir prettiesiska.²³ Šajā lietā tiesa arī norādīja, ka nav konstatēti apstākļi, kas liecinātu par iepriekšēju pienākumu sadalījumu starp valdes locekļiem.

Vairāki vienas un tās pašas juridiskās personas valdes locekļi tikuši sodīti arī par gada pārskata neiesniegšanu likumā noteiktajā termiņā. No tiesas sprieduma redzams, ka sods piemērots četriem no pieciem juridiskās personas valdes locekļiem. Šajā lietā viens no valdes locekļiem izvirzīja argumentu, ka par vienu no to pašu pārkāpumu sodot vairākus valdes locekļus, tiekot pārkāpts dubultās sodīšanas aizlieguma princips. Tiesa šo argumentu, protams, atzina par nepamatotu, jo dubultās sodīšanas aizlieguma princips attiecas uz situāciju, kurā viena persona tiek vairākkārt sodīta par vienu un to pašu pārkāpumu.²⁴ Taču šajā gadījumā visi valdes locekļi uzskatāmi par pārkāpuma līdzizdarītājiem. Arī citā lietā viens no diviem valdes locekļiem pārsūdzējis lēmumu par sods uzlikšanu, norādot šādu apsvērumu: "*VID rīkojies prettiesiski, jo administratīvais sods ir uzlikts katram valdes loceklim atsevišķi, dubultā apmērā par vienu VID konstatēto pārkāpumu un par vienu iespējamo administratīvo pārkāpumu uzsāktas divas atsevišķas administratīvā pārkāpuma lietas. A. T. norādījis, ka, pierādot valdes locekļa vainu, VID bija jāuzsāk viena administratīvā lieta un sankcija par likumpārkāpumu jāpiemēro solidāri visiem valdes locekļiem. Minētais esot būtisks procesuāls pārkāpums.*"²⁵ Tiesa šo apsvērumu atzina par nepamatotu: "*Atbilstoši Komerclikuma 221. panta pirmajai daļai, kur noteikts, ka valde ir sabiedrības izpildinstitūcija, kura vada un pārstāv sabiedrību, likumīgi pie administratīvās atbildības saukts SIA [...] valdes loceklis A. T., jo atbildība par minētā pienākuma nepildīšanu iestājas sabiedrības valdei, nevis kādam no vairākiem valdes locekļiem, kā uz to norāda sūdzības iesniedzējs. Tā kā lietā nav strīda par to, ka SIA [...] nav iesniegusi gada pārskatu ar zvērināta revidenta ziņojuma norakstu [...], tad par šo pārkāpumu ir atbildīgi visi sabiedrības valdes locekļi, tas ir, gan I. S., gan A. T. Izņēmums pieļaujams, ja statūtos būtu nodalīta valdes locekļu atbildība, bet tiesa šādus izņēmuma apstākļus nekonstatē.*"²⁶

Ja pārkāpums, par kuru valdes loceklim paredzēts administratīvs sods, ir ilgstošs un brīdī, kad iestāde uzsāk administratīvo pārkāpumu lietvedību, valdes loceklis savu amatu ir zaudējis, tas nav šķērslis, lai viņam piemērotu administratīvo sodu. To atzinusi arī tiesa, noraidot pieteicēja argumentu, ka viņam vairs nav piemērojams administratīvais sods par maksātnespējas pieteikuma neiesniegšanu sakarā ar to, ka viņš vairs nav valdes loceklis.²⁷

²² Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesas 2015. gada 3. jūlija spriedums lietā Nr. 132030714.

²³ Sk., piem., Levits E. Satversmes 91. panta komentārs. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 92. lpp.

²⁴ Kurzemes apgabaltiesas 2015. gada 14. maija spriedums lietā Nr. 140010314.

²⁵ Cēsu rajona tiesas 2015. gada 28. maija spriedums lietā Nr. 111008415.

²⁶ Turpat.

²⁷ Cēsu rajona tiesas 2015. gada 25. marta spriedums lietā Nr. 111004015.

Kopsavilkums

1. Administratīvās atbildības regulējums attiecībā uz juridiskām personām ir pilnveidojams atbilstoši normai, kāda ietverta Administratīvo pārkāpumu likumprojekta 8. pantā. Šajā normā ietvertos kritērijus jau šobrīd ieteicams izmantot tiesu praksē gadījumos, kad nepieciešams konstatēt fiziskas personas darbības attiecināmību uz juridisku personu.
2. Ja fiziska persona izdara administratīvu pārkāpumu juridiskas personas interesēs un attiecīgā administratīvā pārkāpuma sankcija paredz, ka subjekts var būt gan fiziska, gan juridiska persona, tad administratīvais sods parasti uzliedzams tikai juridiskai personai. Izņēmums ir atsevišķi Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā paredzētie pārkāpumi autopārvaldājumu jomā, kā arī gadījumi, kad fiziska persona pārkāpumu izdarījusi pēc juridiskas personas pasūtījuma un gūst no pārkāpuma patstāvīgu labumu.
3. Tiesu prakse lietās par administratīvās atbildības piemērošanu valdes locekļiem ir samērā konsekventa. Ja administratīvais pārkāpums ir ilgstošs (piemēram, nav iesniegts gada pārskats) un tā izdarīšanas laikā valdes locekļi nomainās, tad administratīvo atbildību ir iespējams piemērot gan bijušajam, gan esošajam valdes loceklim, ja vien pēdējam bijis pietiekams laiks pārkāpumu novērst un ja vien pirmais nevar atsaukties uz administratīvās lietas ierosināšanas noilgumu.

Pētījumu atbalsta Valsts pētījumu programma 5.2. “Tautsaimniecības transformācija, gudra izaugsme, pārvaldība un tiesiskais ietvars valsts un sabiedrības ilgtspējīgai attīstībai – jaunas pieejas ilgtspējīgas zināšanu sabiedrības veidošanai (EKOSOC-LV)”.

DROŠĪBAS NAUDA KĀ MANTISKS PREVENTĪVS PIESPIEDU LĪDZEKLIS KRIMINĀLPROCESĀ – ATSEVIŠĶI PIEMĒROŠANAS PROBLĒMJAUTĀJUMI

BAIL AS A PREVENTIVE COERCIVE MEASURE IN CRIMINAL PROCEEDINGS – SOME PROBLEMATIC ASPECTS

Ārija Meikališa, *Dr. iur.*

LU Juridiskās fakultātes Krimināltiesisko zinātņu katedras profesore

Summary

The article examines bail as one of preventive security measures in criminal proceedings. A number of shortcomings, lack of clarity and accuracy in the valid legal norms are identified. Proposals for discussions are made to eliminate the identified problems and to introduce improvements to Criminal Law provisions.

Atslēgvārdi: kriminālprocess, drošības nauda.

Keywords: criminal procedure, bail.

Mantisko preventīvo piespiedu līdzekļu izpratne un vispārīgs raksturojums. Drošības nauda kā viens no mantiskajiem preventīvajiem piespiedu līdzekļiem

Jēdziens “mantiskie preventīvie piespiedu līdzekļi” Latvijas kriminālprocesā līdz šim nav lietots, tas nav izmantots nedz likuma tekstā, nedz izplatīts doktrīnā. Tomēr, ņemot vērā mantisko jautājumu nozīmīgumu visās mūsdienu dzīves sfērās, tai skaitā arī kriminālprocesā, ir saskatāms pamats šāda termina lietojumam un analīzei. Izmantojot terminoloģiskas līdzības ar KPL lietoto terminu “ar brīvības atņemšanu saistīti/nesaistīti piespiedu līdzekļi”, var tikt izveidota šāda mantisko preventīvo piespiedu līdzekļu definīcija: “*Mantiskie preventīvie piespiedu līdzekļi ir tādi personas mantiskās tiesības (rīcību ar mantu) ierobežojoši piespiedu pasākumi, kas tiek piemēroti kriminālprocesa gaitā nolūkā nodrošināt kriminālprocesa mērķa sasniegšanu un uzdevumu izpildi.*” Kā tipiski šāda veida piespiedu līdzekļi minami drošības nauda kā drošības līdzeklis un aresta uzlikšana mantai kā mantisko jautājumu risinājuma nodrošināšanas līdzeklis.

Ņemot vērā to, ka aresta uzlikšana mantai Latvijas zinātniskajā literatūrā jau ik pa laikam ir tikusi apskatīta, savukārt tiesiski zinātnisku publikāciju, kas veltītas tieši drošības naudai un tās aktuālai problemātikai Latvijā, pēdējos gados vispār

nav¹, šoreiz pievērsīšos tieši šim drošības līdzeklim. Neskatoties uz zinātniskās intereses trūkumu, drošības nauda kā drošības līdzeklis Latvijā, lai arī ne ļoti bieži, tiek piemērota un periodiski izpelnās masu mediju uzmanību, kas lielākoties saistīta ar drošības naudas piemērošanu “skaļākās” krimināllietās.

Publiski pieejamos statistikas pārskatos nav datu par to, cik bieži Latvijā tiek piemērota drošības nauda kā drošības līdzeklis. Tomēr no dažādiem avotiem iegūstamā informācija liecina, ka šis drošības līdzeklis nav pilnībā “aizmirsts” un tiek piemērots. Tā anonimizēto tiesas nolēmumu datu bāzē² ar atslēgvārdu “drošības nauda” rodami 72 pirmās instances tiesas nolēmumi krimināllietās, ar atslēgvārdu “drošības naudu” – 105, un tas nozīmē, ka laika periodā, par kādu datu bāzē ir rodami anonimizētie tiesu nolēmumi, pirmās instances tiesas vismaz 100 lietās lēmušas par to, ko darīt ar šajos procesos piemērotām drošības naudām. Pieejamā tiesu statistika³ uzrāda visai interesantus datus – tā, piemēram, saskaņā ar “Statistikas pārskatu par pieņemtajiem lēmumiem par procesuālo piespiedu līdzekļu un procesuālo sankciju piemērošanu pirmstiesas procesā 2015. gadā” rajona tiesās tikuši piemēroti 4 drošības līdzekļi – drošības nauda, 2014. gadā – 3, 2013. gadā – 3. Savukārt statistikas pārskatos par procesuālo sankciju un piespiedu līdzekļu piemērošanu iztiesāšanas laikā pirmās instances tiesās iekļauti dati, ka 2015. gadā tiesvedības laikā pirmās instances tiesās ticis atcelts 41 drošības līdzeklis – drošības nauda, bet divi grozīti; 2014. gadā – piemēroti 2, grozīti 2 un atcelti 38; bet 2013. gadā – grozīti 2, atcelti 18. Interesants šķiet statistika pārskats “Sūdzības par procesuālo sankciju un piespiedu līdzekļu piemērošanu iztiesāšanā”, saskaņā ar kuru 2015. gadā apgabaltiesās kā apelācijas instancē saņemtas 6 sūdzības par drošības naudas piemērošanu, bet 2014. gadā tās bijušas pat astoņas. Šie statistiskie dati izraisa interesi, jo, kā vēlāk norādīts, drošības naudas piemērošana iztiesāšanas laikā nemaz nav atsevišķi pārsūdzama. Šoreiz, neiedziļinoties problēmās par kvalitatīvu statistikas datu nepieejamību, neprecizitāti uzskaitē vai nepilnībām ataiņojumā (kas, jāatzīst, Latvijā ir ievērojamas), paliksim pie secinājuma, ka drošības nauda Latvijas praksē tiek piemērota, līdz ar to ir aktuāli pievērsties arī tās izpētei.

Drošības nauda kā drošības līdzeklis Latvijā nav jauns institūts⁴ (tā bijusi zināma arī Latvijas 1926. un 1934. gada kriminālprocesa likuma izdevumos (saukta – ķīla)). Taču laika gaitā salīdzinoši būtiski mainījušies šī drošības līdzekļa izpratne, saturs un piemērošana. Šobrīd pazīstamās drošības naudas (viena no tās paveidiem – skat. tālāk) līdziniece Latvijas Kriminālprocesa kodeksā

¹ Agrāk jautājums nedaudz paplašinātā veidā apskatīts šādās publikācijās: Meikališa Ā. Drošības līdzekļu kriminālprocesuālā reglamentācija Latvijas likumdošanā, Rīga: LPA, 1995, kā arī A. Judina pētījumā “Ar brīvības atņemšanu nesaistītie drošības līdzekļi”, Sabiedriskās politikas centrs Providus, 2008. Pieejams: http://providus.lv/upload_file/Publikācijas/Kriminalt/Judins_Brivibas%20atnems.pdf. [aplūkots 2016. gada 18. februārī]. Salīdzinoši nesen Rīgas Stradiņa universitātē aizstāvēta J. Gromas disertācija “Kriminālprocesuālie piespiedu līdzekļi: aktuālie problēmjautājumi un tiesiskā regulējuma pilnveides perspektīvas”, kurā nedaudz skarta arī drošības naudas tēma (pieejams <http://www.rsu.lv/petnieciba/promocija/promocijas-darbi> [aplūkots 18.02.2016.]).

² Anonimizēto tiesas nolēmumu datu bāze. Pieejama: <https://tiesas.lv/nolemumi> [aplūkota 2016. gada 11. februārī].

³ Visa tiesu statistika iegūta no https://tis.ta.gov.lv/tisreal?Form=TIS_STAT_O [aplūkota 2016. gada 18. februārī].

⁴ Meikališa Ā. Drošības līdzekļu kriminālprocesuālā reglamentācija Latvijas likumdošanā. Rīga: LPA, 1995, 72.–73. lpp.

(turpmāk – KPK)⁵ tika iekļauta 1994. gadā. Šobrīd drošības nauda reglamentēta Kriminālprocesa likuma⁶ (turpmāk – KPL) 257. pantā un KPL 275. pantā, kuri, salīdzinot ar citu pantu redakciju grozījumu biežumu, ir grozīti maz – tikai vienu reizi 2009. gadā⁷. Izmaiņas KPL 257. pantā veiktas, saskaņojot panta redakciju ar citām uz drošības naudas apmēra noteikšanu attiecināmām KPL normām, savukārt izmaiņas KPL 275. pantā saistāmas ar augstākas instances tiesas tiesneša funkciju precizēšanu attiecībā uz drošības naudas noteikšanu.

KPL 257. pants. Drošības nauda

(1) Drošības nauda ir ar procesa virzītāja lēmumu noteikta naudas summa, kas nodota procesa virzītāja noteiktās kredītiestādes depozītā (glabāšanā), lai nodrošinātu aizdomās turētā vai apsūdzētā ierašanos pēc procesa virzītāja uzaicinājuma un citu likumā noteikto procesuālo pienākumu izpildi.

(2) Drošības naudas apmēru nosaka procesa virzītājs, ievērojot noziedzīga nodarījuma raksturu un ar to radīto kaitējumu, personas mantisko stāvokli, kā arī likumā paredzētā soda veidu un mēru. Ja procesa virzītāja lēmums par drošības līdzekli pārsūdzēts, drošības naudas apmēru var noteikt izmeklēšanas tiesnesis.

(3) Drošības naudu var iemaksāt persona, kurai šis drošības līdzeklis tiek piemērots, kā arī jebkura cita fiziskā vai juridiskā persona. Ja drošības naudu iemaksā cita persona, procesa virzītājs informē to par konkrētā kriminālprocesa būtību, sakarā ar kuru piemērots šis drošības līdzeklis, un izskaidro sekas, kādas iestāsies, ja tas netiks ievērots.

(4) Par drošības naudas iemaksu tās devējs iesniedz procesa virzītājam dokumentu, kuru pievieno krimināllietai.

(5) Ja aizdomās turētais vai apsūdzētais nepilda procesuālos pienākumus vai izdara jaunu tīšu noziedzīgu nodarījumu, drošības nauda ar procesa virzītāja lēmumu ieskaitāma valsts budžetā, bet citos drošības līdzekļa atcelšanas vai grozīšanas gadījumos atdodama tās devējam.

KPL 275. pants. Apcietinājuma aizstāšana ar drošības naudu

(1) Ja izmeklēšanas tiesnesis vai augstāka līmeņa tiesas tiesnesis konstatē, ka ir šā likuma 272. pantā norādītais pamats apcietinājuma piemērošanai, taču pastāv arī apstākļi, kas liecina par iespēju piemērot drošības naudu, un ja to lūdz persona, kura īsteno aizstāvību, tiesnesis var noteikt apcietinājuma termiņu uz vienu mēnesi, vienlaikus nosakot, ka apcietinājumu var atcelt, ja persona šajā laikā samaksās tiesneša noteikto drošības naudu. Augstāka līmeņa tiesas tiesnesis ir tiesīgs aizstāt apcietinājumu ar drošības naudu tikai tad, ja aizstāvība to izmeklēšanas tiesnesim lūgusi.

(2) Ja viena mēneša laikā drošības naudu samaksā un izmeklēšanas tiesnesim iesniedz samaksu apliecinājošu dokumentu, tiesnesis pieņem lēmumu par

⁵ Kriminālprocesa kodekss. 06.01.1961. Latvijas Republikas likums. Zaudējis spēku 01.10.2005. Konsolidēta versija pieejama <http://likumi.lv/doc.php?id=90971> [aplūkots 2016. gada 18. februārī].

⁶ Kriminālprocesa likums. 21.04.2005. Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 11. maijs, Nr. 74 (3232), 11.05.2005. Stājies spēkā 01.10.2005. Konsolidētā redakcijā pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=107820> [aplūkots 2016. gada 18. februārī].

⁷ Grozījumi Kriminālprocesa likumā. 12.03.2009. Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 1. aprīlis, Nr. 51 (4037). Stājies spēkā 01.07.2009. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/190010-grozijumi-kriminalprocesa-likuma> [aplūkots 2016. gada 18. februārī].

drošības līdzekļa maiņu. Uz šā lēmuma pamata personu nekavējoties atbrīvo no apcietinājuma.

(3) Ja drošības naudu nesamaksā, jautājums par apcietinājuma termiņa pagarināšanu tiek izlemts šā likuma 274. pantā noteiktajā kārtībā.

KPL 257. pantā iekļauta tādu jautājumu tiesiskā reglamentācija kā drošības naudas kā ar brīvības atņemšanu nesaistīta piespiedu līdzekļa izpratne, saturs, atsevišķi piemērošanas nosacījumi, pārkāpšanas sekas. Šeit saskatāmas zināmas līdzības ar KPK reglamentēto drošības naudu. Savukārt KPL 275. pantā, kurš iekļauts nodaļā "ar brīvības atņemšanu saistīti piespiedu līdzekļi", iekļauta drošības nauda, ko var piemērot kā alternatīvu apcietinājumam. Šāda veida drošības nauda nebija paredzēta KPK, un tās piemērošanas iespējamība radās līdz ar KPL spēkā stāšanos 2005. gadā. Tālāk šajā rakstā veikta padziļinātā drošības naudas izpēte faktiski ļauj saskatīt būtiskas atšķirības starp šīm divām "drošības naudām", radot pamatu apgalvojumam, ka pastāv divi nošķirami "drošības naudas" paveidi. Te vietā atzīmēt, ka virknē valstu⁸ drošības nauda saistāma vien ar alternatīvu apcietinājumam, un tieši šādā kontekstā tā izpelnījusies arī Eiropas Cilvēktiesību tiesas uzmanību, par ko runāts nedaudz tālāk.

Abos no KPL iekļautajiem "drošības naudas" gadījumiem šajā piespiedu līdzekli iekļautā ierobežojuma būtība ir vienāda – procesa virzītāja norādītas kredītiestādes depozītā tiek nodota noteikta naudas summa, kas kalpo kā garantija personas, kurai piemērots drošības līdzeklis, atbilstoši uzvedībai. Tādējādi, lai novērstu kriminālprocesa tiesiskai norisei neatbilstošu rīcību, drošības naudas iemaksātājam uz laiku pilnībā tiek liegtas rīcības iespējas ar iemaksāto naudu, un tas ļauj šo piespiedu līdzekli klasificēt kā mantisku preventīvu piespiedu līdzekli. Latvijas apstākļos iespējamā "mantiskā sankcija" pret drošības naudas iemaksātāju tiek nodrošināta "uzreiz"⁹, jo nauda tiek iemaksāta depozīta kontā un personai vairs nav rīcības tiesību ar to. Atsevišķās valstīs ir zināms arī cits drošības naudas paveids, proti, tā ir saistība (garantija), ka gadījumā, ja drošības līdzekļa nosacījumi netiks izpildīti, persona iemaksās valsts budžetā noteiktu naudas summu, taču šī summa nav jānodod depozītā procesa laikā. Tā, piemēram, šādu drošības naudas izpausmes veidu paredz Šveicē¹⁰ (Šveices reģistrētas bankas vai apdrošināšanas kompānijas garantija), Serbijā¹¹, Bosnijā un Hercegovinā¹² (abās – vienas vai vairāku personu apņemšanās nomaksāt noteiktu naudas summu, ja persona, kurai piemērots drošības līdzeklis, nepildīs izvirzītos nosacījumus). Latvijā uz šo brīdi šāda situācija nav paredzēta. Tās kontekstā zināmu interesi gan var izraisīt

⁸ Piemēram, Igaunijā (Criminal Procedure Code (Estonia), 2013 (neoficiāls tulkojums, konsolidēta redakcija). Pieejams: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [aplūkots 2016. gada 18. februārī]); Serbijā (Criminal Procedure Code (Serbia), 2011 (neoficiāls tulkojums). Pieejams: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [aplūkots 2016. gada 18. februārī]); Bosnijā un Hercegovinā (Criminal Procedure Code of Bosnia and Herzegovina, 2013 (neoficiāls tulkojums, konsolidēta versija). Pieejams: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [aplūkots 2016. gada 18. februārī]) u. c.

⁹ Problemātiku ar KPL 257. p. paredzētās drošības naudas iemaksas termiņu skat. nedaudz tālāk.

¹⁰ Swiss Criminal Procedure Code (neoficiāls tulkojums, konsolidēta versija, 2015). Pieejams <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [aplūkots 2016. gada 18. februārī].

¹¹ Criminal procedure Code (Serbia), 2011 (neoficiāls tulkojums). Pieejams <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [aplūkots 2016. gada 18. februārī].

¹² Criminal Procedure Code of Bosnia and Herzegovina (neoficiāls tulkojums, konsolidēta versija, 2013). Pieejams <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [aplūkots 2016. gada 18. februārī].

personiskais galvojums (KPL 258. p.), karavīra nodošana vienības komandiera (priekšnieka) pārraudzībā (KPL 259. p.) un nepilngadīgā nodošana vecāku vai aizbildņu pārraudzībā (KPL 260. p.), kas tiek izmantoti kā drošības līdzekļi. Visos šajos trīs gadījumos personas galvo par personu (aņņemas to uzraudzīt), kurai drošības līdzeklis piemērots, vispārīgi labvēlīgi iedarbojoties uz to un ar savu autoritāti nodrošinot attiecīgās personas tiesisku uzvedību. Taču sekas šī pienākuma neizpildei faktiski ir mantiskas – iespēja piemērot procesuālo sankciju līdz 10 minimālām mēnešalgām, bet personiska galvojuma gadījumā – no 10 līdz 30 minimālajām mēnešalgām. Tomēr šos trīs drošības līdzekļus šobrīd nevar pieskaitīt preventīviem mantiskiem piespiedu līdzekļiem, jo personas tiesības rīkoties ar mantu netiek ierobežotas preventīvā nolūkā, bet gan tiek atņēmtas kā procesuāla sankcija, t. i., par viņa paša pienākumu neizpildi.

Drošības naudas piemērošanas pamats un mērķis

Drošības nauda kā drošības līdzeklis saskaņā ar KPL 241. panta 2. daļu ir piemērojama aizdomās turētajam vai apsūdzētajam, ja ir pamats uzskatīt, ka attiecīgā persona turpinās izdarīt noziedzīgas darbības, traucēs pirmstiesas procesu vai izvairīsies no šā procesa vai tiesas. Savukārt saskaņā ar šā paša panta trešo daļu drošības līdzekli var piemērot arī tiesa, taisot spriedumu, ja ir pamats uzskatīt, ka apsūdzētais varētu izvairīties no sprieduma izpildes. Šeit vietā norāde, ka drošības naudas tiesiskajā reglamentācijā un praktiskajā piemērošanā var tikt saskatītas divu veidu problēmsituācijas: t. s. vispārīgās, kas raksturīgas ne tikai drošības naudai, bet drošības līdzekļiem kopumā, un specifiskās, tieši drošības naudai raksturīgās aktualitātes. KPL 241. panta 2. un 3. daļā formulējuma problemātika ir attiecināma uz visiem drošības līdzekļiem, tai skaitā uz drošības naudu, un ir saistāma ar neskaidrību, vai tiesvedības procesa traucēšana var vai nevar būt pamats drošības līdzekļa piemērošanai, tāpat – vai šāds pamats var būt procesuālo pienākumu nepildīšana (vai tā uzreiz ir traucēšana?). Lai gan no 241. panta normas tiešā teksta tas neizriet (ir tikai pirmstiesas procesa traucēšana), domājams, ka drošības līdzekļa piemērošanas pamats attiecināms uz kriminālprocesa norises nelikumīgu traucēšanu jebkurā brīdī un, protams, uz procesuālo pienākumu nepildīšanu. Skaidrības labad gan attiecīgās normas, iespējams, būtu precizējamas. Tomēr šim jautājumam šoreiz tuvāk nepakavēšos, uzmanību vairāk veltīšu tieši drošības naudas aktuālai problemātikai.

KPL 257. panta 1. daļā norādīts mērķis, kāpēc tiek piemērota drošības nauda: *“lai nodrošinātu aizdomās turētā vai apsūdzētā ierašanos pēc procesa virzītāja uzaicinājuma un citu likumā noteikto procesuālo pienākumu izpildi.”* Atkal redzam nesaskaņotību, jo “pazudusi” gan “traucēšana”, gan “noziedzīgu nodarījumu izdarīšana”. Pēdējā gan atkal “parādās” KPL 257. panta 5. daļā, kur norādīts, kad var drošības naudu ieskaitīt budžetā – tai skaitā *“ja izdara jaunu tīšu noziedzīgu nodarījumu”*. Nenoliedzot normu saskaņošanas nepieciešamību, sistēmiski secināms, ka drošības naudas kā drošības līdzekļa piemērošanas pamats ir varbūtība, ka aizdomās turētais vai apsūdzētais izdarīs noziedzīgu nodarījumu vai veiks prettiesiskas, kriminālprocesa mērķa sasniegšanai neatbilstošas darbības (nepildīs procesuālos pienākumus, traucēs vai izvairīsies no procesa vai sprieduma izpildīšanas). Savukārt piemērošanas mērķis ir novērst iespēju, ka var tikt veikti jauni noziedzīgi nodarījumi vai var tikt pieļauta tiesiskai procesa norisei neatbilstoša rīcība. Tomēr

īpaši svarīgi atzīmēt, ka šis piemērošanas pamats attiecināms uz KPL 257. pantā paredzēto drošības naudu, bet uz KPL 275. pantā paredzēto drošības naudu attiecināmi papildu specifiski nosacījumi.

KPL 275. panta 1. daļa paredz – *“Ja .. konstatē, ka ir .. pamats apcietinājuma piemērošanai, taču pastāv arī apstākļi, kas liecina par iespēju piemērot drošības naudu .. tiesnesis var noteikt apcietinājuma termiņu uz vienu mēnesi, vienlaikus nosakot, ka apcietinājumu var atcelt, ja persona šajā laikā samaksās tiesneša noteikto drošības naudu.”*

Tādējādi, lai piemērotu KPL 275. pantā paredzēto apcietinājuma aizstāšanu ar drošības naudu, ir jākonstatē apcietinājuma piemērošanas pamats. Tas ir noteikts KPL 272. pantā un ir saistāms ar īpašu apstākļu pastāvēšanu (citi drošības līdzekļi nespēs nodrošināt tiesisku kriminālprocesa norisi; u. tml.).

Tieši šī KPL reglamentētā situācija korespondē ar Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas¹³ (turpmāk – Konvencija) 5. panta 3. paragrāfa pēdējo teikumu *“atbrīvošana var būt nosacīta, piemērojot līdzekļus, kas nodrošina personas ierašanos tiesā”*. Lai arī Konvencijas tekstā tieši nav norādīts, ka šajā gadījumā runāts tiek tikai par drošības naudu, tomēr gan citu valstu, gan Eiropas Cilvēktiesību tiesas prakse u. c. norāda tieši uz šī drošības līdzekļa kā “nosacītas atbrīvošanas no apcietinājuma” izplatību un atzīšanu. Ņemot vērā Konvencijas 5. panta 3 paragrāfa tekstu “kas nodrošina personas ierašanos tiesā”, literatūrā izdarīti dažādi secinājumi. Piemēram, ka drošības nauda kā alternatīva apcietinājumam iespējama, ja vienīgais iemesls, kāpēc persona paturama apcietinājumā, ir izvairīšanās no procesa¹⁴, un ka drošības nauda nav atzīstama par tik efektīvu, lai atturētu no citu nodarījumu izdarīšanas, procesa ietekmēšanas u. c.¹⁵

Piemērojot KPL 275. pantā paredzēto apcietinājuma aizstāšanu ar drošības naudu, būtiski atcerēties šī institūta saistību ar Konvencijas 5. panta 3. paragrāfu, tā izpratni, skaidrojumu u. tml. Tā, piemēram, jāpiekrīt, ka atbilstoši Konvencijas 5. panta 3. paragrāfa garam ir atzīstams par nelikumīgu paturēt personu apcietinājumā, ja tā varētu tikt atbrīvota pret drošības naudu.¹⁶ Tai pašā laikā jāatzīst, ka tiesības tikt atbrīvotam pret drošības naudu nav absolūtas tiesības, tomēr persona šajā jautājumā ir vismaz jāuzklausa. Eiropas Cilvēktiesību tiesa negatīvi vērtējusi tos gadījumus, kad persona izrādījusi iniciatīvu, bet nav nemaz uzklusīta.¹⁷ Tādējādi ikvienā situācijā, kad saskatāmi priekšnoteikumi apcietinājuma aizstāšanai ar drošības naudu, šī situācija ir motivēti jāizvērtē.

Šobrīd KPL paredz, ka drošības naudu ir iespējams piemērot ikvienā kriminālprocesā neatkarīgi no tā, kāds noziedzīgs nodarījums aizdomās turētajam vai apsūdzētajam inkriminēts. Lai arī savulaik pati esmu izteikusi kritiku šādai nostājai, norādot, ka būtu nepieciešams noteikt, kādos gadījumos drošības nauda nav

¹³ Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija: Eiropas Padomes starptautisks dokuments. Pieejams: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_LAV.pdf [aplūkots 2016. gada 18. februārī]. Latvijā spēkā no 13.06.1997. saskaņā ar likumu “Par 1950. gada 4. novembra Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvenciju un tās 1., 2., 4., 7. un 11. protokolu”. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 13. jūnijs, Nr. 143/144 (858/859).

¹⁴ Grabenwarter Ch. *European Convention on Human Rights. Comentary*. Munchen, Verlag C. H. Beck oHG, 2014. P. 90.

¹⁵ Treschel S. *Human Rights in Criminal Procedure* Oxford University Press, 2005. P. 532.

¹⁶ *Ibid.*, p. 495.

¹⁷ *Ibid.*, p. 533.

piemērojama¹⁸, un šāda pieeja ir zināma arī citās valstīs¹⁹, tomēr atzīstams, ka tā neatbilst Eiropas Cilvēktiesību tiesas norādēm, ka automātisks liegums piemērot drošības naudu, nedodot iespējas tiesai (tiesnesim) izvērtēt katru konkrēto situāciju, ir pretrunā ar konvenciju²⁰. Līdz ar to likums neparedz automātisku liegumu piemērot drošības naudu arī ļoti smagu nodarījumu izdarīšanas gadījumā, un katrs konkrēts gadījums ir izvērtējams individuāli, ņemot vērā, vai drošības nauda spēs sasniegt to mērķi, kuram tā piemērota.

Drošības naudas apmērs un iemaksātāji

Drošības naudas apmēra noteikšanā atzīstams, ka konsekvences praksē nav un arī publiskā informācija nav pietiekama, un tāpēc drošības naudas apmērs ir tieši tas šī drošības līdzekļa aspekts, kam masu saziņas līdzekļi periodiski pievērš uzmanību. Tā jau 2006. gadā tika publicēts populārpētniecisks raksts “Kā un kam tiek noteikta drošības nauda?”²¹, kurā iekļautas norādes par dažādu apmēru drošības naudu piemērošanu, secinot: “*Jautājums, kāpēc vienam par drošu tiek noteikti jau pieci tūkstoši latu, bet otram – tikai miljons, tā arī īsti netiek atbildēts.*” Ar jaunu sparību sabiedriskā diskusija uzcīnījās 2010. gadā, kad drošības nauda tika piemērota bijušajam Latvenergo vadītājam K. Miķelsonam un bijušajam Jūrmalas mēram R. Munkevicam.²² Publikācijā atkal tika ietverts secinājums: “*Drošības nauda kā drošības līdzeklis pēdējos gados kļūst arvien populārāka, taču konsekvences tās piemērošanā nav.*” Pēdējo reizi drošības nauda sabiedriskajos medijos plašu uzmanību izpelnījās 2015. gada nogalē²³, kad pret EUR 400 000 drošības naudu tika atbrīvots Latvijas Dzelzceļa vadītājs U. Magone. Šajā reizē gan aktualizējās arī diskusija par iemaksājamās drošības naudas legalitātes pārbaudi, par ko tiks runāts nedaudz tālāk.

KPL nav precīzi definēts drošības naudas apmērs, tai skaitā nav noteikts arī minimālais apmērs. Salīdzināšanai – KPK tā nomaiņas brīdī uz KPL minimālais drošības naudas apmērs bija noteikts 50 minimālās mēnešalgas. Minimālo drošības naudas apmēru noteikšana praktizēta arī citās valstīs – tā, piemēram, Igaunijā paredzēts, ka drošības naudai jābūt ne mazākai kā 500 minimālās dienas algas²⁴; Armēnijā – no 200 līdz 500 minimālajām mēnešalgām atkarībā no inkriminētā noziedzīgā nodarījuma smaguma pakāpes; savukārt, ja drošības nauda tiek maksāta kā “galvojuma” sastāvdaļa, tad fiziskai personai tā ir 500 attiecīgās personas

¹⁸ Meikališa Ā. Drošības līdzekļu kriminālprocesuālā reglamentācija Latvijas likumdošanā. Rīga: LPA, 1995, 74. lpp.

¹⁹ Konsolidēta versija, 2013. Pieejams: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [aplūkots 2016. gada 18. februārī].

²⁰ Mowbray A. Cases, Materials, and Commentary on the European Convention on Human Rights. Oxford, Oxford University Press, 2014. P. 311.

²¹ Auziņa Z. Kā un kam tiek noteikta drošības nauda. Apollo, 17.08.2006. Pieejams: <http://apollo.tvnet.lv/zinas/ka-un-kam-tiek-noteikta-drosibas-nauda/338107> [aplūkots 2016. gada 18. februārī].

²² Skat., piem., Gertners E. Advokāti: tiesas drošības naudu zilē griestos. NRA, 2010. 20. augusts. Pieejams <http://nra.lv/latvija/29418-advokati-tiesas-drosibas-naudu-zile-griestos.htm> [aplūkots 2016. gada 18. februārī].

²³ Skat., piem., <http://www.lsm.lv/lv/raksts/latvija/zinas/magoni-atbrivo-no-apcietinajuma-drosibas-naudu-izdevies-savakt-magona-sievai.a149773/> [aplūkots 2016. gada 18. februārī].

²⁴ Code of Criminal Procedure (Estonia) (neoficiāls tulkojums, konsolidēta redakcija, 2013). Pieejams: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [aplūkots 2016. gada 18. februārī].

algu apmērā, bet juridiskai personai – 1000 minimālās mēnešalgas.²⁵ Krievijā – ne mazāk kā 100 000 RUB viegla vai vidēja smaguma noziedzīga nodarījuma izdarīšanas gadījumā un 500 000 RUB smaga nozieguma gadījumā.²⁶

Lai arī Latvijā varētu apsvērt minimālās drošības naudas apmēra ieviešanu, tomēr, domājams, ka īsti pamatotas nepieciešamības tam nav. Minimālā robeža faktiski neļaus to piemērot mazturīgiem iedzīvotājiem, taču arī šajā gadījumā drošības nauda var būt efektīva. Tas guvis apstiprinājumu kaut vai dažos piemēros, kas redzami anonimizēto tiesas nolēmumu datu bāzē, kur tiesas lēmušas par vairāku drošības naudu atgriešanu (tātad drošības līdzeklis ir ticis pildīts, bijis efektīvs), kuru apmērs ir tikai daži simti EUR.

Svarīgāk par minimālā apmēra esamību vai neesamību ir izvirzīt un piemērot skaidrus kritērijus, pēc kuriem drošības nauda nosakāma. KPL 257. pantā šobrīd ir paredzēts, ka, nosakot drošības naudu, jāņem vērā

- noziedzīga nodarījuma raksturs un
- ar to radītais kaitējums,
- personas mantiskais stāvoklis,
- likumā paredzētais soda veids un mērs.

Redzam, ka pamatkoncentrēšanās notiek uz iespējami izdarītā nodarījuma un uz personas (lai arī tieši nav teikts, kuras, tomēr, domājams, ka drošības naudas devēja) mantiskā stāvokļa izvērtējumu. Šie abi ir būtiski apstākļi, tomēr, domājams, nav vienīgie, kas ņemami vērā un, iespējams, pat akcentējami. *“Apmēram jābūt tādām, lai drošības nauda ir efektīva”*²⁷. Jāpiebilst – tā kā drošības nauda ir preventīvs drošības līdzeklis, tad tā piemērošanā nevar aizmirst par tādiem būtiskiem apstākļiem kā nevainīguma prezumpcija un konkrētā piespiedu līdzekļa piemērošanas mērķis, t. i., galvenokārt tiesiskas uzvedības nodrošināšana. Līdz ar to gan pie tā, vai drošības naudu vispār ir atbilstoši piemērot, gan pie tā, cik lielai tai jābūt, nozīme var būt un noteikti ir jāpiešķir tādiem apstākļiem kā risks, ka persona var izvairīties no procesa, tā var to traucēt u. tml., var būt dažādi personiskie apstākļi (ne tikai mantiskais stāvoklis) u. tml. Jāpiekrīt, ka, tā kā drošības naudu pieļaujams iemaksāt arī citām personām, tad blakus citiem apstākļiem, nosakot tās apmēru, jāņem vērā arī aizdomās turētā vai apsūdzētā attiecības (saikne) ar personām, kas iemaksā drošības naudu.²⁸

Latvijā šobrīd kā drošības nauda pieļaujama tikai nauda, nekādas citas vērtības. Tā tas ir kopš KPL spēkā stāšanās 2005. gadā. Līdz tam kā drošības nauda varēja tikt dotas arī citas vērtības. Ne tikai naudu kā nodrošinājumu paredz arī citas valstis – tā, kā jau norādīts, Šveicē²⁹ tā var būt arī Šveicē reģistrētas bankas vai apdrošināšanas kompānijas garantija, Serbijā³⁰ tā var būt gan nauda, gan citas vērtības, kuras ir viegli pārdodamas un novērtējamas, un arī nekustamais īpašums, līdzīgi

²⁵ Criminal Procedure Code of Republic of Armenia (neoficiāls tulkojums, konsolidēta versija, 2013). Pieejams: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [aplūkots 2016. gada 18. februārī].

²⁶ Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации, 2014. Pieejams <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [aplūkots 2016. gada 18. februārī].

²⁷ Treschel S. Human Rights in Criminal Procedure Oxford University Press, 2005. P. 532.

²⁸ Grabenwarter Ch. European Convention on Human Rights. Commentary. Munchen, Verlag C. H. Beck oHG, 2014. P. 91.

²⁹ Swiss Criminal Procedure Code (neoficiāls tulkojums, konsolidēta versija, 2015). Pieejams: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [aplūkots 2016. gada 18. februārī].

³⁰ Criminal procedure Code (Serbia), 2011 (neoficiāls tulkojums). Pieejams: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [aplūkots 2016. gada 18. februārī].

ir arī Bosnijā un Hercegovinā³¹, arī Krievijā³² tā var būt gan nauda, gan vērtspapīri, gan nekustamais īpašums. Domājams, ka, prognozējot potenciālos sarežģījumus, kas varētu rasties situācijā, kad kā drošības naudu varētu dot arī citas vērtības, šobrīd nav pamata apsvērt atgriešanos pie šādas iespējas arī Latvijā.

Jautājums, kas izpelnījies masu mediju un politiķu uzmanību pēdējā laikā, ir drošības naudas legalitāte. Šobrīd KPL nekādā veidā neparedz, ka drošības naudas iemaksātājam būtu jāpierāda naudas, ko tas iemaksā kā drošības naudu, izcelsmes legalitāte. Retos gadījumos ārvalstu likumos līdzīga rakstura normas ir iekļautas. Tā, piemēram, Bosnijā un Hercegovinā KPL ir iekļauta norāde, ka personai, kura iemaksā drošības naudu, ir jāsniedz pierādījumi par savu finansiālo stāvokli un īpašuma tiesībām uz attiecīgo īpašumu³³. Krievijā savukārt iesniedzams rakstveida apliecinājums par apķīlājamā objekta piederību un aprūtinājumu neesamību³⁴. Te gan uzreiz atzīmējams, ka šajos gadījumos normas vairāk attiecināmas nevis uz objekta izcelsmes legalitātes pārbaudi, bet gan uz izvērtējumu, vai attiecīgais objekts pieder attiecīgai personai, kāda ir tā vērtība un līdz ar to – vai tas var tikt iemaksāts kā drošības nauda un atbilst noteiktajam drošības naudas apjomam.

Savukārt Latvijā šobrīd Saeimas izskatīšanā atrodas likumprojekts par kārtējiem grozījumiem KPL. Viens no šiem grozījumiem (tādā redakcijā, kādu to uz trešo lasījumu Saeimā atbalstījusi Juridiskā komisija³⁵) paredz papildināt KPL 257. pantu ar šādu tekstu: *“Persona, kura veikusi drošības naudas iemaksu, iesniedz procesa virzītājam samaksu apliecinājošu dokumentu, kā arī rakstveida paziņojumu par iemaksātās naudas izcelsmi, kas satur informāciju par personām, kuras piešķirušas līdzekļus drošības naudas iemaksai, un piešķirtās naudas apmēru. Iesniegtos dokumentus pievieno krimināllietai.”* Līdzīgā veidā paredzēts papildināt arī KPL 275. pantu.

Piekrītot, ka nelegālās naudas izmantošana drošības naudas statusā nav atbilstama, atļaušos apšaubīt izstrādāto grozījumu efektivitāti un atbilstību mērķim. Lai arī nevar noliegt, ka šāda paredzēta apliecinājuma iesniegšana, iespējams, mazinās vēlmi izmantot nelegālus līdzekļus, tomēr tā, ja norma tiks pieņemta bez citiem saskaņotiem grozījumiem KPL un, iespējams, citos likumos, radīs vairāk sarežģījumu nekā ieguvumu. Pilnībā jāpiekrīt Saeimas deputātam G. Kūtrim, kurš debatēs par šo grozījumu aicināja to neatbalstīt, norādot, ka šīs normas ir bezjēdzīgas, un aicināja deputātus negraut uzticību likumdevējam un nepieņemt normas, kuras nav “saprātīgi piemērojamas”³⁶. Neskatoties uz šiem visai pamatotajiem iebildumiem, Saeimas deputātu vairākums piekrita grozījumu veikšanai, līdz ar to, ja šie grozījumi tiks izsludināti, tad reizē ar apliecinājumu par drošības naudas iemaksu būs jāsniedz arī dokuments, kurā izskaidrota naudas izcelsme. Jautājumi – vai šajā

³¹ Criminal Procedure Code of Bosnia and Hercegovina (neoficiāls tulkojums, konsolidēta versija, 2013). Pieejams: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [aplūkots 2016. gada 18. februārī].

³² Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации, 2014. Pieejams: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [aplūkots 2016. gada 18. februārī].

³³ Criminal Procedure Code of Bosnia and Hercegovina (neoficiāls tulkojums, konsolidēta versija, 2013). Pieejams <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [aplūkots 2016. gada 18. februārī].

³⁴ Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации, 2014. Pieejams: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [aplūkots 2016. gada 18. februārī].

³⁵ Saeimas Juridiskā komisijas iesniegums Saeimas Prezidijam. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS12/saeimalivs12.nsf/0/73F8F1BEF08D7E6DC2257F560043AE30?OpenDocument>.

³⁶ Saeimas 18.02.2016. sēdes stenogramma. Pieejama: http://helios-web.saeima.lv/steno/Saeima10/Ska-na/0218_021-0900.htm [aplūkota 2016. gada 18. februārī].

dokumentā iekļautā informācija būs arī jāpārbauda; ko darīt, ja tā neapstiprināsies vai tiks atklāts, ka tā bijusi apzināti nepatiesa, vai tajā “parādīšies” fakti, kas vispār ļaus apšaubīt pašu drošības naudas efektivitāti; u. tml. – paliek neatbildēti. Līdz ar to, domāju, ka šādu grozījumu veikšana nebija nepieciešama un ne tikai neuzlabo situāciju, bet to pat pasliktina. Šaubu rašanās gadījumā jau šobrīd ir iespējams veikt iemaksātās naudas izcelsmes pārbaudi. Tāpat nevar aizmirst, ka drošības naudas piemērošana ir procesa virzītāja kompetence un saistīta ar konkrētas situācijas, kas sevī iekļauj jautājumu par šaubīgas izcelsmes naudas izmantošanas nepieļaujamību, izvērtējumu. Ieviestā “tukšā” piebilde nedos neko, izņemot kārtējo reizi nodemonstrēs, ka labāk/ērtāk/izdevīgāk ir pieņemt kādu “skaļu”, populistisku risinājumu, ar ko viegli (bet pēc būtības “tukši”) padīzoties, nevis risināt problēmas pēc būtības. Arī šajā gadījumā izdarītais nedos neko, lai gan, ja būtu bijusi vēlēšanās uzlabot drošības naudas tiesisko reglamentāciju un, izrietoši, praktisko pielietojumu, darāmā bija tiešām daudz.

Saskaņā ar spēkā esošajām KPL normām drošības naudas iemaksātājs var būt gan pati aizdomās turētā un apsūdzētā persona, gan arī jebkura cita (viena vai vairākas) fiziska vai juridiska persona. Atbilstoši spēkā esošajām tiesību normām, kā arī ņemot vērā drošības naudas kā preventīva piespiedu līdzekļa raksturu un no tā izrietošo tā piemērošanas mērķi, ir būtiski, lai personai, kura piemēro šo drošības līdzekli, jau tā piemērošanas brīdī ir pilnīgi skaidri zināms, kas iemaksās drošības naudu. Tas nepieciešams, lai gadījumos, kad iemaksātājs nav aizdomās turētais vai apsūdzētais, bet kāda cita persona, izvērtētu gan šīs personas mantisko stāvokli, gan tās saikni ar personu, kurai drošības līdzekli piemēro, gan citus apstākļus, kas nepieciešami drošības līdzekļa efektivitātes izvērtēšanai. Domājams, ka nav pieļaujama un ir prettiesiska situācija, kad persona, kas piemēro šo drošības līdzekli, nezina, kurš ir potenciālās drošības naudas iemaksātājs.

Drošības naudas piemērošanas kārtība

Drošības naudas piemērošanas kārtības jautājums ir ļoti plašs, un tajā ietilpināmi vairāki jautājumu bloki. Tomēr, ņemot vērā publikācijas ierobežoto apjomu, akcentēšu vien dažus, manuprāt, šobrīd nozīmīgākos.

Daļa no problēmjautājumiem izriet no KPL 257. pantā un KPL 275. pantā paredzēto drošības naudu reglamentācijas salīdzinājuma

	KPL 257. p.	KPL 275. p.
Piemērošanas brīdis	Visa kriminālprocesa laikā	Līdz iztiesāšanas uzsākšanai pirmās instances tiesā (uz ko norāda vārdi – izmeklēšanas tiesnesis, augstāka līmeņa tiesas tiesnesis)
Piemērotājs	Procesa virzītājs	Izmeklēšanas tiesnesis/augstāka līmeņa tiesas tiesnesis
Aizstāvības iniciatīvas nepieciešamība	Nav	Ir
Īpaši nosacījumi attiecībā uz spēkā stāšanos	Nav	Ir – paredzēts viens mēnesis, kura laikā DN jāiemaksā. Ja iemaksā, persona atbrīvojama, ja nē – lemjams jautājums par apcietinājuma pagarināšanu

Salīdzinājums ļauj saskatīt acīmredzamas aktuālas, diskutējamas situācijas. Pirmkārt, šobrīd KPL 275. pantā lietotā terminoloģija liek atzīt, ka šis institūts nav piemērojams iztiesāšanas laikā. Domājams, tam nav racionāla pamata un, līdzīgi kā līdz iztiesāšanas uzsākšanai, arī iztiesāšanā būtu jāpieļauj t. s. nosacītā apcietināšana (jeb nosacītā atbrīvošana no apcietinājuma). Īpaši tas ir aktuāli saistībā ar nedaudz tālāk raksturoto problēmu par neskaidrību ar drošības naudas kā drošības līdzekļa spēkā stāšanos, ja šis drošības līdzeklis piemērots KPL 257. panta kārtībā.

Nākamais diskusijai izvirzāmais priekšlikums ir attiecināms uz amatpersonu, kura tiesīga piemērot drošības naudu. Domājams, ka, ņemot vērā interešu aizskāruma nozīmīgumu, visos drošības naudas noteikšanas gadījumos lēmums būtu jāpieņem izmeklēšanas tiesnesim vai tiesai. Šādu priekšlikumu esmu izteikusi jau 1995. gadā³⁷, šādu pieeju praktizē arī liela daļa ārvalstu, tai skaitā ne tikai tās, kurās drošības nauda paredzēta tikai kā alternatīva apcietinājumam, bet arī tās, kurās tas ir patstāvīgs drošības līdzeklis³⁸.

KPL 275. pantā paredzētajā drošības naudas piemērošanas gadījumā tas iespējams tikai, ja iniciatīvu izrāda aizstāvības puse, savukārt KPL 257. pantā tas netiek prasīts. Domājams, pieeja būtu pārskatāma. Un, ja jau aizstāvības iniciatīva tiek noteikta kā priekšnoteikums nosacītai atbrīvošanai no apcietinājuma, tad vēl jo vairāk tā būtu nepieciešama otrajā drošības naudas paveidā. Te gan jāatzīst, ka šobrīd nav pamata piemērot šo drošības līdzekli, ja aizdomās turētais vai apsūdzētais nav izrādījis iniciatīvu izmantot šo drošības līdzekli vai nav tam piekritis. Ir absurdi iedomāties, ka būtu pieļaujama situācija, kad, piemēram, kāda persona iemaksā drošības naudu aizdomās turētā vai apsūdzētā labā, taču aizdomās turētais vai apsūdzētais tam nepiekrīt, tāpat arī nav pamata drošības naudu piemērot situācijā, kad pats aizdomās turētais vai apsūdzētais to neuzskata par iespējamu.

KPL 275. pantā paredzētajā drošības naudas piemērošanas gadījumā ir salīdzinoši skaidra situācija ar šī drošības līdzekļa spēkā stāšanās brīdi. Proti, sākotnēji personai tiek piemērots apcietinājums, kurš tiek grozīts uz drošības naudu, tiklīdz drošības nauda ir iemaksāta. Tādējādi ir skaidra situācija ar spēkā esošu drošības līdzekli līdz brīdim, kamēr drošības nauda tiek iemaksāta, – tas ir apcietinājums. Situācija ir mazāk skaidra KPL 257. pantā paredzētās drošības naudas piemērošanas gadījumā. Skaidrs, ka nolēmuma pieņemšanas brīdis ir lielāku vai mazāku laiku pirms brīža, kad tiek iemaksāta drošības nauda. Jāņem vērā, ka vēl var notikt arī piemērotā drošības līdzekļa pārsūdzība par drošības naudas apmēru (skat. nedaudz tālāk). Līdz ar to aktuāls kļūst jautājums: kad stājas spēkā drošības līdzeklis, t. i., drošības naudas piemērošana, – vai ar lēmuma pieņemšanas brīdi vai ar brīdi, kad rodas faktiskais tiesību ierobežojums rīcībai ar mantu (drošības naudas iemaksa)? Ir tikuši izteikti priekšlikumi par konkrēta termiņa noteikšanu, kādā iemaksājama drošības nauda, nosakot 10 dienu vai mēneša termiņu no procesa

³⁷ Meikališa Ā. Drošības līdzekļu kriminālprocesuālā reglamentācija Latvijas likumdošanā. Rīga: LPA, 1995, 77. lpp.

³⁸ T. sk. Krievija, Albānija (Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации, 2014. Pieejams: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [aplūkots 2016. gada 18. februārī]; Criminal Procedure Code of Republic of Albania (neoficiāls tulkojums, konsolidēta versija, 2013. Pieejams: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [aplūkots 2016. gada 18. februārī]) un daudzas citas.

virzītāja vai izmeklēšanas tiesneša lēmuma saņemšanas.³⁹ Tomēr izteiktie priekšlikumi situāciju neatrisina. Joprojām paliek jautājums – vai laika periodā, kamēr nauda tiek iemaksāta, vispār ir spēkā kāds drošības līdzeklis? Droši vien kāds teiks, ka spēkā ir ierobežojumi personai, kurai tas piemērots, t. i., pienākums ierasties uz aicinājumu u. tml. Šeit var atbildēt ar citu jautājumu – vai tad šie ierobežojumi nav spēkā arī bez kāda drošības līdzekļa piemērošanas? Protams, ka ir! Tādējādi drošības naudu par preventīvu piespiedu līdzekli padara tieši tas, ka rīcības ierobežojums ar mantu tiek piemērots kā pasākums, kas nodrošina atbilstošu uzvedību. Līdz ar to nav jēgas drošības naudai, kura nav iemaksāta. Ja kā pretarguments tiek norādīts, ka drošības naudai papildus var piemērot vēl kādu citu drošības līdzekli, tad savukārt jāatzīmē – ja šie citi drošības līdzekļi ir pietiekami līdz brīdim, kad tiek iemaksāta drošības nauda, tad nav pamata uzskatīt, ka drošības nauda vispār ir nepieciešama. Līdz ar to atzīstams, ka 257. panta esošajā reglamentācijā paredzētās drošības naudas piemērošana situācijā, kad tās iemaksas datums var būt attālināts, var izrādīties bezjēdzīga un dažkārt par prettiesiska (jo, ja jau tā nav nepieciešama, tad kāpēc vispār piemērojama?).

Minētais, tāpat kā citas problēmas ar KPL 257. pantā paredzētās drošības naudas piemērošanu, ļauj izvirzīt diskusijai visai kardinālu priekšlikumu – atteikties no šī drošības naudas paveida vispār, atstājot drošības naudu tikai kā alternatīvu ar brīvības atņemšanu saistītam drošības līdzeklim (KPL 275. p.), vai arī veikt būtisku šī drošības līdzekļa reformu, paredzot, ka

- to var piemērot tikai izmeklēšanas tiesnesis vai tiesa;
- vienmēr vai noteiktos gadījumos ir jāsaņem aizdomās turētā vai apsūdzētā piekrišana (ja drošības naudu iemaksā cits);
- tā piemērojama tikai kā alternatīva citiem ar brīvības atņemšanu nesaistītiem drošības līdzekļiem (piemēram, policijas uzraudzībai vai liegumam izbraukt no valsts, vai citiem);
- tā kombinējama ar dažiem citiem drošības līdzekļiem.

Vēl iespējams izdalīt arī citus aspektus, un tie apskatīti tālāk rakstā.

Kā vēl viens no piemērošanas problemātiskajiem tiesiskajiem aspektiem minama procedūras neskaidriība attiecībā uz drošības naudas piemērošanu, ja iemaksātājs ir kāda trešā persona. Kā jau norādīts, drošības naudas iemaksātājs var būt kā pati persona, tā arī jebkura cita fiziskā vai juridiskā persona. Savukārt, ja tās iemaksātājs ir kāda trešā persona, tad tam, kas piemēro drošības naudu, ir jāzina, kurš ir šī cita persona, lai varētu novērtēt gan viņa mantisko stāvokli, gan arī saistību un ietekmi uz personu, kurai drošības naudu piemēro. Ja pirmstiesas procesā, kad drošības naudu piemēro procesa virzītājs, satikšanos ar šo “trešo” personu ir iespējams noorganizēt, izvērtēt nepieciešamos drošības naudas nodrošinošo aspektu raksturojošos elementus utt., tad šobrīd tas ir problemātiski saistībā ar KPL 275. pantā paredzēto apcietinājuma aizstāšanu ar drošības naudu, kur nereti drošības nauda tiek piemērota “abstrakti”, nesaistot to ar apstākli, kurš īsti drošības naudu iemaksās. Tāpat zināmu neskaidriību rada jautājums par to, kurš un kad izskaidros drošības naudas iemaksātājam kriminālprocesa būtību, sakarā

³⁹ Mēneša termiņš minēts Gromas J. disertācijā “Kriminālprocesuālie piespiedu līdzekļi: aktuālie problēmjautājumi un tiesiskā regulējuma pilnveides perspektīvas” 83. un 220. lpp., savukārt šī paša darba kopsavilkumā šajā pašā priekšlikumā minēts 10 dienu termiņš (Groma J. “Kriminālprocesuālie piespiedu līdzekļi: aktuālie problēmjautājumi un tiesiskā regulējuma pilnveides perspektīvas”. Promocijas darba kopsavilkums tiesību doktora zinātniskā grāda iegūšanai Rīga, 2015, 31. lpp. Pieejams: <http://www.rsu.lv/petnieciba/promocija/promocijas-darbi> [aplūkots 2016. gada 16. februārī]).

ar kuru ir piemērots šis drošības līdzeklis, kā arī sekas, ja netiks ievēroti noteikumi. Lai šo neskaidro situāciju novērstu, nepieciešams radīt procesuāli skaidru kārtību, kādā norisinās jautājuma lemsana par drošības naudas iespējamību (gan kā alternatīvu apcietinājumam, gan arī kā alternatīvu cietiem drošības līdzekļiem, ja tāda tiks saglabāta/paredzēta). Šos jautājumus varētu lemt, piemēram, sēdē (pie izmeklēšanas tiesneša vai tiesas/tiesneša), kurā piedalītos gan aizdomās turētais un apsūdzētais, gan procesa virzītājs, gan arī personas, kuras izteikušas gatavību drošības naudu iemaksāt, un šai sēdē arī tiktu izskatīti visi attiecināmie aspekti, izskaidrotas iesaistīto personu tiesības un pienākumi.

Attiecībā uz citu personu iemaksātām drošības naudām atzīstams, ka drošības naudas iemaksātāja procesuālais statuss šobrīd ir neskaidrs un tā elementi nepilnīgi. Var konstatēt, ka šobrīd drošības naudas iemaksātājs, ja tas nav aizdomās turētais vai apsūdzētais, ir kriminālprocesa dalībnieks “bez noteikta kriminālprocesa statusa”. Lai gan zināmas līdzības iespējams saskatīt ar “aizskarto mantas īpašnieku” (KPL 111-1. p.), tomēr, domājams, ka drošības naudas iemaksātāja statuss pēc būtības un jēgas neatbilst KPL 111-1. pantā paredzētajam, jo, kaut arī drošības nauda ir atzīstama par mantisku preventīvu piespiedu līdzekli, tomēr pati rīcība ar mantu netiek ierobežota piespiedu kārtā pret personas gribu, jo naudas nodošana depozītā notiek brīvprātīgi un nevar tikt īstenota piespiedu kārtā. Tas gan nenozīmē, ka drošības naudas iemaksātājam statusa nav vai nebūtu jāpiešķir vispār. Domājams, ka tas jau šobrīd ir atzīstams par procesa dalībnieku, un KPL jau šobrīd ir paredzēti pavisam konkrēti elementi, kas nosaka tā tiesisko statusu, – tiesības zināt procesa būtību, kurā drošības nauda tiek iemaksāta, tiesības zināt šī drošības līdzekļa pārkāpšanas sekas, iespējamība zaudēt iemaksāto naudas summu. Taču, domājams, ka šī statusa tiesiskā reglamentācija būtu pilnveidojama. Šādus priekšlikumus esmu izteikusi jau kopš 1995. gada vairākās savās publikācijās. Kā būtiskāko var minēt to, ka būtu nepieciešams paredzēt iespēju atsaukt drošības naudu, par to savlaicīgi paziņojot procesa virzītājam un norādot motivētu atteikuma iemeslu. Tā, piemēram, Šveicē paredzēts, ka drošības naudas devējs var izvairīties no drošības naudas konfiscēšanas, ja laicīgi paziņo kompetentām iestādēm par neiespējamību nodrošināt attiecīgās personas atbilstošu uzvedību, un tas rada iespējamību šo personu aizturēt⁴⁰.

Var gan atzīt, ka aizskartā mantas īpašnieka izpratnei un statusam drošības naudas iemaksātājs atbilst tad, kad ir pieņemts lēmums par iemaksātās naudas ieskaitīšanu valsts budžetā. Tad uz viņu pilnībā attiecas KPL 111-1. pantā paredzētās tiesības, tomēr, kā tas atklāts šajā rakstā nedaudz tālāk, situācija šobrīd ne vienmēr ir pietiekami skaidra. Iespējams, lai neradītu sajukumu ar statusa “maiņām”, pārsūdzības tiesības arī vajadzētu paredzēt pie drošības naudas devēja tiesībām, nošķirot drošības naudas devēja un aizskartā mantas īpašnieka statusus visu procesa laiku.

⁴⁰ Swiss Criminal Procedure Code (neoficiāls tulkojums, konsolidēta versija, 2015). Pieejams: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [aplūkots 2016. gada 18. februārī].

Drošības naudas piemērošanas pārsūdzība, piemērošanas termiņi un kontrole pār piemērošanu

Lai arī sākotnēji var šķist, ka šajā jautājumā neskaidrību nav, tā nedaudz padziļināta izpēte atklāj citu ainu. Lai apskats būtu pārskatāmāks, jāpievēršas atsevišķi abu drošības naudas paveidu piemērošanas subjektam un **pārsūdzībai** noteiktos procesa posmos.

	KPL 257. p. drošības nauda	KPL 275. p. drošības nauda
Pirmstiesas process	Piemēro procesa virzītājs – izmeklēšanas tiesnesim pārsūdzams tikai drošības naudas apmērs. Izmeklēšanas tiesneša lēmums nav pārsūdzams (KPL 257., 262. p.).	Pirmreizējā jautājuma par apcietinājumu skatīšana – piemēro izmeklēšanas tiesnesis vai augstāka līmeņa tiesas tiesnesis pārsūdzības kārtībā. Izmeklēšanas tiesneša lēmums (kā lēmums par apcietinājuma piemērošanu) pārsūdzams augstāka līmeņa tiesas tiesnesim, augstāka līmeņa tiesas tiesneša lēmums nav pārsūdzams (KPL 275., 286.–287. p.). Nav skaidrs, vai augstāka līmeņa tiesnesis var skatīt arī jautājumu par izmeklēšanas tiesneša noteiktās drošības naudas apmēra atbilstību. Kontroles pār apcietinājuma piemērošanu laikā – piemēro izmeklēšanas tiesnesis. Pārsūdzības kārtība nav skaidra. KPL 281. panta pēdējā daļa gan paredz, ka apcietinājuma kontroles gaitā pieņemtie lēmumi nav pārsūdzami.
Pēc pirmstiesas procesa beigām līdz lietas iztiesāšanas uzsākšanai	Piemēro izmeklēšanas tiesnesis (KPL 41. p. 2. d.). Pārsūdzības kārtība nav skaidra. Domājams, ka šādos apstākļos piemērojama vispārējā kārtība un izmeklēšanas tiesneša lēmums pārsūdzams tiesas priekšsēdētājam (KPL 337. p.).	Tāpat kā pirmstiesas procesā (KPL 286. p.).
Iztiesāšanās	Piemēro procesa virzītājs. Drošības naudas piemērošana atsevišķi nav pārsūdzama (KPL 473. p. 7. d.)	Piemērošana nav paredzēta.

No tabulā sniegtā KPL normu konspekta redzams, ka pastāv vairākas neskaid-
rības un nepilnības, kuras noteikti būtu novēršamas. Tā, domājams, šobrīd nav
pamatots ierobežojums pārsūdzēt tikai un vienīgi drošības naudas apmēru. Tas
rada pamatotus iebildumus – kāpēc nav pārsūdzama drošības naudas piemēro-
šana kā tāda (īpaši, ja šobrīd netiek prasīta piekrišana tās piemērošanai, bet cilvēks
uzskata, ka viņam vispār nav iespējas to samaksāt, utt.). Tāpat redzam vairākas
vietas ar norādi “nav skaidra”. Domājams, ka vienveidīgas, paredzamas prakses
veidošanas nolūkā tas būtu novēršams. Tāpat atzīstams, ka šie jautājumi skatāmi
kompleksi, ja tiek atbalstīta ideja par KPL 257. pantā paredzētās drošības naudas
izslēgšanu vai būtisku tiesiskā regulējuma maiņu.

KPL likuma sadaļā par procesuālajiem piespiedu līdzekļiem nav paredzēti ar
brīvības atņemšanu nesaistītu drošības līdzekļu piemērošanas **termiņi**. Noteiktus
ierobežojumus paredz vien KPL 389. pants, kurā ir noteikti personas tiesību ierobe-
žošanas termiņi pirmstiesas kriminālprocesā. To būtība faktiski ir noteikt termiņu
maksimālo drošības līdzekļu piemērošanai un ierobežojumiem rīcībai ar mantu līdz
pirmstiesas procesa pabeigšanai. Tomēr ir jāatgādina, ka 1) šis termiņš rēķināms
nevis no drošības līdzekļa piemērošanas brīža, bet gan no brīža, kad procesā iesaistī-
ta persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību, un 2) tas ir kopējais visu drošības līdzekļu
un ierobežojumu piemērošanas termiņš. Tādējādi, piemēram, drošības nauda perso-
nai, kura tiek turēta aizdomās/apsūdzēta par viena mazāk smaga nozieguma izda-
rīšanu, pirmstiesas procesā varēs tikt piemērota maksimāli 9 mēnešus tikai tad, ja
drošības naudas piemērošanas pirmā diena sakrītīs ar šīs personas kā personas, kurai
ir tiesības uz aizstāvību, iesaistīšanas procesā pirmo dienu. Ja šajā situācijā drošības
nauda tiks piemērota, piemēram, mēnesi pēc tad, kad persona bijusi aizturēta (pirmā
iesaiste procesā), tad maksimālais piemērošanas ilgums būs 8 mēneši utt.

Pēc pirmstiesas procesa beigām drošības naudas piemērošanas termiņš vairs
nav noteikts. Faktiski tas nozīmē, ka drošības naudas piemērošanas kopējais
ilgums kriminālprocesā var būt ļoti ilgs. Domājams, šāda situācija nebūtu pieļau-
jama un tomēr būtu jānosaka maksimālais laiks, kad var tikt ierobežota personas
rīcība ar savu mantu. Tomēr šis jautājums risināms kompleksi un maksimālie
ilgumi būtu paredzami visiem drošības līdzekļiem, tāpat kā aizdomās turētā vai
apsūdzētā statusiem kā tādiem.

No drošības naudas satura izrietošais nozīmīgais tiesību uz īpašumu ierobe-
žojums, kas ļāva izteikt priekšlikumu, ka drošības nauda visos gadījumos būtu
piemērojama tikai ar izmeklēšanas tiesneša vai tiesneša (tiesas) lēmumu, ļauj dis-
kusijai izvirzīt arī priekšlikumu, ka būtu nepieciešams paredzēt patstāvīgu izmek-
lēšanas tiesneša kontroli pār drošības naudas piemērošanu pirmstiesas procesa
laikā. Šis **kontroles institūts** būtu veidojams līdzīgs kontrolei pār apcietinājuma
piemērošanu, kuras gaitā izmeklēšanas tiesnesis varētu gan atcelt drošības naudas
piemērošanu, gan samazināt vai palielināt tās apmēru.

Drošības naudas kā drošības līdzekļa noteikumu pārkāpšana un tā sekas

Saskaņā ar KPL 257. pantu par drošības līdzekļa – drošības naudas – notei-
kumu pārkāpšanu uzskatāma

- procesuālo pienākumu nepildīšana,
- jauna tiša noziedzīga nodarījuma izdarīšana.

Abi šie gadījumi var izraisīt sekas – stingrāka drošības līdzekļa piemērošanu aizdomās turētajam vai apsūdzētajam (249. p.) un drošības naudas ieskaitīšanu valsts budžetā (KPL 257. p. 5. d.). Ņemot vērā aktualitāti tiesību piemērošanas praksē, nedaudz tuvāk pakavēšos pie otrā gadījuma – **jaunu noziedzīgu nodarījumu izdarīšana.**

Tā kādā Augstākās tiesas 2015. gada 15. oktobra lēmumā lietā Nr. 11270022013⁴¹ tiesa skatījusi jautājumu par drošības naudas ieskaitīšanu valsts budžetā sakarā ar pārkāpumu – izdarītu noziedzīgu nodarījumu. Šajā lietā pirmās instances tiesa bija pieņēmusi lēmumu par drošības naudas – EUR 1000 ieskaitīšanu valsts budžetā, pamatojoties uz to, ka apsūdzētais, kam tā bija piemērota, bija izdarījis jaunu noziedzīgu nodarījumu. Izskatot lietu apelācijas kārtībā, Kurzemes apgabaltiesa atcēla pirmās instances tiesas spriedumu daļā par drošības naudas ieskaitīšanu valsts budžetā un nolēma naudu atdot atpakaļ tās devējam. Kā pamatojums šādam lēmumam minēts apstāklis, ka personas vainīgumam jauna noziedzīga nodarījuma izdarīšanā jābūt konstatētam ar tiesas spriedumu. Par šo spriedumu kasācijas protestu iesniedza prokurore, norādot, ka apelācijas instances tiesa nepareizi tulkojusi KPL 257. pantu, nepamatoti atzīstot, ka celtā apsūdzība nav pietiekams pierādījums tīša jauna noziedzīga nodarījuma izdarīšanai. Citējot prokurori – *“izdarot šādu nepamatotu secinājumu, apelācijas instances tiesa pamatojusies uz vārda “izdarīt” literāro tulkojumu un tā kontekstā atsaukusies uz Kriminālprocesa likuma 19. pantā noteikto nevainīguma prezumpciju, taču nav ņēmusi vērā tulkojamās tiesību normas būtību un likumdevēja gribu. Šāda tulkojuma gadījumā tiesību norma zaudē jēgu un piemērošanas iespējamību, jo jauns tīšs noziedzīgs nodarījums vienmēr tiek izdarīts vēlāk, nekā tas noziedzīgais nodarījums, par kuru piemērota drošības nauda, līdz ar to arī galīgais nolēmums par jaunu noziedzīgo nodarījumu tiek pieņemts vēlāk. Tādējādi šāds tiesību normas tulkojums drošības naudas funkciju – atturēt personu no jaunu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas – padara par formālu, bet piemērotā drošības līdzekļa pārkāpuma gadījumā procesa virzītāja pienākumu ieskaitīt iemaksāto drošības naudu valsts budžetā – par neizpildāmu. Turklāt atbilstoši Kriminālprocesa likuma 257. panta piektajā daļā noteiktajam persona var zaudēt iemaksāto drošības naudu gadījumā, ja tā nepilda kādu procesuālo pienākumu, tādēļ nesamērīgs ir atzinums, ka šajā tiesību normā norādītās sekas neiestājas gadījumā, ja persona izdara jaunu tīšu noziedzīgu nodarījumu, kas uzskatāms par smagāku drošības līdzekļa nosacījumu pārkāpumu.”*

Augstākā tiesa nepievienojās prokurores viedoklim, norādot, ka *“patlaban spēkā esošajā Kriminālprocesa likuma 257. panta piektās daļas redakcijā šis pārkāpums ir formulēts kā fakts, ka persona izdara jaunu tīšu noziedzīgu nodarījumu... Atbilstoši Kriminālprocesa likuma 19. panta pirmajā daļā noteiktajam, neviena persona netiek uzskatīta par vainīgu, kamēr tās vaina noziedzīga nodarījuma izdarīšanā netiek konstatēta šajā likumā noteiktajā kārtībā”* un atzina, ka *“apelācijas instances tiesa nav pieļāvusi kasācijas protestā norādīto Kriminālprocesa likuma būtisku pārkāpumu, jo Kriminālprocesa likuma 257. panta piektajā daļā norādītais nosacījums drošības naudas zaudēšanai – izdara jaunu tīšu noziedzīgu nodarījumu – iestājas gadījumos, kad personas vainīgums jauna noziedzīga nodarījuma izdarīšanā ir konstatēts Kriminālprocesa likumā noteiktajā kārtībā”*. Vienlaikus Augstākā tiesa norādīja, ka *“Kasācijas protestā pamatoti norādīts, ka*

⁴¹ Augstākās tiesas lēmums SKK-358/2015 lietā Nr. 11270022013. Pieejams: <https://www.tiesas.lv/nolemumi> [aplūkots 2016. gada 15. februārī].

Kriminālprocesa likuma 257. panta piektajā daļā paredzēta nosacījuma konstatēšanā pēc gala nolēmuma pieņemšanas kriminālprocesā, kurā personai piemērots drošības līdzeklis – drošības nauda – daudzos gadījumos liegs iespēju piemērot šajā tiesību normā paredzētās sekas par pielauto pārkāpumu, taču apgrūtināta tiesību normas piemērošana neietekmē likumdevēja noteikto tiesību normas saturu.”

Izvērtējot citētajā tiesas nolēmumā vērtēto situāciju, atzīstams, ka zināma taisnība ir visiem tajā iesaistītajiem. Apšaubot lietoto apgalvojumu precizitāti (diez vai apelācijas instance, kā norāda prokurore, izmantoja “literāro” tulkošanas metodi, un visai apšaubāmi, ka likumdevējs apskatāmo situāciju vispār bija modelējis un līdz ar to noteicis apzinātu normas saturu), tomēr vērā ņemami ir visi argumenti. Atzīstams, ka šobrīd situācija tiešām ir visai neskaidra un tā būtu precīzi likumā jāatrunā. Diskusijai var izvirzīt divus priekšlikumus:

- mainīt KPL 257. panta 5. daļas formulējumu, aizstājot vārdus “izdara jaunu tišu noziedzīgu nodarījumu” ar, piemēram, vārdiem “ir pamats uzskatīt, ka pēc drošības naudas piemērošanas izdarījis tišu noziedzīgu nodarījumu”, vienlaikus KPL paredzot un skaidri paužot, ka, ja tiks pieņemts personu rehabilitējošs nolēmums par jaunizdarīto nodarījumu, jārada mehānisms konfiscētās drošības naudas atgriešanai;
- paredzēt, ka galīgais nolēmums par iemaksātās drošības naudas konfiscēšanu pieņemams reizē ar gala lēmumu vai pamatojoties uz to. Šādā gadījumā paredzams mehānisms drošības naudas “aizturēšanai” (arestēšanai) līdz galīgā nolēmuma pieņemšanai.

Nedaudz jāpievēršas arī **subjektam, kurš var pieņemt lēmumu par drošības naudas ieskaitīšanu valsts budžetā**. Latvijā šobrīd to pilnvarots darīt jebkurš procesa virzītājs, tai skaitā izmeklētājs vai prokurors. Šādu pieeju nepazīst daudz kur citur. Lielākajā daļā valstu, par kurām izdevās iegūt informāciju raksta sagatavošanas laikā, atzīst tikai tiesu kā pilnvarotu subjektu, lemjot par drošības naudas konfiskāciju. Tā, piemēram, tikai tiesa lemj par šo jautājumu Krievijā⁴², Albānijā⁴³, Armēnijā⁴⁴ (dažos gadījumos lemj procesa virzītājs, bet šo lēmumu var pārsūdzēt tiesā), Rumānijā⁴⁵, Serbijā⁴⁶, Bosnijā un Hercegovinā⁴⁷, arī Igaunijā⁴⁸ u. c. Domājams, ka, ņemot vērā šī lēmuma nozīmīgumu, lēmums par drošības naudas ieskaitīšanu valsts budžetā arī Latvijā vienmēr būtu jāpieņem tiesnesim (tiesai) vai izmeklēšanas tiesnesim.

Noslēgumā atzīstams, ka rūpīgi pārdomājams ir arī jautājums par **pārsūdzību drošības naudas ieskaitīšanai budžetā**. Šobrīd pirmstiesas procesa laikā tas

⁴² Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации, 2014. Pieejams <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [aplūkots 2016. gada 18. februārī].

⁴³ Criminal Procedure Code of Republic of Albania (neoficiāls tulkojums, konsolidēta versija, 2013). Pieejams <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [aplūkots 2016. gada 18. februārī].

⁴⁴ Criminal Procedure Code of Republic of Armenia (neoficiāls tulkojums, konsolidēta versija, 2013). Pieejams <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [aplūkots 2016. gada 18. februārī].

⁴⁵ Code of Criminal Procedure (Romania) (neoficiāls tulkojums, konsolidēta versija, 2014). Pieejams <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [aplūkots 2016. gada 18. februārī].

⁴⁶ Criminal procedure Code (Serbia), 2011 (neoficiāls tulkojums). Pieejams: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [aplūkots 2016. gada 18. februārī].

⁴⁷ Criminal Procedure Code of Bosnia and Hercegovina (neoficiāls tulkojums, konsolidēta versija, 2013). Pieejams: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [aplūkots 2016. gada 18. februārī].

⁴⁸ Criminal procedure Code (Estonia), 2013 (neoficiāls tulkojums, konsolidēta redakcija). Pieejams: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> [aplūkots 2016. gada 18. februārī]

darāms vispārējā kārtībā, savukārt iztiesāšanas laikā sūdzības var tikt iesniegtas tikai reizē ar gala nolēmumu pat tad, ja jautājums izlemts jau iztiesāšanas laikā. Domājams, ka lēmumu par drošības naudas ieskaitīšanu valsts budžetā būtu jāpieļauj pārsūdzēt uzreiz, negaidot iztiesāšanas noslēgumu, jo tam nav ciešas saistības ar izskatāmo lietu, kā arī tas būtiski ietekmē personu tiesības. Tā kā šis nav vienīgais tāds iespējamais lēmums iztiesāšanas laikā, tad grozījumi attiecībā uz iztiesāšanas laikā uzreiz pārsūdzamiem lēmumiem būtu veicami kompleksi.

Izstrādājot grozījumus, īpaši svarīgi pievērsties to personu garantijām, kas iemaksā drošības naudu citu personu interesēs. Šobrīd Augstākās tiesas judikatūras datu bāzē rodams kāds nolēmums, kurā šis jautājums risināts visai interesanti. Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departaments 2005. gada 16. novembra lēmumā lietā Nr. SKK-501⁴⁹ atzina, ka *“Ja drošības naudu iemaksā nevis persona, kurai šis drošības līdzeklis piemērots, bet cita persona, tad šī persona nav tiesīga pārsūdzēt tiesas nolēmumu daļā par drošības naudas ieskaitīšanu valsts budžetā”*. Lai arī vērtējums pamatā sniegts par KPK normām, tas nevar tikt ignorēts, apziņot kasācijas instances nostāju apskatāmajā jautājumā arī šobrīd. Augstākās tiesas lēmumā sniegta interesanta nolēmuma motivācija – papildus atziņai, ka attiecīgā persona likumā nav minēta starp tām, kurām ir tiesības iesniegt sūdzības par tiesu nolēmumu, minēts arī sekojošais: *“Drošības naudas devējam ir interese par tālāko rīcību ar drošības naudu. Bet šī interese ir saistīta ar apsūdzētā uzvedību. Apsūdzētā uzvedība novērtējumu radusi tiesas spriedumā, izlemjot jautājumu par drošības naudu. Tiesas spriedumu šajā daļā konkrētajā lietā varēja pārsūdzēt aizstāvis, valsts apsūdzētājs. Līdz ar to, atstājot S. G. kasācijas sūdzību bez izskatīšanas, nav pārkāptas viņa tiesības un likumiskās intereses.”* Situācija kopš apskatītā nolēmuma pieņemšanas gan ir mainījusies, jo 2009. gadā KPL tika ieviests 111-1. pantā reglamentētais “aizskartā mantas īpašnieka” statuss. Tomēr, ņemot vērā Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 2012. gada 5. aprīļa lēmumu lietā Nr. SKK-13/2012 lēmumu⁵⁰, kurā atzīts, ka KPL neparedz kriminālprocesā aizskartā mantas īpašnieka tiesības iesniegt kasācijas sūdzību, izsakāmas pamatotas aizdomas, ka arī šobrīd Augstākā tiesa nelemtu citādāk. Minētā Augstākās tiesas lēmuma kritika jau publiski izskanējusi⁵¹, līdz ar to, neskatoties uz Augstākās tiesas nostāju, atzīstams, ka drošības naudas devējam, kura naudas līdzekļi ieskaitīti valsts budžetā, jau šobrīd, pamatojoties uz KPL 111-1. pantā paredzētajām tiesībām, ir tiesības pārsūdzēt lēmumu par naudas ieskaitīšanu budžetā gan pirms-tiesas procesā, gan apelācijas un kasācijas kārtībā. Tomēr skaidrības un noteiktības labad, domājams, būtu nepieciešams pārsūdzības tiesības tieši norādīt arī KPL normās par drošības naudu.

Rezumējot atzīstams, ka drošības naudas tiesiskā pilnveide ir nepieciešama. Tas, ko aktualizēja politiķi, pieņemot grozījumus attiecībā uz naudas izcelsmes norādīšanas pienākumu, nav pat aisberga daļiņa, neskaidrību ir daudz vairāk, un

⁴⁹ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2005. gada 16. novembra lēmums lietā Nr. SKK-501. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba/2005/> [aplūkots 2016. gada 15. februārī].

⁵⁰ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2012. gada 5. aprīļa lēmums lietā Nr. SKK-13/2012. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-kriminallietu-departaments/klasifikators-pec-likuma-normam-ar-tezem/kriminalprocesa-likums/#7> [aplūkots 2016. gada 15. februārī].

⁵¹ Meikališa Ā. Kriminālprocesā aizskartā mantas īpašnieka tiesiskais statuss un tā problemātika. *Jurista Vārds*, 2015. 31. marts, Nr. 13 (865), 10.–20. lpp.; Tiesību efektivitāte postmodernā sabiedrībā: Latvijas Universitātes 73. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015, 81–99. lpp.

tās ir daudz nozīmīgākas. Tas prasa nepieciešamību sistēmiskam skatam un vēlmei problēmas tiešām atrisināt, lai nodrošinātu tiesisku kriminālprocesa norisi, kurā tiktu ņemtas vērā gan sabiedrības, gan katra indivīda tiesības.

Kopsavilkums

1. Jēdziens “mantiskie preventīvie piespiedu līdzekļi” Latvijas kriminālprocesā līdz šim nav lietots, tas nav izmantots nedz likuma tekstā, nedz izplatīts doktrīnā. Var piedāvāt šādu mantisko preventīvo piespiedu līdzekļu **definīciju**: “*Mantiskie preventīvie piespiedu līdzekļi ir tādi personas mantiskās tiesības (rīcību ar mantu) ierobežojoši piespiedu pasākumi, kas tiek piemēroti kriminālprocesa gaitā nolūkā nodrošināt kriminālprocesa mērķa sasniegšanu un uzdevumu izpildi.*”
2. Pie tipiskiem preventīviem mantiskiem piespiedu līdzekļiem kriminālprocesā pieskaitāmi aresta uzlikšana mantai un **drošības nauda**.
3. Šobrīd KPL faktiski reglamentēti divi atšķirīgi drošības naudas paveidi – drošības nauda kā ar brīvības atņemšanu nesaistīts piespiedu līdzeklis (KPL 257. p.) un drošības nauda kā nosacīta atbrīvošana no apcietinājuma (KPL 275. p.)
4. Drošības naudas kā KPL 257. pantā paredzētā drošības līdzekļa **piemērošanas pamats** ir varbūtība, ka aizdomās turētais vai apsūdzētais izdarīs noziedzīgu nodarījumu vai veikts prettiesiskas, kriminālprocesa mērķa sasniegšanai neatbilstošas darbības (nepildīs procesuālos pienākumus, traucēs vai izvairīsies no procesa vai sprieduma izpildīšanas). KPL 575. pantā paredzētās drošības naudas piemērošanas gadījumā jākonstatē apcietinājuma piemērošanas pamats.
5. KPL nav reglamentēts **drošības naudas** (tās robežu) **apmērs**. Tas jānosaka atbilstoši katrai konkrētai situācijai, lai nodrošinātu drošības naudas kā drošības līdzekļa efektivitāti.
6. **Drošības naudas iemaksātāji** var būt gan pati persona, gan jebkura cita fiziska vai juridiska persona. Amatpersonai, kura drošības naudu piemēro, ir jāzina, kura cita persona šo drošības naudu iemaksā.
7. **Piemērošanas procedūrā** jānodrošina iespēja tikt uzklaustītam iesaistītajām personām, kā arī iespēja objektīvi un pamatoti izvērtēt visus apstākļus, kas ir pamatā atzinumam par drošības naudas “nodrošinošo spēku”.
8. Drošības naudas tiesiskajā reglamentācijā un praktiskajā piemērošanā var tikt saskatītas divu veidu **problēmsituācijas**: t. s. vispārīgās, kas raksturīgas ne tikai drošības naudai, bet arī drošības līdzekļiem kopumā, un specifiskās, tieši drošības naudai raksturīgās aktualitātes.
 - a) Kā uz drošības līdzekļiem attiecināmus vispārīgus problemātiskus aspektus var norādīt:
 - i) neprecizitātes drošības līdzekļu piemērošanas pamata definējumā lietas izskatīšanas laikā tiesā;
 - ii) neprecizitātes un nepilnības pārsūdzības tiesiskajā regulējumā;
 - iii) maksimālo piemērošanas termiņu neesamību ar brīvības atņemšanu nesaistītiem drošības līdzekļiem u. c.

- b) Tieši uz drošības naudu attiecas problēmsituācijas, kas saistītas ar
 - i) piemērošanas procedūras nepietiekamu skaidrību;
 - ii) drošības naudas iemaksātāju, kas nav aizdomās turētie vai apsūdzētie, statusa nenoteiktību;
 - iii) pārsūdzības regulējuma nepilnībām drošības naudas piemērošanai un ieskaitīšanai valsts budžetā u. c.
- 9. Drošības naudas **tiesiskā pilnveide ir nepieciešama**. To veicot, nepieciešams sistēmisks skats un pasākumu kopums, lai nodrošinātu tiesisku kriminālprocesa norisi, kurā tiktu ņemtas vērā gan sabiedrības, gan katra indivīda tiesības.
- 10. Diskusijai var tikt izvirzīti šādi nozīmīgākie priekšlikumi:
 - a) KPL 257. pantā paredzētā drošības naudas tiesiskā reglamentācija vai nu būtiski jāpārskata, vai no šī drošības naudas paveida jāatsakās. Ja tā tiek saglabāta, tā veidojama tikai kā alternatīva citiem ar brīvības atņemšanu nesaistītiem drošības līdzekļiem.
 - b) Jāparedz, ka drošības naudu visos gadījumos piemēro, kā arī ieskaita valsts budžetā uz izmeklēšanas tiesneša/tiesas (tiesneša) lēmuma pamata.

Pētījumu atbalsta Valsts pētījumu programma 5.2. "Tautsaimniecības transformācija, gudra izaugsme, pārvaldība un tiesiskais ietvars valsts un sabiedrības ilgtspējīgai attīstībai – jaunas pieejas ilgtspējīgas zināšanu sabiedrības veidošanai (EKOSOC-LV)".

ARESTA UZLIKŠANAS MANTAI PUBLISKI TIESISKĀS REGLAMENTĀCIJAS ĪPATNĪBAS, AKTUĀLĀ PROBLEMĀTIKA UN SASAISTE AR PRIVĀTTIESISKO REGLAMENTĀCIJU

IMPOSITION OF ATTACHMENT ON PROPERTY: CHARACTERISTICS OF PUBLIC LAW REGULATION, ACTUAL PROBLEMS AND LINKS TO REGULATION IN PRIVATE LAW

Jekaterina Makurina, *Mag. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

Imposition of an attachment on property of legal entity is provided for by the section 361 (*paragraph (1), (1¹) and (2)*) of the Criminal Procedure Law.

When the prescriptions, which are described by the legislation, precedent and legal doctrine, have been established, the person directing the proceedings is entitled or even obliged to impose an attachment on property of legal entity in order to ensure the enforcement of the final decision in the specific Criminal Procedure.

Imposition of an attachment on property can be called an interdisciplinary legal institute.

Although Criminal Procedure and Civil Procedure both are united by the force of public rights, those legal frameworks are different, starting from the legal principles, which are characteristic to every specific branch of the law, to the different methods of statutory interpretation and development of the law.

Since imposition of an attachment on property is targeted to limiting of the property rights, it is subject not only to regulation of the specific Criminal Procedural area, but also to regulation of private law and civil law.

Additionally, realisation of attached property is situated on the borderline between the two fields of law, it is mentioned both in the Criminal Procedure Law and in the Civil Procedure Law. This fact does not facilitate the theoretical understanding and application of this *per se* complex legal institute.

Atslēgvārdi: aresta uzlikšana mantai, prasības nodrošinājums.

Keywords: legal seizure of property, imposition of an attachment on property of legal entity.

Aresta uzlikšanas mantai starpdisciplinārā daba

Publisko un privāto tiesību nošķiršanai jurisprudencē ir veltīti neskaitāmi darbi, to galvenās nodalīšanas pamatpazīmes tiesību teorijā ir izkristalizētas un uzskaitītas, taču, neskatoties uz minēto, mūsdienās arvien vairāk aktualizējas

jautājumi par dažu tiesību institūtu starpdisciplināro dabu, kā arī par juridisko metožu izvēli darbam ar šiem tiesību institūtiem. Kaut arī aresta uzlikšanas mantai tiesiskais regulējums ir iekļauts Kriminālprocesa likumā¹, tas *per se* nenorāda uz tā piederību tikai publisko tiesību sfērai.

Atšķirībā no vairākiem citiem tiesību institūtiem, mantas arests, jeb juridiski korekti – aresta uzlikšana mantai, nebūt nav jauns², tomēr par tā izpausmi un noformējumu mūsdienā izpratnē var diskutēt, sākot ar padomju tiesību ieviešanu Latvijas teritorijā, jo tieši tad tiesību normas, kas veltītas aresta uzlikšanai mantai, tika noformētas līdzīgi kā mūsdienās, kaut gan ar atšķirīgu saturu.

Aresta uzlikšana mantai jau sākotnēji tika veidota kā viens no procesuālo piepildu līdzekļu institūtiem, ar kura palīdzību tiek nodrošināta galīgā nolēmuma izpilde krimināllietā par naudas summas piedziņu vai īpašuma tiesību pāreju.³ Kopš aresta uzlikšanas mantai iekļaušanas Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas (turpmāk – LPSR) Kriminālprocesa kodeksā⁴ ir pagājis ievērojams laiks, būtiski transformējusies īpašuma tiesību vērtību sistēma, aresta uzlikšanas mantai institūta juridiskā konstrukcija un regulējošās tiesību normas diemžēl stipri atpaliek no pārējām tiesībām, un tā rezultātā praksē ļoti bieži veidojas situācija, kad Kriminālprocesa likuma 28. nodaļa nespēj pilnvērtīgi nodrošināt institūta mērķu sasniegšanu vai arī nonāk pretrunā ar privāttiesību jautājumus regulējošām tiesību normām.

LPSR Kriminālprocesa kodeksa darbības laikā personas īpašuma tiesības tika klaji ignorētas. Padomju vara ne tikai neatzina privāto tiesību koncepciju, kritizēja to, bet arī noraidīja to par labu publiskajām tiesībām. Arī aresta uzlikšanas mantai institūts jaunajā Kriminālprocesa likumā tapa pēc tādiem pašiem principiem un kritērijiem, un tikai nedaudz tika pilnveidots, bet līdz šim brīdim personas īpašuma tiesības bieži tiek nepamatoti aizskartas tiesiskā regulējuma nepilnību dēļ.

Tiesību teorijā nepastāv strīds par to, ka spēkā esošās Kriminālprocesa likuma 28. nodaļas normas ir pieskaitāmas pie publiskajām tiesībām, taču vairāki juristi visai pamatoti un argumentēti ir atzinuši, ka kriminālprocesuālajām tiesību normām ir zināma sasaiste ar privātajām tiesībām. Galvenokārt ir atzīts, ka civiltiesību un krimināltiesību normas ietilpst vienotā sistēmā, bet aizsargājamo objektu loks, kā arī identiska objekta tiesiskās aizsardzības tvērums, aspekti un priekšnoteikumi civiltiesībās un krimināltiesībās var nesakrist detaļās.⁵

Neskatoties uz to, ka publiskajās tiesībās prevalē imperatīvā metode, bet privātajās tiesībās – dispozitīvā, gan aresta uzlikšanas mantai, gan personas kompensācijas pieteikums ir kombinēts tiesību institūts, taču šo institūtu regulējošās tiesību normas publiskajās un privātajās tiesībās savā starpā nav saskaņotas. Kriminālprocesa likuma 28. nodaļas priekšnoteikumi līdz šim brīdim nav sinhronizēti pat ar Civillikumu⁶, kas ir pieņemts 1937. gadā, vēl pirms LPSR Kriminālprocesa kodeksa ieviešanas Latvijas teritorijā, nemaz neminot pārējos, it īpaši Eiropas Savienības normatīvos aktus, ar kuriem arestu uzlikšanas mantai institūta normas vispār nonāk acīmredzamā kolīzijā.

¹ Kriminālprocesa likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 11. maijs, Nr. 74 (3232).

² Makurina J. Aresta uzlikšana juridiskās personas mantai un ar to saistītā problemātika. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2015, 70.–74. lpp.

³ Liede A. Kriminālprocess un tiesu pierādījumi. Rīga: Zvaigzne, 1970, 192.–195. lpp.

⁴ Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksa komentāri Azāna B. vispārīgā redakcijā. Rīga: Avots, 1986, 271. lpp.

⁵ Kolomijceva J. Civiltiesību un krimināltiesību mijiedarbība. *Jurista vārds*, 2016. 26. aprīlis, Nr. 17 (920).

⁶ Civillikums. 5. izdevums. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2007.

Aresta uzlikšana mantai un prasības nodrošināšana

Aresta uzlikšanai mantai un prasības nodrošināšanai ir identisks mērķis – nodrošināt gala nolēmuma izpildi lietās par naudas summas piedziņu vai īpašuma tiesību pāreju, taču pieeja šo jautājumu risināšanai būtiski atšķiras. Diemžēl jāatzīst, ka šī krasā atšķirība ne vienmēr ir pamatota tikai un vienīgi ar divu nozaru specifiku. Vairākos jautājumos Civilprocesa likums⁷, atšķirībā no Kriminālprocesa likuma, ar pagaidu nodrošinājuma līdzekli saistītos jautājumus regulē daudz precīzāk, izslēdzot tiesību normu kolīziju ar citiem normatīvajiem aktiem.

Neskatoties uz to, ka kriminālprocesā risināmo mantisko jautājumu spektrs ir krietni plašāks par civilprocesā risināmajiem jautājumiem, Civilprocesa likumā esošais prasības nodrošinājuma regulējums ir daudz sakārtotāks par Kriminālprocesa likuma 28. nodaļu. Kā piemēru tam var minēt kaut vai Civilprocesa likuma 1. pielikumu “Mantas saraksts, uz kuru nevar vērst piedziņu pēc izpildu dokumentiem” un Kriminālprocesa likuma 1. pielikumu “Manta, kurai nav uzliekams arests”.

Salīdzinot abos pielikumos minēto informāciju, secināms, ka Kriminālprocesa likums nepieļauj pakļaut arestam naudu, kuras kopsumma nepārsniedz vienu minimālo mēneša darba algu apsūdzētajam un katram viņa ģimenes loceklim, ja tas ir bijis apsūdzētā apgādībā un tam nav citu ienākumu, savukārt Civilprocesa likumā papildus minētajam ir noteikts arī ierobežojums apķīlāt naudu uzturlīdzekļu piedziņas lietās nepilngadīgu bērnu uzturam vai Uzturlīdzekļu garantiju fonda administrācijas labā.

Saskaņā ar Bērnu tiesību aizsardzības likuma⁸ 6. panta pirmo daļu tiesiskajās attiecībās, kas skar bērnu, bērna tiesības un intereses ir prioritāras, taču iepriekš minētais pašsaprotamais princips nav guvis atspoguļojumu Kriminālprocesa likuma 1. pielikumā, līdz ar to kriminālprocesuālās tiesību normas nenosaka šķēršļus aresta uzlikšanai naudas līdzekļiem, kas saņemti uzturlīdzekļu veidā. Ir ļoti apšaubāms, ka likumdevējs apzināti ir izslēdzis uzturlīdzekļus no tās mantas saraksta, kas nevar tikt pakļauta arestam, tāpat kā apšaubāms ir arī tas, ka likumdevējs ir paredzējis labvēlīgākus nosacījumus parādniekam parāda atdošanai civilprocesā atšķirībā no zaudējumu atlīdzināšanas pienākuma kriminālprocesā, un tas tikai pastiprina viedokli par aresta uzlikšanas mantai institūta pilnveidošanas nepieciešamību.

Ir būtiski norādīt, ka Civilprocesa likums aizsargā arī personas reliģiskās vērtības, aizliedzot vērst piedziņu uz dievnamiem un rituāla priekšmetiem, tikmēr Kriminālprocesa likums šādu ierobežojumu neparedz. Šis jautājums ir pierādījis savu nozīmīgumu vienā civillietā⁹, kur zvērināts tiesu izpildītājs apķīlājis parādnieka laulības gredzenu, lai gūtu līdzekļus tā realizācijas rezultātā. Ja vēl civilprocesā teorētiski pastāv iespēja laulības gredzenu, krustiņu un tamlīdzīgas lietas attiecināt uz rituāla priekšmetiem, izslēdzot iespēju pakļaut tos prasības nodrošināšanai, tad kriminālprocesa ietvaros izvairīties no šo priekšmetu aresta ir pilnīgi neiespējami,

⁷ Civilprocesa likums. Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 3. novembris, Nr. 326/330 (1387/1391). Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=50500> [aplūkots 2016. gada 14. janvārī].

⁸ Bērnu tiesību aizsardzības likums: Latvijas Republikas likums. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=49096> [aplūkots 2016. gada 20. janvārī].

⁹ Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesu kolēģijas 03.11.2011. lēmums civillietā Nr. C30599909 [nav publicēts].

jo saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 1. pielikumu rituāla priekšmeti netiek iekļauti to mantu sarakstā, kuras nav pakļaujamas arestam.

Turpinot salīdzināt aresta uzlikšanu mantai ar prasības nodrošināšanas institūtu, ir jāpiemin, ka Civilprocesa likuma normas ir strukturētas ievērojami labāk un pārskatāmāk nekā Kriminālprocesa likuma 28. nodaļas normas. Civilprocesa likuma 19. nodaļas priekšrakstos ir skaidri definēts, kura persona piemēro prasības nodrošinājumu, kam piederoša un kāda veida manta var tikt pakļauta nodrošināšanai, kādi nodrošinājuma līdzekļi ir piemērojami atkarībā no prasības rakstura un, pats galvenais, – ir norādīts, kā katrs no nodrošinājuma līdzekļiem izpaužas. Visai iepriekš minētajai informācijai ir veltīti trīs Civilprocesa likuma pantī, tomēr, atšķirībā no mantas aresta regulējuma, prasības nodrošinājuma institūts ir ievērojami labāk saskaņots ar citiem normatīvajiem aktiem.

Kriminālprocesa likuma 361. pantā ir iekļauts ļoti nekonkrēts to personu loks, kuru manta var tikt pakļauta arestam, vispār nav atklāts, kā izpaužas mantas arests, un līdz ar to pašreiz normatīvais regulējums ir haotisks un brīžiem pat pārprotams, kas, ņemot vērā tiesiskās noteiktības principu, nav pieļaujams, it īpaši tiesību institūtos, kuri ir vērsti uz personas konstitucionālo tiesību ierobežošanu.

Atšķirībā no Kriminālprocesa likuma, Civilprocesa likums detalizēti uzskaita prasības nodrošināšanas saturu atkarībā no strīdus priekšmeta, kas ir norādāms lēmumā par prasības nodrošināšanu. Tā, piemēram, Civilprocesa likums noteic – ja prasības priekšmets ir saistīts ar īpašuma tiesībām uz nekustamo īpašumu, zemesgrāmatā ir nostiprināma aizlieguma atzīme, kas liedz īpašniekam īpašumu labprātīgi atsavināt. Ja prasības priekšmets ir saistīts ar lietu tiesībām, tad prasība nodrošināma ar apgrūtinājuma atzīmi, ka nav šķērslis atsavināšanai, bet tā būs saistoša jaunajam īpašniekam, turklāt ir norādīts, ka, ja prasība ir saistīta ar naudas pieprasījumu, nodrošinājums izpaužas ķīlas tiesības atzīmes veidā.

Savukārt Kriminālprocesa likumā nav noteikts, vai persona mantas aresta gadījumā var vai nevar lietot, valdīt sev piederošo mantu; var vai nevar to atsavināt; var vai nevar to apgrūtināt ar lietu tiesībām; var vai nevar iegūt augļus no savas mantas, utt. Tas nebūt nenozīmē, ka citos Latvijā spēkā esošajos normatīvajos aktos nav konkretizēts personas īpašuma tiesību ierobežojums mantas aresta gadījumā, un līdz ar to šāda tiesiskā regulējuma neesamība Kriminālprocesa likumā nebūtu uzskatāma par trūkumu jeb likuma robu, ja vien tajos “citos” normatīvajos aktos pastāvētu zināma konsekvence attiecībā uz aresta uzlikšanas mantai izpratni.

Vairāki juristi¹⁰ ar aresta uzlikšanu mantai sapratuši liegumu jebkurai personai ar to rīkoties. Saskaņā ar Civillikuma 927. panta noteikumiem īpašums ir pilnīgas varas tiesības pār lietu, tas ir, tiesības valdīt un lietot to, kā arī ar to rīkoties.¹¹ Ar valdījumu saprot tiesības realizēt faktisko varu pār lietu. Lietot nozīmē tiesības iegūt no lietas visus iespējamus labumus, savukārt ar rīcību saprot tiesības slēgt juridiskus darījumus, kuru priekšmets ir īpašums.¹² Pieļaujot, ka aresta uzlikšana

¹⁰ Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksa komentāri Azāna B. vispārīgā redakcijā. Rīga: Avots, 1986, 269. lpp.; Уголовно-процессуальное право Российской Федерации: Учебник под редакцией Лупинской П. А. Москва: Юристъ, 2003, с. 295; Уголовный процесс: Учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» под редакцией Божьева В. П. Издание третье, исправленное и дополненное. Москва: Спарк, 2002, с. 249; et caetera.

¹¹ Civillikums. 5. izdevums. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2007, 927. pants.

¹² Rozenfelds J. Lietu tiesības. Trešais labotais un papildinātais izdevums. Rīga: Zvaigzne ABC, 2004, 60.–62. lpp.

mantai ierobežo vien personas tiesības rīkoties ar sev piederošo mantu, prezumējams, ka mantas arests neliedz pārējās īpašniekam ar likumu piešķirtās tiesības, proti, mantu lietot un valdīt.

Iepriekš minētais tikai pierāda to, ka tiesību normu savstarpējai saskaņošanai ir ļoti liela nozīme tiesību institūtu piemērošanā, jo pašreiz neviens normatīvais akts precīzi nenosaka, kā izpaužas aresta uzlikšanas mantas atzīme, bet Kriminālprocesa likums vien pieprasa norādīt, kādam nolūkam un kam piederošai mantai uzlikts arests. Gan prasības nodrošināšana, gan aresta uzlikšana ir nostiprināma vienos un tajos pašos reģistros, kuriem nav vienāda pieeja attiecībā uz īpašumtiesību ierobežošanu, un tas neatbilst tiesību noteiktības principam un nerada labu priekšstatu par aresta uzlikšanas mantai tiesību institūtu. Ja Kriminālprocesa likuma 28. nodaļas tiesību normas tiktu sakārtotas pēc Civilprocesa likuma 19. nodaļas principiem, būtu gan būtiski atvieglots procesa virzītāju un publisko reģistru darbs, gan arī nodrošinātas īpašnieku tiesības zināt savas tiesības rīcībai ar arestēto mantu.

Civilprocesa likumā cita starpā ir paredzēts, ka, apmierinot pieteikumu par prasības nodrošināšanu, lēmumā norāda summu, līdz kurai sniedzas prasības nodrošinājums, kas nevar būt lielāka par prasības summu, savukārt Kriminālprocesa likums noteic, ka mantas aresta summu norāda tikai tad, ja ir zināms risināmo mantisko jautājumu apmērs. Kriminālprocesa likuma 351. panta pirmā daļa paredz, ka pieteikumā jāpamato par mantisko zaudējumu pieprasītās kompensācijas apmērs, bet kompensācijas apmērs par morālo aizskārumu un fiziskajām ciešanām tikai jānorāda. Tas nozīmē, ka, piesakot kompensācijas pieteikumu, pieprasītās summas apmēram jābūt ne tikai zināmam, bet zaudējumu gadījumā arī pamatotam, pretējā gadījumā cietušais nebūs izpildījis minētās procesuālās normas prasības.

Gadījumā, ja nodarīto kaitējumu laika trūkuma dēļ nav iespējams noteikt, kompensācijas pieteikumu vēl nevar iesniegt, un līdz ar to vēl neeksistē mantiskais jautājums, kura risinājumu būtu nepieciešams nodrošināt. Likums paredz iespēju nodrošināt iespējamo mantas konfiskāciju, bet neparedz aresta uzlikšanu mantai nolūkā nodrošināt iespējamo kompensācijas pieteikumu.

Tādējādi apstiprinās hipotēze, ka Kriminālprocesa normas savā starpā ir pret-runīgas un atšķirībā no Civilprocesa likuma nav sakārtoti principiāli svarīgie jautājumi, kuru neizpratnes dēļ var tikt nepamatoti ierobežotas personas īpašuma tiesības.

Iepriekš minētā sakarā ir jānorāda arī tas fakts, ka Civilprocesa likumā likumdevējs ir paredzējis iespēju aizstāt prasības nodrošinājumu lietās par naudas prasījumiem ar tiesu izpildītāja depozītā iemaksāto prasības summu, savukārt Kriminālprocesa likumā šāda iespēja nepastāv. Ņemot vērā to, ka aresta uzlikšana mantai var nopietni apdraudēt personas mantisko stāvokli bez restitūcijas iespējas, arī kriminālprocesā būtu paredzama iespēja aizstāt mantas arestu ar naudu lietās par naudas prasījumiem.

Visbeidzot nevar nenorādīt, ka kriminālprocesuālās tiesību normas, kas skar aresta uzlikšanu mantai, ievērojami atpaliek no citiem tiesību institūtiem, tās nenosdz mūsdienu procesuālās vajadzības un brīžiem nesasniedz savu mērķi. Tā, piemēram, vairākās citās valstīs¹³ ir paredzēts pakļaut arestam tādas mantisko

¹³ Skat., piem., Vācijas Federatīvās Republikas Kriminālprocesa likumu (*Strafprozeßordnung*). Pieejams: <https://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/stpo/gesamt.pdf> [aplūkots 2016. gada 20. janvārī].

attiecību formas kā nomas un īres maksu, apdrošināšanas iemaksas, autortiesības, preču zīmes, cesijas līgumus, patentus, mantiskos prasījumus utt., ko Latvijā arestēt pagaidām nav iespējams, taču šis jautājums savas komplicētības dēļ ir atsevišķas diskusijas vērts.

Secinājumi

1. Aresta uzlikšanas mantai institūta juridiskā konstrukcija un regulējošās tiesību normas būtiski atpaliek no pārējām tiesībām, kā rezultātā Kriminālprocesa likuma 28. nodaļa nespēj pilnvērtīgi nodrošināt institūta mērķu sasniegšanu vai arī nonāk pretrunā ar privāttiesību jautājumus regulējošām tiesību normām.
2. Aresta uzlikšana mantai skar ne tikai publisko tiesību, bet arī privāto tiesību jautājumus caur aresta uzlikšanas priekšmetu un īpašnieka tiesībām, turklāt publiskais un privātais tiesību regulējums savā starpā nav saskaņots.
3. Aresta uzlikšanai mantai un prasības nodrošināšanai ir identisks mērķis – nodrošināt gala nolēmuma izpildi lietās par naudas summas piedziņu vai īpašuma tiesību pāreju, taču pieeja šo jautājumu risināšanai būtiski atšķiras.
4. Kriminālprocesā risināmo mantisko jautājumu spektrs ir krietni plašāks par civilprocesā risināmiem jautājumiem, taču Civilprocesa likumā esošais prasības nodrošinājuma regulējums ir daudz sakārtotāks par Kriminālprocesa likuma 28. nodaļu.
5. Kriminālprocesa likuma 1. pielikums būtu papildināms ar ierobežojumu arestēt naudu uzturlīdzekļu piedziņas lietās nepilngadīgu bērnu uzturam vai Uzturlīdzekļu garantiju fonda administrācijas labā.
6. Kriminālprocesa likuma 1. pielikums būtu papildināms ar ierobežojumu uzlikt arestu dievnamiem un rituālu priekšmetiem.
7. Pēc analogijas ar Civilprocesa likumu Kriminālprocesa likuma 28. nodaļā ir jāiekļauj, kā izpaužas aresta uzlikšanas mantai atzīme atkarībā no mantiskā jautājuma veida.
8. Papildināt Kriminālprocesa likuma 28. nodaļu, paredzot iespēju pakļaut arestam tādas mantisko attiecību formas kā nomas un īres maksu, apdrošināšanas iemaksas, autortiesības, preču zīmes, cesijas līgumus, patentus, mantiskos prasījumus utt.

Pētījumu atbalsta Valsts pētījumu programma 5.2. “Tautsaimniecības transformācija, gudra izaugsme, pārvaldība un tiesiskais ietvars valsts un sabiedrības ilgtspējīgai attīstībai – jaunas pieejas ilgtspējīgas zināšanu sabiedrības veidošanai (EKOSOC-LV)”.

REGRESA PRASĪBAS REGULĒJUMS LATVIJAS APDROŠINĀŠANAS TIESĪBĀS

REGULATION OF REVERSE CLAIM IN LATVIAN INSURANCE LAW

Vadims Mantrovs, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes docents

Summary

One of the most important, yet little studied aspects of insurance law relates to reverse (subrogation) claim. The present article explores regulation of reverse claim and its aspects in Latvian insurance law in comparison with other European countries by identifying similar and different regulation aspects. These regulatory aspects relate to the nature of subrogation, which is the basis for a reverse claim and reverse claim limitations. The latter comprises insurance types where a reverse claim is possible; balance of interests for protection of rights of insurers, on the one hand, and those of insureds and victims, on the other; the catalogue of persons who are excluded from the list of defendants; and prescription period. As regulation of reverse claim in Latvian insurance law contains significant shortcomings, the author, consequently, suggests solutions for elimination of these shortcomings by putting forward legislative proposals.

Atslēgvārdi: apdrošināšanas tiesības, regresa prasība, subrogācija, regresa prasības ierobežojumi, ļauns nolūks.

Keywords: insurance law, reverse claim, subrogation, limitations of reverse claim, wilful intent.

Ievads

Regresa (lat. val. *regressus* – ‘atgriešanās’, ‘kustība atpakaļ’¹, no *regredi* lat. val. – ‘iet atpakaļ’²) prasība ir viens no būtiskākajiem apdrošināšanas tiesību regulējuma aspektiem gan no teorētiskā, gan no praktiskā viedokļa. Regresa prasības nozīmi uz vispārējā regresa prasības regulējuma, kas ietverts likuma *Par apdrošināšanas līgumu*³ 40. pantā, apliecina izskatīto lietu skaits: kopš anonimizēto tiesu datu bāzes ieviešanas šī panta pirmā daļa, kas atspoguļo regresa prasības būtību, piemērota 9 Civillietu departamenta spriedumos un nepilnos 400 visu instanču Latvijas tiesu nolēmumos. No ekonomiskā viedokļa regresa prasība kalpo par apdrošinātāju izmaksu samazināšanas līdzekli, kas ietekmē citu izmaksu veidu, kā apdrošināšanas prēmiju, apmēru samazināšanu un neļauj apdrošinātājam vienam pašam uzņemties apdrošinātajam vai cietušajam nodarītā kaitējuma atlīdzību, tā

¹ Regresa prasība. Grām.: Juridisko terminu vārdnīca. Autoru kolektīvs. Rīga: Nordik, 1998, 225. lpp.

² Par dažādām termina “regress” nozīmēm sk. Regress. Grām.: *Latviešu konversācijas vārdnīca*. Galv. red. A. Švābe, A. Būmanis, K. Dišlers. 18. sēj. R.: A. Gulbja apgāds, 1938–1939, 35189. sleja.

³ Par apdrošināšanas līgumu: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 30. jūnijs, Nr. 188/189.

atlīdzināšanā iesaistot par apdrošinātā riska izraisīšanu atbildīgo personu. Tādā veidā regresa prasība tiek uzverta par izmaksu samazināšanas un zaudējumu distribūcijas līdzekli. No juridiskā viedokļa regresa prasība ļauj novērst netaisnu iedzīvošanos uz apdrošinātāja rēķina, jo neļauj par apdrošinātā riska izraisīšanu atbildīgajai personai izvairīties no kaitējuma atlīdzināšanas.⁴

Neskatoties uz regresa prasības aktuālo raksturu gan apdrošināšanas tiesībās, gan tiesībās vispār, tā ir aplūkota Latvijas tiesību literatūrā⁵ – un, jāsaka, arī Eiropas tiesību literatūrā⁶ (izņēmums ir angļu tiesību literatūra⁷) – nelielā apmērā.

Raksta mērķis ir aplūkot vispārīgo regresa prasības regulējumu Latvijas apdrošināšanas tiesībās, kurš ietverts likumā *Par apdrošināšanas līgumu*, tai pašā laikā regresa prasības speciālo regulējumu specifiskos apdrošināšanas veidos ieskicējot regulējuma raksturojuma kontekstā nākamajā nodaļā. Rakstā analizēts regresa prasības regulējums Latvijas tiesībās; tālāk pētīts regresa prasības regulējums no subrogācijas būtības un regresa prasības ierobežojumu viedokļa kopsakarā ar Eiropas valstu pieredzi. Raksta kopsavilkumā atspoguļoti secinājumi, kuri izdarīti no rakstā atspoguļotā pētījuma, un formulēti priekšlikumi Latvijas regresa prasības vispārīgā regulējuma pilnveidošanai.

Regresa prasības regulējuma Latvijā raksturojums

Regresa prasības regulējums, tāpat kā citi noteikumi saistībā ar apdrošināšanas līgumu, nav saskaņoti (harmonizēti, koordinēti) Eiropas Savienības (ES) tiesībās⁸, izņemot fragmentāru regulējumu atsevišķos aspektos⁹. Līdz ar to regresa prasības regulējums pamatojas uz katras ES dalībvalsts tradīcijām un nacionālajām

⁴ Būtu tomēr jāņem vērā, ka subrogācijai un regresa prasībai, kas ir subrogācijas pamatā, ir arī negatīvi aspekti (skat., piem., Birds J. Birds' Modern Insurance Law. Ninth edition. London: Thomson Reuters, 2013, pp. 358–359; Hasson R. Subrogation in Insurance Law – A Critical Evaluation. *Oxford Journal of Legal Studies*, Vol. 5, pp. 416–438 (sevišķi pp. 425–428).

⁵ Torgāns K. Saistību tiesības: Mācību grāmata. R.: Tiesu namu aģentūra, 2014, 456.–460. lpp.; Torgāns K. Regresa prasība OCTA apdrošināšanā. Grām.: Torgāns K. Civiltiesību, komercietību un civilprocesa aktualitātes: raksti, 1999–2008 / Current topics on civil, commercial law and civil procedure: selected articles, 1999–2008. R.: Tiesu namu aģentūra, 2009, 567.–583. lpp.

⁶ Eiropas apdrošināšanas līgumu tiesību principi (Principles of European Insurance Contract Law – angļu val.) ir rets izņēmums šajā gadījumā (Principles of European Insurance contract law (PEICL) / prepared by the Project Group Restatement of European Insurance Contract Law; edited by Basedow J. et al. Munich: Sellier European Law Publishers, 2009 [PEICL], pp. 255–260).

⁷ Gan attiecībā uz subrogāciju vispār (piem., Mitchell C. The Law of Subrogation. Oxford: Clarendon, Press, 1995; Fenton A., Mitchell C. Subrogation: Law and Practice. Oxford: Oxford University Press, 2007); gan attiecībā uz subrogāciju apdrošināšanas tiesībās atsevišķu grāmatu nodaļu ietvaros (piem., Birds J. Birds' Modern Insurance Law, pp. 329–360; R. Merkin. Colinvaux's Law of Insurance. Eighth edition. London: Sweet & Maxwell, 2006, pp. 377–407).

⁸ Regresa prasība nav nedz pieminēta, nedz regulēta Maksātspējas II Direktīvā (Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2009/138/EK (2009. gada 25. novembris) par uzņēmējdarbības uzsākšanu un veikšanu apdrošināšanas un pārapdrošināšanas jomā (Maksātspēja II). *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, 2009. 17. decembris, L 335, 1./155. lpp.) vai sauszemes transportlīdzekļu vadītāju civiltiesiskas atbildības apdrošināšanas (OCTA) regulējumā (Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2009/103/EK (2009. gada 16. septembris) par civiltiesiskās atbildības apdrošināšanu saistībā ar mehānisko transportlīdzekļu izmantošanu un kontroli saistībā ar pienākumu apdrošināt šādu atbildību. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, 2009. 7. oktobris, L 263, 11./31. lpp.).

⁹ Piemēram, OCTA regulējums ES tiesībās, ieskaitot regresa prasības regulējumu, vērtējams no efektivitātes principa viedokļa (CJEU case C-129/94 *Kriminalprozess pret Rafael Ruiz Bernáldez* [1996] ECR I-01829 – Ruiz Bernaldez).

tiesībām. Regresa prasības regulējuma apjoms un saturs atšķiras dažādās ES valstīs, kaut var identificēt ES valstu kopējos regulējuma aspektus saistībā ar regresa prasību, kuri tiks analizēti nākamajās divās raksta nodaļās.

Pretēji Latvijas PSR civiltiesību regulējumam, kurš paredzēja vispārēju regresa prasības piemērošanu¹⁰, Latvijas tiesībās šāda regulējuma nav, paredzot regresa prasību atsevišķos likumā uzskaitītos gadījumos, kā, piemēram, galvojumā¹¹, pārjaunojumā¹², atsevišķu norēķinu, kā čeku¹³ vai vekseļu¹⁴, veidos u. c. gadījumos.

Viens no šādiem regresa prasības regulējuma gadījumiem Latvijā paredzēts arī apdrošināšanas tiesībās, saturot vispārējās normas, kas attiecas uz visām regresa prasībām, un speciālās normas, kuras regulē regresa prasību īpatnības atsevišķos apdrošināšanas tiesību veidos. Vispārīgais regresa prasības regulējums apdrošināšanas tiesībās Latvijā ir iekļauts likuma *Par apdrošināšanas līgumu* 40. pantā, kas attiecas uz visām regresa prasībām, kuras pamatojas uz apdrošinātāja prasījumu, kurš izriet no apdrošināšanas līguma. Savukārt speciālais regresa prasības regulējums apdrošināšanas tiesībās ietverts divu apdrošināšanas tiesību veidu gadījumā. Tā jūras apdrošinājumā *Jūras kodekss*¹⁵ paredz speciālas normas apdrošinātāja regresa prasībai kuģa radītā piesārņojuma¹⁶ un citos gadījumos¹⁷. Savukārt OCTA gadījumā regresa prasības speciālais regulējums ir ietverts *OCTA likuma*¹⁸ 41. pantā, kurš paredz tiesības apdrošinātājam vai biedrībai "Latvijas Transportlīdzekļu apdrošinātāju birojs" celt regresa prasību noteiktos gadījumos pret noteiktām personām.

Regresa prasības regulējums satur divu veidu aspektu regulējumu. Pirmkārt, regresa prasības regulējuma mērķis ir definēt regresa prasības pamatā esošo tiesību institūtu, proti, subrogāciju. Otrkārt, šī regulējuma mērķis ir paredzēt regresa prasības ierobežojumus, kuri izpaužas četros veidos: apdrošināšanas veidu ierobežojumi; atbildētāju loka ierobežojumi; interešu līdzsvara nodrošināšana; noilgums. Tālākajā rakstā šie aspekti tiks apskatīti atsevišķi, sākot ar pirmo.

¹⁰ Atbilstoši Latvijas PSR Civilt kodeksa 489.–490. pantam regresa prasība bija iespējama visos gadījumos, kad kāda persona, kas atbildzinājusi citai nodarīto kaitējumu, iegūst atprasījuma (regresa) tiesības pret citu personu izmaksātās atbildzības apmērā, ja likumā nav noteikts cits apmērs, īpaši regulējumā izdalot sociālās apdrošināšanas un nodrošināšanas iestāžu regresa prasījumus.

¹¹ Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma (Latvijas Civillikuma) 1705. un tālākie panti par galvojumu. Par regresa prasību un subrogāciju galvojumā no salīdzinošā aspekta skat. Dieckmann J. A. *The Normative Basis of Subrogation and Comparative Law: Select Explanations in the Common Law, Civil Law and in Mixed Legal Systems of the Guarantor's Right to Derivative Recourse*. Tulane European & Civil Law Forum, 2012, Vol. 27, pp. 49–95.

¹² Latvijas Civillikuma 1877. un 1880. pants.

¹³ Čeku likuma 40. pants u. c. panti.

¹⁴ Vekseļu likuma 43. pants u. c. panti. Jāatzīmē, ka pirmskara Latvijas tiesību literatūrā regresa prasība tika saistīta tieši ar vekseltiesībām (sk. Regresa prasība. Grām.: Latviešu konversācijas vārdnīca. Galv. red. A. Švābe, A. Būmanis, K. Dišlers. 18. sēj. R.: A. Gulbja apgāds, 1938–1939, 35186.–35187. lpp.).

¹⁵ Jūras kodekss: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2003. 18. jūnijs, Nr. 91.

¹⁶ Turpat, 81. panta otrā daļa.

¹⁷ Turpat, 149. pants.

¹⁸ Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2004. 27. aprīlis, Nr. 65 [OCTA likums].

Subrogācija

Subrogācijas jēdziens

Regresa prasība apdrošināšanas tiesībās pamatojas¹⁹ uz subrogāciju²⁰, kuras pirmsākumi tieši apdrošināšanas tiesībās meklējami angļu tiesībās 18. gadsimtā, kad angļu tiesas izstrādāja subrogācijas doktrīnu un to pielietoja tiesu praksē²¹. Angļu tiesībās subrogācija²² vispārēji tiek uztverta kā tiesiskās aizsardzības līdzeklis (*remedy* – angļu val.), kura funkcija ir “atļaut prasītājam pamatoties uz trešās personas tiesībām pret atbildētāju vai atbildētāja tiesībām pret trešo personu”²³. Līdz ar to subrogācija nozīmē vienas personas aizstāšanu ar otru, lai pēdējā varētu realizēt (*enforce* – angļu val.) pirmās personas tiesības pret atbildīgo personu.²⁴ Subrogācijas būtību var izteikt kā apdrošinātāja iestāšanos apdrošinātā vietā (*standing in the shoes of the insured* – angļu val.) prasījuma realizēšanā pret personu, kas atbildīga par apdrošinātā riska izraisīšanu.²⁵

Subrogācijas jēdziens tajā vai citā formā atrodams visās ES dalībvalstu tiesību sistēmās, kaut subrogācijas regulējuma aspekti var atšķirties.²⁶ Eiropas kontinentālās saimes valstīs subrogācijas būtība raksturota ar to, ka trešā persona, piemēram, apdrošinātājs, atlīdzinot cietušajai personai tai nodarīto kaitējumu, pārņem cietušās personas prasījumu pret atbildīgo personu uz likuma vai līguma pamata.²⁷

Subrogācijas regulējums

Atšķirībā no citu Eiropas valstu civiltiesību kodifikācijām, piemēram, Beļģijas Civilkodeksa²⁸, Itālijas Civilkodeksa²⁹, Luksemburgas Civilkodeksa³⁰ un Francijas

¹⁹ Pilnīgi pamatoti tāpēc atsevišķu Eiropas valstu, kā Zviedrijas, tiesību literatūrā regresa prasība ir nošķirta no subrogācijas (British Institute of International and Comparative Law. Study on the Question of Effectiveness of an Assignment or Subrogation of a Claim Against Third Parties and the Priority of the Assigned or Subrogated Claim over a Right of Another Person. Final Report, p. 332. Pieejams: http://ec.europa.eu/justice/civil/files/report_assignment_en.pdf [aplūkots 2016. gada 7. martā] [BIICL, Study]).

²⁰ Par subrogāciju apdrošināšanas tiesībās no angļu tiesību viedokļa skat., piemēram, Birds J. Birds' Modern Insurance Law. Ninth ed. London: Thomson Reuters, 2013, pp. 329–360; Merkin R. Colinviaux's Law of Insurance, pp. 377–407.

²¹ Merkin R. Colinviaux's Law of Insurance, p. 377; Marasinghe M. L. An Historical Introduction to the Doctrine of Subrogation: the Early History of the Doctrine. Valparaiso University Law Review, 1976, Vol. 10, pp. 48–49

²² Par subrogāciju angļu tiesībās no vispārējā viedokļa skat. Vigo G. The Principles of the Law of Restitution. Second Edition. New York: Oxford University Press, 2006, pp. 23–25, 640–644; Mitchell C. The Law of Subrogation; Fenton A., Mitchell C. Subrogation: Law and Practice.

²³ Vigo G. The Principles of the Law of Restitution. Second Edition. New York: Oxford University Press, 2006, pp. 24–25.

²⁴ Mitchell C. The Law of Subrogation, pp. 5–6; Fenton A., Mitchell C. Subrogation: Law and Practice, pp. 4–6.

²⁵ Skat., piem., Vigo G. The Principles of the Law of Restitution. Second Edition. New York: Oxford University Press, 2006, p. 640; Fenton A., Mitchell C. Subrogation: Law and Practice, p. 3.

²⁶ PEICL, p. 258; BIICL, Study.

²⁷ Skat. dažādu Eiropas valstu prasījumu nodošanas un subrogācijas raksturojumu: BIICL, Study, pp. 168–364.

²⁸ Beļģijas civilkodeksa 1249.–1252. pants. Pieejams: <http://www.droitbelge.be/codes.asp#niv> [aplūkots 2016. gada 7. martā].

²⁹ Itālijas Civilkodeksa 1201.–1205. pants. Pieejams: http://www.jus.unitn.it/cardoza/obiter_dictum/codciv/Codciv.htm [aplūkots 2016. gada 7. martā].

³⁰ Luksemburgas Civilkodeksa 1249.–1252. pants. Pieejams: http://www.legilux.public.lu/leg/textescoordonnes/codes/code_civil/CodeCivil_PageAccueil.pdf [aplūkots 2016. gada 7. martā].

Civilkodeksa³¹, Latvijas Civillikums neparedz subrogācijas regulējumu nedz attiecībā uz t. s. likumisko, nedz līgumisko subrogāciju³². Vispārpieņemts viedoklis Latvijas tiesību literatūrā pamatojas uz to, ka Latvijas Civillikums subrogāciju nepazīst.³³ Šajā saistībā jāpiezīmē, ka Latvijas Civillikums, kaut pieļauj parādnieka vietā izpildīt saistību³⁴, tomēr prasījuma tiesību pret parādnieku saista ar cesijas līguma noslēgšanu³⁵, nevis subrogāciju.

Tāpat atšķirībā no dažām citām Eiropas valstīm, kā Nīderlandes, Francijas, Polijas un Lietuvas³⁶, Latvijas regresa prasības vispārīgais regulējums apdrošināšanas tiesībās *expressis verbis* neparedz subrogācijas jēdziena regulējumu, kas ir regresa prasības pamatā. Tai pašā laikā subrogācija Latvijas apdrošināšanas tiesībās netieši izriet no regresa prasības vispārīgā regulējuma.

Tā likuma *Par apdrošināšanas līgumu* 40. panta pirmā daļa paredz, ka “*apdrošinātājs, kas ir izmaksājis apdrošināšanas atlīdzību*”, proti, atlīdzinājis nodarīto kaitējumu atbildīgās personas kā parādnieka vietā (ja šāda atbildīgā persona ir konstatējama), “*pārņem apdrošinātā prasības tiesības pret personu, kas ir atbildīga par zaudējumiem*”, proti, apdrošinātājam tiek subrogēts apdrošinātā prasījums. Šādu viedokli apstiprina Latvijas tiesību literatūra, kurā subrogācija raksturota kā “*saistības izpildījums citas personas (parādnieka) vietā, iegūstot prasījumu pret parādnieku šā izpildījuma apmērā. Subrogācija var nodibināties uz likuma vai līguma pamata*”³⁷. Visticamāk, līdzīgi subrogācijas ideju uztvēra arī prof. V. Sinaiskis, kaut tieši subrogācijas jēdzienu viņš nav raksturojis. Norādot savā grāmatā par Latvijas civiltiesību apskatu uz to, ka Latvijas Civillikums subrogāciju nepazīst, prof. V. Sinaiskis atsaucies uz Francijas Civilkodeksu, kurā subrogācija paredzēta saistību tiesībās attiecībā uz naudas prasījumiem.³⁸ Acīmredzami viņš saistījis subrogācijas būtību tieši ar Francijas Civilkodeksa 1249. pantu, kurā ir

³¹ Francijas Civilkodeksa 1249.–1252. pants. Pieejams: https://www.legifrance.gouv.fr/content/download/1950/13681/version/3/file/Code_22.pdf [aplūkots 2016. gada 7. martā].

³² Tomēr Latvijas tiesību literatūrā ir aplūkota t. s. līgumiskās subrogācijas iespēja Latvijas Civillikuma 1800. panta kontekstā (sk. Rozenfelds J. Romiešu civiltiesību pasniegšanas metodika Latvijas Universitātē un tās ietekme uz Latvijas tiesībām. *Likums un Tiesības*, 2008, jūnijs, Nr. 6, 173. lpp.).

³³ Sinaiskis V. Latvijas civiltiesību apskats: Lietu tiesības, Saistību tiesības. Rīga: Latvijas Juristu biedrība, 1996, 119. lpp.; Torgāns K. Civillikums: 4. d. Saistību tiesības un Komentāri pie Civillikuma Saistību tiesību daļas nodaļām. Rīga, 1996, 266. lpp.; Torgāns K. Komentāri Saistību tiesībām Civillikumā: Civillikuma Saistību tiesību daļas teksts 1992. g. 22. dec. redakcijā un komentāri. Otrais papildinātais izdevums. R., 1994, 101. lpp. Prof. K. Torgāna viedokli atbalstījuši arī citi autori (sk. Rozenfelds J. Romiešu civiltiesību pasniegšanas metodika Latvijas Universitātē un tās ietekme uz Latvijas tiesībām. *Likums un Tiesības*, 2008, jūnijs, Nr. 6, 173. lpp.; Rone D. Apdrošināšanas tiesību principu ietekme uz apdrošināšanas atlīdzības izmaksu. Pieejams: http://www.dukonference.lv/files/proceedings_of_conf/53konf/tiesibas/Rone.pdf [aplūkots 2016. gada 7. martā]).

³⁴ Latvijas Civillikuma 1815. pants.

³⁵ Latvijas Civillikuma 1797. pants; sk. arī Marasinghe M. L. An Historical Introduction to the Doctrine of Subrogation: the Early History of the Doctrine, p. 50.

³⁶ Art 962 (1) first sentence and (2), Book 7 Netherlands Civil Code. In: The Civil Code of the Netherlands. Warendorf H., Thomas R., Curry-Sumner I. (trans.). Alphen aan den Rijn: Wolters Kluwer, 2009; Art 6.1015 Lithuanian Civil Code. Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=245495 [aplūkots 2016. gada 7. martā]; Art L 121-12 (1) (izņemot jūras apdrošinājumu) and Art L 128-3 (1) (tehnoloģisku nelaimju gadījumā) French Insurance Code; Art 828 (1) first sentence Poland Civil Code. Pieejams: <https://supertrans2014.files.wordpress.com/2014/06/the-civil-code.pdf> [aplūkots 2016. gada 7. martā].

³⁷ Subrogācija. Grām.: Juridisko terminu vārdnīca. Autoru kolektīvs. Rīga: Nordik, 1998, 247.–248. lpp.

³⁸ Sinaiskis V. Latvijas civiltiesību apskats: Lietu tiesības, Saistību tiesības. Rīga: Latvijas Juristu biedrība, 1996, 119. lpp.

runa par parādnieka vietā izpildīta prasījuma pārņemšanu pret parādnieku, proti, subrogāciju. No šī viedokļa ir diskutabls prof. K. Torgāna viedoklis³⁹, kuram tomēr pievienojas arī citi autori⁴⁰, ka subrogācijas rezultātā “*kreditors kādu citu personu nostāda pilnīgi savā vietā*”, jo subrogācija pamatota ar prasījuma pārņemšanu saistības izpildījuma rezultātā, nevis ar kreditora aizstāšanu kādā saistību tiesībā.

Likuma *Par apdrošināšanas līgumu* 40. panta pirmā daļa neregulē cesiju uz likuma pamata, ko pazīst Latvijas likumi⁴¹, bet gan tieši subrogāciju *ex lege*, jo minētās normas kontekstā notiek nevis prasījuma pārvede kā cesijā⁴², bet gan parādnieka vietā veikts saistības izpildījums, pārņemot (“subrogējot”) sākotnējā kreditora prasījumu pret šo pašu parādnieku saistības izpildījuma brīdī. Cesijas uz likuma pamata (*cessio legis* – lat. val.) piemēri apdrošināšanas tiesībās ir atzīti atsevišķās Eiropas valstīs, kā Vācijā⁴³ un Igaunijā⁴⁴. Tāpat subrogācija atšķiras no personu maiņas saistībā, kas ir viens no novācijas veidiem, kurš pazīstams kā delegācija (*delegatio* – lat. val.)⁴⁵, jo subrogācijas gadījumā notiek prasījuma pārņemšana, nevis iestāšanās kādās tiesiskajās attiecībās, kas savukārt tieši ir novācijas pamatā⁴⁶.

Līdz ar to, pamatoti Latvijas tiesību literatūrā norādīts, ka subrogācija pazīstama Latvijas apdrošināšanas tiesībās⁴⁷. No šī viedokļa kritizējams būtu uzskats, ka it kā subrogācijas “*pilnīga legalizēšana lielā mērā kaitētu saistību personiskajam raksturam un runātu preti Civillikuma normām*”⁴⁸. Subrogācijas institūta esamība Latvijas apdrošināšanas tiesībās paver iespēju vismaz šajā civiltiesību regulējuma daļā piemērot tās starptautisko tiesību normas, kuras satur norādi uz subrogācijas iespēju atkarībā no nacionālā regulējuma, piemēram, starptautiskajās privāttiesībās attiecībā uz piemērojamo likumu (Romas Konvencijas par līgumsaistībām piemērojamo likumu⁴⁹ 13. pants, Romas I Regulas⁵⁰ 15. pants).

No iepriekš raksturotās subrogācijas institūta būtības viedokļa Latvijas apdrošināšanas tiesībās apdrošinātāju regresa prasības skata Latvijas tiesas. Piemēram, vienā no nesenažām regresa prasības lietām, kura tika skatīta visās trijās Latvijas tiesu instancēs, Latvijas tiesas skatīja apdrošinātāja regresa prasību pret personu,

³⁹ Torgāns K. *Civillikums Ceturtā daļa. Saistību tiesības un komentāri pie Civillikuma Saistību tiesību daļas nodaļām*. Rīga, 1996, 266. lpp.

⁴⁰ Grūtups A. *Iepriekšējās piezīmes*. Grām.: Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Ceturtā daļa. Saistību tiesības. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. R.: Mans īpašums, 1998, 282. lpp.

⁴¹ Latvijas Civillikuma 1793. panta pirmais punkts.

⁴² Latvijas Civillikuma 1800. pants. Par subrogācijas un cesijas nošķiršanu no vispārējā viedokļa skat. Niekerk van JP. *Subrogation and Cession in Insurance Law: A Basic Distinction Confounded*, pp. 59–62.

⁴³ Art. 86 (1) German Insurance Contract Act 2008 (nevar tikt grozīta par kaitējumu apdrošinājuma ņēmējam – sk. šī likuma 87. pantu); sk. Visser D. *Unjustified Enrichment in Comparative Perspective*. In: Reimann M., Zimmermann R. (eds.) *The Oxford Handbook of Comparative Law*. Oxford: Oxford University Press, 2008, pp. 969–1002.

⁴⁴ Art 492 (1) Estonian Law of Obligations.

⁴⁵ Latvijas Civillikums, 1868. pants.

⁴⁶ Turpat, 1869. pants.

⁴⁷ Juridisko terminu vārdnīca. Autoru kolektīvs. Rīga: Nordik, 1998, 248. lpp.

⁴⁸ Turpat.

⁴⁹ Konvencija par tiesību aktiem, kas piemērojami līgumsaistībām, kura atvērta parakstīšanai Romā, 1980. gada 19. jūnijā: Latvijas Republikas starptautiskais līgums. *Latvijas Vēstnesis*, 2005. 29. decembris, Nr. 209.

⁵⁰ Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 593/2008 (2008. gada 17. jūnijs), par tiesību aktiem, kas piemērojami līgumsaistībām (Roma I). *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, 2008. 4. jūlijs, L 177, 6./16. lpp.

kura atbildīga par apdrošinātā riska izraisīšanu, proti, ūdensvada apsaimniekotāju par noplūdi no ūdensvada. Šajā (un arī pārējās) regresa prasības lietā Latvijas tiesas uztvēra apdrošinātāju kā personu, kura pārņēmusi apdrošinātā kā kreditora prasījumu pret personu, kura varētu būt atbildīga par nodarīto kaitējumu.⁵¹

Citā lietā Latvijas tiesa saistīja regresa prasību uz OCTA likuma – un tātad arī regresa prasību uz vispārējā likuma *Par apdrošināšanas līgumu* – pamata tieši ar subrogācijas institūtu. Šajā lietā apelācijas instances tiesa norādīja, ka OCTA likums “*piešķir apdrošinātājam tiesības celt regresa prasību un prasīt izmaksātās atlīdzības samaksu. Respektīvi, likums nosaka zaudējuma atlīdzības prasības tiesību pāreju no apdrošinājuma ņēmēja uz apdrošinātāju, jeb likums nosaka subrogāciju. Proti, apdrošinātājam izmaksātās summas robežās pāriet apdrošinājuma ņēmēja (labuma guvēja) prasījuma tiesības pret personu, kura ir atbildīga par nodarītajiem zaudējumiem (apdrošināšanas gadījums). Subrogācija ir apdrošinājuma ņēmēja tiesību pāreja apdrošinātājam pēc tam, kad pēdējais ir izmaksājis apdrošināšanas atlīdzību. Apdrošinātājam prasījuma tiesības pāriet tādā apjomā, kādā apdrošinājuma ņēmējs pats būtu varējis tās izlietot pret personu, kas ir atbildīga par nodarītajiem zaudējumiem.*”⁵²

Jāņem vērā, ka regresa prasība var tikt celta gan apdrošinātā (piemēram, Anglijā, ja vien nenotiek prasījuma nodošana⁵³), gan paša apdrošinātāja vārdā⁵⁴, Latvijas likums tieši neregulē, kuras personas vārdā ceļama regresa prasība. Tomēr, kā redzams no likuma *Par apdrošināšanas līgumu* 40. panta regulējuma, it sevišķi no tā, ka apdrošinātājs var vērsties arī pret pašu apdrošināto, regresa prasība ceļama apdrošinātāja vārdā, par ko strīda Latvijas tiesās nekad nav bijis⁵⁵.

Regresa prasības ierobežojumi

Bez subrogācijas institūta regulējuma regresa prasības regulējums apdrošināšanas tiesībās saistās ar ierobežojumu noteikšanu regresa prasības izlietošanai. Eiropas valstīs šo ierobežojumu regulējums ir dažāds, tādēļ būtiski aplūkot regresa prasības ierobežojumus Latvijā salīdzinošā aspektā ar citām Eiropas valstīm.

Regresa prasības ierobežojums noteiktos apdrošināšanas veidos

Regresa prasība nesaraucami saistīta ar likuma *Par apdrošināšanas līgumu* 35. pantā nostiprinātā kompensācijas principa piemērošanu un tādējādi ar tiem apdrošināšanas veidiem, kuros ir piemērojams kompensācijas princips, taču nav pieļauta gadījumos, kad piemērojams t. s. summu apdrošinājums.⁵⁶ Šī kategoriskā pozīcija ir atspoguļota gan Eiropas apdrošināšanas līgumu tiesību principu

⁵¹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2015. gada 8. oktobra spriedums lietā Nr. SKC-101/2015 (C27190211).

⁵² Latgales apgabaltiesas 2015. gada 1. decembra spriedums lietā Nr. C33229715 (nepārsūdzēts, stājies likumīgā spēkā).

⁵³ Birds J. Birds' Modern Insurance Law, p. 339, 346.

⁵⁴ PEICL, p. 255, 258.

⁵⁵ Šis secinājums izteikts, vadoties no publiski pieejamiem Latvijas tiesu nolēmumiem.

⁵⁶ Sk. Birds J. Birds' Modern Insurance Law, pp. 329–330.

regulējumā⁵⁷, gan virknē Eiropas valstu, kā, piemēram, Vācijā⁵⁸, Igaunijā⁵⁹ un Nīderlandē⁶⁰, kur regresa prasība paredzēta vien apdrošināšanas veidos, kuros piemērojams kompensācijas princips (*indemnity insurance* – angļu val.). Citās Eiropas valstīs šī pieeja ir liberālāka, pieļaujot kompensācijas principu arī personu apdrošināšanas gadījumā situācijās, kad iespējams piemērot kompensācijas principu, kā veselības apdrošināšanā, uz ko pamatoti norādīts tiesību literatūrā⁶¹. Šāda pieeja izmantota Lietuvā, kur paredzēts, ka regresa prasība nav iespējama nelaimes gadījumu un slimības apdrošināšanā, civiltiesiskās atbildības apdrošināšanā un citos gadījumos, kuri paredzēti likumā⁶², no kā izriet regresa prasības iespējamība vismaz veselības apdrošināšanā. Francijā savukārt pieļauta regresa prasība personu apdrošināšanā attiecībā uz personiskā kaitējuma gadījumiem⁶³ un veselības apdrošināšanu tiktāl, ciktāl tā attiecas uz izdevumu atlīdzināšanu⁶⁴.

Latvijas gadījumā likumdevējs ir paredzējis, ka regresa prasība iespējama arī apdrošināšanas veidos, kuros kompensācijas princips nav piemērojams. Tā likuma *Par apdrošināšanas līgumu* 40. panta pirmā daļa paredz izņēmumu, kad regresa prasība nav iespējama, proti, “kad ir nodarīts kaitējums personas dzīvībai, veselībai vai fiziskajam stāvoklim”. Kā tālāk norāda šī norma, šis izņēmums “nav spēkā, ja apdrošināšanas līgumā ir paredzēts piemērot kompensācijas principu”. Ņemot vērā to, ka nedz nelaimes gadījumu, nedz dzīvības apdrošināšanā nav iespējams piemērot kompensācijas principu, šī likumdevēja norāde pēc būtības ir maldinoša. Savukārt veselības apdrošināšanā izdevumu atlīdzināšana notiek, piemērojot kompensācijas principu. Līdz ar to Latvijas gadījumā būtu jāizslēdz maldinošā norāde uz to, ka nelaimes gadījumu un dzīvības apdrošināšanā it kā apdrošināšanas līguma puses var vienoties par kompensācijas principa piemērošanu, tai pašā laikā saglabājot regresa prasības iespēju veselības apdrošināšanas gadījumā.

Atturēšanās no darbībām, kuras nodara kaitējumu apdrošinājuma ņēmējam vai apdrošinātājam

Viens no tradicionāliem regresa prasības ierobežojumiem Eiropas valstīs saistīts ar apdrošinātāja un apdrošinātā interešu aizsardzību, uzliekot par pienākumu šīm abām personām atturēties no tādu darbību veikšanas, kas kaitētu kaitējuma atlīdzināšanas panākšanai no personas, kura atbildīga par apdrošinātā riska izraisīšanu.

Apdrošinātāja gadījumā apdrošinātāja pienākums ievērot apdrošinātā intereses saistās ar situāciju, kad izmaksātā apdrošināšanas atlīdzība pilnībā nesedz apdrošinātā riska izraisīšanas rezultātā nodarīto kaitējumu (piemēram, paša riska, zem-apdrošināšanas, atsevišķu risku apdrošināšanas gadījumā). Polijā šajā gadījumā ir paredzēts noteiktums, ka apdrošinājuma ņēmējam ir prioritāte ar apdrošināšanas

⁵⁷ PEICL, Article 10:101, skat. arī p. 255.

⁵⁸ Arts 74-99 (Part 1 Chapter 2) German Insurance Contract Act 2008. Pieejams: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_vvg/englisch_vvg.html [aplūkots 2016. gada 7. martā].

⁵⁹ Arts 476-531 (Part 4, Chapter 24) Estonian Law of Obligations. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/506112013011/consolide> [aplūkots 2016. gada 7. martā].

⁶⁰ Arts 944-963 (Section 2 of Title 17 of Book 7) the Netherlands Civil Code.

⁶¹ Birds J. Birds' Modern Insurance Law, p. 329.

⁶² Art 6.1015 (1) third sentence Lithuanian Civil Code.

⁶³ Art L131-2 (1) French Insurance Code.

⁶⁴ Art L131-2 (2) French Insurance Code.

atlīdzību neatlīdzinātā kaitējuma segšanai.⁶⁵ Līdzīga norma ir paredzēta arī Latvijā.⁶⁶ Tai pašā laikā Latvijas regresa prasības regulējums daļēji kaitējuma atlīdzināšanas gadījumā paredz nevajadzīgi apgrūtinājošus ierobežojumus regresa prasības celšanai, proti, šādā gadījumā regresa prasība ceļama alternatīvi vai pēc apdrošinātā vai cietušā celtās prasības pret atbildīgo personu, vienlaikus ar šīs personas prasības celšanu, vai pēc šīs personas atteikuma (rakstveida formā) no prasības celšanas, vai gada termiņa notecēšanas gadījumā.⁶⁷ Šāda apgrūtināta regresa prasības celšana nav nepieciešama gan tādēļ, ka apdrošinātais vai cietušais var nevēlēties pieteikt savu prasījumu pret atbildīgo personu, un tādējādi apdrošinātājam ir uzlikts nevajadzīgs pienākums izvēlēties kādu no jau norādītajām alternatīvām regresa prasības celšanai, gan arī tādēļ, ka apdrošinātā vai cietušā prasījuma prioritātes paredzēšana pašreizējā regulējumā, uz ko norādīts iepriekš, ir pietiekama šo personu aizsardzībai šajā gadījumā.

Savukārt apdrošinātā gadījumā apdrošinātāja interese tiek aizsargāta, lai regresa prasības apmierināšana netiktu ierobežota vai izslēgta apdrošinātā paša darbību rezultātā. Tā Nīderlandē ir paredzēts, ka apdrošinātais atturas no darbībām, kas var pasliktināt apdrošinātāja regresa prasību, taču šis pienākums attiecas uz laika periodu pēc apdrošinātā riska iestāšanās.⁶⁸ Vācijā savukārt ir paredzēts apdrošinājumaņēmēja pienākums ne vien nodrošināt regresa prasību pret atbildīgo personu, bet arī atbalstīt apdrošinātāju šīs prasības realizēšanā.⁶⁹ Lietuvā ir paredzēts līdzīgs noteikums apdrošinātājam vai labuma guvējam sniegt visu nepieciešamo informāciju regresa prasības nodrošināšanai.⁷⁰ Eiropas apdrošināšanas līgumu tiesību principu regulējumā Latvijā un Vācijā ir arī paredzēta sankcija apdrošināšanas atlīdzības samazināšanā vai izslēgšanā, ja apdrošinātā rīcība bija par pamatu regresa prasības neiespējamībai pilnībā vai daļā.⁷¹ Tomēr Latvijas atšķirība no Vācijas šajā gadījumā ir tajā, ka Latvijas likums paredz šādu iespēju ne vien apdrošinātā ļauna nolūka, bet arī rupjas neuzmanības gadījumā

Specifisks regulējums ir paredzēts Igaunijā – ja apdrošinājumaņēmējs atsakās no prasības pret atbildīgo personu vai no tiesības, kas nodrošina šādu prasījumu, apdrošinātājs ir atbrīvots no savas saistības izmaksāt apdrošināšanas atlīdzību tiklīdz, ciktāl apdrošināšanas atlīdzība tiek prasīta uz šī prasījuma vai tiesības pamata.⁷² Līdzīgas normas var atrast arī citās Eiropas valstīs, kā Lietuvā⁷³ vai Francijā⁷⁴.

⁶⁵ Art 828 (1) second sentence Poland Civil Code.

⁶⁶ Likuma *Par apdrošināšanas līgumu* 40. panta ceturrtā daļa.

⁶⁷ Turpat, 40. panta otrā, trešā un piektā daļa.

⁶⁸ Art 962 (1) second sentence, Book 7 the Netherlands Civil Code (nevar tikt grozīta – skatīt šī likuma 963. (1) pantu).

⁶⁹ Art 86 (2) first sentence German Insurance Contract Act 2008 (nevar tikt grozīta par kaitējumu apdrošinājumaņēmējam – sk. šī likuma 87. pantu).

⁷⁰ Art 6.1015 (3) Lithuanian Civil Code.

⁷¹ Article 10:101 PEICL (skat. arī PEICL, p. 256), Art 86 (2) second and third sentences German Insurance Contract Act 2008 (nevar tikt grozīta par kaitējumu apdrošinājumaņēmējam – sk. šī likuma 87. pantu); likuma *Par apdrošināšanas līgumu* 40. panta sestā daļa.

⁷² Art 492 (2) Estonian Law of Obligations.

⁷³ Art 6.1015 (4) Lithuanian Civil Code.

⁷⁴ Art L 121-12 (2) French Insurance Code.

Atbildētāju loka ierobežojumi

Viens no būtiskiem regresa prasības ierobežojumiem ir to personu katalogs, kuras ir izslēgtas no atbildētāju loka regresa prasībā, ņemot vērā iespējamās apdrošinātā riska iestāšanās apstākļus un regresa prasības specifiku. Šāda ierobežojuma mērķis ir saistīts ar sociālo nolūku aizsargāt personas, kuras atrodas ārkārtīgi ciešās attiecībās ar apdrošināto⁷⁵, kā rezultātā respektējams ir fakts, ka pats apdrošinātais savu prasījumu pret šīm personām nevērstu, un tādējādi arī regresa prasība šajā gadījumā tiek izslēgta pret šīm personām⁷⁶.

Latvijas regresa prasības regulējums paredz, ka regresa prasība nav ceļama pret apdrošinātā bērniem, vecākiem vai laulāto.⁷⁷ Šis no regresa prasības loka izslēgto personu regulējums satur virkni nepilnību. Pirmkārt, apdrošinātā radnieki nav saprotami tik šauri kā vienīgi bērni un vecāki, bet gan visi asinsradnieki tiešā līnijā, kā tas ir vairāku Eiropas valstu, kā Nīderlandes⁷⁸, Igaunijas⁷⁹ un Francijas⁸⁰, gadījumā. Otrkārt, ģimenes saites nenozīmē tikai laulāto, bet arī personas, ar kurām apdrošinātais vai cietušais daļa kopējo mājsaimniecība gan neregistrētas laulības, gan dažāda veida kopdzīves gadījumos (piemēram, vairākas personas kopīgi ir vairāku istabu dzīvokli vai māju), kā tas ir citu Eiropas valstu, kā Nīderlandes⁸¹, Vācijas⁸², Igaunijas⁸³, Polijas⁸⁴ un Francijas⁸⁵, gadījumā. Treškārt, personas, kuras atrodas darba tiesiskās attiecībās, arī ir parasti izslēgtas no regresa prasības atbildētāju loka, kā tas ir Nīderlandē⁸⁶ un Francijā⁸⁷. Visbeidzot atbildības apdrošināšanā, kurā apdrošināšanas atlīdzības maksājums pamatojas uz apdrošinātā prettiesisku rīcību, būtu jāparedz, ka regresa prasība nav iespējama, ja vien nav konstatēts ļauns nolūks, kā tas ir Lietuvā⁸⁸.

Līdzīgi arī apdrošinājumaņēmējam, kurš vai kura ir apdrošināšanas līguma puse, jābūt ārpus regresa prasības loka, kā tas ir Nīderlandē⁸⁹, izņemot ļaunu nolūku apdrošinātā riska izraisīšanā. Salīdzinājumam – Eiropas apdrošināšanas līgumu tiesību principu regulējums nepieļauj regresa prasību ne vien pret apdrošinājumaņēmēju, bet arī pret pašu apdrošināto.⁹⁰

⁷⁵ PEICL, p. 257.

⁷⁶ Ibid., p. 259.

⁷⁷ Likuma *Par apdrošināšanas līgumu* 40. panta septītā daļa.

⁷⁸ Art 962 (3) first sentence, Book 7 the Netherlands Civil Code (nevar tikt grozīta – skatīt šī likuma 963. (1) pantu).

⁷⁹ Art 492 (3) Estonian Law of Obligations (nevar tikt grozīta par kaitējumu apdrošinājumaņēmējam – sk. šī likuma 427. (1) pantu).

⁸⁰ Art L 121-12 (3) French Insurance Code.

⁸¹ Art 962 (3) first sentence, Book 7 the Netherlands Civil Code (nevar tikt grozīta – skatīt šī likuma 963. (1) pantu).

⁸² Art 86 (3) German Insurance Contract Act 2008 (nevar tikt grozīta par kaitējumu apdrošinājumaņēmējam – sk. šī likuma 87. pantu).

⁸³ Art 492 (3) Estonian Law of Obligations (nevar tikt grozīta par kaitējumu apdrošinājumaņēmējam – sk. šī likuma 427. (1) pantu).

⁸⁴ Art 828 (2) Poland Civil Code. See also J. Zimoch-Tucholka, *International Insurance Law and Regulation: Poland*. New York: Oceana, 2008, p. POL-9.

⁸⁵ Art L 121-12 (3) French Insurance Code.

⁸⁶ Art 962 (3) first sentence, Book 7 the Netherlands Civil Code (nevar tikt grozīta – Art 963 (1)).

⁸⁷ Art L 121-12 (3) French Insurance Code.

⁸⁸ Art 6.1014 (3) Lithuanian Civil Code, Art. 96 (1) Law of Insurance of the Republic of Lithuania.

⁸⁹ Art 962 (3) first sentence, Book 7 the Netherlands Civil Code (nevar tikt grozīta – Art 963 (1)).

⁹⁰ PEICL, p. 257.

Neskatoties uz atšķirībām regresa prasības regulējumā, Latvijas un pārējo Eiropas valstu regulējuma kopīgā pazīme ir tajā, ka ļauns nolūks, proti, tīša apdrošinātā riska izraisīšana, ir iemesls, kas apdrošinātājam tomēr ļauj celt regresa prasību arī pret personām, kuras ir izslēgtas no atbildētāju loka. Tomēr atšķirībā no pārējām Eiropas valstīm Latvijas apdrošināšanas tiesības pieļauj regresa prasību pret šīm personām ne vien apdrošinātā riska izraisīšanas ar ļaunu nolūku gadījumā, bet arī rupjas neuzmanības dēļ.⁹¹ Šī norāde uz rupju neuzmanību Latvijas gadījumā būtu izslēdzama no regresa prasības regulējuma apdrošināšanas tiesībās ne vien tādēļ, ka Latvijas tiesu praksē rodas grūtības vieglas un rupjas neuzmanības nošķiršanā, turklāt tiesas parasti vairās sniegt pamatojumu vieglas vai rupjas neuzmanības kvalifikācijai, bet arī ar apdrošinātā riska iestāšanās specifiku, kuru parasti var saistīt ar apdrošinājuma ņēmēja vai paša apdrošinātā ievainojamību, sevišķi atbildības apdrošināšanā. Atbildības apdrošināšanā savukārt apdrošinātā prettiesiskā rīcība vismaz vieglas neuzmanības formā vienmēr būs konstatējama, kaut gan tiesas tendētas drīzāk konstatēt rupju neuzmanību, ņemot vērā vieglas neuzmanības objektīvā testa šauru pielietojuma sfēru Latvijas tiesu praksē. Atziņa, ka regresa prasība nebūtu iespējama apdrošinātā rupjas neuzmanības gadījumā, ir iepriekš izteikta Latvijas tiesību literatūrā, piemēram, OCTA regulējuma aspektā, šī viedokļa pamatojumu saistot ar “atbildības apdrošināšanas būtību”⁹², un tā ir izteikta arī Eiropas apdrošināšanas līgumu tiesību principu regulējumā.⁹³

Noilgums regresa prasības celšanai

Latvija ir viena no tām retajām valstīm, kura paredz atsevišķu regresa prasības noilgumu, jo Eiropas valstu parastā pieeja neparedz tai atsevišķu noilguma termiņu, tādējādi regresa prasības termiņš tiek uztverts kā vispārējais noilguma termiņš prasījumiem, kas izriet no apdrošināšanas līguma. Latvijas tiesībās šis termiņš ir paredzēts kopš 2007. gada, kad likuma *Par apdrošināšanas līgumu* 40. pants tika papildināts ar jaunu daļu, proti, astoto daļu, paredzot tajā noilguma termiņu. Tā saskaņā ar šo normu apdrošinātājs ir tiesīgs izmantot savas tiesības uz regresa prasību pret apdrošināto triju gadu laikā no apdrošināšanas atlīdzības izmaksas dienas. Šī norma ir tikusi analizēta Latvijas tiesu praksē, kad tā izmantota likuma *Par apdrošināšanas līgumu* 32. panta pirmās daļas tulkojumā.⁹⁴ Kā redzams no likuma *Par apdrošināšanas līgumu* 40. panta astotās daļas, trīs gadu speciālais noilgums attiecas vienīgi uz regresa prasību pret apdrošināto. Turklāt regresa prasības termiņš citos likumos, kā *Jūras kodeksā*⁹⁵, atšķiras no minētās normas. Tā kā nebūtu lietderīgi sadrumstalot regresa prasības regulējumu dažādos apdrošināšanas veidos, apgrūtinot reversa prasības normu piemērošanu, likuma *Par apdrošināšanas līgumu* 40. panta astotā daļa būtu koriģējama, paredzot speciālu noilguma termiņu visām regresa prasībām.

⁹¹ PEICL, p. 257.

⁹² Torgāns K. Regresa prasība OCTA apdrošināšanā. Grām.: Torgāns K. Civiltiesību, komerciesību un civilprocesa aktualitātes: raksti, 1999–2008 / Current topics on civil, commercial law and civil procedure: selected articles, 1999–2008. R.: Tiesu namu aģentūra, 2009, 581. lpp.

⁹³ PEICL, p. 257.

⁹⁴ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2014. gada 12. marta spriedums lietā Nr. SKC-184/2014 (Nr. C30638611), 10.4. punkts. Pieejams Latvijas Republikas Augstākās tiesas mājas lapā: www.at.gov.lv [aplūkots 2016. gada 7. martā].

⁹⁵ Jūras kodeksa 327. pants un 329. panta trešā daļa.

Secinājumi

1. Regresa prasības vispārīgais regulējums Latvijā ietverts likuma *Par apdrošināšanas līgumu* 40. pantā, taču speciālajos likumos attiecībā uz atsevišķiem apdrošināšanas tiesību veidiem, kā jūras apdrošinājums vai sauszemes transportlīdzekļu vadītāju civiltiesiskās atbildības apdrošināšana (OCTA), pastāv speciāls regulējums, kurš pamatojas uz konkrētā apdrošināšanas veida specifiku.
2. Regresa prasība apdrošināšanas tiesībās pamatojas uz subrogāciju, kuras pamatā ir apdrošinātā vai cietušā prasījuma pārņemšana no apdrošinātāja puses apdrošināšanas atlīdzības izmaksas brīdī pret personu, kura varētu būt atbildīga par apdrošinātā riska izraisīšanu.
3. Pašreizējais regresa prasības vispārīgais regulējums Latvijā satur virkni trūkumu, tādēļ tas būtu pilnveidojams šādos aspektos:
 - a) regresa prasības iespēja būtu jāparedz veselības apdrošināšanā, jo šajā gadījumā tiek piemērots kompensācijas princips;
 - b) vajadzētu papildināt atbildētāja loka ierobežojumus ar apdrošinājumaņēmēju, apdrošināto un ar personām, kuras ir apdrošinātā apgādājamie, augšupejošie vai lejupējie radnieki un personas, ar kurām apdrošinājumaņēmējam vai apdrošinātājam ir kopīga mājsaimniecība;
 - c) izslēgt norādi uz rupju neuzmanību kā pamatu, kad ceļama regresa prasība pret personām, kuras izslēgtas no atbildēju loka;
 - d) atteikties no regresa prasības celšanas ierobežojumiem gadījumā, kad apdrošināšanas atlīdzība sedz daļu no apdrošinātājam vai cietušajam nodarītā kaitējuma;
 - e) ieviest unificēto 3 gadu noilgumu visām regresa prasībām apdrošināšanā.

Pētījumu atbalsta Valsts pētījumu programma 5.2. “Tautsaimniecības transformācija, gudra izaugsme, pārvaldība un tiesiskais ietvars valsts un sabiedrības ilgtspējīgai attīstībai – jaunas pieejas ilgtspējīgas zināšanu sabiedrības veidošanai (EKOSOC-LV)”.

Izdevējs: LU Akadēmiskais apgāds
Baznīcas ielā 5, Rīgā, LV-1010
Tālrunis: 67034535

Iespiests SIA "Latgales druka"
Baznīcas ielā 28, Rēzeknē, LV-4601
Tālrunis/fakss: 64625938